

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 13, 2003, 2

1

2

3

4

5

6

7

8

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 13, 2003, 2

KOPER 2003

UREDNIŠKI ODBOR/ prof. Furio Bianco (IT), Tomaž Bizajl, dr. Milan Bufon,
COMITATO DI REDAZIONE/ dr. Lucija Čok, dr. Lovorka Čoralić (CRO), dr. Darko Darovec,
BOARD OF EDITORS: dr. Goran Filipi (CRO), dr. Vesna Mikolič, Aleksej Kalc,
dr. Avgust Lešnik, prof. John Martin (USA), dr. Robert Matijašič
(CRO), dr. Darja Mihelič, prof. Edward Muir (USA), prof.
Claudio Povoło (IT), dr. Drago Rotar, Vida Rožac-Darovec, dr.
Mateja Sedmak, Salvator Žitko, Matej Župančič

Glavni urednik/Direttore responsabile/Chief Editor: dr. Darko Darovec

Odgovorni urednik/Redattore responsabile/

Responsible Editor: Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors: Dean Krmac, dr. Mateja Sedmak, Alenka Obid

Lektorji/Supervisione/Language Editors: Jože Hočevár (sl.), Lea Kalc Furlanič (sl.), Richard Harsch (angl.)

Prevajalci/Traduttori/Translators: Henrik Ciglič (angl./sl.), Violeta Jurkovič (sl./angl.), Sergio
Settomini (sl./it.), Tullio Vianello (sl./it.), Ester Časar (sl./it.)

Oblikovalec/Progetto grafico/Graphic design: Dušan Podgornik

Prelom/Composizione/Typesetting: Franc Čuden - Medit d.o.o.

Tisk/Stampa/Print: Grafis trade d.o.o.

Izdajatelj/Editori/Published by: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče
Koper / Università della Primorska, Centro di Ricerche
Scientifiche di Capodistria / University of Primorska, Science
and Research Centre of Koper© Zgodovinsko društvo za južno
Primorsko / Società storica del Litorale©

Za izdajatelja/Per gli Editori/Publishers represented by: Salvator Žitko, dr. Darko Darovec

Sedež uredništva/Sede della redazione/ Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče

Address of Editorial Board: Koper, SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi
1, p.p. /P.O.Box 612, tel.: ++386 5 66 37 700, fax 66 37 710;
e-mail: annales@zrs-kp.si, **internet:** <http://www.zrs-kp.si/>

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija te številke je bila zaključena 30. 11. 2003

Sofinancirajo/Supporto finanziario/ Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije,

Financially supported by: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Mestna občina
Koper, Občina Izola, Občina Piran, Banka Koper ter drugi
sponzorji

Annales - series historia et sociologia izhaja dvakrat letno.

Annales - series historia naturalis izhaja dvakrat letno.

Letna naročnina za obe seriji je 7000 SIT, maloprodajna cena tega zvezka je 2500 SIT.

Nenaročenih rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Rokopise in naročnino sprejemamo na sedežu uredništva.
Rokopise lahko pošljate tudi članom uredništva.

Naklada/Tiratura/Circulation: 700 izvodov/copie/copies

Revija Annales je vključena v naslednje podatkovne baze: Riferimenti Storici Giuliani (IT); International Medieval
Bibliography, University of Leeds (UK), Sociological Abstracts (USA).

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Katja Žvanut: Pleteninasta plastika in poskus njene interpretacije 221
Tracery Plastic Art and an Attempt toward its Interpretation
Decorazione a intreccio e ipotesi per una sua interpretazione

Matej Župančič: Kamnita zgodnjesrednjeveška ornamentirana fragmenta iz okolice Kopra 247
Due frammenti di pietra con ornamentazione altomedievale dei dintorni di Capodistria
Two Early Medieval Ornamented Stone Fragments from the Surroundings of Koper

Tomaž Fabec: Kostni ostanki iz brezna Golobnica pri Skopem (Kras, Slovenija) 257
Bone Remains from the Abyss of Golobnica near Skopo (Kras, Slovenia)
I resti ossei rinvenuti nel pozzo Golobnica presso Skopo (Carso, Slovenia)

Andrej Komac: Utrditev grofov Andeških na jugovzhodu cesarstva v 12. stoletju. Cesar Friderik Barbarossa, velika shizma (1161-1177) in pridobitev naslovov mejnih grofov Istre in vojvod Meranije s strani Andeških 283
Consolidation of the Counts of Andechs in the South-East of the 12th Century Empire. Emperor Frederick Barbarossa, the Great Schism (1161-1177) and Acquisition of the Titles of Margraves of Istria and Dukes of Merania by the Counts of Andechs
Ratifica del titolo di conti alla casata Andechser nel Sud-est dell'impero nel secolo XII.
L'imperatore Federico Barbarossa, il grande scisma (1161-1177) e la ratifica dei titoli di conti dell'Istria e duchi di Merania agli Andechser

Darja Mihelič: Oboloz k poznavanju srednjeveških posestnih razmer na Primorskem 295
A Contribution to the Knowledge of Mediaeval Proprietary Conditions in Primorska
Contributo alla conoscenza dei rapporti feudali nel Litorale durante il Medioevo

Mojca Kovačič: "Meretrix publica" in "putana" v istrskih in osrednjih slovenskih mestih. O prostituciji v srednjem veku 311
"Meretrix Publica" and "Putana" in Istrian and Continental Slovene Towns. About Prostitution in the Middle Ages
La "Meretrix publica" e la "putana" nelle città istriane e nelle città della Slovenia centrale.
Sulla prostituzione nel medioevo

Sabina Ž. Žnidaršič: Novo materinstvo. Novi pogledi na matere in njihovo materinjenje od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne 327
The New Motherhood. Some New Views on Mothers and their Motherhood from the End of the 19th Century to World War II
La nuova maternità. I recenti punti di vista che riguardano le madri e la loro maternità dal XIX secolo fino alla seconda guerra mondiale

Salvator Žitko: Položaj in vloga zgodovinopisja v nekdanji coni B Svobodnega tržaškega ozemlja. Ob 50-letnici izida Istrskega zgodovinskega zbornika 339
The Situation and the Role of Historic Writings in ex Zone B of Free Triest Territory. At the 50th Anniversary of Publishing the Historical Outline of Istria
La posizione ed il ruolo della storiografia nell'ex zona B del Territorio Libero di Trieste. In occasione del 50° anniversario della pubblicazione dell'Antologia storica istriana

Rada Cossutta: Interferenčne prvine kriškega govora v videofilmu *Zs murja u mrježu ... zs mrježa u luanc!* 355
Elements of Interference in the Križ Vernacular in a Video Film "Zs murja u mrježu ... zs mrježa u luanc!"
Elementi di interferenza della parlata di S. Croce nel videofilm "Zs murja u mrježu ... zs mrježa u luanc!"

Vida Rožac Darovec: Nekateri vidiki regionalne identitete Slovenske Istre v luči javnega mnenja 361
Some Aspects of Regional Identity of Slovene Istria in the Light of Public Opinion
Alcuni aspetti dell'identità regionale dell'Istria slovena alla luce della pubblica opinione

Vesna Mikolič: Makro in mikro struktura družbenega odnosa do italijanske manjšinske skupnosti in dvojezičnosti v slovenski Istri 373
Macro and Micro Structure of Social Attitudes towards the Italian Minority and Bilingualism in Slovene Istria
Macro e micro struttura del rapporto sociale verso la minoranza nazionale italiana e verso il bilinguismo nell'Istria slovena

Marina Furlan: Slovenska Istra stičišče jezikov in kultur: na kakšnih stališčih slonita jezikovna in kulturna bodočnost tega prostora? 389
Slovene Istria, the Intersection of Languages and Cultures: on what Aspects do the Linguistic and Cultural Future of this Area Rest?
L'Istria slovena, crocevia di lingue e culture: su quali posizioni si basa il futuro linguistico e culturale di quest'area?

Mateja Sedmak: Stališča mladih slovenske Istre do (med)kulturnih fenomenov okolja bivanja 405
Attitudes of the Youth of Slovene Istria toward Intercultural Phenomena of Living Environment
Le opinioni dei giovani dell'Istria slovena nei confronti dei fenomeni (inter)culturali che riguardano l'ambiente di vita

POROČILA IN OCENE RELAZIONI E RECENSIONI REPORTS AND REVIEWS

Marino Manin: Primo biennale storico istriano. Convegno internazionale 427
1. Istarski povijesni biennale. Međunarodni znanstveni skup
First Istrian historical biennale. International scientific meeting

Dean Krmac: Seminario di studio: La Pietra d'Istria e Venezia 428
Znanstveni posvet: Istrski kamen in Benetke
Scientific meeting: Istrian Stone and Venice

Raffaele Giancesini: I Proclami Veneziani della Biblioteca Civica V. Joppi di Udine (**Miriam Davide**) 429

Furio Bianco: Nel bosco. Comunità alpine e risorse forestali nel Friuli in età moderna (secoli XV-XX); Contadini e popolo tra conservazione e rivolta ai confini orientali della Repubblica di Venezia tra '400 e '800. Saggi di storia sociale (**Kristjan Knez**) 432

Giovanni Radossi: Monumenta Heraldica Justinopolitana. Stemmi di rettori, di famiglie notabili, di vescovi e della città di Capodistria (**Salvator Žitko**) 437

Lovorka Čoralič: Hrvati u procesima Mletačke inkvizicije; U gradu sv. Marka. Povijest hrvatske zajednice u Mlecima; Šibenčani u Mlecima (**Ivica Pletikosić**) 439

Državni Arhiv u Pazinu: Herbarij Gian Paula Cavallija iz 1719. godine (**Dean Krmac**) 441

Oto Luthar – Jurij Perovšek (ur.): Zbornik Janka Pleterskega (**Ivica Pletikosić**) 442

Atti del convegno e commemorazione di Antonio Bajamonti mirabile podestà di Spalato (**Kristjan Knez**) 444

Stefano Lusa: Italia – Slovenia 1990/1994 (**Ivica Pletikosić**) 446

IN MEMORIAM

Diego de Castro (1907-2003) (**Stefano Lusa**) 447

Diego de Castro – Bibliografia (**ed. Stefano Lusa**) 450

Tone Ferenc (1927-2003) (**Egon Pelikan**) 463

Andrej Komac (1970-2003) (**Peter Štih**) 464

Kazalo k slikam na ovitku 466
Indice delle foto di copertina
Index to pictures on the cover

Navodila avtorjem 467
Istruzioni per gli autori 469
Instructions to authors 471

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2002-06-10

UDK 736.24:246(452/456+497.4/.5)"07/10"

PLETENINASTA PLASTIKA IN POSKUS NJENE INTERPRETACIJE*

Katja ŽVANUT

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za umetnostno zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: katja.zvanut@ff.uni-lj.si

IZVLEČEK

Med drugo polovico 8. in 11. stoletjem je na območju srednje in severne Italije, jugovzhodnih Alp in ob vzhodni obali Jadranskega morja nastajala klesarska produkcija, ki jo zaradi prevladujočega motiva – pletenine – imenujemo pleteninasta plastika. V prispevku avtorica najprej kritično obravnava dosedanje obravnavo pleteninaste plastike, katere glavna pomanjkljivost je dejstvo, da temelji na slogovni analizi. Razprava se je zato skoraj izključno vrtela okrog vprašanja likovnih izvorov pleteninaste plastike in problema njene časovne umestitve znotraj splošnega razvoja zgodnjerednjeveške klesarske produkcije. Avtorica poudarja, da je treba za pravilno razumevanje pleteninaste plastike poiskati kulturnopolitični kontekst, ki je omogočal njen pojav in uporabo. Na podlagi definicije geografske razprostranjenosti in vsaj približne časovne umestitve obravnavanih artefaktov je prišla do zaključka, da je edina sila, ki omogoča razumevanje pojava novega likovnega izraza v smislu političnega identifikacijskega sredstva, papeška država. Ta si je kot nova figura tudi s pomočjo jasnega in prepoznavnega vizualnega jezika utrjevala svoje mesto na zgodnjerednjeveški politični šahovnici.

Ključne besede: zgodnji srednji vek, pleteninasta plastika, umetnost, cerkev

DECORAZIONE A INTRECCIO E IPOTESI PER UNA SUA INTERPRETAZIONE**

SINTESI

Dalla seconda metà dell'ottavo e sino all'undicesimo secolo, nell'Italia centrale e settentrionale, nelle Alpi sud orientali e lungo la costa orientale adriatica, apparve una produzione scultorea che, visto il tema ricorrente della sua decorazione, chiamiamo plastica a intreccio. L'autrice esordisce esaminando gli studi compiuti sinora su questo tipo di rilievo, basati solo sulla valutazione dello stile. Per questa ragione la ricerca verte quasi esclusivamente sull'origine artistica della decorazione ad intreccio e sulla sua collocazione temporale all'interno della produzione scultorea dell'alto medioevo. L'autrice sottolinea che per una corretta comprensione di questo ornamento bisogna individuare l'ambiente politico e culturale che ne permise la nascita e la diffusione. Sulla base dell'estensione geografica e della collocazione temporale di massima degli artefatti studiati, è giunta alla conclusione che l'unica forza in grado di farci comprendere la nascita di una nuova espressione artistica quale mezzo di identificazione politica, era lo stato pontificio. Esso, infatti, stava rafforzando il proprio ruolo sullo scacchiere politico dell'alto medioevo, anche grazie all'aiuto di un linguaggio visuale chiaro e facilmente identificabile.

Parole chiave: Alto Medioevo, decorazione a intreccio, arte, chiesa

* Prispevek je skrajšano in predelano poglavje doktorske disertacije z naslovom *Podoba kot sporočilo. Izbrani likovni viri za evropsko zgodovino od pozne antike do romanike*, ki je bila zagovarjana 26. oktobra 2001 na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

** L'articolo rappresenta la rielaborazione sintetica di un capitolo della tesi di dottorato *Immagine come messaggio. Fonti artistiche scelte per la storia europea dal periodo tardo antico al romanico*, difesa a Lubiana il 26 ottobre 2001, presso il Dipartimento di Storia dell'Arte della Facoltà di Filosofia.

VREDNOTENJE DOSEDANJIH RAZPRAV O PLETENINASTI PLASTIKI

Pletenina, ki nastane s prepletanjem in zankanjem enega ali več trakov, je eden izmed osnovnih ornamentalnih motivov. Tako se ustvari na videz površinski vzorec, kar je razlog, da pletenino danes večinoma obravnavamo kot linearno-geometrični oz. ploskovni ornament. Prav ta navidezna enostavnost je verjetno eden glavnih razlogov za njeno univerzalnost in razširjenost, geografsko in časovno: pletenine namreč ne srečujemo le na domala celotnem območju evropske celine, pač pa tudi na Bližnjem in Daljnem Vzhodu, v Afriki ter obeh Amerikah od prazgodovinskih časov pa vse do danes (prim. Trilling, 1995). Poleg ogromnega števila območij, kjer se pleteninasti motivi pojavljajo ne glede na različne družbene, politične in religiozne kontekste, preseneča tudi neverjetna številnost in raznovrstnost artefaktov, ki jih ti motivi "krasijo". Ti se razlikujejo tako v materialu in tehnologiji (kovina, les, kamen, keramika ...) kot v namembnosti (deli oprave in nakita, cerkveno pohištvo, posodje, liturgični predmeti, iluminirani rokopisi ...).

Eden pogostejših materialov, v katerih se pletenina pojavlja (vsaj na območju Evrope), je kamen. Nedvomno lahko trdimo, da na kamnite kose z vklesanim pleteninastim ornamentom v tej ali oni obliki naletimo domala v vsaki evropski državi, pa naj gre za kamnite križe, tako značilne za Britansko otočje, ali dele cerkvene opreme, ki je bila precej razširjena na območju osrednje in južne Evrope. Prav kamnita plastika s pleteninastim ornamentom (krajše: pleteninasta plastika), ki se je kot cerkvena oprema (korne pregraje, amboni, lektoriji, prižnice ...) uporabljala med drugo polovico 8. in 11. stoletjem na območju okrog Jadranskega morja, je za obravnavo še posebej zanimiva, saj tvori, kot bomo pokazali, bolj ali manj zaključen korpus. Ta korpus, ki je temeljil na točno določeni politično-zgodovinski situaciji, in problem njegove kulturno-politične interpretacije bosta osrednja tema sledečega razmišljanja.

Že ob koncu prejšnjega stoletja je začela raziskovalce vznemirjati neverjetna količina kamnite plastike, okrašene z najrazličnejšimi, a dokaj enotnimi pleteninastimi motivi, ki je razširjena po precej širokem območju srednje Evrope in ki jo je povečini mogoče identificirati kot del cerkvene oprave ali arhitekturnih členov.¹ Definicija območja pojavljanja teh artefaktov se je spreminjala in širila praktično z vsakim "novoodkritim" kosom. Raziskovalci, ki se s problemom pleteninaste plastike ukvarjajo v novejšem času, jo v geografskem smislu okvirno omejujejo na območje severnega in srednjega dela Apeninskega polotoka, jugo-

vzhodnih Alp in dalmatinske obale Jadranskega morja: artefakte pleteninaste plastike naj bi bilo torej moč najti v srednji in severni Italiji, na Bavarskem, avstrijskem Koroškem, v Sloveniji in Istri ter ob dalmatinski obali Jadranskega morja. Značilnosti, ki naj bi združevale artefakte s tako širokega ozemlja in zaradi katerih so jih raziskovalci, če že ne obravnavali kot homogeno skupino, pa vsaj medsebojno povezovali, so predvsem tehnika izdelave (gre za t. im. klinasti vrez), namembnost in nenazadnje motivika (Sagadin, 1981, 36).

Ob prvih definicijah območja pojavljanja pleteninaste plastike se je seveda takoj zastavilo vprašanje vzrokov, zlasti pa tudi razmer, ki so omogočali takšno razširjenost motivno in tehnološko dokaj enotnih artefaktov. To vprašanje je bilo v dosedanjih študijah vezano predvsem na vprašanje oblikovnega in motivnega izvora novega likovnega izraza. V zvezi s tem vprašanjem je raziskovalce seveda zanimal tudi problem časovne umestitve obravnavanega likovnega izraza, ki pa so ga tudi skušali reševati predvsem s pomočjo slogovne analize. Različne teorije, ki so se kot odgovori na omenjeni vprašanji pojavljale v preteklih letih, imajo po našem mnenju več konceptnih in metodoloških pomankljivosti, tako da z njimi ni moč zadovoljivo razložiti razmer za izoblikovanje in delovanje pleteninaste plastike kot likovnega izraza specifičnega kulturno-političnega okolja.

Prva pomankljivost dosedanje obravnave pleteninaste plastike je vsekakor njena segmentiranost. Raziskovalci so se v preteklosti bolj ali manj posvečali zaključenim geografskim in zgodovinsko-političnim kontekstom. Obravnava pleteninaste plastike je zato pri posameznih raziskovalcih omejena na manjša območja, ki vrh vsega še bolj ustrezajo današnjim geopolitičnim mejam kot pa zgodovinskim političnim tvorbam. Tako znotraj celotnega korpusa obravnavane pleteninaste plastike (še vedno) obstaja več geografskih podskupin: koroška oz. karantanska pleteninasta plastika (K. Ginhart, G. Piccottini, K. Karpf, F. Glaser), bavarska pleteninasta plastika (B. Johansson-Meery), slovenska pleteninasta plastika (M. Sagadin), hrvaška pleteninasta plastika (L. Karaman, M. Vcelja, Ž. Rapanić, N. Jakšić) in italijanska pleteninasta plastika (A. Haseloff, E. Schaffran, R. Kautzsch, H. Fillitz, v novejšem času pa različni avtorji, ki objavljajo v *Corpusu*). Raziskovalci posameznih območij pojavljanja pleteninaste plastike sicer nikoli ne pozabijo "vključiti" svoje skupine artefaktov v celotni korpus, vendar pa ima to umeščanje v širši kontekst predvsem dve funkciji. Prva je poskus absolutne ali pa vsaj relativne datacije lastnih artefaktov s pomočjo analogij z datiranimi (zlasti italijanskimi in hrvaškimi) artefakti. Analogije raziskovalci vzpostavljajo izključno na podlagi oblikovne analize. Drugi razlog za

1 Preglede preteklih raziskav najdemo v domala vseh razpravah o pleteninasti plastiki. Najbolj izčrpne preglede navajajo Ginhart (1942), Sagadin (1981) in Johansson-Meery (1993), zato jih sami ne ponavljamo. V seznamu literature so poleg v besedilu navedenih del zbrane predvsem nekatere novejša študije pleteninaste plastike.

umeščanje lokalnih skupin pleteninaste plastike v širše območje pojavljanja tega likovnega izraza pa je nekakšno "dokazovanje", da so se določena manjša oz. domnevno kulturno, zgodovinsko in politično obrobna območja s svojo likovno produkcijo tudi že v obdobju zgodnjega srednjega veka uspešno vključevala v večje evropske likovne tokove.

S problemom kulturno-politične interpretacije pleteninaste plastike oz. z iskanjem ideje, na kateri je temeljilo nastajanje tako enotnega likovnega izraza na ogromnem območju okoli jadranskega bazena v razmeroma dolgem časovnem obdobju tristoletij, se po tem, ko sta bila vzpostavljena oba tradicionalna umetnostno-zgodovinska modela širitve pleteninaste plastike, langobardski in karolinški, raziskovalci niso več ukvarjali. E. Schaffran (1938; 1941) je v skladu s svojo teorijo o nastanku in širitvi pleteninaste plastike kot matično območje tega likovnega pojava razumel severno Italijo, natančneje Langobardsko kraljestvo, od koder naj bi se s pomočjo potujočih italjskih mojstrov, t. im. *magistri commacinatorum*, širil v vzhodne predele srednje Evrope. Njegov model je zavrnil K. Ginhart (1954; 1957), ki je vsa območja, kjer se pojavlja pleteninasta plastika, obravnaval kot celoto. Po njegovem mnenju naj bi šlo za območje nekdanjega karolinškega cesarstva, mojstre, odgovorne za izoblikovanje novega likovnega izraza, pa je iskal med domačimi prežitki romaniziranega staroselstva, med katerimi naj bi se klesarska tradicija ohranila še iz poznoantičnega časa. Za uspešno uveljavitev enotnega likovnega izraza naj bi poskrbele knjige vzorcev, ki so potovale po širnem ozemlju Karlove države.

Tako Schaffranov langobardski model, ki ga je sicer izredno sistematično zavrnil Ginhart (1942; 1954), kot tudi Ginhartov karolinški, ki pa je tudi zelo kmalu doživel upravičeno kritiko (Karaman, 1952; Bogyay, 1957), se v literaturi, ki obravnava problematiko pleteninaste plastike, pojavljata praktično do današnjega dne. Tako so se na Ginhartov model naslonili nekateri avstrijski (npr. Piccottini, 1975) in slovenski raziskovalci (npr. Sagadin, 1977; Sagadin, 1981; Sagadin, 1991), nov polet pa je v sedemdesetih letih z razpravo R. Kutzlija (1974) dobil tudi starejši, langobardski model. Prav na Kutzlijevo različico langobardske teze se v svojih najnovejših študijah opirata avstrijska raziskovalca K. Karpf in F. Glaser (Karpf, 1995; Glaser, 1999a; prim. tudi Hajdu, 1988), blizu pa so ji tudi nekateri italijanski raziskovalci (njihova spoznanja na kratko predstavlja B. Johansson-Meery (1993, 18-19)).

Oba modela – kljub temu da prvi predpostavlja širitev likovnega izraza iz omejenega matičnega na širše območje, drugi pa uveljavljanje enotnega likovnega izraza na velikem matičnem ozemlju – v bistvu temeljita na isti ideji, difuzionizmu, v skladu s katerim umetnostna zgodovina enake ali vsaj podobne motive v različnih kulturno-zgodovinskih kontekstih razume in obravnava kot rezultat difuzije (širitve, prenosa). Pri tem je

najbolj sporno to, da likovnemu izrazu tako implicitno pripisuje značaj pasivne "tradicije", ki jo je moč poljubno prenašati z območja na območje ne glede na družbene in politične razmere. Bolj kot uporaba difuzionistične razlage širitve pleteninaste plastike raziskovalcev, ki so se z njo ukvarjali v prvi polovici in okrog sredine 20. stoletja, preseneča uporaba istega pojasnjevalnega modela pri mlajših in celo najnovejših raziskovalcih tega likovnega izraza (gl. npr. Kutzli, 1974; Hajdu, 1988; Karpf, 1995; Glaser, 1999a).

Poleg geografskega omejevanja obravnave pleteninaste plastike je v dosednji razpravi vprašljivo tudi njeno etnično opredeljevanje. Tudi pri tem vprašanju si raziskovalci v preteklosti niso bili edini. Raziskovalci, ki so izhajali iz Schaffranove teorije pleteninaste plastike ali pa so ji bili vsaj blizu, so jo pojmovali izrecno kot langobardski likovni izraz, ki se je razvil na ozemlju langobardskega kraljestva v severni Italiji. Pri taki razlagi seveda takoj naletimo na velik problem: z likovnega stališča ima pleteninasta plastika, torej klesarska langobardska produkcija, bolj malo ali skoraj nič skupnega z langobardsko (drobno) produkcijo v kovini. Obe se razlikujeta tako po motivih kot po ornamentalnih sistemih, čeprav gre v obeh primerih za pletenino (drobne kovinske artefakte krasijo prepleti t. im. živalskega sloga II). Tradicionalna razlaga te dvoplastnosti v okviru sicer "enotne langobardske umetnosti" je tehnološka: oblike, motivi in ornamenti z drobnih kovinskih artefaktov naj bi bili logično nadaljevanje likovnega snovanja Langobardov še iz časa pred njihovim prihodom v Italijo, medtem ko so se pri oblikovanju kamna morali klesanja nevešči Germani nasloniti na še živo antično izročilo – bodisi z zajemanjem iz antične zakladnice bodisi z "zaposlovanjem" staroselskih klesarjev (gl. npr. Baš, 1951, 145-146). Za razmišljanje o funkcionalnih in vsebinskih razlikah med klesarsko in kovinsko likovno produkcijo pri Langobardih v okviru tradicionalne razprave ni bilo mesta.

Sl. 1: Pletenina na kamniti prekladi, nekdanji samostan v Molzbichlu (kmalu po 772) (fotografija povzeta po Küppers-Sonnenberg, 1972).

Fig. 1: Tracery on a stone lintel, former monastery in Molzbichl (soon after 772) (photograph taken from Küppers-Sonnenberg, 1972).

Navidezna dvoplastnost v t. im. langobardski umetnosti oz. "slogovne" razlike med kamnito plastiko in drobnimi kovinskimi artefakti so posledica nerazumevanja delovanja sistema vizualne komunikacije v preteklih obdobjih. Pomemben del tega sistema je namreč tudi tisto, čemur danes prikladno rečemo likovni izraz. Razkorak med klesarskim in kovinskim oblikovanjem pri Langobardih ni samo površinski, torej tehnološki, ampak je precej globlji. Drobni kovinski artefakti s svojim ornamentom naj bi bili v skladu s še vedno prevladujočim arheološkim konceptom tisti artefakti, ki s svojo vizualno podobo in izrazom določajo skupino ljudi, ki jih je uporabljala, kot etnično skupino, torej kot Langobarde (za kritiko tega koncepta gl. npr. Brather, 2000; prim. tudi Mirnik-Prezelj, 1998, 370). Četudi ob problemu vprašljivosti tega koncepta na tem mestu pustimo ob strani problem, ki ga sam po sebi povzroča pojem etnije v zgodnjem srednjem veku (gl. npr. Brather, 2000; Geary, 1983), vendarle obstanemo pred paradoksom: če je likovni izraz na drobnih kovinskih artefaktih tisti, ki naj bi "določal" ali vsaj vizualno izražal langobardsko etnično identiteto, kako lahko potem na drugi strani tudi klesarsko produkcijo, nastajajočo sicer v istem času in prostoru, a likovno povsem drugačno, imenujemo "langobardska umetnost"? Poleg oblikovno-vsebinskega momenta je seveda treba upoštevati vsaj še funkcijskega. O tem, zakaj naj bi se pravzaprav enak ornament, pa čeprav definiran kot "langobardski", sploh pojavljal na dveh funkcijsko in semantično tako raznolikih objektih, kot sta npr. korna pregraja in fibula, dosednji raziskovalci niso razmišljali. Pri primerjavi obeh likovnih izrazov pa niso razmišljali niti o sledečem problemu: ornament s kovinskih artefaktov, identificiran kot "langobardski", je ena izmed različic t. im. živalskega sloga, ki v zgodnjem srednjeveški arheologiji in umetnostni zgodovini pomeni znak poganstva (barbarstva) *par excellence*, medtem ko se drugi "langobardski" likovni izraz uporablja za krašenje krščanskih cerkva oz. njihovih arhitekturnih členov in oprave. Problem seveda ni sama graditev in krašenje krščanskih kulturnih stavb, pač pa avtomatično (implicitno) krščanstvo, ki ga je tradicionalno zgodovinopisje tej zgodnjem srednjeveški praksi pripisalo. Šele novejša študije zgodnjega srednjega veka opozarjajo na to, da formalno pokristjanjenje ob prihodu različnih misijonarjev na poganska ozemlja, graditev cerkva in uporaba krščanskih simbolov, npr. križev, pri pogrebni ritualih še ne dokazujejo tudi praktične prevlade mlade religije (gl. npr. Schülke, 1999; Geake, 1992). To velja toliko bolj, ker je povsem jasno, da nova vera ni mogla čez noč izriniti in nadomestiti tisočletja starih verovanj in razumevanja ustroja sveta.² Poleg tega pa raziskovalci zgod-

njega srednjega veka vse preradi pozabljamo, da je bila širitev krščanstva v tem obdobju predvsem politična akcija: v njej je treba razumeti predvsem pridobivanje novih ozemelj in sklepanje novih zavezništov.

Na primeru problema navidezne dvoplastnosti "langobardske umetnosti" se torej jasno pokaže, da je treba biti pri identifikaciji likovnega izraza (sloga) kot znaka etnične pripadnosti previden, poleg tega pa tudi, da raznolikost likovnih izrazov znotraj istega kulturno-političnega konteksta ne moremo razlagati zgolj s tehnološkega (različni materiali in njihova obdelava) ali oblikovnega (različne likovne pobude in vzori) vidika. Likovni izraz je treba razumeti kot sredstvo (vizualne) komunikacije in raziskovati razmere za njegovo izoblikovanje in delovanje.

K. Ginhart je bil tisti, ki je s svojimi argumenti zavrnil Schaffranov model pleteninaste plastike kot "langobardske umetnosti" (Ginhart, 1957) in vzpostavil svojo interpretacijo pleteninaste plastike. Ta je kmalu postala drugi tradicionalni model razlage tega likovnega pojava. Posebej zanimivo je ob tem dejstvo, da so bili njegovi argumenti proti langobardskemu modelu zlasti kronološki in geografski. Interpretacijo pleteninaste plastike kot "langobardske umetnosti" je zavrnil namreč predvsem na podlagi ugotovitve, da, prvič, glavno območje pojavljanja pleteninaste plastike ni ozemlje langobardskega kraljestva, in, drugič, da langobardskega kraljestva v času pojava in največjega razmaha pleteninaste plastike ni bilo več. S pomočjo nove definicije območja pojavljanja pleteninaste plastike, ki naj bi se po njegovem mnenju ujemalo z ozemljem Karlovega cesarstva, je obravnavani likovni izraz interpretiral kot "karolinško umetnost". Etnično interpretacijo je torej Ginhart zamenjal za geopolitično, s čimer načeloma ne bi bilo nič narobe, če bi avtor to naredil dosledno. Pri interpretaciji pleteninaste plastike kot "karolinške umetnosti" namreč nastaneta dva problema. Ginhart ju je sicer deloma rešil, vendar po našem mnenju nezadovoljivo. Najprej je tu precej očitna razlika, predvsem v oblikovnem pogledu, med pleteninasto plastiko in tisto likovno produkcijo, ki jo poznamo kot karolinško (dvorno) umetnost in je nastajala na podlagi premišljene likovne ideje v cesarskih središčih, tako posvetnih kot cerkvenih. Ginhart je ta problem rešil tako, da je pleteninasto plastiko interpretiral kot neke vrste ljudsko umetnost in v ta namen uvedel skovanko "karolinška cesarska umetnost ljudske smeri". Drugi problem tiči v dejstvu, da se pleteninasta plastika dejansko ne pojavlja na celotnem ozemlju Karlove države (o tem sta pisala že L. Karaman, 1952 in T. Bogyay, 1957). Ginhart se je temu problemu bolj ali manj ognil. Zato pa je dejstvo, da

2 O problemu počasne oz. postopne širitve krščanstva v dotedaj "poganskem" okolju, zlasti pa o možnostih interpretacije tega procesa je v novejšem času pisal M. Humphries (1999). Avtor opozarja predvsem na dejstvo, da je bila širitev nove religije odvisna od mreže medsebojnih družbenih odnosov med različnimi posamezniki oz. skupnostmi (*matrix of social networks*), kar je dosedanja obravnava te problematike vse premalo upoštevala.

je eno močnejših središč pojavljanja pleteninaste plastike, v okviru njegove interpretacije morda nekoliko presenetljivo Rim in ne morebiti Aachen ali kako drugo frankovsko dvorno / samostansko središče, izrabil za svojo utemeljitev, da je šlo pri tej novo definirani "karolinški umetnosti ljudske smeri" za cerkveno produkcijo. Cerkev je ta likovni izraz uporabljala pri krašenju svojih kulturnih stavb. Pri tem je najbolj moteče dejstvo, da se je pleteninasta plastika v Rimu pojavila že v 8. stoletju, ko ta formalno še ni bil frankovski, na kar je opozarjal tudi že L. Karaman (1952, 93).

Pri svoji interpretaciji pleteninaste plastike je Ginhart uporabil staro in preizkušeno umetnostnozgodovinsko prakso. Če je hotel, da se interpretacija pleteninaste plastike kot karolinškega likovnega izraza, do katere ga je pripeljala zgolj njegova definicija geografske distribucije in časovne umestitve obravnavanih artefaktov, obdrži, je moral pojasniti oblikovno raznolikost znotraj celotne karolinške likovne produkcije. Kot so to pred njim storili že raziskovalci rimskega likovnega snovanja, je tudi sam uporabil model dvoplastne likovne produkcije (za problematiko obravnave rimske in v njenem okviru še posebej provincialne likovne produkcije gl. Žvanut, 1999). Enako kot raziskovalci, ki so v rimski likovni produkciji iskali določujočo *romanitas* in so bili nekako prisiljeni uporabiti modela dveh likovnih izrazov – dvornega (uradnega) in plebejskega – je tudi Ginhart karolinško likovno snovanje razdelil na dva tokova. Poleg najbolj očitne šibke točke tega modela, namreč dejstva, da temelji skoraj izključno na oblikovni analizi, je sporno tudi implicitno kvalitativno vrednotenje obeh tokov: ob dvorni smeri, v kateri naj bi se zrcalila vsa veličina Karlove ideje krščanskega imperija (tudi v obliki naslanjanja na antično izročilo), naj bi bil t. im. ljudski tok navsezadnje le antikiziran barbarski (nordijski) likovni izraz, kar se kaže v njegovih motivih, oblikah in nenazadnje tehnološki izvedbi. S tem povezani problem, ki ga Ginhart tudi ni argumentirano pojasnil, predstavlja dejstvo, da se ta "ljudski" likovni izraz ne pojavlja na celotnem ozemlju Karlove države. Uporabo posebnega likovnega izraza, ki se jasno razlikuje od uradnega, je na določenem ozemlju v kontekstu Karlove politike vzpostavljanja močne centralizirane države po vzoru rimskega cesarstva (eden bistvenih elementov te politike je nedvomno tudi nadzorovana in idejno porojena likovna produkcija) precej težko, če ne že kar nemogoče razložiti. Poleg tega je domnevno "ljudskost" obravnavanega likovnega izraza skorajda nemogoče pojasniti v luči dejstva, da so bili njegovi podporniki visoki cerkveni in posvetni dostojanstveniki (prim. Karaman, 1952, 93).

Naslednja šibka točka dosedanjih študij pojava pleteninaste plastike je dejstvo, da raziskovalci niso znali ločiti dveh nekako sicer povezanih, a strogo različnih fenomenov – pletenine kot ornamentalnega sistema na eni in pleteninaste plastike kot specifičnega

Sl. 2: Pleteninasti motivi kot obroba miniaturne upodobitve evangelista Mateja, Cutbrechtov evangelij, Österreichische Nationalbibliothek Wien (ok. 784) (fotografija povzeta po Die Bajuwaren, 1988).

Fig. 2: Tracery motifs as a frame of a miniature portrait of the evangelist Matthew, Cutbrecht gospel book, Austrian National Library, Vienna (approx. 784) (photograph taken from Die Bajuwaren, 1988).

likovnega izraza, ki se je izoblikoval kot rezultat točno določene kulturnopolitične situacije, na drugi strani. Vsekakor je zanimivo, da je prav na to nedoslednost oz. pomanjkljivost razprav o pleteninasti plastiki že leta 1957 opozoril T. Bogyay (1957), vendar je iz kasnejših študij pleteninaste plastike razvidno, da je njegovo opozorilo ostalo bolj ali manj prezrto in da se je študij pleteninaste plastike tudi v naslednjih desetletjih nadaljeval v začrtanih smernicah.

Pletenina kot eden izmed univerzalnih ornamentalnih sistemov (Baš, 1951, 123; Bogyay, 1957, 262; Trilling, 1995) zaradi svoje geografske in časovne razprostranjenosti še ni doživela sintetične obravnave, pač pa se njen študij navadno omejuje na zaključene geografske in zgodovinske kontekste. Šele J. Trilling se je posvetil študiju pletenine v njenem najširšem smislu (Trilling, 1995). Pletenine v nasprotju z dosedanjimi študijami ni obravnaval kot del določene kulture, torej kot etnično, jezikovno ali religiozno omejeni pojav, pač pa ga je zanimala kot avtonomni likovni pojav. Bistveno

vprašanje, ki si ga je Trilling zastavil pri svoji raziskavi, je bilo, kako je mogla pletenina – ta izredno značilni, pa vendar pogosto neverjetno zapleteni ornamentalni sistem – tako dolgo in na tako velikem območju obdržati svojo identiteto. Očitni odgovor, ki ga raziskovalci pletenine že desetletja ponujajo kot bolj ali manj edinega in logičnega, da je namreč pletenina zadoščala izredno široko razširjenim estetskim potrebam in okusu, se mu ni zdel prepričljiv. Zelo malo verjetno je, da bi se določen okus ohranjal od prazgodovine do danes in bi veljal tako na Vzhodu kot na Zahodu. Trillingu se zdi bolj verjetno, da so pletenini omogočale tako dolgo življenje določene asociacije, ki jih je vzbujala pri opazovalcih. Te asociacije prav gotovo niso mogle biti zgolj estetske, niti niso mogle biti ozko specifične (povezane npr. z enim samim, točno določenim božanstvom). Pletenini je v preteklosti, po Trillingovem mnenju, dajala pomen predvsem medsebojna interakcija med njeno vizualno obliko, zgodovinskim kontekstom in funkcijo (položaj pletenine na artefaktu in vrsta artefakta). Samo z rekonstrukcijo tega medsebojnega vpliva lahko razložimo ne le množico pojavnih oblik pletenine, pač pa tudi idejo, ki jih poraja.

Geografska in časovna razprostranjenost enega oz. več določenih motivov kaže na *κοινή*, to je na nekakšno skupno tradicijo, ki bodisi presega bodisi ublaži kulturnozgodovinske razlike med določenimi slogovnimi izrazi. Po mnenju J. Trillinga je tudi pletenina v svojem najširšem smislu takšna *κοινή*. Vzroke za izredno razširjenost pletenine kot ornamentalnega sistema je torej treba iskati v njeni oblikovni, vsebinski in funkcijski univerzalnosti. Posledica prav te univerzalnosti je bilo neverjetno število raznovrstnih artefaktov, ki nosijo takšne ali drugačne pleteninaste motive, med katerimi je tudi velika količina izredno raznovrstne kamnite plastike.

S tem prihajamo do enega bistvenih problemov dosedanje razprave o pleteninasti plastiki, namreč nekritične obravnave različnih oz. jasno ločljivih skupin kamnite plastike, ki nosi pleteninaste motive. Ne samo, da dosednji raziskovalci niso razlikovali med problemom pletenine in problemom pleteninaste plastike, pač pa so tudi povsem neargumentirano obravnavali vso kamnito plastiko s pleteninastimi motivi kot zaključeno celoto oz. enoten likovni pojav.

Raziskovalci se v preteklosti niso ukvarjali z razlikami (motivnimi, tipološkimi in organizacijskimi) med posameznimi artefakti, ampak so vso pleteninasto plastiko bolj ali manj obravnavali kot celoto. Če so te razlike vendarle opazili, so jih pojasnjevali predvsem v kronološkem smislu, kot posamezne stopnje v procesu slogovnega razvoja. Poleg tega je večina raziskovalcev pleteninasto plastiko razumela kot stopnjo v kontinu-

iranem procesu razvoja zgodnj srednjeveške plastike. To velja tako za tiste raziskovalce, ki so v njej videli "barbarizirano" stopnjo poznoantične in starokrščanske skulpture, kot tudi za one, ki so pleteninasto plastiko razumeli kot likovni izraz, ki se je razvil iz likovnih hotenj priseljenih germanskih ljudstev. Tako nasilno umeščanje v širši, splošni razvoj zgodnj srednjeveške plastike pa pleteninasto plastiko popolnoma iztrga iz njenega kulturno- in družbenopolitičnega konteksta.

Če na kratko povzamemo ugotovitve o dosednji obravnavi problema pleteninaste plastike, lahko ugotovimo, da je bila za artefakt pleteninaste plastike razglašena vsaka zgodnj srednjeveška kamnita skulptura, ki je v svojem motivnem repertoarju imela tudi kakšen pleteninast motiv. Tako motivne kot organizacijske in oblikovne razlike raziskovalcev niso zanimale in jim zato tudi niso preprečevale, da ne bi vseh artefaktov obravnavali kot celoto oz. kot enovit likovni pojav. Če pa so omenjene razlike opazili, so jih v najboljšem primeru pripisali različnim stopnjam v razvoju pleteninaste plastike, v najslabšem primeru pa objektivnim okoliščinam nastanka posameznega artefakta (tradicija in vplivi; oddaljenost od središča, kjer se je "umetnost pleteninaste plastike" oblikovala; tehnične možnosti in sposobnosti ...).³ Pojav pleteninaste plastike je v okviru takega modela še vedno bolj ali manj razumljen kot logična posledica oz. stopnja v nekem splošnem razvoju zgodnj srednjeveške kamnite plastike. Do njenega izoblikovanja je moralo priti po neki notranji logiki slogovnega razvoja.

R. Cramp, avtorica študije, ki uvaja *Corpus of Anglo-Saxon Stone Sculpture*, katalog anglosaške zgodnj srednjeveške kamnite plastike (Cramp, 1984), opozarja, da (do sedaj) ni bila razvita nobena analitična metoda, ki bi omogočala absolutno datacijo kamnite plastike. Zaradi tega se je raziskovalec nekako prisiljen zanesti na kombinacijo več tradicionalnih metod datiranja, ki jih je Crampova razvrstila glede na njihovo točnost v naslednje zaporedje. Najbolj zanesljiva metoda (absolutnega) datiranja se ji zdi analiza obstoječih napisov na artefaktu: namige na čas nastanka je mogoče razbrati neposredno iz navedene letnice ali omenjene prepoznavne zgodovinske osebnosti, seveda pa tudi posredno, s pomočjo paleografske analize napisa. Drugi način datiranja je analiza možnih povezav – gre za primere, ko so artefakti najdeni *in situ* ali pa sekundarno uporabljeni v neodvisno datirani strukturi; poleg tega pride v poštev tudi pri tistih artefaktih, ki so bili najdeni v zaprtem in kronološko določljivem arheološkem kontekstu. Tretja metoda je iskanje zgodovinskega konteksta artefakta (ustanovitev cerkve ali samostana; posvetitev cerkve, samostana, določenega oltarja; potovanja

3 Izjema so novejša hrvaška študija pleteninaste plastike. Te motivne in oblikovne razlike med artefakti iz različnih predelov vzhodne jadranske obale pripisujejo različnim politično-zgodovinskim okoliščinam, v katerih so artefakti nastajali. Prim. npr. Jakšić (2001).

posameznikov). Šele na zadnje mesto je Crampova umestila tipološko in slogovno analizo, pri čemer še dodatno opozarja, da ta lahko prispeva zgolj relativno kronološko zaporedje, ki ga je le včasih mogoče podpreti s historičnim kontekstom. Avtorica namreč poudarja, da kombinacija analize zgodovinskih okoliščin nastanka in slogovna opredelitev artefakta zagotavljata predvsem nekakšen "delovni okvir" (v smislu vzpostavljanja zaključenih skupin artefaktov, ki pa se lahko ob novih analizah spreminjajo, in ne natančnih kronoloških zaporedij; Cramp, 1984, XLVII).

Pristop k analizi zgodnjerednjeveške (kamnite) plastike, ki ga je v svoji študiji argumentiral R. Cramp, je značilnost novega razumevanja klesarske produkcije tega obdobja, ki se je v zadnjih desetletjih razvilo na Britanskem otočju. S. Driscoll, eden izmed pobudnikov projekta računalniške dokumentacije piktske kamnite skulpture,⁴ opozarja na pomanjkljivosti tradicionalnega umetnostnozgodovinskega pristopa k zgodnjerednjeveški plastiki, ki je po eni strani omejena na iskanje (estetskih) vzorov, po drugi strani pa je izrazito funkcionalistična. Artefakte obravnava kot pasivne objekte in ne pojasnjuje njihove aktivne vloge v družbenem diskurzu (Driscoll, 1988, 179). Driscollu se mnogo bolj kot slogovna analiza zdi pomembna interpretacija zgodovinskega in družbenega konteksta kiparske produkcije oz. posameznega artefakta.

Kot edinega, ki se je do sedaj odmaknil od slogovne interpretacije pleteninaste plastike in vsaj poskušal razumeti in razložiti njen pojav kot rezultat neke točno določene kulturnopolitične situacije, moramo izpostaviti K. Karpfa (1995; 2000) in njegovo interpretacijo karantanske pleteninaste plastike. Vendar ima tudi njegova teza precejšnjo napako, ki je predvsem posledica njegove metodologije.

Interpretacija K. Karpfa izhaja iz dveh predpostavk. Zaradi izredne razširjenosti pleteninaste plastike na ozemlju srednje Evrope po njegovem mnenju ni mogoče k njeni interpretaciji pristopiti na umetnostnozgodovinski način, to je s pomočjo analize sloga in ornamenta. Poleg tega naj bi bilo ravno zaradi omejene razširjenosti artefaktov na tako velikem območju, predvsem pa znotraj različnih zgodovinskih političnih kontekstov, nemogoče oblikovati kakršnokoli splošnoveljavno interpretacijo pojava pleteninaste plastike. Zato Karpf predlaga zaključene regionalne analize, ki bi temeljile na omejenih območjih in točno določenih časovnih okvirih.

Tako se je Karpf osredotočil predvsem na interpretacijo pojava pleteninaste plastike v Karantaniji. Graditev cerkva, okrašenih s pleteninasto plastiko, je povezal s težnjo bavarskega vojvode Tasila po vzpostavitvi

bavarske deželne cerkvene organizacije, tako da naj bi podprl misijonarsko dejavnost med karantanskimi Slovani. Po prevladi Karantanije leta 772 naj bi se Tasilo pri svojih načrtih oprl na karantansko plemstvo, ki mu je zvestobo in pripadnost dokazovalo tako, da je na svojih posestvih gradilo lastniške cerkve po bavarskem vzoru. Ta praksa se – po Karpfovem mnenju – po Tasilovi odstititvi leta 788 ni spremenila, ampak se je nadaljevala nekako do časa uvedbe frankovske grofijske uredbe Ludvika Pobožnega leta 828. Po tem letu naj bi v Karantaniji prevzelo pobudo tuje plemstvo, ki svojih lastniških cerkva ni več opremljalo s pleteninasto plastiko.

Da je treba pojav pleteninaste plastike v karantanskih cerkvah res povezati s slovanskim plemstvom, po Karpfovem mnenju potrjujeta dva kamnita fragmenta, ki so ju odkrili ob restavriranju cerkve St. Peter am Bichl (Karpf, 1999). Oba fragmenta nosita napis: prvi je naj-

Sl. 3: Pleteninast ornament na zlatem mošnjastem relikvariju, stolnična zakladnica v Churu (zadnja četrtina 8. stol.) (fotografija povzeta po Die Bajuwaren, 1988).

Fig. 3: Tracery ornament on a golden reliquary, cathedral treasury in Chur (last quarter of the 8th century) (photograph taken from Die Bajuwaren, 1988).

4 Na oddelku za arheologijo glasgowske univerze teče pod vodstvom S. Driscolla, J. Huggetta in E. Campbella projekt računalniške dokumentacije zgodnjerednjeveške kamnite skulpture (*Scotland's Early Medieval Sculptured Stones*). Kratka predstavitev projekta je na internetnem naslovu www.gla.ac.uk/archaeology/resources/SSEMS_web/default.html.

verjetneje ponazarja del nagrobnika ali sarkofaga, drugega pa lahko interpretiramo kot del preklade oz. fragment korne pregraje (Glaser, 1999b, 20). Drugi kamen je v našem kontekstu zanimivejši, saj na njem lahko jasno preberemo dve imeni.⁵ Poleg bavarskega Otker najdemo namreč tudi nedvomno slovansko ime Radoslav, v čemer lahko vidimo potrditev domneve, da je pri postavitvi karantanskih cerkva, okrašenih s pleteninasto plastiko, igralo pomembno vlogo prav slovansko plemstvo.

Karantansko pleteninasto plastiko je Karpf poskušal umestiti tudi v širši kontekst sosednjih pokrajin oz. jo nekako "etnično" opredeliti. Podobno kot obliko cerkva naj bi tudi pleteninasto plastiko karantanski Slovani prevzeli od bavarskih zavojevalcev. Ker pa se je agilofinska rodbina – po Karpfovem mnenju – na drugi strani zgledovala po langobardskih vzorih, moramo pleteninasto plastiko zgodnjesevrednjeveških karantanskih cerkva in samostanov pravzaprav razumeti kot langobardski likovni izraz. V zvezi s tem se Karpf celo sprašuje, ali niso bili v Karantaniji na delu kar klesarji iz Lombardije.

Kolikor bolj je Karpfova interpretacija karantanske pleteninaste plastike v povezavi z bavarskimi težnjami po vzpostavitvi lastne deželne cerkvene organizacije sprejemljiva in logična, toliko bolj je očitna njena nedorečenost. Vzrok zanjo sta na eni strani precej negotova argumentacija langobardskih vzorov pleteninaste plastike, na drugi pa iztrganost iz najširšega geografskega in političnega konteksta, v katerem se artefakti s tem okrasom pojavljajo. Karpf očitno sodi v tisto skupino raziskovalcev, ki zagovarjajo tezo, da gre pri pleteninasti plastiki za langobardski likovni izraz.⁶ Tisto, česar Karpf in drugi umetnostni zgodovinarji, ki so takšno interpretacijo argumentirali predvsem, če ne kar izključno, na podlagi formalne analize motivov, niso nikoli zadovoljivo pojasnili ali vsaj skušali pojasniti, je vprašanje, zakaj se ta t. im. langobardska umetnost v tolikšnih količinah pojavlja v Rimu (sicer eden od Ginhartovih argumentov, s katerimi je rušil ta model razlage pleteninaste plastike; gl. Ginhart, 1957). Kot vemo, sta bili papeška država in langobardsko kraljestvo zaradi ozemeljskih teženj na Apeninskem polotoku v nenehnem konfliktu. Da bi v taki politični situaciji Rim prevzel likovni izraz svojih zapriseženih nasprotnikov, je težko predstavljivo. Malo verjetna je tudi Karpfova predpostavka, da bi Bavarci pleteninasto plastiko prevzeli od Langobardov, s katerimi so bili ravno v Tasilovem času

sicer res spet rodbinsko povezani na najvišji ravni. Zgodovina odnosov med Bavarsko, langobardskim kraljestvom in Rimom je bila v 8. stoletju vse prej kot preprosta in stalna. Medsebojna razmerja, pa naj je šlo za zavezništvo ali odkrito sovražnost, so se nenehno spreminjala (o tem gl. Schmid, 1987) in malo je verjetno, da bi Langobardi v takih okoliščinah kateri od obeh sosednjih političnih tvorb, bodisi občasni zaveznici Bavarški bodisi sovražni papeški državi, lahko "izvozili" svoj likovni izraz.

Na drugi strani Karpf zaradi svojega prepričanja, da vse pleteninaste plastike ni mogoče integralno obravnavati zaradi njene široke razprostranjenosti v okviru različnih zgodovinskih političnih tvorb, skupine karantanske pleteninaste plastike ni vključil v njen najširši kontekst. Karantanske oz. langobardske skupine tako ni niti poskušal obravnavati v povezavi s pleteninasto plastiko z območja Rima in Lacija, dalmatinsko in istrsko skupino pa je tudi le omenil, ne da bi ju skušal interpretirati v zvezi s karantansko skupino.

Ob koncu je treba poudariti, da je Karpfova teorija karantanske pleteninaste plastike kljub svoji politično geografski omejitvi in slogovno etnični determiniranosti vendarle tista, ki med vsemi obstoječimi interpretacijami pleteninaste plastike zbuja največ pozornosti. K. Karpf je bil v stoletni zgodovini raziskav tega likovnega pojava namreč prvi in edini raziskovalec, ki ga je obravnaval ne zgolj kot estetski pojav, ki se kot nekakšna "moda" širi iz matičnega območja v vedno bolj oddaljene dežele, marveč ga je vsaj skušal razložiti kot družbenopolitični pojav. Z drugimi besedami, pleteninasto plastiko je obravnaval kot vizualno propagandno sredstvo, ki je v svojem kulturno-političnem kontekstu igralo točno določeno, predvsem pa aktivno vlogo.

PLETENINASTA PLASTIKA – POSKUS INTERPRETACIJE

K. Karpf je torej mnenja, da je zaradi političnih in gospodarskih razlik med območji, kjer se pojavljajo artefakti pleteninaste plastike, nemogoče podati splošno veljavno razlago za pojav tega likovnega izraza. Karpf je zato predlagal regionalne, to pomeni geografsko in kronološko omejene analize, ki naj bi jih bilo mogoče eventuelno povezati v širšo interpretacijo (velja predvsem za sosednje pokrajine; Karpf, 1989, 68). Po našem mnenju je celostna obravnava pojava pleteninaste plastike na območju okrog jadranskega bazena ne le mo-

5 Največji problem pri interpretaciji tega napisnega fragmenta ostaja vprašanje, ali gre za dve imeni ali eno samo (o tem Glaser, 1999b).

6 Pri obravnavi pleteninaste plastike kot likovnega in ne zgolj zgodovinsko-političnega pojava se je Karpf očitno čutil premalo kompetentnega, zato se je zatekel k tradicionalnim umetnostnozgodovinskim interpretacijam (kot referenčno literaturo navaja avtorje R. Kautzscha, H. Fillitza, K. Ginharta). Tako kljub svoji kulturnopolitični interpretaciji pojava pleteninaste plastike ugotavlja, da je bila le-ta pravzaprav "langobardska umetnost", kot možno razlago za njen pojav na Bavarskem in posledično seveda tudi v Karantaniji pa navaja dinastične povezave vojvode Tasila z langobardsko kraljevsko družino – Tasilo je bil poročen z Liutpirc, hčero zadnjega langobardskega kralja Deziderija (Karpf, 1995, 73).

goča, pač pa tudi nujno potrebna za resnično razumevanje razmer za njeno izoblikovanje in delovanje. Šele taka interpretacija pleteninaste plastike bo namreč lahko osvetlila nekatera dogajanja in procese zgodnje-srednjeveškega srednjeevropskega sveta.

Naš prvi korak bo čim bolj natančna geografska opredelitev tistih območij na ozemlju okrog jadranskega bazena, kjer se pleteninasta plastika pojavlja. Pri obravnavi posameznih območij / skupin artefaktov jih bomo skušali tudi vsaj približno časovno umestiti; seveda predvsem tiste artefakte, ki tako (absolutno) datacijo omogočajo. Naslednji korak bo poskus politično-zgodovinske interpretacije pogojev pojava in delovanja tega likovnega izraza na obravnavanem prostoru.

Na sedanji stopnji raziskav in predvsem ob sedanjem stanju objav artefaktov pleteninaste plastike z območja jadranskega bazena z zaledjem je mogoče podati le okvirno definicijo nekaj obstoječih likovnih produkcij, ki se med seboj glede na uporabo pleteninastih motivov jasno ločijo, ter poskus njihove zgodovinske interpretacije. Zaradi množice ohranjenih in objavljenih artefaktov je to najlažje storiti za italijansko pleteninasto plastiko. Ker se v marsikaterem pogledu prav italijanski artefakti kažejo kot ključni za razumevanje pojava pleteninaste plastike v obravnavanem geografskem in časovnem okviru, se njihovi opredelitvi posvetimo nekoliko natančneje.

Italijanski Center za zgodnesrednjeveške študije iz Spoleta že od konca petdesetih let izdaja pregled zgodnesrednjeveške kamnite plastike po posameznih diecezah (gl. *Corpus*, 1959 in dalje).⁷ Že bežen pregled osemnajstih do zdaj izdanih zvezkov omogoča vpogled v zapletenost problematike italijanske zgodnesrednjeveške kamnite plastike. Poleg obvladovanja izredne količine ohranjenih artefaktov je največji problem nedvoumno definicija različnih likovnih produkcij, v okviru katerih so ohranjeni artefakti nastajali. Kljub množici različnih motivov, ki jih najdemo na artefaktih, objavljenih v *Corpusu*, je namreč povsem jasno, da je mogoče določene artefakte povezati v krajevno / časovno omejene likovne produkcije (sloge).⁸

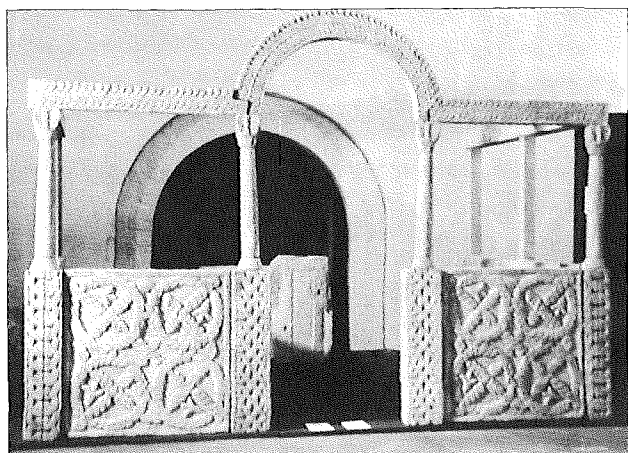

Sl. 4: Kamnita korna pregraja, cerkev sv. Martina nad zlatimi vrati Dioklecijanove palače v Splitu (9. stol.) (fotografija povzeta po Rapanić, 1987).

Fig. 4: Stone altar partition, St. Martin's Church above the Golden Gate of Diocletian's Palace in Split (9th century) (photograph taken from Rapanić, 1987).

7 Problem pri taki obravnavi zgodnesrednjeveških kiparskih produkcij je dejstvo, da razdelitev italijanskega ozemlja na posamezne dieceze temelji na današnji cerkveno-teritorialni razdelitvi. Tak pristop je pri obravnavi (zgodnje)krščanskega obdobja na Apeninskem polotoku v italijanski literaturi precej razširjen, na kar je med drugimi opozoril tudi M. Humphries (1999, 12). Omejenost in metodološka nedorečenost takega pristopa oz. njune posledice se jasno kažejo tudi pri obravnavi zgodnesrednjeveških kiparskih produkcij, na kar bomo posebej opozorili. Prim. op. 11.

8 Zanimivo je, da v zadnjem času raziskovalci, ki se ukvarjajo s pleteninasto plastiko na vzhodni obali Jadranskega morja, tudi že poudarjajo, da je ohranjene artefakte s tega območja mogoče razvrstiti v več jasno ločljivih skupin oz. območij. To je izvedljivo, podobno kot v Italiji, predvsem zaradi velikega števila ohranjenih primerkov pleteninaste plastike. Hrvaške artefakte Ž. Rapanić deli na istrsko, osrednjehrvaško (starohrvaško) in južnojadransko skupino (Rapanić, 1987, 32 in 48; gl. tudi Vicelja, 1990; Vicelja, 1993). Skupine naj bi se med seboj ločile motivno, organizacijsko-kompozicijsko ter celo tehnološko (Rapanić, 1987, 32). N. Jakšić deli hrvaško pleteninasto plastiko na tri skupine: istrsko, bizantinsko – njene artefakte je moč najti v bizantinskih mestih na dalmatinski obali – in tisto, katere artefakti so nastajali v mestih hrvaške kneževine (Jakšić, 2001, 32). Tako delitev je argumentiral s politično-zgodovinskimi razmerami, vendar naj bi se artefakti posameznih skupin med seboj ločevali tudi oblikovno.

Sl. 5: Rekonstrukcija kamnite korne pregrade, nekdanji samostan v Molzbichlu (kmalu po 772) (fotografija povzeta po Karpf, 2000).

Fig. 5: Reconstruction of a stone altar partition, former monastery in Molzbichl (soon after 772) (photograph taken from Karpf, 2000).

Na podlagi pregledanih zvezkov *Corpusa* lahko na ozemlju osrednje in severne Italije določimo posamezna območja zgojitve artefaktov s pleteninastimi motivi: ponekod je pleteninaste plastike v obilju, drugod je skorajda ni. Območja, za katera je značilno, da na njih artefaktov pleteninaste plastike ni ali pa jih je (zanemarljivo) malo, so npr. dieceze Lucca, Genova, Benevento, Narni in Castro. Območja, kjer je pleteninaste plastike veliko, pa so npr. Rim in dieceze pokrajine Lacij, poleg tega pa še Brescia, Arezzo, Torino, Spoleto, Oglej in Gradež. Analiza pleteninaste plastike s slednjih območij nas pripelje do zaključka, da vseh artefaktov s pleteninastimi motivi ne moremo obravnavati kot enoten likovni pojav, saj so med njimi precejšnje razlike. Pa vendar jih je moč razvrstiti v nekaj lokalno (kulturnopolitično) omejenih skupin. Vse te skupine sicer po eni strani povezuje uporaba pleteninastih motivov, pogosto podobnih ali celo istih, vendar jih po drugi strani medsebojno jasno ločuje prav uporaba teh motivov znotraj celotnega likovnega izraza. Povedano drugače, vsaka likovna produkcija je pleteninaste motive uporabljala na prepoznavno lasten način, ki se kaže bodisi pri oblikovanju samih pleteninastih motivov bodisi pri njihovem kombiniranju z drugimi motivi. Na območju osrednje in severne Italije lahko tako z natančno analizo uporabe pleteninastih motivov definiramo vsaj tri različne likovne produkcije, ki so uporabljale te motive.

Prvo likovno produkcijo tvori pleteninasta plastika, ki jo lahko upravičeno imenujemo langobardska (ne v etničnem, pač pa v teritorialnem smislu). Artefakte te produkcije najdemo namreč predvsem v severnoitalijanskem delu nekdanjega langobardskega kraljestva – Čedad, Brescia, Pavia, Milano, Torino, Modena, nekaj

pa tudi v osrednjem delu Apeninskega polotoka, npr. v Arezzu in v okolici Spoleta. Na kratko lahko zaključimo, da se langobardska pleteninasta plastika pojavlja predvsem v severnem delu kraljestva, medtem ko je je na jugu bolj malo: nekaj primerov se je ohranilo v Spoletu in njegovi okolici, medtem ko je v beneventski vojvodini očitno niso uporabljali.

Za langobardsko pleteninasto plastiko je značilno predvsem kombiniranje prave (čiste) pletenine s prepleti, ki so sestavljeni iz rastlinskih vitic. Posamezni pleteninasti motivi nastopajo tudi v vlogi dopolnilnih elementov in polnil (npr. pri motivu križa). V podobni vlogi najdemo še obilico drugih rastlinskih (listi in grozdi vinske trte, rožni cvetovi, palmete, brstiči) in geometričnih elementov (arkade). Izredno priljubljen je bil tudi t. im. vrvičasti motiv. Tisto, kar langobardsko pleteninasto plastiko jasno ločuje od drugih zgodnje-srednjeveških likovnih produkcij z obravnavanega italijanskega ozemlja, ki uporabljajo pleteninaste motive, je priljubljenost živalskih in človeških figuralnih prizorov. Živali, ki se v drugih skupinah pleteninaste plastike pojavljajo predvsem v vlogi polnil v pleteninasti matrici, igrajo v okviru langobardske skupine vlogo samostojnih motivov. Ponavadi se pojavljajo v kompoziciji antitetičnega para živali, ki pije iz skupnega kantarosa ali pa le stoji v simetrični kompoziciji ob osrednjem elementu. Tako lahko pogosto naletimo na par pavov ali na par grifonov. V okviru langobardske pleteninaste plastike pa se pojavljajo tudi človeški figuralni prizori, kar je precej redek pojav v okviru zgodnje-srednjeveške klesarske produkcije. Če na kratko povzamemo glavne lastnosti langobardske pleteninaste plastike, lahko ugotovimo, da se pletenina v njenem okviru pojavlja, in sicer kar pogosto, vendar ima v njej predvsem vlogo spremljevalnega oz. dopolnilnega elementa. Najdemo jo zlasti v vlogi robnega motiva ali polnila, skoraj nikoli pa ne kot glavni izrazni motiv.

Dejstvo, da se langobardska pleteninasta plastika pojavlja v severnoitalijanskem delu kraljestva Langobardov in v okolici Spoleta, govori v prid langobardski (seveda v političnem in ne etničnem smislu) interpretaciji omenjene likovne produkcije. Tisto, kar precej bode v oči, je dejstvo, da artefaktov te produkcije ne najdemo v beneventski vojvodini, ki je bilo tudi langobardsko ozemlje. Vendar nas to ne preseneča iz dveh razlogov. Najprej spričo dejstva, da sta bili spoletska in beneventska vojvodina zaradi svoje fizične ločitve od matičnega langobardskega ozemlja (fizično ločitev je ponzarjalo bizantinsko ozemlje rimskega dukata) bolj ali manj samostojni politični tvorbi – še posebej to velja za Benevent (gl. Grafenauer, 1988, 314-315). Poleg tega pa tudi ne moremo mimo dejstva, da je prav likovna produkcija eno tistih vizualnih sredstev, ki so najbolj primerna za izražanje kulturnopolitične identitete, bodisi posameznika bodisi skupine. Kot je pokazal J. Mitchell, je v okviru langobardskega kraljestva med po-

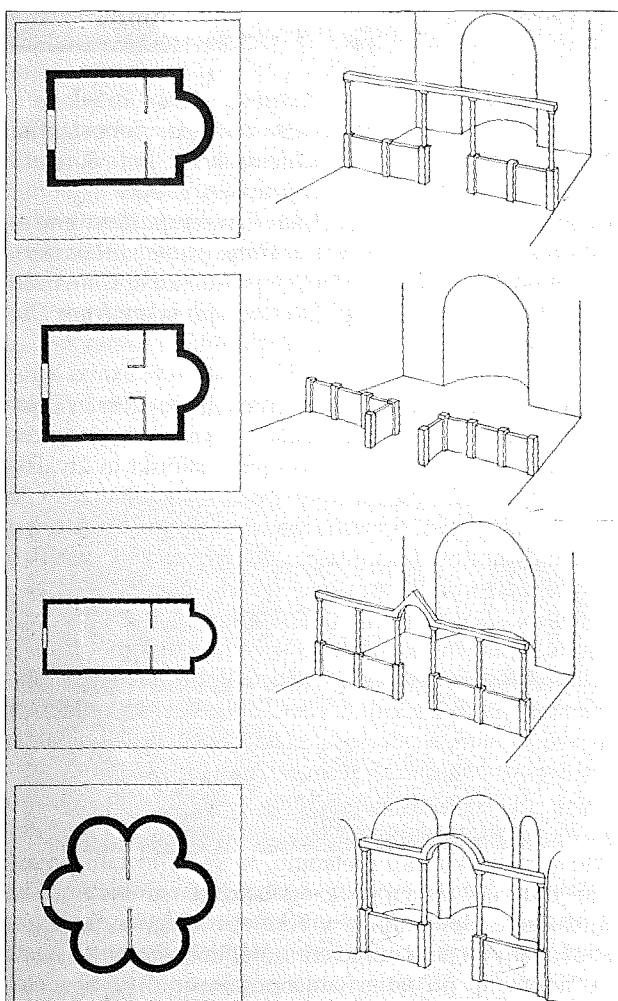
sameznimi deli države v 8. stoletju potekal močan politični boj, ki se je kazal na kulturni ravni: to dejstvo se najbolje izraža v izoblikovanju jasno ločljivih, čeprav povezljivih likovnih izrazov (Mitchell govori o različnih dialektih istega jezika; Mitchell, 1999, 101). V tej luči je lahko razumljiv tudi pojav langobardske pletenine le na matičnem ozemlju kraljestva oz. njena odsotnost v beneventanskem in razmeroma redko pojavljanje v spoletskem delu langobardske države.

Drugo skupino pleteninaste plastike najdemo prav tako na severu italijanskega škornja, ob severni obali Jadranskega morja, natančneje v Ogleju. Pletenino z artefaktov te skupine lahko definiramo kot bizantinsko. Njena najbolj značilna zunanja (formalna) lastnost je širši srednji trak pri trotračnih pleteninastih motivih (gl. npr. Karaman, 1930, 90; Sagadin, 1981, 44), bizantinska pa naj bi bila tudi pogosta raba centralne kompozicije (Sagadin, 1981, 44; Vicelja, 1990, 775; Vicelja, 1993, 169). Seveda širši srednji trak in centralna kompozicija nista lastnost vseh artefaktov te bizantinske skupine pleteninaste plastike, vendar se ta oblikovno in organizacijsko precej jasno loči od drugih skupin pleteninaste plastike. Posebno skupino pleteninaste plastike, ki je po svojem oblikovnem poreklu prav tako bizantinska, čeprav jo s pravkar omenjeno bizantinsko skupino pleteninaste plastike ne veže niti toliko skupnih lastnosti, da bi jo lahko imeli za njeno podskupino, sestavljajo artefakti iz ravenskih cerkva. Njeni značilnosti sta dvo-trračnost in priljubljenost rastlinskega ornameta: pletenina in rastlinje nastopata na omenjenih artefaktih popolnoma uravnoteženo in enakopravno.

Zadnja skupina pleteninaste plastike, ki se pojavlja na Apeninskem polotoku, zlasti v njegovem osrednjem delu, predstavlja osrednjo skupino artefaktov naše študije. Največ artefaktov te skupine se pojavlja v pokrajini Lacij (Bomarzo, Orte, Civita Castellana, Tuscania, Sutri, Amelia, Todi, Nepi, Ferentino in Otricoli), nekaj pa jih je tudi iz mejnega območja dieceze Spoleto. Glavno središče te produkcije je bilo nedvomno mesto Rim, zaradi česar smo jo poimenovali rimska pleteninasta plastika. Poleg osrednje Italije oz. Lacija, ki je nedvomno območje največje gostote artefaktov te skupine (gre za približno 85% vseh artefaktov z današnjega italijanskega ozemlja), se rimska pleteninasta plastika pojavlja tudi na nekaterih drugih območjih v severni Italiji (npr. Arezzo, Torino)⁹ ter v škofijskem sedežu Gradežu. Pri artefaktih te skupine lahko govorimo o "pravi" (čisti) pletenini. Čeprav se na njih poleg pleteninastih pojavljajo tudi drugi, večinoma rastlinski (brstiči, vinski listi in grozdi, rozete) pa tudi živalski (ptice) motivi, namreč ne moremo mimo dejstva, da ima pletenina na teh artefaktih vlogo glavnega izpovednega elementa. Pletenina

s svojo kompleksnostjo in neskončnostjo je tista, ki daje tej skulpturi njen izraz.

V pleteninastih motivih rimske skupine najdemo primere obeh glavnih tipov pletenine, kot ju je definiral J. Trilling, medaljonske in kompleksne z vsemi možnimi podtipi vred (prim. Trilling, 1995, 61). Kompleksno pletenino tvorijo neskončni ali zaključeni pasovi prepletajočih se trakov, zank, prest, osmičastih in drugih motivov, ki s svojim vizualnim bogastvom dajejo poudarek kamniti cerkveni opreми, na katero so "obešeni". Me-

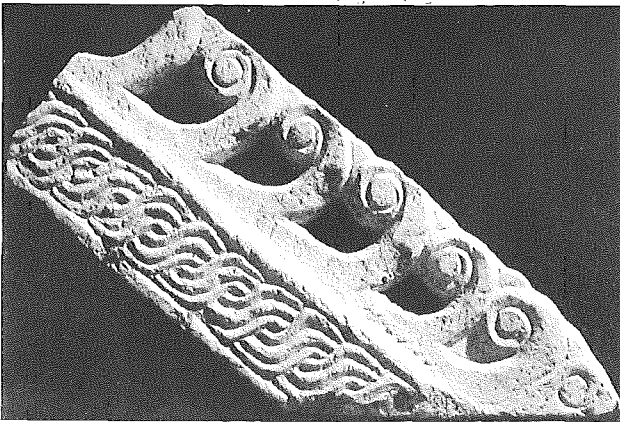

Sl. 6: Rekonstrukcija različnih oblik kornih pregraj v zgodnesrednjeveških hrvaških cerkvah (rekonstrukcija povzeta po Rapanić, 1987).

Fig. 6: Reconstruction of various shapes of altar partitions in small early medieval Croatian churches (reconstruction taken from Rapanić, 1987).

⁹ Tako v Arezzu kot tudi v Torinu rimska pleteninasta plastika ni edini tip pojavljajoče se pleteninaste plastike. Na obeh območjih najdemo tudi artefakte langobardske pleteninaste plastike (gl. *Corpus*).

Sl. 7: Kombinacija motiva "pasjega skoka" in pleten-nastega prepleta, del kamnitega zatrepa, samostanska cerkev na Herreninsel na Chiemsee (2. pol. 8. stol.) (fotografija povzeta po Die Bajuwaren, 1988).

Fig. 7: Combination of a stylized wave pattern and a tracery interweave, part of a stone gable, monastery church on the island of Herreninsel on Lake Chiemsee (2nd half of the 8th century) (photograph taken from Die Bajuwaren, 1988).

daljionska pletenina v obliki preprostih okroglih in oglatih ali pa tudi bolj kompleksnih polj ustvarja matrico, znotraj katere so kot v mrežo ujeti rastlinski in živalski motivi. Rozete, lističi, brstiči in drobne ptice niso le polnila, nekakšno zdravilo za *horror vacui*, pač pa konstitutivni elementi prepleta, ki skupaj z obdajajočo jih pletenino tvorijo izpovedno enovito celoto.

Četudi so vse tri oz. štiri skupine pleteninaste plastike na območju osrednje in severne Italije med seboj dobro ločljive in prepoznavne, pa je problematika pleteninaste plastike v celoti vendarle precej kompleksna. Dejstvo je namreč, da se artefakti, nosilci pleteninastih motivov, značilnih za eno od naštetih skupin pleteninaste plastike, pojavljajo tudi na območjih, kjer so razširjene druge skupine.¹⁰ To velja predvsem za artefakte s "pravo" (čisto) pletenino, ki se tu in tam pojavljajo tudi na območjih langobardske in bizantinske pleteninaste plastike, npr. v Torinu in njegovi okolici, v Arezzu ter v Ogleju in Raveni. Vendar smo mnenja, da teh "anomalij" pri pojavljanju posameznih tipov pleteninaste plastike ne moremo pojasniti v tradicionalnem smislu prenašanja oblikovnih vplivov. Razloge zanje je treba po eni strani iskati v kulturno-političnem ozadju vsake skupine pleteninaste plastike, po drugi strani pa v

veliki priljubljenosti in univerzalnosti pleteninastih motivov in sorazmerno omejenem številu njihovih osnovnih kompozicij, ki jih bolj ali manj vse najdemo že v poznoantičnem likovnem repertoarju. V prid temu argumentu najbolje govori skupina zgodnj srednjeveške plastike iz dieceze Genova, v kateri ni primerov pleteninaste plastike, o kateri smo govorili. Pa vendar se tudi med motivi te, sicer povsem svojevrstne skupine kamnite plastike pojavlja tudi pletenina.

Rimska pleteninasta plastika pa je prav tisti tip pleteninaste plastike, ki se pojavlja tudi zunaj italijanskega ozemlja. Prvo območje, kjer najdemo artefakte tega tipa, je Bavarska (Augsburg, Benediktbeuern, Bernried, Chiemsee, Eichstätt, Immünster, Westerdorf), sledijo pa mu od severa proti jugu še Avstrijska Koroška (Krnski grad / Carnburg, Millstatt, Molzbichl, Možberk / Moosburg, St. Lorenzen an der Gurk, Sv. Martin – Spodnje Tružnje / St. Martin – Niedertrixen, St. Peter am Bichl, Sv. Peter pri Možberku / St. Peter bei Moosburg, Sv. Vid na Glini / St. Veit an der Glan, St. Wolfgang am Frates), Istra (Banjole, Hrvatini, Koper, Krkavče, Marčana, Novigrad, Padna, Piran, Poreč, Pula, Stare Milje pri Trstu / Muggia Vecchia, Sv. Marko nad Koprom, Šmarje pri Kopru, Trst, Vodnjan ...) ter osrednja Dalmacija (Bijači pri Trogiru, Biskupija pri Kninu, Cetina pri Vrljici, Knin, Koljan pri Vrljici, Muć Gornji pri Splitu, Nin, Solin, Split, Trogir, Zadar ...).

Nekatere izmed omenjenih podskupin rimske pleteninaste plastike je mogoče po spletu okoliščin (vsaj približno) umestiti absolutno kronološko. To velja za del "matične" podskupine, torej za artefakte iz tistih rimskih cerkva, katerih graditev ali prenova je moč časovno določiti s pomočjo navedb v t. im. *Liber pontificalis*. Gre za obdobje med približno letom 772, ko se je pleteninasta plastika nenadoma pojavila v Rimu kot že popolnoma izoblikovan likovni izraz (Kautzsch, 1939, 49), in letom 824, ko je papeška država z Lotarjevo *Constitutio Romana* praktično izgubila samostojnost in je padla pod frankovsko oblast (Benedik, 1989, 93). Obdobji še posebej povečane gradbene dejavnosti v Rimu sta bila pontifikata papežev Hadrijana I. (772-795) in Leona III. (795-816), ki sta pospešeno prenavljala starejše cerkvene stavbe, zgrajene večinoma med 4. in 6. stoletjem, in gradila nove, tako da naj bi bilo ob koncu 8. stoletja v Rimu že okrog dvesto cerkva, oratorijev, samostanov in drugih krščanskih stavb (Alto Bauer, 1999, 514-515). Pojav in razmah pleteninaste plastike v Rimu in njegovi širši okolici (Lacij) je treba vsekakor razumeti v tem kontekstu.

¹⁰ Prav pri definiciji območij pojavljanja posameznih likovnih izrazov, ki so uporabljali pleteninaste motive, se najbolj kaže že omenjena pomanjkljivost njihove dosedanje obravnave v okviru *Corpusa* – namreč segmentiranost glede na današnje dieceze – in njene posledice pri interpretaciji zgodnj srednjeveške kiparske produkcije. Tako v zvezku, ki obravnava diecezo Spoleto (Serra, 1961), najdemo artefakte langobardske pleteninaste plastike (zlasti v Spoletu in njegovi neposredni okolici), poleg tega pa tudi artefakte rimske pleteninaste plastike (predvsem v "obrobni" krajih, npr. Bevagna, Colle di Marchese, Ferentillo). Podobno velja tudi za zvezke nekaterih drugih diecez (gl. npr. Fatucchi, 1977 za Arezzo ali Casartelli Novelli, 1974 za Torino).

Druga podskupina artefaktov rimske pleteninaste plastike, ki jo je mogoče umestiti absolutno kronološko, je dalmatinska oz. starohrvaška podskupina. Nastanek artefaktov te podskupine določajo napisi, ki jih nosijo nekateri izmed njih. V teh napisih so namreč nemaleokrat omenjene letnice (npr. del preklade iz Muća Gornjeg pri Splitu – 888) ali pa prepoznavne zgodovinske osebnosti (npr. del timpanona z lokom iz Rižnic pri Solinu – knez Trpimir). Tako lahko s pomočjo napisov v kamnu sledimo menjavanju starohrvaških knezov (Trpimir (845-864), Branimir (870-892), Mutimir (882-910)) in nekaterih županov, ki so živeli v njihovem času (Gastika, Rastmir (?)), s tem pa tudi približno časovno umestimo nekatere artefakte te podskupine. Zanimivo je, da gre pri datiranih oz. identificiranih kosih v glavnem za artefakte iz časa pred izoblikovanjem starohrvaškega kraljestva, torej iz časa starohrvaške kneževine (kot donator se daleč največkrat pojavi knez Branimir, sledita pa mu ustanovitelj dinastije Trpimirovičev knez Trpimir in zadnji starohrvaški knez, Trpimirov sin Mutimir). Iz obdobja kraljevine se je ohranil le en napis, ki ga lahko datiramo v čas prvega hrvaško-dalmatinskega kralja Štefana Držislava (969-986/997), in pa delno ohranjeni fragment, na katerem je še viden del napisa ...rex... brez imena in ga hrvaški raziskovalci datirajo v sredino 11. stoletja (za napise gl. npr. Delonga, 1997a; Delonga, 1997b; Delonga, 2001). To sicer ne pomeni, da je z nastankom starohrvaškega kraljestva prenehala praksa opremljanja cerkva s pleteninasto plastiko (tej praksi lahko sledimo še skozi clотно 10. in prvo polovico 11. stoletja), ampak da so vladarji sčasoma verjetno opuščali navado navajanja svojega imena na posameznih delih cerkvene opreme.¹¹

Kakšno sliko nam torej daje geografsko časovna umestitev artefaktov rimske pleteninaste plastike? Ugotovili smo, da se obravnavani tip pojavlja na posameznih območjih okrog jadranskega bazena in v njegovem zaledju: v osrednji Italiji (zlasti Rim in pokrajina Lacij), na Bavarskem in avstrijskem Koroškem, na severnem Jadranu (priobalna Benečija in Istra) ter na ozemlju osrednje Dalmacije (nekako med rekama Zrmanjo in Cetino). Med podskupinama, ki ju je moč absolutno časovno umestiti, sestavljajo artefakti z osrednjeitalijanskega območja starejšo skupino, tisti iz osrednjedalmatinskega prostora pa mlajšo. Geografsko kronološki model pojavljanja rimske pleteninaste plastike, ki ga lahko vzpostavimo na podlagi teh spoznanj, je naslednji: rimski tip pleteninaste plastike se je najprej pojavil v Rimu in njegovem zaledju nekako okrog leta 772, kjer se je uporabljal vsaj do leta 824. V istem času se je ta tip pleteninaste plastike uporabljal tudi na Bavarskem in avstrij-

skem Koroškem. Artefakti tega tipa se pojavljajo tudi na območju priobalne Benečije in Istre in zanje lahko predpostavimo enako časovno omejitvev (temelji predvsem na politično-zgodovinskih razmerah, potrjuje pa jo tudi arheološka datacija nekaterih artefaktov). Sliko zaokrožuje podskupina s prostora osrednje Dalmacije, ki jo lahko datiramo med sredino 9. in sredino 11. stoletja.

Uporaba pleteninastih motivov na nekaterih obravnavanih območjih, npr. na avstrijskem Koroškem in v osrednji Dalmaciji, očitno po času njihovega prvega pojava, ki je tema naše študije, ni popolnoma zamrla. Na Koroškem se pleteninasti motivi pojavijo še enkrat v okviru romanske likovne produkcije, v Dalmaciji pa uporaba pleteninaste plastike pravzaprav sploh ni zamrla, ampak se je "kontinuirano" nadaljevala v čas romanike. Treba je poudariti, da se ti kasnejši pleteninasti motivi na obeh območjih jasno razlikujejo od obravnavanih zgodnjerednjeveških, tako da lahko v njihovem primeru upravičeno govorimo o "romanski" pleteninasti plastiki (gl. npr. Karpf, 1995, 67; Ginhart, 1954, 218 in sl.; Karaman, 1930, 110 in sl.; Petricioli, 1960, 5-12; Petricioli, 1990, 62-63).

Pred nami je torej naloga, da poskusimo interpretirati to geografsko in kronološko širitev obravnavanega likovnega izraza. Kot smo nakazali že ob obravnavi dosedanjih študij pleteninaste plastike, tradicionalni umetnostnozgodovinski model prenosa likovnih idej / moti-

Sl. 8: Kombinacija motiva "pasjega skoka" in pleteninastega prepleta, del kamnite preklade, cerkev sv. Petra v Možberku (kon. 8. /zač. 9. stol.) (fotografija povzeta po Küppers-Sonnenberg, 1972).

Fig. 8: Combination of a stylized wave pattern and a tracery interweave, part of a stone lintel, St. Peter's Church in Moosberg (end of the 8th/beginning of the 9th century) (photograph taken from Küppers-Sonnenberg, 1972).

¹¹ To ugotovitev potrjuje tudi študija splitskih kamnitih napisov iz zgodnjerednjegoromanskega obdobja V. Delonga (1997b). Avtorica namreč ugotavlja, da se od sredine 11. stoletja dalje kot donatorji na posameznih kosih arhitekturne opreme pojavljajo skoraj izključno pripadniki novo nastajajočega meščanstva (protopatriciat). Ti zamenjajo vladarje oz. cerkvene dostojanstvenike, ki so kot podporniki cerkvenih ustanov v epigrafskih napisih nastopali pred tem časom (Delonga, 1997b, 3-6).

vov po našem mnenju ne more pojasniti geografske in kronološke distribucije artefaktov, ki nosijo tako enoten likovni izraz, kaj šele, da bi lahko ustrezno pojasnil navidezno različne politično-zgodovinske kontekste, v okviru katerih se ti artefakti pojavljajo. Z drugimi besedami, pleteninaste plastike ne moremo razumeti kot nekajšen estetski pojav, ki je neodvisen od konteksta, v katerem se je izoblikoval in deloval, nenazadnje pa nanj tudi vplival in ga sooblikoval. Zato tudi njegovega pojava, širitve in v končni fazi zatona ne moremo razlagati v smislu razvoja, posnemanja oz. preoblikovanja forme, pač pa moramo poiskati tisto idejo, ki je zagotavljala razmere za njegov obstoj.

Edini političnozgodovinski kontekst, ki omogoča razumevanje pojava in uporabe pleteninaste plastike kot enotnega likovnega izraza na opisanih ozemljih okrog jadranskega bazena in v njegovem zaledju v obravnavanem časovnem okviru, je po našem mnenju pojav papeške države kot nove figure na zgodnjerednjeveški politični šahovnici. Pod navidezno jasnostjo in preglednostjo zgodnjerednjeveških političnih dogodkov se v novejših študijah tega obdobja vedno bolj kaže globoka kompleksnost političnih odnosov med posameznimi protagonisti. Zaveznitva in nasprotovanja so se sklepala glede na cilje vsake posamezne politične sile in niso imela stalnega značaja, ampak so se spreminjala v skladu s trenutno situacijo.

Papeži kot neposredni nasledniki sv. Petra so že kmalu po razdelitvi rimskega cesarstva, še bolj pa seveda po odstranitvi zadnjega zahodnorimskega cesarja Romula Avgustula, skrbeli za varnost in napredek mesta Rima. Dejstvo je, da je rimska cerkev zelo zgodaj poleg vzpostavitve samostojnega, predvsem pa od vzhodne cerkve neodvisnega položaja kot svojo prednostno nalogo videla tudi lastno svetno-politično identiteto (gl. npr. Hauck, 1967, 60). Z drugimi besedami, rimska katoliška cerkev se je vedno bolj razvijala v posvetno silo z močnimi političnimi ambicijami: rodila se je ideja papeške države oz. t. im. *Patrimonium Petri*, Petrovega nasledstva. Da bi dosegla ta cilj, je morala cerkev delovati na dveh nivojih, religioznem (širitev krščanske vere med poganskimi ljudstvi) in "laičnem" (širitev in utrditve posestev ter lastne politične avtoritete), ki pa ju je pravzaprav treba razumeti kot dve plati iste medalje.

Na religioznem področju se je rimska cerkev lotila naloge izredno temeljito in uspešno, s pokristjanjevanjem. Širjenje krščanske vere je imelo za zahodno cerkev dva cilja – pridobivanje novih ozemelj oz. interesnih območij na eni strani in dokazovanje samostojnosti in neodvisnosti od vzhodne cerkve, ki je bila pomemben dejavnik v bitki za apostolski principat (Hauck, 1967), na drugi. V ta namen so zahodnorimski

teologi v 7. stoletju razvili biblično-teološko podlago za univerzalni misijon, t. im. *universalis gentium confessio*, ki je zahodni cerkvi omogočil neomejeno širitev (Fritze, 1969, 108). V nasprotju z vzhodno cerkvijo, ki je širitev vere, *propagatio fidei*, razumela kot notranjepolitično nalogo (šlo je torej za pokristjanjevanje zgolj tistih ljudstev, ki so bila že vključena v cesarstvo (Fritze, 1969, 124 in sl.), si je zahodna cerkev z idejo univerzalnega misijona odprla pot v najbolj oddaljene kotičke evropskega kontinenta. Njena prva naloga je bila tako "osvojitve" Britanskega otočja (prim. Hauck, 1967, 60), ki jo je tudi več kot uspešno opravila. Za nadaljnje uresničevanje teh ciljev je poskrbel anglosaški misijon na celini, ki je ravno zaradi ideje univerzalnega misijona presegel svoj siceršnji gentilni ključ širitve krščanstva.¹² S pomočjo anglosaškega misijona se je krščanstvo širilo tako med Germane kot tudi Slované, skratka vse bolj proti vzhodu Evrope, s tem pa je rimska cerkev seveda širila območje svojega vpliva.

Pri obravnavi anglosaškega misijona med Germani in Slovani ne moremo mimo problema irsko-frankovske misijonske dejavnosti na istem območju oz. problema konkurence, ki se je ustvarila med obema misijonskima akcijama. Tekmovanje med "inzularnima" misijonoma namreč v kontekstu naše razprave ni toliko zanimivo zaradi različnih teoloških in liturgičnih strategij obeh konkurentov (o tem gl. npr. Ó Neill, 1985), kot bolj v luči dejstva, da sta za njima stala dva politična nasprotnika – rimska cerkev in Franki – ki sta si oba prizadevala za ponovno vzpostavitev enotnega evropskega prostora, tokrat pod cerkvenim banderom. Že merovinški kralj Klodvik je konec 5. stoletja s prestopom v krščansko vero nakazal bodoči razvoj frankovske politike. S prevzemom krščanstva so se namreč Franki izločili iz gentilne zveze preostalih germanskih ljudstev (Hedeager, 1992, 292 in sl.; Hauck, 1967, 52-53) in začeli samostojno pot osvajanja in v končni fazi tudi prevzema vodilnega položaja v zgodnjerednjeveški Evropi. Prevzem krščanstva, kasneje pa tudi njegova širitev, je bila torej že od vsega začetka politična strategija frankovskih voditeljev, s katero so nameravali izoblikovati svoj evropski imperij. Merovinško politiko so nadaljevali Karolingi. Tako je že praded Karla Velikega, Pipin Srednji, širjenje krščanske vere (s tem pa seveda tudi frankovskega vplivnega območja) postavil v središče svoje politike (Fritze, 1969, 105), njegovi nasledniki pa so to politiko v smeri vzpostavitve *Imperium Christianum* le še stopnjevali. S tem smo prišli do ključne točke naše interpretacije pojava pleteninaste plastike, namreč do problema odnosa oz. bolje rečeno rivalstva med papeško državo in frankovsko dinastijo v sredini in drugi polovici 8. stoletja.

12 Po tem ključu naj bi anglosaški misijonarji širili krščansko vero med ljudstvi, ki so z njimi delila skupni gentilni izvor, z drugimi besedami, med Germani (o tem gl. Fritze, 1969).

Sl. 9: Pleteninast ornament, del kamnite korne pregraje, Arheološki muzej v Zadru (9. stol.) (fotografija povzeta po Pejaković, 1988).

Fig. 9: Tracery ornament, part of a stone altar partition, Archaeological Museum in Zadar (9th century) (photograph taken from Pejaković, 1988).

Sl. 10: Barvna rekonstrukcija pleteninastega ornamenta, del kamnite korne pregraje, Arheološki muzej v Zadru (9. stol.) (fotografija povzeta po Pejaković, 1988).

Fig. 10: Colour reconstruction of a tracery ornament, part of a stone altar partition, Archaeological Museum in Zadar (9th century) (photograph taken from Pejaković, 1988).

Od langobardskega vdora na ozemlje severne Italije leta 568 in ustanovitve langobardskega kraljestva dalje se je politično dogajanje na Apeninskem polotoku vrtelo okrog ozemeljskih bojov, v katerih sta si sprva stala nasproti dva tekmeča, Langobardi in bizantinsko cesarstvo. Na prehodu iz 6. v 7. stoletje sta si ozemlje polotoka sicer razdelila, a so se boji nadaljevali tudi v naslednjih dveh stoletjih. Langobardska je bila večina severne in zahodni del osrednje Italije (Toskana), poleg tega pa še vojvodini Spoleto in Benevent v južni Italiji. Jedro bizantinskega ozemlja so tvorili ravenski eksarhat in Pentapolis (Peteromestje) na vzhodnem ter rimski dukat na zahodnem delu osrednje Italije. Bizantinski sta bili tudi Kalabrija in Brutia in pa vsi trije otoki, Sicilija, Sardinija in Korzika (Grafenauer, 1988, 314). Z razdelitvijo italijanskega ozemlja med Bizanc in Langobarde pa njihovi medsebojni spopadi niso bili končani in so se nadaljevali še skozi vse 7. in 8. stoletje. Langobardom je v tem času uspelo pridobiti različne dele

bizantinskega ozemlja (v prvi polovici 8. stoletja so večkrat ogrožali Rim, v sredini stoletja pa so si podredili tudi srčiko bizantinskega ozemlja na Apeninskem polotoku, Ravenno in Pentapolis) in s tem resno ogrozili oz. celo onemogočili bizantinsko vladanje v Italiji (Ostrogorski, 1961, 178).

Poleg omenjenih dveh glavnih protagonistov v političnem boju za prevlado na Apeninskem polotoku pa se je sčasoma pojavil še tretji – rimska cerkev. Ta je že od časa papeža Gregorja Velikega na prehodu iz 6. v 7. stoletje kazala izrazite težnje po osamosvojitvi od vzhodne cerkve in vzpostavitvi lastne politične identitete (prim. Grafenauer, 1988, 316), v naslednjih dveh stoletjih pa je to politiko samo še stopnjevala. Boj je potekal na dveh ravneh, teološko-filozofski in politično-teritorialni. Po eni strani je namreč rimska cerkev izkoristila različne spore (npr. monoteletski (638-681) in ikonoklastični spor (726-824), da bi se ločila od vzhodne cerkve na teološkem nivoju (o tem gl. Bratož,

1990, 36 in sl.), po drugi strani pa je moral Rim zaradi nezmožnosti Bizanca, da bi svoja ozemlja na Apeninskem polotoku branil pred langobardskimi osvajalci, tudi v tej vlogi pogosto nastopati kar sam (Grafenauer, 1988, 316).

V teku 7. in 8. stoletja se je politična zavest in moč rimske cerkve polagoma krepila, hkrati pa je zorela tudi ideja papeške države. Ob počasnem teološkem in političnem osamosvajanju od Bizanca so bili v prvi polovici 8. stoletja edina ovira na poti do uresničitve velike ideje krščanske države dejansko le še Langobardi, ki so proti sredini stoletja vedno bolj povečevali pritisk na sosednja "bizantinska" ozemlja. V tej situaciji se je bila rimska cerkev prisiljena obrniti po pomoč. Ob začetku 8. stoletja se je najprej povezala z Bavarci: v zameno za pomoč proti Langobardom, ki si jo je obetala od njih, je bila pripravljena podpreti težnje vojvode Theoda po deželni cerkveni organizaciji, ki bi bila neodvisna od frankovske in bi bila torej vezana neposredno na Rim (gl. npr. Mayr, 1988; Zöllner, 1985; Schmid, 1987, 68-69). Toda načrt se je izjalovil, deloma zaradi frankovskega posredovanja, deloma pa zaradi notranjega razkola med samimi Bavarci (Mayr, 1988, 716). Poleg tega rimska cerkev ni računala na tradicionalno povezavo med Bavarci in Langobardi, ki je trajala praktično od 4. stoletja pa vse do otonske dobe (Schmid, 1987, 90-91). Resda so se njihovi medsebojni odnosi ravno v začetku 8. stoletja, ko se je na Bavarce obrnil Rim, nekoliko ohladili, a so se kmalu spet okrepili (Schmid, 1987, 68 in sl.).

Zaradi tega je Rimu pravzaprav ostala samo ena možnost – Franki. Odločilnega pomena pri vzpostavljanju političnega zavezništva med obema stranema je bil papeški *responsum* iz leta 751, ki ga lahko upravičeno imamo za prvi poseg rimske cerkve v (posvetno) politično dogajanje v srednjeveški Evropi. *Responsum*, ki se ni ohranilo, je bil odgovor papeža Zaharije na vprašanje Pipina Malega v zvezi s kraljevsko *potestas*. Na vprašanje, ali je bolje, da vlada tisti, ki je do tega dinastično upravičen, a brez dejanske moči, ali tisti, ki to moč ima, je Zaharija odgovoril v smislu, ki je omogočil, da se je Pipin, majordom merovinških kraljev, zavihtel na frankovski prestol in s tem zapečatil nadaljnjo usodo Evrope. V tem dogodku je treba razumeti izključno politično računico obeh strani. Pipin si je s papeževo podporo zagotovil božji blagoslov in legitimizacijo svojega vladanja,¹³ rimska cerkev pa je v zameno za pozitiven odgovor dobila obljubljeni vojaško pomoč proti Langobardom (Hauck, 1967; Affeldt, 1980).

Ti dogodki s sredine 8. stoletja so imeli za nadaljnji potek evropske zgodovine daljnosežne posledice. Papež Zaharija je bil ne samo zadnji Grk na prestolu rimske cerkve, pač pa tudi zadnji papež, ki je za svojo potrditev prosil bizantinskega cesarja (Benedik, 1989, 74). Ob langobardskem zavzetju ravskega eksarhata leta 751 in izgubi političnega in upravnega nadzora Bizanca na osrednjeitalijanskem ozemlju, ki je temu dogodku sledila, je to nadaljnji kazalec, da vzhodna cerkev (oz. bizantinsko cesarstvo) sredi 8. stoletja na Apeninskem polotoku ni bila več nikakršna politična sila. Franki so namreč Rimu v zameno za njegovo podporo ne samo obljubili in udeležili pomoč pri obrambi pred Langobardi (*defensio ecclesiae sancti Petri*), pač pa tudi "vrnili" nekdanja bizantinska ozemlja, ki so jih ti zavzeli – rimski dukat, Ravenno in Pentapolis (gre za t. im. Pipinovo darovnico iz leta 754). To pa je pomenilo, da je imela rimska cerkev na sicer formalno še vedno bizantinskem ozemlju praktično vlogo suverene politične sile.

Vendar je bila ta suverenost papeškega Rima odvisna od frankovskega zavezništva. To se je že zelo kmalu pokazalo ob ponovni langobardski nevarnosti. Rim se je obrnil na Franke in jih kot zaščitnike (protektorje) rimske cerkve prosil za pomoč. Tedaj pa se je jasno pokazalo, da so Karolingi s pridobljenim zavezništvom sv. Petra oz. legitimizacijo svoje vladavine, ki so jo dobili od papeža, pravzaprav že dosegli, kar so hoteli, in da je bila njihova obljuba zaščite papeškega Rima odvisna od trenutne situacije oz. frankovskih načrtov. Pipin se tako po eni strani po letu 757 ni več posebno dejavno ukvarjal s problemom vojaške zaščite Rima, ki so ga spet ogrožali in osvojili Langobardi, po drugi strani pa so Franki status zaščitnikov rimske cerkve izkoriščali kot izgovor za lastne vojaške pohode (Pipin 762 v Akvitaniji, kasneje tudi Karel leta 772 na Saškem; prim. Hauck, 1967, 88).

Karel Veliki se je ponovno odzval prošnji Rima po vojaškem posredovanju proti Langobardom šele leta 773 (potem ko je najprej za kratek čas z Langobardi sklenil zavezništvo). V vojno z njimi pa ni šel le zaradi obrambe Rima, marveč predvsem zato, da bi končno zavzel langobardsko kraljestvo. To mu je uspelo in naslednje leto si je lahko nadel naslov *rex Francorum et Langobardorum*. Isto leto je v Rimu potrdil darovnico svojega očeta in s tem spet utrdil povezavo s papeškim Rimom. Naslednji korak v frankovsko – papeškem "zavezništvu" je bila t. im. "zveza ljubezni in zvestobe", ki sta jo 781. leta sklenila Karel in papež Hadrijan in ki je imela praktično

¹³ Pipin si je še dodatno zagotovil božje pokroviteljstvo tako, da se je dal leta 751 v Ponthionu maziliti sam, tri leta kasneje pa je dal v St. Denisu maziliti še svoja dva sinova Karla in Karlmana (gl. npr. Hauck, 1967, 77 in sl.; Affeldt, 1980, 97). Ti dejanji sta bili pomembni za obe strani: rimska cerkev je s tem namreč pokazala svojo neodvisnost od bizantinske oblasti, Franki pa so z njim tudi jasno prekinili s frankovsko tradicijo bizantinske *amittit* (merovinški kralji so se dali posinoviti bizantinskemu cesarju, s čimer so legitimizirali svoje vladanje; Hauck, 1967, 43-45) in nakazali smer svoje lastne politike. Na kratko je odnose med karolinško dinastijo in papeško državo orisal tudi T. Mastnak (1996, 88-98).

posledico predvsem v povečanju ozemlja Petrovega nasledstva in formalni izločitvi papeškega ozemlja iz bizantinske države. S tem je bila dosežena popolna avtonomija rimske cerkvene države, ki pa je bila, vsaj formalno, močno navezana na frankovsko dinastijo.

Vrh te politične povezave so nedvomno dogodki na božični dan leta 800. Takrat je papež Leon III. v Rimu kronal Karla Velikega za cesarja, s čimer naj bi ta postal edini pravi cesar rimskega cesarstva, saj je bil bizantinski prestol že od leta 797 prazen. Ta dogodek nedvomno lahko razumemo kot dokončen politični razhod med vzhodnim in zahodnim delom nekdanjega rimskega cesarstva. Kronati in maziliti se je dal tudi Karlov sin Ludvik Pobožni, ki je kot v nekakšno zahvalo s papeško državo leta 817 sklenil t. im. *pactum Ludovicianum*. Z njim je ne le potrdil Pipinovo darovnico (ki jo je pred njim potrdil tudi njegov oče), pač pa tudi ponovno potrdil obseg papeške države in njeno popolno samostojnost pod cesarsko zaščito. Vendar je bilo samostojnosti papeške države že čez sedem let s t. im. *constitutio Romana* praktično konec. Listino je leta 824 s papeževim privoljenjem v Rimu izdal Lotar z namenom, da bi uredil odnose med cesarstvom in cerkveno državo. Posledica je bila, prav nasprotno, izguba samostojnosti cerkvene države, ki je morala, tako kot nekoč bizantinskemu, zdaj priseči zvestobo frankovskemu cesarju. S tem je frankovska moč nad papeškim Rimom dosegla svoj vrhunec (za opisane politične odnose med papeško državo in Franki gl. Benedik, 1989).

Tudi na politično dogajanje na Bavarskem in posledično v slovanski Karantaniji sta v drugi polovici 8. in v začetku 9. stoletja pomembno vplivala tako papeška država kot tudi frankovska vladarska hiša oz. njuno medsebojno nasprotovanje. Prvi poskusi bavarskega vojvode Theoda, ki si je v začetku 8. stoletja prizadeval vzpostaviti od Frankov neodvisno in neposredno na Rim navezano bavarsko deželno cerkveno organizacijo, so se zaradi notranje- in zunanjepolitičnih razmer izjalovili (prim. Mayr, 1988, 286; Zöllner, 1985, 11; Schmidinger, 1985, 93; Reindel, 1985, 69 in sl.). Cerkevni red v deželi je dvajset let kasneje uvedel šele sv. Bonifacij, ki je leta 739 dosegel izoblikovanje štirih bavarskih diecez, Regensburga, Passaua, Freisinga in Salzburga (Reindel, 1985, 70; Schmidinger, 1985, 94). Bonifacij je imel zaslombo bavarske vojvodske družine, natančneje vojvode Odila, ki si je enako kot njegov predhodnik Theodo prizadeval za deželno cerkveno organizacijo, neodvisno od Frankov. Bavarska se je v cerkveno-političnem smislu v 8. stoletju znašla med dvema ognjema, o čemer priča prihod škofa Virgila na Bavarsko. Virgil je leta 747, sprva kot opat sv. Petra v Salzburgu, prevzel salzburško diecezo. V nasprotju s svojim velikim tekmečem Bonifacijem, katerega naloga je bila predvsem utrditev povezave bavarske cerkve s papeškim Rimom (prim. npr. Schmidinger, 1985, 94 in sl.),

Sl. 11: Fragment kamnite korne pregraje, cerkev sv. Križa v Ninu (ok. 800) (fotografija povzeta po Pejaković, M.: Broj iz svjetlosti. Starohrvatska crkvena svetog Križa u Ninu, Zagreb, 1978).

Fig. 11: Fragment of a stone altar partition, St. Cross Church in Nin (approx. 800) (photograph taken from: Pejaković, M.: Broj iz svjetlosti. Starohrvatska crkvena svetog Križa u Ninu, Zagreb, 1978).

je treba Virgila razumeti kot izrazito frankovsko politično figuro. Irski misijonar se je namreč po prihodu na celino leta 742 znašel najprej na frankovskem dvoru, kjer ga je sprejel (takrat še) majordom Pipin. Prav Pipin je bil hkrati tudi tisti, ki je Irca priporočil in na željo (?) bavarskega vojvode Odila tudi poslal na Bavarsko (Schmidinger, 1985, 96; Breatnach, 1985, 85). Bolj verjetno kot soglasno ali celo dobrodošlo dejanje moramo v Virgilovem prihodu v Salzburg razumeti politično potezo frankovskega dvora (tega je v tem času že popolnoma obvladoval Pipin), ki je hotel zavarovati situacijo na Bavarskem in si hkrati zagotoviti ugoden položaj za nadaljnje politične poteze (misijon med Slovani). Vse več raziskovalcev namreč poudarja, da je treba škofa Virgila razumeti kot frankovskega politika (Wolfram, 1985, 344 in sl.; Kahl, 1985, 117), ki je bil na Bavarsko poslan z natančno določeno nalogo. Ta je bila predvsem omejiti ali celo onemogočiti bavarske poskuse

politične in cerkvene osamosvojitve s pomočjo zavezništva z Rimom (prim. Wolfram, 1985, 135).¹⁴ Z Virgilovim nastopom službe salzburskega škofa po smrti Bonifacija (po letu 767) je bila njegova naloga vsekakor opravljena v skladu s frankovskimi željami in težnjami.

V luči politične konfrontacije med Franki na eni in Rimom ter Bavarsko na drugi strani je treba razumeti tudi problem slovanskega misijona v Karantaniji. Tudi pri tej akciji prenekatere vprašanje ostaja za zdaj še odprto. Vendar pa ravno "širitev" krščanstva v slovanski kneževini Karantaniji najbolje kaže, da je bilo pokristjanjevanje v zgodnjem srednjem veku bolj politično kot ideološko-religiozno dejanje. V prvi vrsti moramo v njem videti širitev političnega ozemlja ali vsaj vplivnega območja.¹⁵ Zato je boj med Franki in Bavarci za primat pri pokristjanjevanju Slovanov toliko bolj razumljiv. Že Pipin Srednji je misijon postavil za osrednjo nalogo svoje politike (Fritze, 1969, 105), prav te težnje pa se po drugi strani kažejo tudi pri Bavarcih. Tako so bavarski vojvode ustanovili več samostanov (npr. Odilo Cham-münster 740/48 ter Tasilo Innichen 769 in Kremsmünster 777) z namenom pospeševati širjenje krščanstva med Slovani. Ob takem organiziranem bavarskem poskusu širitve krščanske vere med Slovani je torej prava ironija usode, da je bil pravzaprav "frankovski" Virgil tisti, ki mu je s pomočjo precej neorganiziranih misijonskih akcij (med leti 752 in 784 jih je bilo kar deset) ta cilj uspelo doseči. Franki, ki jih je treba nedvomno razumeti kot gonilno silo Virgilove misijonske dejavnosti (Kahl, 1985, 115), so torej tudi pri tej politični akciji očitno prehiteli oz. porazili Bavarce.¹⁶

Tudi Istra in priobalna Benečija sta bili območji, kjer je papeški Rim lahko kazal svojo samostojno in neodvisno politično identiteto. Vendar je bil na tem prostoru njegov glavni nasprotnik in konkurent cesarski Bizanc. Podobno kot za osrednje ozemlje Apeninskega polotoka (rimski ducat, Ravenna in Pentapolis) se tudi za severno-vzhodno obalo Jadrana izkaže, da je bil Bizanc na teh ozemljih v zadnjem obdobju pred frankovsko osvojitvijo vladar le v formalnem smislu, medtem ko je vse politične niti v rokah držal papeški Rim.

Prvi korak na poti postopne slabitve bizantinske oblasti na severnem Jadranu je nedvomno osamosvojitvev oglejskega patriarhata. Ta je bil že od srede 6. stoletja v odkritem sporu s takrat še enotnima bizantinskim dvorom in rimskim papežem. Ob langobardski zasedbi severne Italije leta 568 je Oglej izkoristil situacijo in se prav s pomočjo zavojevalcev izvil izpod bizantinske oblasti. Če smo bolj natančni, osamosvojila se je pravzaprav le polovica nekdanjega ozemlja patriarhata pod vodstvom shizmatičnih škofov. Patriarh je namreč pred Langobardi zbežal v Gradež, ki je postal novi sedež patriarhata oz. ozemeljsko gledano polovice patriarhata. Taka ozemeljska in politična delitev je po letu 607 doživela tudi uradno potrditev in od takrat naprej lahko govorimo o dveh "oglejskih" patriarhatih: "langobardskem" s sedežem v Krminu (628-731/53) oz. Čedadu (po 731/35) in "bizantinskem" s sedežem v Gradežu. Do leta 628 je uspelo bizantinski cerkveni oblasti popolnoma zatreti shizmo tudi na območju celotne Istre, s čimer je v celoti postala katoliška. Vendar se nekako v tem času začena tudi obdobje t. im. monoteletskega spora med rimsko in vzhodno cerkvijo. Zdaj je gradeška cerkev naredila naslednji korak na poti k osamosvojitvi izpod bizantinske oblasti. V sporu je namreč odkrito stopila na papeževo stran in se obrnila proti bizantinskemu cesarju oz. carigrajski teologiji, čemur so sledili povračilni ukrepi Bizanca. Do konca 7. stoletja (680/81) je bil spor rešen, formalni zaključek pa je doživela tudi t. im. oglejska shizma, tako da je lahko nastopila verska sprava. Vendar pa je bila ta le navidezna, saj se je že leta 728 pod cesarjem Leonom III. začelo ikonoklastično gibanje, ki ga spet lahko razumemo kot pritisk bizantinske posvetne oblasti na zahodnobizantinska območja. Tudi v tem sporu se je bizantinska Italija na čelu s papežem odločno postavila proti bizantinskemu ikonoklazu. Vrh je odpor doživel s sinodo v Rimu leta 731, ko so poleg ikonoklastičnega reševali tudi problem spora med "langobardskim" Oglejem in "bizantinskim" Gradežem. Dejstvo, da se je tokrat odporu proti Bizancu pridružila tudi bizantinska vojska v Benečiji in Pentapolisu, so namreč izkoristili Langobardi, ki so začeli

14 Da problem političnega nasprotovanja med bavarsko (rimsko) in frankovsko cerkvijo oz. konflikta med Bonifacijem in Virgilom ter posledično tudi vprašanje slovanskega misijona še zdaleč ni rešeno, najbolje dokazujejo prispevki z mednarodnega posvetovanja o delovanju škofa Virgila na Bavarskem, ki je potekalo leta 1984 v Salzburgu. Prispevki, zbrani v zborniku, Virgila in njegovo delovanje obravnavajo v različnih lučeh, med katerimi še ni prišlo do konsenza (gl. Virgil, 1985).

15 Polietnična Karantanija je dober primer za razpravo o problemih zgodnjersrednjeveške širitve krščanstva tudi zaradi še vedno nezadovoljivo pojasnjenega vprašanja kontinuitete krščanstva med prežitki staroselskega prebivalstva (prim. Kronsteiner, 1985, 122). Nenazadnje tudi Konverzija, najpomembnejši pisni vir za problem pokristjanjevanja Slovanov, govori o tem, da so šli misijonarji Sloane predvsem *in fide firmiter confortare* (gl. Kos, 130; prim. tudi Pleterski, 1998).

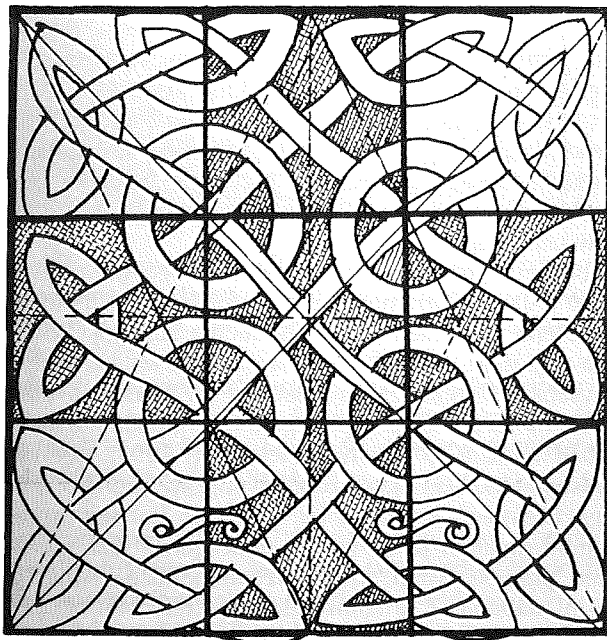
16 Verjetno lahko le "frankovska pobuda" zadovoljivo razloži, zakaj se je škof Virgil sploh spustil v organizacijo slovanskega misijona. V nasprotju z Anglosasom Bonifacijem, ki je širjenje krščanstva razumel kot eno izmed osnovnih poslanstev svoje službe, Virgil kot irski menih misijonarjenja prav gotovo ni imel za svojo prednostno nalogo. O tem gl. Ó Neill (1985), ki podrobno razlaga teološke in organizacijske razlike med anglosaško (rimsko) in irsko cerkvijo. V primeri s H. D. Kahlom, ki v Virgilovem misijonu razume predvsem nehoteno in nenačrtovano reševanje problema, ki se je pojavil (gre za nekakšno *ad hoc* razlago; gl. Kahl, 1985, 115), pa je po našem mnenju treba ravno v tem videti Virgilovo frankovsko poslanstvo. Z drugimi besedami, Virgil je slovanski misijon organiziral, ker je to bila ena izmed nalog, s katero je izvrševal frankovsko politiko.

pospešeno povečevati svoja ozemlja. Tako so leta 735 za dobrih dvajset let osvojili tudi Istro. Bizanc si je sicer istrsko ozemlje leta 774 priboril nazaj, vendar le do leta 788, ko je tudi Istra padla pod frankovsko oblast, s čimer se je formalno končala rimska "vladavina" temu prostoru (opis razmer na severnem Jadranu povzet po Bratož, 1990, 27 in sl.).

Papeški Rim je imel pred koncem 9. stoletja na vzhodni jadranski obali v starohrvaški državi še enkrat priložnost pokazati svojo dejansko politično moč. V skladu s spoznanji nekaterih hrvaških raziskovalcev so se Hrvati v Dalmacijo naselili šele ob koncu 8. oz. v začetku 9. stoletja (Margetič, 1977). Po mnenju N. Klaić naj bi pred tem časom, se pravi od prihoda z Vzhoda na prehod iz 6. v 7. stoletje pa vse do avarskofrankovskih vojn, živeli v Karantaniji (Klaić, 1984, 261-262).¹⁷ Možnih razlogov za odhod Hrvatov iz slovanske kneževine severno od Karavank proti jugu je več: selitvene težnje Slovanov, nezadovoljstvo bodisi s politiko domačih (karantanskih) knezov bodisi s frankovsko nadoblastjo. Kakorkoli že, dejstvo je, da so bili Hrvati po prihodu na novo ozemlje sprva še frankovski vazali (po aachenskem miru iz leta 812). Njihova prizadevanja za politično osamosvojitve, ki so se začela že pod knezom Domagojem kmalu po sredini 9. stoletja, so zato toliko bolj razumljiva. Zanimivo pa je, da naj bi osamosvajanje po besedah N. Klaić potekalo v dveh stopnjah. Prvi korak je bil doseg neodvisnosti od Frankov, drugi pa potrditev politične neodvisnosti in suverenosti s strani rimske cerkve oz. papeža (Klaić, 1984, 264).

Kot pomemben korak na tej poti je treba razumeti že ustanovitev ninske škofije sredi 9. stoletja. Škofija, ki je bila pristojna za celotno ozemlje starohrvaške kneževine, je sprva priznavala pripadnost oglejskemu patriarhatu, vendar se je kasneje navezala neposredno na apostolski sedež v Rimu (Pejaković, 1988, 213-214). Prvi ninski škof, ki ga je neposredno potrdil papež, je bil Teodozij, ki je služboval v Ninu v času kneza Branimira (879-892). Prav to je bilo tudi obdobje, ko si je starohrvaška kneževina dejansko priborila politično samostojnost. Knez Branimir je resda še priznal seniorstvo italiskemu kralju Karlu III., vendar je šlo v resnici le še za formalno oblast – papež Janez VIII. je namreč Branimirju, ki je v boju za prestol premagal svoje nasprot-

nike, privrženca bizantinske oblasti, priznal tudi teritorialno oblast (Klaić, 1984, 269). Starohrvaška kneževina je s tem dobila položaj neodvisne in samostojne politične tvorbe na vzhodnem Jadranu. Po drugi strani pa omenjeni dogodki pričajo tudi o moči papeškega Rima ob koncu 9. stoletja. Očitno je ne glede na izgubo formalne samostojnosti (leta 824 s t. im. *constitutio Romana*) imel še vedno toliko dejanskega vpliva, da se je na ozemlju srednje Dalmacije uspešno uprl obema nasprotnikoma, tako Frankom kot tudi Bizancu, in si s tem pridobil še eno pomembno politično zmago.

Sl. 12: Rekonstrukcija celotnega ornamenta korne pregraje, cerkev sv. Križa v Ninu (ok. 800) (fotografija povzeta po Pejaković, M.: Broj iz svetlosti. Starohrvatska crkvena svetog Križa u Ninu, Zagreb, 1978).

Fig. 12: Reconstruction of the entire ornament on an altar partition, St. Cross Church in Nin (approx. 800) (photograph taken from: Pejaković, M.: Broj iz svetlosti. Starohrvatska crkvena svetog Križa u Ninu, Zagreb, 1978).

¹⁷ Margetičeva teza o kasnejšem prihodu Hrvatov v Dalmacijo in teza N. Klaić o Karantaniji kot njihovi domnevni domovini sta v zgodovinskih razpravah povzročili precejšnjo polemiko (prim. navedena dela pri Štih, 1989a, 111, op. 6). Novejši hrvaški raziskovalci so sicer sprejeli tezo, da so se Hrvati doselili na vzhodno jadransko obalo šele v začetku 9. stoletja, vendar njihovo nekdanjo domovino, t. im. Belo Hrvaško, še vedno iščejo na ozemlju V Češke in J Poljske (prim. npr. Ančič, 2001). Od domačih raziskovalcev je obe tezi najbolj sistematično zavrnil P. Štih (1987; 1989a), ki po kritični obravnavi različnih interpretacij vprašanja Hrvatov v Karantaniji (njihova vloga oz. položaj znotraj karantanske družbe, vzroki njihove selitve proti jugu itd.) meni, da to vprašanje še vedno ostaja odprto (Štih, 1989b, 331). V tem kontekstu je zanimiva že omenjena najdba dveh napisnih fragmentov v koroški cerkvi St. Peter am Bichl (gl. Glaser, 1999b; Karpf, 1999). Na enem izmed fragmentov je namreč ohranjeno nedvomno slovansko ime Radoslav. Napis z imeni dobrotnikov oz. ustanoviteljev različnih cerkva na kamniti pletenasti plastiki so bili do sedaj predvsem pojav, ki se je povezoval z ozemljem starohrvaške države (prim. sup., str. 15), zato je v luči polemike okrog prihoda Hrvatov v novo domovino najdba fragmenta s slovanskim imenom na ozemlju nekdanje Karantanije toliko bolj zanimiva in po našem mnenju to polemiko ponovno odpira.

Kot lahko torej vidimo, so vsa območja, na katerih se pojavlja pleteninasta plastika, bila na tak ali drugačen način pomembna pri vzpostavljanju identitete papeškega Rima kot samostojne in neodvisne politične tvorbe. Cerkve, opremljene s pleteninasto plastiko, so nastajale na matičnem ozemlju papeške države, to je v Rimu s širšim zaledjem, poleg tega pa tudi na tistih območjih, kjer je lahko papeška država zaradi spleta okoliščin dokazovala svojo politično moč in tako jasno kazala na neodvisnost od obeh svojih nasprotnikov, Frankov in Bizanca. To so bila ozemlja Bavarske in z njo povezane Karantanije, Istra in priobalna Benečija ter ozemlje starohrvaške kneževine. Značilnost vseh teh območij je, da so bila formalno politična domena papeške države zelo malo časa oz. da so bili formalni suvereni teh ozemelj ali frankovski vladarji ali bizantinski cesar. Vendar to dejstvo po našem mnenju ne spodnaša, pač pa ravno nasprotno, podpira naše razumevanje pleteninaste plastike kot specifičnega likovnega izraza, ki se je izoblikoval in uporabljal za utrjevanje politične identitete papeškega Rima.

Likovna produkcija igra aktivno vlogo pri oblikovanju družbene stvarnosti in je kot materializacija ideologije ena najpomembnejših političnih strategij. Posledica tega je ne samo dejstvo, da so njene oblike, motivi in vsebine skrbno izbrani, pač pa jih vladajoča elita zaradi njihove udeležbe pri legitimizaciji politične moči skrbno nadzira (o tem npr. Hedeager, 1998; Høilund Nielsen, 1997b). Pojav (izoblikovanje in uporabo) novega likovnega izraza lahko, podobno kot npr. spremembe ritualnih praks (prim. Hedeager, 1992), zasledimo predvsem tam, kjer družbenopolitična situacija (še) ni stabilna. Z drugimi besedami, na obrobni območjih, kjer sta v stiku dve različni politični stvarnosti, in pa na ozemljih, kjer si nova politična elita še ni utrdila položaja.

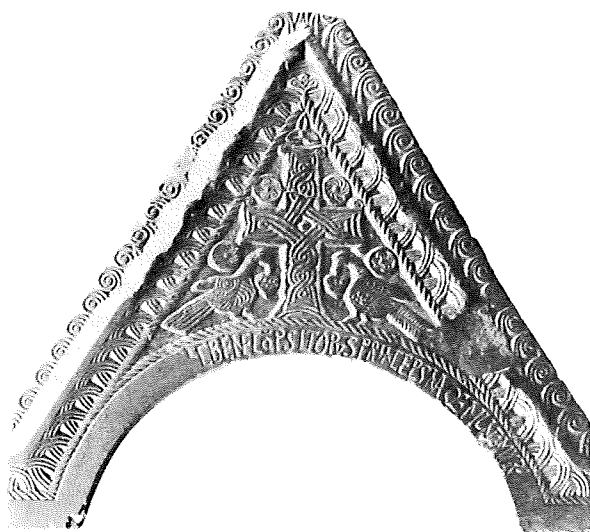
Ozemlja, kjer se pojavlja obravnavani tip pleteninaste plastike, ustrezajo obema kriterijema hkrati. Po eni strani so bila periferna območja za obe politični (vele)sili, ki sta jih *de iure* nadzorovali, sprva bizantinsko, kasneje frankovsko državo. Po drugi strani pa so ravno ta ozemlja tista območja, kjer je zaradi spleta okoliščin (zlasti seveda s pomočjo naslona na lokalno protifrankovsko oz. protibizantinsko opozicijo) lahko svojo politično identiteto gradila nova sila – rimska cerkev, ki se je iz religiozne vedno bolj razvijala tudi v posvetno silo. Z uporabo novega, lastnega in razpoznavnega likovnega izraza je jasno dokazovala, da je kljub vsiljenim političnim zavezništvom ali celo pokroviteljstvom omenjena ozemlja vsaj nekaj časa *de facto* obvladovala sama. Pojav pleteninaste plastike na matičnem papeškem ozemlju, v Rimu in okolici, se ujema s časom papeževanja Hadrijana I. (gl. Kautzsch, 1939, 49), torej s časom, ko je Rim dejansko dobil popolno avtonomijo, kar se je med drugim kazalo tudi v tem, da je Hadrijan uvedel označevanje datuma glede na čas

svojega papeževanja, poleg tega pa je ukazal tudi kovanje denarja, ki je namesto cesarjeve nosil njegovo podobo (Benedik, 1989, 90). Pojav novega likovnega izraza za opravo cerkva, ki so bile v tistem času popravljene ali celo na novo postavljene, torej ne more biti nič presenetljivega. Novi likovni izraz je verjetno v Rimu in njegovi okolici cvetel nekako do začetka tretjega desetletja 9. stoletja, ko so Franki s *constitutio Romana* (824) končali prvi resni poskus papeške države, da se uveljavi kot samostojna politična sila na evropskem prizorišču.

Tudi pojav pleteninaste plastike na Bavarskem, v Karantaniji in v Istri s priobalno Benečijo moramo postaviti v isti politično-zgodovinski okvir. V svoji interpretaciji pojava pleteninaste plastike v Karantaniji (Karpf, 1995; Karpf, 2000) je K. Karpf pojav tega likovnega izraza na Bavarskem in posledično tudi v Karantaniji povezal s prizadevanjem vojvode Tasila, da bi vzpostavil deželno cerkveno organizacijo, in njegovo podporo misijona med karantanskimi Slovani. S tem delom Karpfove interpretacije se ujema tudi naše razumevanje pojava pleteninaste plastike na Bavarskem in v Karantaniji. Vendar je po našem mnenju kot ozadje pojava tega posebnega likovnega izraza treba razumeti povezovanje Tasila z rimsko cerkvijo in ne dinastičnih povezav bavarske in langobardske dinastije, kot to predvideva K. Karpf (1995, 73), ki pleteninasto plastiko razume kot langobardski likovni izraz. Povezovanje pojava pleteninaste plastike s Tasilovim zavezništvom z Rimom dodatno argumentira tudi dejstvo, na katero je opozoril že K. Karpf, da namreč navada opremljanja cerkva s pleteninasto plastiko ni zamrla s Tasilovo odstavitvijo (788), ampak se je nadaljevala še v prva desetletja 9. stoletja. Karpf je to dejstvo skušal pojasniti s tezo, da naj plemstvo, ki je igralo odločilno vlogo pri širitvi novega likovnega izraza (gradnja lastniških cerkva), s Tasilovo odstavitvijo ne bi izgubilo svoje moči. To naj bi se zgodilo šele z uvedbo frankovske grofijske ureditve leta 828 (Karpf, 1995, 72-73; Karpf, 2000, 724-725). Ta datacija se približno ujema z izgubo samostojnosti rimskih papežev in je zato precej verjetna kot datum *post quem non*, po drugi strani pa dobro potrjuje našo razlago razmerij moči oz. medsebojnih političnih povezav protifrankovske opozicije, pri čemer mislimo na povezovanje rimske cerkve z bavarskim plemstvom. Očitno je bila ta rimsko-alpska opozicija v začetku 9. stoletja že tako močna, da so jo bili Franki v boju za politično premoč na tem prostoru in možnost širitve svojega vpliva proti vzhodu prisiljeni temeljito ohromiti, in sicer na obeh koncih, tako v Rimu (s *constitutio Romana*) kot na jugovzhodnoalpskem območju (z grofijsko ureditvijo). Z izgubo moči rimsko-alpske opozicije pa je seveda izginil tudi *raison d'être* pleteninaste plastike kot politično identifikacijskega sredstva.

Na območju Istre in priobalne Benečije je bila politična situacija konec 8. in v začetku 9. stoletja verjetno

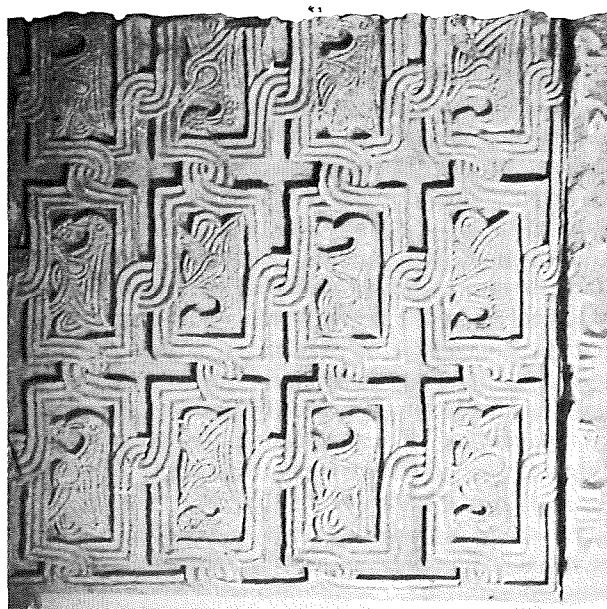

Sl. 13: Fragment kamnitega zatrepa z napisom, ki omenja kneza Muncimira, cerkev sv. Luke v Uzdolju pri Kninu (895) (fotografija povzeta po Rapanić, 1987).
Fig. 13: Fragment of a stone gable with an inscription mentioning Prince Muncimir, St. Luke's Church in Uzdolje near Knin (895) (photograph taken from Rapanić, 1987).

precej podobna tisti v Rimu. Leta 772 ali 774 si je Bizanc po dvajsetih letih langobardske okupacije istrsko ozemlje sicer res priboril nazaj (Bratož, 1990, 47), vendar pa na njem očitno ni imel več pravega nadzora, podobno kot na Apeninskem polotoku. Istra, ki so jo nekateri kronisti imeli za pravega upravnika bizantinskih posestev na severnem Jadranu (Darovec, 1992, 22), je v več teoloških sporih med vzhodno in zahodno cerkvijo jasno stopila proti Bizancu na rimsko stran, zato seveda pojav rimskega likovnega izraza, pleteninaste plastike ob koncu 8. (po ponovnem zavzetju Istre s strani Bizanca!) in v začetku 9. stoletja ne bi smel presenečati.¹⁸

Da pa je papeški Rim kljub frankovskim ukrepom v tridesetih letih 9. stoletja, katerih glavni cilj je bil onemogočiti Rim kot politično silo, vendarle obdržal določeno moč, najboljše kaže pojav pleteninaste plastike na starohrvaškem ozemlju v drugi polovici 9. stoletja. Kot je pokazala N. Klaić, je bil papeški blagoslov države sestavni del osamosvojitvenega načrta starohrvaških knezov (Klaić, 1984). Tega dejanja ne smemo razumeti zgolj na religiozno-teološkem nivoju v smislu boja med vzhodno in zahodno cerkvijo, pač pa tudi v političnem smislu. Priznanje papeža je namreč sledilo osamosvojitvi starohrvaške kneževine izpod frankovske oblasti, tako da ga lahko upravičeno razumemo tudi kot izrazito

Sl. 14: Fragment kamnite korne pregrade, prvotno iz samostana sv. Ane v Koprju, Pokrajinski muzej Koper (kon. 8. / zač. 9. stol.) (fotografija povzeta po Sagadin, 1981).

Fig. 14: Fragment of a stone altar partition, from St. Ann's Monastery, Koper; Regional Museum Koper (end of the 8th / beginning of the 9th century) (photograph taken from Sagadin, 1981).

protifrankovsko dejanje. Očitno si je Rim v zadnjih desetletjih 9. stoletja še vedno lahko privoščil odkrito podpirati protifrankovsko opozicijo.

Vendar je po drugi strani tudi res, da je ta pozni pojav pleteninaste plastike kot politično identifikacijskega programa na vzhodni obali Jadrana izjema, tako da je treba vendarle poudariti, da je doba razcveta tega likovnega izraza čas zadnjih treh desetletij 8. in prvih treh desetletij 9. stoletja. Ne moremo pa mimo zanimive podrobnosti: ozemlje starohrvaške države je namreč edino območje, kjer se je pleteninasta plastika kontinuirano uporabljala do romanske dobe. Razlog za to je treba verjetno iskati v neki globoki notranji identifikaciji, ki jo je starohrvaška elita našla v tem likovnem izrazu in ga zato nakako posvojila ter uporabljala sama še dolgo po tem, ko se je politična situacija, ki je ustvarila razmere za njegovo izoblikovanje, že zdavnaj spremenila. Vsekakor pa ne smemo v tej kontinuiteti uporabe pleteninaste plastike videti neke logične in samo po sebi umevne slogovne evolucije, ki bi se sicer morala udejaniti tudi na drugih območjih pojavljanja tega likovnega izraza.

¹⁸ Novejša arheološka izkopavanja v piranskem sv. Juriju dobro potrjujejo tako zgodnjo datacijo pojava pleteninaste plastike na istrskem ozemlju. Arheolog D. Snoj na podlagi vsega izkopanega materiala datira novo odkrite piranske plošče s pleteninastim ornamentom na sam prehod iz 8. v 9. stoletje.

Vidimo torej, da ima preučevanje pleteninaste plastike veliko širši pomen, kot je zgolj identifikacija načina opremljanja cerkva na prostoru okrog jadranskega bazena od srede 8. do srede 11. stoletja. Čim namreč določenemu likovnemu izrazu pripišemo značaj aktivnega sredstva pri oblikovanju družbenopolitične stvarnosti, mu odpremo možnost, da poleg pisnih in tvarnih virov postane priča preteklih obdobij, z drugimi besedami, omogočimo mu, da postane zgodovinski vir. Tradicionalno zgodovinopisje je še vse preveč navezano izključno na pisne vire in premalo uporablja druge, predvsem materialne vire. Tako se možnost vpogleda v dogajanje preteklih obdobij, ki je že tako ali tako omejena, še dodatno zožuje. In vendar so ravno materialni viri tisti, ki nam lahko pojasnijo marsikatero skrivnost, ki so jo pisni viri zamolčali ali pa jo iz takšnih ali drugačnih vzrokov priredili po svoje.¹⁹ V tej luči se je pokazalo, da lahko prav pleteninasta plastika kot enovit likovni pojav pojasni marsikatero zgodovinsko vprašanje oz. osvetli (dejansko) stanje na političnem prizorišču od sredine 8. do sredine 11. stoletja.

V pisnih virih, ki so se ohranili iz tega dinamičnega obdobja, se kaže vsa kompleksnost odnosov med posameznimi političnimi protagonisti. V njih se lepo zrcalijo bolj ali manj prikriti želje, motivacije in načrti vseh strani, tako da je njihova interpretacija težja in bolj negotova, kot se zdi na prvi pogled. Povedano z drugimi besedami, poleg dejanskega besedila jih je treba znati brati tudi med vrsticami, marsikdaj pa je treba iz njih sklepati tudi na tisto, kar v njih ni omenjeno niti z besedo.

Če je interpretacija pisnih virov pogosto precej zapletena, pa je interpretacija korne pregraje z njnim or-

namentom, ki je ali še vedno stoji v zgodnj srednjeveški cerkveni stavbi, do neke mere precej lažja. Glavni problem njene interpretacije namreč je – potem ko sprejmemo dejstvo, da je treba njen sam obstoj razumeti kot materializacijo neke pretekle ideologije – identifikacija kulturno-političnega okolja, ki je porajalo njen nastanek. Tako lahko cerkve, okrašene s pleteninasto plastiko, ob skrbni definiciji družbenozgodovinskega konteksta, v katerem so nastajale, osvetlijo marsikatero podrobnost zgodnj srednjeveške stvarnosti. Šele z njihovo pomočjo lahko vidimo, da pravzaprav omenjeno nasprotovanje med papeškim Rimom in Franki, ki ga je moč iz pisnih virov zgolj zaslutiti,²⁰ niti ni bilo tako prikrto, saj se je jasno manifestiralo v uporabi posebnega likovnega izraza, pleteninaste plastike. Ta se je uporabljala pri opremljanju cerkva na vseh tistih območjih, kjer je papeška država bodisi sama imela precejšnjo politično moč bodisi se je lahko povezala s kakšno drugo protifrankovsko stranko (bavarskim, karantanskim in starohrvaškim plemstvom).²¹ Pojav pleteninaste plastike, njena geografska in časovna razprostranjenost, pa tudi njen zaton nam torej lahko ob ustrezni interpretaciji marsikaj povedo o zgodnj srednjeveški družbenopolitični situaciji. Razumevanje pleteninaste plastike kot ene izmed političnih oz. družbenih strategij nam omogoča bistveno poglobitev razumevanja ne samo mehanizmov legitimizacije politične identitete papeške države na prehodu iz 8. v 9. stoletje, pač pa tudi delovanje teh mehanizmov v širšem zgodnj srednjeveškem kontekstu. Fizična neposrednost kamna je namreč v določenih okoliščinah oprijemljivejša od zapisanih in nezapisanih besed.

TRACERY PLASTIC ART AND AN ATTEMPT TOWARD ITS INTERPRETATION

Katja ŽVANUT

University of Ljubljana, Faculty of Philosophy, history of art department, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: katja.zvanut@ff.uni-lj.si

SUMMARY

The only political-historical context, which enables us to understand the occurrence and use of tracery as a unified artistic expression in territories around the Adriatic basin and its hinterland between the second half of the 8th and the 11th centuries, is the emergence of Papal States as of a new piece on the Early Mediaeval political chessboard.

19 Zlasti to velja za cerkvene vire, za katere M. Humphries opozarja, da je bila v njih zgodovinska stvarnost (preteklost) vedno podrejena oz. prirejena trenutnim političnim potrebam, zaradi česar je njihova interpretacija izredno zapletena. Humphries zato poudarja nujnost pritegnitve materialnih virov k interpretaciji preteklih obdobij (Humphries, 1999).

20 Gl. npr. razpravo J. Jarmuta o problematiki navajanja Bonifacija kot tistega, ki je v imenu papeža mazilil bodočega frankovskega kralja Pipina (Jarmut, 1982; prim. tudi Affeldt, 1980).

21 Ta predpostavka se lepo ujema tudi z interpretacijo pomena zgodnj srednjeveških cerkva S. Driscolla. Avtor namreč ugotavlja, da so bile ravno cerkvene stavbe tisti kraji, kjer se je shajala posvetna in cerkvena elita (Driscoll, 1998, 177). V tej luči moramo razumeti in obravnavati samo obliko zgradb kakor tudi cerkveno opremo z vso simbolično vsebino, ki je bila vgrajena v posamezne podobe in "ornamente".

The so far carried out research and debates on tracery have revolved, quite characteristically, around the following two issues: the question of artistic models of tracery and the question of its classification as to the time of its origin within the general development of the Early Mediaeval stonemasonry production. The various theories that have appeared in the last few years as answers to the above-mentioned questions are almost exclusively based on analyses of the artefacts' style and have a number of conceptual and methodological deficiencies. This is why the author of the paper believes that these theories cannot sufficiently explain the conditions for the creation and functioning of tracery as an artistic expression of a specific cultural-political environment.

In the past, every Early Mediaeval sculpture containing a motif made of interlacing or branching lines was proclaimed a tracery artefact. The researchers were not interested in the differences in motifs and forms, which is also the reason why they were not prevented from dealing with all tracery artefacts as with a whole or a uniform artistic phenomenon. If they noticed the mentioned differences, they ascribed them, at the best, to different stages in the development of tracery, and, at the worst, to objective circumstances of the origin of separate artefacts. The occurrence of tracery was understood, and still is, as a logical stage within the framework of a general development of the Early Mediaeval stone sculpture, irrespective of the cultural-political contexts of the areas where the artefacts were made.

The paper attempts to place the occurrence of tracery into its historical-political context. The dealt with artefacts are initially specified as to their form and thus separated from other products in which tracery motifs were also used. There follows a general geographical distribution of artefacts in the selected groups and their classification as to the time of their origin. This enabled the author of the paper to present cultural-political interpretations of conditions for the occurrence and functioning of the dealt with artistic expression.

It has turned out that all the areas, in which tracery appeared, were in one way or another significant in the restoration of identity of Papal Rome as of an independent political formation. Churches adorned with tracery were built in the parent territory of Papal States, i.e. in Rome with its wider hinterland, as well as in all those areas where Papal States were able to demonstrate, due to the combination of circumstances in the second half of the 8th and in the early 9th centuries, their political power and thus to clearly point at their independence from both of their enemies: Byzantium and the Franks. These were the territories of Bavaria and with it linked Carantania, Istria, the littoral Veneto region, and the territory of the old Croatian principality. The characteristic feature of all these territories lies in the fact that they were formally within the political domain of Papal States for a very short time and that formal sovereigns of these territories were either Frankish rulers or the Byzantine emperor, which additionally acknowledges, in the author's opinion, a need to create a specific artistic expression in the sense of a visual propaganda system in these areas.

Key words: Early Middle Ages, tracery plastic, art, church

LITERATURA

Affeldt, W. (1980): Untersuchungen zur Königs-erhebung Pippins. Das Papsttum und die Begründung des karolingischen Königtums im Jahre 751. Früh-mittelalterliche Studien, Bd. 14. Berlin – New York, 95-187.

Alto Bauer, F. (1999): Die Bau- und Stiftungspolitik der Päpste Hadrian I. (772-795) und Leo III. (795-816). V: Stiegemann, C., Wemhoff, M. (eds.): Kunst und Kultur der Karolingerzeit. 799: Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn. Beiträge zum Katalog der Ausstellung Paderborn 1999. Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 514-528.

Ančić, M. (2001): U osvjet novog doba. Karolinško carstvo i njegov jugoistočni obod. V: Ančić, M.: Hrvatska u karolinško doba, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika. Katalozi i monografije, 9. Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 6-39.

Baš, A. (1951): K izvoru pleteninaste ornamentike. Zgodovinski časopis. 5. Ljubljana, 119-151.

Belli Barsali, I. (1959): La Diocesi di Lucca. V: Corpus.

Benedik, M. (1989): Papeži od Petra do Janeza Pavla II. Celje, Mohorjeva družba.

Bertelli, G. (1985): Le Diocesi di Amelia, Narni e Otricoli. V: Corpus.

Bogyay, T. (1957): Zum Problem der Flechtwerksteine. V: Karolingische und Ottonische Kunst. Werden, Wesen, Wirkung, Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie, Bd. 3. Wiesbaden, Franz Steiger Verlag, 262-276.

Brather, S. (2000): Etnische Identitäten als Konstrukte der frühgeschichtlichen Archäologie. Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Jhg. 78, 1. Halbband, 139-177.

Bratož, R. (1990): Vpliv oglejske cerkve na vzhodno-alpski prostor od 4. do 8. stoletja. Zbirka Zgodovinskega

časopisa 8. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti.

Breatnach, P. A. (1985): Über Beginn und Eigenart der irischen Mission auf dem Kontinent einschließlich der irischen Missionare in Bayern. V: Virgil, 84-91.

Broccoli, U. (1981): La Diocesi di Roma. T. 5: Il Suburbio. V: Corpus.

Casartelli Novelli, S. (1974): La Diocesi di Torino. V: Corpus.

Corpus Corpus della scultura altomedievale. Spoleto, Centro italiano di studi sull' alto medioevo (izhaja od 1959 dalje).

Cramp, R. (1984): Grammar of Anglo-Saxon Ornament. A General Introduction to the Corpus of Anglo-Saxon Stone Sculpture. New York, Oxford University Press.

Dannheimer, H. (1988): Zur Ausstattung der Kirchen. V: Die Bajuwaren, 299-304.

Darovec, D. (1992): Pregled zgodovine Istre. Knjižnica Annales/Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1. Koper, Primorske novice.

Delonga, V. (1997a): Inscriptions des souverains croats du IXe au XIe siècle, Musée des monuments archéologiques croates. Catalogues et monographies, 2. Split, Musée des monuments archéologiques croates.

Delonga, V. (1997b): Ranoromanički natpisi grada Splita. Predkomunalno doba splitske prošlosti, katalog razstave. Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.

Delonga, V. (2001): Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci – latinska epigrafička baština u hrvatskim krajevima. V: Delonga, V., Jakšić, N., Jurković, M. (eds.): Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika. Katalozi i monografije, 11. Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 54-87.

D'Ettorre, F. (1993): La Diocesi di Todi. V: Corpus.

Die Bajuwaren - Dannheimer, H., Dopsch, H. (1988): Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo 488-788 (katalog razstave). Salzburg, Prähistorische Staatssammlung München, Amt der Salzburger Landesregierung.

Driscoll, S. T. (1988): The Relationship between History and Archaeology: Artefacts, Documents and Power. V: Driscoll, S. T., Niekke, M. R. (eds.): Power and Politics in Early Britain and Ireland. Edinburgh, Edinburgh University Press, 162-187.

Driscoll, S. T. (1998): Political Discourse and the Growth of Christian Ceremonialism in Pictland: the Place of the St. Andrews Sarcophagus. V: Henderson E., Foster, S. (eds.): The St. Andrews Sarcophagus. A Pictish Masterpiece and its International Connections. Dublin, Four Courts Press, 168-178.

Dufour Bozzo, C. (1966): La Diocesi di Genova. V: Corpus.

Fatucchi, A. (1977): La Diocesi di Arezzo. V: Corpus.

Fillitz, H. (1958): Die Spätphase des "Langobardischen" Stiles. Studien zum oberitalienischen Relief des 10. Jahr-

hunderts. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien, Bd. 54. Wien, 7-72.

Fritze, W. H. (1969): Universalis gentium confessio. Formeln, Träger und Wege universalmissionarischen Denkens im 7. Jahrhundert. Frühmittelalterliche Studien, Bd. 3. Berlin – New York, 78-130.

Geake, H. (1992): Burial Practice in Seventh- and Eighth-Century England. V: Carver, M. O. H. (ed.): The Age of Sutton Hoo. The Seventh Century in North-Western Europe. Woodbridge, The Boydell Press, 83-94.

Geary, P. (1983): Ethnic Identity as a Situational Construct in the Early Middle Ages. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Bd. 113. Wien, 15-26.

Ginhart, K. (1942): Die karolingischen Flechtwerksteine in Kärnten. Carinthia, I, 132. Klagenfurt, 112-167.

Ginhart, K. (1954): Karolingische und frühromanische Werkstücke in Kärnten. Carinthia, I, 144. Klagenfurt, 205-243.

Ginhart, K. (1957): Der fünfundzwanzigste karolingische Flechtwerkstein in Kärnten. Carinthia, I, 147. Klagenfurt, 211-226.

Glaser, F. (1989): Das Münster in Molzbichl, das älteste Kloster Kärntens. Carinthia, I, 179. Klagenfurt, 99-124.

Glaser, F. (1992): Eine frühmittelalterliche Schrankenplatte in Zweikirchen (Kärnten). V: Archäologie in Gebirge. Schriften des Vorarlberger Landesmuseums, Reihe A: Landschaftsgeschichte und Archäologie, Bd. 5. Bregenz, 263-264.

Glaser, F. (1993): Neu entdeckte Flechtwerksteine in Kärnten. Carinthia, I, 183. Klagenfurt, 319-330.

Glaser, F. (1999a): Flechtwerksteine aus der Martinskirche. V: Prokisch, B., Ruprechtsberger, E. M. (eds.): 1200 Jahre Martinskirche Linz. 799-1999 (katalog razstave). Linz, Oberösterreichisches Landesmuseum, 71-75.

Glaser, F. (1999b): Inschrift karantanischer Kirchenstifter. Archäologie Österreichs, 10/1. Wien, 19-22.

Grafenauer, B. (1988): O Pavlu Diakonu in začetkih zgodovine Slovencev v novi domovini (spremna beseda). V: Diakon Pavel: Zgodovina Langobardov. Maribor, Založba Obzorja.

Hajdu, A. E. (1988): Schlingen, Knoten und Geflechte. Untersuchungen zur Entwicklung ornamentaler Geflechte und Knoten unter Bezugnahme auf verschiedene Ornamentträger von Trajanischer Zeit bis zur Frühromanik (tipkopijske doktorske disertacije).

Haseloff, A. (1930): Die Vorromanische Plastik in Italien. Berlin – Firenze, Brandus, Pantheon.

Hauck, K. (1967): Von einer spätantiken Randkultur zum karolingischen Europa. Frühmittelalterliche Studien, Bd. 1. Berlin – New York, 3-93.

Hedeager, L. (1992): Kingdoms, Ethnicity and Material Culture: Denmark in a European Perspective. V: Carver, M. O. H. (ed.): The Age of Sutton Hoo. The Seventh Century in North-Western Europe. Woodbridge, The Boydell Press, 279-300.

- Hedeager, L. (1998):** Cosmological Endurance: Pagan Identities in Early Christian Europe. *European journal of archaeology*, Vol. 1, Nr. 3, December 1998. London, 382-396.
- Høiland Nielsen, K. (1997a):** "... writhe-hilted and serpent-marked ...". V: De Boe, G., Verhaege F. (eds.): *Art and Symbolism in Medieval Europe. Papers of the "Medieval Europe Brugge 1997" Conference*, Vol. 5. Zellik, 83-94.
- Høiland Nielsen, K. (1997b):** *Archaeology and History: Complementary Sources. Archaeological Review from Cambridge*, Vol. 14, Nr. 1. Cambridge, 37-57.
- Humphries, M. (1999):** *Communities of the Blessed. Social Environment and Religious Change in Northern Italy, AD 200-400*. Oxford Early Christian Studies. Oxford, Oxford University Press.
- Jakšić, N. (2001):** Klesarstvo u službi evangelizacije. V: Delonga, V., Jakšić, N., Jurković, M. (eds.): *Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika. Katalozi i monografije*, 11. Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 32-53.
- Jarnut, J. (1982):** Wer hat Pippin 751 zum König gesalbt? *Frühmittelalterliche Studien*, Bd. 16. Berlin – New York, 45-57.
- Johannson Meery, B. (1993):** Karolingerzeitliche Flechtwerksteine aus dem Herzogtum Baiern und aus Bayerisch-Schwaben. V: Dannheimer, H. (ed.): *Kataloge der Prähistorischen Staatssammlung München*, 27. München, Verlag Michael Lassleben Kallmünz.
- Kahl, H. D. (1985):** Virgil und die salzburger Slawenmission. V: *Virgil*, 112-121.
- Karaman, L. (1930):** Pleterne skulpture starohrvatskog crkvenog namještaja. V: Karaman, L. (ed.): *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*. Zagreb, Matica hrvatska, 73-116.
- Karaman, L. (1941/42):** O spomenicima VII i VIII stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata. *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, n.s. 22/23. Zagreb, 73-113.
- Karaman, L. (1952):** Osvrti na neka pitanja iz arheologije i povijesti umjetnosti. *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 2. Zagreb, Muzej hrvatskih starina JAZU, 81-104.
- Karpf, K. (1989):** Das Kloster Molzbichl – ein Missionszentrum des 8. Jahrhunderts in Karantanien. *Carinthia*, I. Klagenfurt, 179, 125-140.
- Karpf, K. (1995):** Steinerner Kirchengeschichte in Karantanien. Zur Problematik frühmittelalterlicher Flachwerksteine. V: Nikolasch, F. (ed.): *Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten*. Millstatt, Verein Stiftsmuseum Millstatt, 66-79.
- Karpf, K. (1999):** Im Schatten des Kaisers. Leben, Macht und Tod zur Zeit Karls des Großen. Ein Rückblick auf die Sonderausstellung des Jahres 1999. *Neues aus Alt-Villach*, 36. Villach, Stadtmuseum Villach, 7-51.
- Karpf, K. (2000):** Repräsentation und Kirchenbau. Zur Ausstattung karantanischer Eigenkirchen im 8./9. Jahrhundert. V: Bratož, R. (ed.): *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze. Slowenien und die Nachbarländern zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese*. Situla. *Razprave Narodnega muzeja Slovenije. Dissertationes Musei nationalis Sloveniae*, 39. *Razprave. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede. Dissertationes. Academia scientiarum et artium Sloveniae. Classis*, I. *Historia et sociologia*, 18. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije – SAZU, 711-730.
- Kautzsch, R. (1939):** Die römische Schmuckkunst in Stein vom 6. bis 10. Jahrhundert. *Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte*, 3. Wien – München 1-79.
- Kautzsch, R. (1941):** Die langobardische Schmuckkunst in Oberitalien. *Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte*, 5. Wien – München, 1-48.
- Klaić, N. (1984):** O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata. *Zgodovinski časopis*, 38, št. 4. Ljubljana, 253-270.
- Kos, M. (1936):** *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. *Razprave. Znanstvene razprave v Ljubljani*, 11. *Historični odsek* 3. Ljubljana, Znanstveno društvo.
- Kronsteiner, O. (1985):** Virgil als geistiger Vater des Slawenmission und der ältesten slawischen Kirchensprache. V: *Virgil*, 122-128.
- Kutzli, R. (1974):** *Langobardische Kunst. Die Sprache der Flechtbänder*. Stuttgart, Verlag Urachhaus.
- Margetić, L. (1977):** Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata. *Zbornik Historijskog zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Vol. 8. Zagreb, 5-88.
- Mastnak, T. (1996):** Kristjanstvo in muslimani. *Forum* 1/96. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Mayr, G. (1988):** Frühes Christentum in Baiern. V: *Die Bajuwaren*, 281-286.
- Melucco Vaccaro, A. (1974):** La Diocesi di Roma. T. 3: La II regione ecclesiastica. V: *Corpus*.
- Melucco Vaccaro, A., Paroli, L. (1995):** La Diocesi di Roma. T. 6: Il Museo dell'alto medioevo. V: *Corpus*.
- Mirnik Prezelj, I. (1998):** Slovenska zgodnjesrednjeveška arheologija med preteklostjo in sedanjostjo – pogled z "Zahoda". *Arheološki vestnik*, 49. Ljubljana, 361-381.
- Mitchell, J. (1999):** Karl der Große, Rom und das Vermächtnis der Langobarden. V: Stiegemann, C., Wemhoff, M. (eds.): *Kunst und Kultur der Karolingerzeit*. 799 : Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn. *Beiträge zum Katalog der Ausstellung Paderborn 1999*. Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 95-108.
- Ó Néill, P. P. (1985):** Bonifaz und Virgil: Konflikt zweier Kultur. V: *Virgil*, 76-83.
- Ostrogorski, G. (1961):** *Zgodovina Bizanca*. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Panazza, G., Tagliaferri, A. (1966):** La Diocesi di Brescia. V: *Corpus*.

- Pani Ermini, L. (1974a):** La Diocesi di Roma. T. 1: La IV regione ecclesiastica. V: Corpus.
- Pani Ermini, L. (1974b):** La Diocesi di Roma. T. 2: La Raccolta dei fori imperiali. V: Corpus.
- Pejaković, M., Gattin, N. (1988):** Starohrvatska sakralna arhitektura, Monumenta artis Croatiae. Prouke, 1. Zagreb, Kršćanska sadašnjost, Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Petricioli, I. (1960):** Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji. Zagreb, Društvo historičara umjetnosti Hrvatske.
- Petricioli, I. (1990):** Od Donata do Radovana. Pregled umjetnosti u Dalmaciji od 9. do 13. stoljeća. Biblioteka znanstvenih djela / Književni krug, 39. Split, Književni krug.
- Piccottini, G. (1975):** Karolingische Flechtwerksteine aus der Kirche St. Martin – Niedertrixen. Carinthia, I, 165. Klagenfurt, 153-167.
- Pleterski, A. (1998):** Lepi, grdi, zli. O metodah, Liburniji, Karantaniji, vojvodskem stolu, Konverziji in Brižinskih spomenikih. Zgodovinski časopis, 52, št. 2. Ljubljana, 215-277.
- Pleterski, A., Belak, M. (1995):** ZBIVA. Cerkve v vzhodnih Alpah od 8. do 10. stoletja. Zgodovinski časopis, 49, št. 1. Ljubljana, 19-43.
- Ramieri, A. M. (1983):** La Diocesi di Ferentino. V: Corpus.
- Rapanić, Ž. (1987):** Predromaničko doba u Dalmaciji. Split, Logos.
- Raspi Serra, J. (1974):** Le Diocesi dell'Alto Lazio. V: Corpus.
- Reindel, K. (1985):** Salzburg und die Agilolfinger. V: Virgil, 66-74.
- Rotili, M. (1966):** La Diocesi di Benevento. V: Corpus.
- Sagadin, M. (1981):** Plastika s pleteninasto ornamentiko v Sloveniji. Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v. 17. Ljubljana, 33-65.
- Sagadin, M. (1991):** Kršćanska motivika na staroslovanskih najdbah. V: Knific, T., Sagadin, M. (eds.): Pismo brez pisave. Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem. Ljubljana, Narodni muzej, 36-46.
- Sagadin, M., Gardina, E. (1977):** Plastika s pleteninasto ornamentiko v Sloveniji. Koper, Pokrajinski muzej Koper.
- Schaffran, E. (1938):** Langobardische und nachlangobardische Ornamentplatten in Kärnten. Carinthia, I, 128. Klagenfurt, 159-169.
- Schaffran, E. (1941):** Die Kunst der Langobarden in Italien. Jena, Eugen Diederichs.
- Schmid, A. (1987):** Bayern und Italien vom 7. bis zum 10. Jahrhundert. V: Beumann, H., Schröder, W. (eds.): Die Transalpinen Verbindungen der Bayern, Alemannen und Franken bis zum 10. Jahrhundert. Nationes, Bd. 6. Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 51-91.
- Schmidinger, H. (1985):** Das Papsttum und die bayerische Kirche – Bonifatius als Gegenspieler Virgils. V: Virgil, 92-101.
- Schülke, A. (1999):** On Christianization and Grave-Finds. European journal of archaeology, Vol. 2, Nr. 1, April 1999. London, 77-106.
- Serra, J. (1961):** La Diocesi di Spoleto. V: Corpus.
- Šeper, M. (1955):** Prilog datiranju starohrvatskih spomenika pleterne dekoracije. Arheološki vestnik, 6, št. 1. Ljubljana, 50-58.
- Štih, P. (1987):** Karantanija = stara domovina Hrvatov? Zgodovinski časopis, 41, št. 3. Ljubljana, 529-556.
- Štih, P. (1989a):** K polemiki o vprašanju časa prihoda Hrvatov. Zgodovinski časopis, 43, št. 1. Ljubljana, 111-117.
- Štih, P. (1989b):** Novi poskusi reševanja problematike Hrvatov v Karantaniji. Zgodovinski časopis, 43, št. 3. Ljubljana, 319-333.
- Tagliaferri, A. (1981):** Le Diocesi di Aquileia e Grado. V: Corpus.
- Trilling, J. (1995):** Medieval Interlace Ornament: the Making of a Cross-cultural Idiom. Arte Medievale. Periodico internazionale di critica dell'arte medievale, serie 2, anno 9, n. 2. Roma, 59-86.
- Trinici Cecchelli, M. (1976):** La Diocesi di Roma. T. 4: La I regione ecclesiastica. V: Corpus.
- Vicelja, M. (1990):** Prilog analizi ranosrednjovjekovne skulpture u Istri. Dometi, God. 23, Br. 11. Rijeka, 771-776.
- Vicelja, M. (1993):** Centrična kompozicijska shema ranosrednjovjekovnih kamenih oltarnih ploča u Istri. V: Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu europske tradicije. Posebno izdanje Zbornika Pedagoškog fakulteta. Rijeka, Pedagoški fakultet, 165-176.
- Vicelja, M. (1997):** The order and its interpretation in early medieval sculpture in Istria. V: De Boe, G., Verhaege F. (eds.): Art and Symbolism in Medieval Europe. Papers of the "Medieval Europe Brugge 1997" Conference, Vol. 5. Zellik, 101-106.
- Virgil - Dopsch, H., Juffinger, R. (eds.) (1985):** Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter (zbornik mednarodnega simpozija). Salzburg, Amt der Salzburger Landesregierung – Kulturabteilung.
- Wolfram, H. (1985):** Virgil als Abt und Bischof von Salzburg. V: Virgil, 342-356.
- Zöllner, E. (1985):** Das Frankreich, Bayern und Salzburg zur Zeit des heiligen Virgil. V: Virgil, 10-16.
- Žvanut, K. (1999):** Umetnostna zgodovina in rimska provincialna umetnost. Arheo, 19. Ljubljana, 39-47.
- Žvanut, K. (2000):** Likovna produkcija zgodnjega srednjega veka: med arheologijo in umetnostno zgodovino. Časopis za kritiko znanosti, let. 28, št. 200/201. Ljubljana, 53-77.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2002-06-07

UDK 726.591:94(497.4 Padna)"8"

KAMNITA ZGODNJE SREDNJEVEŠKA ORNAMENTIRANA FRAGMENTA IZ OKOLICE KOPRA*

Matej ŽUPANČIČ

Pokrajinski muzej Koper, SI-6101 Koper, Kidričeva 19
Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: matej.zupancic@zrs-kp.si

IZVLEČEK

V članku je obravnavan ornament na kamnitih fragmentih iz zgodnjega srednjega veka iz vasi Padna in Krkavče v istrski Sloveniji. Grafična rekonstrukcija omogoča interpretacijo celote kot plutej; na osnovi analogije iz Gradeža je pripisan aktivnosti gradeškega patriarha in istrskega metropolita Fortunata. Ornament izrazito geometrijskih oblik je sestavljen iz šestih zaključenih trotračnih trakov, od katerih sta dva koncipirana centralno in sta v posebnem zrcalnem odnosu, ostali štirje trakovi pa poleg zrcaljenja izražajo tudi medsebojne zamike (translacijo) in zasuke (rotacijo).

Plutej je datiran v čas neposredno po shodu v Rižanu leta 804, kjer je bil navzoč tudi Fortunat, kot eden izmed njegovih pobudnikov, udeleženec in tudi podpisnik. Navzočnost plastike s pleteninasto ornamentiko potrjuje domnevo o ohranitvi prebivalstva in upravnih struktur podobno kot v ožjem koprskem teritoriju, poznanem iz listine s shoda leta 804, tudi na območju Padne in Krkavč.

S prispevkom je tudi dopolnjeno dosedanje poznavanje pleteninaste plastike (Sagadin; Žvanut) v istrski Sloveniji.

Ključne besede: zgodnji srednji vek, 9. stoletje, karolinško obdobje, arheologija, Padna, istrska Slovenija, Gradež, pletenina, ornament, plutej, patriarh Fortunat, percepcija, simetrija

TWO EARLY MEDIEVAL ORNAMENTED STONE FRAGMENTS FROM THE SURROUNDINGS OF KOPER**

ABSTRACT

The article discusses the ornament on two stone fragments from the early Middle Ages found in the villages of Padna and Krkavče in Istrian Slovenia. A graphic reconstruction allows us to determine that both fragments were part of a pluteus. The pluteus with distinctive geometrical shapes consists of six complete tripartite ribbons. Two ribbons have a central position and are in a special mirror relation while the other four ribbons in addition to mirroring express reciprocal translations and rotations. Based on the analogy with the pluteus from Grado, it can be ascribed to the activities of Fortunatus, Patriarch of Grado and Metropolitan of Istria.

The pluteus can be dated to the period immediately following the placit of Risan held in 804, which was also supported, attended and underwritten by Fortunatus. The presence of the knitwork-ornamented pluteus confirms the assumption of the preservation of the population and administrative structures in the territories of Padna and Krkavče, similarly to the narrow territory of Koper, known from the Placit document.

This contribution also provides a supplement to the existing knowledge of knitwork plastic art (Sagadin; Žvanut) in Istran Slovenia.

Key words: Early Middle Ages, 9th century, Carolingian period, archaeology, Padna, Istrian Slovenia, Grado, knitwork, ornament, pluteus, Patriarch Fortunatus, perception, symmetry

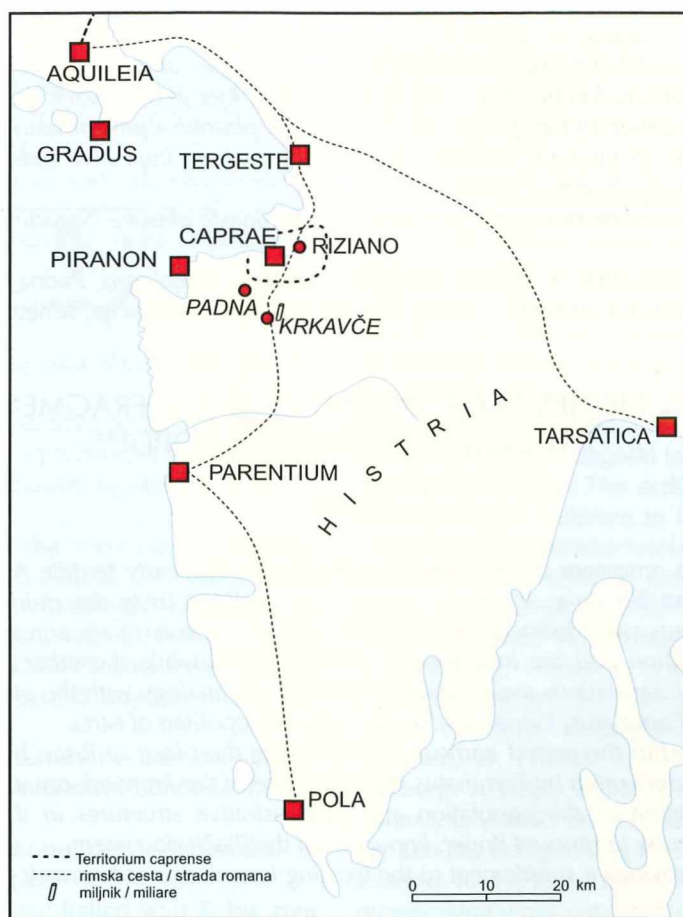
* Padna, cerkev sv. Blaža (Občina Piran); Krkavče, ž.c. cerkev sv. Mihaela (Mestna občina Koper), oboje Slovenija.

** Padna, St Blasius' Church (Municipality of Piran), Slovenia; Krkavče, Parish Church of St Michael (Municipality of Koper), Slovenia.

Plastika s pleteninasto ornamentiko je pri nas razširjena predvsem na ozkem obalnem pasu istrske Slovenije; izjema so najdišča: Sv. Jurij pri Batujah v Vipavski dolini, Slivnica pri Mariboru in Cmurek na skrajnem severovzhodu države (Sagadin, 1977). Takšno distribucijo najdb pripisujemo historičnim razmeram v zgodnjem srednjem veku, veliko število zgodnejših kosov ob ozkem pasu morske obale (Sl. 1; Sl. 2) pa še posebej ohranitvi romanskega prebivalstva in lokalnih struktur v zgodnjem srednjem veku (Župančič, 1991; Vidrih Perko, Župančič, 2002). Iz mesta Koper in iz okolice Kopra je znanih kar nekaj primerkov kamnite plastike s pleteninasto ornamentiko, ki so pritegnili pozornost (Leiss, 1911; Inventario, 1935; Šribar, Strenar, 1972; Sagadin, 1977; 1981; 1991, kat. 82-88; 1997; Korošec P., 1979). Za Istro nasploh tudi M. Vicelja

(Vicelja, 1997), ki pa ne upošteva izolskega primerka (Župančič, 1981, 64); vrsto člankov preglednega, tudi deloma teoretskega značaja, je v zadnjem času prispevala K. Žvanut (Žvanut, 1999; 2000, 36-41; 2002). Za Trst je dober kataloški pregled v zadnjem času pri M. L. Cammarata (1979).

V prispevku¹ bomo poskušali integrirati in rekonstruirati ornament na treh odlomkih: (A) iz Padne (Zadnikar, 1960; Sagadin, 1977, št. 21; 1981, 60, št. 18) in na fragmentu (B) s Krkavč (Sagadin, 1977, št. 16; 1981, 58/59, št. 13) ter na malem odlomku (C) iz Pokrajinskega muzeja Koper (Sagadin, 1977, št. 22; 1981, 26). Do sedaj so bili datirani različno, padenski (B) in "muzejski" (C) v prvo polovico 9., krkavški (A) pa v 9. stoletje. Vsi trije so iz, na prvi pogled enakega, odličnega belega marmorja.² Identična zasnova ornamenta

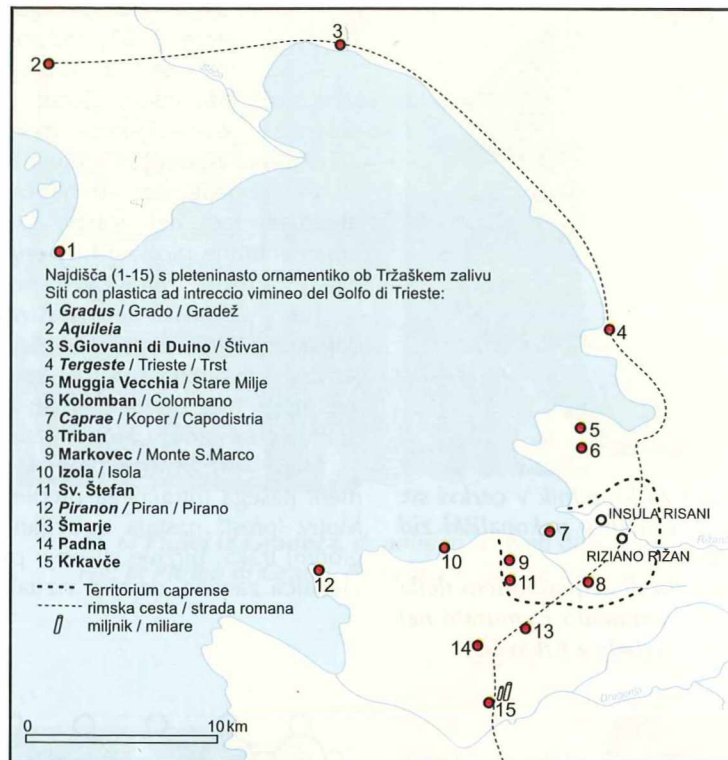

Sl. 1: Položaj Padne, Krkavč in Koprškega teritorija (Territorium Caprense) ter rimske ceste v Istri.

Fig. 1: Posizione geografica di Padna, di Krkavč, del "territorium Caprense" e della strada romana in Istria.

1 Rahlo dopolnjeni prispevek bo objavljen v italijanskem jeziku na drugem mestu.

2 Kamen z arkadnim motivom je dipl. ing. Mladen Hvala iz Pazina določil kot marmor, verjetno iz Grčije (dopis št. 2832, 11. 6. 1986, "Kamen", Pazin).

Sl. 2: Karta razprostranjenosti plastike s pleteninasto ornamentiko ob Tržaškem zalivu.

Fig. 2: Diffusione del rilievo con decorazione a intreccio nei territori intorno al Golfo di Trieste.

je vzrok za našo trditev, da so prvotno pripadali enemu kosu, ki je bil razbit in predelan, posamezni deli pa so danes vzdani oziroma shranjeni na različnih mestih, le o malem odlomku (C) iz koprškega muzeja je bila izražena domneva, da morda sodi k odlomku iz Padne.³ Odlomek (A) je iz prvotne večje ornamentirane plošče prirejen v oktagon⁴ in služi danes za podlago kropilniku v p.c. sv. Blaža v Padni (Sl. 3). Glede na domačo tradicijo smemo domnevati, da je bil prenesen iz cerkvice sv. Katarine vzhodno od vasi.⁵ Sklepiti bi mogli, da so prirejanja prvotne plošče opravili po opustitvi te cerkve; tedaj bi "nastal" tudi mali fragment, ki je danes vzdan v zid starega pokopališča (Sl. 4) ob cerkvi sv. Mihaela v Krkavčah.⁶ Tretjega odlomka (C) v nadaljnji obravnavi zaradi neznatnosti ne bomo posebej obravnavali; pomaga nam le uganiti debelino (7,5 cm) prvih dveh (Sl. 5).

Navidezna zamotanost prepleta na odlomkih, pa tudi nepazljivost, ali pa skrajna fragmentarnost ostankov lahko povzročijo nejasne, ali pa celo napačne rekonstrukcije in interpretacije. Oprelitev ornamenta, pa čeprav je ohranjen v celoti, na ketlaški sponi z Bleda (Valič, 1964, T. 5.5; Šribar, 1987, T. 2.1) je takšen primer. Andrej Valič je interpretiral dvotračni preplet, ki da izrazito in enostavno nastaja s 'prostoročno' potezo kot presek treh sekajočih se krogov, kot 'troglavi lik na štiri strani' (Valič, 1997, 8-19, 28). Dejansko pa so na blejski upodobitvi v krog z deformacijo stlačeni štirje takšni "troglavi liki", da bi upodobili križ – kar je sicer prepoznal brez težav Sagadin (1991, 43) – ne pa, da bi poudarili trojnost, kot domneva Valič. Domnevna 'troglavost' je torej podrejena podobi križa.

3 Domačini v Padni se zavedajo od nekdanj, da spadata odlomka A in B skupaj!

4 M. Zadnikar piše, da je bil obsekan "šesterokotno".

5 Pripoved je posredoval prof. A. Pucer, Padna 52. – Pokrajinski muzej Koper hrani v etnografskem rokopisnem zvezku D. Vodopivca 16/25 skico s položajem sakralnih objektov (Sv. Blaž, Sv. Katarina, Sv. Saba, Sv. Ivan).

6 Zanimivo misel dodaja E. Gardina, dober poznavalec razmer v koprski škofiji: v preteklosti naj bi prihajalo iz Kopra ob iniciativi lokalnih župnikov (skupaj s slikarskim in kiparskim okrasom za cerkve) lahko tudi zgodnjesrednjeveško kamnito gradivo.

Sl. 3: Odlomek A kot podlaga za kropilnik v cerkvi sv. Blaža v Padni in odlomek B, vzdian v pokopališki zid cerkve sv. Mihaela v Krkavčah.

Fig. 3: Frammento A, basamento di acquasantiera della chiesa di S. Biagio a Padna e frammento B, murato nel camposanto della chiesa di S. Michele a Krkavče.

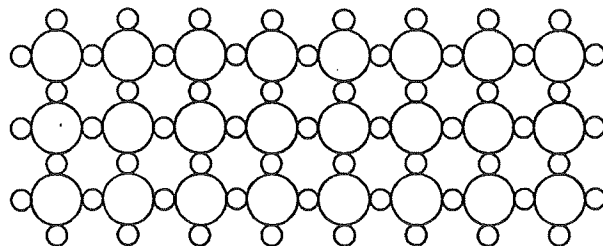
Sl. 4: Odlomek C v Pokrajinskem muzeju Koper.

Fig. 4: Frammento C, Museo Regionale di Capodistria.

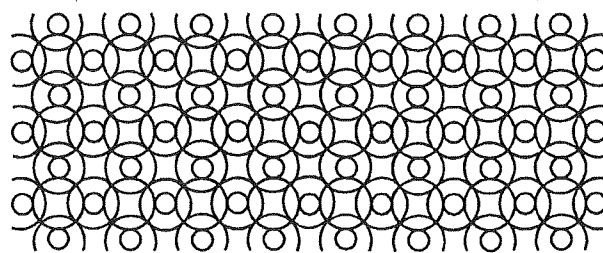
Milan Sagadin je bil leta 1981 pri opisu padenskega fragmenta nekolikanj nedorečen, a ga kljub temu, pa tudi prav zaradi tega, navajamo: "Silno bogat preplet govori za varianto ploskovnega ornamenta 7a, in sicer ji je najbližje motiv 7č, ki po kronološki tabeli sodi v 9. stoletje. Ploskev prepreda mreža vozlanih okroglih zank, med katere se vpletajo motivi prest, ki po dva in dva tvorijo krog, njihove povezave pa ves sistem tako zapletejo, da gre za pravo skrivalnico trakov, njihovih smeri in načinov, kako ustvarjajo motive. ..." V razlagi pletenina-te ornamentike se je Sagadin opiral predvsem na kombinacijo likovnih detajlov (Sl. 6), medtem ko na tem mestu poskušamo interpretirati ploskev z odnosi med zaključnimi trakovi. Za ta namen pa je padenski odlomek izjemno primeren, saj se strogo drži abstraktne geometrijske sheme. Razumevanje prepleta trakov je ob pristopu k rekonstrukciji nujno, ob nastajanju pa je imel preplet prav nasproten namen, saj naj bi zapletal gledalca v svoje mreže in mu s tem izključeval razumsko dojetje.

V nadaljnjem obravnavamo odlomke iz Padne in Krkavč in pri tem upoštevamo tudi plutej, skoraj popolno analogijo, iz bližnjega Gradeža (Gaberscek, 1978; Tagliaferri, 1981, 353, nr. 528, Tav. 189; Menis, 1988, fig. 19); pritegnitev te analogije je opravičena tudi kulturno-zgodovinsko. Zaradi strogo izvedenega ploskovnega geometrijskega motiva je ploskev na padensko-krkavškem primerku možno z veliko mero gotovosti zamejiti, saj so na obeh odlomkih (A in B) ohranjeni tudi deli robov, s čimer je rekonstrukcija ornamentirane ploskve bistveno olajšana. Na podoben način sta rekonstruirala vzorce npr. W. Sulser leta 1975 v Churu (Švica) in T. Marasović leta 1997 za splitski baptisterij (Hrvatska). Padensko ploščo-plutej zaključujemo s 4 dvojnimi krogi in ne morda s 6, 8 ali pa celo več krogi, tudi zaradi odlične analogije iz Gradeža (Sl. 7: Plutej iz Gradeža, dopolnjeno).

Motiv 'prestastega prepleta'⁷ je kot "sestavni" element našega tritračnega prepleta trakov že prepoznan. Motiv 'prest' nastaja z uvijanjem in prelomom (pregibom) traka, bližnje stikanje prelomov dveh 'prest' pa gledalca zavede, da si z vizualnim preskokom⁸ iz pre-

7 a

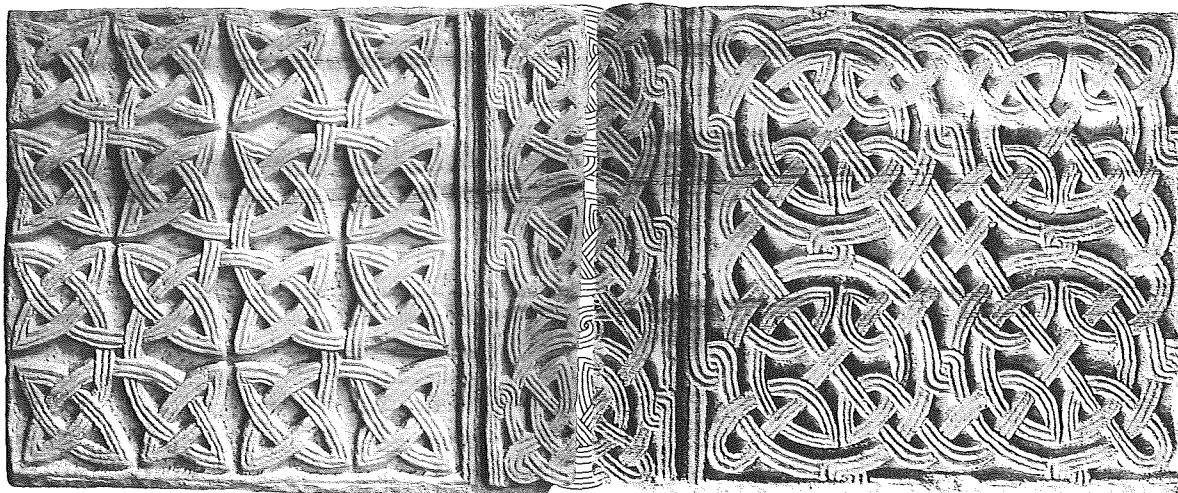
7 č

Sl. 5: Ploskovni ornament, motiva 7a in 7č (po: M. Sagadin, 1981).

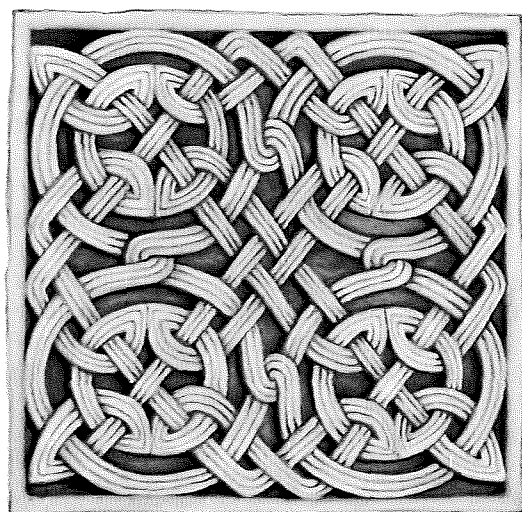
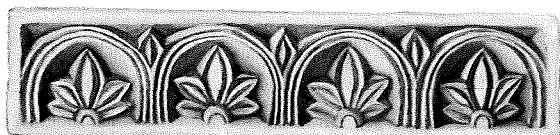
Fig. 5: Motivi ornamentali 7a e 7č, secondo M. Sagadin, 1981.

7 Izraz povzemamo po M. Sagadinu.

8 Podobno kot tisk s krompirjem v igri za zimske večere (Escher G. A. 1986, 9-11).

Sl. 6: Plutej iz Gradeža, dopolnjen iz dveh odlomkov.
Fig. 6: Pluteo di Grado, completato da due frammenti.

Sl. 7: Plutej iz Padne in Krkavč, rekonstrukcija (akvarel K. Gorup).

Fig. 7: Pluteo di Padna e Krkavče, ricostruzione (acquarello di Katja Gorup).

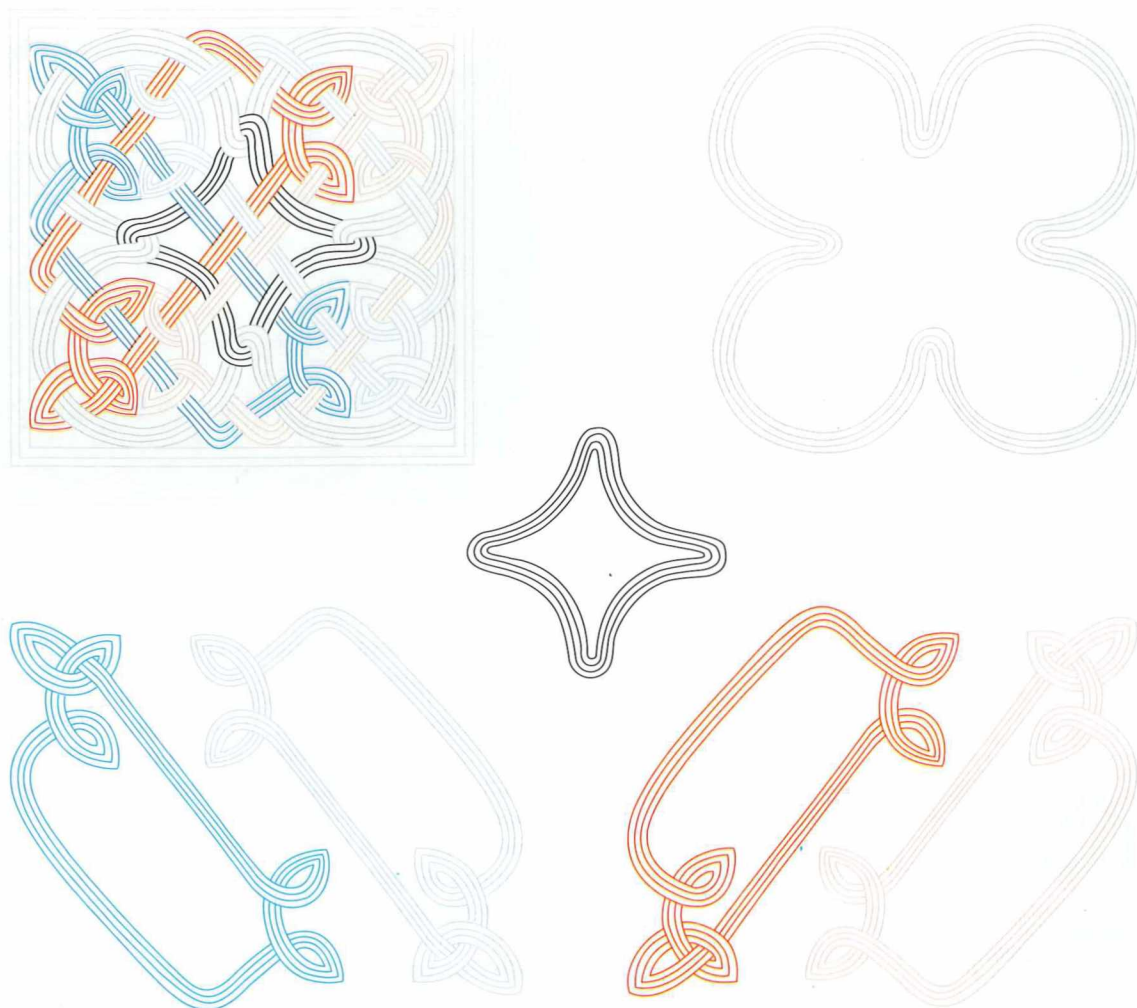
loma ene na prelom druge 'preste' ustvarja lastne kombinacije in ne sledi traku. V našem primeru 'preste', skupaj z ostalim prepletom, ustvarjajo gledalcu vtis štirih dvojnih (ali koncentričnih) krogov ('Scheinkreise') pri Küppers-Sonnenbergu (1972, 22-23, 38-39), torej privide kroga, ki se kot taki vtisnejo na raznih nivojih zavestnega in podzavednega sprejemanja celote. Že omenjena druga plošča iz Gradeža, kjer se pred gledalcem odvija igra devetih oziroma petih "prividnih" krogov, naše videnje podpira: krogi nastajajo na osnovi stikov in preskokov med še preprostejšimi elementi. Nazorno sliko ustvari šele barvanje, upošteva tudi pregibe traku, posameznih zaključenih trakov: vsiljuje se domneva, da so bili trakovi prvotno barvani (Sl. 8).

Omenjeni štirje krogi na naši plošči so povezani oziroma prepleteni tako, da celoten preplet iz 2 središčnih in 4 še posebej prepletenih trakov (Tr) zapolnjuje okvir in se delno spaja z njim. Z opisom konstruiranja ornamentalne ploskve smo se skušali približati klesarjevi zamisli oziroma njegovim postopkom.

Analiza naše plošče torej pokaže, da preplet vsebuje 6 zaključenih trakov, ki jih označimo s formulo

Tr 1Sr, Tr 1Ob, Tr 4(4↑, 4←, 4↓, 4→).

Na sliki 9 so trakovi narisano ločeno ob risarski rekonstrukciji pluteja iz Padne in Krkavč. Glede na dva centralno postavljena motiva (**Tr 1 Sr, Tr 1 Ob**) in kvadratno shemo ornamentalne plošče trak **Tr 1 Sr** predstavlja središčni lik – križ, medtem ko je **Tr 1 Ob** obodni, navzven "reflektiran" središčni križ. Prav razmerje med obema središčnima motivoma nam nakazuje os-

Sl. 8: Črtna risba: Ornamentalno polje pluteja iz Padne (in Krkavč) ter posamezni sestavni deli ornamenta: Tr 1-6.
Fig. 8: Disegno: campo ornamentale del pluteo di Padna e Krkavče e singoli segmenti costitutivi dell'intreccio: Tr 1-6.

novne principe izgrajevanja celotnega mrežnega ornamenta. Oba motiva sta si zrcalna in se dopolnjujeta ter nakazujeta zasuk. Motiv dveh medsebojno zasukanih kvadratov, tudi simboliko, obravnava že A. Schulte (Schulte, 1972, 207, Bild 27). Tudi zaradi interakcije obeh središčnih (in drugih) motivov pride do efekta "prividnih" enot.

Podoben odnos velja med štirimi zaključenimi trakovi **Tr 4** (↑, ←, ↓, →) dokaj nenavadne oblike, kjer se s preslikavo z zasukom (rotacija) in zamikom (translacija) ter zrcaljenjem en lik pretvarja v naslednjega. Ob robovih ornamentalnega polja se ravni trakovi v našem vzorcu reflektirajo tako, da je "vpadni" kot enak "odbojnemu", medtem ko se ločni deli za kratek ločni izsek zlijejo z robom. Na teh mestih pa se gradeški primerki, kot bomo videli, zaradi dodatnih zank razlikujejo od našega.

Trakovi **Tr 4** (↑, ←, ↓, →) združujejo oba prej omenjena središčna trakova, od katerih eden, to je (**Tr 1 Ob**), pletenino tudi vpenja na okvir. Plutej iz Padne deluje nekoliko bolj lahkotno (ali prozorno) in "razumljivo" od zelo podobnega gradeškega, ki ima kar nekaj vozlov več! Pri gradeškem se namreč štirje zunanji "krogi" z dodatnimi (vsak po dva) vozli vpenjajo na (trotračni) okvir; tako se iz obodnega lika z zrcaljenjem preslikajo dodatni trakovi, **Tr 8** (a-h). V bistvu naš "reflektirani" trak **Tr 1 Ob** razpade tamkaj na samostojne trakove, ki vzorec vpenjajo na okvir in tudi sam okvir postane trotračen. Namesto tega se pri padensko-krkavški varianti pluteja zunanji trak teh krogov zlije z okvirjem na kratkem ločnem segmentu, kot smo že omenili; sam okvir torej ni trotračen, pa tudi preozek je. Podobno kot naš plutej tudi mali fragment iz Trsta, fragmenta iz Rožarja (Šonje, 1970, 68-71, T. III.1) in

Vižinade (Sl. 9)* in ena plošča iz Pulja ne poznajo dodatnih trakov **Tr 8 (a-h)**.

Dolgi ravni deli štirih trakov **Tr 4** se v središčih krogov in prav tako sredi plošče ne sekajo pod pravim kotom. Tako nastali motiv *andrejevega križa* pomaga pri prostorski orientaciji fragmentov, opazovalcu celotnega polja pa seveda tudi ta "nepravilnost" vzbuja posebne občutke. Smeri dolgih trakov ob tako nastalih "diagonalah" ornamentalnega kvadratnega polja ne vodijo v kote, pač pa nekolikanj v stran.

Sl. 9: Odlomek iz Vižinade.

Fig. 9: Frammento di Visinada.

G. A. Küppers-Sonnenberg je razstavitev ornamenta iz Gradeža⁹ na zaključene trakove nakazal že leta 1972 (Küppers-Sonnenberg, 1972, 40-41, 44, Abb. 43-47): avtorju sicer ni uspelo nakazati medsebojnega odnosa posameznih motivov, je pa prepoznal oblikovanje "navidezni krogov" prav pri prestastem motivu. Gradeški vzorec mu predstavlja ... *eines der reichsten, exaktesten und aussagestärksten Knotenornamente, die Musikalität dieser Ornamentik zeigen*.

Sl. 10: Odlomek iz Rožarja pri Vižinadi (Zavičajni muzej Poreštine).¹⁰

Fig. 10: Frammento di Rosario presso Visinada (Museo civico di Parenzo).

Oba gradeška pluteja (Tagliaferri 1981, 353, n. 528, 529, Tav. 189), eden je skoraj popolnoma analogen našemu, drugi pa s prvim tvori par glede na vmesni zrcalnosimetrični vzorec, pripisujemo opremi ene cerkve, po vsej verjetnosti kar cerkvi Sv. Evfemije v Gradežu.¹¹ Našo ploščo zasukamo glede na usmeritev andrejevega križa na prvem gradeškem primerku. Tudi velikost našega odlomka je skoraj enaka obema gradeškima, še zlasti, če se oziramo predvsem na ornamentalno polje (0,72 m). Tudi pri našem pluteju dopuščamo zgoraj izstopajoč ornamentiran pas, kot pri obeh gradeških. Rekonstruirana višina ornamentalnega polja padenske plošče znaša 0,71 m, širina prav toliko, rekonstruirana višina z robom pa 0,77 m. Kot zgornji izstopajoči zaključek bi po našem mnenju zelo ustrezal drugi fragment (Sagadin, 1977, št. 17: 0,79 x 0,18 x 0,11 m) iz Krkavč (od avgusta 2001 v pokritem hodniku ob ž.c. v Krkavčah). Skupna višina "padensko-krkavškega" pluteja s tem nastavkom vred bi tako znesla 0,72 m + 0,18 m = 0,90 m, kar je nekoliko manj kot pri analogiji iz Gradeža (ocenjena višina 1,06 m), če pa računamo še neohranjeni spodnji rob (okoli 0,05 m), bi se tudi po višini skoraj približal omenjenima dvema.

Milan Sagadin je padenski odlomek datiral na osnovi odlomka iz Brescie (Panazza, Tagliaferri, 1966, n. 178), ki je datiran "tra VIII e IX secolo", in na osnovi drugih analogij. Vzorec je na ohranjenem breščanskem odlomku enak našemu, je pa dosti slabše izveden; mere plošče po rekonstrukciji bi bile nedvomno manjše od naših analogij.

Odlično gradeško analogijo in njen par iz iste cerkve pripisujeta A. Tagliaferri (1981) in G. C. Menis delovanju patriarha Fortunata (Menis, 1988, Fig. 19-20), tako tudi naš primerek umestimo v prvo četrtino 9. stoletja, padenski plutej s tem uvrščamo tudi v kulturno-politično-cerkveno dogajanje: patriarh Fortunat – po rodu morda Tržačan – je vodil v Gradežu profrankovsko politiko (803-821), bil pa je tudi metropolit istrskih cerkva (*Venetiarum et Istriensium patriarcha*) ter leta 804 eden od pobudnikov, udeleženec in podpisnik "shoda" (Mannaresi, 1955; Filipi, 1994; Margetič, 2000) v kraju Rizzano (*Rižan/Risano*), 3300 m vzhodno od Kopra, vsekakor v "territorium caprense" (Brancale, Decarli, 1988). Nekaj časa je škofoval v Pulju, a po vrnitvi v Gradež je razvijal intenzivno gradbeno dejavnostjo. Med drugim je vabil obrtnike-gradbenike, tudi klesarje, iz Francije. Patriarh naj bi umrl l. 824 v samostanu Moyenmoutier v Vogezih (Vosges) (Krahwinkler, 1992, 215-220).

⁹ Avtor sicer piše o 'Platte von Aquileia'.

¹⁰ Zahvaljujem se prof. M. Baldiniju (Zavičajni muzej Poreštine) za opozorilo o fragmentu iz Rožarja pri Vižinadi.

¹¹ Trenutno privzemamo, da sta gradeška primerka v tamkajšnjem lapidariju pravilno orientirana.

Tako z Menisom in drugimi pripišemo Fortunatovi dejavnosti in času vsaj oba pluteja iz Gradeža, pa tudi plošče iz Trsta, Pulja in plošči iz Rožarja/Vižinade ter seveda odlomke iz Padne in Krkavč. V isto razdobje spada še nedvomno več ornamentiranih primerkov boljše kvalitete s Koprškega (Sagadin, 1977, n. 1-7, 22) in od drugod.

Na območju med Šmarjami, Padno in Krkavčami moramo iskati lokacijo neke dobro datirane cerkve iz prve četrtine 9. stoletja. Če upoštevamo še fragmente iz Sv. Štefana pri Semedeli in na stolpu cerkve sv. Marije v Šmarjah, moremo in moramo domnevati, da je na tem področju do začetka 9. stoletja še dokaj strnjena avtohtona romanska poselitev, podobno kot v ožjem koprskem teritoriju (Župančič, 1991; Vidrih Perko, Župančič, 2002). Področje je prečkala v rimskem obdobju cesta Trst – prehod čez reko Rižano – Šmarje – Hrib pri Krkavčah (miljnik) – dolina Dragonje in dalje čez reko Mirno mimo Vižinade proti Poreču, od tam pa proti Pulju; uporaba te ceste v okolici Šmarij, Padne in Krkavč v zgodnjem srednjem veku še ni potrjena.

Razpletanje našega pletenega vzorca odpira v razumevanju "zamotanih" ornamentov boljši uvid, pomaga pri opredeljevanju fragmentov in pri njihovi prostorski postavitvi. Po drugi strani pa nam s pomočjo

razstavljenih elementov približa tudi klesarjev pristop k izvedbi in nam dopušča ugibanje o možnih predlogah. Končno s prikazom kombinacije osrednjega in preostalih likov – nastali so z aplikacijo določenih matematičnih operatorjev, kot so zamik – translacija, sukanje – rotacija, in predvsem, zrcaljenje – lahko nakažemo procese, ki se dogajajo v gledalcu na različnih nivojih zavednega in predvsem podzavednega dojemanja vzorca kot celote (Ciampi, 1999, 116-117) in vzbujajo različne psihične procese, kratka imajo natančno preračunan psihološki učinek na opazovalca, tedaj vsakakor vernika. Iz lastne izkušnje ob razstavi pleteninaste ornamentike v Pokrajinskem muzeju v Kopru leta 1977 vemo, da prihaja do globinskega dojemanja in tudi do povratnega učinka, še zlasti, ker smo preplete razstavili ob soju sveč, ki je "prividne" sestavine potenciral. A to bo predmet nadaljnjih raziskav.

Zahvalo sem dolžan: družini Lovrečič iz Padne, Mladenu Hvala iz Pazina, Mihaelu Goji iz Krkavč, Albertu Pucerju iz Padne, Brigitti Mader z Dunaja, Jožetu Hočevanju iz Portoroža, slikarki Katji Gorup, ter še mnogim drugim. Zahvala velja predvsem Nataši Tumpič iz Kopra, ki mi je grafično razpletla ta in še marsikateri problem.

DUE FRAMMENTI DI PIETRA CON ORNAMENTAZIONE ALTOMEDIEVALE DEI DINTORNI DI CAPODISTRIA*

Matej ŽUPANČIČ

Museo regionale di Capodistria, SI-6101 Capodistria, Via B. Kidrič 19

Università della Primorska, Centro di ricerche scientifiche di Capodistria, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 1

e-mail: matej.zupancic@zrs-kp.si

RIASSUNTO

Il contributo esamina l'ornamentazione di due frammenti di pietra d'epoca altomedievale rinvenuti nei villaggi di Padna e Krkavče nell'Istria slovena. La loro ricostruzione grafica permette di stabilirne l'appartenenza ad un pluteo che, sulla base di un'analogia a Grado, è fatto risalire all'attività del patriarca gradese Fortunato. La decorazione, interamente geometrica, è composta da sei nastri a tre capi chiusi, due dei quali in posizione centrale e con un rapporto speculare particolare, mentre gli altri quattro, oltre a specularità e inversione, presentano una traslazione e rotazione comuni, senz'altro una proiezione speculare per segmenti.

Il pluteo risale al periodo immediatamente posteriore al placito svoltosi nell'anno 804 in località Riziano (Rižan/Risano), nei dintorni di Capodistria, al quale convenne pure il suo promotore, il metropolita istriano e patriarca di Grado Fortunato. Il ritrovamento di un rilievo con decorazione a intreccio, conferma l'ipotesi sulla presenza in questa zona di popolazioni e strutture amministrative autoctone, analogamente a quanto registrato per il territorio più strettamente di Capodistria nel ben noto Placito del Risano ("Territorium Caprense").

* Padna, chiesa di S. Biagio (Comune di Pirano); Krkavče, chiesa parrocchiale di S. Michele (Comune Città di Capodistria), Slovenia.

Il contributo viene pure ad integrare le altre opere sul rilievo a intreccio in Slovenia (Sagadin; Žvanut); la scomposizione del motivo geometrico e l'interpretazione della specularità e dell'inversione, della traslazione e della rotazione dei nastri aprono inoltre un nuovo campo di ricerca sulla percezione, a livello consapevole e inconsapevole, dell'intero ornamento.

Parole chiave: Alto Medioevo, IX secolo, età carolingia, archeologia, Padna, Slovenia istriana, Grado, decorazione a intreccio, ornamento, pluteo, patriarca Fortunato, percezione, simmetria

KRATICE

ACMTS – Atti del Civico Museo di storia e arte. Trieste.
ASAS – Aacademia Scientiarum et Artium Slovenica. Ljubljana.
Corpus – Corpus della scultura altomedievale: Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo. Spoleto.
Inventario 1935 – Inventario degli oggetti d'arte d'Italia 5, Prov. di Pola. Roma.
Čas. krit. znan. – Časopis za kritiko znanosti. Ljubljana.
Obavijesti HAD – Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva. Zagreb.
SHP – Starohrvatska prosvjeta. Split.
VS – Varstvo spomenikov (Journal for the Protection of Monuments). Ljubljana.
ZuZ n.v. – Zbornik za umetnostno zgodovino (Archives d'histoire de l'art), nova vrsta. Ljubljana.

LITERATURA

- Brancale, G., Decarli, L. (1988):** Aquarium Ribuglosium. Borgolauro, 14. Muggia, 37-46.
- Cammarata, M. L. (1979):** Scultura altomedievale della diocesi di Trieste. ACMTS, 10 (1978-1979). Trieste, 73-102.
- Ciampi, L. (1999):** Die emotionalen Grundlagen des Denkens.² Goettingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Escher (1986)** = M. C. Escher art and science : proceedings of the Int. Congress on M.C. Escher. Rome, 26-28 March. Amsterdam, North-Holland.
- Escher, G. A. (1986):** M. C. Escher at work. V: Escher, 1986, 1-11.
- Filipi, G. (1994):** Elementi linguistici slavi e preromanzi nella carta del Placito di Risano. Acta Histriae, 2. Koper, 31-36.
- Gaberscek, C. (1978):** Scultura in Friuli. L'Alto Medioevo. Dai Longobardi ai Carolingi. Mostra 1977. Pordenone.
- Knific, T., Sagadin, M. (1991):** Pismo brez pisave/Carta sine litteris, Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem. Ljubljana.
- Korošec, P. (1979):** Archäologisches Bild der karantanischen Slawen im frühen Mittelalter (Zgodnj srednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov). Ope-
 ra ASAS, Cl. I: Hist. Et soc., 22/1-2; Inst. archaeol., 11/1-2. Ljubljana.
- Krahwinkler, H. (1992):** Friaul im Frühmittelalter. Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag.
- Küppers-Sonnenberg, G. A. (1972):** Flechtwerk, Knotenband und Knotendrachen. V: Flecht- und Knotenornamentik. Mosaiken (Teurnia und Otranto), Aus Forschung und Kunst, Bd. 16, Geschichtsverein für Kärnten. Klagenfurt, 9-136.
- Leiss, A. (1911):** Commenda o vescovato. Pagine Istriane 9. Capodistria, 249-253.
- Manaresi, C. (1955):** I placiti del "Regnum Italiae". Fonti per la storia d'Italia [Ist. Storico italiano per il medio evo], 92. Roma.
- Marasović, T. (1997):** O krsnem bazenu splitske krstionice (=The Baptismal pool in the Baptistry of Split). SHP, III/24. Split, 7-56.
- Margetić, L. (2000):** L'Istria bizantina ed alcuni problemi del Placito di Risano. V: Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche: Anfänge der slowenischen Ethnogenese, ed. Rajko Bratož. (=Situla 39). Ljubljana, 81-95.
- Menis, G. C. (1988):** Cultura in Friuli durante l'età carolingia. Antichità Altoadriatiche, 32. Udine, 15-42.
- Panazza, G., Tagliaferri, A. (1966):** La diocesi di Brescia. Corpus, III. Spoleto.
- Sagadin, M. (1977):** Plastika s pleteninasto ornamentiko v Sloveniji. Pokrajinski muzej, Katalog razstave. Koper.
- Sagadin, M. (1981):** Plastika s pleteninasto ornamentiko v Sloveniji. ZuZ n.v., 17. Ljubljana, 33-65.
- Sagadin, M. (1991):** Krščanska motivika na staroslovanskih najdbah. V: Knific, T., Sagadin, M., 1991. Ljubljana, 36-46.
- Sagadin, M. (1997):** Early medieval art and craft activity in Slovenia. Hortus Artium Medievalium, 3. Zagreb-Motovun, 73-79.
- Schulte, A. (1972):** Das Mosaik von Otranto. V: Flecht- und Knotenornamentik. Mosaiken (Teurnia und Otranto): Aus Forschung und Kunst, Bd. 16, Geschichtsverein für Kärnten. Klagenfurt, 155-230.
- Šonje, A. (1970):** Novi nalazi starokršćanske arhitekture u Poreštini (Neue Funde altchristlicher und frühmittelalterlicher Architektur im Bereich von Poreč). Histria Archaeologica, 1/2. Pula, 53-87.
- Šribar, V. (1987):** I codici miniati altomedievali e la cultura carinziano-köttlachiana. V: Atti del Convegno Int. "Miniatura in Friuli crocevia di civiltà". Pordenone, 21-25.

Šribar, V., Strenar L. (1972): Arhitektonski elementi z ornamentom pletenine v lapidariju PM v Kopru. Obavijesti HAD IV/V. Zagreb, 19-21.

Sulser, W. (1975): Die geometrischen Grundlagen der Flechtbandornamente des 8. und 9. Jht.s aus Chur. Zeitschrift f. schweizerische Archäologie und Kunstwissenschaft, 32/3, Zürich, 221-231.

Tagliaferri, A. (1981): Le diocesi di Aquileia e Grado. Corpus, X. Spoleto.

Valič, A. (1964): Staroslovansko grobišče na blejskem Gradu. Situla, 7. Ljubljana.

Valič, A. (1997): Triglav, Arheološki problem in vprašanja njegovih predstav. Kranj.

Vicelja, M. (1993): Centric Compositional Scheme of the Early Medieval Slabs in Istria. V: Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu evropske tradicije. Posebno izdanje Zbornika Pedagoškog fakulteta. Rijeka, 165-175.

Vidrih Perko, V., Župančič, M. (2002): Late roman amphorae from SW Slovenia and peninsula of Istra (NE Adriatic). 1st Int. Conf. on late roman coarse wares, cooking wares and amphorae in the Mediterranean (abstracts). Barcelona, 63.

Zadnikar, M. (1960): "Padena". V: Konservatorska poročila, VS 7, 1958-59. Ljubljana, 188-189.

Župančič, M. (1981): Koper in Izola. V: Spaseno arheološko blago Slovenije: 1945-1980. Ljubljana, Narodni muzej, 63-64.

Župančič, M. (1991): Arheološko "Pismo brez pisave", v Narodnem muzeju/razstava o krščanstvu na Slovenskem. Primorski Dnevnik, 16.10. 1991. Trst, 9.

Žvanut, K. (1999): Umetnostna produkcija med antiko in visokim srednjim vekom in problem njenega vrednotenja. ZuZ n.v., 35, Ljubljana, 33-47.

Žvanut, K. (2000): Likovna produkcija zgodnjega srednjega veka: med arheologijo in umetnostno zgodovino. Čas. Krit. znan. 28, št. 200/201. Ljubljana, 53-77.

Žvanut, K. (2002): Pleteninasta plastika in poskus njene interpretacije. Annales 13, 2003, 2. Koper, 221-246.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2002-11-20

UDK 904:59(497.4 Golobnica pri Skopem)"18/19"

KOSTNI OSTANKI IZ BREZNA GOLOBNICA PRI SKOPEM (KRAS, SLOVENIJA)

Tomaž FABEC
IT-34019 Sesljan, Mavhinje 48/a, Trst
e-mail: tomaz.fabec@grmada.org

IZVLEČEK

Prispevek obravnava kostne ostanke iz brezna Golobnica pri Skopem na Krasu. Podana so zoološka determinacija osteološkega gradiva ter tafonomska in biološka opažanja. Avtor poskuša pokazati, da so tudi kostni ostanki iz jam, ki niso evidentirane kot arheološko najdišče oziroma jih stroka kot take zaradi odsotnosti ostankov "materialne kulture" ne obravnava, arheološke najdbe, ki odražajo preteklo človekovo življenje. V tem primeru osteološko gradivo zrcali zgodovinske spremembe v odnosih med ljudmi, živalmi in krajino na Krasu v času zadnjih dveh stoletij.

Ključne besede: arheozoologija, arheologija mlajših obdobj, arheološka najdba, kulturna krajina, agrarna geografija, Golobnica, Kras

I RESTI OSSEI RINVENUTI NEL POZZO GOLOBNICA PRESSO SKOPO (CARSO, SLOVENIA)

SINTESI

Nel contributo vengono trattati i resti ossei rinvenuti sul Carso, nel pozzo Golobnica presso Skopo. Vengono presentate sia la determinazione zoologica del materiale osteologico, nonché le osservazioni tafonomiche e biologiche. L'autore cerca di dimostrare che anche i resti ossei rinvenuti nelle grotte non evidenziate come siti archeologici, ossia la disciplina non li tratta come tali per mancanza dei resti di "cultura materiale", sono reperti archeologici e sono testimonianza della vita passata degli uomini. In questo caso il materiale osteologico acquisito rispecchia i cambiamenti storici, concernenti i rapporti tra persone, animali e paesaggio carsico in un arco di tempo che include gli ultimi due secoli.

Parole chiave: arheozoologia, arheologia moderna, reperto arheologico, cultura paesaggistica, geografia agraria, Golobnica, Carso

UVOD

Med preverjanjem točnosti načrtov jam, ki so jih izdelali italijanski jamarji v času pred drugo svetovno vojno, smo jamarji Š.D. Grmada (Mavhinje, Trst) marca leta 1993 obiskali tudi jamo Golobnico (št. A1910 v slovenskem jamskem katastru) pri Skopem na Krasu. Namen obiska je bil predvsem preveriti verodostojnost obstoječih podatkov, ki jih je o jami zapisal tržaški jamar Mario Secoli, ter poiskati morebitne neodkrita dele jame. Secoli, ki je bil član jamarskega odseka društva "Società Alpina delle Giulie", je leta 1927 jamo izmeril in opisal. Jama je tako dobila številko italijanskega jamskega katastra (VG 2205) ter novo ime "Grotta Colombaia" (s pripisom "*nome indigeno: Golobnica*") (Le grotte d'Italia, 1929, 36-37).

Kljub precejšnji točnosti predvojnega načrta smo se odločili, da izrišemo novega in jamo bolje opišemo. Med ogledom podzemnih prostorov – kjer nismo odkrili nobenih možnosti za napredovanje, smo zbrali večjo količino kosti¹ ter v zgornjem rovu na steno zapisali društveno ime (neodgovorno dejanje, kot opravičilo bi danes lahko navedli le našo takratno najstniško razposajenost). Novo dokumentacijo, v kateri smo omenili najdbo "*humerusa, ki bi lahko pripadal jamskemu medvedu*", smo pozneje izročili jamskemu katastru v Ljubljani. Nabrane kosti so kljub primerni shranitvi tonile v pozabo vse do takrat, ko se mi je med študijem na Filozofski Fakulteti – Oddelku za arheologijo v okviru seminarske naloge pod mentorstvom prof. dr. Vide Pohar ponudila možnost, da jih določim in analiziram.

Metoda zbiranja kosti ni bila sistematična, temveč naključna. Načeloma so bile pobrane vse kosti, ki so ležale na površini. Natančneje smo pobrali večje kosti (kosti sesalcev) kot kosti ptičev in mikrosesalcev, ki so v jami prav gotovo prisotni.² Prav tako nismo pobrali kosti, ki so bile zagozdene med skalami in s katerih bi bilo potrebno odstraniti večjo količino kamenja. Kosti smo zbrali ločeno glede na lego v jami oziroma tako, da smo pri zbiranju upoštevali njihovo distribucijo in zabeležili lego posameznih koncentracij ostankov. Pri dokumentiranju smo jamo razdelili na dva sektorja, zgornjega (sektor 1) in spodnjega (sektor 2, glej dalje v poglavju "Lega in opis jame"). Vsaka kost je dobila svojo inventarno številko.

Kosti sem določil tako, da sem jih primerjal z recentnim osteološkim materialom Katedre za geologijo in

paleontologijo v Ljubljani. Vsa merjenja sem izvedel po navodilih A. von den Driescheve (Driesch, 1976).

Cilj raziskave je bil, poleg zoološkega določevanja osteološkega gradiva, ugotoviti, ali lahko kostni ostanki iz jam, ki niso evidentirane kot arheološko najdišče oziroma jih stroka kot take ne obravnava, odražajo preteklo človekovo vedenje. Specifična "stratigrafska" situacija, ki jo srečujemo v Golobnici, omogoča po mojem mnenju delitev najdb v dve glavni, kronološko ločeni skupini, ki odražata razvoj ekonomskih in vedenjskih vzorcev prebivalcev vasi v okolici. Tudi v primeru Golobnice se je torej izkazalo, da so živalske kosti arheološke najdbe, ki omogočajo ugotavljanje nekdanjih odnosov med ljudmi, živalmi in krajino (Bartosiewicz, 1999; Reitz, Wing, 1999, 7).

LEGA IN OPIS JAME

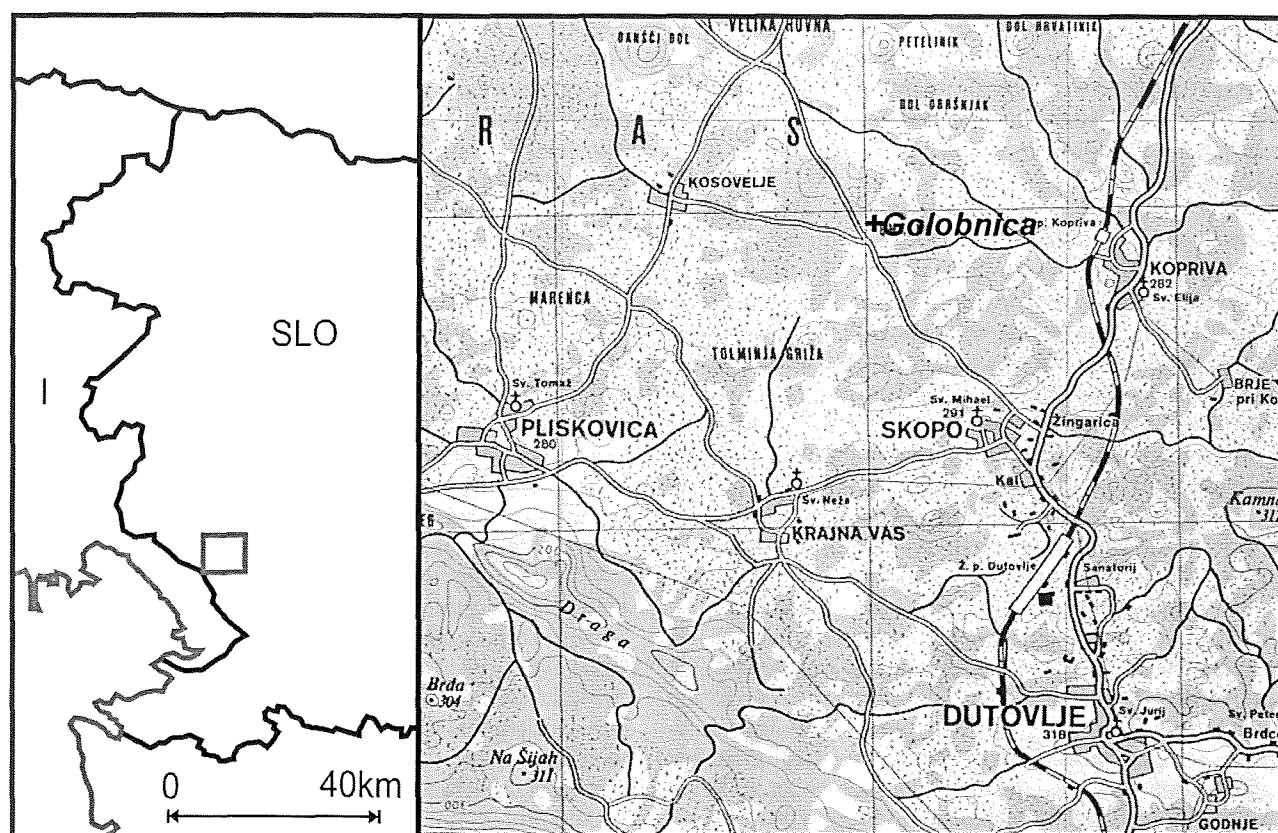
Jama Golobnica je, kljub oddaljenosti od vasi, vaščanom Skopega že dolgo znana (Savnik, 1968, 334). Da je bila pomembna točka v krajini tudi (predvsem) v preteklosti, kaže npr. franciscejski kataster (karte za teritorij Skopega hrani Državni arhiv v Trstu), v katerem je vhod v brezno narisano (sicer z nekoliko napačno lego) in označen z domačim imenom. Lega vhoda je označena tudi na specialki 1:5000 – Komen 50.

Brezno se odpira nad pobočjem doline (na nadmorski višini 254 m), ki je bila nekoč obdelana kljub njeni precejšnji oddaljenosti od vasi. Približno deset metrov širok vhod je danes (1998) zagrajen z visoko kovinsko mrežo, ki divjadi onemogoča dostop do vhoda v brezno. Prvi del jame predstavlja 22 m globoko brezno, katerega ravno dno (sektor 1) je posuto s kamenjem in suhim vejevjem. Zaradi širine vhoda je ta del brezna še vedno svetel, tako da so stene in dno brezna porasli z vegetacijo. Nekaj metrov nad dnom se na zahodnem delu v steni odpira vhod v približno 12 m dolg rov, ki se vije proti jugozahodu. Tla v rovu prekriva zemlja. Na desni strani rova je tik pod steno vhod v manjše brezno, ki vodi v spodnji del jame (sektor 2). Dno vzhodnega dela spodnje dvorane pokriva nasip kamenja, na katerem so lepo vidne tipične korozijske oblike, ki nastajajo le na površju.³ Kamenje torej ni odpadlo od stropa dvorane, temveč je v spodnjo dvorano prišlo iz glavnega, vhodnega brezna. Večina kamnov ima obenem vsaj eno lomno površino, iz česar bi lahko skle-

1 Favniški ostanki predstavljajo osteološko in odontološko gradivo, ki ga v tekstu iz praktičnih razlogov ne označujem z ločenimi izrazi.

2 Med zadnjim ogledom jame leta 1998 smo na raznih mestih opazili kupe majhnih, večinoma golobnih kosti. Očitno je nekdo po našem ogledu jame leta 1993 te kosti zbral in jih pustil v jami. Teh kosti nismo odnesli na površje. Omenim naj tudi, da v jami gnezdi sova. Opazili smo jo ob vsakem spustu v jamo. Upravičeno je torej domnevati o prisotnosti številnih majhnih kostnih ostankov, ki jih je v jami izbljuvala sova.

3 Kraške kamnine so najmočnejše podvržene koroziji na površju oziroma nekaj metrov pod njim. Na površini apnenca nastajajo tipične korozijske oblike različnih velikosti. Nekatere od teh oblik so tako pravilne in pogoste, da so dobile posebna imena. Med njimi gre omeniti predvsem škavnice, korozijske stopničke, žlebiče, škraplje in luknje (Mihevc, 1999, 42-44). Te korozijske oblike so na nasutem kamenju lepo vidne.

Sl. 1: Lega jame Golobnica pri Skopem.
Fig. 1: Position of the cave Golobnica near Skopo.

pali, da so nastali pri lomljenju večjih skal. Tla zahodnega dela spodnje dvorane so zasigana, redko kamenje in večje skalovje, med katerim je tudi več od stropa odpadlih stalaktitov, je avtohtonega nastanka. Tudi strop tega dela jame je lepo okrašen s kapniškimi tvorbami.

ZASTOPANOST ŽIVALSKIH VRST

Arheozoolog mora pred začetkom analize osteološkega gradiva pregledati obstoječo arheološko, arheozoološko in biološko literaturo za določeno obdobje, za določene kulturne sisteme, biome in za lokacijo. Seznaniti se mora z vsemi predhodnimi deli, ki so bila opravljena na obravnavanem najdišču. Prav tako mora poznati literaturo za ostala istočasna najdišča, za najdišča, ki ležijo v podobnem okolju, ter za najdišča s podobnimi kulturnimi sistemi (Reitz, Wing, 1999, 146-147).

Predpogoj za začetek analize zastopanosti živalskih vrst je rešitev prvega med osnovnimi problemi: *Kako datirati osteološko gradivo iz Golobnice?*

Datacija kostnih ostankov

V Golobnici nabrani kostni ostanki sami po sebi ne dajejo datacijskih vrednosti.⁴ Zaradi tega sem posvetil posebno pozornost iskanju sledi, ki bi lahko odgovorile na vprašanje, *kateremu obdobju pripada osteološko gradivo Golobnice.*

Nobenega dvoma ni, da so kosti na dnu vhodnega brezna recentne. Kostni so bile namreč še "sveže", saj sem na njih opazil ostanke nerazpadlih organskih tkiv (hrustanca, kože, maščobe itd.). Visoka mreža okoli vhodnega brezna je navsezanje dokazovala, da je bilo še pred kratkim padanje divjadi v Golobnico pogost in moteč pojav.

Datacija ostankov iz spodnje dvorane temelji na dveh predpostavkah: prvič, vhodno brezno in spodnja dvorana sta nekoč tvorila en sam jamski prostor, in drugič, nabrane kosti so v spodnjo dvorano zašle iz vhodnega brezna. Jamo je v ločena prostora razdelil šele nasip kamenja s površja, ki je prekinil nadaljnje zasipavanje spodnje dvorane s kamenjem, kostmi, ve-

4 Izjema so le kostni ostanki tistih živali, katerih pojav ali izumrtje sta časovno točno določena, npr. pojav podgane v Ameriki ali izumrtje doda na otoku Mauriciusu v Indijskem oceanu.

jevtjem itd. Iz tega sledi, da predstavlja zasutje prehoda med vhodnim breznom in spodnjo dvorano *terminus ante quem*⁵ za ves osteološki material,⁶ ki smo ga nabrali v spodnji dvorani. Ključno vprašanje, na katero bom poskušal odgovoriti v nadaljevanju, je: *Ali je možno datirati nasutje kamenja?*

Udomačitev Krasa

Presenetljivo je videti, na kakšen način so ljudje ... zmogli narediti tisto zemljo uporabno... s skrbjo in delavnostjo so jo osvobodili kamenja, [ki so ga uporabili za] gradnjo zidov, [tako da] nekaj korakov veliki kosi zemlje oblikujejo njive velikosti ene roke (Chuquet, 1907).

Kraška krajina, kakršno vidimo danes, ni naravna krajina, temveč je rezultat človekovega prilagajanja naravnih danosti lastnim potrebam, katerega korenine tičijo v strategijah izrabe, ki so jih razvile že skupnosti pozne prazgodovinske dobe na celotnem območju Krasa. Gre torej za dolgotrajni, stalno spreminjajoči se kulturni proces, ki je v določeni fazi postal simbolna referenčna točka za specifični tip kulturne krajine. Prav ta faza, ki okvirno sodi v čas zadnjih treh stoletij in izhaja iz tipa kmetijstva, katero se je na Krasu razvilo v srednjem veku, pa naj bi bila tista, v kateri naj bi človek najbolj intenzivno posegel v kraško okolje (Gams, 1992; Gams, Habič, 1987; Novakovič, Simoni, 1997; Sauro, 1993; Slapšak, 1999).

Človek si je dolgo prizadeval, da bi na neprijaznih kraških tleh pridelal dovolj hrane za preživetje. Pri tem sta bili od nekdaj glavna ovira za obdelovanje kraške površine odsotnost površinske vode in neenakomerno globoka prst, ki je bila med skalnimi čoki, kamnina pa je mestoma segala tudi do vrha ruše ali je štrlela nad njo. Za košnjo in oranje je bilo potrebno to kamenje odstraniti oziroma *trebiti*.

V srednjem veku je trebljenje kamenja počasi napredovalo vzporedno s povečanjem števila prebivalstva, širitvijo obdelane zemlje in povečanjem števila drobnice (v manjši meri tudi goveda). Pri takratnem spreminjanju kraške površine v pašnik skalovja niso odstranjevali, saj kamenje drobnice pri paši ni oviralo. Drobna se je pasla tudi pozimi, za zimsko krmo druge živine pa so s srpom, in ponekod tudi s koso, kosili travo na preostalih zemljiščih. Trebljenje zemljišča je doseglo višek na prehodu ovčereje v hlevsko govedo-

rejo v prvi polovici 19. stoletja. Predvsem po izgradnji Južne železnice se je mesto Trst hitro širilo, kar je povzročilo povečanje potrošnje vseh možnih kmetijskih pridelkov, od mesa in mleka do zelenjave in vina. Ob splošnem pospeševanju stacionirane živinoreje v hlevu za večjo pridelavo mesa in mleka se je močno povečala potreba po travi in senu. Štrleče kamenje je bilo za pridobivanje sena vedno večja ovira, čim bolj se je razvijala tehnika košnje sena. Ob prevladi košnje s koso⁷ je bilo namreč potrebno trebiti kamenje v višini ruše tudi po gozdnih travnikih. Podobno posledico je povzročilo vse večje povpraševanje po pridelkih. Vedno več zemljišč so spreminjali v njive in vinograde, kar pomeni, da so zemljo za oranje otrebiti do globine lemeža, pri zasaditvi vinograda pa celo pol metra globoko. Če je bilo na njivi zemlje pripravljeno, so jo prinašali od drugod. Navadno so takšno zemljo dobili iz številnih žepov med skalovjem.

Pri trebljenju napuljeno ali nalomljeno kamenje so uporabili pri gradnji zidov ali pa so ga zložili v visoke kupe (grize), navadno na reliefnih depresijah ali na "živih skalah".

Trebljenje so vaščani nadaljevali tudi v času italijanske okupacije med obema svetovnima vojnoma. Predvsem da bi dobila več mesa in mleka, je italijanska država podpirala trebljenje travniških površin v marsikaterem kraju na Krasu.

Agrarna doba, ki je dala pečat kraški kulturni krajini, se je končala v prvi polovici prejšnjega stoletja. Nato je nastopil vedno hitrejši proces deagrarizacije, ko je ob preseljevanju kmečkih v nekmečke poklice upadlo obdelovanje zemlje (za oblikovanje kraške kulturne krajine v zadnjih stoletjih glej: Gams, 1992; Gams, Habič, 1987; Novak, 1970; Sauro, 1993).

Povrnimo se sedaj k izhodiščnemu vprašanju starosti kamenega nasutja v Golobnici. Menim, da gre to kamenje povezati s predstavljenim in časovno okvirjenim kulturnim procesom. Dokazuje za to vidim v obliki nasutega kamenja (s tipičnimi korozijskimi oblikami, ki nastajajo na površju) ter predvsem v povezavi s prej omenjeno ugotovitvijo, da ima skoraj vsak kamen lomno površino. Nasip tvori le kamenje večjih dimenzij, kar bi lahko pomenilo, da je bil čas nasuvanja kamenja v brezno dokaj kratek.⁸ Obenem ne gre spregledati dejstva, da se vhod jame odpira na pobočju doline, ki so jo prilagodili za kmetijsko obdelavo. Zaradi težnje po zlaganju kamenja

5 *Terminus ante quem* je datum ali čas, pred katerim so morali biti odloženi zgodnejši elementi (stratigrafske enote, plasti, ekofakti, najdbe itd.) (Barker, 1993, 208).

6 Pri tem gre obravnavati drugače kostne ostanke ptičev, ki so v spodnjo dvorano lahko prišli skozi stransko brezno, ki še danes povezuje oba podzemna prostora.

7 Na Krasu so na slabših zemljiščih za pridobivanje sena uporabljali poleg kose tudi srp še v začetku 19. stoletja (Gams, 1992, 20).

8 Nasutje se lepo razlikuje od nasipnih stožcev na dnu drugih brezen prav po odsotnosti drobirja (navadno produkt mehaničnega preperevanja matične kamenine), zemlje, organskega ter drugega alohtonega materiala, ki označujejo drugačen, dolgotrajen tip sedimentacije. Odsotnost drobirja med drugim potrjuje predlagano razlago nastanka nasutja v Golobnici, saj so kmetje pri prilagajanju kraške površine za kmetijsko rabo navadno odnašali le večje kamne, grušč pa so puščali v prsti (Gams, 1987, 14).

na čim manjšo površino – tako je namreč ostalo več prostora za pašo oziroma košnjo – se zdi razumljivo, da so kamenje zmetali v bližnje brezno. Dodatni vzrok za nasutje kamenja v brezno gre morda iskati v prepričanju, da je jama nevaren objekt, ki ga je dobro zakriti ali zasuti. Okvirno bi lahko torej večji del nasutja v Golobnici datirali v čas od začetka 19. stoletja tja do prvih desetletij 20. stoletja, zavedati pa se moramo, da je bilo prilagajanje kraške površine za kmetijsko rabo najbolj intenzivno v sredini 19. stoletja. Ko je Secoli jamo raziskal, je bil prehod med vhodnim breznom in spodnjo dvorano že zasut (Le grotte d'Italia, 1929, 37).

Večji del nabranih kosti v spodnji dvorani je ležal direktno na nasutju ali ob njegovem vznožju. Drugače rečeno, kosti so mlajše od tistega dela nasutja, ki leži pod njimi (Harris, 1989). Te kosti je mogoče datirati v relativno ozek časovni interval od faze, ko je bila v jamo že zmetana večina kamenja, in tja do časa tik pred zasutjem prehoda, ki je vhodno brezno povezoval s spodnjo dvorano.

Drugače gre obravnavati tiste kosti, katerih lega ni bila v direktnem fizičnem stiku z nasutjem in jim torej nasutje lahko daje le datacijo *ante quem*. Takih kosti je sicer malo, nabrali pa smo jih v različnih delih zahodnega, lepo zasiganega dela spodnje dvorane ter na prstenih tleh v vzhodnem delu dvorane. Te kosti bi lahko bile tudi starejše od preostalih.

Predlagana okvirna datacija kostnega zapisa v kontekst zadnjih dveh stoletij predpostavlja torej poznavanje tistih podatkov, ki jih v arheološkem "jeziku" označujejo pojmi "arheologija mlajših obdobij" oziroma "novoveška arheologija ter arheologija moderne dobe"⁹ (Guštin, Predovnik, 1994; Nabergoj, 1995, 99-103). Gre za najmlajšo arheološko disciplino, ki se je pri nas (in marsikje drugje) sistematično začela razvijati šele v preteklem desetletju (Slapšak, 1987; Nabergoj, 1995, 77). Arheologi so v preteklosti med izkopavanji sicer velikokrat naleteli na "recentne" ostanke, vendar jim niso pripisovali posebnega pomena. Posledica tega je, da je kljub številnim arheološkim raziskavam večina izkopanega gradiva ostala neobdelana in dokumentacija neobjavljena. Kakšen je bil odnos arheologov do mlajših favnističnih ostankov, lepo ponazarja podatek, da je bilo na celotnem slovenskem prostoru objavljeno le eno poročilo, ki vsebuje izsledke analize živalskih ostankov (Mikuž, Dirjec, 1981; Nabergoj, 1995). Podobno stanje srečamo tudi v sosednjih regijah. Obstoječa arheološka in arheozoološka literatura se tako izkaže za zelo omejeno in za mlajša obdobja celo neuporabno. Zaradi tega primerjav meritev kostnih ostankov iz različnih istodobnih

najdišč, kot je v arheozoološki literaturi v navadi, v tem delu nisem obravnaval. Skušal pa sem upoštevati osnovne podatke, ki jih ponuja (sicer do sedaj meni neznan) osnovna "biološka" literatura (npr. predvsem Simonič, 1976; Kryštufek et. al., 1986; Kryštufek et. al., 1988; Kryštufek, 1991).

Pri obdelavi osteološkega gradiva sem skušal izračunati naslednje podatke: število določljivih ostankov za vsako vrsto (NISP – number of identified specimens) in najmanjše možno število osebkov (MNI – minimum number of individuals); izvedel sem vse možne meritve kostnih ostankov, in kjer se je dalo, sem skušal izračunati višino osebkov ob vihru (WH – withers height); skušal sem določiti starost živali ob poginu ter podatki tafonomski¹⁰ in biološka opažanja.

Opis živalskih kostnih ostankov in zob

Divje živali

Razred: **Mammalia**

Red: **Carnivora**

Družina: **Canidae Gray, 1821**

Rod: **Canis Linnaeus, 1758**

Vrsta: **Canis lupus Linnaeus, 1758**

Volku pripada le lepo ohranjena leva črevnica.¹¹ Najdena je bila v spodnji dvorani ob nasipu kamenja na zasiganih tleh. Ob poginu volka jo je z ostalima medenečnima kostema vezal še hrustanec, ki je po odmrtnju propadel. Kost je torej pripadala približno pol leta staremu mladiču (Schmid, 1972, 75). Glede na podatek, da kotijo volkulje na Balkanu večinoma aprila in maja in da se v Sloveniji glede na čas parjenja največ mladičev skoti aprila (Kryštufek et. al., 1988, 116), lahko domnevamo, da je mladič iz Golobnice poginil jeseni. Zgodnji pogin navsezadnje ne sme presenečati, saj od 40 do 50% volkov propade prav v prvem letu življenja (Kryštufek, 1991, 200). Najmanjša širina črevničnega telesa meri 10.7 mm, največja pa 19.6 mm.

Najdba volčje kosti je nadvse zanimiva, saj naj bi bil volk na tem prostoru iztrebljen že pred davnim. Pisni viri volkov na Krasu v zadnjih dveh stoletjih naj ne bi omenjali. Da je bil volk razširjen po Krasu vsaj v srednjem veku, pa bi lahko sklepali na podlagi ljudskega izročila, ki omenja njegovo prisotnost tudi na Krasu.

Glede življenjskega prostora volk ni prav nič izbirčen. Zanj je pomembno le, da ima na voljo dovolj hrane. Pomembna pa je prisotnost vsaj malo gozda ali grmovja, kamor se med počitkom ali v nevarnosti lahko

9 Gre za poimenovanje arheologije (skupaj z arheologijo srednjega veka), ki se ukvarja z obdobji po zgodnjem srednjem veku. Pri nas se za to obdobje uporablja še nekaj nedefiniranih pojmov, ki so kulturno pogojeni in osnovani na arheoloških ali zgodovinskih premisah.

10 Tafonomija je veda, ki pojasnjuje "zgodovino" živalskih ostankov od pogina živali preko zakopa do končnega izkopa ostankov (Lyman, 1994, 3).

zateče in kjer lahko volkulja nemoteno kot mladiče. Za zavetje in skrivališča lahko uporabljajo volkovi tudi zatočišča med skalami. Kulturni krajini naj bi se izogibal, čeprav se prilagodi tudi življenju v nižinah ali na krasu, kjer običajno ni večjih gozdnih kompleksov. Najpogostejše pa se giblje tam, kjer se pase domača živina. Kraško okolje je torej pred ogolitvijo v 19. stoletju prav gotovo izpolnjevalo vse pogoje za življenje volka. V Evropi se je vsekakor začel njegov življenjski prostor krčiti predvsem zato, ker ga je načrtno uničeval človek že pred 20. stoletjem. Danes je v Evropi bolj ali manj iztrebljen. Prav tako je iztrebljen v večjem delu Slovenije, ki predstavlja danes severno mejo njegove razširjenosti na Balkanskem polotoku (Kryštufek et al., 1988, 104-105).

Red: **Artiodactyla**

Družina: **Cervidae Gray, 1828**

Rod: **Capreolus Frisch, 1775**

Vrsta: **Capreolus capreolus Linnaeus, 1758**

Ostanke srnjadi smo našli v obeh sektorjih. Velika večina kosti je ležala med kamenjem na dnu vhodnega brezna ob navpični steni. Kostni pripadajo najmanj trem osebkoma, ki so bili ob poginu glede na nezraščene epifize dolgih kosti nedorasli. Nedoraslost potrjuje tudi lepo ohranjeno zobovje na skoraj v celoti ohranjeni lobanji in na paru spodnjih čeljustnic. Stalni zobje so v celoti zamenjali mlečne, vendar še ne kažejo sledov obrabe. Lobanja nosi odlično ohranjeno rogovje, ki nima deljenih vej in ima obliko konic. Del ostankov bi torej lahko pripisali dvoletnemu lanščaku (Simonič, 1976, 124). Da pripadajo ostanke vsaj dvema srnjakoma, kaže oblika medenične zrasti kolčnic, ki je visoka in kratka, v nasprotju s srmino, ki je nizka in razpognjena (Simonič, 1976, 105). Glede na razprostranjenost nekaterih kosti v anatomske legi, lahko kostne ostanke upravičeno prisodimo kadavrom. Da je srnjad poginila še mlada, ne preseneča, saj je njena povprečna življenjska starost v naravi približno tri leta (Kryštufek, 1991, 248).

Dolge kosti so prav tako dobro ohranjene. Na nekaterih so se ohranili še nepropadli deli tkiv in hrustanca. Očitno se je tudi v kosteh ohranilo nekaj organskega tkiva, saj se npr. dolge kosti še danes "mastijo". Nekateri kosti so rahlo zeleno obarvane, kar gre povezati z lego kosti na dnu svetlega dela jame in torej rasti vegetacije na njih.

V spodnji dvorani smo našli le tri srnine kosti: desno nadlahtnico, levo stopalnico in desno kolčnico. Zadnji

dve sta ležali blizu skupaj na jamskih tleh ob vznožju nasipa v vzhodnem delu spodnje dvorane, nadlahtnico pa smo našli med kamenjem na zahodnem delu nasipa. Kostni pripadale vsaj dvema osebkoma, saj je nadlahtnica pripadala odrasli živali, medtem ko sta stopalnica in kolčnica pripadali še nedorasli srni oziroma (glede na obliko medenične zrasti) srnjaku. V prid domnevi, da pripadajo kosti dvema osebkoma, bi lahko dodatno govorila lega kosti na dveh med seboj oddaljenih mestih. Mlad srnjak je imel ob poginu bolno stopalnico, kar je lepo vidno na diafizi kosti, kjer se je razvilo gobasto kostno tkivo. Z izjemo nadlahtnice, ki ima poškodovano proksimalno epifizo, so kosti srnjadi iz spodnje dvorane dobro ohranjene.

Ostanke domnevno dveh osebkov srnjadi v spodnji dvorani Golobnice sicer nekoliko presenečajo, saj naj bi bila srnjad na slovenskem ozemlju do druge polovice 19. stoletja maloštevilna. Pogostejša naj bi začela postajati šele z obsežnim izsekavanjem gozdov in razraščanjem zemljišč, največjo ekspanzijo pa naj bi doživela v zadnjih sedemdesetih letih. V tem času naj bi poselila tudi celotno Primorsko z zaraščajočim se Krasom vred. Pred drugo svetovno vojno naj ne bi bilo srnjadi tudi po izrazito poljskih okoliših. Danes je v Sloveniji splošno razširjena in pogostna od morske obale do zgornje gozdne meje (Simunič, 1976, 25-84; Kryštufek, 1991, 247-249). Če datacija kostnih ostankov iz spodnje dvorane drži, potem kosti srnjadi iz spodnje dvorane opozarjajo, da je potreben nekoliko drugačen pogled na razvoj srnjadi na Krasu.

Razred: **Aves**

Red: **Columbiformes**

Družina: **Columbidae**

Rod: **Columba Linnaeus, 1758**

Vrsta: **Columba livia Gamelin, 1789**

Skalnemu golobu pripadajo tri nadlahtnice, golenica in slabo ohranjena koželjnica. Vse golobje kosti so bile nabrane v drugem sektorju. Na osnovi dveh desnih nadlahtnic lahko sklepamo, da pripadajo ostanke najmanj dvema odraslima osebkoma. Kot sem že povedal v uvodu, med nabiranjem kosti nismo posvetili posebne pozornosti iskanju majhnih kosti, tako da tu analizirano kostno gradivo ne predstavlja realne slike zastopanosti golobjih ostankov v jami. Obenem ne gre spregledati dognanja, da so ptičje kosti močnejše podvržene tafonomskim dejavnikom¹² (Lyman, 1994, 446-450).

Med ogledom jame nismo opazili nobenih znakov, ki bi kazali na gnezdenje skalnih golobov v njej, kar gre

11 Razlikovanje volčjih kosti je od pasjih včasih lahko zelo tvegano. Na podlagi primerjalnega osteološkega gradiva ter velikosti obravnavane kosti (glede na starost osebkov) pa lahko le sklepamo, da kost pripada volku in ne psu. Istega mnenja sta bila tudi prof. dr. V. Pohar in dr. L. Bartosiewicz, ki sta si kost ogledala.

12 Tafonomski dejavnik (*taphonomic agent*) is the source of force applied to bones, the "immediate physical cause" of modification to animal carcasses and skeletal tissues (Lyman, 1994, 3).

navsezadnje povezati tudi s prisotnostjo sove v Golobnici. Vse možne meritve golobjih kosti so podane v naslednji tabeli:

Tab. 1: Dimenzije golobjih kosti. Razlage okrajšav so v nadaljnjih prilogah. Vse mere so v mm.

Tab. 1: Dimensions of pigeon bones. Explanations of abbreviations in appendices. All measurements in millimeters.

Sektor	inv. št	kost	Bd	Bp	Dc	GL	KC
2	302	humerus	10,6	14,5	16,3	45,4	5
2	303	humerus	10	14	17,4	44	5
2	304	humerus				46,3	

Domače živali

Razred: **Mammalia**

Red: **Carnivora**

Družina: **Canidae Gray, 1821**

Rod: **Canis Linnaeus, 1758**

Vrsta: **Canis familiaris Linnaeus, 1758**

Kostne ostanke psa smo našli le v vzhodnem delu spodnje dvorane. Ležali so deloma zakopani v prstenih tleh na omejeni površini vzdolž južne stene dvorane. 109 kostnih ostankov pripada najmanj petim osebkom. Med temi je tudi mladič, ki ob poginu še ni dosegel starosti enega leta. Njemu bi lahko prisodili nadlahtnico z nezraščeno proksimalno epifizo (distalni del je odlomljen), levo in desno stegnenico, ki prav tako nimata zraščениh epifiz, ter ledveno vretenca z nezraščeni vretenčnima jamoma. Vse preostale kosti pripadajo odraslim osebkom, ki so bili ob poginu glede na precej razvita rastišča za mišice zelo verjetno že senilni. Med pasjimi kostmi je tudi slabo ohranjena lobanja: bazalni del in stena kalote sta poškodovana, skoraj v celoti pa manjka obrazni del lobanje. Nekaj zob se je ohranilo na spodnjih čeljustnicah: na fragmentu leve čeljustnice sta se ohranila četrti ličnik in prvi meljak, na delu desne spodnje čeljustnice pa le tretji ličnik. Vsi zobje so izredno slabo ohranjeni.

Več je v celoti ohranjenih dolgih kosti, tako da je bilo mogoče izračunati višino osebkov ob vihru. Na podlagi štirih nadlahtnic¹³ sem s pomočjo Koudelkovih količnikov (Koudelka, 1885) ocenil višine na približno 60, 57, 51 in 49 cm oziroma na 61, 58, 52 in 49 cm na podlagi Harcourtovih količnikov (Harcourt, 1974). Izračunavanje višine ob vihru na podlagi drugih ohranjenih dolgih kosti je pokazalo podobne rezultate. Gre torej za srednje velike pse, ki ustrezajo velikostni kategoriji od foksterierja do majhnega nemškega ovčarja (Bököny, 1984, 66).

Ostanki psov sestavljajo skupino najslabše ohranjenih kosti v Golobnici. Vzrok gre očitno iskati v legi ostankov v zemlji. Kemična sestava, poroznost in teža sedimenta so namreč zelo pomembni tafonomski faktorji, ki močno vplivajo na ohranjenost kostnih ostankov (Lyman, 1994, 404-416). Nekatere kosti so bile tako načete, da so med (očitno napačnim) sušenjem popolnoma propadle. Zaradi prehitrega sušenja so nekatere močno razpokale, na številnih pa se je začela luščiti pokostnica. Napačno sušenje je bilo krivo tudi za propad pasjih zob. Dve kolčnici sta rahlo zasigani. Nekatere kosti je načela t.i. kostna moka. Več jih ima "korodirano" površino. Pri tem gre omeniti možnost, da je bila "agresivnost" sedimenta lahko dodatno povečana zaradi prisotnosti rastlinja, ki je tu najbrž uspevalo, ko je bila spodnja dvorana še povezana z vhodnim breznom (Lyman, 1994, 375-377). Vzroka za majhno število kostnih ostankov glede na število ugotovljenih osebkov ne gre iskati v izgubi zaradi delovanja tafonomskih agentov, temveč v dejstvu, da pri pobiranju ostankov nismo prekopavali sedimenta (kar je navsezadnje prav tako ena od oblik tafonomske izgube).

Pse so v zadnjih treh stoletjih redili predvsem kot varuhe hiše in za družbo. Posebne pasme psov so bile namenjene čuvanju ovčjih čred in spremljanju pri lovu. Glede na dokajšnjo uniformnost v Golobnici zastopanih pasjih vrst bi lahko sklepali, da gre za enotno populacijo, ki je najverjetneje služila varovanju čred ali domačij. Ostanke gre po vsej verjetnosti pripisati psom, ki so poginili od starosti. Zelo verjetno so bili kadavri vrženi v brezno iz higienskih razlogov. V enem primeru gre vzrok pogina iskati v boleznih ali pa, kar je verjetneje, v ponesrečenju živali.

Red: **Artiodactyla**

Družina: **Bovidae Gray, 1821**

Rod: **Bos Linnaeus, 1758**

vrsta: **Bos taurus Linnaeus, 1758**

Kostne ostanke goveda smo našli le v spodnji dvorani, na vzhodnem delu nasutja. Ležali so med kamenjem, nekatere goveje kosti pa so bile zagozdene med skalami, zato smo jih pustili *in situ*. Gre predvsem za dolge kosti prednjih okončin, dele lobanje ter zobovje. Kostni pripadajo najmanj dvema osebkom, ki sta se po velikosti in robustnosti kar precej razlikovala. Večji del ostankov pripada po vsej verjetnosti robustnejši živali, medtem ko naj bi gracilnejšo žival zastopali le distalni del nadlahtnice, zobovje in nekaj kosti lobanje (gotovo ena ličnica).

Zelo verjetno pripadajo robustnejšemu osebku vse v celoti ohranjene dolge in kratke kosti (nadlahtnica,

13 Nadlahtnica je med pasjimi kostmi najbolj zastopana kost. Na osnovi nadlahtnic sem obenem določil tudi najmanjše število osebkov. Med temi je tudi ena z nezraščeno epifizo, ki je pri izračunavanju višin osebkov ob vihru nisem upošteval.

dlančnica, biceljnica, parkeljnica, kopitnica). Kot kažejo nezraščena proksimalna epifiza nadlahtnice in nezraščeni distalni epifizi koželjnice (te epifize se zrastejo z diafizami pri starosti treh let in pol oziroma štirih let), je bila žival ob poginu še mlada oziroma nedorasla. Njeno nizko starost potrjujejo tudi najdeni stalni zobje, ki nimajo obrabljene sklenine na kroni. Na podlagi v celoti ohranjene dlančnice sem s pomočjo Matolcsijevih količnikov (Matolcsi, 1970) izračunal višino živali ob vihru na približno 132 cm (če je šlo za bika ali vola) oziroma 126 cm (če je šlo za kravo). Pri tako pičlem vzorcu je ugotavljanje spola živali prav gotovo zelo tvegano. Zelo tvegano pa je tudi zaradi odsotnosti tistih delov okostja, ki so pri določevanju spola pomembni (npr. kolčnica). Kljub temu bi opozoril na nekatere značilnosti, ki so pri ugotavljanju spola lahko pomembne. Opažanja temeljijo na splošno veljavni predpostavki, da pripadajo vitke in gracilne oblike kosti kravi, močne in čokate pa biku.

Prav gotovo izstopa izredna robustnost ohranjenih kosti. Posebno "čokata" je predvsem nadlahtnica,¹⁴ za katero smo med prvim, bežnim pregledom in poskusom determinacije kostnih ostankov iskali možne primerjave z dimenzijami ostankov divjega goveda (sicer se je kmalu izkazalo, da kost pripada "navadnemu" domačemu govedu). Obenem ne smemo pozabiti, da nadlahtnica pripada nedoraslemu osebku, kar pomeni, da bi se velikost kosti med rastjo še nekoliko povečala. Nekoliko preseneča višina živali ob vihru, ki ni velika, predvsem če jo primerjamo z dimenzijami sicer odraslega goveda rjave pasme (to pasmo goveda so namreč na Krasu začeli gojiti predvsem od druge polovice 19. stoletja naprej). Višine ob vihru današnjih krav rjave pasme nihajo med 135 in 140 cm – "krava" iz Golobnice meri 126 cm; višina bikov ob vihru pa doseže tudi 160 cm – "bik" iz Golobnice meri 132 cm (Ferčelj, Skušek, 1988, 12-32; Müller, 1988, 9). Pri tem ne moremo mimo tretje domneve (ki je glede na robustnost kosti in glede na majhno število bikov pri reji goveda zelo umestna), da bi ostanki lahko pripadali nedoraslemu volu. V tem primeru bi bila žival ob vihru za malenkost (nekaj mm, izračunano s pomočjo Matolcsijevih količnikov) višja od domnevnega bika.

Žival je poginila nasilne smrti. Na to nas opozarjajo sledi mesarskega orodja na nadlahtnici, rebro, na prsnem vretencu in zatilnici. Mesarski nož je največkrat "zdrsnil" po nadlahtnici: sledi vrezov so vidne predvsem na proksimalnem delu diafize, nekaj pa jih je na proksimalni epifizi. Vrezov na distalni epifizi nisem opazil. Vse sledi vrezov so značilne za kovinsko rezilo oziroma nož.

Na lateralni strani diafize je več vrezov, ki so pravokotni glede na os kosti. Gib roke je pri rezanju očitno potekal od leve proti desni z nekajkratnimi po-

tegi, moč roke pa je nož potiskala proti proksimalnemu delu kosti. Na sprednjem delu je nekaj kratkih vrezov opaziti na področju grbine pritrdišča večje okrogle mišice (tuberositas teres major), kar bi lahko povezali z rezanjem ligamenta mišice; nekaj rahlih vrezov je tudi ob proksimalnem robu diafize na področju pod medgrbičnim žlebom (sulcus intertubercularis), ki pa poteka vzporedno z osjo kosti oziroma poševno (padajoče od leve proti desni) nanjo. Rahla sled vreza je vidna ob posteriornem robu proksimalnega dela diafize in poteka pravokotno glede na os kosti.

Nekaj sledi vrezov je tudi na fragmentu nezraščene proksimalne epifize: na zadnjem delu večje grbice (tuberculum majus) sta vzdolž nje na lateralni in medialni strani dva poševna vreza. Manjši poševni vrez je na lateralni strani medgrbičnega žleba (sulcus intertubercularis).

Rahel vrez je opazen na bazi trnatega podaljška prsnega vretenca in poteka v smeri hrbtenice. Lokacija in smer vreza bi lahko nakazovali, da je bila z vrezom odstranjena kita (Binford, 1981, 110-112). Prav tako je le ena sled vreza na proksimalnem delu rebra, ki pa je precej globok in ima v preseku obliko dokaj odprte črke v.

Posebne so sledi na fragmentu zatilnice z ohranjenim desnim zatilničnim čvršem (condylus occipitalis). Gre za dokaj globoke, a široke brazdice, ki potekajo v smeri proti robu čvrša. Ob robu se brazdice poglobijo, rob čvrša pa je na teh delih močno poškodovan. Brazde morda lahko povežemo z odstranjevanjem glave med razkosavanjem živali, specifična oblika vreza pa je morda posledica uporabe konice noža, s katero si je mesar pomagal pri ločevanju glave in nosača (atlas).

Drugemu, bolj gracilnemu govedu pripada manj kosti, med katerimi se ni ohranila niti ena dolga kost. Delno sem izmeril le distalni del desne nadlahtnice, ki je pa slabo ohranjen. Površino kosti prekrivajo plitve jamice, ki jih je verjetno oblikovalo kapljanje vode. Govedo je moralo biti nekoliko starejše od prej opisanega osebka: sklenina na zobeh je že rahlo obrabljena, obraba pa ni še dosegla vmesne zobovine. Osebku lahko torej prav tako pripišemo nizko starost ob poginu.

Človek redi govejo živino, da bi z njeno pomočjo opravljal delo in se oskrboval z mlekom in mesom. Uporablja tudi njeno kožo, kosti, roževino in gnoj. Danes je reja goveda razširjena povsod, kjer so naseljeni ljudje in kjer zraste dovolj trave ali druge krme. Govedoreja pa je bila še proti koncu novega veka slabo razvita, kmečko prebivalstvo se je skromno preživljalo in dopolnjevalo prehrano z mlekom in govejim mesom. Na Krasu, kot tudi drugod v Sloveniji je bila govedoreja na nizki ravni do prve polovice 19. stoletja. Njen razvoj so poleg slabih travnikov in splošnega pomanjkanja

14 V dokumentaciji, ki smo jo oddali jamskemu katastru v Ljubljani, je bila ta kost omenjena kot kost jamskega medveda (glej "Uvod").

krme ovirala tudi sušna leta in goveja kuga. Predvsem na Kranjskem je bila govedoreja že sredi 19. stoletja pretežno usmerjena v pitanje in prodajo volov, predvsem tržaškim mesarjem. Potrošnja živil živalskega izvora je pospeševal razvoj mest, v drugi polovici 19. stoletja pa je prodajo mesa močno pospešila nova železnica. Kmetje iz okolice Trsta so redili krave predvsem za prodajo mleka, nato pa so jih prodajali mesarjem v mesto. S Primorskega so obenem jemali 3- do 4- letne vole v rejo na Notranjsko (Novak, 1970, 386, 389). Pri tem se mi zdi zanimivo omeniti odstavek o reji goveda, ki ga je leta 1854 za "nedeljske šole po deželi" v Trstu napisal "stolni dehant in okrožni šolski ogleda" Peter Aleš: *"Med vso živino pa je v naših deželah goveja živina nar koristnejša, ki nam nar več dobička prinese. Voli nam obdelajo polje, nam dajo meso za živež, loj za luč, kožo za usnje. Od krave dobimo teleta, mleko, maslo, in na zadnje meso in kožo; tudi je govejski gnoj nar bolji za naše njive, in govedina se med vsemi živalimi nar ložej redi"* (Aleš, 1854, 59-60). Govedo, ki so ga redili na Krasu, je navadno dočakalo relativno visoko¹⁵ starost, saj je bilo njeno primarno izkoriščanje usmerjeno v pridelavo mleka. Ko so ga zaklali, so navadno večji del mesa prodali mesarjem v Trst (najpogosteje so prodali kar živo žival), ostalo pa zadržali za lastne potrebe. Mesna hrana je bila zelo cenjena in torej draga, uživanje govejega mesa pa omejeno predvsem na bolj premožne kmetije.

Povrnimo se h kostnim ostankom goveda iz Golobnice in pogledimo, kako bi lahko interpretirali njihovo prisotnost na dnu brezna. Živali, ki jima je kostno gradivo pripadalo, je treba vsekakor obravnavati ločeno, saj sledi vrezov dokazujejo, da je bila ena žival zaklana in razkosana, pri drugi pa teh dokazov nimamo (kar vsekakor tega ne izključuje). Morda se je to govedo med pašo ponesrečilo in padlo v brezno, morda ga je kmet pokončal, ker je obolelo, in ga je vrge v jamo iz strahu pred okužbo druge živine. Drugačna usoda je morala doleteti robustnejše govedo. Žival so zaklali, razkosali in ločili meso od kosti, ki pa so ostale nepoškodovane. Cele so ostale tudi s kostnim mozgom bogate dolge kosti, ki so jih navadno razžagali ali razsekali in uporabili v kuhinji (npr. za kuhanje nedeljske oziroma praznične goveje juhe, ki so si jo na Krasu lahko privoščile le premožnejše družine). Nenavadno je tudi to, da je ostalo nepoškodovano tudi prsno vretence. "Moderni" mesar namreč navadno hrbtnico sagitalno razpolovi, kar pomeni, da razpolovi tudi telesa vretenc (Riedel, 1994, 35-36). Če predpostavljamo, da je bilo govedo

zaklano v vasi (kar ni nujno, da je res), potem je ne navadno tudi to, da so bile kosti odnesene daleč od vasi v brezno. Raje bi jih recimo dali psu oziroma vrgli na gnoj.¹⁶ Katera "zgodba" se torej skriva za ostanki tega goveda? Ena od možnih razlag bi lahko bila, da so te kosti zmetali v brezno z namenom, da jih kdo ne bi opazil. V tem primeru bi zakol in razkosanje živali moral potekati tako hitro, da "mesar" ni imel časa za žaganje kosti in za "normalno" razkosanje goveda. Možno bi lahko bilo torej, da so žival ukradli ter jo hitro zaklali in razmesarili. Za zamudna dela ni bi bilo dovolj časa, zaradi česar so v brezno odvrgli tiste dele živali, kateri bi jih lahko izdali.

Poddružina: *Caprinae* Gillo, 1872

Vrsta: *Ovis aries* Linnaeus, 1758

Ovci pripadata leva koželjnica in desna dlančnica. Domnevno pripada drobnici tudi odpadla distalna epifiza stegenice. Vse kosti so bile nabrane v spodnji dvorani: koželjnica na zasiganih tleh, dlančnica med kamenjem nasutja, epifiza stegenice pa je ležala na prstenih tleh ob njenem vznožju. Kost niso ležale blizu druga drugi. Zelo dobro se je ohranila dlančnica, koželjnica ima odlomljen distalni del. Dobro je ohranjena tudi nezraščena epifiza stegenice. Načeloma bi vse kosti lahko pripadale le enemu osebk, nezraščena epifiza stegenice bi označevala njegovo nizko starost ob poginu (distalna epifiza se navadno zraste z diafizo približno pri starosti treh let in pol). Proti pripadnosti najdenih kosti le enemu osebk bi lahko govorila oblika koželjnice, ki je v primerjavi z gracilno dlančnico dokaj robustna. Višino ob vihru sem na podlagi Teichertovih količnikov (Teichert, 1975) izračunal na približno 60 cm.

Distribucija kostnih ostankov ovce odpira vrsto (ne-rešenih) vprašanj. Možno je, da je za oddaljenost ene kosti od druge kriva kuna, ki bi raznesla kosti po jami (vprašanje je le, ali niso ovčji ostanki za kuno preveliki). Kune se namreč rade zadržujejo v jamah, zahajajo pa tudi več sto metrov v podzemlje (Polak, 1999). Neutemeljena je domneva, da so najdene kosti ostanki kadavra oziroma živali, ki je padla v brezno. Upravičena bi bila v tem primeru postavitev vprašanja o usodi ostalih kosti kadavra. Toliko bolj neutemeljena pa se zdi interpretacija kosti kot ostankov oziroma posameznih delov živali, ki jih je v jamo odvrge človek. Pri tem ne gre spregledati dejstva, da na kosteh ni opaziti nobenih znakov mesarskega orodja.

15 Peter Aleš v svojem delu pravi, da *"...govedo, [ki je] 13, 14 let staro, bo umen kmet opital in prodal ... ker ni za nobeno rabo več dobro"* (Aleš, 1856, 60).

16 Psi imajo posebno radi prav kosti nedoraslih živali, saj so še "mehke" in bogate s hrustancem; odlaganje neuporabnih delov zaklane živali na gnoj navsezadnje svetuje tudi Aleš, ko pravi da *"dober gnoj da po takem dlaka, lasje, ptičje perje, kri, mesovje, drob, kosti, parklji, rogovi in vsi živalski deli, ko se z zemljo pomešajo in v nji sogrijejo. Kost, parklji in rogovi pa morejo zdrobljeni ali zmljeti biti"* (Aleš, 1856, 11).

Prisotnost kostnih ostankov drobnice v jami ne sme presenečati. Na Krasu kot tudi v Istri je imela v preteklosti ovčereja namreč relativno velik pomen, saj so slabe naravne razmere, predvsem slaba oskrba z vodo, onemogočale razvoj reje ostale živine. Kot vrsta so ovce posebno dobro prilagodljive na različne podnebne in talne razmere, kar je povzročilo razvoj številnih zelo različnih pasem in tipov ovac, med katerimi tudi takih, ki so prilagojene paši na kraških tleh. Na Slovenskem so bile v 19. stoletju razširjene predvsem tri pasme ovac: jezrsko – solčavska pasma, razširjena predvsem v vzhodnoalpskih deželah; bovška pasma, razširjena predvsem v Soški dolini; in istrska pramenka oziroma primorska ovca, razširjena predvsem na Krasu in v Istri. Ovčereja je s svojo vsestransko koristnostjo imela poseben pomen za samooskrbovanje kmečkih gospodarstev tja do druge polovice 19. stoletja in čez. Že v prvi polovici 19. stoletja pa je pričela nazadovati v korist govedoreje tako pri nas kot v sosednjih deželah.¹⁷ Vzroke gre iskati predvsem v izgubi vrednosti domače volne zaradi naraščajoče industrijske uporabe iz Avstralije in Južne Amerike uvožene volne, v naraščajočem preusmerjanju živinoreje v govedorejo, pa tudi zato, ker v dejstvu, da so ovce imeli za škodljive gozdu in ker jih je posebno sredi stoletja uničevala metljavost (Novak, 1970, 390; Zagožen, 1981).

Red: **Perissodactyla**

Družina: **Equidae**

Rod: **Equus Linnaeus, 1758**

Vrsta: **Equus asinus Linnaeus, 1758**

Oslu pripada največ ostankov, ki pa gotovo pripadajo le enemu samemu osebk. Kostni so bile nabrane v spodnji dvorani na omejeni, nekaj m² veliki površini. Ležale so na spodnjem delu nasutja na večjem kamenju in med njim. Vse dolge kosti imajo epifize lepo zraščene z diafizami, tako da ni več sledi epifiznih linij. Prav tako so lepo zraščene kranialne in kaudalne končne ploskve na telesih vretenc, ki se prirastejo najpozneje – pri ekvidih šele pri 4-5 letih. Narastišča za kite so precej razvita, površina kosti pa je dokaj gladka. Vse kosti so gracilne, zelo gracilni sta kolčnici. Zobje so močno obrabljeni, sekalci nimajo več sledi infundibuluma. Ta opažanja omogočajo ugotovitev visoke starosti osebk (nad 15-20 let).

Zanimiva je prisotnost zobnega kariesa na kronah vseh zob leve zgornje čeljustnice in na desnem zgornjem drugem sekalcu. Zaradi kariesa so na kronah nastale značilne jamice, ki na prvem ličniku in na sekalcu dosegajo stik med sklenino in dentinom. Zobni karies je

zelo verjetno povzročil vnetje leve zgornje čeljustnice, saj je njen zobiščni rob rahlo odebeljen. Sledi vnetja so vsekakor prisotne tudi na spodnjih čeljustnicah. Še v času življenja živali je iz desne spodnje čeljustnice odpadel tretji meljak. Prisotnost zobnega kariesa pri domačih živalih in predvsem pri konjih ne sme presenečati, saj je ta bolezen pri domačih živalih dokaj pogostna. Karies na kroni oziroma infundibulumih zgornjega zobovja se pri konjih navadno pojavlja v povezavi z nepopolno oblikovanim cementom. Izguba zob na spodnjih čeljustnicah pa je prav tako lahko posledica zobnega kariesa. Vzroki njegovega nastanka pri konjih vsekakor niso še popolnoma pojasnjeni. Prav tako ni popolnoma jasno, v kolikšni meri je njegov pojav vezan na prehrano živali. Med njegovimi glavnimi povzročitelji naj bi bila zobna obloga in zauživanje takih karbohidratov, ki fermentirajo (Baker, Brothwell, 1980, 145-147; Hillson, 1986, 299-230).

Na podlagi Kiesewalterjevih količnikov¹⁸ (Kiesewalter, 1888) je mogoče iz dolžine dobro ohranjenih dolgih kosti prednjih in zadnjih okončin izračunati oslovo višino ob vihru na 100,4 cm. Nizka višina in gracilnost kosti bi lahko nakazovali, da je bila žival samica.

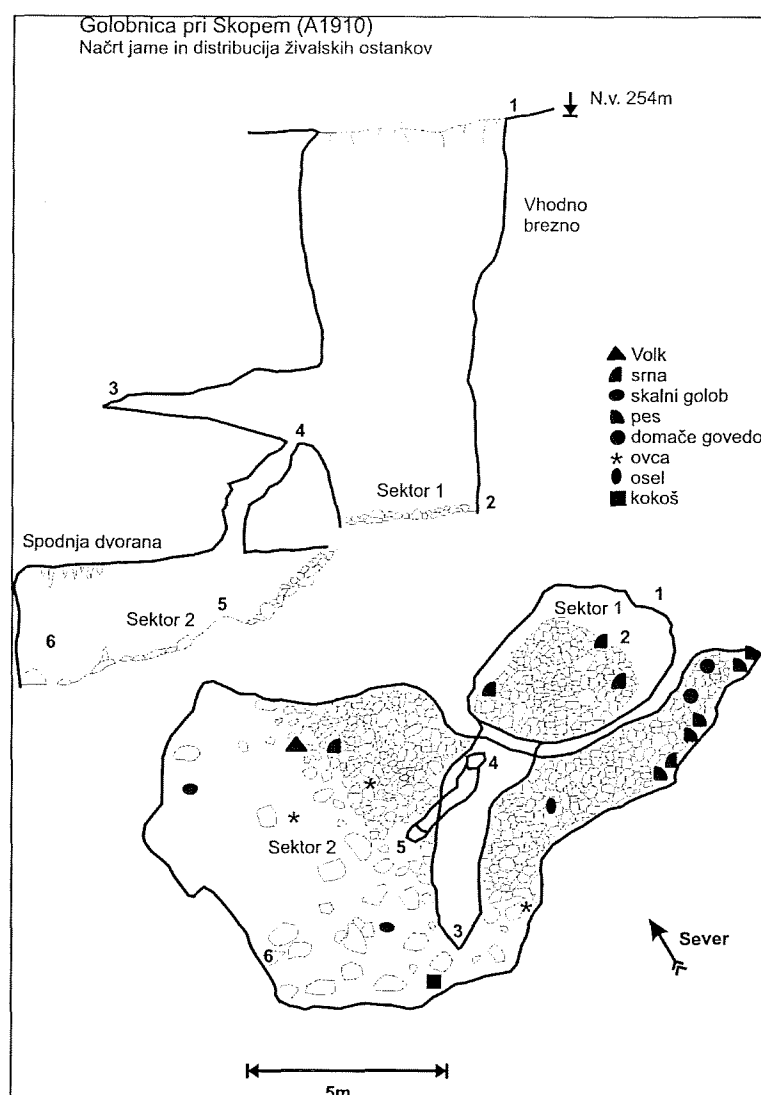
Zaradi lege kosti na omejeni površini, njih distribucije, dobre ohranjenosti in oblike sem lahko oslu pripisal tudi take kosti (npr. rebra, dele lobanje itd.), ki jih v drugih okoliščinah ne bi bilo mogoče določiti. Njihovo dobro ohranjenost gre povezati z lego v precej suhem delu jame. Skoraj vse kosti so cele. Polomljena so le rebra in predvsem lobanja ter spodnji čeljustnici. Med dolgimi kostmi sta zlomljeni le leva nadlahtnica in desna stegnenica. Spiralni lom, ki navadno nastaja pri delovanju močne sile na kost, namiguje, da sta se kosti verjetno zlomili ob padcu živali v brezno. Ne gre pa izključiti možnosti, da je prelom kosti povzročilo premikanje kamenja.

Na slabo ohranjenost kosti je vplivalo tudi prehitro sušenje. Zaradi napačnega sušenja so nekatere kosti predvsem na sklepnih delih razpokale. Iz istega vzroka se je na nekaterih dolgih kosteh (največ na koželjnicah) odluščila pokostnica.

Osel je domača žival, ki "služi" predvsem za prenašanje tovorov in za vprego. Značilni zanj sta velika prilagodljivost na različne naravne razmere in razmeroma lahka gojitev. Izogiba se mokrih in vlažnih krajev, kot so npr. zamočvirjena tla ali bregovi tekočih voda. Glede prehrane je izredno malo zahteven. Odrasla žival, ki povprečno tehta 250-300 kilogramov, potrebuje za prehrano vsaj 5 kilogramov sena na dan (konj ga potrebuje bistveno več). Poleg sena osel prav rad je tudi oves, bob, otrobe in rožiče. Prav zaradi teh značilnosti so osla

17 Zanimiv je Alešev pogled na koristnost ovc: "Ovce dajo gosto mleko, masten sir, dobro meso, gorko kožuhovino in tečen gnoj; zato so za govedami nar koristniša žival" (Aleš, 1856, 73).

18 Kiesewalterjevi količniki služijo za izračunavanje višine konjev ob vihru, uporaba istih količnikov za izračunavanje višine oslov ob vihru je lahko nezanesljiva.

Sl. 2: Načrt jame in distribucija živalskih ostankov
Fig. 2: Cave plan and the distribution of animal remains

v primorskih krajih (in zlasti na Krasu) veliko gojili. Tu je bil pogost še v prejšnjem stoletju (Novak, 1970, 367), danes pa je osel v slovenskem primorju redkost. Za vprego so ob njem uporabljali tudi govejo živino, ki je obenem služila pri kmečkem delu. Niso ga torej gojili za meso, zaradi česar je navadno dočkal visoko starost. Naj omenim, da lahko doseže starost 40 let. Osel iz Golobnice ni poginil zaradi starosti. Verjetneje je, da ga je "na smrt obsodila" kakšna bolezen. Iz strahu pred okužbo druge živine pa je lastnik vrgel mrhovino v nedostopno brezno. Prav tako je verjetna tudi druga možna razlaga, da se je osel ponesrečil in padel v brezno.

Razred: *Aves*

Red: *Galliformes*

Družina: *Phasianidae*

Rod: *Gallus Linnaeus, 1578*

Vrsta: *Gallus Gallus Linnaeus, 1578*

Kokoši pripada več kosti, ki zelo verjetno sodijo k enemu samemu osebk. Najdene so bile razmetane vzdolž južne stene spodnje dvorane. So precej dobro ohranjene. Gre za kokoš srednje, fazanu primerljive velikosti. Vse možne meritve so prikazane v tabeli 2.

Možno je, da je kokoš uplenila kuna, ki jo je nato odnesla na varno v jamo. Manj verjetna se mi zdi druga možna razlaga, da je bolno kokoš iz strahu pred okužbo ostale perutnine v jamo odvrigel kmet, saj jo bi bilo lažje zakopati.

Tab. 2: Dimenzije kokošjih kosti.

Tab. 2: Dimensions of hen bones.

Sektor	inv. št	kost	Bb	Bd	Bp	BF	Dc	Dp	GB	GH	GL	KC	La	Lm
2	305	coracoid	15			12,4					56,2			54
2	306	femur		16,5	16,8						82,5	7,3		76,4
2	307	tibia		11,7				18			118,5	6,7	113	
2	308	humerus		15	20						72,2	7,7		
2	309	tibia						20,7				7,2		
2	310	scapula					12,7							
2	316	cranium							30	21				

RAZPRAVA

V Golobnici smo zbrali 470 kostnih ostankov, določil sem jih lahko kar 467. Velika večina je bila najdena v spodnji dvorani. Ti ostanki pripadajo vsaj petim psom, dvema govedoma, dvema ovčama, eni ali verjetneje dvema srnama, enemu oslu, volku, kuri in dvema goloboma. Z izjemo ptičjih ostankov¹⁹ bi lahko vse ostanke iz spodnje dvorane okvirno datirali v čas od začetka 19. do začetka 20. stoletja. Nekateri med njimi bi lahko bili tudi nekoliko starejši (vsi psi, dve ovci, volk in srna), saj niso bili v fizičnem stiku z nasutjem, ki je edini datacijski element v spodnji dvorani. Na dnu vhodnega brezna smo nabrali več kosti, ki pripadajo vsaj trem srnam. Kosti so recentne in bi jih lahko datirali v čas zadnjih nekaj desetletij.

Ostanki iz spodnje dvorane pripadajo tako divjim kot domačim živalim, slednje pa daleč prevladujejo. Sliko relativne pogostnosti domačih in divjih živali v spodnji dvorani nam kaže naslednja tabela:

	Št. kosti	%	Št. osebkov	%
Domače živali	329	98,8	10	76,9
Divje živali	4	1,2	3	23,1
Skupaj	333	100,0	13	100,0

Iz nje izhaja, da je delež domačih živali v drugem sektorju bistveno večji od divjih živali, kajti relativna pogostnost domačih živali je bila 98,8% (število najdb) oziroma 76,9% (število živali), v primerjavi s pogostnostjo divjadi, ki znaša samo 1,2% oziroma 23,1%. Popolnoma drugačna je slika relativne pogostnosti domačih in divjih živali na dnu vhodnega brezna: tu nabrani ostanki pripadajo le divjim živalim (srnjadi), kar pomeni, da je njihova pogostnost 100%. Razlika med relativno pogostnostjo živalskih ostankov spodnje dvorane in vhodnega brezna po mojem mnenju ni na-

ključna in odraža razvoj ekonomskih in vedenjskih vzorcev prebivalcev vasi v okolici. V 19. stoletju, morda pa tudi prej, je bil človek na od vasi precej oddaljenem območju Golobnice prisoten: tu je pasel črede ovac, morda je tu pasel tudi govedo; trudil se je, da bi prilagodil kraško površino tako, da bi postala primerna za kmetijstvo in živinorejo. Jama mu je pomenila "nevarnost" in "nedostopnost".²⁰ Večkrat je bil vhod brezna kriv za hudo nesrečo, saj mu je vanj zdrsnila marsikatera žival. Kamenje, ki ga je pri trebljenju zbral, je tudi zato zmetal prav v brezno, saj je verjetno upal, da bi na tak način nevarno žrelo zasul. Včasih je namenoma zahajal k breznu. Tako je bilo predvsem takrat, ko mu je zbolela kaka žival in jo je bilo treba zato pokončati; ko mu je od starosti poginila žival, ki zanj ni bila "užitna". V teh primerih kadavra ni zakopal, temveč ga je, morda iz strahu, da bi ga kaka zver odkopala, ali pa morda enostavno iz praktičnosti odnesel do Golobnice in ga vrgel v brezno. Tako je bila tudi ostala živina pred morebitno okužbo z boleznijo prav gotovo varna. Sorazmerno dolga pot, ki jo je verjetno z vozom moral premeriti do brezna, mu ni bila v breme, saj je bil tja navajen zahajati in mu je bila Golobnica torej "blizu". Zaradi nedostopnosti je bilo brezno lahko tudi odlična točka za prikrivanje nezaželenih stvari (kosti robustnega goveda).

V teku dvajsetega stoletja so se razmere spremenile. Kmet zahaja v okolico Golobnice prav redko, lahko bi celo rekli, da tu ni več prisoten. Njegov "življenjski prostor" se je očitno močno skrčil. Danes poraščata okoliško brezna grmovje in drevje, proti Golobnici pa se širi nekoč umetno nasajen borov gozd. Obdelanih površin tu ni, ni jih niti v posredni okolici. Na dno vhodnega brezna je padlo veliko vejevja, med katerim je tudi kako trohneče drevo. V jami ni več nobene sledi domačih živali. V breznu se ponesreči predvsem srnjad, ki je z zaraščanjem kraške površine očitno postala najpo-

19 Kot smo videli, so ptičje kosti lahko zašle v spodnjo dvorano preko malega brezna, ki povezuje vhodno brezno s spodnjo dvorano, kar seveda pomeni, da se njihove relativne starosti ne da določiti.

20 Podoben odnos do jam so imeli (imajo) nekateri Kraševci še danes. Ko sem se skupaj s člani društva pri mladih letih začel spuščati v brezna, mi je marsikateri od starejših vaščanov očital, da smo neprevidni, češ da so jame najnevarnejši objekti Krasa. Obenem so si nekateri med njimi težko razlagali, kako se lahko sploh spuščamo v brezna, saj so ta "brez dna".

gostejša divjad. Do pred kratkim je bilo "nevarno žrelo" moteč faktor le za lovce, zato so divjad učinkovito zaščitili s postavitvijo visoke mreže okoli brezna. Odnos Kraševca do brezna pa se je tako spremenil, da je danes vedno več tistih, ki radi zahajajo vanj in tu iščejo skrite rove, ki bi jih privedli v še večje globine. Če v vasi pogine kaka žival, jo vaščan ne vrže več v Golobnico, saj se mu brezno zdi predaleč, nekje v "nedomačem" prostoru, in jo torej raje odvrže drugam. Krajina je postala manj "kulturna", razdalje v nji so se povečale.

Primerjava kostnih ostankov iz spodnje dvorane bi lahko kazala še na drugo sliko odnosa med človekom in živalmi.²¹ Ostanke iz spodnje dvorane bi lahko razdelili na dve skupini: na prvo skupino z ostanki dveh govedi, enega osla, ene ovce in ene srne, ki okvirno sodijo v čas 19. stoletja (kosti, ki so ležale direktno na nasipu kamenja), in na drugo skupino z ostanki petih psov, ene ovce, enega volka in ene srne (ostanki, ki niso bili v direktnem stiku s kamenjem nasipa), ki bi lahko bili starejši od tistih iz prve skupine. V drugi skupini je relativno večja pogostnost domačih živali 97,4% (število najdb) oziroma 75% (število živali) v primerjavi s pogostnostjo divjadi, ki znaša 2,6% oziroma 25%. V prvi skupini se pogostnost živali nekoliko spremeni v prid domačim živalim, saj je delež domačih živali v drugi skupini 99,5% (število najdb) oziroma 80% (število živali) v primerjavi s pogostnostjo divjadi, ki znaša le 0,5% oziroma 20%. Bolj kot dvig deleža domačih živali se mi zdi pri tem pomembna sprememba v sestavi domačih

2. skupina	Št. kosti	%	Št. osebkov	%
Domače živali	111	97,4	6	75,0
Divje živali	3	2,6	2	25,0
Skupno	114	100,0	8	100,0

1. skupina	Št. kosti	%	Št. osebkov	%
Domače živali	218	99,5	4	80,0
Divje živali	1	0,5	1	20,0
Skupno	219	100,0	5	100,0

živali: v potencialno starejši skupini daleč prevladuje pes, ki mu sledi le ovca. V mlajši skupini se poleg ovce pojavita še govedo in osel, psi pa izginejo. Morda bi ti skupini lahko kazali na možen razvoj izkoriščanja živali in spremembe v njem, kjer bi pretežno izkoriščanje reje drobnice postopoma zamenjala reja goveda. Odsotnost ostankov goveda v starejši fazi bi lahko pomenila, da je bila takrat govedoreja slabo razvita oziroma nepomembna. Osel bi lahko bil indic, ki bi govoril o povečanju potrebe po tovarni živini. Prisotnost številnih čred bi navsezadnje nudila možno razlago za prisotnost os-

tankov volka v starejši fazi: volk bi na gosto naseljena območja, kakršen je Kras v prejšnjih stoletjih navsezadnje tudi bil, prišel le, če bi tam bilo dovolj hrane zanj. Volka bi torej na Kras lahko privabile velike črede drobnice (kaže, da so nekatere transhumantne poti potekale nedaleč od Golobnice; glej Smerdelj, 1989). Visok delež psov v starejši fazi bi prav tako lahko povezal z velikim pomenom, ki ga psi imajo pri reji drobnice.

ZAKLJUČEK

Kostni ostanki nam dajejo pomembne podatke o človekovi preteklosti, tudi če niso vezani na klasična arheološka najdišča. S pomočjo zoološke obdelave osteološkega gradiva, tafonomskih opažanj, biološkega in drugega znanja (antropološkega, zgodovinskega, geološkega itd.) je mogoče sklepati o poteku razvoja človekovega vedenja v prostoru. Kot se je izkazalo, ta raziskava, kljub vsem težavam in omejitvam, ki sem jih predstavil, dodatno potrjuje, da so lahko živalske kosti arheološke najdbe, ki ponazarjajo zgodovinski pogled na odnose med ljudmi, živalmi in krajino.

ZAHVALE

Za pomoč bi se rad zahvalil predvsem dr. Vidi Pohar, ki mi je omogočila uporabo primerjalnega osteološkega gradiva in je s številnimi pripombami pripomogla h končni obliki tega dela. Zahvalo sem dolžan tudi Slavku Polaku iz Notranjskega muzeja v Postojni za pomoč pri določevanju ptičjih ostankov ter Ireni Debeljak iz Paleontološkega inštituta "I. Rakovec", ki mi je veliko pomagala pri iskanju literature. Prav tako sem za koristne nasvete hvaležen dr. László Bartosiewiczu iz Inštituta za arheologijo univerze v Budimpešti. Za pomoč pri delu z računalnikom sem posebno hvaležen prijatelju Dimitriju Mlekužu.

PRILOGE

Razlaga in okrajšave v razpredelnicah

V razpredelnicah obravnavam le tiste kosti, ki sem jih lahko izmeril po navodilih A.v.d. Driescheve (Driesch, 1976).

Vse mere so v milimetrih.

Anatomske elementi so napisani v latinščini.

Asterisk (*) označuje ne popolnoma gotovo mero ali determinacijo.

NR – število najdb (number of remains), NISP – število določljivih najdb (number of identified specimens), MNI – najmanjše možno število osebkov (minimum

21 Ta opažanja so zelo hipotetična; ne smemo pozabiti, da je distribucija nekaterih kostnih ostankov v spodnji dvorani lahko posledica naravnih dejavnikov (npr. prisotnost kun). Upoštevati je obenem treba vprašljivost predpostavke, da so tisti ostanki, ki niso bili v stiku z nasutjem kamenja, starejši od ostankov, ki so bili nabrani direktno na nasutju.

number of individuals), WH – višina ob vihru (withers height).

Inv. št – inventarna številka, dex / sin – desna / leva kost, fr. – fragment.

KRANIALNE KOSTI IN MANDIBULA

CRANIUM

- 6 – basicranialna os: Basion – Synsphenion
- 10 – medialna frontalna dolžina: Acrocranium – Nasion
- 11 – Lambda – Nasion
- 12 – Lambda – Rhinion
- 14 – Acrocranium – Infraorbitale (ene strani)
- 15 – največja dolžina nasalnih kosti: Nasion – Rhinion
- 16 – največji premer Bulla ossea
- 17 – širina ob odprtini zunanjega sluhovoda
- 18 – višina lobanje
- 19 – višina lobanje brez criste sagittalis
- 20 – dolžina zobnega niza
- 21 – dolžina molarnega niza
- 22 – dolžina premolarnega niza

23 – največja notranja dolžina orbite: Ectroorbitale – Entroorbitale

24 – največja notranja višina orbite

25 – največja mastoidna širina: Otion – Otion

26 – največja širina ob condyli occipitali

27 – največja širina na bazi processusa paraoccipitalis

28 – največja širina Foramina magnuma

29 – višina Foramina magnuma

30 – največja širina neurocraniuma

31 – najmanjša frontalna širina

32 – največja širina preko orbit

33 – najmanjša širina med orbitama: Entroorbitale – Entroorbitale

34 – zigomatska širina: Zygion – Zygion

35 – višina okcipitalnega trikotnika: Acrocranium – Basion

37 – največja palatalna širina

38 – Basion – najvišja točka zgornje Criste nuchalis

39 – obseg zunanjega sluhovoda

40 – proksimalni obseg zunanjega sluhovoda

41 – distalni obseg zunanjega sluhovoda

sek	invst	vrsta	6	10	11	12	14	15	16	17	18
2	183	<i>Canis familiaris</i>	40						19	58,3	51
1	432	<i>Capreolus C.</i>	43,5	104,8	85,5	140,7	137,5	54,3			

sek	invst	vrsta	19	20	21	22	23	24	25	26	27
2	152	<i>Equus asinus</i>				69,5					
2	183	<i>Canis familiaris</i>	47						62,2	32	
1	432	<i>Capreolus C.</i>		58,4	32	29	30,2	30,3	53	35,2	50

sek	invst	vrsta	28	29	30	31	32	33	34	35	37
2	183	<i>Canis familiaris</i>	18	14,5	55					41,5	
1	432	<i>Capreolus C.</i>	19,6	18	58,5	57,5	86	49,7	85		60

sek	invst	vrsta	38	39	40	41
1	432	<i>Capreolus C.</i>	42	23	14,5	14,5

MANDIBULA

- 1 – Gonion caudale – Infradentale
- 2 – dolžina condylusa: aboralni rob Processusa condyloideusa – Infradentale
- 3 – dolžina: Gonion caudale – aboralni rob alveole M3
- 4 – dolžina horizontalnega ramusa
- 5 – dolžina: Gonion caudale – oralni rob alveole P2
- 6 – dolžina zobnega niza (bukalno)
- 7 – dolžina molarnega niza (bukalno)
- 8 – dolžina premolarnega niza (bukalno)
- 15 – dolžina diasteme
- 16 – največja širina incizivnih alveol
- 19 – aboralna višina vertikalnega ramusa
- 20 – srednja višina vertikalnega ramusa
- 21 – oralna višina vertikalnega ramusa
- 22 – višina mandibole ob M3
- 26 – višina mandibole ob M1
- 27 – višina mandibole ob P2

Sek.	invst	vrsta	ant/post, dex/sin	1	2	3	4	5	7	8	15
2	147	<i>Equus asinus</i>	dex								
2	148	<i>Equus asinus</i>	dex								
2	149	<i>Equus asinus</i>	sin								
1	441	<i>Capreolus capreolus</i>	sin	145,6	147,3	37	110	104,3	40	30	54,2
1	442	<i>Capreolus capreolus</i>	dex			36,5		103,6	40	28,6	

Sek.	invst	vrsta	ant/post, dex/sin	16	19	20	21	22	26	27
2	147	<i>Equus asinus</i>	dex		177	158				
2	148	<i>Equus asinus</i>	dex							39
2	149	<i>Equus asinus</i>	sin		179	161			55	40
1	441	<i>Capreolus capreolus</i>	sin	10	59	54,5		23,5	17,3	14,5
1	442	<i>Capreolus capreolus</i>	dex		58,2	53,8	85,4	24	15	14,2

ZOBJE

L – dolžina

B – širina

Sek.	inv. št	vrsta	zob		B P1-P3 (P4)	L P1-P3 (P4)	L M1-M2 (M3)	B M1-M2 (M3)
2	24	<i>Bos taurus</i>	P ⁽¹⁻³⁾	sin	20,7	19		
2	25	<i>Bos taurus</i>	M ⁽¹⁻³⁾	sin			24,4	19
2	26	<i>Bos taurus</i>	M ⁽¹⁻³⁾	dex			27	20
2	27	<i>Bos taurus</i>	M ⁽¹⁻³⁾	sin			27,7	20
2	30	<i>Bos taurus</i>	M ⁽¹⁻³⁾	sin			31	22,5
2	31	<i>Bos taurus</i>	M ⁽¹⁻³⁾	dex			24	28,5

POSTKRANIALNE KOSTI

Bd – širina distalno

Bp – širina proksimalno

BFcd – širina Facies articularis caudalis

BFcr – širina Facies articularis cranialis

BFd – širina Facies articularis distalis

BFp – širina Facies articularis proximalis

BG – širina Cavitas glenoidea

BPacd – širina skozi Processus articulares caudales

BPacr – širina skozi Processus articulares craniales

BPtr – širina skozi Processus transversi

BPC – širina ob Processu coronoides

BT – širina Trochlee

DHA – diagonalna višina

DLS – diagonalna dolžina spodnje površine

GB – največja širina

GH – največja višina

GL – največja dolžina

GLl – največja dolžina lateralno

GLpe – največja dolžina periferne polovice

GLC – največja dolžina od Caputa

GLF – največja dolžina od Facies articularis cranialis do Facies articularis caudalis

GLP – največja dolžina Processus articularis

GLPa – največja dolžina od Processus articulares craniales do Processus articulares caudales

H – višina

HFcd – višina Facies terminalis caudalis

HFcr – višina Facies terminalis cranialis

HP – višina ob Processu extensorius

HS – višina ob spini

KB – najmanjša širina Iliuma

KBW – najmanjša širina vertebre

KD – najmanjša širina diafize

KH – najmanjša višina Iliuma

KLC – najmanjša dolžina Colluma scapulae

KTO – najmanjša globina Olecranona

KU – najmanjši obseg Iliuma

Ld – dolžina dorzalno

Ll – dolžina lateralno

LmT – dolžina Trochlee tali medialno

LA – dolžina Acetabuluma skupaj z Labiumom

LAd – dolžina Arcusa dorsalis

LAPa – dolžina arcusa (skupaj s Processu articularis caudalis)

LAR – dolžina Acetabuluma (ob robu)

LCDe – dolžina corpora z densom

LFo – notranja dolžina Foramina obturatum

LG – dolžina Cavitas glenoidea

LO – dolžina Olecranona

LS – dolžina Symphise

MBS – širina na sredini spodnje površine

PL – fiziološka dolžina

Td – velikost distalno

Tp – velikost proksimalno

TC – velikost Caputa femoris

TD – velikost distalno

TPA – globina ob Processu anconaeusu

UD – obseg diafize

PTIČJE KOSTI

Bb – širina bazalno

Bd – širina distalno

Bp – širina proksimalno

BF – širina Facies articularis basalis

Dc – največja diagonalna cranialno

Dp – največja diagonalna proximalno

GB – največja širina

GH – največja višina

GL – največja dolžina

KC – najmanjša širina corpora

La – axialna dolžina

Lm – dolžina medialno

Td – globina distalnega dela

Tp – globina proximalnega dela

DIVJE ŽIVALI**CAPREOLUS CAPREOLUS L. (Srna)****EPISTROPHEUS**

Sektor	inv. št	Bfcr	BPacd	BPtr	H	KBW	LAPa	LCDe
1	430	34,3	24,8	35	40,3	19,2	49	52

VERTEBRAE

Sektor	inv. št	kost	Bfcd	Bfcr	BPacd	BPacr	BPtr	GLPa	H	Hfcr	Hfcd	PL
1	317	v. cervicalis	16,7	14	28	26,5	35,3	49	31,3	14	19	40
1	318	v. cervicalis	17	13	29	28,3		47,6	31	15	20,8	38
1	319	v. cervicalis	17,3	14	32	29,7	36,5	42	35	15,5	18	34
1	320	v. cervicalis	15,3	13,8	29,7	34		36	29,3	11,7	14,5	24,3
1	321	v. cervicalis	15,6	14,2	33	34,3		40	29	11	13,5	26
1	323	v. thoracica		17,4			35,3		51,5	11,3		
1	324	v. thoracica					33,5		39,3			
1	325	v. thoracica					37,5		45,5			
1	326	v. thoracica					36,7		47		10	
1	327	v. thoracica	20,5	21			34		60,2	11	14	14
1	328	v. thoracica					35		39			
1	329	v. thoracica	20,7	19,5			33		50,8	11	13,8	14
1	330	v. thoracica		15			36,5		57,5	11,5		
1	331	v. lumbalis	21,4	20,2						14	13	21,5
1	332	v. lumbalis					65		33,6			
1	333	v. lumbalis	24	20,6					41	14,5	13	28
1	334	v. lumbalis	24,4	21,5					50	16,5	15	25
1	335	v. lumbalis	21,7	20						15	14	27
1	336	v. lumbalis	27,7	22			66,3		39	14,5	12	25
1	337	v. lumbalis	21	19,7			58,2			13	13	25,5
1	417	v. cervicalis	21,6	12,2	28,7	32,5	61,7	33		14,4	13,5	23,2
1	418	v. lumbalis	22	20	25,3	27,9		39		16	13,6	27

FACIES TERMINALIS CRANIALIS VERTEBRAE

Sektor	inv. št	Bfcr
1	339	17
1	341	19
1	343	17,5

FACIES TERMINALIS CAUDALIS VERTEBRAE

Sektor	inv. št	Bfcd
1	340	16,7
1	342	20,4

OS SACRUM

Sektor	inv. št	Bfcr	Hfcr	PL
1	338	29,2	10,7	59

SCAPULA

Sektor	inv. št		BG	DHA	GLP	HS	KLC	LG
1	420	sin	20		21,2		16,7	19
1	421	dex	20,5	133	22	130	16,8	19

HUMERUS

Sektor	inv. št		Bd	Bp	BT	GL	GLC	KD	TP
2	195	dex	30		48		152*	17,5	
1	422	dex	28,8	30,8	23,6	162	150,3	12,8	38
1	423	sin	29	31,8	23,3	161,8	150	12,7	37
1	424	sin	25		22,7			10,5	

RADIUS

Sektor	inv. št		fragment	Bd	Bp	Bfd	Bfp	GL	KD	UD
1	427	sin		25	26	21,5	24	174	15	9
1	428	dex	fr., epiph. prox.		26		24			
1	429	dex	fr., epiph. dist.	25		22				

ULNA

Sektor	inv. št		BPC	GL	KTO	LO	TPA
1	425	sin	14,2	193	21,2	34,5	24,8
1	426	dex	14		21	34,8	24

OS COXAE

Sektor	inv. št		GL	KB	KH	KU	LA	LAR	Lfo
2	203	dex	138,4	6,5	16		25*	24*	
1	390	sin	140		14,6	6,3		25	29
1	391	sin	170		17	8,3		29,5	37,5
1	392	dex	171		17	8,2		28,5	37

FEMUR

Sektor	inv. št		fragment	Bd	Bp	GL	GLC	KD	TC	UD
1	394	dex		37	43	195,5	191	14,8	19	13
1	395	dex						12		12
1	396	sin						12,5		12
1	397	sin		37	42,9	195	190	14,6	19	14,3
1	398	sin		33		188		12,4		12,4
1	402	sin	epiph. dist.	34,5						

TIBIA

Sektor	inv. št		Bd	Bp	GL	KD	LI	Td	UD
1	386	sin	26	39	249	15,8	236,6	20,5	12,8
1	387	dex	26	38,8	248,5	15	235	20	12
1	388	dex				13			10,7
1	389	sin				13			10,6

PHALANX II

Sektor	inv. št	Bd	Bp	GL	KD
1	415	7,4	9,8	27	7
1	416	7,2	9,7	27,4	6,6

CALCANEUS

Sektor	inv. št		GB	GL
1	406	dex	19,7	61

METATARSUS

Sektor	inv. št		Bd	Bp	GL	KD	TP	TD	UD
1	393	sin		18,8		10	19,7	10,3	10,6
1	399	dex		19,8		12,5	20,2	11,2	12,4
1	400	sin	22,5	20	191	12,4	20,3	11,5	12,4
1	403	dex		18,7			19,7		

DOMAČE ŽIVALI

CANIS FAMILIARIS (Pes)

EPISTROPHEUS

Sektor	inv. št		H	LAPa	LCDe
2	273		33*	45	
2	274	fr.			40,8

VERTEBRAE

Sektor	inv. št	kost	fragment	Bfcd	Bfcr	BPacd	BPacr	GLPa	H	Hfcr	Hfcd
2	247	vertebra lumbalis	fr.						39,8		
2	248		fr.	18,5	16					10,5	10,7
2	249		fr.						53,5		
2	251		fr.	14,8							8,7
2	252		fr.	19,3							11,4
2	253		fr.	22							14,2
2	255			22	21,3				33	12,2	11,3
2	256		fr.	18,6					39,6		11,8
2	257		fr.		28,8					17,3	
2	258		fr.	26							
2	259			20,8	18				41	12,2	12
2	260	vertebra thoracica							43*		
2	261								60		
2	262								33,1		
2	263								59,4		
2	268	vertebra cervicalis	fr.			30,3	27,4	35,7			
2	270					29,5		32,7			
2	271					30	31	31,5			
2	272					31,5	32	36,2			

SCAPULA

Sektor	inv. št			BG	GLP	KLC	LG
2	211	dex	fr.	15,5	25	20,5	20
2	212	sin		14,8	25,1	20	19
2	439	dex	fr.	15,9	25	20	21,8

HUMERUS

Sektor	inv. št		fragment	Bd	GL	GLC	KD	TP
2	196	dex		37,8	177,6	172,9	14	46,5
2	197	dex		27,5	143*	132,4	12,4	31,3*
2	198	sin		27	146,7	142,3	11	35,7
2	199	dex			150,5	145,6	11	36,9
2	200	dex		31,3		163,5*	14,6	
2	201	sin			170	163,8		41,5*
2	202	sin	fr., epiph. dist.	33,6*				
2	221	sin	fr., diaph.				11,7	

RADIUS

Sektor	inv. št		fragment	Bd	Bp	GL	KD	UD
2	216	sin		21,6	16,8	153	11,5	6
2	217	dex		21,7	16,9	153,6	16,5	5,9
2	219	sin	fr., epiph. dist.	24,3				
2	220	dex	fr., epiph. prox.		17,9			

ULNA

Sektor	inv. št		fragment	BPC	KTO	TPA
2	208		fr., prox.		17	
2	209	sin		15,5*		22,1
2	210	sin	fr., prox.	16,4	20,7	23,8

METACARPUS II

Sektor	inv. št		Bd	GL
2	232	sin	10,4	60,8
2	233	sin	10,7	63,9

METACARPUS III

Sektor	inv. št		GL	Bd
2	245	sin	71	9,5
2	246	sin	62	8,2

METACARPUS IV

Sektor	inv. št		Bd	GL
2	235	sin	9,8	71,1
2	236	sin	7,4	60,6

METACARPUS V

Sektor	inv. št		Bd	GL
2	238	sin	8,1	51
2	239	sin	11,2	57,3
2	240	sin	10,7	60,7
2	243	dex		59,9

OS COXAE

Sektor	inv. št		fragment	KB	KH	KU	LA	LAR	Lfo
2	206	dex	fr.				24*		
2	207	dex	fr.		14		14,8		23
2	438	dex		8	17,8	13		22,3	22

FEMUR

Sektor	inv. št		fragment	Bd	Bp	GL	GLC	KD	TC	UD
2	186	dex	fr., epiph. prox.		39			14,8	19	
2	187	sin		29	34,6	163	163	30,4	16,8	11,1
2	188	dex	fr., epiph. prox.		39,5					
2	189	dex	fr., epiph. dist.	32,5						
2	190	dex	fr., epiph. dist.	24						
2	191	sin						11,3		11,7
2	192	dex						12		11,2
2	193	dex		28,3				11,5		11,4

TIBIA

Sektor	inv. št		fragment	Bd	Bp	GL	KD	UD
2	222	dex	fr., epiph. prox.		24,8			
2	223	sin	fr., epiph. prox.	23,4	20,5*			
2	224	dex		19,6	35*	194,8	14,8	13,2
2	225	dex				163,7	10,4	10,5
2	226	sin	fr., epiph. prox.		30			
2	227	sin	fr., epiph. dist.	24*				

TALUS

Sektor	inv. št		GL
2	56	sin	23,1

METATARSUS II

Sektor	inv. št		Bd	GL
2	237	dex	8,9	70
2	244	sin		59,4

METATARSUS III

Sektor	inv. št		GL
2	234	dex	77,5

METATARSUS IV

Sektor	inv. št		GL
2	242	dex	79,8

METATARSUS V

Sektor	inv. št		Bd	GL
2	241	dex	7,2	60

BOS TAURUS L. (Domače govedo)

HUMERUS

Sektor	inv. št		fragment	Bd	BT	GLI	KD
2	5	sin		98,8	95,4	335*	45
2	21	sin	fr., epiph. dist.		78,1		

RADIUS

Sektor	inv. št		fragment	Bd	Bfd
2	6	dex	epiph. dist.		81,5*
2	7	sin	epiph. dist.	90,7	85,5

METACARPUS III

Sektor	inv. št		Bp	GL	KD	UD
2	4	dex	65	209	38,6	25,6

PHALANX I

Sektor	inv. št	Bd	GLpe	KD
2	3	33	58,4*	30

PHALANX III

Sektor	inv. št		DLS	Ld	MBS
2	1	post	82	59*	30,5
2	2	ant	97,1	64,3	32,5

OVIS ARIES L. (Ovca)

RADIUS

Sektor	inv. št		fragment	Bfp
2	215	sin	fr., epiph. prox.	27,5

METACARPUS III

Sektor	inv. št		Bd	Bp	GL	KD	TP	UD
2	230	dex	24,6	21,6	123,6	12	15,7	9

EQUUS ASINUS L. (Osel)

ATLAS

Sektor	inv. št	Bfcd	Bfcr	GB	GL	H
2	122	53,5	60	93,9	62,2	49

VERTEBRAE

Sektor	inv. št	kost	Bfcd	Bfcr	BPtr	H	Hfcr	Hfcd	PL
2	124	Vertebra thoracica				80*			
2	125					115,8*			
2	126					120			
2	127					122			
2	128					131			
2	129					105,5			
2	130					96,5			
2	131					94			
2	132					87,3			
2	133					81,2			
2	134					75			
2	135					74,3			
2	136					69,5			
2	137					67,7			
2	138					66			
2	139					61,3			
2	140	Vertebra lumbalis	28,5	26,2	139*	78	27*	22,5	38,7
2	141		36,5			67,5		19	
2	142			25,8		69,5		25,5	

SCAPULA

Sektor	inv. št		BG	DHA	GLP	HS	KLC	Ld	LG
2	72	sin	27,2	223,3	53,6	221,5	37,8	109	34
2	73	dex	27,4	224,5	54,2	219,8	37,9	107*	34,5

HUMERUS

Sektor	inv. št		fragment	Bd	Bp	BT	GLI	GLC	KD
2	70	dex		45		42,5	191*	183,3	23
2	71	sin	fr., epiph. dist.	47		41,3			
2	436	sin	fr., epiph. prox.		53,4				

RADIUS

Sektor	inv. št		Bd	Bp	Bfd	Bfp	GL	KD	LI	PL	UD
2	66	sin	47,9	50,9	40,8	45,2	236,8	24	226,6	227,3	16,6
2	67	dex	48,7	51,4	41	46	238,5	24	228,4	228,9	16,8

ULNA

Sektor	inv. št		BPC	KTO	LO	TPA
2	68	sin		30,4	49,9	36,8
2	69	dex	30,2	41	49,3	38,5

OS CARPALE III

Sektor	inv. št		GB
2	47	dex	27,4
2	48	sin	27,8

METACARPUS III

Sektor	inv. št		Bd	Bp	GL	KD	LI	TD	UD
2	58	dex	30	32	153,9	21,5	148,8	14	16
2	59	sin	30	31,8	153,8	21,4	148,8	13,6	15,8

OS COXAE

Sektor	inv. št		GL	KB	KH	LA	LAR	Lfo	LS
2	74	sin	243,2	14,8	21,2	40	38*	45,5	87,5
2	75	dex	256,5	15	22,5	40,9	37*	46	

FEMUR

Sektor	inv. št		fragment	Bd	Bp	GL	GLC	KD	TC	UD
2	64	dex	fr., epiph. prox.		70,6				31,3	
2	65	sin		57,4	71,6	260,2	239,7	24,4	31,1	29,6

TIBIA

Sektor	inv. št		Bd	Bp	GL	KD	LI	Td	UD
2	62	dex	43	58	244,1	24,8	229,3	28	19,6
2	63	sin	43,8	58,9	243,2	25	230	28,6	19

TALUS

Sektor	inv. št		Bfd	GB	GH	LmT
2	174	sin	30,5	36,8	36,6	36
2	175	dex	30,3	36,8	36,8	36,7

CALCANEUS

Sektor	inv. št		GB	GL
2	43	dex	31,3	67,4
2	44	sin	32,2	67,7

OS TARSALE III

Sektor	inv. št		GB
2	49	sin	29,7

OS TARSİ CENTRALE

Sektor	inv. št		GB
2	45	dex	33,3
2	46	Sin	34,5

METATARSUS III

Sektor	inv. št		Bd	Bp	GL	GLI	KD	LI	Tp	TD	UD
2	60	sin	27,8	31,1	187,8	186	19,7	183	27,9	15,6	18
2	61	dex	27,6	30,5	188,5	186,2	19,6	183,4	27	15,9	18

PHALANX I

Sektor	inv. št	Bd	Bp	Bfd	Bfp	GL	KD	Tp
2	39	26,1	30,5	25	28	55,8	18,6	23,1
2	40	26,7	31	25,1	28,5	55,7	18,6	24
2	41	28,8	31,9	28,4	30	60,1	20,5	23,5
2	42	28,7	31,5	28,5	29,8	59,9	20	23,5

PHALANX II

Sektor	inv. št	Bd	Bp	Bfp	GL	KD	Tp
2	36	28,8	30,4	27,2	30,4	26,7	19,5
2	37	25,8	29	26,8	29,6	24,6	19,9
2	38	25,6	28,2	26,6	29,3	24,4	19,8

PHALANX III

Sektor	inv. št	GB	GL	HP	Ld
2	34	36,2	32,2	25,8	29,1
2	35	35,7*	30,5	25,4*	28*

BONE REMAINS FROM THE ABYSS OF GOLOBNICA NEAR SKOPO (KRAS, SLOVENIA)

Tomaž FABEC

IT-34019 Sesljan, Mavhinje 48/a, Trst

e-mail: tomaz.fabec@grmada.org

SUMMARY

The animal remains from Golobnica cave near Skopo in the Karst region offer important data about human history despite not being connected to any classical archaeological sites.

Golobnica cave consists of a 22 m deep entrance precipice with a sloping bottom and of a bigger lower chamber, which is today accessible only through a tight passage in the rock wall of the entrance precipice. The eastern part of the lower chamber is an allochthonous stone dike, which has filled up the direct passage between the two spaces. 470 bone remains were found in Golobnica cave, 467 of which have been taxonomically identified. The osteological material was found on the bottom of the entrance precipice (sector 1) and in the lower chamber (sector 2). The method of collecting the bones was not systematic, the bones were basically picked up from having lain on the floor's surface; where the bones had lain was documented.

Most of the bones were found in the lower chamber, and belong to at least five dogs, two cattle, two sheep, one or probably two roe deer, a donkey, a wolf, a hen and two pigeons. The shape of the stones and the structure of the stone dike, which can be linked to the most intensive period of adapting the karst surface to agrarian land use, shows, that with the exception of bird remains, all the bones from the lower chamber can be dated to the period of the early 19th century to the early 20th century. However some of them are likely older, since they were not in direct contact with the dike (all the dogs, two sheep, the wolf and roe deer), giving them the ante quem dating.

The bone remains found on the bottom of the entrance precipice belongs to at least three roe deer. These bones are "fresh", with traces of residue of undecayed organic tissues, so that they can be dated to the last few decades.

The animal bones from the lower chamber belong to wild and domestic animals, but the number of the latter is essentially higher than of the former. Namely the relative frequency of domestic animals is 98,8% (the number of identified specimens) and 76,9% (minimum number of individuals). In contrast there is the state of the relative frequency of the wild and domestic animals on the bottom of the entrance precipice: all the animal bones from this area belong only to wild animals (roe deer), consequently their frequency is 100%. The difference in the relative frequency of animal remains of the lower chamber and the entrance precipice are in the opinion of the author not coincidental and they reflect the development of the economic and behavioural patterns of the inhabitants of the neighbouring villages.

In the 19th century and probably also before, man was present a good distance from the villages, where Golobnica cave is located. Here he tended his flocks of sheep and maybe cattle. He took pains to adapt to the rocky surface for farming and breeding. The cave denoted a "danger" and "inaccessibility". Since some domestic animals slipped and fell in to the precipice, it was frequently a cause of accidents and because of this, humans tried to fill up the cave with stones. But sometimes they went purposefully to the cave. That happened in the case when an animal died of an illness or of old age and was not "edible". In spite of the long distance it was easy to carry the carcass to Golobnica cave, because humans were daily in that area, which was consequently "closer" to the villages.

The circumstances evidently changed during the 20th century. Farmers frequented the area of the cave very rarely. Their "living area" become more and more reduced. There are no remains of domestic animals in the "recent" faunal collection. In the precipice there are mainly roe deer, which has become with the overgrowing of the Karst, the most widespread game. Today the cave is a factor of disturbance only for hunters, who have protected the game from the precipice with a high net. The relation between the local population and the cave has changed in this measure, so that today there are more and more people who use the cave to discover new and deeper spaces. If an animal dies in the villages, the owner does not carry it to the cave, because it is too far and in an "unfamiliar" area. The landscape becomes less "human", the distance increases.

The comparison of the bone remains from the lower chamber seems to indicate an additional picture of the relations between humans and animals. It may be possible to distinguish two groups of remains in the bones collection: the first group consists of the remains of two cattle, a donkey and a roe deer, apparently dated to the 19th century (the bones which were lying directly on the stone dike), and the second group with remains of five dogs, a sheep, a wolf and a roe deer (bones not lying directly on the stone dike), which may be older than the remains of the first group. In this group the dog remains are prevalent, followed only by sheep remains. In the younger group dogs disappear, but sheep, cattle and donkey remains are present. These two groups perhaps reflect an evolution of the animals exploitation, where prevalent sheep breeding was gradually substituted with cattle breeding. Maybe the

presence of donkey remains indicates an increase in the necessity of pack animals. In this scenario the wolf remains in the older group are not surprising. The wolf was perhaps attracted to the densely populated Karst area by numerous flocks of sheep (some transhuman paths used to wind to Golobnica cave), which tells something of the important function of sheepdogs.

Through the zoological analysis of osteological remains, taphonomic analysis and biological and other (anthropological, historical, geological, etc.) knowledge it is possible to infer about the development of human behaviour in the landscape. This article, in spite of numerous difficulties and limitations, confirms that bone remains are archaeological finds that indicate a historical point of view of the relationship between humans, animals and their environment.

Key words: archaeozoology, archaeology of early periods, archaeological find, cultural landscape, agrarian geography, Golobnica, Kras

LITERATURA

- Aleš, P. (1856):** Zveden kmet ali Najpotrebnejši nauki kmetijstva. Trst, Lloydov natis.
- Baker, J., Brothwell, D. R. (1980):** Animal diseases in archaeology. London, Academic Press.
- Barker, P. (1993):** Techniques of Archaeological Excavations. London, Routledge.
- Bartosiewicz, L. (1999):** Recent developments in archaeozoological research in Slovenia. Arheološki vestnik, 50. Ljubljana, ZRC SAZU – Inštitut za arheologijo, 311-322.
- Binford, L. R. (1981):** Bones: ancient men and modern myths. New York, Academic Press.
- Bököny, S. (1984):** Animal husbandry and hunting in TÁC-Gorsium. The vertebrate fauna of a roman town in Pannonia. Studia Archaeologica VIII. Budapest.
- Chuquet, A. (1907):** Journal de voyage du général Desaix en Suisse et Italie. Paris, Plov.
- von den Driesch, A. (1976):** A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites. Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Bulletin 1. Harvard, Harvard University.
- Ferčelj, J., Skušek, F. (1988):** Govedoreja. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Gams, I. (1987):** Lokev – Zemlja in ljudje. V: Voje, I. (ur.): Lokev skozi čas. Ljubljana, 12-22.
- Gams, I. (1992):** Sistemi prilagoditve primorskega dinarskega krasa na kmetijsko rabo tal (Systems of adapting the littoral dinaric karst to agrarian land use). Geografski zbornik, 31 (1991). Ljubljana, ZRC SAZU – Geografski inštitut, 5-106.
- Gams, I., Habič, P. (1987):** Man's impact in Dinaric Karst. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo – Postojna, ZRC SAZU – Inštitut za raziskovanje Krasa.
- Guštin, M., Predovnik, K. K. (1994):** Zu den mittelalterlichen und neuzeitlichen archäologischen Forschungen in Slowenien. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich, 10. Wien-Köln-Graz, Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie, 41-49.
- Harcourt, R. A. (1974):** The dog in prehistoric and early historic Britain. Journal of Archaeological Science, 1. London – New York, Academic Press, 151-175.
- Harris, E. C. (1989):** Principles of Archaeological Stratigraphy. London, Academic Press.
- Hillson, S. (1986):** Teeth. Cambridge, Cambridge University Press.
- Holcer, D., Šašić, M. (ur.) (1999):** Abstracts of the 14th International Symposium of Biospeleology, Makarska, 19th – 26th September 1999. Zagreb, Croatian Biospeleological Society, 103.
- Jamski kataster, Kat. Št. A 1910 (VG 2205), št. zapisnika 1910 B1 GR, 12. 03.1993.**
- Kiesewalter, L. (1888):** Skelettmessungen am Pferde. Leipzig, Inaugural Dissertation.
- Koudelka, F. (1885):** Das Verhältniss der Ossa longa zur Skeletthöhe bei den Säugertieren. Verhandlungen des Naturforschender Verein, 24. Brunn, 127-153.
- Kryštufek, B., Krže B., Hönigsfeld, M., Leskovic, B. (1986):** Zveri I (Kune – Mustelidae). Ljubljana, Zlatorogova Knjižnica.
- Kryštufek, B., Brancelj, A., Krže, B., Čop, J. (1988):** Zveri II (Medvedi – Ursidae, Psi – Canidae – Mačke – Felidae). Ljubljana, Zlatorogova knjižnica.
- Kryštufek, B. (1991):** Sesalci Slovenije. Ljubljana, Prirodoslovni muzej Slovenije.
- Le grotte d'Italia (1926):** Le grotte della Venezia Giulia. Le grotte d'Italia. Trst.
- Lyman, R. L. (1994):** Vertebrate taphonomy. Cambridge, Cambridge University Press.

- Matolcsi, J. (1970):** Historische Erforschung der Körpergröße des Rindes auf Grund von Ungarischem Knochenmaterial. Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie, 63. Hamburg – Berlin, Parey, 155-194.
- Mihevc, A. (1999):** Morfologija Krasa. V: A. Kranjc (ur.): Kras: pokrajina, življenje, ljudje. Ljubljana, Založba ZRC SAZU, 145-163.
- Mikuž, V., Dirjec, J. (1981):** Opredelitev izkopanih ostankov favne z gradu Rihemberk nad Branikom leta 1971 (Bestimmung der im Jahre 1971 ausgegrabenen Tierrestbestände im Schloss Rihemberk [Reifenberg] oberhalb Branik). Goriški letnik, 8. Nova Gorica, Goriški muzej, 42-44.
- Müller, H. A. (1988):** Haustiere und Nutztiere. München, Gräfe und Unzer GmbH.
- Nabergoj, T. (1995):** Arheologija in gotika. V: Gotika v Sloveniji – svet predmetov (katalog razstave). Ljubljana, Narodni muzej, 7-107.
- Novak, V. (1970):** Živinoreja. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I. Ljubljana, SAZU, 343-394.
- Novakovič, P., Simoni, H. (1997):** Archaeology of the Kras dolinas. Annales 10/97, series historia et sociologia 4. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper, 19-36.
- Polak, S. (1999):** Stone marten (*Martes foina* Erxleben, 1777) occurrence in the caves. V: Reitz, E. J., Wing, E. S. (1999): Zooarchaeology. Cambridge, Cambridge University Press.
- Riedel, A. (1994):** The animal remains of medieval Verona: an archaeozoological and palaeoeconomical study. Memorie del Museo civico di storia naturale di Verona (II^a serie), sezione scienze dell'uomo, 3.
- Sauro, U. (1993):** Human impact on the Karst of the Venetian fore-Alps, Italy. Environmental Geology, 21. Berlin – Heidelberg, Springer Internat., 115-121.
- Savnik, R. (1968):** Krajevni leksikon Slovenije 1. Ljubljana.
- Schmid, E. (1972):** Atlas of animal bones for prehistorians, archaeologists, and Quaternary geologists. Amsterdam, Elsevier Science Publishers.
- Simonič, A. (1976):** Srnjad, biologija in gospodarjenje. Ljubljana, Zlatorogova knjižnica.
- Slapšak, B. (1987):** Tabori v sistemu protiturške obrambe. Kronika 35/3. Ljubljana, 143-146.
- Slapšak, B. (1999):** Slovenski Kras v poznejši prazgodovini in v rimski dobi. V: A. Kranjc (ur.): Kras: pokrajina, življenje, ljudje. Ljubljana, Založba ZRC SAZU, 145-163.
- Smerdelj, I. (1989):** Ovčarstvo na Pivki: transhumanca od srede 19. stoletja do srede 20. stoletja ali "trije ovčarji". Koper, Lipa.
- Teichert, M. (1975):** Osteologische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei Schafen. V: T. Clason (ur.): Archaeozoological studies. Amsterdam – New York, North Holland and American Elsevier, 51-69.
- Zagožen, F. (1981):** Ovčereja. Ljubljana, ČZP Kmečki glas.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2002-10-15

UDK 94(497.4)"11/12":929.52 Andechs

UTRDITEV GROFOV ANDEŠKIH NA JUGOVZHODU CESARSTVA V 12. STOLETJU

Cesar Friderik Barbarossa, velika shizma (1161-1177) in pridobitev naslovov
mejnih grofov Istre in vojvod Meranije s strani Andeških

Andrej KOMAC

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

IZVLEČEK

V razpravi avtor obravnava prihod bavarske grofovske rodbine Andeških (Andechser) na jugovzhod cesarstva ter analizira okoliščine in vzroke, ki so pripeljali do tega, da so člani omenjenega rodu v času cesarja Barbarosse pridobili tako naslov mejnih grofov Istre kot tudi naslov vojvod Meranije. Pri tem je osrednjega pomena opozoriti na vlogo, ki so jih pri utrjevanju Andeških odigrala vseevropska politična razmerja sredi 12. stoletja in strateški pomen regije med Alpami in Jadranom.

Ključne besede: Andeški, Friderik Barbarossa, mejna grofija Istra, vojvodina Meranija, visoki srednji vek

RATIFICA DEL TITOLO DI CONTI ALLA CASATA ANDECHSER NEL SUD-EST DELL'IMPERO NEL SECOLO XII

L'imperatore Federico Barbarossa, il grande scisma (1161-1177) e la ratifica dei titoli di
conti dell'Istria e duchi di Merania agli Andechser

SINTESI

Nel contributo viene discusso l'arrivo della famiglia dei conti bavaresi di Andechs al sud-est dell'impero e si analizzano le circostanze e le cause che hanno portato i membri della famiglia ad acquisire ai tempi dell'imperatore Barbarossa, i titoli di conti del Margraviato d'Istria e duchi di Merania. Occorre sottolineare che il valore strategico della regione tra le Alpi e l'Adriatico e le circostanze politiche europee della metà del XII secolo contribuirono alla conferma degli Andechser.

Parole chiave: Andechser, Federico Barbarossa, Magraviato d'Istria, ducato di Merania, alto Medioevo

V procesu, ko se nacije hitijo povezovati v združeno Evropo, njeni snovalci računajo na obstoj skupne evropske identitete kot na enega izmed glavnih adutov, ki bi utegnil projektu priskrbeti zgledne možnosti za končni uspeh. Ob tej danes tako aktualni misli bi zgodovinar pojasnjeval, da je ta identiteta sad stoletij skupnega razvoja in tesnih povezav med evropskimi regijami, državami in narodi. Lep primer medregionalnih povezav oziroma, če hočemo, integriranosti slovenskega ozemlja v srednjeveško Evropo predstavlja angažman grofov iz bavarskega Andechs na teritoriju severnega Jadrana in vzhodnih Alp. Omenjeno grofovsko rodbino velja uvrstiti med najpomembnejše visokosrednjeveške dinastije cesarstva. K visokemu ugledu jim je v veliki meri pripomogel tudi mogočen položaj, ki so si ga Andeški zagotovili v naših krajih, kjer so med 12. in 13. stoletjem predstavljali enega najpomembnejših lokalnih političnih dejavnikov. V pričujočem prispevku želim osvetliti specifično vprašanje, ki se dotika procesa utrditve grofov na naših tleh. Skušal bom namreč ovrednotiti in precizirati v zgodovinopisju sicer precej prezrte vplive, ki jih je na pridobitev naslova istrskih mejnih grofov in vojvod Meranije imela politična strategija cesarja v drugi polovici 12. stoletja, v času zapletenih razmer v regiji in v celi Evropi.

Prihod Andeških v prostor med Jadranom in Alpami

Sredi 11. stoletja je v Istri in na Kranjskem rodbina Weimar-Orlamündskih na čelu z Ulrikom I., kot mejnim grofom v Istri in na Kranjskem, pridobila obsežne posesti. Po njegovi smrti sinova Ulrik in Popo nista uspela zadržati očetovih pozicij, kaj kmalu pa je s koncem turinške dinastije pri nas razpadla tudi njihova obširna posest. Popo je umrl leta 1101, leto kasneje pa se je njegov brat odločil preživeti svoja stara leta v očetovi domovini, tako da je skupaj z ženo podaril oglejski cerkvi skoraj celotno očetovo posest v Istri (Schumi, 1882, 72; Kos, 1915, 2; Benussi, 1897, 304; Štih, 1994, 152). Ko je čez okroglo desetletje umrl, sta vso preostalo posest na Kranjskem in v Istri dedovali hčeri pokojnega brata Popona, Zofija in Liutgarda. Ker je pisec Historie Welforum zapisal, da sta orlamündski dedinji omogočili grofa Bertolda II. Andeškega oziroma Alberta Bogenškega,¹ je raziskovalcem že dolgo jasno, da sta ti bavarski rodbini tudi dedovali orlamündsko posest na Kranjskem (Schumi, 1883, 197; Mell, 1888, 58; Haupt-

mann, 1999, 83; Kos, 1955, 255; Grafenauer, 1965, 160; Schütz, 1993, 48; Schütz, 1998, 13).

Ker se viri, ki bi nas neposredno obveščali o času prehoda Zofijinega dela dediščine na Andeške, niso ohranili, zmoremo to datirati le približno. Pomagamo si lahko z darovnico grofa Bertolda II. Andeškega iz leta 1122, ko je ta ob njeni prisotnosti, se pravi *presente uxore sua Sophia et filiis suis Poppone et Berhtolfo*, daroval cerkvi sv. Jurija v Diessnu nekaj svojih bavarskih ministerialov (Oefe, 1877, 113). Vidimo torej, da je bil Bertold leta 1122 že poročen ter da sta se mu do takrat rodila že dva sinova, kar kaže, da je moral popeljati Zofijo pred oltar verjetno pred letom 1120. Tako pridemo do termina *ante quem non*, kar zadeva prehod ženine dote. Zakonca sta do njene smrti verjetno skupaj upravljala posest, saj je Zofija – po poročilu diessenskega nekrologa – še v začetku tridesetih sama razpolagala s posestjo pri Cerkljah, severno od Kranja. Do popolnega prevzema s strani moža je moralo priti po njeni smrti, in sicer najkasneje v začetku štiridesetih.² Grof Bertold II. se je, kakor bo o tem še govor, že med leti 1143 in 1147 imenoval po Kamniku, ki je bil center njegovih posesti na Kranjskem.

Ob prihodu na jugovzhod cesarstva so Andeški pridobili dva večja sklopa posesti. V zgodovinopisju manj znana in v virih redkeje izpričana je posest, ki se je nahajala na kraškem robu oziroma, upoštevajoč srednjeveško upravno geografijo, na tromeji med Kranjsko, Istro in Furlanijo (Hauptmann, 1999, 49-69). Verjetno je šlo za razmeroma strnjeno posest, s centroma v furlanski Vipavi in v istrski Postojni, ki sta že ob koncu 13. stoletja predstavljali zaključeni upravno-geografski enoti, saj se v oglejskih listinah iz leta 1300 opredeljujeta s pojmom *contrata* (Joppi, 1914, 282; Schumi, 1884, 248; Kos, 1954, 51). Zaradi slabe ohranjenosti listinskih in zaradi neobstoja urbarialnih zapisov je točen obseg obeh gospostev za andeški čas nemogoče ugotoviti. Predvsem postojnsko gospodstvo je morda v andeških časih še zajemalo veliko večji teritorij, kot pa ga je kasneje obsegala postojnska deželska sodnija, saj se je iz te šele v 14. stoletju izločilo deželsko sodišče Jama. Hauptmann je dalje domneval, da je *contrata* Postojna prvotno vključevala še teritorij gospodstva Prem, kar je na podlagi virov sicer težko dokazati, čeprav je iz zemljevida deželskih sodišč razvidno, da so se premske meje nenaravno zajedale v postojnsko ozemlje³ (Hauptmann, 1929, 482).

1 *Erat tamen eadem Sophia antea cuidam de Carinthia copulata, ex qua genuit Popponem marchionem, qui duas filias suas, unam Bertolfo comiti de Andehse, aliam Alberto comiti de Bogen copulavit* (Wailand, 1869, 462; prim. Oefe, 1877, 16-17).

2 V diessenskem nekrologu je zapisano, da je Zofija umrla 6. septembra (Kos, 1915, 70; Schumi, 1882, 87). Dan je verjetno res točen, toda nekrolog nam ne posreduje leta njene smrti. To se je vsekakor moralo zgoditi po februarju 1132, saj se grofica omenja še 6. februarja v privilegiju papeža Inocenca II. za samostan v Diessnu (Oefe, 1877, 228).

3 Prem verjetno ni bil nikoli andeški, saj se leta 1217 Henrik s Prema skupaj s svojim bratom Hugom Devinskim omenja kot priča v goriški listini. Očitno sta bila gospodstvo in grad že takrat v rokah Devincev, ki so bili ministeriali Ogleja in goriških grofov (Štih, 1994, 53; primerjaj zemljevide v Hauptmann, 1929).

Tu zadenemo v kočljivo problematiko izvora posesti. Prem naj bi predstavljal star oglejski fevd, medtem ko naj bi Postojna in ozemlje pri Vipavi prešlo na Andeške kot orlamündska dediščina (Kos, 1954, 51; Hauptmann, 1929, 482; Kos, 1994). Jasnejša izgleda situacija v slednji, kjer naletimo v 12. stoletju tako na posest Bogenskih kot tudi andeških ministerialov z Gutenberga (Kos, 1915, 187; Schumi, 1882, 112). Leta 1202 pa je vojvoda Bertold Meranski zastavil patriarhu v zameno za posojen denar poleg obeh gradov v Kamniku še svoje posesti v omenjenem kraju (Schumi, 1884, 5, 32; Oefe, 1877, 172). Hkratna prisotnost Bogenskih in Andeških v Vipavi pomeni argument, da je bil govor o nekdanji enotni orlamündski dediščini, ki se je ob dedovanju in poroki obeh dedinj razdelila na andeški in bogenski del (Hauptmann, 1935, 225). Glede na sorazmerno bližino in na teritorialno povezanost z domnevno orlamündsko Vipavo so raziskovalci verjeli v isti izvor postojnske posesti, pri čemer neposredni viri o usodi slednje do prve polovice 13. stoletja povsem molčijo⁴ (Kos, 1994, 34). Podatki prihajajo šele iz leta 1226, ko je Henrik IV. Andeški zastavil dohodke postojnske in vipavske posesti nekim Furlanom (Kos, 1928, 221). Orlamündski izvor torej ni povsem zanesljiv, je pa zelo verjeten. V primeru, da bi šlo res za posest bivših mejnih grofov, potem je potrebno Postojno prištevati k tisti krajiški posesti v mejni grofiji Istri, za katero je Ulrik II. Orlamündski v darovnici za Oglej iz leta 1102 izrecno določil, da jo zadržuje zase.⁵

Prvotne andeške ozemeljske pridobitve med seboj niso bile teritorialno povezane. Goriška Planina in spanheimska Ljubljana sta ločevali Postojno in Vipavo od njihovega centralnega teritorija na Kranjskem, ki se je na vzhodnem Gorenjskem kompaktno razprostiralo vse od Kokre na zahodu pa tja do Motnika in Trojan na vzhodu, in od Savinjskih Alp na severu do Save na jugu. Na ozemlju znotraj opisanih mej je kasneje nastalo deželsko sodišče s sedežem v Kamniku. Bližina Kranja, sedeža nekdanjih kranjskih mejnih grofov, in pa dokazljivost orlamündske prisotnosti v teh krajih v 11. in v začetku 12. stoletja veljajo kot glavni argumenti za tezo, da se je grof Bertold II. dokopal do vzhodne Gorenjske prav s pomočjo že večkrat izpostavljene poroke z Zofijo. Kot že poudarjeno, je grof prevzel dediščino najkasneje v štiridesetih letih, saj se je sam že med leti

1143 in 1147 imenoval po kranjskemu Kamniku.⁶

Pridobitev posestnih sklopov kot dediščine po Orlamündskih gre razumeti kot prvo fazo utrjevanja Andeških na jugovzhodu cesarstva. Kasneje, v drugi polovici stoletja, so temu dodali še visoke naslove, ki so se prav tako navezovali na to območje cesarstva. Postali so vojvode Meranije ter istrski mejni grofje, kar je rodbini vsaj za nekaj časa prineslo premoč nad ostalimi dinastijami v regiji.

O sorodstvenih povezavah, ki naj bi Andeškim odprle pot do istrskega in meranskega naslova

Iz sicer skromnih virov je mogoče razbrati, da se formalni mejni grof Englbart II. Spanheim, ki se je večinoma imenoval po bavarskem Kraiburgu, v Istri ni niti zadrževal niti dejansko izvajal mejnogrofovskih oblasti⁷ (Benussi, 1897, 392-393). Umrl je oktobra 1173, za njim pa se v virih še v istem letu kot mejni grof pojavi grof Bertold III. Andeški (Herzberg-Fränk, 1904, 174; Oefe, 1877, 137). Ne more biti sporno, da je funkcijo podeljeval sam cesar, zastavlja pa se vprašanje, zakaj ravno grofu Bertoldu. V literaturi se je uveljavilo prepričanje, da je Bertold pridobil naslov kot Engelbertov sorodnik, še zlasti pa kot dedič nekdanjega istrskega mejnega grofa Popona Orlamündskega, čigar hči Zofija je bila njegova mati (Benussi, 1897, 394; Jaksch, 1928, 305; Dopsch, 1999, 332; Štih, 2001; Lene, 1911, 120). Okroglih sedem let za tem, ko je postal istrski mejni grof, je njegov istoimenski sin v neki listini pričal kot *dux Meranie* (Oefe, 1877, 142). Očitno so torej Andeški najkasneje leta 1180 postali še vojvode Meranije, se pravi gospodje tistega dela istrskega ozemlja, ki je še vsaj do srede 11. stoletja pripadalo Hrvaški. O legi Meranije, njenem obsegu, naslovu in pa o času osvojitve tega ozemlja je sicer veliko napisanega, a žal malo jasnega.

Čeprav se v pričujočem prispevku vsemu naštetemu seveda ne morem posvetiti, pa moram za razumevanje andeškega naslova obrazložiti vsaj osnovna spoznanja, ki so se glede Meranije uveljavila v sodobnem zgodovinarstvu. Sledeč temu, naj bi Meranija obsegala tisti del istrske obale ob Kvarnerskem zalivu, ki so ga proti koncu srednjega veka vsaj delno zajemala deželska sodišča: Reka, Kastav, Veprinac, Lovran, Mošćenice in pa Brseč.

4 M. Kos sicer neposredno govori samo o orlamündskem izvoru posesti na Vipavskem, vendar pa jih obravnava v neposredni povezavi s Postojno, iz česar lahko vsaj posredno sklepamo, da je domneval isti izvor obeh kompleksov (Kos, 1954, 53).

5 ... *iugales* [Ulrik II. Orlamündski in žena, op. avtorja] *donamus ... in eadem sancte Aquilegensis ecclesie mercedis... quas habere et tenere visi sumus et nobis pertinet in comitatu Istriensi per locis quos nominaverimus... excepto quod ante ponimus et in nostra reservamus potestate* (Schumi, 1882, 73; Kos, 1915, 2-4).

6 Karol de Stain je daroval samostanu *per manum domini sui Bertoldi comitis de Stein* dve hubi poleg koroške Gline (Jaksch, 1904, 304). Pri tem velja opozoriti, da listina ni ohranjena v originalu, temveč da gre za prepis v vetrinskih kopalni knjigi iz 15. stoletja. Oefe je trdil, da gre tu pravzaprav za grofa Bertolda Tirolskega (Oefe, 1877, 67). Popravljal ga je Schumi, po njem pa sta prevzela M. Kos in Hauptmann (Schumi, 1882, 96; Kos, 1915, 112; Hauptmann, 1999, 91).

7 Engelbert se je po Istri imenoval v znamenitem privilegiju za Avstrijo iz leta 1156 (Dopsch, 1999, 138-139) ter le še v dveh listinah iz leta 1166, ko se je mudil v Ogleju (Kandler, s. a., 284-285).

Po mnenju Hauptmanna – njegovo razlago pa sta sprejela tudi Grafenauer in Klaičeva – naj bi to ozemlje že leta 1063 pridobil kranjsko-istrski mejni grof Ulrik. Takrat se je Orlamündski pridružil vojnemu pohodu cesarja Henrika III. proti nezakonitemu ogrskemu kralju Beli, prejel za zvesto službo dvajset kraljevskih hub v Istri ter morda istočasno zavzel in zadržal še omenjeno ozemlje v Kvarnerju (Gawlik, 1978, 135; Mell, 1888, 27; Benussi, 1897, 349). Njegova hči Wilburga je kasneje vzela za moža plemiča iz stranske linije Wittelsbachov, Konrada I. Dachauskega, ki naj bi po Orlamündskih podedoval omenjeno posest ter se v začetku petdesetih tituliral kot *Conradus dux Meranus* (Appelt, 1990, 14; Herlitz, 1909, 10). Za nas je v tem trenutku najpomembnejše, da je v zgodovinopisje prodrlo prepričanje, da so Andeški preko Dachauskih podedovali posesti v Meraniji. Prvi vojvoda Meranski iz te rodbine naj bi se poročil s Hedvigo Dachausko, njen brat Konrad pa naj bi se v korist sestrinega brata nekaj let pred smrtjo odpovedal naslovu.⁸

Kakor je razvidno iz obeh predhodnih odstavkov, so hoteli nekateri v pridobitvi obeh, istrskega in meranskega naslova, videti sad rodbinskih povezav Andeških. Naj ponovim: do mejnega grofovstva naj bi prišli preko sorodstva s pokojnim Engelbertom Spanheimom (mejni grof Istre v letih med 1123-1173) in pa kot dediči po Orlamündskih, do vojvodstva pa preko poroke Bertolda III. Andeškega s Hedvigo, sestro Konrada Dachauskega, prvega meranskega vojvode. Pretehtajmo predstavljene domneve. Stara mati Bertolda IV. Andeškega, ki se je od leta 1180 tituliral kot vojvoda Meranije, Zofija Orlamündska je bila vnukinja Ulrika in hči Popona, nekdanjih mejnih grofov v Istri. Toda, če sta imela Istro kot državni fevd oče in ded, pa do tega ni bila avtomatično in po dedni poti upravičena ne ona sama, še manj pa njen vnuk.⁹ Mislim, da daljna povezava z nekdanjimi mejnimi grofi ni mogla odločilno vplivati na cesarja v zvezi z njegovo odločitvijo, komu bo skoraj stoletje kasneje podelil oba naslova. Prav tako na to tudi ni moglo – vsaj neposredno – vplivati sorodstvo s Spanheimi. Grof Gebhard Dießenski, brat Bertolda II. Andeškega – moža orlamündske dedinje Zofije – se je verjetno poročil z Richardis, sestro Engelberta I., prvega istrskega mejnega grofa (1108-1124) iz rodbine Spanheimov (Dopsch, 1999, 311). Ta se je leta 1124 v prid svojemu istoimenskemu sinu odpovedal naslovu, kar kaže na določeno prezentnost načela dednega prenašanja funkcije. Toda, ko bi se dednost funkcije zares

uveljavila, potem bi po njegovi smrti imel prednost njegov nečak vojvoda Hermann Koroški, in sicer kot bratov sin, in ne Bertold III. Andeški kot nečak sestre Liutkarde. Mislim, da so Andeškim sorodstvene povezave z bivšimi krajišniki Istre sicer lahko koristile pri potegovanju za oba naslova, toda princip dedovanja zagotovo ni odigral odločilne vloge. Še manj prepričljiva je hipoteza o dedovanju Meranije po Dachauskih. V želji, da bi logično pojasnili, kako je Meranija v osemdesetih letih 12. stoletja prišla v roke Andeških, so starejši raziskovalci povezovali ženo Bertolda III. z Dachauskimi (Hauptmann, 1999, 82; Balajthy, 1965, 87; Herlitz, 1909, 14; Grafenauer, 1958/59, 259) – sicer dediči Orlamündskih –, kar v virih nima nobene podlage, saj ti o izvoru Hedvige povsem molčijo (Oefe, 1877, 22; Schütz, 1993, 66; Schütz, 1998, 26). Proti mnenju, da bi morali v andeški Meraniji nujno prepoznati dachausko dediščino, govori še dodaten argument. Bertold IV. je namreč prvič nastopal kot *dux Meranie* že leta 1180, se pravi slabi dve leti pred smrtjo Konrada III., njegovega domnevnega svaka. Da bi obrazložili to neskladje, so se pri iskanju odgovora, kako naj bi Andeški po dedni poti nasledili Dachauske, mnogi zatekali k neargumentirani domnevi, češ naj bi se grof Konrad nekaj let pred smrtjo v prid mladega Bertolda prostovoljno odrekel naslovu (Balajthy, 1965, 87; Rietzler, 1878, 583; Simonsfeld, 1908, 109). Domneva je prisiljena in neverjetna, saj so si bili Wittelsbachi in Andeški veliki konkurenti. Nenazadnje je celo zelo verjetno, da se slednji – poleg še nekaterih bavarskih plemičev – niso hoteli pokloniti Wittelsbachu kot novemu bavarskemu vojvodi (Schütz, 1993, 66; Wattenbach, 1851, 541). Po napisanem izpade možnost dedovanja obravnavanih naslovov kot zelo vprašljiva, če že ne skoraj neverjetna.

Cesar in jugovzhod v času velike shizme (1161-1177)

Ob poudarjanju sorodstvenih povezav in ob špekulacijah v zvezi z upravičenostjo do dedovanja po eni strani je po drugi strani večina raziskovalcev – nerazumljivo – povsem zanemarjala in tako spregledala logično cesarjevo vlogo pri podeljevanju obravnavanih naslovov. Na straneh, ki sledijo, bomo tako poskušali oceniti, ali in kako bi lahko cesarjeva politika v razmerah, ki so vladale v cesarstvu in pa zlasti na Jugovzhodu, prispevala k pridobitvi naslova istrskih mejnih grofov in meranskih vojvod s strani Andeških.

8 Predstavljene poglede o Meraniji, njenem obsegu in dataciji nemške zasedbe je kot prvi zastopal Hauptmann, njegove teze je sprejel Grafenauer in v nekoliko modificirani obliki tudi Klaičeva (Hauptmann, 1999, 78-85; Grafenauer, 1958/59; Klaič, 1965/66). O času, kdaj je z nemške strani prišlo do zavzetja Meranije se ne strinja Margetić (1990).

9 Da so bile ženske naslednice in sorodnice upravičene do dedovanja državnega fevda, je bila bolj stvar izrecnega privilegija kot običajne prakse. To nazorno kažejo tudi kasnejši andeški viri. Po smrti zadnjega meranskega vojvode Ota VII. njegovih fevdov namreč niso mogle dedovati sestre (*quia sorores predicti ducis ... in bonis feudalibus secundum jura Imperii succeder nequeunt*) (Krieger, 1978, 333).

Da bi lahko učinkovito povezali utrjevanje Andeških, razmere v cesarstvu in politiko Barbarosse, je potrebno natančno osvetliti razmere v ožji in širši regiji v začetku druge polovice 12. stoletja. Kljub občasnim napetostim se odnos med papežem in cesarjem v petdesetih letih ni nikoli radikalno zaostрил. Močno se je zapletlo po smrti papeža Hadrijana IV. leta 1159, ko je večina kardinalov izvolila za novega cerkvenega poglavarja njegovega bivšega svetovalca, zagovornika reformirane cerkve in nasprotnika cesarske politike, kancelerja Rolanda, cesarju naklonjena manjšina pa kardinala Oktavijana kot Viktorja IV. Čeprav je bil cesar že od samega začetka jasno naklonjen slednjemu, je sklical v januarju leta 1160 sinodo v Paviji, kjer naj bi zaplet rešili v skladu s cerkvenim pravom. Kanceler Roland kot papež pa Aleksander III. se v Paviji ni pojavil, sinoda, kjer so prevladali nemški škofje, se je izjasnila za Viktorja in izobčila njegovega nasprotnika. Aleksander je za povračilo izobčil tako papeža Viktorja kot cesarja Friderika. V Evropi se je s tem začel skoraj dvajset let trajajoči razkol v cerkvi, ki je potegnil za seboj tudi delitev političnih sil (Appelt, 1991, 186; Oppl, 1990, 62).

Tudi v regiji med Alpami in Jadranom je razcep močno odmeval in razdelil lokalne nosilce moči, ki so jih pri tem pogosto vodili predvsem lastni interesi. Podrobneje si oglejmo pozicije in dogodke. Odnosi med Benetkami in Barbarosso so se poslabšali po letu 1158, ko je cesar z definiranjem kraljevskih pravic resno ogrozil položaj mesta v lagunah (Kretschmayr, 1905, 248; Härtel, 1992). Nasprotja so rasla, tako da je Friderik leta 1162 pritisnil Benetke s trgovsko zaporo, dve leti kasneje pa je spodbudil oglejskega patriarha k napadu na beneški Gradež (Paschini, 1935, 42; Härtel, 1992, 326). Benečani so zato nemudoma pristopili k proticesarski Veronski zvezi mest, nato pa so leta 1167 sodelovali še pri oblikovanju Lombardske zveze. Na samem severu Jadrana se je istočasno oddaljeval od cesarskega tabora tudi tradicionalni zaveznik oglejski patriarh. Tega naj bi sprva vezalo na Staufovca sovraštvo do Benetk, toda kljub temu je že od samega začetka gojil simpatije do reformistične cerkve in papeža Aleksandra. Za dokončni prehod v aleksandrinski tabor je izrabil katastrofo cesarjeve vojske leta 1167 pred Rimom. Aleksander je znal ceniti njegovo privrženost in ga tako še pred 1170 imenoval za svojega legata (Paschini, 1935, 41-45; Paschini, 1914). Še bolj kot Ulrik pa so bili v tem času naklonjeni lateranskemu papežu salzburški nadškofje. Zlasti Eberhard I., ki je stoloval v nadškofiji med leti 1147 in 1164, je veljal za najmočnejšega aleksandrince na severni strani Alp. Pri tem sta mu zvesto

asistirala sufragana, brixenški in krški škof. Prav nadškof Eberhard, tudi sam papeški legat, naj bi odločilno vplival na politično orientacijo patriarha (Dopsch, 1983a, 274 sl.).

Izjemnega pomena za razvoj politične situacije v regiji je predstavljala politična drža Ogrske in njenega kralja Geze. V poročilu cesarskega notarja Burkharda preberemo, da se je ogrski kralj Geza II. po koncilu v Paviji odvrnil od cesarja in se skušal približati aleksandrincem v vzhodnih Alpah¹⁰ (Kristó, 1993, 144; Homan, 1940, 392; Hödl, 1994, 133). Istega leta je namreč kralj poslal salzburškemu nadškofu pismo, v katerem je potrdil svojo vdanost lateranskemu papežu ter prelatu eksplicitno ponudil pomoč proti cesarju (Hödl, 1983, 135-136; Zahn, 1875, 431). Za nameček je Geza istega leta, se pravi 1161, še sklenil mir z vedno bolj nevarnim cesarjem Manuelom Komnenom in se ob morebitni akciji Barbarosse proti Aleksandru zavezal k skupni akciji celo s francoskim kraljem (Kristó, 1993, 144). Pozicije na vzhodu države je še dodatno zapletla politika državnih knezov ob sami meji. Konec šestdesetih so se ohladili odnosi na relaciji cesar – češki kralj Vladislav, (Kejř, 1992, 257-260) leta 1164 pa je umrl pro-staufovski štajerski mejni grof Otakar III. Njegova vdova in mladodoletni sin sta nekoliko kasneje, v poznih šestdesetih in v začetku sedemdesetih sodelovala s papežem Aleksandrom III. in se skupaj z Ogri bojevala proti cesarju zvestima vojvodoma Avstrije in Koroške.¹¹

Tak razvoj politične situacije je dodobra omajal položaj Barbarosse na jugovzhodu cesarstva. Na širšem območju vzhodnih Alp ga je podpiralo čedalje manj knezov. Salzburški nadškof in njegovi sufragani, prav tako pa tudi mladi štajerski mejni grof, so bili naklonjeni aleksandrinski stranki, koroški vojvoda Hermann pa se je za nekaj časa potegnil iz visoke politike in se posvetil izgradnji svoje moči na Koroškem (Oppl, 2001, 71). Tudi razvoj razmer na vzhodu je šel cesarju vse prej kot na roko. Kralj Geza je Staufovcu odrekel prijateljstvo že v začetku šestdesetih, Ogrska pa je vse bolj polzela v naročje Bizanca. Tu je prišlo do trčenja interesov obeh cesarjev, saj sta si tako Barbarossa – podobno kot njegovi salijski in otonski predniki – kot tudi Manuel prizadevala spraviti kraljestvo Arpadov pod svojo nadoblast (Kristó, 1993, 148; Homan, 1943, 2). Kljub vztrajnem vpletanju v ogrske notranje razmere Frideriku v šestdesetih letih tu ni uspelo doseči bistvenih uspehov. Še več, kljub neprestanim bojem je to uspelo Komnenu, ki je leta 1165 oziroma 1167 obvladal Dalmacijo in Hrvaško (Ferluga, 1957; 1970). Poleg tega je v začetku sedemdesetih zavladal na Ogrskem v Konstantinoplu

10 Notar je zapisal, da naj bi cesar ob tej priložnosti izjavil: *Grates ago Deo, quod honesta occasione amicum* [Gezo, op. avtorja] *perdo vilissimum* (Güterbock, 1949, 56).

11 Cesar se je leta 1170 po obisku v salzburških Brežah in Lipnici, kjer naj bi skušal utrjevati svoje pozicije proti sovražnim vplivom nadškofa, mudil s podobnim namenom tudi v samostanu Garsten, ki naj bi ga Kunigunda, mati Otakarja IV., speljala v sovražni aleksandrinski tabor (Pirchegger, 1936, 173 sl.; Jaksch, 1928, 308 sl.; Oppl, 1978, 130-131).

vzgojeni, cesarju Manuelu naklonjeni Bela III., ki je po prevzemu oblasti takoj pohitel s sklenitvijo konkordata z Aleksandrom III. Aleksandrina in probizantinska usmeritev novega kralja nista bila edina razloga za nezaupanje Friderika. Ogrski kralj je tudi vojaško posredoval proti cesarju zvestim knezom na ogrski meji, za situacijo na Jadranu pa je še veliko bolj pomembno, da je bil prav on prvi izmed Arpadov, ki je resneje posredoval na obali. Tako je, na primer, podelil templarjem Senj, kar kaže, da je bil aktiven relativno blizu že "tevtonske" Meranije (Klajić, 1976, 366; Smičiklas, 1904, 191).

Tudi tu se je v šestdesetih položaj Staufovca in njemu naklonjenih sil vztrajno slabšal. Istra se je vse bolj izmikala njegovemu že tako slabotnemu vplivu. V petdesetih letih so na polotok vse bolj silili Benečani, v šestdesetih pa je cesarja zapustil še oglejski patriarh, sicer največji zemljiški posestnik v Istri.¹² Kot rečeno so Bizantinci leta 1165 zasedli Dalmacijo vse do Šibenika in se pri tem povezali z drugim sovražnikom cesarja – z Benečani, ki so držali Zadar in severne otoke. Prav v letih med 1165 in 1169 so dosegli odnosi med obema pomorskima silama, ki sta si sicer bili zaradi kolizije interesov v Jadranu in Mediteranu skoraj neprestano v laseh, enega od redkih vrhuncev (Ferluga, 1978, 257 sl.; Klaić 1976, 36). Razvoj razmer ob severnem Jadranu je bil za cesarja še toliko bolj neugoden, saj so se te navezoval in obenem vplivale na situacijo v Italiji, glavnem področju cesarjeve politike. Ob tem ne gre pozabiti, da je cesar po katastrofalni epidemiji, ki je leta 1167 prizadela njegovo vojsko pred Rimom, na račun papeža in Lombardske lige popolnoma izgubil pozicije v Italiji, s tem pa se je sesula finančno zelo donosna uprava nad bogatimi mesti. Barbarossa ni uspel zbrati moči in se ponovno podati v Italijo vse do začetka 1174. Po vsem napisanem tako ne more biti sporno, da je odvrčanje knezov ter sosedov od cesarja, še bolj pa njihovo povezovanje s sovražniki v temeljih zamajalo staufovske pozicije v širši regiji med Jadranom, Alpami in panonsko nižino. Aleksandrina stranka se je vse bolj utrjevala na območju pristojnosti salzburškega nadškofa in oglejskega patriarha ter se uveljavljala tudi med delom visokega plemstva. Manjša podpora, ki jo je užival v Alpah in ob vzhodni meji, je vsaj posredno vplivala tudi na manjšo učinkovitost cesarjevih posegov prek meja. Konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih

je kazalo, da se je tako na Ogrskem kot na Jadranu uveljavil njegov veliki konkurent Manuel Komnen. S tem bi staufovska politika, ki je že tradicionalno stremela k univerzalni cesarski hegemoniji ter zagotavljanju vpliva nad mejnimi kraljestvi, doživela velik neuspeh.

V nastali situaciji cesar ni mogel ostati križem rok, moral je posredovati. V okvir tega sodi tudi pošiljanje zaupnikov na krizna žarišča, kjer naj bi ti skrbeli za udejanjanje cesarske politike v najširšem pomenu. O takšnem poslanstvu nas obvešča poročilo notarja Burkharda, ki je konec leta 1161 prišel iz Italije v vzhodne Alpe, da bi tu kot odposlanec Barbarosse skrbel za izvajanje vladarjeve politike in za varovanje državnih interesov. Kljub temu, da je bilo poročilo, ki ga je notar poslal opatu samostana v Siegburgu pri Kölnu, pogosto predmet pretresa zgodovinarjev v najrazličnejših povezavah, pa do sedaj še ni bilo izpostavljeno kritični analizi iz zornega kota, ki nas zanima v pričujoči razpravi. Potem ko je Burkhard opisal nesrečno smrt koroškega vojvode Henika IV. v valovih Tagliamenta, je poročilo nadaljeval s temi besedami: "Prepotujoč Korosko, Kranjsko, Istro, dve marki, druge dele slovanske dežele do Ogrske, sem prenašal ukaz za sodelovanje na vojaškem pohodu ter zbiral vojsko in obenem denarno pomoč za gospoda cesarja. Ukazal sem, naj se sovražnikom imperija, lažnim kardinalom, ki pogosto prečkajo ogrska mejna območja, postavijo zasede ter naj se jih ujame".¹³ Vidimo, da se poteze, ki jih je cesar vlekel v ožji regiji, popolnoma ujemajo z glavnimi silnicami njegove politike. Za uresničitev obeh glavnih ciljev, se pravi za uklonitev Aleksandra III. in lombardskih mest, je Barbarossa potreboval čete in denar, oboje pa je kot v drugih delih njegove države nabiral tudi med Alpami in Jadranom. To samo po sebi ni nič nenavadnega, bolj pomembna za ocenjevanje njegovega angažmana na obravnavanem ozemlju pa je vzne mirjenost glede aktivnosti očitno sovražnih *pseudo cardinales*. Ti naj bi se gibali po mejnem območju z Ogrsko in pri tem, po pisanju notarja, kot državni sovražniki netili po svetu sovraštvo do cesarja.¹⁴ Tu so zadeve daleč presegle lokalni nivo, saj so lažni kardinali bržčas predstavljali glavne protagoniste aleksandrine stranke. Pri tem ne smemo pozabiti, da se je prav v tem letu – o tem je obširno govora tudi v pismu – oblikovala velika protistaufovska koalicija, katere pomembni del je bila poleg kurije prav Ogrska. Logično je, da je prehajanje

12 Benečani so že proti sredi 12. stoletja prisilili k sodelovanju več v komune razvijajočih se istrskih mest. Sledilo je več uporov, za katere pa cesar verjetno zaradi pomanjkanja interesa in trenutnega dobrega sodelovanja z Benetkami ni imel posluha. Dož se je leta 1150 imenoval celo eksplicitno: *D. [domini, op. avtorja] Mauroceno Dei gratia gloriosissimo duci Venecie Dalmatie atque Chroacie et tocius Istrie inclito dominatori* (Benussi, 1897, 662; Vergottini, 1924, 93).

13 *Pertransiens Karinthiam, Carniolam, Istriam, duas marchias, alias partes Sclovenie usque in Ungariam, predicans mandatum expeditionis, militiam simulque pecunie presidium domino imperatori collegi. Inimicis etiam imperii, pseudo cardinalibus, per marchias Ungarie frequenter transeuntibus insidias et captionem ordinavi* (Güterbock, 1949, 54; prim. Kos, 1915, 222; Jaksch, 1903, 386-387).

14 V citiranem tekstu pisma se glasi: *per marchias Ungarie frequenter transeuntibus ... Rollandus et pseudocardinales illius per totum orbem, excitantes odium imperatori ...*

kardinalov, ki jih ima Burkhard v mislih, bilo za imperij nevarno, saj je v tem primeru šlo očitno za kontakte med aleksandrinci, ogrskim klerom ter kraljem Gezo II. Barbarossa je zato razumljivo odredil, naj se kardinalom postavijo zasede ter da naj se jih aretira. Nedvomno gre torej za zelo pomemben vir iz druge polovice 12. stoletja, ki s presunljivo kronološko in vsebinsko natančnostjo razkriva trenutno situacijo v regiji, njen pomemben strateški položaj in nenazadnje tudi notranja razmerja moči (Härtel, 1992, 324; Dopsch, 1983b, 514). Najpomembnejše pri vsem tem pa je, da nas tekst oziroma posamezni deli natančno obveščajo o neposrednih ukrepih cesarja, se pravi o njegovi konkretni politiki do regije med Alpami in Jadranom v začetnem obdobju shizme.

Andeški – staufovski zavezniki na jugovzhodu in podelitev obeh naslovov

Čeprav o kasnejšem razvoju dogodkov v ožji regiji nismo tako dobro obveščeni, saj na žalost ne razpolagamo s podobnimi poročili, je iz drugih virov, ki jih imamo na voljo, jasno razvidno, da je aleksandrinsko-staufovski spor po letu 1161 postajal tako pri nas kot na splošno vse ostrejši (Oppl, 1990; Dopsch, 1983a, 284 sl.). Politiko, ki jo je cesar po citiranem poročilu načrtoval že v začetku desetletja, je moral vsaj v bistvenih potezah zaradi slabšanja razmer v regiji zasledovati še naprej. Bistveno za uspeh njegovih ukrepov pa je bilo še nekaj drugega. Notar Burkhard je nekatere zaupane naloge – kot posredovanje ukaza za zbiranje denarja in vojske – vsaj delno lahko opravil sam, učinkovito izvrševanje bolj zahtevnih pa je bilo odvisno predvsem od aktivne podpore lokalnih nosilcev moči. Tu bi lahko imel – na primer – v mislih izpostavljeno lovljenje in aretacije aleksandrinskih kardinalov. Uspeh staufovske politike v regiji je bil zato nujno odvisen od podpore lokalnih zaveznikov.

Dejstvo, da so stali Andeški cesarju Frideriku vselej zvesto ob strani, je na podlagi virov tako zelo očitno, da v očeh raziskovalcev sploh nikoli ni bilo predmet diskusije. V petdesetih letih je grof Bertold III. na pohodih v Italijo redno spremljal cesarja, pozimi leta 1160 pa se je osebno udeležil celo usodnega koncila v Paviji. Barbarossa je izkazano zvestobo že kmalu bogato poplačal, saj je konec petdesetih odločilno posredoval, da so se Andeški uveljavili kot glavni dediči grofov iz Formbacha ter jim tako potrdil grofije Windberg, Schärding in Neuburg kot državni fevd (Schütz, 1993, 59; Oefele, 1877, 49 sl.). Zvestoba in moč – J. Fleckenstein obravnava Andeške kot najmočnejšo bavarsko rodbino tistega časa – sta bila kriterija, ki bi cesarja napeljevala, da bi bilo zveste vazale smotrno angažirati tam, kjer so bili ogroženi državni interesi (Bosl, 1967, 20). V dani situaciji verjetno ne bi bilo tako učinkovito, če bi cesar angažiral v regiji do tedaj po-

vsem tuje sile, temveč se je za veliko boljšo izkazala taktika naslanjanja in krepitve zaveznikov, ki so se na tem ozemlju že močno uveljavili. Da je Barbarossa res zaposloval Andeške v smislu zaveznikov, ki so varovali državne interese, se najprej izkaže na primeru Brixna in Tirolske. Ko je leta 1164 umrl tamkajšnji škof Hartmann, goreč aleksandrinec, je cesar – v želji, da bi zavaroval alpske prehode – hitro izkoristil priložnost in na izpraznjen sedež postavil Ota Andeškega (Dopsch, 1999, 387; Schütz, 1993, 63-64; Schütz, 1998, 21-22). Tudi njegov brat grof Bertold III., kasnejši istrski mejni grof, je nekako v istem času prišel do slovenjegraškega gospostva, kar večina raziskovalcev prav tako povezuje z razmerami v visoki politiki. Cesar naj bi Slovenj Gradec zaradi odpadništva odvzel mlademu štajerskemu mejnemu grofu Otakarju IV. in ga kot nagrado za zvestobo podelil Andeškemu (Hauptmann, 1938, 82; Ebner, 1980, 283).

Kako lahko torej v luči izpostavljenih okoliščin ocenimo pridobitev naslova Istre in Meranije? Verjetno je res, da je imel Barbarossa s promocijo Andeških v vojvode – podobno kot Traungaucevi na Štajerskem – v mislih nastalo situacijo na Bavarskem leta 1180. S povzdigom Wittelsbachov je namreč avtomatično degradiral druge grofovске rodbine na Bavarskem, saj je eno izmed njih postavil na vojvodski prestol, ostale pa postavil pred dejstvo, da so morale čez noč priznati seniorski položaj dosedanjim stanovskim kolegom. Kot politično izjemno nadarjen um je zaplet elegantno rešil tako, da je tudi Andeške in Otakarje povišal v vojvode (Dopsch, 1999, 149; Appelt, 1988a; 1988b). Toda pri gašenju nezadovoljstva cesar očitno ni imel v mislih le delovanja v smislu "sitega volka in cele kože," se pravi zgolj pomirjanja rivalstva na Bavarskem. Zaplet je očitno rešil tako, da ni zadovoljil le lokalnih, bavarskih interesov, ampak hkrati tudi svoje in državne na jugovzhodu cesarstva. Mislim namreč, da so tako kot pri podelitvi brixenske škofovske časti tudi pri podelitvi istrskega mejnega grofovstva in naslova vojvod Meranije igrali pomembno, morda celo odločilno, vlogo strateški interesi cesarja na jugovzhodu. Andeški so na ozemlju, ki ga danes zajema Republika Slovenija, nedvomno predstavljali ene najmočnejših teritorialnih gospodov. Obvladovali so Postojno, Vipavo, Kamnik pa tudi Slovenj Gradec, se pravi gospostva, ki so morda z izjemo slednjega predstavljala strateške točke na evropsko pomembni prometni žili, ki je povezovala Italijo z Ogrsko (Kosi, 1998, 205 sl.). Zelo verjetno je torej cesar nameraval v času shizme, ko mu je šlo tudi v naših krajih precej za nohte, s podelitvijo naslovov okrepiti položaj svojih maloštevilnih zaveznikov ter tako hkrati tudi ponovno utrditi svoj vpliv na ozemlju med Ogrsko, Alpami in Jadranom.

Po drugi strani bi cesarju forsiranje andeških zaveznikov na državni meji olajšalo poseganje v zadeve na vzhodu – zlasti na Ogrskem, kjer je vseskozi skušal z

večjim ali manjšim uspehom zaščititi interese zahodnega cesarstva. Da misel o možni vlogi Andeških v vzhodni politiki presega raven špekulacije, kaže njihovo aktivno poseganje v ta prostor ob koncu 12. in v začetku 13. stoletja. Naj opozorimo najprej na naslov, ki ga je občasno uporabljal vojvoda Bertold IV. Pred letom 1195 se v listinah ni tituliral le kot *dux Meranie* ampak tudi kot *dux Dalmatiae*, leta 1182 pa enkrat celo kot *Dalmacie Cromacieque* (sic!) *dux* (Oefe, 1877, 148). Podoben naslov so si prisvajali tudi Arpadi, beneški dož in pa bizantinski uradniki v Dalmaciji (Ferluga, 1978, 272; Klaić, 1898, 203; Klaić, 1976, 372). Kot pri drugih bi se lahko tudi pri Bertoldu Meranskem za tem skrivale politične aspiracije. Z naslovom bi lahko v trenutkih napetosti z Ogrsko in Bizancem opozarjal, da v imperiju niso pozabili na ta ozemlja. To bi se ujemalo z začrtano politiko Barbarosse do sosednjih držav, ki jih je v smislu uresničevanja univerzalne cesarske ideje hotel v fevdnem smislu navezati nase (Opl, 1990, 272-299). Sklicevanje na Dalmacijo bi lahko imelo še nekoliko bolj otipljivo podlago, saj so "Karantanci" – sodeč po Dunajski ilustrirani kroniki iz 14. stoletja – nekoč res vsaj začasno zavzeli del hrvaškega ozemlja.¹⁵ Še bolj konkretne podatke o andeški usmerjenosti proti vzhodu pa razkrivajo njihovi ženitni kontakti ob koncu 12. stoletja. Neznana sestra prvega meranskega vojvode je bila leta 1173 že nekaj časa poročena s sinom bana Ompuda na Ogrskem, ki je občasno opravljal celo funkcijo kraljevega palatina (Oefe, 1877, 29, 138; Homan, 1940, 28, 74-75; Klaić, 1899, 234). V devetdesetih se je poročila na Ogrsko še Gertruda, hči meranskega vojvode. Za moža je vzela samega princa, kasnejšega kralja, Andreja II. (Oefe, 1877, 36). Zanimivo je, da je Bertold IV. prenehal uporabljati dalmatinsko titulacijo ravno v času, ko bi lahko prišlo do poroke. Morda se je odpovedal naslovu iz solidarnosti do svaka, ki se je takrat obupno boril proti bratu, kralju Emeriku, ker mu ta kot kraljevemu bratu ni izročil dalmatinskega dukata, kakor je bilo do takrat na Ogrskem običajno (Klaić, 1898, 203-208).

Še dlje na vzhod je šel vojvoda po ženina za svojo drugo hčer. Če so Andeške pri iskanju ženitnih partnerjev na Ogrskem morda vodili predvsem lastni rodbinski interesi, pa so bile v tem primeru očitno na prvem mestu državne zadeve. Barbarossa je že v mladih letih skušal vzdrževati stike z vzhodom, še bolj pa jih je

skušal intenzivirati v času ostrega nasprotja z Manuelom Komnenom, ko se je skušal tesneje povezati s protibizantinskimi silami na Balkanu. Kooperativnega, čeprav neenakega, partnerja je našel v Štefanu Nemanji, ki se je skušal otresti nadvlade Komnenov. Po pisanju bizantinskih virov je Nemanja že v sedemdesetih iskal kontakte in pomoč na Nemškem (Opl, 1989, 435 sl.). S kom je točno komuniciral, nas viri ne obveščajo, toda za kasneje, ko je cesar snoval križarski pohod v Palestino, se lahko govori o stikih na najvišji ravni. Srbski odposlanci so konec leta 1188 prišli v Nürnberg na zasedanje dvora, kjer so cesarju sporočili, da bo Nemanja z veseljem sprejel križarje v Nišu (Herlitz, 1909, 27). Ko je vojska kasneje res prišla v Srbijo, jih je ta sprejel v skladu z dogovorom in za nameček celo ponudil sklenitev vojaške zveze proti Bizancu. Do tega sicer ni prišlo, toda v Nišu sta vojvoda Bertold Meranski in "serbian prince" sklenila ženitno pogodbo z nedvoumnim političnim programom. Ena od andeških hčera naj bi vzela za moža Toljena, nečaka Nemanje, ki naj bi prišel po nevesto v Istro. V zakulisju dogodkov je prepoznati imperativ državnih interesov in kalkulacije cesarja, saj je do poročnega dogovora prišlo *ad beneplacitum imperatoris et concilio principum*. Staufovski politično računico izdajajo pogoji v pogodbi, po kateri bi otroci iz zakona po smrti Nemanje nastopili kot zakoniti dediči pred njegovimi brati.¹⁶ Do sklenitve eksplicitnega zavezništva proti Bizancu verjetno ni prišlo zaradi cesarjeve previdnosti, saj je ta moral nekaj kasneje skupaj s križarji prečkati bizantinsko ozemlje. Toda na podlagi določila glede nasledstva na prestolu je mogoče domnevati, da je ženitna pogodba med velikim županom in Bertoldom – ki je kot tesen sodelavec cesarja in kot vodja enega od štirih oddelkov križarjev užival velik ugled – predstavljala le neko milejšo obliko oziroma nadomestek sporazuma, ki ga je Nemanja prvotno ponudil cesarju. Bistvenega pomena je bilo, da je skušal cesar s pomočjo ženitnih povezav vplivati na razvoj strateškega položaja na Balkanu. Ko bi namreč oblast v Srbiji prevzel vnuk Bertolda Andeškega, bi se tako vsaj posredno na stečaj odprla vrata staufovskemu vplivu na tem prometno pomembnem delu Balkana, kar pa je bilo v času križarskih ekspedicij in napetosti z Bizancem zelo aktualno.

K tekstu prilagam mali angleški glosar strokovnih terminov, ki se pojavljajo v slovenskem besedilu.

15 Gre za poročilo, da je kralj Zvonimir prosil in dobil pomoč svojega ogrskega svaka Geze in kralja Solomona proti Karantancem, ki naj bi pred tem zavzeli Dalmatinsko marko oziroma nekaj dalmatinskega ozemlja (Sempétery, 1937, 364).

16 *Aliud vero negotium aperiabant domino imperatori primitus etiam agitata agentes precibus, ut in sui presentia imperiali auctoritate terminaretur, scilicet ut filia illustris ducis Dalmatiae in matrimonio filio suo daretur. Que petitio ad beneplacitum imperatoris et consilio principum dignum sortita est effectum, quoniam prenotatus dux Perhtoldus ipsam suam filiam in proximo sancti Georii festo in partibus Ystrie memorato iuveni Tohu dicto se assignatum promisit eo pacto, quod idem Tohu et sui ex filia ducis Berhtoldi heredes mortuo patri in plenitudine potestatis pre omnibus suis fratribus succederent, quod etiam pactum ipsi comites datis dextris firmaverunt* (Oefe, 1877, 34, 168).

mejni grof, krajišnik – margrave
 mejna grofija, marka – march, margraviate
 ministerial (to je nižji plemič) – ministerial pl.
 ministerials
 (teritorialno) gospostvo – domain, dominium
 državni fevd – fief of the crown, fief of the Empire
 podeliti v fevd – to enfeoff
 državni zbor – imperial court; to held imperial court
 naslov, titulacija (na primer plemiča) – title
 cerkvena shizma (razkol) – schism
 deželno sodišče (sodnija) – local territorial court
 (district); lahko tudi nem. – Landgericht

sufragan (salzburškemu nadškofu podrejen škof) – suf-
 fragan
 zastaviti neko posest, grad ali pa kaj drugega – to
 pledge...
 oglejski patriarh – the patriarch of Aquileia
 sinoda v paviji 1160 – council of Pavia
 Arpadi (ogrska dinastija) – Arpads
 Bizanc – Bizantium
 kraljevska huba – ni pravega angleškega prevoda; pred-
 lagam uporabo nemškega originalnega termina:
 Königshuffe
 Lombardska zveza – Lombard league
 Veronska zveza – Verona league (league of Verona)

CONSOLIDATION OF THE COUNTS OF ANDECHS IN THE SOUTH-EAST OF THE 12th CENTURY EMPIRE

Emperor Frederick Barbarossa, the Great Schism (1161-1177) and Acquisition of the Titles
 of Margraves of Istria and Dukes of Merania by the Counts of Andechs

Andrej KOMAC

University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

ABSTRACT

The Andechs' acquisition of the titles of Margraves of Istria and Dukes of Merania must be viewed as a result of the close alliance between Emperor Frederick Barbarossa and the family of the Counts of Andechs. Their consolidation in the territory between the Alps and the Adriatic can be divided into two phases.

First, with the heritage of the Turin Orlamünde family – around the year 1120 Count Berthold II of Andechs married Sophia Weimar-Orlamünde – the Andechs acquired substantial domains in the region between Vipava and Postojna, in the three-border area of Carniola, Istria and Friuli, and the extensive domain of Kamnik in Upper Carniola. The second phase is marked by their acquisition of the titles of Margraves of Istria and Dukes of Merania, in 1173 and 1180, respectively. The combination of their domains and titles put them in the leading position among rival dynasts in their wider environment. There was a period of complex political relations throughout Europe and changing strategic relations at the local level. The declining situation in northern Italy, the strengthening role of Pope Alexander III, the weakening power of the traditional allies on the Adriatic and in the Eastern Alps, and the increasing Byzantine influence in Hungary threatened the positions of Emperor Frederick Barbarossa in today's Slovene territory, which was crossed by a significant traffic route between Hungary and Italy. As the future leader of the Third Crusade and rival of Byzantine Emperor Manuel Comnenus, Frederick Barbarossa could not remain indifferent to these events. As a consequence, he attempted to consolidate his positions along the strategic route by, in particular, strengthening the role of his few allies in the region. In addition to Tyrol, where they were guarding the Alpine passes, he could count on the loyal Andechs along the southeastern state border, as well. Therefore, the acquisition of the titles of Margraves of Istria and Dukes of Merania must have been the result of the Staufen, i.e., the Emperor's, re-consolidation policy along the strategically significant southeastern border, rather than a result of the distant kinship of the Andechs with the former holders of both titles. This assumption is also supported by the engagement of the Andechs in Hungary and further east, at the service of the Emperor and the state.

Key words: Andechs, Frederick Barbarossa, Margrave of Istria, Duchy of Merania, High Middle Ages

VIRI IN LITERATURA

- Appelt, H. (1988a):** Die Erhebung zum Herzogtum. V: Appelt, H. (ed.): Kaisertum, Königtum, Landesherrschaft. Gesammelte Studien zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 28. Wien, Böhlau, 206-220.
- Appelt, H. (1988b):** Friederich Barbarossa und die Landesherrschaft der Traungauer. V: Appelt, H. (ed.): Kaisertum, Königtum, Landesherrschaft. Gesammelte Studien zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 28. Wien, Böhlau, 220-238.
- Appelt, H. (1990):** Die Urkunden Friedrichs I. MGH Diplomata regnum et imperatorum Germaniae 10. Hannover.
- Appelt, H. (1991):** Friedrich Barbarossa. V: Beumann H. (ed.): Kaisergestalten des Mittelalters. München, Beck, 177-199.
- Balajthy, I. (1965):** Der Aufstieg der Grafen von Andechs und ihre Rolle in der staufischen Reichspolitik des 12. Jahrhunderts. Phil. Diss. (tipkopis). Universität Wien.
- Benussi, B. (1897):** Nel medio evo. Pagine di storia Istriana. Parenzo.
- Bosl, K. (1967):** Europäischer Adel im 12./13. Jahrhundert. Die internationalen Verflechtungen des bayerischen Hochadelsgeschlechtes der Andechs-Meranier. Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 30. München, 20-52.
- Dopsch, H. (1983):** Geschichte Salzburgs. Stadt und Land. Bd. I: Vorgeschichte, Altertum, Mittelalter. Salzburg, Universitätsverlag A. Pustet.
- Dopsch, H. (1983b):** Salzburg und Aquileia. Mit besonderer Berücksichtigung der Salzburger Besitzungen in Friaul und der Anfänge des Domkapitels von Udine. Atti del Convegno Internazionale di Studio. Il Friuli dagli Ottoni agli Hohenstaufen. Udine, 509-545.
- Dopsch, H., Brunner, K., Weltin, M. (1999):** Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter. Österreichische Geschichte 1122-1278. Wien, Ueberreuter.
- Ebner, H. (1980):** Die politische und verfassungsrechtliche Stellung der Traungauer in der ehemaligen Untersteiermark. V: Pferschy, G. (ed.): Das Werden der Steiermark. Graz, Veröffentlichungen des steiermärkischen Landesarchivs, 277-307.
- Ferluga, J. (1957):** Bizantinska uprava u Dalmaciji. Beograd.
- Ferluga, J. (1970):** La Dalmazia fra Bisanzio, Venezia e L'Ungheria ai tempi di Manuele Comneno. Studi Veneziani XII. Venezia, 63-83.
- Ferluga, J. (1978):** L'amministrazione bizantina in Dalmazia. Deputazione di storia patria per le Venezie, XVII. Venezia.
- Gawlik, A., Gladiss, D. (1978):** Die Urkunden Heinrichs IV. MGH Diplomata regnum et imperatorum Germaniae 6. Berlin-Weimar-Hannover.
- Grafenauer, B. (1958/59):** Vprašanje hrvatske krajine v Kvarnerju. Zgodovinski časopis, XII-XIII. Ljubljana, 254-260.
- Grafenauer, B. (1965):** Zgodovina slovenskega naroda, II. zvezek. Ljubljana, Državna založba.
- Güterbock, F. (1949):** Prima lettera di Burcardo all'abate Nicola di Siegburg sugli Avvenimenti tra il 29. settembre e il 24. dicembre 1161. Bulletino dell'Istituto storico italiano per il medio evo e Archivio Muratoriano, 61. Roma, 51-58.
- Härtel, R. (1992):** Friedrich und die Länder an der oberrheinischen Adria. V: Haverkamp, A. (ed.): Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers. Vorträge und Forschungen, 40. Sigmaringen, Jan Thorbecke, 291-352.
- Hauptmann, L. (1929):** Entstehung und Entwicklung Krains. Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer. Abteilung 1: Landgerichtskarte. Teil 4: Kärnten, Krain, Istrien, Görz und Gradisca. Wien.
- Hauptmann, L. (1935):** Grofovi Višnjegorski. Rad JAZU, 250. Zagreb, 214-240.
- Hauptmann, L. (1938):** Mariborske študije. Rad JAZU, 260. Zagreb, 57-118.
- Hauptmann, L. (1999):** Nastanek in razvoj Kranjske. Ljubljana, Slovenska matica.
- Herliz, G. (1909):** Geschichte der Herzöge von Meran aus dem Hause Andechs. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doctorwürde der hohen philosophischen Fakultät der vereinigten Friedrichs-Universität Halle-Wittenberg. Halle.
- Herzberg-Fränk, S. (1904):** *Necrologium Salisburgensis monasterii sancti Rudberti*, MGH Necrologia, 2. Berlin.
- Hödl, G. (1983):** Die Admonter Briefsammlung. MGH Die Briefe der deutschen Kaiserzeit, VI. Band. München.
- Hödl, G. (1994):** Ungarn in der Außenpolitik Kaiser Friedrich Barbarossas. V: Engel, E., Töpfer, B. (eds.): Kaiser Friedrich Barbarossa; Landesausbau – Aspekte seiner Politik – Wirkung. Weimar, Böhlau, 81-99.
- Homan, B. (1940, 1943):** Geschichte des ungarischen Mittelalters. Bd. 1: Von ältesten Zeiten bis zum Ende des zwölften Jahrhunderts. Bd. 2: Vom Ende des zwölften Jahrhunderts bis zu den Anfängen des Hauses Anjou. Berlin, Walter de Gruyter.
- Jaksch, A. (1904):** Monumenta historica ducatus Carinthiae. Bd. 3. Klagenfurt, Klainmayr.
- Jaksch, A. (1928, 1929):** Geschichte Kärntens bis 1335. 1. Bd.: Urzeit bis 1246. 2. Bd.: 1246-1335. Klagenfurt, Klainmayr.
- Joppi, V. (1914):** Documenti Goriziani. Archeografo Triestino, Nuova Serie, XII. Trieste.
- Kandler, P. (1986):** Codice diplomatico istriano, I. vol., Trieste.

- Kejić, J. (1992):** Böhmen und das Reich unter Friedrich I. V: Haverkamp, A. (ed.): Friedrich Barbarossa Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers. Vorträge und Forschungen, 40. Sigmaringen, Jan Thorbecke, 241-291.
- Klaić, N. (1965-1966):** Da li je postojala Dalmatinska marka Bečke ilustrirane kronike. Zgodovinski časopis, 19-20. Ljubljana, 125-138.
- Klaić, N. (1976¹):** Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku. Zagreb.
- Klaić, V. (1889):** Hrvatski bani za Arpadovića. Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva, I. Zagreb, 231-243.
- Klaić, V. (1898):** O hercegu Andriji (1197-1204). Rad JAZU, 134. Zagreb, 200-222.
- Kos, D. (1994):** Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Kos, F. (1915):** Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, IV. zv. Ljubljana, Leonova družba.
- Kos, M. (1928):** Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, V. zv. Ljubljana, Leonova družba.
- Kos, M. (1954):** Urbarji slovenskega primorja, 2. del. V: Srednjeveški urbarji za Slovenijo, 3. zv. Ljubljana, SAZU.
- Kos, M. (1955):** Zgodovina Slovencev. Ljubljana, Slovenska matica.
- Kosi, M. (1998):** Potujoči srednji vek. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Kretschmayr, H. (1905):** Geschichte von Venedig, I. Bd. Gotha.
- Krieger, K. F. (1979):** Die Lehenshoheit der deutschen Könige im Spätmittelalter. Aalen.
- Kristó, G. (1993):** Die Arpaden Dynastie. Budapest.
- Lenel, W. (1911):** Venezianisch-istrische Studien. Schriften der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Strassburg, 9. Heft. Strassburg, Trübner.
- Margetić, L. (1990):** Rijeka i područje istočno od Učke ("Meranija") u XI. i XII. stoljeću. Rijeka-Vinodol-Istra. Studije. Rijeka, Izdavački centar Rijeka, 39-63.
- Mell, A. (1888):** Die historische und territoriale Entwicklung Krains vom X. bis XIII. Jahrhundert. Graz, Styria.
- Oefele, E. (1877):** Geschichte der Grafen von Andechs. Innsbruck, Wagner.
- Opll, F. (1978):** Das Itinerar Kaiser Friedrich Barbarossas (1152-1190). Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer Regesta Imperii. Wien.
- Opll, F. (1989):** Das Treffen von Nisch vom Julij 1189 in seinem historischen Umfeld. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 97. Wien, 435-442.
- Opll, F. (1990):** Friedrich Barbarossa. Darmstadt, Primus.
- Opll, F. (2001):** Kärnten und das Reich im 12. Jahrhundert (1122-1190). V: Wadl, W. (ed.): Kärntner Landesgeschichte und Archivwissenschaft. Festschrift für A. Ogris zum 60. Geburtstag. Klagenfurt, Geschichtsverein für Kärnten, 65-80.
- Paschini, P. (1914):** I patriarchi d'Aquileia nel secolo XII. Memorie storiche Forogiuliesi, 10. Udine, 1-37, 113-181, 249-305.
- Paschini, P. (1935):** Storia del Friuli, vol. II: Dalla lotta per investiture alla pace di Torino (1381). Udine, Istituto delle edizioni accademiche.
- Pirchegger, H. (1936):** Geschichte der Steiermark bis 1282. Graz, Leuschner-Lubensky.
- Riezler, R. (1878):** Geschichte Baierns, 1. Bd. (bis 1180). Gotha.
- Schumi, F. (1882, 1884):** Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, Bd. I.: 777-1200. Bd. II.: 1200-1269. Laibach, Narodna tiskarna.
- Schumi, F. (1883):** Die Herren von Krain und der Windischen Mark (V.). Archiv für Heimatkunde, I. Laibach, 193-199.
- Schumi, F. (1884):** Urkunden und Regesten zur Geschichte des 14. Jahrhunderts. Archiv für Heimatkunde, II. Laibach, 242-273.
- Schütz, A. (1993):** Das Geschlecht der Andechs-Meranier im europäischen Mittelalter. V: Kirmeier, J., Brockhoff, E. (eds.): Herzöge und Heilige. Katalog zur Landesausstellung im Kloster Andechs 13. Juli – 24. Oktober 1993. München, 22-188.
- Schütz, A. (1998):** Die Andechs-Meranier in Franken und ihre Rolle in der europäischen Politik des Hochmittelalters. V: Vorwerk, U., Schur, E. (eds.): Die Andechs-Meranier in Franken. Europäisches Fürstentum im Mittelalter. Ausstellung in Bamberg vom 19. 6. bis 30. 9. 1998. Mainz am Rhein, Zabern, 3-54.
- Sentpétry, E. (1937):** Scriptores rerum hungaricarum tempore ducum regumque stirpis arpadianae gestarum. vol. I. Budapestini.
- Simonsfeld, H. (1908):** Jahrbücher des deutschen Reiches unter Friedrich I., 1. Bd. (1152-1158). Leipzig, Duncker-Humblot.
- Smičiklas, T. (1904):** Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, vol. II.: Diplomata saeculi XII continens 1101-1200. Zagreb.
- Štih, P. (1994):** Goriški grofje ter njihovi ministeriali v Istri in na Kranjskem. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Štih, P. (2001):** Kranjska v času grofov Andeških. V: Eržen, T., Eigner, T. (eds.): Grofje Andeško-Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku/ Die Andechs-Meranier. Beiträge zur Geschichte Europas im Hochmittelalter. Zbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija – Kamnik, 22.-23. september 2000/Ergebnisse des internationalen Symposiums – Kamnik, 22.-23. September 2000. Kamnik, Zveza kulturnih organizacij, 11-39.

Vergottini de, G. (1924): Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il medio evo. Roma, Società istriana di archeologia e storia patria.

Zahn, J. (1875): Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark. I. Bd. Graz.

Wailand, L. (1869): Historia Welforum Weingartensis. MGH Scriptores, 21. Hannover, 454-471.

Wattenbach, W. (1851): Continuatio Zwetlensis altera. MGH Scriptores, 9. Hannover, 541-544; 654-669.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2003-05-16

UDK 930.22:94(497.4 Piran)"12"

OBOLOS K POZNAVANJU SREDNJEVEŠKIH POSESTNIH RAZMER NA PRIMORSKEM

Darja MIHELIC

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2
e-mail: Mihelic@alpha.zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Prispevek razčlenjuje dve prošnji za umestitev v fevd iz še neobjavljene piranske notarske knjige z zaporedno številko 14, od katerih prva omenja kot fevdnega gospoda Dietalma iz Rihemberka, druga pa goriškega grofa Henrika II. Primerja ju z vsebinsko sorodno tretjo listino, ki jo je objavil P. Kandler.

Ključne besede: srednji vek, umestitev v fevd, piranske notarske knjige, goriški (od: Goriška) grofje, rihemberški (od: Rihemberk) gospodje, družina Goina

CONTRIBUTO ALLA CONOSCENZA DEI RAPPORTI FEUDALI NEL LITORALE DURANTE IL MEDIOEVO

SINTESI

Il contributo analizza due richieste di infeudazione tratte da un quaderno notarile di Pirano, non ancora pubblicato, contrassegnato dal numero progressivo 14. Nella prima si nomina come feudatario Dietalmo da Reifemerg (Rifenbergo), nell'altra Enrico II, conte di Gorizia. I due testi sono confrontati con un terzo documento pubblicato dal Kander.

Parole chiave: medioevo, infeudazione, quaderni notarili di Pirano, conti di Gorizia, signori di Reifemberg (Rifenbergo), famiglia Goina

OD KOD NOVA ZGODOVINSKA SPOZNANJA?

V razlagah preteklosti se novosti v védenju največkrat pojavljajo in uveljavljajo z obravnavanjem novih vprašanj in vsebin, z zastavljanjem starih vprašanj in vsebin na nov način, z novo razlago dogajanj, ki je posledica objektivno različnih izhodišč, s katerih opazujemo zgodovinski dogodek.¹ Pri razlagah zlasti novejših političnih zgodovine se ob omenjenih novostih včasih dodatno soočamo s pojavom uradno zapovedane zgodovinske razlage, ki dogodke opisuje politično enostransko angažirano, s črno-belimi vrednostnimi merili. V takih primerih more sprememba oblasti sprožiti zahtevo po reinterpreteraciji nekaterih zgodovinskih dogodkov. – Pri vseh opisanih novostih v obravnavanju in raziskovanju preteklosti pa zgodovinar proučuje ene in iste znane podatke: spremembe doživlja le njihova razlaga.

Resnično nova spoznanja v poznavanju zgodovine pa omogočajo le sveži, novi, doslej neznani ali nezaapaženi podatki o dogajanju v preteklosti. Zgodovinar nanje največkrat naleti v arhivih, shrambah pisnih ostalin poslovanja, ki so ključnega pomena za raziskave preteklosti.

Pomembni arhivski zapisi odličnega izgleda seveda najprej vzbudijo raziskovalčevo pozornost. Verjetnost, da dandanes v znanem, javno dostopnem arhivu med arhivalijami, ki jih more raziskovalec dobiti na vpogled, naletimo na doslej nezapažen tovrsten zapis, je zato zelo majhna. Drugače pa je z drobnejšimi izvirniki, katerih vsebina je fragmentarna in ne slika vsebinsko zaokroženega problema. Taki neznatnejši, oblikovno manj opazni in vsebinsko manj povedni so zapisi, ki so plod vsakodnevnega poslovanja med ljudmi. Šele v velikem številu kot mozaik pokažejo celovito podobo različnih problemov. Med takimi zapisi redko najdemo podatke o vidnejših zgodovinskih osebah ali dogodkih. Slikajo predvsem način vsakdanjega poslovanja in življenja množice sicer imenovanih, vendar po svoji historični vlogi anonimnih posameznikov.

NOTARJI IN NOTARSKÉ KNJIGE

V srednjem in prvih stoletjih novega veka znanje pisanja in branja ni bilo splošno razširjeno, ampak so ti veščini obvladovali le razmeroma redki učenjaki. Kako spričo negotovosti človeškega spomina obvarovati pozabe številne dogodke in dogovore pravne, poslovne in drugačne narave? – Temu je bila namenjena ustanova notarjev. Notar je bil pooblaščen oseba, usposobljena za sestavo pravnih besedil, zapisov o poslovnih dogo-

vorih in podobno. Notarjevo pisanje je uživalo javno zaupanje ali javno vero.²

Notarska praksa v mestih mediteranskega prostora je navadno potekala tako, da je notar najprej v poseben zvezek – notarsko knjigo (*quaternus notariis*) – vpisal skrajšan koncept bistvene vsebine listine (*imbreviatura*), pri čemer je nepomembne listinske besedne obrazce in fraze izpuščal; tako je smotrno skrčil obseg besedila. Imbreviaturne predloge listin so vsebovale vse ključne podatke o dogodku: navedbo datuma, navedbo prisotnih prič in bistvo pravnega ali poslovnega dejanja. Kraj dogajanja so običajno vključevale le, če ni bil domač. Na osnovi take predloge je notar nato izdelal enega ali več izvodov samostojne pravnoveljavne listine in jo (jih) izročil naročniku – stranki (strankam). Vpis v notarski knjigi je ohranil enako verodostojnost kot končni listinski izdelek; ostal je osnova, s pomočjo katere je notar (npr. v primeru izgube listine) lahko izdelal novo veljavno listino. Najverjetneje pa notar dogodka ni vpisoval neposredno v knjigo, ampak si je prej pripravil osnovne zaznamke, po katerih je sestavil čistopis koncepta vsebine dogodka.

Pri notarski "knjigi" torej ne gre za literarno branje, ampak za tipični zgodovinski, na roko pisan vir, ki ima obliko sešitka ali pa ga sestavlja več sešitkov. Sešitek sestoji iz dveh ali več pol papirja, ki so na sredi prepognjene in v zgibu prešite z nitjo. Vsebina teh sešitkov ni duhovno-zabavna, ampak poslovna. Njihovo besedilo ni enovito, ampak vsaka notarska knjiga vsebuje na desetine ali stotine kratkih, običajno le nekajvrstičnih, redko eno- do dvostranskih povzetkov različnih poslovnih dogovorov pestrih vsebin.

Vodenje notarskih knjig z jednatimi zabeležkami vsebine listin se je v Italiji uveljavilo od konca 12. stoletja, od 13. stoletja pa so tudi tostran Jadrana mestni statuti tako dejavnost postavili za dolžnost notarjev. Zaradi pomena zapisov v notarskih knjigah so mestni statuti vsebovali zahtevo, naj se notarske knjige shranijo tudi po notarjevi smrti.

PIRANSKA NOTARSKA PRAKSA

Med primorskimi mesti v Sloveniji so javni notariat italijanskega tipa poznale srednjeveške naselbine mestnega tipa Koper, Izola in Piran. V dokaj popolni obliki se je do danes v Sloveniji ohranil le stari piranski mestni arhiv, ki ima od naštetih svoje gradivo datirano najdalj v preteklost, saj ga niso prizadeli požari ali druge nesreče.

Piranski statut iz 1307 je podrobneje določal delo notarjev (De Franceschi, 1960, knjiga 8, členi XXVIII,

1 Npr.: mesto Koper je med 1918 do 1945 spadalo k Italiji, potem pa so ga osvojile slovenske istrske partizanske enote. S stališča italijanskega zgodovinarja so partizani mesto Koper "okupirali", stališče slovenske zgodovine pa je, da je bil Koper med 1918 in 1945 pod italijansko "okupacijo", slovenske istrske partizanske enote pa so ga "osvobodile".

2 Novejšo delo o teh vprašanjih za območje Slovenskega Primorja je Darovec, 1994.

XXX, XXXI, XXXII, XXXV; Pahor, Šumrada, 1987, 595-599, 601) in način nastanka vpisov v notarske knjige. V prisotnosti strank in prič je moral notar v svoj zvezek (*quaternus*) najprej zapisati izvleček pravnega dogodka. Nato ga je moral prebrati prisotnim. V roku enega meseca naj bi o dogodku izdelal listino iste vsebine. V njej je moral razločno in neokrajšano navesti datum, kraj, imena prič, znesek dolga, rok za poravnavo dolga in pogodbenike. Predvidena globa za kršitelja dogovora ni smela za več kot tretjino preseči vsote, ki jo je omenjal zapis. Notarjevo plačilo za vpis testamenta v notarsko knjigo je po piranskem statutu iz 1307 znašala 1 sold³ (1 sold = 12 /malih/ denarjev), za izdelavo javne listine pa 8 soldov. Za vpis ostalih dogovorov, ki so obravnavali vsote pod 10 liber (1 libra = 20 soldov = 240 denarjev), naj bi dobil notar po 14 denarjev, za vpise, ki so omenjali višje vsote, pa 1 groš (1 *denarius grossus* = 32 /malih/ denarjev).⁴ Statut je predpisoval hrambo notarskih knjig po notarjevi smrti. Arhivirale naj bi se v sobi v cerkvi sv. Jurija (*in camera Sancti Georgii*). Statutarni ukrepi so skušali preprečiti notarske zlorabe, a tudi zaščititi notarja pred lažnimi obtožbami. Notar, ki bi izdelal zapis o dolgu iz igre, naj bi plačal globo v višini vsote, ki jo je omenjal zapis. Statut je predvidel drastično kazen za goljufivega notarja: odsekali naj bi mu desnico. Globa za tistega, ki bi notarja po krivem obdolžil, je po statutu znašala 100 soldov (5 liber, De Franceschi, 1960, knjiga 8, člen XXXVII, knjiga 2, člen XXVIII, knjiga 8, člen XXXVIII; Pahor, Šumrada, 1987, 600-603, 268-269). – Da ta kazen ni bila le teoretična, dokazuje testament notarja Mihaela iz Parme iz 30. junija 1330; napisal ga je pred omenjenim kazenskim "posegom" (CP II, št. 71).

Arhiv v Piranu⁵ hrani kot pisno dediščino ostalin mestne uprave vrsto notarskih knjig, med katerimi so nekatere ohranjene le okrnjeno. Časovno segajo v zadnji dve desetletji 13. in prvi dve 14. stoletja. V sodobnejšem času so bile oštevilčene po nedoslednem kronološkem zaporedju, v časovnih razponih vpisov, ki jih vsebujejo, pa se pogosto prekrivajo. To pomeni, da je notarsko dejavnost v Piranu hkrati opravljalo po več notarjev. Bolj ali manj popolno je ohranjenih 17 notarskih knjig (NK).

knjiga	notar	razdobje	število listov
NK 1	Dominicus Petenarius	1281 – 1287/89	85
NK 2	Dominicus Petenarius	1284 – 1288	55
NK 3	Facina Grimaldi	1284 – 1289	16
NK 4	Dominicus Petenarius	1284 – 1289	6
NK 5	Dominicus Petenarius	1289 – 1290	12
NK 6	Sclau(i)onus (condam Bilonis?)	1289 – 1292	76+2 ⁶
NK 7	Dominicus Petenarius	1278/1291	8
NK 8	Dominicus Petenarius	1292 – 1293	12+1 ⁷
NK 9	Facina Vitalis	1295	4
NK 10	Franciscus de Malonbris	1290 – 1296	24
NK 11	Almericus de Pirano	1302 – 1303	20
NK 12	neimenovan	1305	2
NK 13	Mafeus	1298 – 1317	56
NK 14	neimenovan	1319 – 1320	10
NK 15	Peronus Apolonii	1301 – 1311	20
NK 16	neimenovan	1309 – 1310	1
NK 17	Dominicus Petenarius	1300/05	2

VSEBINA VPISOV V PIRANSKIH NOTARSKIH KNJIGAH

Vpisi v notarskih knjigah so dokumenti poslovnega življenja. Največkrat gre pri njih za zadolžnice, poobtnice, jamstva, poročstva, zastave; za dogovore o poslih in storitvah, o družabništvih; za dogovore glede nepremičnin (najemi, zakupi, podzakupi, prodaje, dražbe, menjave, darovnice, oddaje v fevd); za zapise oporok, popisov premoženja, za ženitne dogovore, pravedanja, razsodbe ipd.

Vpisi redko omenjajo osebe in dogodke, ki bi bili zanimivi za politično zgodovino ali za preteklost širšega območja; tem in takim so bile namenjene (ugledne) samostojne listine. Vendar pa tu in tam v (piranskih) notarskih knjigah naletimo tudi na tovrstne zaznamke. Pogled v objavljene tri notarske knjige, v najstarejšo ohranjeno – prvo (NK 1), v drugo (NK 2) in v šesto (NK 6) npr. pokaže, da se v najstarejši piranski knjigi 28. aprila 1289 omenja odhod vojske oglejskega patriarha – to je bil tedaj Raimond de la Torre – v Furlanijo (NK 1,

3 Za to vsoto se je tedaj dalo kupiti dobra 2 litra pšenice.

4 Razmerje velja za čas okrog 1300.

5 Posebni mestni arhiv (archivio civico antico) v Piranu je bil ustanovljen 1877. Tega leta so podrli občinsko poslopje, kjer so se hranile arhivalije; prenesli so jih v Kazino. Prvi arhivar je bil Stefano Rotta. Kasneje se je arhiv združil s piransko mestno knjižnico. Domenico Vatta je bil (1891) hkrati mestni bibliotekar in kustos arhiva. Leta 1895 je bil arhiv prestavljen v severni del kasnejšega sodnega poslopja, 1954 pa skupaj z mestno knjižnico v stavbo Mestnega muzeja. Do 1955 je arhiv ostal v sklopu mestne knjižnice, tedaj pa je bil ustanovljen Mestni arhiv, ki je bil 1974 pridružen Pokrajinskemu arhivu Koper. Leto kasneje, 1975, se je arhiv preselil v minoritski samostan v Piranu. Slabo stanje prostorov je bilo vzrok, da je v osemdesetih letih prišlo do selitve dela arhivalij v Koper. Leta 1995 je stari piranski arhiv dobil primerne prostore v Župančičevi 4 v Piranu.

6 Dva lista sta kot nezvezana vstavljena v sešitek.

7 En list je kot nezvezan vstavljen v sešitek, zapisan je z drugo pisavo.

št. 1143). V zapisih srečujemo ugledne osebe iz drugih bolj ali manj oddaljenih krajev: pravda med dvema Pirančanoma in Benečanom naj bi se reševala pred beneškim dožem (NK 6, št. 466); v knjigah se v aktivni vlogi omenjata podestat Izole (NK 2, št. 273, 274, 275, 276) in Pule (NK 6, št. 482); koprski škof nastopa kot podeljevalec fevda (NK 6, št. 44).

Notarske knjige dopolnjujejo tudi naše védenje o pisanih in prepletenih meščansko-fevdalnih posestnih razmerah na Piranskem.⁸ Tam so imele posest različne cerkvene skupnosti: že v 11. stoletju freisinški samostan sv. Andreja, gradeški in oglejski patriarhat, kasneje tržaška, koprška in novigradska škofija; beneški samostani sv. Klare, sv. Andreja z Lida, sv. Nikolaja z Lida, sv. Sekunda, samostan in špital sv. Lazarja v Benetkah, samostan v Beligni pri Ogleju, samostan gospe sv. Marije pri Ogleju, samostan sv. Klementa viteškega reda sv. Janeza v Miljah, samostan sv. Klare v Kopru, sv. Petra d'Oro, pa domači samostan sv. Andreja, samostan in cerkev sv. Bassa; cerkve sv. Lene (?), sv. Marije Rose, sv. Jurija in sv. Lovrenca ter bratovščine sv. Marije, sv. Andreja, sv. Janeza Krstnika, sv. Martina in sv. Mohorja in Fortunata.

Na Piranskem je imelo v 13. in 14. stoletju posest in iz nje izhajajoče dohodke več laičnih gospodov: goriški grofje, momjanski gospodje, družine Almerigotti, Bratti in De Casto iz Kopra, družina Dandolo iz Benetk itd. Pirančani pa so tudi sami imeli posest na tujem: na območju Milj, Kopra, Izole, sv. Ivana, Siparja, Umaga, Buj, Novigrada, Poreča, Pule.⁹

V doslej objavljenih piranskih notarskih knjigah (NK 1, NK 2, NK 6) najdemo več tovrstnih beležk. Ugledni Pirančan Valterij Goine je imel zemljiško posest zunaj Pirana. V kraju *val Pomedà* na območju Poreča je oddal vinograd v spolovinski zakup (NK 6, št. 167).

Cerkveni posestniki in upravičenci do (dohodkov od) nepremičnin na Piranskem se v treh objavljenih notarskih knjigah omenjajo večkrat. Darovnica vinograda v Košterlagu omenja, da vinograd leži ob vinogradu samostana sv. Antonija (NK 2, št. 438). Zapis o prodaji vinograda v *Virgare* na Piranskem navaja, da vinograd leži ob vinogradu samostana sv. Andreja z Lida v Benetkah in ob vinogradu samostana sv. Bassa (NK 2, št. 562). Nuna iz samostana sv. Petra *de Orio* (S. Pietro d'Oro na lagunskem otoku d'Oro pri Gradežu) je v imenu opatinje oddala v zakup uglednemu Pirančanu Garofolu, sinu Valterija Goine, vse zemljiške posesti, ki jih je imel samostan v Piranu in v njegovem okolišu, zlasti pa oljčne nasade na Šentjanah, v Fažanu in v Kaverijah (NK 6, št. 45). Temu samostanu je neka Pirančanka v oporoki zapisala svojo verando (*solarium*,

NK 6, št. 386). – V vlogi fevdnega gospoda za piransko posest je naveden koprski škof. V fevd je investirali *noualio* koče v piranskem predelu Marčana (NK 6, št. 44). V sedmi (še neobjavljeni) piranski notarski knjigi se na prednji strani lista 6 omenja umestitev piranskega meščana v fevd piranskih desetih, ki so pripadale koprskemu škofu (4. aprila 1291). To je bil škof Vitalis, ki je 16. februarja 1292 ukazal, da se ukineta ekskomunikacija in interdikt, ki ju je nad koprskim mestom in diecezo izrekel njegov predhodnik škof Benvenutus,¹⁰ kar se je zgodilo dan kasneje (CP I, št. 211 in 212).

V zapisih naletimo tudi na za istrsko zgodovino pomembne laične tuje gospode. Eden takih je gospod Odorlik iz Momjana. Posredno ga omenja zapis, v katerem je imenitnik iz Benetk 12. septembra 1290 nastopil pred piranskim podestatom kot glavni dolžnik, da bi poravnal dolg za *vno toesco* (?) gospoda Odorlika iz Momjana, ki je bil zaprt v podestatovi ječi. Dogodku so prisostvovali *chonestabli milies in Istria*, gospodje *Çilius Tureli*, *Vgo Lamberti* in *Nicolinus de Duara* (NK 6, št. 212). Omenjeni Odorlik nastopa tudi v vlogi fevdnega gospoda uglednih Pirančanov. Zastopnik dveh piranskih gospodov, bratov Garofula in Iohanesa (Goine) ga je v njunem imenu 22. oktobra 1290 v Trevisu prosil za podelitev fevda, ki ga je užival že njun oče Valterij (CP I, št. 201, 268; NK 6, št. 278). – Pri tem Odorliku gre za tistega momjanskega gospoda, ki ga je dal goriški grof Albert II. dobrega pol leta prej, 12. marca 1290, v cerkvici blizu Krmina zapreti zaradi njegovega paktiranja z Benečani proti zvezi goriškega grofa s patriarhom. V Trevisu je bil prisoten tudi, ko je 11. novembra 1291 prišlo do sklenitve miru med obema stranema (De Franceschi, 1938, 95; Julijanus, 1864, 205; Di Manzano, 1860, 209; Minotto, 1870, 40-43).

NOTARSKA KNJIGA 14

Za dopolnitev poznavanja fevdalne posestne strukture na Primorskem sta zlasti zanimiva dva še neobjavljena zapisa v piranski notarski knjigi z zaporedno številko 14, od katerih prvi omenja kot fevdnega gospoda Dietalma iz Rihemberka, drugi pa goriškega grofa Henrika II. Téma dvema zapisoma se želimo podrobneje posvetiti.

Preden se lotimo njune vsebine, si oglejmo vir. Piranska notarska knjiga 14 šteje 10 listov (20 strani). Žal je zgornji del listov tako hudo poškodovan od vlage, da praktično manjka. Verjetno je prav manjkajoči del besedila ene ali dveh zgornjih vrstic razlog, da se je De Franceschi, ki je objavil velik del zanimivih piranskih

8 O tem zlasti: Pahor, 1981; De Franceschi, 1924.

9 Prim. Mihelič (1985, 157-158).

10 Po: Gams (1873, 783) naj bi bil Benvenutus Bonus koprski škof do 28. oktobra 1283, ko ga je nasledil Vitalis Simonis (škof do 1299); Benvenutovo ekskomunikacijo in interdikt bi torej Vitalis pred odpravo obdržal v veljavi vsaj devet (!) let, kar je dokaj nenavadno in vzbuja pomisleke glede navajanih kronoloških seznamov koprskih škofov.

izvirnikov (tudi iz notarskih in vicedominskih knjig, CP I in CP II) objavi teh dveh zapisov izognil. Ob dnu drugega celo zasledimo njegov lastnoročni zaznamek.¹¹

Notar, ki je v knjigo z zaporedno številko 14 beležil dogovore, poimensko v njej ni omenjen, imel pa je lično, berljivo pisavo.

Knjiga vsebuje vpise iz let 1319 in 1320. To ni navedeno izrecno, ampak le posredno. Sklepanje omogoča dejstvo, da si vpisi sledijo v urejenem kronološkem zaporedju, kar je razvidno iz datacij zapisov, ki pa vsebujejo le navedbe dneva v mesecu, letnice pa ne. Po prvih dveh nedatiranih vpisih je tretji datiran s 7., četrti z 12. oktobrom, sedmi vpis z 11. novembrom, enajsti z nedeljo, 9. decembra, trinajsti vpis s 15. februarjem (seveda že v novem letu), devetnajsti z 10. aprilom, dvaindvajseti in triindvajseti vpis s 30. junijem, petindvajseti s 3., šestindvajseti z 19. julijem, osemindvajseti zaporedni vpis s 17., devetindvajseti s 24., trideseti z 28. avgustom, dvaintrideseti s 15. oktobrom in štiriintrideseti s 27. novembrom. Vseh vpisov v knjigi je 44.

vpis z zaporedno številko	dan v mesecu
3.	7. oktober
4.	12. oktober
7.	11. november
11.	9. december
13.	15. februar
19.	10. april
22.	30. junij
23.	30. junij
25.	3. julij
26.	19. julij
28.	17. avgust
29.	24. avgust
30.	28. avgust
32.	15. oktober
34.	27. november

Enajsti zaporedni vpis na prednji strani lista 3 je, kot rečeno, datiran z nedeljo, 9. decembra (*die dominico, nono mense decembre*), kar število letnic, ki prihajajo za datacijo v knjigi vpisanih poslov v pošte, močno skrči.

Sledeča vpisa, ki posredno omogočata dodatna sklepanja na leta dogajanja sta prav tista, ki ju želimo podrobneje pogledati, najdemo pa ju na prednji in hrbtni strani zadnjega, desetega lista knjige (list 10 in 10

verso), gre pa za triinštirideseti in štiriinštirideseti zaporedni vpis. Sklicujeta se na starejši zapis o imenovanju skrbnika iz Pirana, ki naj bi v imenu varovanca iz Motovuna sprejel dve umestitvi v fevd podrobneje ne-lokaliziranih posesti: v prvem vpisu od fevdnega gospoda Dietalma iz Rihemberka, v drugem pa od goriškega grofa Henrika. Zapis o dodeljenem skrbništvu Pirančana nad motovunskim varovancem je 20. maja 1320 (celotna navedba datuma je zabeležena le pri drugem /zaporednem štiriinštiridesetem oz. zadnjem v knjigi/ vpisu) napisal Jakob, notar s cesarskim poverilom (*imperiali auctoritate notarius*). Pisec "naše" notarske knjige je izvirnik videl in to potrdil v svojem zapisu.

Nedeljo, 9. decembra, ki jo omenja zaporedni enajsti vpis v notarski knjigi 14, je očitno treba iskati v letih pred, a blizu 1320. Goriški grof Henrik, ki ga omenja zadnji vpis v knjigi, ni mogel biti nihče drugi kot grof Henrik II., s katerim je albertinska veja goriških grofov dosegla svoj višek (Štih, /1994/, 31; Štih, /1996/, 34, Štih, /1997/, 31). Dogajanje v knjigi bi teoretično v najširšem razponu smeli iskati v razdobju med 1304, ko sta po smrti očeta Alberta I., začetnika albertinske linije goriških grofov, sinova Henrik II. in Albert II. za njim dedovala goriško posest – pri čemer je levji delež pridržal starejši Henrik –, in pred 23. aprilom 1323, ko je Henrik II. umrl. V omenjenem časovnem razponu je nedelja padla na 9. december v letih 1313 in 1319. Z veliko verjetnostjo sodi prvih enajst ali dvanajst zapisov, ki jih prinaša naša notarska knjiga, v leto 1319, večina ostalih pa v sledeče leto 1320. Zadnja dva zapisa v knjigi, ki nas zanimata, moremo časovno umestiti med 20. maj 1320, ko je bilo zapisano (starejše) pooblastilo, ki ga omenjata, in 23. april 1323, ko je Henrik II. umrl, najverjetneje pa kar v konec leta 1320 ali v leto 1321.

PROŠNJA ZA UMESTITEV V FEVD – VPIS Z ZAPOREDNO ŠTEVILKO 43¹²

Prepis:¹³

... Riçard[o ...] la [T]urre de [...] de Ceruaua de Cenet[-],¹⁴ Pasqualino de uilla Cenet[-],¹⁵ Montaldino familiari domini Guicardi de Petrapelosa testes ad hec uocatis et rogatis et aliis. Dominus Garofolus Goyme de Pirano tutor et tutorio nomine Nicholay filii condam domini Almerici de Montona, datus et ordinatus per nobilem virum dominum Federicum Conarium¹⁶ hono-

11 Sredi strani je pod vpisom zapisal letnico 1320, pod njo pa: Federigo Corner Montona 1320, še spodaj pa je viden le del znaka (za cifro?), nato pa številka 29, ki ji sledita pika in zaklepaj: 29.).

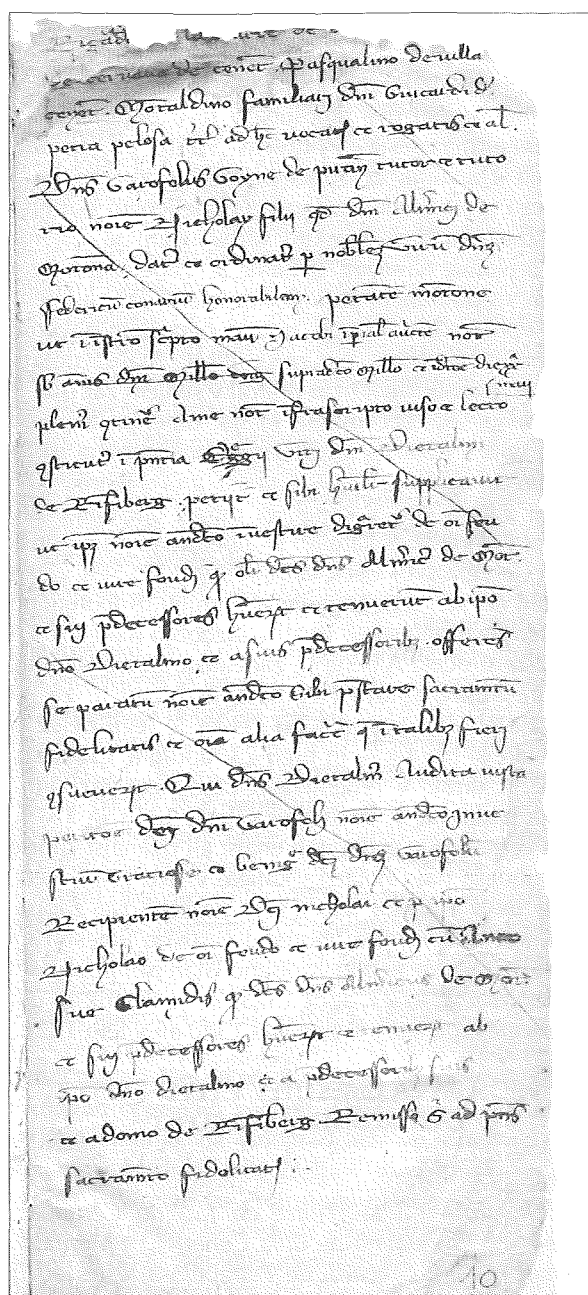
12 Vpis je na prednji strani lista 10; je prečrtan, kar najverjetneje pomeni, da je notar po predlogi izdelal javnopravno listino.

13 Izvirnik ni opremljen z ločili in z velikimi začetnicami, ki jih dodaja naš prepis. V oglatih oklepajih so ne(raz)berljivi deli besedila; tri pikice označujejo, da je neberljiva cela beseda ali več besed, črtica pa, da manjka del(ček) besede. V okroglih oklepajih so deli besedila, ki so v izvirniku prečrtani.

14 Beseda je zapisana *cenet*, nad njo je znak za okrajšavo

15 Prim. op. 14.

16 Notar je izpustil črko r v imenu; prav bi bilo: *Conarium*.

rabilem potestatem Montone, ut in instrumento scripto manu Iacobi imperiali auctoritate notarii sub (annis Domini millesimo vig¹⁷) supradicto millesimo et indictione, die XX¹⁸ maii plenius continere a me notario infrascripto uiso et lecto, constitutus in presencia egregii viri domini Dietalmi de Rifinberg petiit et sibi humiliter supplicauit, ut ipsum nomine antedicto inuestire di-

gnaretur de omni feudo et iure feudi, quod olim dictus dominus Almericus de Montona et sui predecessores habuerunt et tenuerunt ab ipso domino Dietalmo et a suis predecessoribus, offerens se paratum nomine antedicto sibi prestare sacramentum fidelitatis et omnia alia facere, que in talibus fieri consueuerit. Qui dominus Dietalmus audita iusta petitione dicti domini Garofoli nomine antedicto inuestiuit gratiose et benigne dictum dominum Garofolum recipientem nomine dicti Nicholai et pro ipso Nicholao de omni feudo et iure feudi cum anco sue clamidis, quod dictus dominus Almericus de Montona et sui predecessores habuerunt et tenuerunt ab ipso domino Dietalmo et a predecessoribus suis et a domo de Rifinberg remissa sibi ad presens sacramento fidelitatis.

Prevod:¹⁹

V prisotnosti poklicanih in naprošenih prič Ričarda [...] iz Tara (ali Torre?) [...] de Ceruaua de Cenet[-], Pasqualina iz vasi Cenet[-], Montaldina, sorodnika gospoda Guicarda iz Petrapilose in drugih. Gospod Garofolus Goyne iz Pirana, skrbnik in v imenu skrbništva Nicholaja, sina pokojnega Almerica iz Motovuna, ki ga je postavil in odredil plemeniti mož, gospod Federicus Cornarius,²⁰ častitljivi motovunski podestat, kot je podrobneje obrazloženo v listini, ki sem jo jaz, spodaj podpisani notar videl in prebral, napisani z roko Jacoba, notarja s cesarskim poverilom (leta tisoč dv²¹) zgoraj omenjenega tisočega leta in indikcije, dne 20. maja, se je pojavil v osebni navzočnosti odličnika gospoda Dietalma iz Rihenberka in prosil ter ponižno moledoval, naj ga v zgoraj omenjenem imenu ima za vrednega in mu podeli celoten fevd po fevdnem pravu, kot so ga nekoč imeli in posedovali imenovani gospod Almericus iz Motovuna in njegovi predniki od samega gospoda Dietalma in od njegovih prednikov. Ponudil se je kot pripravljen, da mu v prej omenjenem imenu priseže zvestobo in stori vse ostalo, kar je v takem primeru običajno. In ko je gospod Dietalmus slišal utemeljeno prošnjo omenjenega gospoda Garofula v omenjenem imenu, je milostljivo in dobrotljivo z vrvico svojega plašča umestil omenjenega gospoda Garofula, ki je to sprejel v imenu omenjenega Nicholaja in za Nicholaja, v celoten fevd s fevdnim pravom, kot so ga nekoč imeli in posedovali imenovani gospod Almericus iz Motovuna in njegovi predniki, od samega gospoda Dietalma in njegovih prednikov in od rihemberške hiše, in takoj sprejel prisego zvestobe.

17 Notar je začel z besedo pisati številko vigesimo, potem je prvo črko popravil, nato del besedila prečrtal.

18 Črka a je zapisana nad številko.

19 Osebna imena v tem in sledečih prevodih niso slovenjena, prilagojena so le obrazil.

20 Prim. op. 16.

21 Prim. op. 17.

PROŠNJA ZA UMEŠTITEV V FEVD – VPIS Z
ZAPOREDNO ŠTEVILKO 44²²

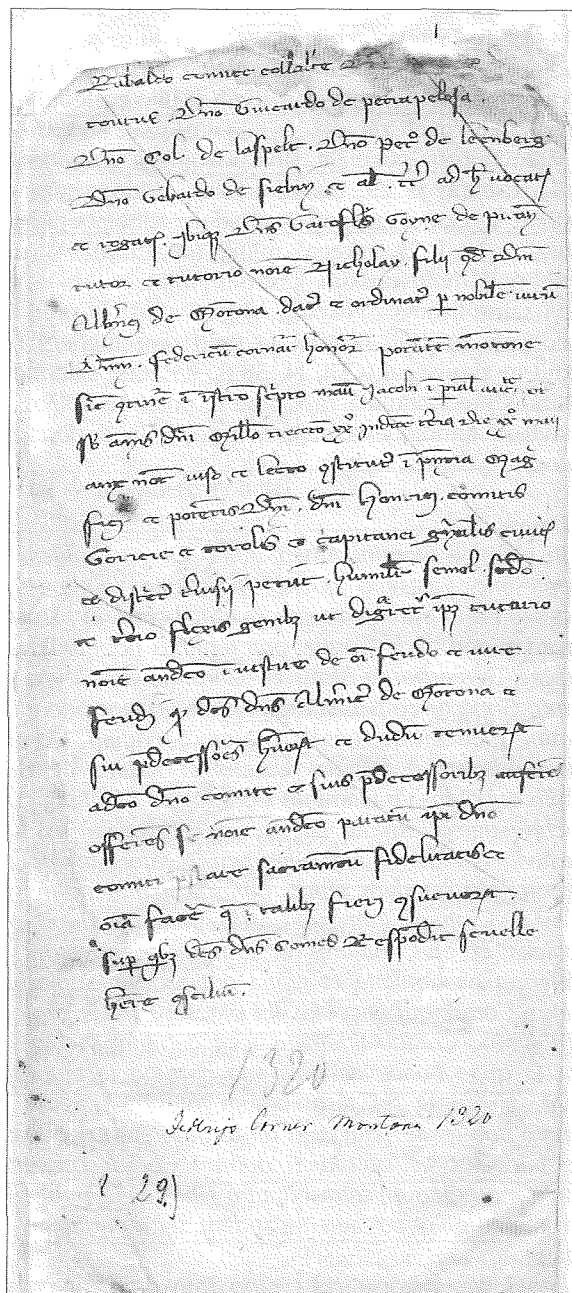
Prepis:

... Rambaldo comite Collalte, domino Henrico de Toutus, domino Guicardo de Petrapelosa [...], domino Col de Laspelt, domino Petro de Leenberg, domino Gebardo de Siebin et aliis testibus ad hec uocatis et rogatis. Ibiq[ue] dominus Garofolus Goyne de Pirano tutor et tutorio nomine Nicholay filii condam domini Almerici²³ de Montona datus et ordinatus per nobilem uirum dominum Federicum Cornarium honorabilem potestatem Montone, sic continere in instrumento scripto manu Jacobi imperiali auctoritate notario sub annis domini millesimo trecentesimo XX, indictione tertia, die XX maii a me notario uiso et lecto, constitutus in presentia magnifici et potentis domini domini Henrici comitis Goricie et Torolis et capitanei generalis ciuitatis et districtus Treuisii petiit humiliter semel, secundo et tercio flexis genibus, ut dignaretur ipsum tutorio nomine antedicto inuestire de omni feudo et iure feudi, quod dictus dominus Almericus de Montona et sui predecessores habuerunt et dudum tenuerunt a dicto domino comite et suis predecessoribus (aufentes) offerens se nomine antedicto paratum ipsi domino comiti prestare sacramentum fidelitatis et omnia facere, que in talibus fieri consueuerunt. Super quibus dictus dominus comes respondit se uelle habere consilium.

Prevod:

V prisotnosti Rambalda, grofa Collalto, gospoda Henrica de Toutus, gospoda Guicarda iz Petrapilose [...], gospoda Col de Laspelt, gospoda Petra iz Lemberga, gospoda Gebarda de Siebin in drugih poklicanih in naprošenih prič. Gospod Garofolus Goyne iz Pirana, skrbnik in v imenu skrbništva Nicholaja, sina pokojnega gospoda Almerica iz Motovuna, ki ga je postavil in odredil plemeniti mož, gospod Federicus Cornarius, častitljivi motovunski podestat, kot je obrazloženo v listini, ki sem jo jaz, spodaj podpisani notar videl in prebral, napisani z roko Jacoba, notarja s cesarskim poverilom leta Gospodovega tisoč tristo 20, tretje indikcije, dne 20. maja, se je pojavil v prisotnosti veličastnega in mogočnega gospoda gospoda (velegospoda?) Henrica, grofa Goriške in Tirolske in generalnega kapitana mesta in distrikta Treviso ter enkrat, drugič in tretjič pokleknil in ponižno prosil, naj ga v zgoraj omenjenem skrbniškem imenu ima za vrednega in mu podeli celoten fevd po fevdnem pravu, kot so ga imeli in doslej posedovali imenovani gospod Almericus iz Motovuna in

njegovi predniki od omenjenega gospoda grofa in njegovih prednikov. (Ponujajoč)²⁴ Ponudil se je kot pripravljen, da v prej omenjenem imenu priseže gospodu grofu zvestobo in stori vse ostalo, kar je v takem primeru običajno. Omenjeni gospod grof je odgovoril, da se hoče o tem posvetovati.

22 Vpis je na hrbtni strani lista 10; je prečrtan, kar najverjetneje pomeni, da je notar po predlogi izdelal javnopravno listino; pod njim so Franceschijevi zaznamki, prim. op. 11.

23 Notar je začel pisati ime Alberici, potem je črko b popravil v m.

24 V izvirniku je nápak napisana beseda prečrtana.

SORODNI OBJAVI V DELU CODICE DIPLOMATICO ISTRIANO PIETRA KANDLERJA

Listin, izdelanih po zgoraj predstavljenih predlogah, v piranskem arhivu ni; tudi v znanih edicijah virov ju nisem zasledila. Pač pa se za ta čas v povezavi z istrskimi posestmi goriških grofov in njihovih ministerialov (o njih s podrobnimi navedbami literature zlasti Štih, 1994; 1996; 1997) omenjata dve listini, ki ju je priobčil Kandler v svojem Codice diplomatico Istriano (CDI). V njih nastopajo nekatere osebe, ki jih je bilo zaslediti tudi v predhodnih dveh zapisih.

Motovunčana Nikolaja, sina pokojnega gospoda Almerika osebno je 29. marca 1324 v minoritskem samostanu v Gorici gospod Konrad iz Rihemberka investiral v fevd "dvorskega" mlina (*de Curte*) na reki Mimi, pod motovunskim kastrom; mlin naj bi – po trditvi same listine – Nikolaj, njegovi starši in predniki posedovali že prej. Nikolaj je pred umestiteljem pokleknil in zaprisegel (CDI, N. 582).²⁵ Zaradi skladnosti vsebine s predhodnima zapisoma iz notarske knjige 14 obnavljam Kandlerjevo objavo v celoti in ji dodajam prevod.

Prepis:

In Nomine Domini Amen. Anno Domini millesimo trigentesimo vigesimo quarto Indictione septima die vigesimo nono intrante mense martii. Actum in claustrum fratrum minorum de Goritia, praesentibus nobilibus viris Dominis Bernardo de Strassolt, Garofolo de Goyna de pirano, Gono tusco habitatore goritiae, Joanne Serviciali Domini plebani de trasat, Marco Serviciali Domini Henrici de trasat testibus vocatis et rogatis et aliis. Nobilis et potens vir Dominus Coradus de rifimberg cum Lancho suae Clamidis ad rectum et legale feudum investivit Nicolaum filium quondam Domini Almerici de montona de quodam feudo cujusdam molendini qui dicitur de Curte positum sub Castro montonae quod ipse Nicolaus et ejus majores et antiqui cognoverunt et habuerunt ex bonitate et gratia antiquorum supradicti Domini Coradi qui Nicolaus ibi praesens flexis genibus ipsi Domino Corado fidelitatis fecit debitum sacramentum. Et quae bonus vasallus suo domino facere consuevit. In cujus rei testimonium presens pagina in formam publicam reducta ut rei testimonium declaravit ipse Nicolaus ac supradicti domini Coradi consensu rogavit me notarium infrascriptum sibi facere publicum instrumentum, quod autenticandum feci publicum ut apparet.

Ego lucas logvirus de pirano imperiali auctoritate

notarius hiis omnibus interfui et praesentibus partibus dictam investituram intellexi et rogatus scripsi meum signum publicum adjungendo etc.

Marchese G. P. dei Polesini.

Prevod:

V imenu Gospoda, amen. Leta Gospodovega 1324 sedme indikcije, dne 29. marca v minoritskem samostanu v Gorici, v prisotnosti plemenitih gospodov Bernarda iz Strassolda, Garofola Goyne iz Pirana, Gona Tusca, prebivalca Gorice, Joannesa, oprode gospoda župnika s Trsata, Marca, oproda gospoda Henrica s Trsata, poklicanih in naprošenih prič. Plemeniti in močni gospod Conrad²⁶ z Rihemberka je z vrstico svojega plašča umestil Nicolaja, sina pokojnega gospoda Almerika iz Motovuna v pravi in pravnomočni fevd mlina, ki se imenuje dvorni in stoji pod motovunskim kastrom, ki so ga Nicolaj in njegovi starši in predniki poznali in imeli po dobroti in milosti prednikov zgoraj omenjenega Conrada. Tukaj prisotni Nicolaus je gospodu Conradu kleče izrekel dolžno zaprisego, kot jo je po običaju storil dobri vazal svojemu gospodu. O dogodku priča ta list, zapisan v javni obliki, kot je o zadevi izjavil Nicolaus, ki je s soglasjem omenjenega Conrada prosil mene, spodaj podpisanega notarja, naj mu naredim javno listino, kar sem, kot je očitno, objavil, da bi to potrdil kot verodostojno.

Jaz Lucas logvirus²⁷ iz Pirana, notar s cesarskim poverilom, sem bil ob vsem tem prisoten in sem v prisotnosti strank razumel umestitev, jo na prošnjo zapisal ter dodal svoj notarski znak itd.

Drugi zapis, ki še sodi v naš kontekst in ga objavlja Kandler (CDI, N. 567), je vsebinsko nekoliko odmaknjen od zgornjih treh; datira iz 18. julija 1321. Obravnava reševanje spora med Motovunom in Završjem, in sicer glede gozda v Balah. Pri njem so za nas zanimiva samo nekatera izbrana imena akterjev in prič, ki smo jih srečali tudi v zgornjih izvirnikih, tako goriškega grofa Henrika, Guicarda iz Petrapilose in osebe z nenavadnim imenom Hoxalcus, imenovan Quaspelt iz Momjana.

V NAVEDENIH ZAPISIH OMENJENE OSEBE IN KRAJI

Imena oseb, njihovih vzdevkov in krajev, ki se pojavljajo v zapisih, so razvidna iz spodnje tabele. V prvih dveh rubrikah od leve so imena iz obeh vpisov v notarski knjigi številka 14, v tretji tista iz Kandlerjeve objave, ki smo jo povzeli v celoti, v četrti pa le izbor nekaterih imen iz zapisa o sporu za gozd.

25 Kandler jo po lastni navedbi povzema po *Archivio domestico dei Marchesi Polesini*.

26 V objavi je ime zapisano brez črke n.

27 Piranski notar Lucas je imel vzdevek *Boninus*, *Bonuinus*, ki je v objavi napačno prepisan v *logvirus*.

Tabela 1: Imena oseb, njihovih vzdevkov in krajev v piranski notarski knjigi (NK) in Codice diplomatico istriano (CDI).**Table 1: Names of people, their nicknames, and names of places in the Piran notary book (NK) and in Codice diplomatico istriano (CDI).**

NK 14, vpis 43	NK 14, vpis 44	CDI, N. 582	CDI, N. 567
[...] de Ceruaua de Cenet[-]			
[...] la [T]urre de [...]			
Almericus de Montona, olim dominus ~ eius filius Nichola(i)us	Almericus de Montona, olim dominus ~ eius filius Nichola(i)us	Almericus de Montona, olim dominus ~ eius filius Nicolaus	
		Bernardus de Strassolt, nobilis vir dominus ~	
		Bonvinus, ²⁸ Lucas ~ de Pirano imperiali auctoritate notarius	
Cenet[-], [...] de Ceruaua de ~			
Cenet[-], Pasqualinus de uilla ~			
Ceruaua de Cenet[-], [...] de ~			
	Col de Laspelt, dominus ~		
	Collalte, Rambaldus comes ~		
		Coradus de Rifimberg, nobilis et potens vir dominus ~	
Conarius, nobilis vir dominus Federicus ~ honorabilis potestas Montone	Cornarius, nobilis uir dominus Federicus ~ honorabilis potestas Montone		
Dietalmus de Rifinberg, egregius vir dominus ~			
Federicus Conarius honorabilis potestas Montone, nobilis vir dominus ~	Federicus Cornarius honorabilis potestas Montone, nobilis uir dominus ~		
Garofolus Goyne de Pirano, dominus ~	Garofolus Goyne de Pirano, dominus ~	Garofolus de Goyna de Pirano, nobilis vir dominus ~	
		Gonus Tuscus habitator Goritiae, nobilis vir dominus ~	
	Goricie, magnificus et potens dominus dominus Henricus comes ~ et Torolis et capitaneus generalis ciuitatis et districtus Treuisii	Goritia, claustrum fratrum minorum de ~ Goritiae, nobilis vir dominus Gonus Tuscus habitator ~	Goritie, dominus dominus Henricus comes ~
Goyne, dominus Garofolus ~ de Pirano	Goyne, dominus Garofolus ~ de Pirano	Goyna, nobilis vir dominus Garofolus de ~ de Pirano	
Guicardus de Petrapelosa, dominus ~ eius familiaris Montaldinus	Guicardus de Petrapelosa, dominus ~		Guicardus de Petrapelosa, dominus ~
	Gebardus de Siebin, dominus ~		
	Henricus comes Goricie et Torolis et capitaneus generalis ciuitatis et districtus Treuisii, magnificus et potens dominus dominus ~		Henricus comes Goritie, dominus dominus ~

28 Prim. op. 27.

	Henricus de Toutus, dominus ~		
		Henricus de Trasat, dominus ~ eius servicialis nobilis vir dominus Marcus	
			Hoxalcus dictus Quaspelt de Mimigliano, nobilis miles dominus ~
Iacobus imperiali auctoritate notarius	Iacobus imperiali auctoritate notarius		
		Joannes servicialis domini plebani de Trasat, nobilis vir dominus ~	
	Laspelt, dominus Col de ~		
	Leenbergo, dominus Petrus de ~		
		logvirus, ²⁹ Lucas ~ de Pirano imperiali auctoritate notarius	
		Lucas logvirus (=Lucas Bonvinus) ³⁰ de Pirano imperiali auctoritate notarius	
		Marcus servicialis domini Henrici de Trasat, nobilis vir dominus ~	
			Mimigliano, nobilis miles dominus Hoxalcus dictus Quaspelt de ~
Montaldinus familiaris domi- ni Guicardi de Petrapelosa			
Montona, olim dominus Almericus de ~ Montona, Nichola(i)us filius condam domini Almerici de ~	Montona, olim dominus Almericus de ~ Montona, Nichola(i)us filius condam domini Almerici de ~	Montonae, castrum Montona, olim dominus Almericus de ~ Montona, Nicolaus filius quondam domini Almerici de ~	
Nichola(i)us filius condam domini Almerici de Montona	Nichola(i)us filius condam domini Almerici de Montona	Nicolaus filius quondam domini Almerici de Montona	
Pasqualinus de uilla Cenet[-]			
Petrapelosa, dominus Guicardus de ~ Petrapelosa, Montaldinus familiaris domini Guicardi de ~	Petrapelosa, dominus Guicardus de ~		Petrapelosa, dominus Guicardus de ~
	Petrus de Leenbergo, dominus ~		
Pirano, dominus Garofolus Goyne de ~	Pirano, dominus Garofolus Goyne de ~	Pirano, nobilis vir dominus Garofolus de Goyne de ~ Pirano, Lucas logvirus (=Lucas Bonuinus) ³¹ de ~ imperiali auctoritate notarius	
			Quaspelt, nobilis miles dominus Hoxalcus dictus ~ de Mimigliano

29 Prim. op. 27.

30 Prim. op. 27.

31 Prim. op. 27.

	Rambaldus comes Collalte		
Rifinberg, domus de ~ Rifinberg, egregius vir dominus Dietalmus de ~ Riçard[us ...]		Rifimberg, nobilis et potens vir dominus Coradus de ~	
	Siebin, dominus Gebardus de ~		
		Strassolt, nobilis vir dominus Bernardus de ~	
	Toutus, dominus Henricus de ~		
	Torolis, magnificus et potens dominus dominus Henricus comes Goricie et ~ et capitaneus generalis ciuitatis et districtus Treuisii		
		Trasat, dominus plebanus de ~ eius servicialis nobilis vir dominus Joannes Trasat, nobilis vir dominus Henricus de ~ eius servicialis nobilis vir dominus Marcus	
	Treuisii, magnificus et potens dominus dominus Henricus comes Goricie et Torolis et capitaneus generalis ciuitatis et districtus ~		
[T]urre de [...],[...] la ~			
		Tuscus, nobilis vir dominus Gonus ~ habitator Goritiae	

Za katere sodobne kraje bi lahko šlo pri v tabeli omenjenih (predvidoma) krajevnih imenih?

Cenet[.]	Ceneda?
Ceruaua	?
Collalte	Collalto
Goricia, Goritia	Gorica
Laspelt	?
Leenberg	Lemberg
Mimigliano	Momjan
Montona	Motovun
Petrapelosa	Petrapilosa
Piemonte	Završje
Pirano	Piran
Rifinberk, Rifimberg	Rihemberk, Branik
Siebin	?
Strassolt	Strassoldo
Toutus	?
Treuisium	Treviso
Trasat	Trsat
Torolis	Tirolska
Turre	Tar ali Torre?

ZANESLJIVOST IMENSKIH PODATKOV V IZVIRNIKIH

Vsebinskemu jedru zapisov je notar nedvomno posvetil vso svojo pozornost. Pač pa je uporabnik takó še neobjavljenega kot že objavljenega rokopisnega vira včasih v dvomih, ali so imena v izvirniku oz. v objavi zapisana natančno. Pri še neobjavljenem izvirniku ima pomembno vlogo pri preciznem posredovanju imen na papir zapisovalec – notar. Poimenovanje, ki so ga ljudje uporabljali v pogovoru, je zapisal, kot ga je slišal in razumel, v zaporedju in na način, ki ga je bil vajen. Na zapis je vplivala njegova lastna jezikovna praksa, ki ji je včasih imena prilagodil: lahko jih je npr. prevedel, latiniziral, ponemčil, kar je opazno pri končnicah imen in pri pisanju nekaterih glasov. Če zapisa ni delal sproti ob dogodku, se je lahko kasneje pri njegovi izdelavi tudi zmotil in kakšno od imen iz svojega "stenograma" zapisal v spremenjeni obliki. – Pri objavljenih virih pa imamo opravka še z enim posrednikom: s prepisovalcem, ki je izvirnik prepisal v sodobno pisavo ali ga neposredno pretipkal ter poskrbel za njegov natis. Do nenatančnega posnetka besedila izvirnika lahko pride pri samem prepisu, pa tudi pri kasnejših pripravah za tisk, ki so tehnične narave.

Naš notar ima lepo in jasno pisavo; redko se je

"zapisal" in tu in tam kakšno besedo prečrtal. V prvem od dveh obravnavanih vpisov (NK 14, list 10) se je zmotil pri imenu motovunskega podestata, v katerem je izpustil črko r (*Conarius* namesto *Cornarius*). Vprašljiva je opredelitev imen [...] *de Ceruaua de Cenet*[-] in *uilla Cenet*[-]. Drugo ime je okrajšano, zato je identifikacija s krajem Ceneda negotova. Pri drugem objavljenem zapisu (NK 14, list 10 verso) je notar ime motovunskega podestata zapisal prav. V tem vpisu srečamo med pričami dogodka več imen, ki so razberljiva, vendar jih je težko opredeliti. Prvi je gospod *Henricus de Toutus*, drugi gospod *Col de Laspelt*, tretji pa gospod *Gebardus de Siebin*. Drugo ime omogoča manjšo špekulacijo: v Kandlerjevi objavi spora med Motovunom in Završjem za gozd (CDI, N. 567) nastopa med pričami *nobilis miles Hoxalcus dictus Quaspelt* iz Momjana. Pri imenu *Hoxalcus* gre za obliko osebnega imena Vošalk. Vzdevek *Quaspelt* pa – če pomislimo na način tedanjega zapisovanja – zelo spominja na nenavadno ime *Col de Laspelt*. Ali bi moglo iti pri obeh imenih za isto osebo, ki se pogosto pojavlja v virih prvih treh desetletij 14. stoletja tudi z vzdevkom *Wachspeutel* (podrobneje o tem: Štih, 1994, 80-82; 1996, 86-89, 1997, 80-82)? De Franceschi in Kos sta menila, da gre pri tej osebi za Panšpetala, slugo iz Momjana, ki ga omenja vir *Istarski razvod*, katerega dogajanje pa sta opredelila časovno različno (De Franceschi, 1938, 102-104; Kos, 1931, 160).

Pri Kandlerjevi objavi zapisa o podelitvi mlina v fevd (CDI, N. 582) nastopa kot fevdni gospod *Coradus* iz Rihemberka. Brez vpogleda v izvirnik je težko ugotoviti, ali je bila ob nastanku zapisa na Primorskem v rabi oblika tega imena brez črke n (med o in r) in je piranski notar zapisal ime natančno, kot ga je slišal, ali ga je "italianiziral" v skladu s svojo prakso, ali pa je to storil kasnejši prepisovalec izvirnika. Pač pa sem – ne da bi videla izvirni zapis – prepričana, da je pri Kandlerjevi objavi ime piranskega notarja, ki je napisal dokument o podelitvi mlina v fevd, zapisano napačno. Objava ga imenuje *Lucas logvirus*, pri čemer osebno ime piše kurzivno, kot da dvomi v pravilnost razbranja besede. Kaj je Kandler razumel pod besedo *logvirus*, ne bomo uganili. Vsekakor v Piranu v tem času srečamo notarja z imenom *Lucas Boninus*, *Lucas Bonuinus*.³² V tedanji pisavi tega imena ni težko prebrati napačno kot *logvirus*. Prepisovalec rokopisnega izvirnika se je tu zmotil in Lucasa *Bonuina* prekrstil v Lucasa *logvira*.

VSEBINA OBRAVNAVANIH ZAPISOV

Vsebina prepisanih in prevedenih treh zapisov je sorodna. Gre za prošnje za umestitev v fevd iste osebe, Motovunčana Nikolaja, potomca Almerika iz Motovuna, ki je fevde užival doslej. Fevdni gospodje, ki sta jih Pirančan Garofol v Nikolajevem imenu in Nikolaj sam prosila za podelitev fevdov, so bili Dietalm iz Rihemberka, goriški grof Henrik II. in Konrad iz Rihemberka. Oba Rihemberčana sta prošnji ustregla, grof pa se je izgovoril, da se želi prej posvetovati; v tem primeru je prišlo do zapisa o neizvršenem pravnem dejanju, kar je svojevrstna posebnost.

Goriškega grofa Henrika ni potrebno podrobneje predstavljati, saj je bilo o njem že veliko napisanega (zlasti Štih, 1994; 1996; 1997). Ime *Dietalmus* je verjetno soznačno z nemško inačico Dietmar. Dietalm iz Rihemberka³³ je bil vnuk Dietalma iz Villalte, ki je bil oče njegove matere Kunigunde;³⁴ tej je dal za jutrnjo njen mož (Dietalmov oče) Ulrik III. Rihemberški s soglasjem (!) goriškega grofa istrsko Završje blizu Motovuna, kar kaže, da so bili Rihemberški goriški ministeriali (Štih, 1994, 104-105; 1996, 112-113; 1997, 104-105). Dietalm je umrl 1323.

Konrad, ki je podelil v fevd mlin (CDI, N. 582), je bil Dietalmov brat. Dietalma je preživel za poldrugo desetletje (umrl je med 1337 in 1338). Brata sta 1313 obnovila fevde Johanesu Foscu iz Varma, 1316 je goriški grof zagladil spore, ki so povzročili krvavo fajdo, v kateri sta sodelovala, 1320 sta Miljčanu podelila fevdno pismo za desetino v *Borgolauri*, 1322 sta prodala *Lippo* na Krasu (Czoernig, 1873, 647; Trotter, 1929, Nr. 583-84, Bd. 10, 540-541).

Tudi imena prič in nekaterih drugih v zapisih omenjenih oseb niso neznana: tako gospoda Guicarda (II.) iz Petrapilose, borbenega privrženca goriških grofov (prim. npr. Darovec, 1996, 29-30), ki je bil tast Dietalma iz Rihemberka, pa motovunskega podestata Federika Cornarija,³⁵ pa Bernarda iz Strassolda.³⁶ Vošalka, imenovanega Quaspelt, smo že omenili. Zanimivo ime med pričami je tudi Rambaldus, grof Collalto. Istoimenega veljaka omenja starejša literatura kot očeta Hyppolite Nere, soproge goriškega grofa Alberta I. (umrl naj bi 1250) in deda Meinharda V. (Czoernig, 1873, 509). Najnovejša literatura je tega Alberta razglasila za neobstoječega in ga je izločila iz genealoškega drevesa goriških grofov (Štih, 2002, 63-65).

32 Npr.: Piranski arhiv, vicedominska knjiga (VK) 1, list 28, VK 2a, list 47.

33 O Rihemberških zlasti Trotter (1929) z zanesljivimi genealoškimi podatki.

34 Po tedanjem običaju je ime prehajalo z deda na vnuka, v tem primeru z deda po materini strani.

35 Kandler (1875, 277) in Morteani (1895, 237) ga poznata in časovno umeščata v leto 1321; kot je razvidno iz drugega od predstavljenih zapisov iz notarske knjige 14, pa je funkcijo nastopil najkasneje 20. maja 1320.

36 Coroninijeva omemba investicije v fevd Bernarda *de Strasolth* s strani goriškega grofa Henrika (II.) iz 1312 morda zadeva prav Bernarda *de Strassolt*, ki ga omenja CDI, N. 582: Coronini Cronberg (1759, 259).

In zdaj nazaj k fevdnim gospodom, ki so bili v zapisih naprošeni za podelitev posesti. Pridevki, ki jih imajo ob imenih, odražajo različno stopnjo njihove odličnosti: Dietalm se imenuje gospod, odličnik (*dominus, egregius vir*); Konrad je gospod, plemenit in mogočen človek (*dominus, nobilis et potens vir*); Henrik pa je veličastni in mogočni gospod gospod (velegospod?), grof Goriške in Tirolske, generalni kapitan Trevisa (*magnificus et potens dominus dominus, comes Goricie et Torolis et capitaneus generalis Trevisii*³⁷); v drugem Kandlerjevem zapisu, ki smo ga tu omenili le bežno, pa je Henrik gospod gospod (velegospod?), grof Goriške (*dominus dominus, comes Goritie*, CDI, N. 567).

Zapisi dokaj nazorno opisujejo uveljavljeni obred umestitve v fevd. Kdor je želel prejeti fevd, je prišel pred potencialnega fevdnega gospoda. Lahko ga je nadomeščal zastopnik, kot v obeh zapisih v notarski knjigi 14. Motovunčan Nikolaj je bil morda ob prvih dveh investicijah še mladoleten. Zastopal ga je skrbnik, ki ga je zanj imenoval motovunski podestat. Nekaj let kasneje, 1324, pa je že samostojno prevzel fevd mlina; predvidoma je v vmesnem razdobju med podelitvami dosegel polnoletnost. Prosilec je gospoda je ponižno zaprosil za podelitev fevda po fevdnem pravu. Običajno se je skliceval na dednost fevda v družini, češ da želi prejeti fevd na način, kot so ga uživali njegovi starši in predniki, ki so fevd dobili od fevdnega gospoda samega in od njegovih prednikov (ali le od slednjih). Pred goriškim grofom Henrikom je prosilec trikrat pokleknil. Naprošeni fevdni gospod je poslušal prošnjo in – če se je tako odločil – umestil prosilca "z vrstico svojega plašča".³⁸ Sledila je obvezna prisega zvestobe, ki jo je po običaju dal dobri vazal svojemu gospodu (*quae bonus vasallus suo domino facere consuevit*). Nikolaj jo je pred Konradom iz Rihemberka opravil kleče.

Predmet fevda je opredeljen in ubiciran samo v primeru podelitve dvornega mlina pod motovunskim kastrom (CDI, N. 582), v obeh zapisih v notarski knjigi 14 pa ne. V teh prosilec globalno prosi, da bi ga gospod v imenu varovanca umestil v "celoten fevd po fevdnem pravu" (*nomine antedicto inuestire de omni feudo et iure feudi*). Pisec notarske knjige 14 je za zapis o podelitvi fevda uporabljal tipiziran obrazec, tako da se posa-

mezni stavki v obeh zapisih ponavljajo, kar nekoliko omejuje njuno povednost. Vsekakor je škoda, da predmet fevda v teh dveh primerih ni podrobneje opredeljen. Morda gre za nepremično posest, ki ni daleč od Motovuna, lahko bi se nahajala prav na območju Završja, s katerim so upravljali Rihemberški³⁹ in Goriški.

DRUŽINA GOINA

Pojasnilo terja še ena oseba, ki nastopa v vseh treh podrobneje obravnavanih zapisih. Nikolaja je v dveh v notarski knjigi 14 opisanih primerih prošnje za podelitev fevda zastopal ugledni Pirančan Garofol Goyne, v tretjem, ki ga je objavil Kandler (CDI, N. 582), pa je bil priča dogodka. Njegovo vlogo in prisotnost pojasnjuje domneva, da je bil z Nikolajem v sorodu. Garoful,⁴⁰ sin Valterija Goine iz Pirana, se 1285 omenja kot sorodnik (*consanguineus*) in skrbnik Almerika iz Motovuna. Skupaj sta prebivala v gostišču (*obspicium*) in za skupnega zastopnika imenovala Paganina iz Buj (NK 2, št. 210). Garoful je bil Almeriku pet let kasneje (1291) tudi porok: razsodba glede dote, ki jo je dolgoval Almerik iz Motovuna, je določala, naj se dolg, če Almerik nima imetja, poravna iz Garofulovega premoženja (NK 6, 286). Čeprav to ni izrecno navedeno, gre pri Almeriku iz Motovuna zelo verjetno za Nikolajevega očeta.

Garofol je bil član rodbine Goina, katere potomec je bil kasneje tudi znani humanist Gian Battista Goina (Goineus, Goynaesus), ki je živel od 1514 do okoli 1580, *sholar* v Bologni in v Padovi. Kot zdravnik je v Piranu deloval do 1550, ko se je moral kot protestant zateči v Nemčijo. Pisal je o medicini, opisoval je Istro (*De situ Istriae libellus*). Tudi njegov brat Nicolò se je odlikoval na področju zdravstva.

Najstarejša znana omemba člana piranske družine Goina sega v leto 1247, v čas, ko je bilo piransko ozemlje še pod močnim vplivom zemljiškokogospodskih razmerij, ki so obvladovala podeželje. Piranski podestat je bil tedaj gospod Vošalk iz Momjana, ki je investiral Henrika Goyne in Markvarda Apolonija v fevd vasi (*villa*)⁴¹ Sečovlje z ozemljem in z dohodki (CP I, št. 83). Momjanski gospodje so imeli tedaj na Piranskem močan zemljiškoposestni položaj.

37 Distrikt mesta Treviso je Henrik II. sprejel 3. aprila 1319 od kralja Friderika Lepega (Štih, 1994, 32; 1996, 36; 1997, 32). Ta podatek podkrepljuje ugotovljeno datacijo dogajanja iz zapisov v notarski knjigi 14.

38 V fevdstvu je investitura pomenila dejanje, ki je po poklonitvi s strani prejemnika simboliziralo pravno razmerje gospoda in vazala. Gospod je pri tem aktu uporabljal investiturne simbole: prstan, križ, rokavico. Pri cerkvenih umestitvah sta se uporabljala palica in prstan, na nižji ravni oltarni prt, cerkveni ključ ali knjiga ipd. Pas je veljal za simbol moči in gospostva: polaganje pasu na orožje in ključje je simboliziralo nastop službe ali pravice. Mladi vitez je ob posvetitvi simbolno prejel pas. Podoben pravni pomen sta imela tudi plašč in prapor.

39 Štih meni, da Rihemberški v 14. stoletju niso več imeli v fevdu Završja, ki je postalo sedež posebnega goriškega glavarja Hartuycha de Castro S. Michaelis, kot omenja CDI, N. 567 (Štih, 1994, 105; 1996, 114; 1997, 105).

40 Ime se pojavlja v inačicah: Garofalus, Garofolus, Garoffolus, Garofulus, Garofullus.

41 O dilemah v zvezi z razlago besede, prim.: Štih (1999, 135-137).

Zelo opazen piranski veljak je bil le malo kasneje tudi Iohanes Goina, ki se 1258 omenja kot priča (CP I, št. 100), 1261 pa je opravljal ugledno funkcijo piranskega konzula (CP I, št. 104, 105). Piran je bil tedaj v interesni sferi patriarha, goriških grofov in Benetk. Lastno pot je iskal v povezavah s Koprom. Koprsko stranko je v Piranu zastopal prav Iohanes Goina in se s tem močno povzpел. Mesto pa se mu je 1262 zoperstavilo: nasprotniki so vdrl v njegovo hišo, ga ujeli in izgnali, mu razdejali hiše in zaplenili orožje (CP I, št. 108).

Funkcijo piranskega konzula je 1261 opravljal tudi Adalgerij Goine (CP I, št. 104).

V šestdesetih letih (1267, CP I, št. 124) prvič srečamo že tudi Valterija Goina, očeta "našega" Garofola. Sklepamo, da je bil premožen in ugleden, saj si je 1268 skupaj s še nekaterimi piranskimi imetniki izposodil denar od kreditorja iz Kopra (CP I, št. 125), leto kasneje pa je v imenu Pirana sprejel denar za poravnavo dolga (CP I, št. 130). Na njegovo politično udejstvovanje kaže njegov podpis pod omejitve patriarhove jurisdikcije 1270 (CP I, št. 133). V Piranu sta se tedaj potegovali za prevladujoč vpliv dve stranki: goriško-koprška, ki je v času sedisvakance njegove stolice (od 1269) skušala nadomestiti patriarha, in beneška. Med njima je prišlo do hudih obračunavanj. Koprčani so 1273 uspeli v Piranu zagotoviti red. Pirančani so določili sedem potomcev glavnih piranskih družin za pōroke, da se bodo dogovori o miru spoštovali, da ne bo več prihajalo do oboroženih spopadov in da se Pirančani zlasti ne bodo več spopadali med seboj s stolpov. Lastniki stolpov, med njimi člani družine Goina, so se zavezali v tem smislu. Valterij Goine je za sina Iohanesa jamčil, da se s Pirančani ne bo boril s stolpa, zanj samega pa je jamčil notar Artuik (CP I, št. 142). Oktobra 1290 se Valterij omenja kot bivši imetnik fevda gospoda Odorlika iz Momjana, kar pomeni, da v tem času ni bil več med živimi (CP I, št. 201, NK 6, št. 278).

Za Valterijevega sina Iohanesa, ki je bil že omenjen, in za drugega sina Garofola je 1290 v Trevisu Pirančan Dominik Čaneta prosil gospoda Odorlika iz Momjana, naj ju investira fevd, ki ga je imel že njun oče (CP I, št. 201, NK 6, št. 278). Iohanes ni dolgo živel: že 1291 je dal zapisati poslednjo voljo, v kateri se je z volili spomnil matere Tomasine, brata Garofola ter sester Katarine in Vere (NK 6, št. 540). Kasneje ga v zapisih ne zasledimo več.

Preden se posvetimo Garofolu, omenimo, da se je v osemdesetih letih 13. stoletja v Piranu živahno poslovno udeještoval tudi Henrik Goina, sin gospoda Facina de Vitalis. Nastopal je kot priča, upnik in dolžnik, prodajalec vina na kredit, dolžnik za gostilniško vino, upnik za najem ali nakup soda. Bil je imetnik nepremičnin: kupec vrta poleg svojega, kupec hiške poleg svoje v

četrti Domo, kupec dela vinograda in zemljišča v Pantiaгу na Piranskem, prejemnik darovnice za vrt v Izoli, za zemljišče v sv. Mariji na Piranskem in za prostor v cerkvi sv. Jurija (NK 2, št. 501).

In zdaj še o Garofolu, ki je imel zelo dolgo in živahno življenje. Bil je sin Valterija in Tomasine Goine, nepos (vnuk ali nečak) Liona (NK 2, št. 572) in sorodnik (*consanguineus*) Almerika iz Motovuna. Pregledani viri ga prvič omenjajo skupaj z očetom Valterijem med piranskimi imenitniki, ki so se 1270 zavzemali za omejitev patriarhove jurisdikcije (CP I, št. 133). Tri leta kasneje se je ob pomiritvi krvavih obračunavanj v Piranu z vsem imetjem zavezal, da se ne bo spopadal s Pirančani s svojega stolpa (CP I, št. 142). V letih 1274 in 1281 je bil piranski konzul (CP I, št. 150, 162), 1285 pa sodnik (NK 2, št. 272). Kot *equester* je šel 1295 v službi Pirana v Koper; nosil je odredbo o piranskih mlinih na Rižani, od katerih je koprski podestat prejemal dajatev (CP I, št. 221). V skupini uglednih Pirančanov je 1301 sprejel kredit za Piran (CP II, št. 2), 1322 pa se je z nekaterimi someščani zadolžil za kredit, ki ga je mesto dolgovalo Lapu Amidei iz Firenc (CP II; št. 44).

Nastopal je kot priča pri bolj pomembnih (določanje meje z Bujami 1301 (CP II, št. 1), reševanje spora za mejo, ki so jo Bujčani 1306 kršili (CP II, št. 19), določanje meje Pirana in Izole 1321 v cerkvi sv. Bassa (CP II; št. 43) ali manj pomembnih (kot npr.: zadolžnica, darovnica, prodaja, obveza odpovedi kockanju, oddaja vinograda v zakup, imenovanje zastopnika, poravnava, razsodba, odklonitev pristojnosti za razsodbo, ženitni dogovor, oporoka, izdelava inventarja, sprejem nečaka v varuštvo, investicija v fevd (1322, CP II, št. 4)) dogodkih. Bil je med sedemnajstimi pričami, ki so 1320 poročale o običajnem pravu piranskega župnika nad kleriki (CP II, št. 39).

Zadolževal se je za žito in sukno; za prejeti kredit je dobavljal žito iz pokrajine Marche v Italiji (NK 6, št. 131); bil je upnik v zadolžnicah za platno.

Imel in užival je tudi nepremičnine. Imel je hišo v piranski četrti Misana. Od ženskega samostana sv. Petra d'Oro je 1289 sprejel v zakup vsa samostanska zemljišča na Piranskem, zlasti pa oljčne nasade na Šentjanah (ob njegovem nasadu), v Fažanu in v Kaverijah (NK 6, št. 45). Zanj in za brata Iohanesa je 1290 v Trevisu Pirančan Dominik Čaneta prosil gospoda Odorlika iz Momjana za umestitev v fevd, ki ga je imel že njun pokojni oče Valterij (CP I, št. 201, NK 6, št. 278).

To so le drobci, ki so slučajno splavali na površje; družina Goina bi zaslužila podrobno raziskavo, ki bi temeljila na številnih še neobjavljenih listinah, zlasti pa na kodeksih piranskega arhiva. V njih ne manjka podatkov za izpopolnitev zgornje podobe.

A CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF MEDIAEVAL PROPRIETARY CONDITIONS
IN PRIMORSKA

Darja MIHELIC

Milko Kos Institute of History, SRC of SASA, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2

e-mail: Mihelic@alpha.zrc-sazu.si

SUMMARY

In its introductory part, the paper emphasises the significance of research into small cumulatively conceived originals, which are the fruit of everyday business dealings amongst people. Although the content of these records is fragmentary and not an outline of a rounded up problem, they manifest a comprehensive, mosaic-like profile of various problems. Amongst such records, data on prominent historical personalities and events are rarely found, for they portray mainly the manner of everyday business agreements and life of numerous although anonymous individuals as far as their historical role is concerned. Among the most characteristic representatives of this kind of sources are notary books of various Mediterranean towns, all containing tens or hundreds of short, usually just a few lines or one or two page long summaries of very diverse business agreements.

In Italy, keeping the notary books with pithy notes on the documents' contents was practiced from the end of the 12th century, while on this side of the Adriatic the town statutes began to stipulate such activity as a notary duty in the 13th century. As far as coastal towns in Slovenia are concerned, the public body of notaries was known in the mediaeval towns of Koper, Izola and Piran. In a fairly complete form, only the Piran town archives (which actually reach into the most distant past) have been preserved in Slovenia.

The archives of Piran keep, as a written heritage of its town administration, several notary books, some of which have, however, survived only in part. They reach back into the last two decades of the 13th century and into the first two decades of the 14th century. More recently they were numbered in an inconsistent chronological order, and they often overlap in the temporal span of their entries. Although seventeen notary books have been more or less preserved in full, only three of them have been published so far (the first, second and sixth).

The entries in these books are mostly of business character. Most often they deal with promissory notes, receipts, securities, pledges, business agreements and services, partnerships, real estate agreements (rents, leases, subleases, sales, auctions, exchanges, donation deeds, enfeoffments), last will provisions, property inventories, marriage contracts, litigations, arbitrations, etc. They rarely refer to actual people and events that were of interest for the wider area's political history, as these were dealt with independent (distinguished) documents. Nevertheless, this kind of records can still be encountered here and there in the (Piran) notary books, which of course contribute to our knowledge of the interacting middle-class-feudal proprietary conditions in the area of Piran, where property was owned by different church communities, several lay lords, while the Piran people themselves also had some property abroad.

Especially interesting for a better knowledge of the feudal proprietary structure in the region of Primorska are two records on the last page of till now unpublished Piran notary book No. 14, the first of which refers to Dietalm, a feudal lord from Rihemberk, and the second to Henry II, a Gorizia Count.

The above notary book numbers 10 sheets (20 pages). The upper part of the sheets has been so badly damaged by dampness that it is practically missing. The book contains 44 entries from the years 1319 and 1320, which could have been established only indirectly. The two last records that are of greatest interest to us can be dated to the time between 20 May 1320 and 23 Apr 1323, but most probably to the end of 1320 or simply to the year 1321.

The present contribution brings photographs, copies and translations of both entries, which are in accordance with two documents published by Kandler in Codice diplomatico istriano. One of them corresponds with the two entries from the notary book both in respect of the contents and the persons appearing in them. In this paper, this document is transcribed and translated after Kandler's publication.

All three transcribed and translated records deal with several applications to enfeoff with the estate of the same person, i.e. Nicholas from Motovun, a descendant of Almeric from Motovun who had enjoyed the feuds till then. Feudal lords, who were asked by Garofol from Piran in Nicholas's name and by Nicholas himself to implement the enfeoffment, were Dietalm from Rihemberk, Henry II, the Count of Gorizia, and Conrad from Rihemberk. The records evidently describe the already affirmed ceremony of enfeoffment, and among the witnesses and the actual protagonists of the events there appear several contemporary men of note.

In both enfeoffment cases as presented in notary book No. 14, Nicholas is represented by Garofol Goyne, a renowned citizen of Piran, while in the third case as published by Kandler, Garofol appears as a witness of the

event. Garofol was a member of the reputable patrician Piran Goina family, whose descendant was later on also the well-known humanist Gian Battista Goina. The eldest documented known reference to a member of this family, which produced a number of consuls, judges, town representative, owner and users of real estates, dates from 1247. This contribution briefly delineates the activities of the members of this family and pays a slightly greater attention to Garofol, who lived a long and lively life. In the known records he appears for the first time in 1270, but can also be traced in the beginning of the 1320s. We believe that the Goina family would be worthy of a more detailed research.

Key words: Middle Ages, enfeoffment, Piran notary books, Counts of Gorizia, Rihemberk lords, Goina family

LITERATURA

CDI – Kandler, P. (1986): Codice diplomatico istriano. Trieste.

CP I – De Franceschi, C. (1924): Chartularium Piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano I. (1062-1300). AMSI 36. Parenzo.

CP II – De Franceschi, C.: Chartularium Piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano II. (1301-1350). AMSI 43. Pola-Parenzo, 1931, 19-96; AMSI 44. Pola-Parenzo, 1932, 271-320; AMSI 45. Pola-Parenzo, 1933, 255-320; AMSI 46. Pola, 1934, 107-192; AMSI 47. Pola-Parenzo, 1935, 123-230; AMSI 50. Pola-Parenzo, 1938, 171-200.

De Franceschi, C. (1960): Gli statuti del comune di Pirano del 1307 confrontati con quelli del 1332 e del 1358. Monumenti storici dalla Deputazione di Storia Patria per le Venezie, n. v. 14. Venezia – Padova.

Di Manzano, F. (1860): Annali del Friuli ossia Raccolta delle cose storiche appartenenti a questa regione, Vol. III. Udine.

Julianus (1864): Julianus. Annales Foroiulienses. ed. Arndt. MGH SS. tom XIX. Hannoverae.

Minotto, A. S. (1870): Documenta ad Forumjulii Patriarchatum Aquileiensem Tergestum Istriam Goritiam spectantia. Acta et diplomata e R. Tabulario Veneto, Vol. I. Sect. I. Venetiis.

NK 1 – Mihelič, D. (1984): Najstarejša piranska notarska knjiga (1281-1287/89). SAZU. Viri za zgodovino Slovencev 7. Ljubljana.

NK 2 – Mihelič, D. (1986): Piranska notarska knjiga (1284-1288). Drugi zvezek. SAZU. Viri za zgodovino Slovencev 9. Ljubljana.

NK 6 – Mihelič, D. (2002): Piranska notarska knjiga (1289-1292). Tretji zvezek. Thesaurus memoriae. Fontes 1. Ljubljana.

NK 14 – neobjavljena piranska notarska knjiga z zaporedno številko 14.

Coronini Cronberg, R. (1759): Tentamen Genealogico – chronologicum promovendae seriei comitum & rerum Goritiae. Viennae Austriae.

Czoernig, C. (1973): Das Land Görz und Gradisca. Wien.

Darovec, D. (1994): Notarjeva javna vera. Notarji in vicedomini v Kopru, Izoli in Piranu v obdobju Beneške republike. Knjižnica Annales 7. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Darovec, D. (1996): Kostel Petrapilosa. Pazin – Buzet.

De Franceschi, C. (1924): Origini e sviluppo del comune di Pirano. AMSI 36. Parenzo, XV-LXIII.

De Franceschi, C. (1938): Il Ramo dei Diuinati di Momiano e il suo Secolo di Storia. AMSI 50. Pola, 75-111.

Gams, P. B. (1873): Series episcoporum ecclesiae catholicae, quotquot innotuerunt a beato Petro apostolo. Ratisbona.

Kandler, P. (1875): Notizie storiche di Montona. Trieste.

Kos, M. (1931): Studija o istarskom razvodu. Rad JAZU, 240. Zagreb.

Mihelič, D. (1985): Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Dela I/27. Ljubljana, SAZU.

Morteani, L. (1895): Storia di Montona con appendice e documenti. Trieste.

Pahor, M. (1981): Fevdalna posest na piranskem ozemlju do konca 13. stoletja. Kronika 29. Ljubljana, 1-8.

Pahor, M., Šumrada, J. (1987): Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja. Viri za zgodovino Slovencev 10. Ljubljana, SAZU.

Štih, P. (1994): Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem. Ljubljana, ZIF.

Štih, P. (1996): Studien zur Geschichte der Grafen von Görz. Die Ministerialen und Milites der Grafen von Görz in Istrien und Krain. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 32. Wien – München.

Štih, P. (1997): Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem. Ljubljana, ZIF.

Štih, P. (1999): "Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza". Studija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesa in furlanskega grofa Werihena (DD. O. III. 402 in 412). Nova Gorica.

Štih, P. (2002): Goriški grofje. Srednjeveške goriške studije. Prispevki za zgodovino Gorice, Goriške in goriških grofov. Nova Gorica, 61-87.

Trotter, K. (1929): Die Herren von Reiffenberg. Adler (Monatsblatt der heraldischen Gesellschaft Adler). Nr. 581-82, Bd. 10., 491-494; Nr. 583-84, Bd. 10, 534-544; Nr. 585-86, Bd. 10, 566-572.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2003-03-11

UDK 94(497.4)"04/14":392.65

"MERETRIX PUBLICA" IN "PUTANA" V ISTRSKIH IN OSREDNJIH SLOVENSКИH MESTIH O prostituciji v srednjem veku

Mojca KOVAČIČ

Ul. Pohorskega bataljona 19, SI-3214 Zreče
e-mail: mojca.kovacic@siol.net

IZVLEČEK

Predmet raziskave je prostitucija v srednjeveških hrvaških in slovenskih istrskih mestih, v Trstu ter v celinskih mestih na ozemlju današnje Slovenije. Fenomen prostitucije se je v srednjem veku pojavil v različnih oblikah: v javnih hišah, kopališčih, privatnih bordelih in na ulici. Javno hišo je poznal samo Trst, medtem ko so istrska mesta najverjetneje poznala le privatne bordele in ulične prostitutke. Kopališča, natančneje kopeli, so bila ravno tako velikokrat urejena kot bordeli. Ta oblika se je pojavila samo v celinskih mestih, z izjemo Trsta. Tako mestna oblast kot tudi cerkev sta prostitucijo do določene mere dopuščali. V njej sta videli korist, saj je zmanjševala število posilstev, prešuštvo in uličnih prostitutk. Kljub toleranci pa so tako prostitutke kot tudi zvodniki oziroma zvodnice spadali med družbene marginalce.

Ključne besede: prostitucija, Istra, mesta, srednji vek

LA "MERETRIX PUBLICA" E LA "PUTANA" NELLE CITTÀ ISTRIANE E NELLE CITTÀ DELLA SLOVENIA CENTRALE Sulla prostituzione nel Medioevo

SINTESI

L'oggetto della ricerca è la prostituzione nelle città istriane croate e slovene nel Medioevo, nonché a Trieste e nelle città della Slovenia centrale odierna. Il fenomeno della prostituzione nel Medioevo si è presentato in diverse forme: case di piacere, bagni pubblici, bordelli privati e peripatetiche. La casa di piacere era nota soltanto a Trieste. In altre città istriane si conoscevano possibilmente solo i bordelli privati e le peripatetiche. I bagni pubblici erano il più delle volte adibiti a bordelli. Questa forma era frequente solo nelle città centrali, l'eccezione era Trieste. Il potere cittadino, nonché la chiesa tolleravano, fino ad un certo punto, la prostituzione in quanto con essa diminuivano le violenze sessuali, gli adulteri e il fenomeno delle peripatetiche. Pur essendo tollerati: le prostitute, i lenoni e le tenutarie dei bordelli erano emarginati.

Parole chiave: prostituzione, Istria, città, Medioevo

1. UVOD

"...In ne zamerite nikar:
le lahke ženske, kot vsak ve,
prositi dolgo se puste;
misleč, da vdajo se težko,
jim plača moški več za to.
Gospe, ki vredne so časti,
poštene, modre kakor vi,
pa do ljubimcev, kot sem jaz,
okrutne so le kratek čas,
potem pa vzljubijo srčno..." (de France, 2000, 32)

Že v 13. stoletju je Humbert de Romans v svoji knjigi pridig "De eruditione praedicatorum" poglavje o ženskah razdelil na dele o zakonskih ženah, premožnih meščankah, revnih kmeticah, deklah in prostitutkah. Torej prostitutke v srednjem veku niso stale zgolj na zadnjem mestu hierarhije, temveč so sestavljale majhno skupino znotraj ženske populacije (Rath, 1986, 553).

Dejstvo, da so prostitutke,¹ zvodnice in zvodniki, javne hiše, kopališča ter konkubine v srednjem veku² obstajali, ni sporno. Nekoliko težje je, zaradi virov in narave le-teh, svet prostitucije podrobneje osvetliti. Zanimanje za zgodovino prostitucije v srednjem veku se pri nas do sedaj še ni kaj dosti pokazalo. Z zanimanjem za to temo je podobno kot z zanimanjem za zgodovino žensk v srednjem veku.³ Potemtakem bom v tej razpravi skušala narediti prvi korak k boljšemu poznavanju te teme.

Kljub temu da je moč najti sledi, ki pričajo o kupljivi ljubezni tudi na podeželju, je bila le-ta v vsakem primeru najbolj razširjena v mestih. V skoraj vsakem večjem srednjeveškem mestu se je dalo namreč na mestnem trgu, poleg vseh drugih dobrin, kupiti tudi "ljubezen". In glede na to se tudi ta razprava nanaša izključno na srednjeveška mesta. Poglavitni viri, ki sem jih pri tem uporabljala, so objavljeni statuti srednjeveških mest. Čeprav imajo na današnjem ozemlju Slovenije statute le Piran, Koper, Izola in Ptuj, so moje zanimanje pritegnila tudi druga istrska mesta: Bale, Buje, Buzet, Dvigrad, Grožnjan, Labin, Motovun, Novigrad, Oprtalj, Poreč, Pulj, Sv. Lovreč Pazenatički, Umag, Vodnjan, Vrsar in seveda Trst. Vrh tega mi je pod roke prišla tudi Notarska knjiga buzetskega notarja Martina Sotolića.⁴

Kar zadeva naša celinska mesta, smo morebitne indice o prostituciji iskali, ne samo v že omenjenem ptujskem statutu, ampak tudi v Gradivu za zgodovino Ljubljane v srednjem veku (GZL) in Gradivu za zgodovino Maribora (GZM).

Res je, da so statuti viri, ki jih je zelo težko interpretirati, saj nam ne povedo zagotovo, ali so se odločbe dejansko upoštevale in sankcije v praksi tudi izvajale. Zavedamo se, da tej razpravi še kako manjka sprehod skozi arhivsko gradivo, kjer bi mogoče našli še na kakšen dodaten podatek o življenju in delovanju prostitutk v srednjem veku v naši neposredni in bližnji okolici. Tako zdaj nekatera vprašanja še vedno ostajajo brez odgovora. Vendar kot sem že omenila, je ta razprava prvi korak k natančnejšemu poznavanju zgodovine prostitucije in naj nam ta služi kot motivacija za nadaljnje delo.

Kljub vsemu pa nam statuti lahko odgovorijo na poglavitno vprašanje, in sicer, ali so prostitutke, javne hiše in zvodnice sploh obstajale v mestih, ki so bila zajeta v to obravnavo. Temu dejstvu pa ne gre oporekati. Skoraj v vsakem statutu, razen v celinskih mestih in v Izoli, Kopru ter Vrsarju (a ne gre sklepati, da v teh mestih prostitucije ni bilo), je prostitutka konkretno omenjena. Prebivalci v teh mestih, če že niso imeli neposrednega stika z njimi, so prav gotovo poznali tako besedo, "*meretrix publica*" oziroma "*putana*", kakor tudi njen pomen, saj je bila zmerljivka "*kurba*"⁵ ena najbolj pogostih in v statutih tudi konkretno omenjenih. Kljub temu da v nekaterih mestih naletimo tudi na več kot samo omembo besede prostitutka, se javna hiša omenja le v Trstu. Tukaj se ponujata dva sklepa: namreč, da je bordel obstajal samo v Trstu in da so druga mesta poznala le občasno oziroma ulično prostitucijo. In drznem si trditi, da je tako tudi bilo.

Že po rimskem pravu je za prostitutko veljala tako tista ženska, ki se je zadrževala v javni hiši (lupanar), kakor tista, ki se je, z namenom zaslužka, ponujala moškim (Prostitution, 1995, 267). In tudi v srednjem veku se je fenomen prostitucije kazal v različnih oblikah, zato se bomo tudi v članku najprej seznanili s temi oblikami: javnimi hišami, kopališči, privatnimi bordeli in uličnimi prostitutkami. V naslednjih poglavjih se bomo ustavili pri posilstvih in družbenih ter cerkvenih nazorih prostitucije. Mogoče se bo komu zdelo, da sem

1 V članku uporabljamo izraz prostitutke ali pcestnice. Ta izraza nista jezik virov, ampak besedi, ki jih poznamo tudi danes. Med branjem se bralec lahko seznani s konkretnimi zgodovinskimi nazivi, ki pa sem jih pustila v originalu in jih označila s poševnim tiskom in narekovaji.

2 Prostitucija seveda ni bila iznajdba srednjega veka. O egipčanski, grški in rimski prostituciji si lahko nekaj splošnih informacij pridobimo v: Scott (1969) in Henriques (1968).

3 Največ je doslej o ženskah kot tudi prostitutkah v istrskih mestih napisanega v: Mihelič (1977; 1978; 1999; 2000; 2001). Glej tudi Kovačič, 2002.

4 Objava v: Zjačić, 1979b.

5 Kljub temu, da "kurba" ne pomeni vedno prostitutke (včasih je lahko to neplačana prešušnica, cipa, vlačuga), se mi je zdela kot prevod za zmerljivko najprimernejša, ker jo poznamo tudi danes. Da ne bi prišlo do zamenjav, sem v konkretnih primerih pustila originalen izraz iz statuta.

se pri obravnavanju posilstev oddaljila od rdeče niti raziskave. A vključila sem jih, ker se mi zdi, da je na prostitucijo, če jo namreč želimo zajeti v popolnem obsegu njenega družbenega pomena, treba gledati skupaj s strukturo prebivalstva, s poročnimi običaji, z normami in odstopanji od seksualnega življenja, z ocenitvijo in kolektivno mentaliteto tistih skupin, ki so prostitucijo odobravale oziroma zatirale. Torej, zanimivo se mi je zdelo pogledati, kako sta prostitucija in posilstvo vplivala drug na drugega. Na koncu pa bomo pogledali še to, če so prostitutke kljub temu, da so jih mestne oblasti do določene mere tolerirale, spadale med marginalce.

V uvodu še kratko pojasnilo. Pri pisanju smo se opirali predvsem na tujo literaturo, kjer je govor o razvoju in pojavu prostitucije v Evropi. Naj to bralca ne zavede in naj ne misli, da je bilo v istrskih in naših celinskih mestih podobno. Kako je bilo s prostitucijo v mestih, zajetih v to raziskavo, vidimo le iz konkretnih primerov v statutu. Na mestih, kjer določena trditev ni podprta z viri, ostaja odprto vprašanje, kako je dejansko bilo. Dejstvo je, da je bil razvoj v Evropi nekaj korakov pred obravnavanim geografskim področjem.

2. OBLIKE PROSTITUCIJE

Prostitucija, če nanjo gledamo kot na neke vrste poklic, s katerim si je bilo mogoče zagotoviti sredstva za preživljanje, je (kot je bilo že poudarjeno) povezana s srednjeveškim mestom. V mestih se je pojavilo več oblik prostitucije.

Sama mesta so dovoljevala samo eno od teh. To so bile javne hiše, kjer so bile prostitutke stalno naseljene in kontrolirane.

V celinskih mestih, izjema je Trst, na ozemlju današnje Slovenije so se pojavila tudi kopališča. Po moji presoji mesta ob morju le-teh niso poznala zaradi same bližine morja. Tukaj pa moramo ločiti še nekaj. Verjetno sta obstajali dve različni obliki kopališč. Eno so bila kopališča, kot si jih predstavljamo danes, na odprtem prostoru, ob reki ali morju. Drugo so bile pa kopeli v zaprtih prostorih (neke vrste terme), in te so bile velikokrat organizirane kot bordeli.

V srednjem veku so nekateri posamezniki velikokrat "zavohali", da je s prostitucijo mogoče tudi dobro zaslužiti. In glede na to niso bili redki primeri, ko so ljudje v svojih lastnih domovih ali gostilnah gostili tudi prostitutke. To so bili neke vrste privatni bordeli. Še posebej je bila ta oblika prostitucije uveljavljena v mestih, o katerih je tukaj govor.

Poleg te oblike so bile v Istri verjetno najbolj znane tudi posameznice, ki so se na lastno pest potikale in

prodajale po ulicah. Te oblike prostitucije mestna oblast ni dovoljevala in jo je preganjala.

Bordeli

Bordeli so izpričani od 13. stoletja dalje. Pred tem so prostitucijo opravljale ženske, ki so svoje stranke iskale med potovanjem in niso imele kake ustanove, kjer bi bile stalno naseljene in bi se lahko ponujale za denar. V 14. in 15. stoletju pa so imela javno hišo tako skoraj vsa večja evropska mesta kakor tudi srednja in manjša urbana središča (Prostitution, 1995, 267).

Mestne oblasti so javne hiše (*prostibulum publicum*) dopuščale in jih v nekaterih primerih celo same zgradile, oskrbovale in tudi vodile. Pogosteje pa so bordele dobili v zakup zvodniki oziroma zvodnice (t.i. gospodarji/-ice prostitutk). Njihova naloga je bila, da so dekleta sprejeli, jih seznanili s hišnim redom in jih včasih tudi vzdrževali (Rossiaud, 1989, 12). Javne hiše so svojim varovankam velikokrat dajale odlično preskrbo, bivališče, obleko, plačo, zaščito med menstruacijo, nosečnostjo in boleznijo (Prostitution, 1995, 267).

Od mest, ki so bila zajeta v to raziskavo, samo Trst tudi v statutu omenja javno hišo. Stala je za mestno palačo ("*post palacium communis*") in samo na tem mestu je bilo zvodnikom ("*lenonibus*") oziroma zvodnicam ("*lenis*" ali "*ruffianis*") dovoljeno imeti prostitutke. Vendar dekleta niso bila noč in dan na voljo, saj bordel gostov ni smel sprejemati, v času od večernega do jutranjega zvonjenja. Javna hiša je morala za neupoštevanje tega določila plačati petindvajset liber, oseba, ki si je v tem času zaželela malo "ljubezni", pa deset liber⁶ (STTS 9, 313).

Kopališča

Vsem, ki so prišli v mesto in so bili pripravljeni plačati, so bila za zadovoljitev njihovih spolnih potreb poleg javnih hiš na voljo tudi javna kopališča. Poudarjam, da moramo imeti pred očmi kopališča na prostem in kopeli. V tem poglavju bo večinoma govor o slednjih, saj se je prostitucija po vsej verjetnosti pojavila le tukaj.

Kljub strogim predpisom, ki so prepovedovali vstop prostitutkam in skupno kopanje moških in žensk, moških to ni prizadelo, saj so jim bile v kopališčih na voljo mlade uslužbenke, ki so na željo masirale obiskovalce in sploh stregle njihovim telesnim potrebam. Kopališča so bila torej mesto javne in stalne prostitucije, obenem pa tudi neke vrste hotel za skupne urice in prizorišče zvodniških dejavnosti. Kopališke

6 V statutih so se pojavile denarne enote: libre, soldi in tudi marke. Za lažjo predstavbo sem v oklepajih vse denarne enote poenotila na libre (20 malih soldov = 1 libra, 1 marka = 8 liber). V tekstu so neke omenjene libre, drugje pa male libre. Med njimi ne gre razlikovati, saj nikjer ni posebej omenjeno, da gre za velike libre.

mojstrice in uslužbenke so bile namreč na vrhu zvodniške lestvice (Rossiaud, 1989, 13; Scott, 1969, 73, 74).

Na območju, ki je zajeto v to raziskavo, so bila kopališča znana predvsem v celinskih mestih, omenja pa se tudi v Trstu. V Ljubljani je bilo javno kopališče že vsaj od 1260 dalje. Takrat ga je namreč mestni gospod Ulrik Spanheimski podaril benediktinskemu gornjegrajskemu samostanu (GZL 3, 1257-1269). Na naslednji dokaz o obstoju kopališča v Ljubljani naletimo leta 1453, ko je takratni lastnik kopališča pri Šmiklavžu - Nikolaj Jamski, glavar v Devinu, le-to podelil v fevd mojstru Juriju Paradesu (GZL 1, 1453). A kopališče pri Šmiklavžu ni bilo edino, ki ga je mesto Ljubljana imelo. Leta 1466 je namreč cesar Friderik III. podelil Juriju Rainerju, vicedomu na Kranjskem, poleg mesarske stojnice na gornjem mostu tudi kopališče na otoku (mogoče je bilo to, ker je bilo ob reki, kopališče na prostem?) v Ljubljani (GZL 2, 1466). Obe sta od 14. stoletja kot fevd prehajali v roke različnih posestnikov.

Kako pa je bilo po drugih mestih? V Škofji Loki se kopališče omenja v letih 1318 in 1360, v Kamniku pa leta 1478. Na Ptujju je kopališče stalo poleg minoritskega samostana in je bilo v 2. polovici 14. stoletja v rokah nekega meščana, v resnici pa je bilo fevd Ptujskih gospodov. Grajski gospod in gospa, oba komornika, maršal, kuhar, lovec, hišna služinčad in hlapci - skratka vsi tisti, ki "niso nosili ostrog" (Kos, 1998, 91), so lahko to kopališče uporabljali zastonj. Kaj vse so pa poleg brezplačnega kopanja še lahko dobili, iz listine sicer ni moč razbrati, a verjetno ni potrebna pretirana domišljija, da se kaj takega ugotovi.

V Mariboru se kopališče omenja leta 1393, ko je Mariborčan Martin Punčuh s svojo ženo Ano mariborskemu mestnemu špitalu prodal del svojega zemljišča, na katerem sta stala tudi kopališka uta in hlev (GZM 1, 1393). Edino v Mariboru se poleg samega kopališča omenja tudi poklic mojstra v kopeli - "pader". Na dveh mestih - leta 1486 in 1491 - se kot padar omenja mariborski meščan Vincenc Meychfuer z ženo Katarino in njunimi dediči. O podrobnostih njegovega poklica iz navedenih listin ne izvemo ničesar, saj se pojavi le kot kupec določenih posesti (GZM 2, 1468; GZM 3, 1491). Mogoče bi lahko iz tega razbrali, v kaj so mojstri v kopeli vlagali svoj dobiček od storitev (teh je bilo več: britje, puščanje krvi, itd.), ki so jih dajali v svojih kopališčih.

Edino istrsko mesto, kjer najdemo tudi omembo "*stubam balneatoriam*", je Trst. Kopališče ni smelo obratovati v času od večernega do jutranjega zvonjenja; ponoči je bilo namreč prepovedano imeti v kopališču tako goste kakor tudi prostitutke. Če je komuna kaj takšnega odkrila, je svoj proračun na račun globe povečala za petindvajset liber (STTS 9, 313).

Privatni bordeli

Tretji način mestne prostitucije se je pojavil v obliki

privatnih bordelov, katerih lastnica je imela v svojem stanovanju pripravljene dve do tri deklice, ki so bodisi pripadale njeni služinčadi, bodisi so bile od časa do časa poklicane k njej (Rossiaud, 1989, 14). V kolikšni meri se je to, tako kot drugod po Evropi, dogajalo tudi v Istri? Najbrž je bila ta oblika prostitucije (poleg uličnih prostitutk) v Istri dobro poznana, saj statut mesta Pulja posebej poudarja, da nihče ni smel na svojem domu imeti pocestnice. Kazen za takšno početje je znašala štirideset malih soldov (dve libri), od katerih je polovico dobila komuna, drugo pa tisti, ki je takšno početje prijavil (STPU 3, 270-271). Prav tako kot v Pulju se tudi v statutu mesta Trst najde člen o tako imenovanih privatnih bordelih. Nobena oseba namreč ni smela biti zvodnica ("*ruffiana*") kaki "*meretricis*", kakor tudi ni smela imeti "*postribulum seu bordellum*" izven prostora, ki je bil za to določen. Kazen je znašala petindvajset malih liber (STTS 9, 313). Tudi lastniki gostiln so mnogokrat znali izkoristiti usluge pocestnic in so svojim strankam poleg jedače in pijače ponudili še kakšno od deklet. Za denar, seveda. V Piranu je bilo namreč nasploh prepovedano, da bi kdorkoli, ki bi odprl gostilno, imel v njej bordel oziroma prostitutke (STPI, 641).

Lastnice privatnih bordelov so sprejemale stranke v svoje hiše in pri tem včasih prevzele vlogo zvodnice, drugič pa spet samo izkoristile usluge tako imenovanih "lahkih deklet". V Sv. Lovreču Pazenatičkem je na neki način tudi omenjena ta dejavnost. Nihče namreč ni smel pri prešustvu posredovati, to se pravi ni smel biti zvodnik ("*ruffiano*") oziroma ženska ni smela biti zvodnica ("*donna ruffiana*"). Tisti, ki je v hišo vodil prešustnike, je bil kaznovan tako kot sami prešustniki, in sicer z denarno kaznijo v višini stotih liber. Poleg tega so bili en dan "na razstavi" na sramotilnem stebru in nato izgnani iz mestnega okrožja (STsvLP 2, 146).

Ulična (tajna) prostitucija in konkubine

Kot zadnja oblika prostitucije se je pojavila tajna oziroma ulična prostitucija - to so bila dekleta, ki so delovala na lastno pest in so se ponujala od hiše do hiše. Ta dekleta - prostitutke - niso bila nikjer stalno naseljena in ta oblika prostitucije je bila tajna, saj so se morale take prostitutke skrivati pred oblastmi.

Marsikdaj so bila ta dekleta konkubine kakšnega posameznika. V Trstu je bilo glede priležnic jasno določeno: nobena ženska, bodisi poročena bodisi ne, ni smela javno živeti v konkubinatu z moškim, naj je bil ta poročen ali ne. V tem primeru sta morala oba plačati petdeset malih liber. Če pa je bil moški, ki je živel v konkubinatu, morda član velikega sveta ali "*rogator*", mu je bil za pet let prepovedan vstop v ta svet. Tega odloka se je statut zelo trdno držal. Za pet let je bila iz Trsta izgnana tudi ženska, ki je kljub predvideni kazni nadaljevala svoje življenje v konkubinatu. In o kateremkoli prešustniku se je bilo moč pritožiti z dvema

pričama (STTS 7, 277). Tudi duhovniki se v Trstu niso smeli kratkočasiti s takšnimi dekleti (STTS 8, 277-279).

Kadar si je kdo omislil priležnico v Pulju in jo je imel v isti hiši kot svojo zakonsko ženo, je moral plačati komuni deset malih liber, ona pa je bila izgnana iz mesta (STPU 2, 269).

V notarski knjigi Martina Sotolića, notarja iz Buzeta, ki je nastala med leti 1492-1517, naletimo na konkreten primer, ko si je neki moški, zaradi bolezni svoje žene, omislil priležnico. V času, ko je tržaški škof Achatius Sibricher bival v Buzetu zaradi posvetitve cerkve sv. Bartolomeja, je prišla namreč k njemu gospa Mare s svojim odvetnikom. Začela mu je pripovedovati, da je preteklo že nekaj mesecev, odkar je od nje odšel njen zakonski mož Peracz Celanich, ne da bi ji povrnil dolgove in dobrine, in sedaj javno živi z neko konkubino. Mož je namreč vložil tožbo, češ da ni dolžan živeti v skupnem gospodinjstvu z njo, ker ima ta neko neozdravljivo duševno bolezen. Škof je razsodil, da mora Mare pregledati strokovnjak in da je potrebna sodna preiskava o njeni bolezni. Dokler se stvar ne razreši pa mora mož skrbeti za svojo zakonsko ženo in seveda opustiti tudi prešuštvo s svojo priležnico (Zjačić, 1979b, 331, 332).

Po statutu mesta Umaga lahko sklepamo, da življenje neke priležnice ni bilo nič kaj rožnato. Moškemu je bilo namreč dovoljeno, da je lahko po mili volji pretepel svojega sina, svojo ženo ali svojo priležnico, ki jo je imel na svojem domu. Ne glede na to, kako močno je koga premlatil (s palico, z roko, do krvi, do smrti), jo je odnesel brez kakršne koli kazni (STUM 2, 291).

Na zanimivo prigodo naletimo tudi med lončarji v Celju. Ceh je nekemu lončarskemu mojstru, ki je zapustil svojo ženo, naložil kazen, da dokler se ne povrne v pošteno zakonsko življenje, ne sme opravljati svojega rokodelskega poklica (Blaznik, 1940, 67).

Svoje stranke so ulične prostitutke iskale po gostilnah in trgih. V Pulju ni smela in tudi ni mogla nobena "meretrix publica" živeti kje v soseščini, saj je bila od tu takoj pregnana. Poleg tega pa je morala plačati še štirideset malih soldov (dve libri), od česar je polovico dobil tisti, ki jo je ovadil, drugo polovico pa mestna občina. Nič manjša kazen je ni doletela, če je izgonu nasprotovala (STPU 3, 270-271). Ob priliki praznikov in praznovanj, večjih delovnih projektov in sejmov so v mesto zmerom prihajala tudi dekleta iz okolice, da bi okrepila vrste lokalne prostitucije in seveda ogromno pridobila na račun pomožnih delavcev in trgovcev (Rossiaud, 1989, 11-17; Geremek, 1998, 394). Oblast v Trstu je lahko nagnala katerokoli zvodnico ali "meretricem publicam vel non publicam", ki je, ne glede na to kdaj, prispela v mesto in se naselila izven prostora, ki je bil določen (STTS 9, 314). Leta 1492 pa je bila v statut dodano še, da noben zvodnik ("leno"), ki ima prostitutko, ne sme priti z njo v Trst in se tu naseliti. V tem primeru je moral plačati petindvajset malih liber. Če pa

je bil morda samo na poti iz enega mesta v drugo, je lahko prenočišče poiskal v mestni javni hiši ali v gostilni, vendar samo za en dan in eno noč. V nasprotnem primeru so morali predvideno kazen plačati tako zvodnik kot tudi tisti, ki so mu dali gostoljubje več kot en dan in eno noč (STTS 10, 314).

3. DRUŽBENA MENTALITETA IN PROSTITUTKE

"Če iz družbe preženeš vlačuge, se bo kurbarija razpasla povsod ... Prostitutke v mestu so enake odplakam v palači. Če jih odstraniš, bo smrdel celoten grad..." (Rath, 1986, 559). S tem citatom je zelo jasno orisan položaj prostitutk v srednjeveški družbi in odnos družbe do njih. Mestne javne hiše so namreč omogočale mladim fantom in obrtniškim vajencem, da so vsaj deloma izživelili svoje najbolj skrite spolne fantazije in si hkrati pridobili še nekaj izkušenj. Bordeli so jim bili na uslugo in tam so si lahko svobodno izbrali dekle. Javne hiše so imele zelo pomembno funkcijo, saj so s tem zaščitile mlada nedolžna dekleta in druge ženske pred morebitnim posilstvom, zaradi katerega bi lahko izgubile častivrednost in bi njihova cena na poročnem trgu močno padla (Rossiaud, 1989, 47).

"Gospa, to, kar pravite, je res in prepričana sem, da je veliko lepih, krepostnih in nedolžnih žensk, ki se znajo braniti pred pastmi zapeljivcev. Zato sem tako zlovoljna in ogorčena, kadar slišim moške ponavljati, kako ženske hočejo biti posiljene in da jim sila niti malo ni neprijetna, četudi se močno branijo. Saj ne morem verjeti, da bi jim ugajala taka ogabnost." (Pizan, 1999, 202).

Posilstev je v srednjeveških mestih moralo biti zelo veliko, saj v vseh pregledanih statutih naletimo na člene, ki obravnavajo takšne prestopke in zanje določajo tudi kazni. In katere ženske so bile najbolj izpostavljene? Kljub temu da so bila verjetno najbolj na udaru neporočena dekleta (device) oziroma ženske, ki so bile ponovno sposobne za zakon – vdove, tudi poročene ženske in takšne, ki so bile označene kot že doslej razuzdane – pogostokrat niso ušle posiljevalčevim krempljem. In glede na to, za katero od teh je šlo, so se tudi kazni med seboj razlikovale.

Pa si pogledjmo še konkretne primere. Edino celinsko mesto, ki je imelo svoj statut je Ptuj. Tistega, ki je posilil devico, so živega zakopali, če pa si je za svojo žrtev izbral poročeno žensko ali vdovo, so ga obglavili z desko (STPT 1376, 121-122). V statutu iz leta 1513 je dodano še to, da je morala žrtev nasilje oziroma posilstvo prijaviti v štirinajstih dneh. V nasprotnem primeru o tem niso razsojali in ženske niso zaslišali (STPT 1513, 87).

Izolski statut ne razlikuje med posilstvi. Kogarkoli je prešinila misel, da bi razdevičil nedolžno dekle ali nasilno ravnal s poročeno ženo, oziroma z že pred tem razuzdano ("iam corrupta"), in je seveda svojo zamisel tudi udejanjil, ga je bilo potrebno ujeti in dati v mestni zapor. Za rešetkami je ostal tako dolgo, dokler zadeve

ni preiskal podestat in dokler ni plačal kazni, ki mu je bila določena (STIZ 3, 369).

V Piranu so bili tisti, ki so skušali onečastiti devico, že poročeno žensko ali žensko "*iam corruptam*", oziroma so to dejansko storili, kaznovani, če so to priznali ali jim je bilo dokazano. O kazni pa je odločal podestat, in sicer glede na to, na kakšnem glasu je bila ta oseba (STPI 3, 274).

V drugih statutih pa pride razlikovanje med posiljenimi ženskami veliko bolj do izraza. V Dvigradu je tistega, ki je posilil devico ali neporočeno dekle ("*domicellam*"), proti njeni volji in brez njenega pristanka, doletela kar smrtna kazen. Žrtev je v povračilo za izgubo svoje čistosti dobila od hudodelčevih dobrin sto malih liber. V primeru, da ga ni bilo moč ujeti, pa je bil izgnan iz mesta in vse njegove dobrine, razen sto malih liber, določenih za posiljeno žensko, so prešle v last mestne komune. Lahko pa je prišlo tudi do primera, da se je posiljevalec, seveda če je njegova žrtev v to privolila, z onečaščenjo žensko poročil. V takšnem primeru je bil oproščen vsakršne kazni. Mestni komuni je moral plačati samo petindvajset malih liber. Včasih se je posiljevalca držala tudi smola. Zgodilo se je namreč lahko, da svoje izbranke ni mogel posiliti. Statut razlogov ne navaja. V takšnem primeru ga je doletela kazen v višini petdesetih malih liber, če pa jih ni mogel plačati, si je svoj zločin prav gotovo zapomnil po odsekani roki oziroma nogi. Podobno se je godilo tudi posiljevalcem poročenih žensk in vdov. Vendar pa je te, poleg bodisi obglavljenja bodisi plačila denarne kazni bodisi poroke, v vsakem primeru čakal izgon iz mesta za eno leto na oddaljenost 25 milj. Poseben člen dvigradskega statuta pa obravnava posilstvo žensk, ki so bile na slabem glasu; med njimi je moč najti tako vdove, ki so bile zasačene pri "*fornicatione*", prešušnice in razuzdana neporočena dekleta kakor tudi prostitutke. In še med njimi pride do razlikovanj. Za posilstvo nevredne ženske je bilo potrebno plačati petindvajset malih liber, za poskus posilstva pa samo pet. V primeru, ko si je posiljevalec skušal zastonj privoščiti prostitutko, je moral mestni komuni plačati deset malih soldov (pol libre) in isto vrednost tudi sami "*meretrici comunae*" (STDV 3, 251; STDV 4, 251; STDV 5, 251). Ja, prostitutke pač niso bile zastonj. A koliko so njihove usluge stale, iz virov žal ni mogoče ugotoviti.

Prav tako kot v Dvigradu so bila tudi v Oprtalju in Buzetu posilstva obravnavana glede na status žrtve, vendar med ženskami na slabem glasu niso omenjene prostitutke, ampak samo ženske, ki so jih že kdaj zalotili pri prešuštvoanju. In tudi posledice hudodelstva so bile enake kot v Dvigradu. Smrti ali izgonu se je bilo moč izogniti s poroko, če so se z njo strinjale osebe, pod katerih varstvom je žrtev bila, bodisi da je to bil njen

oče ali njena mati, bodisi morebitni bratje ali sestre, bodisi drugi bližnji ali bolj oddaljeni sorodniki (STOP 5, 148; STBUZ 5, 115-116, 159⁷). Na podoben način, kot je bilo podrobneje opisano za Dvigrad, so bile denarne kazni določene tudi v Oprtalju in Buzetu (STOP 5; STOP 6; STOP 7, 148-149; STBUZ 5; STBUZ 6; STBUZ 7, 115-116, 159-160).

V vsakem členu, ki se nanaša na posilstvo, je posebej poudarjeno, da se kazen, kakršnakoli je pač že bila predvidena, lahko izvrši samo, če je zločin mogoče dokazati. V kolikšni meri ženske posilstev v srednjem veku niso prijavljale, ne vemo. Verjetno se je to, da so jih popolnoma zamolčale in se niso zaupale niti svojim najbližjim, zgodilo le redkokdaj. Večkrat pa se je zgodilo to, da se je družina prizadete s posiljevalcem dogovorila kar o materialni odškodnini, ker ni želela, da bi se mestna oblast vmešavala (Rossiaud, 1989, 18). In tako se tudi o posilstvu ni javno razpravljalo. V statutu mesta Labin lahko nekaj več izvemo o samem poteku prijave posilstva in o morebitni poravnavi med hudodelcem in žrtvinimi krvnimi sorodniki. Če se je posiljevalec s "*consanguineis*" ženske, ki jo je onečastil (statut omenja devico ali vdovo), dogovoril o poravnavi, se je izognil predvideni smrtni kazni. V tem primeru je moral plačati oglejskemu patriarhatu petdeset malih beneških liber in dodatnih petdeset še komuni mesta Labina. Kdorkoli, bodisi moški ali ženska, ki je posiljevalcu nameraval pomagati, mu dati nasvet ali narediti uslugo, tako da se je ta z užaljeno stranjo dogovoril, pa je moral za kazen, poleg že zgoraj določene vsote, plačati še dodatnih petindvajset beneških liber tako oglejskemu patriarhatu kakor tudi komuni mesta Labina. Če pa ni prišlo do poravnave med obema stranema, je tistega, ki je zločincu pomagal, svetoval ali mu naredil kakšno uslugo, doletela izguba dobrin in smrtna kazen. Kako pa je oziroma bi morala ravnati posiljena ženska? Statut mesta Labin pravi, da če se je na cesti pojavila posiljena ženska in je kričala "*k orožju, k orožju!*", če so bili njeni lasje razmršeni in je trdila, da jo je nekdo posilil oziroma skušal posiliti, je morala nemudoma vložiti tožbo pred rektorji. Njeno zgodbo sta morali potrditi najmanj dve osebi, bodisi moškega ali ženskega spola, ki sta bili stari vsaj 12 let. Če se je hotel obdolženi moški očistiti krivde, je moral zbrati dvanajst mož, ki so morali na dan sv. evangelija priseči, da obdolženi ni storil nič žalega ženski, ki ga toži. V primeru, ko obdolženi s temi dvanajstimi možmi tega ni mogel oziroma ni hotel dokazati, je moral svoj zločin plačati s smrtjo, izgonom ali z denarno kaznijo. In tudi vsi tisti, ki jih je posiljevalec zbral za svoje zagovornike, so morali storiti enako. Prav tako je morala tudi posiljena ženska z imenovanima pričama dokazati, da je res, kar je trdila (STLA 2, 160-161).

7 Celoten prevod latinskega statuta je objavljen v Vjesnik, 1965.

Najbolj v podrobnosti se glede posilstev spušča statut Trsta. Zelo zanimiv pa je ta statut tudi za posilstva prostitutk. Skoraj ne bi našli ženske, ki je Trst pri posilstvu ni ščitil. Kdorkoli je posilil devico, poročeno ženo, vdovo ali redovnico, naj je bila meščanka Trsta ali je živela v njegovi okolici oziroma na podeželju, ali naj se je to zgodilo znotraj mesta ali v njegovi okolici ali pa izven njegovega območja, je bil obsojen na smrt, in sicer na obglavljenje. Kadar je svojo "izvoljenko" samo objemal, otipaval in poljubljal, a se z njo telesno ni združil, je moral v roku petnajstih dni plačati kazen dvesto liber. Če kazni v predvidenem roku ni poravnal, je izgubil desno roko. Kako pa je morala žrtev dokazati, da se ji je kaj takšnega zgodilo? Ovadbo zoper obtoženca je morala vložiti v osmih dneh od posilstva. Če je v tem terminu ni vložila, ni smel bit več sprožen postopek proti obtožencu. V primeru, da je proces stekel kljub dejstvu, da obtoženec ni bil ovaden v osmih dneh, je bila tožba nična in neveljavna. Izjema je bila storjena samo takrat, če je bila ženska upravičeno odsotna in

ovadbe v osmih dneh ni mogla vložiti. Vse to pa seveda ni veljalo v primeru, kadar je šlo za posilstvo "*meretrices publicae*". In glede na to, da v drugem odstavku statut obravnava posilstva plačanih dekel ("*mercenariorum*"), bi lahko sklepali, da posilstva prostitutk v Trstu niso šteli med kazniva dejanja. V primeru dekel (kazen je znašala dvesto malih liber) je bilo potrebno ovadbo vložiti že isti ali pa naslednji dan. Še nekaj zanimivega lahko razberemo iz tega statuta. Namreč to, kaj se je zgodilo v primeru, če si je kdo poiskal žensko, bodisi poročeno bodisi samsko, se z njo telesno združil, jo objemal ali poljubljal, vendar tega ni storil na silo in tudi ne v njenem domu. Če je dvanajst pravičnih in lojalnih mož za to žensko dokazalo, da se za njo govori, da je ustrežljivega značaja, da je brez časti do svojega telesa, da je prostitutka ali pa se tako vede, takšnega "Casano" niso mogli in smeli obglaviti ali mu odrezati katera drugega uda. A kljub temu mu denarna kazen ni ušla. Plačati je moral sto malih liber, oziroma petdeset za deklo (STTS 5, 271-274).

Tabela 1: Prikaz kazni za posilstvo oziroma poskus posilstva.

Table 1: Punishment for rape or attempted rape.

	devica	neporočeno dekle	vdova	poročena ženska	že prej razuzdana ženska	prostitutka	poskus posilstva
Ptuj	živega zakopali		obglavljenje z desko	obglavljenje z desko			
Izola	zapor in kazen		zapor in kazen	zapor in kazen	zapor in kazen		
Piran	o kazni odloča podestat, glede na renome osebe, ki je posilstvo storila			o kazni odloča podestat, glede na renome osebe, ki je posilstvo storila	o kazni odloča podestat, glede na renome osebe, ki je posilstvo storila		o kazni odloča podestat, glede na renome osebe, ki je posilstvo storila
Dvigrad	smrtna kazen (obglavljenje) + sto malih liber, izgon iz mesta, če je zbežal, možnost poroke	smrtna kazen (obglavljenje) + sto malih liber, izgon iz mesta, če je zbežal, možnost poroke	smrtna kazen (obglavljenje) + sto malih liber, izgon iz mesta, če je zbežal. V vsakem primeru izgon za eno leto	smrtna kazen (obglavljenje) + sto malih liber, izgon iz mesta, če je zbežal, možnost poroke. V vsakem primeru izgon za eno leto	petindvajset malih liber	pol libre komuni in pol libre prostitutki.	petdeset malih liber, če jih ni mogel plačati, so mu odrezali roko ali nogo. Za manjvredno žensko pet malih liber
Oprtalj	smrt, izguba vseh dobrin, možnost poroke, izgon		smrt, sto malih liber, izgon	smrt, sto malih liber, možnost poroke, izgon	kazen po podestatovi odločitvi (materialna ali denarna)		sto malih liber, izguba roke ali noge. Za žensko na slabem glasu odloča podestat.
Buzet	smrt, izgon, izguba vseh dobrin, možnost poroke		smrt, izgon	smrt, možnost poroke, izgon	kazen po podestatovi odločitvi (materialna ali denarna)		sto malih liber, izguba roke ali noge. Za žensko na slabem glasu odloča podestat.
Labin	ječa, smrt, izgon, možnost sporazuma s sorodniki (sto malih liber oglejskemu patriarhatu in komuni), zaplenitev dobrin		ječa, smrt, izgon, možnost sporazuma s sorodniki (sto malih liber oglejskemu patriarhatu in komuni), zaplenitev dobrin	ječa, smrt, izgon, možnost sporazuma s sorodniki (sto malih liber oglejskemu patriarhatu in komuni), zaplenitev dobrin			
Trst	smrt		smrt	smrt		brez kazni	

Prostitutke naj bi poleg tega, da so krotile preveliko agresivnost mladih nepotešenih fantov, pripomogle tudi k uspehu v boju proti prešuštništvu. Lastnice bordelov so bile namreč, vsaj teoretično s prisego, dolžne prijaviti tistega, ki bi prešuštoval. Ker pa je neupoštevanje tega predpisa pomenilo le manjši prestop, so zatisnile oko in s tem pripomogle, da novica ni prišla v javnost (Rossiaud, 1989, 47). Vendar sodeč po statutih, ki tako ali tako skoraj vedno govorijo samo o posledicah za ženske, ki so bile zasačene pri prešuštvovanju (izjeme so bili duhovniki in že omenjen celjski lončarski ceh, ki je bil eden redkih, da je kaznoval tudi moškega), ni razumljivo, zakaj so moški prešuštvo sploh morali skrivati! Verjetno so ženske raje videle, da njihov mož svojo odvečno energijo porabi v bordelu, kot da si bi izbral "sosedo", in obiska javne hiše niso jemale kot skok čez plot.

Statuti Trsta, Poreča, Buzeta, Dvigrada in Buja so "de muliere in adulterio comprehensa" povsem jasni. V Bujah je vsaka ženska, ki je skočila čez plot, za vse večne čase izgubila tako svojo doto kakor tudi vse svoje premoženja in nepremičnine. Vse to je prešlo v roke njenega moža, ki je pretrpel takšno sramoto in krivico (STBU 2, 402). Ravno tako se je zgodilo tudi z žensko, ki si je kljub temu, da je imela zakonskega moža v mestu Poreč ali njegovem okrožju, delila posteljo z drugim moškom (STPO 1, 147). V Dvigradu je eno tretjino od vseh dobrin, ki jih je imela prešuštnica, dobila komuna, preostali del pa njen prevarani mož. V tem mestu je kazen doletela tudi tistega, ki je sodeloval pri skoku čez plot. Ne glede na to, da je ženska privolila v spolno občevarje, je moral komuni plačati petindvajset malih liber (STDV 7, 259). Tudi ženska, ki si je v Buzetu privoščila takšno bežno avanturo, je izgubila vse svoje dobrine. Poleg tega je morala oblast v tem mestu v roku

enega meseca, dogodek pretuhtati in potem izjaviti, določiti in presoditi, kakšna naj bo denarna kazen. Ali je morala tako kazen - petdeset malih liber - plačati sama ženska, v statutu ni konkretno rečeno ("componenda comunibus antedictis") (STBUZ 9, 131, 176). Če jo je morala, potem lahko iz tega sklepamo, da je sama imela gotovino. Trst je bil glede poročenih žensk, ki so se na svojo željo telesno združile z drugim moškom, še bolj strog. Poleg tega, da je izgubila vse svojo imetje, je bila tudi za vedno izgnana iz mesta. V primeru, da si je drznila priti nazaj, jo je bilo treba najprej prebičati in mučiti, nato pa spet izgnati. V Trstu je bila takšna ženska tudi javno osramočena, saj so jo po mestu peljali v spremstvu trobente in drugih instrumentov. Najhujša kazni je v Trstu doletela ženska, ki jo je zaradi prešuštva ovadil lastni mož. Poleg tega, da so vse njene dobrine prešle na zakonskega partnerja, jo je skok čez plot lahko stal tudi glavo (STTS 6, 276-277). Tako se je moški lahko na zelo hiter in učinkovit način znebil svoje žene. Na edino izjemo naletimo v Pulju in Sv. Lovreču Pazenatičkem. Tukaj sta bila namreč moški in ženska obravnavana enako. V Pulju je oba v primeru prešuštvovanja najprej čakal bič, nato pa še izgon. Seveda so tudi v Pulju vse dobrine prešle na prevaranega zakonca, bodisi ženo, bodisi moža (STPU 2, 269). Moški, ki je v Sv. Lovreču Pazenatičkem telesno občeval z ženo koga drugega v hiši, kjer je ona stanovala, je moral plačati sto liber in za dva meseca mu je bila odvzeta prostost. Pol manjša kazni pa ga je doletela, če je prešuštoval izven njenega doma. Enako se je zgodilo tudi z žensko, ki je poleg zgoraj določene kazni izgubila še svojo doto. Seveda je bilo treba celotno dogajanje prijaviti pred sodiščem, ker drugače sodnik ni mogel razsoditi in izreči kazni (STsvLP 2, 146).

Tabela 2: Prikaz kazni za prešuštvovanje.

Table 2: Punishment for adultery.

	ženska	moški	sodelavec pri prešuštvu
Buje	izguba vseh dobrin		
Poreč	izguba vseh dobrin		
Dvigrad	izguba vseh dobrin		petindvajset malih liber
Buzet	izguba vseh dobrin + petdeset malih liber kazni		
Trst	izguba vseh dobrin + izgon, bičanje in mučenje, procesija po mestu ob spremljavi trobente		
Pulj	bičanje, izgon, izguba vseh dobrin	bičanje, izgon, izguba vseh dobrin	
Sv. Lovreč Pazenatički	sto malih liber, izguba dote	sto liber, dva meseca zapora (pol manj, če se je to zgodilo izven njenega doma)	

Poleg vsega že povedanega so bile prostitutke v javnih hišah najbolj vnete tudi pri preganjanju tajne prostitucije in na razuzdane poročene žene, katerim so grozile, da jih bodo odpeljale v bordel (Rossiaud, 1989, 47).

Vse te pozitivne strani prostitucije so bile mestnim oblastem dobro znano in po vsej verjetnosti so zaradi tega tudi dopuščali javne hiše in prostitutke. Poleg tega je zagotovo zelo pomembno težo pri odobranju njihovega delovanja imela tudi ekonomska vloga. Dohodki od teh ustanov so bili namreč tako sestavni del mestnega proračuna kot dobička nekaterih meščanov. Tudi zaradi tega so se mestne oblasti nenehno borile, da bi preprečile ulično prostitucijo (Uitz, 1988, 103).

Tako je prostitucija pripomogla, da je bil volk sit in koza cela, saj so bile spodobne ženske obvarovane pred moškim nadlegovanjem, moški potešeni in vrh tega je bila polna še mestna blagajna.

Kot je znano, je v 13. stoletju pod vplivom kano-nikov in velikih teologov seksualna morala izgubila del svoje strogosti. Poželenje ni bilo več šteto med najhujše grehe, temveč je bilo le še manjše zlo. A kljub vsemu so še vedno zagovarjali določilo, da je dovoljeno le znotraj zakonske zveze (Rossiaud, 1989, 50, 154). Cerkevni krogi so tudi na prostitucijo gledali kot na manjše zlo in jo tolerirali. To je pripeljalo celo do tega, da je papež Pij II. prostitucijo branil in odločno odklonil strogo preklestvo pocestnic. Zelo redko se je zgodilo, da je kdo hotel prepovedati prostitucijo iz religioznih razlogov. Najbolj običajna zahteva, ki jo je cerkev zagovarjala in podpirala, je bila spreobrnitev prostitutk. Veliko število pridigarjev si je prizadevalo za spreobrnitev prostitutk in spremembo bordelov v pobožne ustanove. Pri tem niso bili kaj dosti uspešni (Graus, 1981, 405, 406). Kot so se na račun javnih hiš polnile mestne blagajne, so imeli od njih korist tudi samostani. Večkrat so namreč bordeli financirali ustanovitev kakšnega samostana, od česar pa so imele korist tudi same prostitutke, saj so lahko vanj, če so zanosile, oddale svoje nezakonske otroke. Verjetno zanositev ni bila redka, saj poznavanje kontracepcije ni bilo takšno, kot je danes.

Zelo zanimivo bi bilo tudi videti, kako so druge, poštene ženske gledale na prostitutke. So jih tudi same jemale kot obrambo poštenih žensk pred pohotneži? *"Toda katere meščanke bova pripeljali? Razuzdane ženske ali take na slabem glasu? Zagotovo ne; vse bodo srčne in zelo ugledne ženske, saj ni lepšega okrasja za neko mesto, kot so plemenite in pogumne dame."* (Pizan, 1999, 156). Po vsej verjetnosti ženske o prostitutkah niso imele posebno lepega mnenja, saj so velikokrat ravno one metale slabo luč na celotno žensko populacijo.

4. PROSTITUTKE – MARGINALKE?

K marginalnim skupinam so spadale osebe oziroma ljudje, ki norm in pravil družbe, v kateri so živeli, niso priznavali oziroma se po njih niso ravnavali ali pa se niso mogli ali hoteli ravnati. Vodilne skupine v družbi so na njihovo preziranje družbenih norm reagirale odklonilno in z negativnimi sankcijami ter jih niso sprejele kot sebi enakovredne (Graus, 1981, 396; Hartung, 1986, 50). Včasih pa so bili marginalci tudi izvzeti iz samih norm.

Ali so prostitutke pripadale k tej skupini outsiderjev ali ne, je bilo vprašanje, ki so si ga zastavili tudi nekateri pisci raziskav o marginalcih.⁸ Ne glede na to, da je bila prostitucija pri mestnih oblasteh do določene mere tolerirana, da je obstajala možnost vključitve pocestnic nazaj v družbo in da je bila prostitucija obravnavana kot "nujno zlo", ne gre dvomiti o tem, da je svet prostitutk, zvodnikov in zvodnic obstajal na robu družbe. Vendar pa prostitutke niso spadale k skupini najbolj nizkotnih grešnic (Graus, 1981, 404-411; Hartung, 1986, 66-70; Rath, 1986, 553).

Že sam pogled v statute istrskih mest nam jasno pokaže, da so bile prostitutke v tem okolju na robu družbe. Pri obravnavanju posilstev smo opazili, da so bile prostitutke vedno in povsod tretirane drugače kot druge ženske, v Trstu pa posilstvo le-teh sploh ni veljalo za zločin. Podobno je veljalo tudi v primeru ugrabitev, saj kazen, ki je bila v Trstu določena za ugrabitev, spet ni veljala za prostitutke (STTS 5, 273; STTS 1, 160). V drugih statutih, npr. Buzeta (STBUZ 8, 116-117, 160-161), Dvigrada (STDV 6, 251-252), Opatlja (STOP 8, 149-150) in Vodnjana (STVO 3, 139), kjer je še mogoče najti člene o ugrabitvah, pa ni posebej poudarjeno, da člen ne velja za prostitutke. Mogoče bi lahko tudi tukaj sklepali, da se ugrabitev pocestnice ni zdela zločin in zato takšnih primerov niso obravnavali.

Tudi uredba v tržaškem statutu, da se ni smelo z mučenjem izsiliti priznanje za kaznivo dejanje, ni veljala za prostitutke. Tako so se zopet znašle v družbi z malovrednimi osebami (*"personis villibus"*), berači, potepuhi in drugimi podobnimi. Te so namreč lahko vrgli v ječo, jih mučili in postavili na sramotilni steber (STTS 2, 169-170).

Ravno tako so v Trstu razlikovali tudi pri napadih na osebo. Zakon ni veljal za tistega, ki je napadel ali poškodoval malovredno osebo, in med te so šteli tudi prostitutke (STTS 3, 194). Kadar je v Buzetu kdo, ki je bil v javnosti znan kot pijanec, ničvrednež, človek na nižjem položaju ali pocestnica, na javnem mestu storil kako odvratno delo, bodisi da je rekel oziroma storil komu kaj slabega, bodisi da je koga udaril, in če je prizadeti človek, ki mu je bilo to storjeno, udaril takšnega pijanca, ničvredneža, človeka na nižjem položaju

8 Graus (1981); Hartung (1986); Geremek (1998); za kasnejše obdobje (17. in 18. stoletje) glej tudi: Bertoša (1989).

ali pocestnico ali če je s poštenimi ljudmi dokazal, da mu je nekdo od njih izrekel žaljivko, v takšnem primeru je bila kazen odvisna od dobre volje oblasti, saj je po svoji svobodni izbiri določila višino kazni, pri čemer je upoštevala položaj oseb, ki so bile pri kaznivem dejanju udeležene, in stopnjo kaznivega dejanja (STBUZ 4, 112-113, 157). Tudi v Oprtalju se je pijancem in pocestnicam zgodilo nekaj takega (STOP 4, 144).

"*Meretrix publica*" v Pulju ni smela biti poklicana za pričo, če pa je to bila, ni smela odločati v prid obrambe (STPU 3, 271).

Tudi po zmerljivkah, ki so vseprek letele po istrskih mestih, lahko vidimo, da so prostitutke spadale med manjvredne ljudi in da so v zavesti takratnih ljudi veljale za nekaj slabega. "*Meretrix*" ali "*puttana*" dandanes bolj poznana "kurba" je bila ena od zelo pogostih zmerljivk. Kadar je kdo ženski po krivici rekel, da je "kurba", jo je s tem, da jo je primerjal z nekom iz družbenega dna, po vsej verjetnosti užalil. Tudi v današnjem času ni kaj dosti drugače.

Kako so to uravnavali statuti istrskih mest? V Labinu je moral tisti, ki je po krivici koga zmerjal z lažnivcem, morilcem, kurbnim sinom ("*filius meretricis*"), kurbo ("*meretrix*"), izdajalcem, plačati kazen. Kadar pa je dokazal, da je bila zmerljivka namenjena komu, ki je resnično bil to, za kar ga je zmerjal, se je tudi kazni lahko izognil (STLA 1, 184).

Tudi v Vodnjaju je bilo tako. Za psovke, kot so bile morilec, ničvrednež, "*donna dir puttana*", tatica... je bilo potrebno komuni plačati pet malih liber. Poleg kazni je moral tisti, ki je takšno hudobijo izrekel, svoje besede pred oblastjo in ljudstvom zanikati, in to kljub temu, da so bile mogoče izrečene žaljivke resnične, a se tega ni dalo dokazati (STVO 1, 135). Nič drugače se ni zgodilo s tistim, ki je koga užalil v Balah (STBA 1, 74).

V Buzetu so lahko izbirali med žaljivkami: lopov, tat, krivoprisežnik, ničvrednež, izdajalec, nezvestež, "lažeš skozi grlo", izgnanec, "*putana*", tatica, razuzdanka in podobnim. Kdor je užalil koga z besedo iz tega seznama, je moral plačati pol marke (štiri libre) buzetski občini in pripadajoči del tudi beneški oblasti. V primeru, je bila oseba, ki ji je bila žalitev namenjena, javno poznana po tem ali ji je bilo to dokazano, žalitelju ni bilo treba plačati ničesar, razen štirideset malih soldov (dve libri) po starem običaju (STBUZ 1, 109, 153-154).

Tudi v Oprtalju so bile poznane podobne psovke, med njimi seveda tudi "*donne puttana*". In tukaj je bilo spet potrebno plačati, razen za primere, ko je bila ta zmerjana oseba že prej javno poznana kot takšna (STOP 1, 139-140). V tem mestu pa statut v enem izmed svojih členov še posebej obravnava primere obrekovanja, to se pravi, da žaljivka ni bila izrečena človeku v obraz, ampak se je za njegovim hrbtom govorilo o njem kot o tatu, hudobnežu, kurbi in podobnem. Tudi v teh primerih se je proračun občine na račun globe povečal za petdeset malih liber, a če se je žaljeni resnično izkazal

za malopridneža, je občina ostala praznih rok (STOP 2, 140).

Malo drugače pa so bile kazni za žalitve določene v Dvigradu. Izbor zmerljivk je bil tudi tukaj enak. Med roparji in pankrti lahko najdemo tudi "*putano*", tatico in razuzdanko. Vendar statut pravi, da je moral tisti, ki je komu izrekel določeno psovko, plačati dve mali libri in svoje besede preklicati, češ da se je lagal. To pa je spet veljalo samo za ljudi na dobrem glasu. Drugače so krivičneža postavili na sramotilni steber, dokler ni trikrat zapored preklical svoje žalitve. V primeru, da je psovka letela na koga, ki je bil v javnosti po tem poznan, je kazen znašala le dvajset soldov (eno libro). Oseba je lahko ostala na prostosti, dokler se rektor in sodnik nista odločila o morebitnem povišanju denarne kazni, pri čemer sta upoštevala družbeni status te osebe in stopnjo prestopka (STDV 1, 246-247).

Prav tako je bilo tudi v Bujah, saj je bilo za psovko potrebno plačati pol marke (štiri libre), če je pa bila psovka namenjena osebi, ki je bila javno poznana po tem, pa le dve mali libri, in tisti, ki je zmerjal, je lahko ostal na prostosti (STBU 1, 394). Verjetno bi lahko po zadnjem stavku, "*et remanendo etiam in libertate*", sklepali, da je lahko tisti, ki je neupravičeno koga žalil s katero od grdih besed, pristal tudi za rešetkami. Vendar pa je bolj verjetno, da je to pomenilo izognitev sramotilnemu stebru, kot smo videli, da je bila navada v Dvigradu.

Po statutih Grožnjana (STGR 1, 214) in Sv. Lovreča Pazenatičkega (STsvLP 1, 145) lahko ugotovimo, da so tudi zvednice spadale med manjvredne ljudi, saj so v teh dveh mestih poleg omenjenih žaljivk poznali tudi zmerljivko "*ruffiana*". V Sv. Lovreču Pazenatičkem je bila tudi kazen za zmerljivke ("*puttana*", "*ruffiana*", ...) dokaj zanimiva. Ženska, ki je drugo žensko užalila, je morala namreč eno nedeljo po maši trikrat skočiti s pete stopnice na stopnišču mestnega vodnjaka in javno zanikati izrečeno žaljivko. V primeru, da ni mogla dokazati, da je to, kar je izjavila, res, jo je lahko kaznoval samo sodnik.

Statut mesta Pulja sicer ne našteva posebej izrazov, ki so spadali med zmerljivke, a kljub temu določa kazni za zmerjanje. Kazen je bila odvisna od tega, kje je bila žalitev izrečena. Štirideset malih soldov (dve libri) je bilo treba odšteti, če je kdo psovko izrekel vpričo oblasti mesta Pulja, pol manj pa, če se je to zgodilo kje drugje (STPU 1, 265). Statuti Umaga (STUM 1, 289), Pirana (STPI 1; STPI 2, 249-250) in Izole (STIZ 1, 362; STIZ 2, 362) nam prav tako ne ponudijo "sočnih" izrazov, s katerimi so se srednjeveški prebivalci in prebivalke med seboj obmetavali, temveč so v njih določene samo kazni.

Spet najbolj pa ima člen o žalitvah razdelan statut mesta Trst. Poglejmo podrobneje samo zmerjanje med ženskami. Za besede, kot so "*meretrix*", krava, oslica in podobne, je bilo treba v Trstu plačati dve marki (šestnajst liber). V primeru, da je bila žaljivka ali psovka izrečena vpričo predstavnika oblasti, je bilo potrebno

plačati petindvajset malih liber, razen če ni bil tisti, ki je psovko izrekel, ali tisti, ki mu je bila namenjena, malovredna oseba. V tem primeru je veljala ista kazen kot zgoraj. Tudi v tem statutu najdemo podobno določilo kot v drugih, namreč to, da ko se je izkazala določena žalitev za resnično, zmerjalcu ni bilo treba odpreti svojega mošnjička. Osebi, ki se ni strinjala z izrečeno zmerljivko in je zakričala: "Lažeš!", prav tako ni bilo treba plačati. Seveda to spet ni veljalo takrat, kadar je bila psovka na mestu. V primerih, ko pa je kdo koga tako razjezil, da mu je namenil več psovok in so te letele na vse strani, je moral plačati za vsako posebej (STTS 4, 234-235).

V pregledanih statutih naletimo še na en dokaz o manjvrednosti "nečastnih žensk". Kadar je v Buzetu ženska, ki je bila na slabem glasu ali je bila zasačena pri prešuštvovanju, užalila drugo žensko, ki je bila na dobrem glasu, je morala buzetski občini plačati kazen v višini desetih malih liber in pripadajoči del tudi beneški oblasti, kakor je bila navada po starem običaju. In ker je šlo za ženske iz družbenega dna, seveda velikokrat niso imele denarja za plačilo. Tudi v tem primeru je niso odnesle nekaznovane, saj sta jih čakala bičanje in dosmrtni izgon iz mesta. Sploh pa nas ne preseneča dejstvo, da v obratnem primeru, ko ženski, ki je bila

višje na družbeni lestvici, za "užalitev" manjvredne ženske ni bilo potrebno plačati ničesar (STBUZ 2, 110, 154). Tudi ženske v Oprtalju, ki so bile na slabem glasu in so v obraz zabrusile kakšno žaljivko spoštovanja vredni ženski, so doleteli bodisi kazen, bodisi bičanje oziroma izgon (STOP 3, 140). V Dvigradu je morala ženska, ki je bila na slabem glasu, za žalitev častivredne ženske prav tako plačati določeno kazen – pet malih liber. Če pa tega ni zmogla, je bila bičana in je morala svoje besede trikrat zapored preklicati, podobno kot smo že opisali pri psovanju. Kazen je doletela tudi ženske, ki so bile na dobrem glasu in so v odgovor na žalitev izrekle psovko ženski na slabem glasu. Plačati je morala namreč dvajset malih soldov (eno libro) (STDV 2, 247). V Vodnjanu se je ženska na slabem glasu lahko znašla celo za rešetkami. Če namreč ni mogla plačati predvidene kazni, je morala za osem dni v zapor (STVO 2, 136). V Trstu je bilo možno tudi, da sta se med seboj zmerjali dve, obe manjvredni ženski. O kazni za takšno manjvrednico, ki naj bi znašala manj kot pet malih liber, je odločal sodnik. Prav tako pa je bila kazen odvisna od sodnikove volje takrat, ko je poštena ženska udarila manjvredno žensko, katera jo je zmerjala. Plačati je morala približno pet malih liber, razen če ni prišlo do umora ali pohabljenja (STTS 4, 235).

Tabela 3: Prikaz kazni za zmerljivke.

Table 3: Punishment for cursing.

	žaljivka izrečena po krivem	resnična žaljivka	če je žalila ženska na slabem glasu
Labin	pet liber	ni kazni	
Vodnjan	pet malih liber, preklicati svoje besede		pet malih liber, osem dni zavora (če ne more plačati)
Bale	pet malih liber, preklicati svoje besede		
Buzet	štiri libre občini, del Benetkam	ni kazni, razen dveh liber po starem običaju	deset malih liber užaljeni ženski + del še občini, bič in izgon (če ne more plačati)
Oprtalj	štiri libre občini, osem liber Benetkam	ni kazni, razen dveh liber po starem običaju	deset malih liber, bič, izgon
Dvigrad	dve mali libri, besede preklicati	ena libra	pet malih liber, sramotilni steber, preklic besed
Buje	štiri libre	dve mali libri	
Grožnjan			
Sv. Lovreč Pazenatički	3 x skok s pete stopnice mestnega vodnjaka, preklic besed, kazen določi sodnik		
Pulj	dve libri (pred mestno oblastjo), ena libra (kje drugje)		
Umag	dve libri (odvisno od renomeja osebe in kraja, kjer je bila izrečena)		
Piran	dve libri		
Izola	pet liber (pred oblastjo), dve libri (kje drugje)		
Trst	šestnajst liber, petindvajset liber (pred oblastjo)	ni kazni	šestnajst liber

Kot smo že povedali, je bila moralna in religiozna obsodba prostitutk, ki je pomenila tudi socialno izključitev, popolnoma samoumevna, kljub različnim merilom, ki sta jih družba in cerkev imeli glede vrednotenja in koristi prostitutk. Pa vendar so tudi med samimi prostitutkami obstajale različne stopnje. Zelo znane beneške in florentinske kurtizane (te na obravnavanem območju niso bile poznane) so lahko živele zelo luksuzno življenje, dosegle veliko slavo, odigrale zelo pomembno vlogo v razvoju kulture in dosegle družbeni prestiž, o katerem so prebivalke mestnih javnih hiš lahko samo sanjale. Te pa so bile spet v veliko boljši situaciji kot ulične prostitutke (Geremek, 1998, 394-395).

V tistih mestih, kjer je bila prostitucija zakonsko urejena, je bil tudi nadzor nad prostitutkami strogo določen. Kot indikator strogih predpisov moramo obravnavati lego javnih hiš znotraj mesta. Žal lahko za mesta, ki so bila zajeta v to raziskavo, o javni hiši zagotovo govorimo samo v Trstu, saj edino statut tega mesta bordel konkretno omenja. Za ostala mesta lahko o javnih hišah samo sklepamo. In tudi do točnih rezultatov glede lege mestnih javnih hiš ne moremo priti. V Trstu je stala "*post palacium communis*" (STTS 9, 313). Če si pomagamo z raziskavami o prostituciji izven "naših" istrskih in celinskih mest, vidimo, da so mnenja o getoizaciji javnih hiš deljena. Brigitte Rath namreč trdi, da so največkrat stale kje na robu mesta (Rath, 1986, 561). Nasprotno pa dokazuje v svoji knjigi Jacques Rossiaud, da so vedno stale na glavnem križišču, kjer so se dogajale pomembne politične zadeve: v Benetkah je bilo to na Rialtu, v Firencah na mestu, ki je bil zelo znano po velikih trgovskih aktivnostih... (Rossiaud, 1989, 64) In če so bile Benetke in Firenze izjema (Prostitution, 1995, 268), ki je potrjevala pravilo, je moral med izjeme spadati tudi Trst, saj položaj za mestno palačo prav gotovo ni na obrobju. Na podlagi tega bi lahko sklepali, da je bila glede lege javnih hiš razlika med deželami (italijanska mesta so imela to drugače urejeno kot avstrijska in nemška mesta).

Kontrola prostitucije se ni kazala samo v prostorski legi, temveč tudi v določilih o oblekah prostitutk. V večjih evropskih mestih so morale nositi kak že od daleč razpoznaven kos oblačila. Na primer v Augsburgu so morale nositi pajčolan, na katerem je bila za dva prsta široka zelena črta. Dunajski oblačilni red pa je za prostitutke določal rumeno ruto, ki so jo morale nositi na rami (Rath, 1986, 562). Kar zadeva tukaj obravnavana mesta, se moramo spet zadovoljiti le s Trstom. Tržaške zvodnice in prostitutke namreč niso smele nositi nikakršnega srebrnega, pozlačenega in zlatega pasu. V primeru, da so se kljub tej določbi v statutu kdaj pa kdaj hotele olepšati s čim takim, so morale plačati petindvajset malih liber (STTS 9, 314). To, da se niso smele malo bolj dragoceno okтитi, jih je verjetno zaznamovalo manj, kot pa kak kos oblačila določene barve. S takš-

nimi in podobnimi predpisi je bilo omogočeno zaznavanje pocestnic, saj so bile na ta način razpoznavne in se je točno vedelo, da pripadajo določeni skupini. S tem je bilo mogoče postaviti tudi ločnico med spodobnimi in razuzdanimi ženskami, jih med seboj seveda tudi jasno razločevati pa še nadzor nad razuzdankami je bil lažji (Rath, 1986, 563).

Znano je tudi, da so znotraj javnih hiš obstajala napisana pravila, s katerimi so lastniki oziroma lastnice bordelov vzpostavili/e določen red (Rath, 1986, 563-565). A o teh iz pregledanih virov ni mogoče reči ničesar.

5. NOVAČENJE PROSTITUTK IN STRANK

Kaj je prisililo ženske, da so se skozi svoje življenje prebijale kot prostitutke, iz uporabljenih virov ni mogoče ugotoviti. Tudi ne, od kod vse so prihajale v istrska mesta. Mogoče so jih iz lastnih domov pregnale vojne, lakota ali bolezni. So bile morda domačinke? Saj se je večkrat dogajalo tudi to, da so možje svoje lastne žene primorali v prostitucijo, ker se družina ni imela več s čim preživljati. Lahko tudi, da so ostale zaradi smrti ali ločitve brez moža in so se na neki način morale preživljati.

Statuti nam ravno tako nič ne povedo, koliko so bila dekleta stara, ko so vstopile v svet prostitucije, ter kdo in kako jih je za ta poklic pridobil. Jacques Rossiaud v svoji knjigi pravi, da je bila povprečna starost uličnih prostitutk okrog 17, uslužbenk v kopališčih okrog 20 in prostitutk v javnih hišah okrog 28 let. Po njegovem mnenju je večina od njih najprej začela z občasno prostitucijo, to je pomenilo, da so poleg vsakdanjih opravil delile tudi posteljo z enim in ali več znanci. Nato pa so jih kmalu začeli vabiti zvodniki oziroma zvodnice in so prej kot slej pristale v mestni javni hiši (Rossiaud, 1989, 39). Kako je bilo to v Istri in v naših mestih, ne vemo. Niti tega ne, če je sploh imelo vsako istrsko mesto svojo javno hišo, ali pa so v njih poznali samo ulične prostitutke, ki so tu in tam prišle prodajat svoja telesa.

Huda bolezen ali nosečnost sta lahko prostitutke pripeljali do nepreskrbljenosti, saj sta po pravilih pomenili izključitev iz javne hiše. S tem v zvezi je treba omeniti tudi skrb za stara leta, saj se ženska definitivno takrat ni mogla več prodajati. In kdaj je bila prostitutka prestara in je bila primerna za "odpad"? Po zatonu svoje kariere si je morala zagotovo najti drug vir zaslužka ali drug način preživljanja. Nekatere med njimi so verjetno same postale zvodnice, nekatere pa so se lahko umaknile v samostan. Nekateri samostani so namreč podpirali vstop skesanih grešnic. To je cerkev zelo podpirala. Zelo znane so bile magdalenke, v katerih ustanovah so pocestnicam pomagali pri začetku boljšega življenja (Klapisch-Zuber et al., 1998, 307).

Verjetno se je včasih zgodilo tudi to, da je kakšna prostitutka spremenila svoj način življenja in se je nor-

malno vključila v družbo. A skoraj prepričani smo lahko, da se je to zgodilo samo takrat, ko si je našla drug vir zaslužka. Mogoče se je celo poročila.

Ravno tako naši viri nič ne povedo o strankah, ki so zahajale v javne hiše. Duhovnikom in poročenim moškim naj bi bilo to nasploh prepovedano (Rath, 1986, 567; Rossiaud, 1989, 44). Kaj se je pa v resnici dogajalo?! *"In še koliko drugih, ki nosijo breme številnega potomstva, vidimo umirati od lakote in bede, medtem ko se njihovi možje vlačijo po krajih razvrata in ponočujejo v vseh gostilnah po mestu!"* (Pizan, 1999, 158). Zelo verjetno je, da so največje število odjemalcev predstavljali mladi neporočeni fantje, ki so na ta način porabili svojo odvečno energijo. Velikokrat pa so jim javne hiše služile kot šola, saj so starši svoje sinove sami pošiljali v bordele, da bi si pridobili določene izkušnje.

6. ZAKLJUČEK

"Vse ve, ki ljubite krepost, slavo in ugled, boste sprejete z največjimi častmi, kajti bilo je ustanovljeno in zgrajeno za vse častivredne ženske – nekdanje, današnje in prihodnje." (Pizan, 1999, 303)

Kljub temu da je Christine de Pizan zgradila svoje namišljeno mesto brez prostitutk in drugih malovrednih žensk, so v realnem svetu le-te še kako obstajale. V takratni, striktno monogamni, družbi - ki je zelo cenila devištvo neveste in je bila polna moralnih predsodkov o spolnosti, možnosti za poroke pa so bile v veliki meri odvisne tudi od imena in veljave družine, poleg tega je bil ženski del populacije še številnejši - bi bila vsakršna popolna odprava prostitucije, ki je služila kot ventil za zajezitev prekomerne spolne sle, povsem iluzorna.

Kot smo ugotovili, so se tako posvetne kot cerkvene oblasti tega dovolj dobro zavedale in stvar velikokrat tudi obračale v svoj prid. Na prostitutke so teologi od Avgušтина do Tomaža Akvinskega gledali kot na nujno zlo. Torej, družbi so bile potrebne, ampak še vedno so bile zlo. Kljub vsej toleranci so še vedno veljale za nečastne ženske in so jih metali v isti koš z morilci,

tatovi, lažnivci, berači, potepuhi in drugimi osebami z družbenega dna. Določeni zakoni v statutih zanje niso veljali in kazni, ki so bile predvidene zanje, so bile med najstrožjimi.

V istrskih mestih so pcestrnice zagotovo delovale, če pa so bile tam tudi stalno naseljene, se pravi, da so živele v javni hiši, pa ne moremo brezpogojno trditi. To lahko trdimo le za Trst, kjer je bil bordel dovoljen in je v statutu tudi konkretno omenjen. Za razliko od Istre in Trsta v celinskih mestih Ptuj, Maribor in Ljubljana prostitutke v virih niso direktno omenjene. V teh mestih so bila poznana le kopališča, za katera je bilo tako ali tako znano (za tista, ki so bila urejena v zaprtem prostoru in kjer so se ljudje umivali v kopelih), da so bila velikokrat urejena kot bordeli.

V ukitvi velikega števila javnih hiš ob koncu srednjega veka moramo zagotovo videti zelo izrazito spremembo, ki jo je prineslo novo obdobje. Norme in pravila, ki so do določene mere ščitile prostitutke, so bile zreducirane na minimum oziroma popolnoma odpravljene. Odprava bordelov v 16. stoletju je časovno sovpadala z vsesplošno zaostritvijo moralnih predpisov in norm obnašanja. Obenem se je pojavil tudi sifilis, za katerega so v veliki meri krivili ravno prostitutke. Kljub temu da je bila zelo pomemben faktor pri odpravi prostitucije prav gotovo reformacija, pa ta sama ni "kriva" za to, saj se je podoben razvoj dogajal tudi v katoliških deželah (Rath, 1986, 570, 571; Prostitution, 1995, 268). Bližal se je konec stoletja in razumljivo je, da je bil strah pred koncem sveta dokaj močan. Ljudje so ob pričakovanju konca hoteli odstraniti vse, kar je bilo slabo. Spomnimo se samo na vzdušje pred praznovanjem novega leta 2000.

Istočasno z zatonom javnih hiš je bilo tudi obiskovanje kopališč vedno redkejšo. Vzroki za to so bili predvsem spremenjene moralne predstave, pomanjkanje lesa in s tem vedno višje cene, večje zanimanje obiskovalcev za naravne vrelce, pomisleki zdravnikov glede prekomernega obiskovanja kopališč kakor tudi opozarjanje pred okužbo s sifilisom (Bad, 1980, 1332).

"MERETRIX PUBLICA" AND "PUTANA" IN ISTRIAN AND CONTINENTAL SLOVENE TOWNS

About Prostitution in the Middle Ages

Mojca KOVAČIČ

Ul. Pohorskega bataljona 19, SI-3214 Zreče

e-mail: mojca.kovacic@siol.net

ABSTRACT

The main task of the article is to highlight prostitution in medieval Istran (Slovene and Croatian towns, and Trieste) and inland towns in the territory of today's Slovenia. The most significant sources used include the statutes of

Istran towns and the town of Ptuj, and the materials about the history of Ljubljana and Maribor in the Middle Ages.

In medieval towns numerous forms of prostitution emerged: public brothels, baths, private brothels, and street prostitution. To keep prostitutes under control, Trieste municipal authorities only permitted public brothels. It is likely that other researched towns had only private brothels and street prostitutes. Baths and spas (arranged like brothels) only existed in larger inland towns and Trieste.

Soothing sexual tensions in the society, prostitutes were tolerated by both municipal and ecclesiastic authorities to a certain extent. They would also be visited by young men who could acquire experience and release their sexual energy. Therefore, other women would be protected against possible rape. In Istra, rape sentences differed according to the status of the victim (virgin, widow, married woman, inferior woman – from time to time also including prostitutes). Many times prostitutes played a vital role in the battle against adultery and the hunt for street prostitutes. Hence, ecclesiastic authorities considered prostitution a minor evil to be tolerated.

Nevertheless, the world of prostitution existed on the margins of society. On the basis of town statutes it can be ascertained that prostitutes were always matched with other inferior members of the society: beggars, murderers, vagabonds, etc. Insulting expressions, such as the most common, 'meretrix' or 'putana', also reveal that in the public consciousness prostitution represented something evil. The municipal authorities strove for the highest possible level of control of the prostitutes, usually by allocating a precise place where they could exercise their craft – the public brothel – or by the dress code determining what prostitutes could or could not wear.

The majority of public brothels and baths were abolished at the beginning of the 16th century, mostly due to stricter general moral and behavioural norms. Another significant factor to be considered is the expected huge changes at the end of the century and the consequent fear of the end of the world.

Key words: prostitution, Istra, towns, Middle Ages

KRATICE

AMSI – Atti e memorie della Società istriana di Archeologia e Storia Patria
AT – Archeografo Triestino. Raccolta di Memorie, Notizie e documenti. Particolarmente per servire alla Storia della Regione Giulia
Atti – Atti, Centro di ricerche storiche - Rovigno
GZL – Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku
GZM – Gradivo za zgodovino Maribora v srednjem veku
SAZU – Slovenska akademija znanosti in umetnosti
STBA – statut Bal
STBU – statut Buj
STBUZ – statut Buzeta
STDV – statut Dvigrada
STGR – statut Grožnjana
STIZ – statut Izole
STKP – statut Kopra
STLA – statut Labina
STMO – statut Motovuna
STNO – statut Novigrada
STOP – statut Oprtalja
STPI – statut Pirana
STPO – statut Poreča
STPT 1376 – statut Ptuj iz 1376
STPT 1513 – statut Ptuj iz 1513
STPU – statut Pulja
STsvLP – statut Sv. Lovreča Pazenatiškega
STTS – statut Trsta
STUM – statut Umaga

STVO – statut Vodnjana

STVR – statut Vrsarja

VIRI IN LITERATURA

GZL – Otorepec, B. (1956-1966): Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku I-XI. Ljubljana.
GZL 1 – GZL, VII. zvezek, listina št. 84, 1453, februar 2., Ljubljana.
GZL 2 – GZL, X. zvezek, listina št. 82, 1466, oktober 25., Gradec.
GZL 3 – GZL, XI. zvezek, listina št. 19, 1257-1269.
GZM – Mlinarič, J. (1975-1985): Gradivo za zgodovino Maribora I-XI, Maribor. & Mlinarič, J. (1987/88): Gradivo za zgodovino Maribora XIII-XIV. Maribor. & Mlinarič, J. (1991): Gradivo za zgodovino Maribora XVII. Maribor.
GZM 1 – GZM, V. zvezek, listina št. 63, 1393, julij 4.
GZM 2 – GZM, IX. zvezek, listina št. 77, 1468, junij 12.
GZM 3 – GZM, X. zvezek, listina št. 34, 1491, november 22., Gradec.
STBA – Muciaccia, G. (1976-1977): Gli statuti di Valle d'Istria. V: Atti. Vol. VII. Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, Università popolare di Trieste, 63-112.
STBA 1 – STBA, člen 35
STBU – Zjačić, M. (1969): Sačuvani fragment starog statuta općine Buje iz 1412. godine. Jadranski zbornik. Prilozi za povijest Istre, Rijeke, Hrvatskog Promorja i Gorskog kotara, VII. Rijeka – Pula, 365 - 416.
STBU 1 – STBU, člen 12
STBU 2 – STBU, člen 76

STBUZ – Zjačić, M. (1963/64): Statut bužetske općine. Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu. Svezak VIII-IX. Rijeka, 71-137. & Zjačić, M. (1965): Statut bužetske općine. Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu. Svezak X. Rijeka, 121-146.

STBUZ 1 – STBUZ, člen 15

STBUZ 2 – STBUZ, člen 16

STBUZ 3 – STBUZ, člen 28

STBUZ 4 – STBUZ, člen 29

STBUZ 5 – STBUZ, člen 37

STBUZ 6 – STBUZ, člen 38

STBUZ 7 – STBUZ, člen 39

STBUZ 8 – STBUZ, člen 40

STBUZ 9 – STBUZ, člen 87

STDV – Zjačić, M. (1961/62): Dvigradski statut. Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, Svezak VI-VII. Rijeka, 235-293.

STDV 1 – STDV, člen 13

STDV 2 – STDV, člen 14

STDV 3 – STDV, člen 32

STDV 4 – STDV, člen 33

STDV 5 – STDV, člen 34

STDV 6 – STDV, člen 35

STDV 7 – STDV, člen 70

STGR – Klen, D. (1963/64): Statut Grožnjana. Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu. Svezak VIII-IX. Rijeka 1963-1964, 213-255. & Klen, D. (1965): Statut Grožnjana. Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu. Svezak X. Rijeka 1965, 203-243.

STGR 1 – STGR, člen 141

STIZ – Morteani, L. (1889): Isola ed i suoi statuti. Gli statuti d'Isola. V: AMSI, Volume IV., Fascicolo 3-4. Parenzo, Società istriana di Archeologia e Storia patria, 349-421. & Morteani, L. (1889): Isola ed i suoi statuti. Gli statuti d'Isola. V: AMSI, Volume V., Fascicolo 1-2. Parenzo, Società istriana di Archeologia e Storia patria, 155-193.

STIZ 1 – STIZ, 1. knjiga, člen 14

STIZ 2 – STIZ, 1. knjiga, člen 15

STIZ 3 – STIZ, 1. knjiga, člen 49

STLA – de Franceschi, C. (1908): Statuta communis Albonae. V: AT, Vol. IV della III Serie. Trieste, 131-229.

STLA 1 – STLA, člen 8

STLA 2 – STLA, člen 10

STOP – Vesnaver, G. (1885): Notizie Storiche del Castello di Portole nell'Istria, Statuto Municipale di Portole. V: AT. Nuova Serie, vol. XI. Trieste, 131-180.

STOP 1 – STOP, člen 15

STOP 2 – STOP, člen 17

STOP 3 – STOP, člen 16

STOP 4 – STOP, člen 30

STOP 5 – STOP, člen 38

STOP 6 – STOP, člen 39

STOP 7 – STOP, člen 40

STOP 8 – STOP, člen 41

STPI – Pahor, M., Šumrada, J. (1987): Statut piranskega

komuna od 13. do 17. stoletja = Gli statuti del Comune di Pirano dal XIII al XVII secolo. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.

STPI 1 – STPI, 2. knjiga, člen 3

STPI 2 – STPI, 2. knjiga, člen 4

STPI 3 – STPI, 2. knjiga, člen 32

STPO – Zjačić, M. (1979a): Statut grada Poreča iz 1363. godine. Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium, Vol. XIII. Zagreb, 7-203.

STPO 1 – STPO, 3. knjiga, člen 17

STPT 1376 – Masten, H. M., Premzl, P. (eds.) (1998): Statut mesta Ptuj 1376. Študijska izdaja, Viri 2. Zgodovinski arhiv Ptuj, Umetniški kabinet Primož Premzl.

STPT 1376, člen 28

STPT 1513 – Masten, H. M., Kos, D. (eds.) (1999): Statut mesta Ptuj 1513. Viri 3. Ptuj – Ljubljana, Zgodovinski arhiv Ptuj – Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

STPT 1513, člen 22

STPU – Benussi, B. (1911): Statuto del comune di Pola. V: AMSI, Vol. XXVII. Parenzo, 107-449.

STPU 1 – STPU, 4. knjiga, člen 1

STPU 2 – STPU, 4. knjiga, člen 8

STPU 3 – STPU, 4. knjiga, člen 11

STsvLP – Jelinčić, J. (1973): Statut svetog Lovreča Pazenatičkog sa posebnim osvrtom na jezične karakteristike. Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, Svezak XVIII. Rijeka, 71-152.

STsvLP 1 – STsvLP, 4. knjiga, člen 40

STsvLP 2 – STsvLP, 4. knjiga, člen 45

STTS – de Szombathely, M. (1935): Statuti di Trieste del 1421. V: AT. Vol. XX della III Serie. Trieste.

STTS 1 – STTS, 3. knjiga, člen 1

STTS 2 – STTS, 3. knjiga, člen 3

STTS 3 – STTS, 3. knjiga, člen 8

STTS 4 – STTS, 3. knjiga, člen 31

STTS 5 – STTS, 3. knjiga, člen 58

STTS 6 – STTS, 3. knjiga, člen 61

STTS 7 – STTS, 3. knjiga, dodatek k členu 61

STTS 8 – STTS, 3. knjiga, člen 62

STTS 9 – STTS, 3. knjiga, člen 85

STTS 10 – STTS, 3. knjiga, člen 85, additio 1492

STUM – Benussi, B. (1892): Lo statuto del comune di Umago. V: AMSI, Vol. VIII, Fascicolo 3 e 4. Parenzo, 227-313.

STUM 1 – STUM, 4. knjiga, člen 4

STUM 2 – STUM, 4. knjiga, člen 14

STVO – Radossi, G. (1970): Introduzione allo Statuto di Dignano. V: Atti. Volume I, 53-151.

STVO 1 – STVO, 4. knjiga, člen 6

STVO 2 – STVO, 4. knjiga, člen 7

STVO 3 – STVO, 4. knjiga, člen 19

Bad (1980): Bad. V: Lexikon des Mittelalters, I. Band, Aachen bis Bettelordenskirchen, Artemis Verlag, München und Zürich, 1331-1336.

- Bertoša, M. (1989):** Zlikovci i prognanici (Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću). Pula, Istarska književna kolonija "Grozđ".
- Blaznik, P. (1940):** O cehih na Slovenskem. V: Zbornik slovenskega obrta 1918-1938, Ljubljana, Razstavni odbor zavoda za pospeševanje obrta pri zbornici TOI v Ljubljani, 57-72.
- Budicin, M. (1982-83):** Statuti, et ordini da osseruarsi nel castello di Orsera et suo contado. V: Atti, Vol. XIII. Trieste-Rovigno.
- de France, M. (2000):** Lais: zgodbe o ljubezni. Ljubljana, Delta.
- Geremek, B. (1998):** Der Außenseiter. V: Le Goff, J. (ed.): Der Mensch des Mittelalters. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 347-401.
- Graus, F. (1981):** Randgruppen der städtischen Gesellschaft im Spätmittelalter. V: Zeitschrift für historische Forschung, 8. Band. Berlin, Duncker & Humboldt, 385-437.
- Hartung, W. (1986):** Gesellschaftliche Randgruppen in Spätmittelalter. Phänomen und Begriff. V: Kirchgässner, B., Reuter, F. (eds.): Städtische Randgruppen und Minderheiten. Stadt in der Geschichte, Band 13. Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen, 49-114.
- Henriques, F. (1968):** Historija Prostitucije. Prostitucija u Evropi i Novom svijetu II. Epoha, Zagreb.
- Klapisch-Zuber, C. et al. (eds.) (1998):** A History of Women in the West, II. Silences of the Middle Ages. Cambridge – London, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Kos, D. (1998):** Kdor z mestom ne trpi, naj se z mestom ne krepí: Ptujski statut iz leta 1376, člen 94. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino.
- Kovačič, M. (2002):** "Prijazne, pobožne, skromne, čednostne in plemenite" - Kako je Paolo Santonino videl in opisal ženske in kako so ženske dejansko živele. Zgodovinski časopis, 56, 1-2. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 95-132.
- Margetić, L. (1993):** Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668. Koper, Rovinj, Pokrajinski arhiv Koper in Center za zgodovinske raziskave.
- Mihelič, D. (1977):** Srednjeveška Tržačanka v ogledalu mestnega statuta. Etnolog, Glasnik slovenskega etnografskega muzeja, N. vrsta 7. Ljubljana, Slovenski etnografski muzej, 87-102.
- Mihelič, D. (1978):** Žena v piranskem območju do srede 14. stoletja. Zgodovinski časopis, 32, 1978, 1/2. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 23-36.
- Mihelič, D. (1999):** Odnos oblastnih ustanov do žensk in otrok v srednjeveških mestih severozahodne Istre. Acta Histriae VII. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper, 329-348.
- Mihelič, D. (2000):** Ženska čast v istrskih mestih: (Trst, Koper, Izola, Piran, 14.-15. stoletje). Acta Histriae IX. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper, 29-40.
- Mihelič, D. (2001):** Udeležba žena v kazenskih procesih: (Piran, 1302-1325). Etnolog, N. vrsta, 11=62. Ljubljana, Slovenski etnografski muzej, 45-55.
- Morteani, L. (1894):** Storia di Montona; con Appendice e Documenti, Statuti e Documenti. V: AT. Nuova Serie, vol. XIX, Fascicolo II. Trieste, 447-482.
- Morteani, L. (1895):** Storia di Montona; con Appendice e Documenti, Statuti e Documenti. V: AT. Nuova Serie, vol. XX. Trieste, 5-123.
- Muciaccia, G. (1976/77):** Gli statuti di Valle d'Istria. V: Atti. Vol. VII. Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, Università popolare di Trieste, 63-112.
- Parentin, L. (1966):** Statuti di Cittanova. V: AMSI. Vol. XIV della Nuova Serie (LXVI della Raccolta). Venezia, 105-220.
- de Pizan, C. (1999):** Knjiga o mestu dam. Ljubljana, Delta.
- Prostitution (1995):** Prostitution. V: Lexikon des Mittelalters, VII. Band, Planudes bis Stadt (Rus'). München, Lexma Verlag, 267-270.
- Rath, B. (1986):** Prostitution und spätmittelalterliche Gesellschaft im österreichisch-süddeutschen Raum. V: Frau und spätmittelalterlicher Alltag, Internationaler Kongress Krems an der Donau 2. bis 5. oktober 1984, Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr. 9. Wien, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Rossiaud, J. (1989):** Dame Venus: Prostitution im Mittelalter. München, Verlag C. H. Beck.
- Scott, R. G. (1969):** Najstarejša obrt. Prostitucija od antike do današnjih dni. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Uitz, E. (1988):** Die Frau in der mittelalterlichen Stadt. Leipzig, Edition Leipzig.
- Vjesnik (1965):** Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu. Svezak X. Rijeka.
- Zjačić, M. (1979b):** Notarska knjiga, bužetskog notara Martina Sotolića (Registrum imbreviaturarum Martini Sotolich notarii Pinguentini), 1492-1517. godine. Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium, Vol. XIII. Zagreb, 293-320.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2003-10-15

UDK 392.3:396.6(497.4)"189/193"

NOVO MATERINSTVO

Novi pogledi na matere in njihovo materinjenje od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne

Sabina Ž. ŽNIDARŠIČ

Srednja šola za gostinstvo in turizem v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Preglov trg 9
e-mail: sabina.znidarsic@guest.arnes.si

IZVLEČEK

V raziskavi smo skušali prikazati, kako in zakaj sta se, v zadnjih desetletjih avstrijske monarhije in v času do druge svetovne vojne, spreminjala podoba matere in vsebina materinjenja. S pomočjo interpretativne analize (predvsem) časopisnih virov smo skušali dokazati, da imata, tako stereotip vsemogočne, samožrtvujoče se matere, kot tudi podoba sodobne matere pri nas, svojo zgodovino, da sta se oblikovala v povsem določenem času in da so na njuno oblikovanje vplivali tako različni dejavniki, kot so katoliška cerkev, razvijajoče se znanosti, interesi nacionalnih držav medvojnega obdobja, temeljne spremembe v pogojih in načinih življenja, kot tudi tedanjo žensko gibanje.

Ključne besede: materinjenje, zgodovina spolov, 19.-20. stoletje

LA NUOVA MATERNITÀ

I recenti punti di vista che riguardano le madri e la loro maternità dal XIX secolo fino alla seconda guerra mondiale

SINTESI

Nella ricerca abbiamo voluto presentare i motivi per i quali, nel lasso di tempo che va dagli ultimi decenni della monarchia austriaca fino alla seconda Guerra Mondiale, cambiava la figura della madre ed il significato della maternità. Con l'aiuto soprattutto dell'analisi interpretativa delle fonti giornalistiche, abbiamo cercato di provare come lo stereotipo della madre onnipotente che sacrifica se stessa e la figura della madre moderna attuale, hanno la sua storia. Essa si è formata in un periodo determinato. Sulla sua formazione hanno influito diversi fattori: la chiesa cattolica, le nuove scienze, gli interessi degli stati nazionali nel periodo tra le due guerre, i cambiamenti fondamentali delle condizioni e dei modi di vivere ed il movimento femminista d'allora.

Parole chiave: ruolo sociale della madre, storia di genere, XIX-XX secolo

NOVO MATERINSTVO

V 19. stoletju je bilo materinstvo še zelo enostavno; življenje žensk, bioloških mater in ne mater, je bilo kar najtesneje prepleteno z njim in ženske so opravila, povezana z nego in vzgojo otrok, preprosto prepletle s svojim vsakdanom. Postati (zakonska žena in) mati je bila edina "prava", "naravna" in najbolj zaželena kariera vsake ženske. (Celo) ginekologi so delili žensko življenje v sedem obdobj, osredinjenih v materinstvu: 1. rojstvo, 2. prva menstruacija, 3. izguba nedolžnosti, 4. nosečnost, 5. porod, 6. dojenje in 7. menopavza. Samske ženske, neplodne ali tiste, ki so postale matere mimo predpisanih zakonskih norm, so bile deležne cele pahljače negativnih čustev in ravnanj – od pomilovanja, zaničevanja do preganjanja. Ženskam, ki zaradi različnih razlogov, niso mogle ali smele slediti svojemu "naravnemu" instinktu, so ponujali t.i. nadomestno materinstvo, v katerem bi živele skladno s svojo naravo; postale naj bi negovalke, vzgojiteljice, učiteljice itd. Glavna zagovornica tako urejenega sveta, znotraj katerega imata moški in ženska "svoje mesto v društvu" (Mahnič, 1893, 317), je bila in ostala katoliška cerkev. V prizadevanjih za urejenost polariziranega sveta se ji je pridružila tudi nacionalna država, ki je še posebno v obdobju med vojnama krepila svoj pritisk na ženske matere. Materinstvo je bilo tudi vloga, ki se je kar najbolje ujemala z drugimi (sicer mnogo bolj zahtevnimi in časovno zajetnejšimi) deli, ki so jih ženske vsakodnevno opravljale. In ker je bilo materinstvo izključna, naravna domena žensk, je bilo tudi vir ženske samozvesti in moči; ženske so se dokazovale (tudi) kot roditeljice in vzgojiteljice.

Proti koncu 19. stoletja pa so se začele razmere tudi pri nas močno spreminjati.¹ Rojevati se je začel stereotip "dobre" matere, v katerem prevladujeta samo-žrtvovanje in vsemogočnost – otroci so prešli pod izključno materino pristojnost. Razširjevalcev tega romantičnega pogleda na sodobno mater je bilo več; mednje lahko prištevamo tako cerkev kot državo, različne znanosti, književnice in književnike, in, ne nazadnje, ženske borke za spremembo položaja žensk, ki so se zbirale okoli različnih ženskih revij, katere so izhajale pri nas od konca 19. stoletja dalje, začenši s *Slovenko*.²

Ženske matere se pri opravljanju svoje materinske dolžnosti oz. pri materinjenju³ res opirajo (in sklicujejo) na svojo naravno danost, ki pa je postala v razmerah novega, hitro spreminjajočega se sveta nekako nezadostna. Materinstvo in materinjenje nikakor nista bila več zgolj naravna in zasebna zadeva poročenih žena, ampak sta dobili družbeni pomen. Materinski instinkt⁴ je bilo potrebno nadgraditi z najsodobnejšimi spoznanji in odkritji, ki so jih prispevale različne veje medicine z ginekologijo in pediatrijo na čelu, pedagogika, psihologija, psihoanaliza in, ne nazadnje, evgenika. Rojevanje in vzgoja otrok sta postala družbeno prepomembni "dejavnosti", da bi ju bilo mogoče še prepustiti zgolj naravnim instinktom žensk. Vez, ki se je tkala oz. naj bi se stkala med materjo in otrokom, je postala temelj družbene morale: "*Ženska je odgovorna za moralo celotne družbe*," je v Slovincu zapisal zdravnik Anton Brecelj, "*kajti ko se bo zavedala svojega materinskega poslanstva, le tega ne bo trčila z neprimernimi moškimi; konec bo nezakonskih rojstev, prostitucije in druge bede... Velika je tvoja naloga, slovenska žena: boljša usoda vsega naroda je v tvojih rokah, saj v prvi*

- 1 V zahodnejših evropskih državah, na primer v Franciji, se je začelo gibanje za "novo" materinstvo z razsvetljenstvom oz. predvsem z Rousseaujem, ki je svoje poglede na novo vsebino materinstva razložil v romanu iz leta 1762 *Émile*. Po Rousseauju naj bi vsaka mati posedovala močan "naravni" instinkt, da skrbi za svojega otroka. Materinstvo je naravna dolžnost žensk in je njihova naravna pravica, ki jo mora družba spoštovati in priznati; Rousseau od mater zahteva, da dojijo svojega otroka, češ da je nadomestno dojenje najetih dojlj nenaravno oz. proti zakonom narave; mesto matere je ob otroku, ki ga neguje in vzgaja v dobrega državljana; ženske matere bodo postale "prave" ženske le, če bodo sposobne čustvene povezave z otrokom, ki jo najlaže dosežejo prav skozi dojenje in nenehno sobivanje z otrokom; "pravo" materinstvo po Rousseauju zahteva, da so ženske doma oz. ni nezdružljivo z ženskim plačanim delom izven doma in zahtevami, ki jih pred delavke postavlja sodoben trg dela (Abrams, 2002, 103).
- 2 *Slovenka* je izhajala v Trstu v letih 1897-1902, najprej kot priloga časopisa *Edinost*, kasneje kot samostojen mesečnik. Prva urednica revije je bila Tržačanka Marica Nadlišek Bartol, od leta 1900 pa je mesečnik urejala Ivanka Anžič, kasneje tudi Klemenčič.
- 3 Materinjenje je nov pojem, ki ga je pri nas uveljavila dr. Tanja Renner, in označuje vse tisto, kar je do sedaj vključeval pojem materinstvo; razlika, ki jo vzpostavlja nova tvorjenka, je vsebinska: materinstvo je tehnični, celo pravni pojem, ki označuje razmerje mati – otrok, razmerje, katero je bilo vse do razvoja novih reproduktivnih tehnik in mnogovrstnih kombinacij, ki jih te omogočajo, v zadnji tretjini 20. stoletja enostavno določljiv. Nekaj takega se zaradi podobnih in še drugačnih vzrokov dogaja s pojmom očetovstvo. Materinjenje pa vključuje vse tiste raznovrstne dejavnosti, dolžnosti, opravila, čustvena razmerja itd., ki so potrebne in povezane z nego in vzgojo otroka in ki jih je do sedaj vključeval pojem materinstvo. Za naloge materinjenje in za vzpostavitev takega odnosa med otrokom in osebo, ki materini, je seveda spol te osebe povsem postranskega pomena. Tisti, ki materini, je lahko tudi ženska, (še vedno) običajno otrokova mati, vendar je za samo bistvo materinjenja to nepomembno.
- 4 Materinski instinkt naj bi bil ženska naravna posebnost, po kateri se ženske (tudi) razlikujejo od moških. Naj bi bil naravni nagon, ki povzroči, da se ženska mati v primeru stiske odloči v otrokovo korist, in ki opremlja žensko s posebno, instinktivno "vednostjo" o otrokovih potrebah, hkrati pa jo napeljuje, da tudi ravna tako, da otrokove potrebe kar najbolje zadovolji. Z dokazovanjem obstoja materinskega instinkta je ob vprašanju, kaj je v ravnanju in občutenju žensk, ko gre za njihovega otroka, res del instinktivnega in kaj je podvrženo učljivosti, spremenljivosti, kulturi, nemalo težav. Rezultati raziskav na to temo, opravljenih tako pri ljudeh kot pri sesalcih, se nagibajo k temu, da je večina čustvovanj in ravnanj matere do otroka učljivih in da so močno podvržena kulturnim spremembam: "Vedno so bile matere, toda materinstvo je bilo izumljeno." (Dally, 1982, 337).

vrsti ti sama dvigneš svojo življenjsko vrednost, ožarjeno po materinstvu." (Brecelj, 1927, 13).

V okvirih naraščajoče zahtevnosti nacionalnih držav, ki so prva desetletja 20. stoletja, posebno pa v času med obema svetovnima vojnoma, trepetale in težile h kar največjemu in najkakovostnejšemu prirastku domačega prebivalstva, je postala vloga mater državotvorna; matere so s svojo plodnostjo in materinjenjem dokazovale svoje domoljubje: *"In žena – kako kaže, kako more ona kazati rodoljubje svoje?"* se sprašujejo že v prvem letniku tržaške Slovenke in odgovarjajo: *"Mar v javnih govorih?... Ne, tiho in mirno pokaže lahko vsaka žena, kako srčno ljubi narod svoj. Ne plesišče, ne oder bodi naš delokrog, marveč dom. Domače ognjišče, pod domačim krovom bodi naše narodno zbirališče... Glej slovenska majka, tebi je dan najširši delokrog; polje, kjer lahko plodonosno seješ s polno zavestjo, da ti seme ne pade na kamnita tla. V tem krogu, v tej obitelji storiš lahko največ za narod svoj."* (Milka, 1897, 6).

Materinstvo = poklic

V času, ko je pri nas potekal intenziven prehod na kapitalistične vrednote in način življenja, ko se je družba vedno bolj profesionalizirala, je materinjenje preraslo domet (zgolj) naravnega poslanstva in postalo poklic; najprimernejši, najnaravnejši poklic vsake poročene (!) žene. S sklicevanjem na tako absolutne vrednote, kot je narava (in Bog), je bilo vsakršno siceršnje žensko delo, še posebno pa profesionalno, mimo materinjenja, razglašeno za drugotno, nadomestno, celo nežensko: *"Ko že moraš (žena, op.p.) za pridobitnim poklicem,"* svari Brecelj, *"drži se onih strok, ki so tvojemu prirodnemu poklicu najbližje in najbolj sorodne, da lahko pristopiš duševno pripravljena in telesno neizčrpana k dejanskemu izvrševanju svojega pristnega poklica."* (Brecelj, 1927, 13).

Pozivi, *"da se mati vrne domu in otrokom, kjer je njeno pravo področje"* (Ušeničnik, 1930, 14), oz. da naj se v primeru, da ji usoda (še) ni poklonila možnosti za lastno družino, oprime ženski naravi primernega poklica, kot pravi Brecelj, so bili glede na realne razmere skorajda cinični. Ženski delež med delovnim prebivalstvom je bil pri nas že tradicionalno izredno visok⁵ in (tudi zato) nepogrešljiv. Ženske so bile najprej in pre-

težno vključene v različne oblike in statuse pridobitnega dela zaradi lastne in družinske eksistence, nekoliko kasneje (in morda v manjši meri) pa tudi zaradi osebnih profesionalnih ambicij in veselja do dela. Tisto, kar je sodobnike motilo in zaradi česar so ženske, predvsem matere, pozivali, naj se vrnejo domov in k pravim ženskim opravilom in dolžnostim, nikakor ni bilo delo, njegova napornost ali dolgotrajnost. Ženske so bile vedno nepogrešljive delavke, gospodinje in matere (v tem zaporedju). Niso se spremenili ne potreba po ženskem delu, ne napornost njihovega dela, niti ne obseg; spremenili so se pogoji dela, ki pa (seveda) niso bili v domeni in moči ne reformatorjev ne žensk. Od druge polovice 19. stoletja dalje sta, resda z zamikom in v začetku s počasnejšim tempom, tudi naše kraje zajela pospešena industrializacija in proces uveljavljanja kapitalističnih razmerij. Tradicionalna razmerja, ki so temeljila: 1. na pretežno agrarni proizvodnji, nagnjeni k samozadostnosti, 2. na intenzivni delovni participaciji vseh za delo sposobnih članov gospodinske skupnosti in 3. na razmerjih, ki so temeljila na spoju pridobitne in potrošne gospodinske skupnosti, so se za vedno začela umikati: 1. produktivnejšim, novim, nastajajočim in razvijajočim se gospodarskim panogam, 2. profesionalizaciji dela, ki je izzivala razvoj hierarhično urejenega izobraževalnega sistema, in 3. dokončni ločitvi pridobitnega dela, ki je sedaj najpogostejše potekalo izven okvirov domačega gospodinjstva in okolja, in gospodinske oz. družinske porabe, ki je bila, iz različnih, pretežno kapitalističnih razlogov, skozi 20. stoletje nenehno pospeševana.

Spremenjeni pogoji dela so terjali tudi spremembo narave ženskega dela kot, seveda, tudi moškega, le da se je ob teh spremembah razkrila neka bistvena značilnost ženskega pridobitnega dela v pogojih tradicionalnega gospodarstva: ženske so znotraj svoje pridobitne dejavnosti, ki se je odvijala najpogostejše v okvirih domačega gospodinjstva ali pa v časovno omejenih okvirih dela izven doma, ki so se jim relativno lahko prilagajale, opravljale tudi kopico opravil, neposredno povezanih z otroki, z njihovo nego in vzgojo vred, ter kopico dejavnosti, ki jih danes prištevamo k ozkemu gospodinskemu delu. Ko pa so se vključile v kapitalistični trg dela in razmerij, je bila združitev po lokaciji, naravi itd. tako nezdržljivih opravil in obvez-

5 Tako za deželo Kranjsko v okvirih avstrijske monarhije kot za Dravsko banovino znotraj Kraljevine Jugoslavije je veljalo, da so ženske pomemben in vsekakor nepogrešljiv del delovnega prebivalstva. Dežela Kranjska je izstopala tako iz siceršnjih državnih povprečij glede deleža pridobitnih žensk, še mnogo bolj pa je izstopala v širših evropskih kontekstih, ki zadevajo statistike dela in delovne participacije. Podatki na primer avstrijske državne statistike za popisna leta 1880-1910 kažejo, da je bila skoraj polovica (v letu 1880 43%, v letih 1890-1910 pa okoli 49,5%) vseh pridobitnih oseb na Kranjskem žensk. Kažejo pa tudi na to, da so se skozi omenjena tri desetletja ženske vedno pogostejše preživljale znotraj nekmetijskih poklicnih razredov, v industrijskih in obrtnih panogah, trgovini in prometu in v različnih "intelektualnih" poklicih. Pojem pridobitnosti, ki ga je uporabljala avstrijska poklicna statistika, je vključeval tako osebe, ki jih današnja delovna statistika imenuje aktivno prebivalstvo, kakor tudi osebe prejemnice različnih pomoči, upokojeince, pa tudi nastanjence v različnih zavodih, na primer v zaporih, bolnišnicah, hiralnicah ipd. Odločilna kriterija, ali je bila neka oseba pridobitna ali ne, nikakor nista bila delo (hišni posli delajo, a so vpisani med nepridobitne), niti ne plačilo (doma pomagajoči, kjer je bila velika večina žensk, so pridobitni, a ne prejemajo plačila). Glej Žnidaršič, 2000.

nosti več kot problematična. Materinjenje zahteva nenehno prisotnost in relativno razpršenost opravil, plačano, mezdnó delo pa ob nenehni prisotnosti tudi popolno, stalno osredotočenost; nezdružljivost dveh področij, ki sta bili hkrati vitalnega pomena v življenju in za življenje žensk v zadnjih desetletjih 19. stoletja, vedno bolj pa v prvi polovici 20. stoletja, je ustvarjala pri vseh vpletenih nemalo frustracij in občutkov kriznosti.

Ob dejstvu, da so bile zaposlene ženske, ki jih je bilo pri nas v času po prvi svetovni vojni za eno tretjino vseh zaposlenih in se je njihovo število povečevalo, časovno močno omejene kot matere, pa je na naraščajoč občutek zanemarjanja otrok oz. materinskih dolžnosti vplivalo še nekaj dejavnikov. Prvi je bil nedvomno v pojavu in širjenju novega tipa družine, t.i. nuklearne družine, dveh roditeljev, očeta in matere. Ženske so ob spremembah načina življenja, ki jim je botroval razvoj industrijskih centrov, izgubile t.i. tradicionalno žensko mrežo, skupnost žensk, najrazličnejših generacij in stanov, ki so si v okvirih tradicionalnega gospodarjenja medsebojno pomagale, svetovale in delile. Tudi (ali predvsem) pri skrbi za otroke in gospodinjstvo. Razpad tradicionalne ženske skupnosti oz. pretrganje stikov z njo je posamezni ženski materi naložila izključno skrb in tudi odgovornost za otroke.

Znanost = nova avtoriteta

Prav v teh časih pa so se začele pri nas intenzivno širiti nove predstave, ideje in znanstvena spoznanja, povezana z otroki, načini njihove nege, prehrane, vzgoje. Lahko bi rekli, da so celotno vsebino materinjenja definirala povsem na novo. Različne znanosti so močno razširile ali kar na novo določile potrebe otroka, ki jih mora najprej zadovoljevati in zadovoljiti prav mati. Materinjenje je zahtevalo nenehno materino pripravljenost za učenje, za sprejemanje in uporabo vedno novih znanstvenih spoznanj, postalo je poklic, ki zahteva izobrazbo, čeprav neformalno. Če so se ženske v "starih dobrih časih" lahko zanašale na medsebojno pomoč in domnevno lastno, od narave dano sposobnost za nego otroka, v novih časih od tega ni ostalo veliko. Nove znanosti oz. spoznanja so po eni strani ženskemu naravnemu instinktu odvzele večino avtoritete in s tem tvorne moči, hkrati pa so od žensk terjale, da se odrečejo "stariim vražam" svojih mater in babic ter se ravnajo po navodilih (predvsem) zdravnikov.

Strokovnjaki – od pediatrov, ginekologov, pedagogov, psihologov vse do psihoanalitikov in antropologov

– se obstoju posebnega materinskega instinkta sicer niso (mogli?) odpovedali, so pa skušali tudi v tem primeru divjo, instinktivno žensko materinsko naravo kultivirati oz. racionalno podpreti in nadgraditi. Lotili so se tudi tako racionalno neulovljivega, kot je na primer materinska ljubezen; sedaj more mati otroka ne le ljubiti, ljubiti ga mora na pravi način, kajti:

- če mati ljubi preveč, kvari otrokov značaj, ali kot zapiše pedagog Jakob Dimnik: "*Da bi pa otroci vseskozi sami skrbi materini bili izročeni, utegnili bi se marsikaterikrat ljubezen materina zavreči v popustljivost, prizanesljivost, deci na kvar*" (Dimnik, 1895, 6);

- prav tako sta škodljivi premajhna materinska skrb in ljubezen, ne glede na to, zakaj (morajo) matere tako ravnati: "*Ali ne vidiš večine mater v najnižjih slojih našega naroda, da so preobložene z vsakdanjim delom in da se bojujejo za vsakdanji kruh in obstanek, vsled tega pa obubožajo na blaginji čutečega srca in se od prve nežne otroške odgoje vedno bolj odvrtaajo, ker nimajo v to časa? Ali ne vidiš kako 'dame' višjih slojev vsled samega lišpanja in vžitka zabav itd. ne morejo si prisvojiti občutka pravih materinskih dolžnosti in hitijo, da ko je dete rojeno, ga oddajo hitro v popolno oskrbo večkrat lahkomišelnim pestunjam v največjo škodo deteta in se za njega menijo vedno manj*" (Korošec, 1897, 8);

- če pa so matere že tako srečne, da ljubijo s pravo mero, pa morda to kažejo – npr. ljubkujejo otroka – ob nepravem času. Na pravi čas in mero za ljubezen je pri nas matere nenehno opozarjal pediater dr. Dragaš: "*Po hranitvi ga oskrbimo, morda ponovno previjemo in po tem prične njegovo prvo delo in poklic: spanje. S tem je za mater in negovalko direktno delo z otrokom končano in je otroka treba pustiti pri miru... S pestovanjem odlašajmo kolikor le moremo... Vsako drugo pestovanje je nepotrebno in celo nevarno*" (Dragaš, 1938, 37, 41, 42);

- pa tudi sicer je materinska naravna, nekultivirana ljubezen npravstveno močno sumljiva. V Slovenki je leta 1900 Marak objavil članek s kar se da povednim naslovom "Idealno materinstvo", v katerem pravi: "*Res je sveta ta vez, ki druží mater z otrokom..., a ta ljubezen ima vendar v telesnosti svoj izvor in ima često v čustvovanju sladko sicer, a ne vedno pravo hrano. Ta ljubezen telesnega materinstva... je vendar prepojena s čutnostjo, ni čisto duševna, ni čisto nesebična, ampak more pravi vzgoji sem ter tja tudi škodovati, ako ne najde v veri višjih nagibov in nadnaravne podpore*" (Marak, 1900, 155).

Strokovnjaki so začeli nagovarjati ženske neposredno;⁶ tako so v okviru različnih ženskih revij odpirali

6 Ženske so postale pomembna bralna publika. V Sloveniji je bila pismenost v okvirih Kraljevine Jugoslavije najvišja; po podatkih iz konca dvajsetih let 20. stoletja je 87,5% prebivalcev Slovenije znalo brati in pisati. Povprečna stopnja pismenosti je bila tedaj v državi izredno nizka: le 39% prebivalcev celotne države je obvladalo spretnosti pisanja in branja. Glede na obdobje pred prvo svetovno vojno in razpadom avstrijske monarhije se je v novi državi delež nepismenih Slovencev in Slovenk celo povečal: "Pred vojno je bilo število nepismenih v Sloveniji znatno manjše, zdaj pa, ko smo izgubili Primorje, je naraslo na 8,25 odstotkov." (Žena in dom, 1930, 130).

svetovalne rubrike, ki so bile posebno namenjene vzgoji "novih" mater in v katere so pisale ženske profesionalke (najpogostejše zdravnice) ali pa izkušene in ozaveščene matere.⁷ Izhajati pa so začele tudi prve domače in prevedene knjige, ki so v poljudnem jeziku in slogu prinašale nova spoznanja in vrednote. Prvi tak priročnik, z naslovom *Slovenska mati*, smo dobili že leta 1882 izpod peresa zdravnika Štefana Kočevarja. Knjiga, ki jo je avtor označil za "podučno knjigo materam, kako naj sebe in svoje otroke zdrave obvarjajo", se vsaj v dveh pomembnostih loči od večine kasnejših. Kočevar je (še) upošteval, da živi večina žensk v materialno izredno neugodnih razmerah, in je svoje nasvete prirejal predvsem tem, medtem ko so kasnejši avtorji najpogostejše nagovarjali imaginarno žensko srednjega, relativno dobro situiranega razreda. Avtorji, ki so pri nas izdajali dela v času med obema vojnama, so z močjo svoje strokovne avtoritete od žensk, aktualnih in bodočih mater, zahtevali točno določeno ravnanje in (celo) čustvovanje, tiste manj srečne oz. revnejše pa so od svojih zahtev odvezovali. Ob kopičenju novih spoznanj je postajala tako vedno bolj očitna segregacija žensk mater na tiste, ki so bolj, in na tiste, ki so manj premožne; za ene in druge so veljala drugačna pravila, za otroke enih in drugih pa različni negovalni in vzgojni standardi. Seveda ne gre zanemariti dejstva, da je v zdravniškem poklicu v tedanjih razmerah vladala ostra notranja konkurenca in da so si bili zdravniki tako rekoč prisiljeni svoje paciente/ke ustvarjati tudi sami oz. da so bili vitalno zainteresirani za ustvarjanje vedno novih in novih potreb po svojih strokovnih intervencijah.⁸ Tako, na primer, dr.

Dragaš, ko v knjigi *Pomoč novorojenčku in dojenčku*, ki je doživela kar tri dopolnjene izdaje, govori o dojenju, le-to predpisuje vsaki materi, kajti "dojenje je sveta dolžnost vsake matere", ker "otroka dojiti more skoraj vsaka mati" in ker "slabega ženskega mleka ni" (Dragaš, 1938, 57). Edini izjemi so matere, ki imajo posebne, na otroka prenosljive bolezni (npr. sifilis, jetika) in pa matere, ki "niso zavarovane in imajo svojo lastno eksistenco, ki bi bila ogrožena, če bi ostale doma – so oproščene rednega dojenja." (Ibidem)⁹ Druga razlika med Kočevarjem in kasnejšimi avtorji je v tem, da se je začel Kočevar ukvarjati z že nosečo žensko in njej svetuje. Kasnejši avtorji, začeni predvsem z zdravnico Dückelmann, pa že načenjajo vprašanja in dileme, s katerimi naj bi se morala spopadati ženska že pred samo zanositvijo ali celo že ob izbiri bodočega soroditelja bodočega otroka. Dückelmann je kot zdravnica izhajala tudi iz evgeničnih načel, ki jih neposredno razloži (tudi)¹⁰ v posebnem poglavju o tem, "kako dobimo zdrave in lepe otroke". Prvi pogoj za zdravje otrok so po njenem mnenju "zdravi, daroviti in dobri starši. Bolni, duševno manj razviti, zlobni ali od slabih strasti tako pogostokrat prežeti starši imajo malo nade na zdrave, lepe in nadarjene otroke." (Dückelmann, 1931, 50).

V petdesetih letih, kolikor jih je preteklo od Kočevarjevega priročnika do priročnikov med obema vojnama, se je zgodil še en pomemben premik; medtem ko je Kočevar svaril nosečnice pred skrajnostmi, ki da lahko škodujejo razvijajočemu se plodu, kot so npr. "huda jeza, dolgotrajna mržnja, otožnost z velikim žalovanjem in iznenadni strah" (Kočevar, 1882, 14), pa se pri

- 7 Za slovenske bralke so v obdobju od konca 19. stoletja do 2. svetovne vojne izhajale mnoge ženske revije, nekatere bolj druge manj specializirane. Večina od njih pa je prinašala kopico praktičnih nasvetov tako za matere kot za gospodinje. Najpomembnejše so bile: *Slovenka*, ki je izhajala v Trstu od 1897 do 1902, *Ženski svet*, ki je izhajal v Ljubljani od leta 1923 do 1941 in je imel že od vsega začetka stalno rubriko "Materinstvo", *Ženski list*, glasilo Zveze delavskih žensk in deklet, ki je izhajal od leta 1924 do leta 1935. Poleg omenjenih je izhajala še vrsta drugih; glej Štular, 1997, Govekar, 1926. Prav tako so nasvete materam prinašali tudi drugi slovenski časopisi in revije. Znotraj katoliškega tabora je potrebno omeniti predvsem revijo *Bogoljub*, ki je izhajal v letih 1903-1942 in je prinašal vrsto tekstov, namenjenih prav vzgoji bodočih in aktualnih mater. *Bogoljubu* so leta 1926 dodali posebno prilogo "Mati in gospodinja", ki je izhajala vsakih štirinajst dni.
- 8 Da je pri nas veljala med zdravniki kar ostra konkurenca, posebno med tistimi s privatno prakso, kažejo tudi težave prvih šolanih zdravnic pri nas, ki prav zaradi domnevnega "odžiranja" dela svojim kolegom niso mogle dobiti dela doma, ampak so jih razporejale na manj zanimiva področja – znotraj avstrijske monarhije predvsem na ozemlje anektirane Bosne.
- 9 V tridesetih letih prejšnjega stoletja, ko je Dragaš izdajal svojo knjigo, so bile zaposlene in zavarovane ženske pri nas upravičene do zdravniške in babiške porodne pomoči, dobile pa so tudi "posebno podporo v znesku treh četrtn dnevne mezde 6 tednov pred in po porodu, opremo za otroka v znesku 14-kratne dnevne mezde, premijo za dojenje po 3 Din na dan, ko je prenehala šesttedenska podpora po porodu, oz. 1.50 Din dnevno, če iz katerega koli razloga otroka ne morejo dojiti" (S., E., 1936, 98). Ob tem je potrebno dodati tudi to, da je bilo leta "1934 razmerje med moškimi in ženskami zavarovanci 100 : 38," da je bilo pri nas malo zaposlenih (in še manj delovnih) žensk tudi zavarovanih za čas poroda in da "sicer imajo pravico do 6-tedenskega dopusta, v katerem jim OUZD plačuje 1/4 mezde. Toda pri že itak nezadostnih plačah še more malokatera odreči se 1/4 in tudi strah pred izgubo službe jih zadržuje, da bi polno izrabile itak pičli dopust. Tako večina dela tik do poroda in čim prej spet po porodu. Pri tem je OUZD ravno zadnja leta dajatve pri porodu občutno znižal. 1932. leta je znašala porodnina le še 46,5%, leta 1934 le 46,2% porodnine iz leta 1930, podpore za dečjo opremo le 20% oz. 15%, za babiško pomoč le 50 oziroma 3%, torej manj kot eno tretjino." (Grohar, 1937, 197).
- 10 Na evgeničnih stališčih stoji avtorica tudi na mestu, kjer razpravlja o dojenju oz. o nadomestnem dojenju najetih dojilj; delo dojilje je predpostavljalo osirotelost in najpogostejše tudi smrt dojiljinega otroka: "Kakšno korist ima ljudsko zdravje, če pustimo, da propade eden zato, da rešimo drugega, zlasti ker je po navadi telesni ustroj rešenega slabejši od onega, ki ga je mati zapustila? Egoizem imovitih slojev, njih brezobzirnost proti ubogemu ljudstvu nam ne sme dajati smernic; skrbeti moramo rajši v nekem špartanskem smislu za to, da dobijo krepki, dobro rasli otroci tudi najboljšo oskrbo, da se zdravje ljudstva vedno znova prenavlja, in ne, da se zaradi zanemarjanja polnijo pokopališča, ali pa da nastane pleme, ki bo zalagalo človeštvo z nesposobneži." (Dückelmann, 1931, 50).

Dückelmann (še bolj izrazito pa pri avtorjih zadnjih desetletij 20. stoletja) že jasno kaže paternalistična težnja zdravnikov k "preobrazbi nosečnosti v neke vrste nadzorovani asketicizem" (Knibiehler, 1993, 332). Čeprav je medicina sedaj poznala in navajala snovi (npr. hormone), ki močno in mimo volje nosečnic vplivajo na njihovo sprejemanje nosečnosti, počutje in razpoloženje, pa so od noseče ženske pričakovali in na različne implicitne načine tudi zahtevali pozitiven, "pravilen" odnos do nosečnosti in lastne ženskosti. Rojevati se je začel danes tako značilen (in moreč) odnos do nosečnosti kot tistega obdobja v življenju žensk, ko (morajo) te prekipevati od energije, moči in veselja, saj so vendar dosegle enega od vrhuncev svojega življenja. Dobro počutje nosečnic ni več nekaj, kar koristi (zgolj) njim, njihova pozitivna naravnost je dobila nov smisel: njihovo dobro razpoloženje blagodejno vpliva na plod. Optimističen odnos do nosečnosti, naj je bil že posledica delovanja hormonov (ženske narave) in/ali pozitivnega gledanja na nosečnost in nastajajočega otroka (ozaveščenosti ženske), je bil nujen za dober razvoj otroka, saj: "Pomisli, mati, da je tvoje telo tudi lastnina tvojega otroka" (Dragaš, 1937, 7). Sedaj je materina dolžnost, da poskrbi svojemu razvijajočemu se otroku kar najboljše vplive iz okolja, kajti "ni vseeno, kaj vidi žena v devetih mesecih, kaj misli, želi" (Dückelmann, 1931, 48) in zgolj korak je še do zahteve, da naj nosečnica vzpostavi tudi čustveni odnos s plodom. Pri pričevanju žensk so se zdravniki zatekali tudi k navedenju zgledov, ki z znanstveno preverljivostjo niso imeli prav nič opraviti: "Dvajsetletna, mlada žena je bila vsa prevzeta odgovornosti proti še nerojenemu otroku; duševno darovita, vnetja za umetnost je iskala kolikor mogoče pogostokrat umetniških vplivov in je živo želela, da bi dobila lepega in nadarjenega otroka. Na steno svoje postelje je obesila Apolonovo glavo, pogostokrat je vsa zatopljena tudi čez dan opazovala lepoto Apolona. Otrok se je rodil kot hčerka, ki je dorasla v lepo dekle, mnogo lepše kakor sta kdaj bila mati in oče, in ki je postala umetnica... Po vsem tem se je imela zahvaliti za to prednost Apolonu, kateremu je bila mati tako smotreno naklonjena." (Ibidem)

Taki in podobni nasveti in zgledi so novi, ozaveščeni materi pri izpolnjevanju dolžnosti sicer lahko koristili, niso pa imeli vedno blagodejnih posledic. Kopica novih napotkov in praks, naloženih materi, je nedvomno dvigala njena pričakovanja v zvezi z bodočim otrokom – otroci so sedaj morali biti kar najbolj zdravi, zadovoljni, uspešni, skratka taki, da se je z njimi mati lahko "postavila". Njihova večja ali manjša popolnost je postala v veliki meri odvisna od ravnanja njihove matere že pred zanositvijo, med nosečnostjo in, seveda, po njihovem rojstvu. Ženske so ob tem občutile bolj ali manj prikrito

negotovost, celo strah, da otrok ne bo tak, kot bi lahko bil, če bi ravnale drugače. Izražale pa so celo resignacijo nad lastnimi stvariteljskimi močmi: "Toda kakor je vloga žene pri oploditvi ploda težka in odgovornosti polna, vendar ni vstvarjajoča, ampak je samo pasivna, kar tragiko še povečuje. Saj žena ne vstvari otroka, vsa njena cela aktivnost se omeji samo na izbiro moža – očeta otrokovega. Vse ostalo pa ni prav nič odvisno od njene volje, vse se razvija kot hazardna igra, žena nikoli ne ve, kaj bo rodila, ženija ali tepca. Njena odgovornost je pa tem večja, ker se bo življenje bodočega človeka vršilo pred njenimi očmi, ker se bo zdela sama sebi soodgovorna za njegovo početje, če je dopustila, da je to življenje nastalo." (Stupan, 1929, 214).

V obdobju med vojnama so se pisanja priročnikov lotevale tudi ženske matere, predvsem na podlagi lastnih življenjskih izkušenj. To kaže na veliko potrebo in povpraševanje po tovrstnih tekstih. Vendar pa pri svojem početju niso imele vedno srečne roke. V tem smislu je zanimiv primer izgubljene knjige z naslovom *Materinstvo*,¹¹ ki jo je v Gorici leta 1926 izdala neka mati. Knjižico so najprej v *Ženskem svetu* pospremili s pohvalami, češ da je "neprecenljive vrednosti za naše ženstvo" (*Ženski svet*, 1926, 110), in jo priporočili v branje vsakemu dekletu, nekoliko kasneje pa obvestili svoje bralke, da je knjižica prepovedana. Po eni strani so njen umik zahtevali cerkveni krogi, češ da prerelistično opisuje obravnavane probleme in s tem kviri mladino, po drugi strani pa so ji strokovnjaki očitali nestrokovnost razlag in nasvetov. Kaj je prav in kaj ni, kako naj (se) ženska ravna, je ostalo za naprej v rokah (takih in drugačnih) strokovnjakov.

Po zaslugi medicine, ginekologije in pediatrije je postajalo življenje žensk in njihovih otrok čedalje bolj varno, kar pa je pomenilo tudi čedalje bolj nadzorovano. Vpeljava in vedno pogostejša (tudi laična) raba pojmov, kot so "pravilna", "zdrava", "patološka" itd., skratka, čedalje pestrejša paleta pridevnikov za opis nosečnosti kaže na povečano senzibilnost, pa tudi na pojav novih zahtev glede nosečnosti. Ni bilo več dovolj (seveda le v določenih socialnih skupinah), da je bila ženska noseča, pomembno je postalo, da je bila ta nosečnost tudi zdrava, v nasprotnem primeru je bila lahko patološka in potrebna posebnega nadzora. Z vpeljavo najrazličnejših pridevniških pojasnjevalk se je tudi nosečnost (kot materinjenje) spremenila v dejavnost, za katero so veljala načela uspešnosti, popolnosti; če nosečnost ni zdrava, je bolna, in kaj od tega je, lahko pove ženski le zdravnik, strokovnjak. Zahteve po zdravi nosečnosti so se sčasoma krepile, tako da je bilo treba že pred drugo svetovno vojno posebej poudariti, da "noseča žena ni bolnica, marveč je samo v izrednem stanju" (*Ženski svet*, 1938a, 11).

11 Knjige *Materinstvo* kljub iskanju po različnih knjižnicah ni bilo mogoče najti.

V tem obdobju je začelo tudi naraščati število žensk, ki so rodile v bolnišnici; bolnišnice, ki so še v prvem desetletju 20. stoletja veljale za zelo nevarne prostore, v katerih so ženske porodnice najpogosteje služile kot učni pripomoček bodočim babicam in zdravnikom, so v medvojnem obdobju postajale varnejše.¹² Ženske so se začele množično zatekati v porodnišnice, ne zgolj zaradi njihove večje varnosti, tja sta jih gnala tako pomajkanje porodnih babic¹³ kot gmotna stiska, kajti najem babice ali celo zdravnika so si lahko privoščile le redke. Ženske so se vedno raje odločale za porod v bolnišnici tudi zato, ker se je vednost o najnovejših porodnih in protibolečinskih tehnikah omejevala zgolj na zdravnike in so postajale babice zgolj njegove pomočnice, odrezane od najnovejših strokovnih spoznanj in pridobitev. Porodnišnice so tako postale centri, kjer se je skoncentrirala strokovna moč. Zaradi vseh naštetih vzrokov se je število porodov, na primer v ljubljanski porodnišnici, v letih 1920-1936 povečalo od 813 na 2.106 porodov na leto. Roditi izven doma, v strokovni ustanovi, kot je porodnišnica, in ob asistenci tamkajšnjega strokovnega osebja je postajalo konec tridesetih let (vsaj) v Ljubljani običajno.¹⁴

Po tem ko se je nosečnost zaključila s strokovno vodenim porodom in sta bila porodnica in novorojenček primerno oskrbljena, se je začelo pravo materino delo – nega in vzgoja otroka. Obe dejavnosti sta se vse od začetka otrokovega življenja tesno prepletali in zahtevali nenehno materino pripravljenost za učenje oz. sprejemanje vedno novih strokovnih napotkov in spoznanj; zdravnik pediater tako na podlagi dolgoletne svetovalne prakse pravi, "da za dobro otroško nego in vzgojo nista zadostna dobra volja in prirojeni nagon, tudi ne nasvetovanje starih mater, tet in sosed, marveč je potrebno učenje". (Dragaš, 1938, 40). Prva materina dolžnost je bila (ponovno), da otroka doji. Ker dojenje, če naj bo uspešno, zahteva rednost, ki predpostavlja (relativno) nenehno materino prisotnost, naj bi matere ostale po porodu ves čas, ko dojijo, doma. Ostati doma za čas dojenja pa je bilo za veliko žensk pri nas v obdobju med obema vojnama skorajda nemogoče;¹⁵ tudi za

otroke tistih mater, ki so bile kot zaposlene tudi zavarovane za čas pred porodom in po njem, je bilo obdobje šestih tednov, ki ga predvideva zakon, vsekakor premalo. Delavska zaščitna zakonodaja Kraljevine Jugoslavije je sicer uzakonila pravico žensk, da svoje otroke dojijo; predvidevala je, da morajo imeti delavke, ki so matere in dojijo, v industriji vsakih pet delovnih ur pravico do tridesetminutnega odmora zato, da gredo domov podojit otroka, oz. petnajst minut odmora, če imajo otroka v tovarniških jaslilih, toda... Prva pravica je bila v glavnem brez vrednosti, saj so prihajale ženske v tovarno na delo tudi od daleč in večinoma niso stanovala v tovarniški senci. Druga pravica pa je bila omejena s (samo)voljo lastnika, če je spoštoval zakon in ustanovil posebne tovarniške jasli v vseh obratih, v katerih je bilo zaposlenih najmanj sto žensk, od katerih jih je vsaj petindvajset imelo majhne otroke.¹⁶

Veliko mater svojih otrok iz različnih vzrokov ni dojilo: ali ker so bile zaposlene izven doma in odsotne večino dneva ali iz zdravstvenih razlogov ali tudi zato, ker jim je dojenje predstavljalo breme in jih je odtegovalo različnim družabnim dolžnostim, slabo pa naj bi vplivalo tudi na njihovo lepoto. Tretji razlog za odpoved dojenju naj bi veljal za ženske privilegiranih slojev, kakršnih pri nas sicer ni bilo veliko, so pa te ženske služile za primer najslabših mater, celo za ne matere, vredne obsodb tako pri zdravnikih kot (pravih) materah: "Meni je in ostane nerazumljivo, kako more biti mati tako brezsrčna, da prepušča dojenje svojega deteta drugi ženski, ali pa ga celo hrani na umetni, a takó malo umestni način s kravjim mlekom. Mati, ki stori to brez potrebe, iz lenobe, iz samopašnosti ali iz lahkomi-slenosti, je nestvor, ki ne zasluži svetega imena 'mati'. Taka mati ne ljubi svojega deteta, a ona tudi ne bode nikdar deležna blage sreče, kojo uživa mati, ki hrani svoje dete sama." (Slovenka, 1898, 459).

Alternativi materinemu dojenju sta bili v obdobju med vojnama dve: nadomestno hranjenje, ki je postajalo s prihodom prvih industrijskih pripravkov za otroško mleko na naše tržišče nekoliko manj nevarno, kot je bilo sicer hranjenje s kravjim mlekom, ali pa možnost

12 Ljubljanski porodničarji so se lahko pohvalili s čedalje boljšimi rezultati: zmanjšal se je odstotek mrtvorojenih od 6,78% v letu 1920 na 2,92% v letu 1936, zmanjšala se je umrljivost novorojenčkov od 8,91% na 2,66%, prav tako umrljivost mater, "ki že osem let ne doseže več 1%" (Ženski svet, 1937, 206).

13 "Pred 1918. je vzgajala babiška šola babice le za ozemlje nekdanje Kranjske – 500.000 preb. In 17.000 letnih porodov. Od 1918 dalje pa deluje za vso Slovenijo – 1.000.000 preb. In 29.000 letnih porodov. Vzgojila je v desetletju 1857/1866 – 297 babic, v desetletju 1917/1928 – 244 babic, v desetletju 1927/1936 pa – 96 babic!... Od 1927 dalje absolvira babiško šolo le vsako drugo leto 19-20 učenk." (Ženski svet, 1937, 207)

14 "Upoštevajoč to dejstvo, da se je od vseh 2237 v Ljubljani rojenih otrok rodilo 2129 v porodnišnici, lahko sklepamo, da je rodilo doma samo 208 Ljubljančank, to je okoli 20%." (Ženski svet, 1938b, 227).

15 Ne glede na naše predstave pa poročila kažejo, da je bilo dojenje (pa tudi siceršnja nega in skrb za otroke) izredno problematično tudi med kmečkimi ženskami, ki so še v obdobju med vojnama predstavljale vsaj polovico vseh slovenskih žensk. Tudi pri teh je bilo na prvem mestu delo, pa naj je bilo to v okvirih lastnega kmečkega gospodinjstva ali zunaj njega: "Za večino kmečkih žen velja: težko delo, polno skrbi, mnogo zaničevanja, malo veselja, nič zabave." (Grohar, 1937, 197).

16 Edina tovarna pri nas, ki je zaradi delavskega pritiska spoštovala zakon, je bila ljubljanska tobačna tovarna. Tu so leta 1909 začeli pripravljati "dom za dojenčke" (Čepič, 1991, 34).

nadomestnega dojenja. In slej ko prej je bilo iz različnih razlogov prav nadomestno dojenje bolj razširjeno. Že od nekdaj. Če je najemanje dojilj v višjih slojih povzročalo nemalo zgražanja, pa je bilo bistveno bolj razširjeno oddajanje majhnih otrok v rejo med revnejšimi, delovnimi sloji. In prav o tem so najmanj pisali in polemizirali. Tudi glede dojenja so slej ko prej veljala dvojna merila, odvisno pač od statusa matere (in ne morda od potreb majhnih otrok). Seveda pa ženske niso (več) mogle same presojati in prodajati svojih naravnih danosti in sposobnosti; potencialna dojilja in mati najemnica naj bi bili nesposobni za pravilno izbiro in sklenitev dogovora, zato naj bi izbiro in odločitev prepustili "le zdravniku strokovnjaku", kajti "pravo dojiljo izbrati je prava umetnost", ki zahteva "skrajno previdnost in mnogo znanja" (Dragaš, 1938, 95).

Mati pa ni bila dolžna z dojenjem otroka zgolj nahraniti z najboljšo možno hrano, s pravilnim, rednim dojenjem ga je tudi vzgajala. Z dojenjem, ki naj se (sedaj) ponavlja v enakomernih, ne prepogostih časovnih intervalih (na tri ali štiri ure, odvisno od otrokove starosti in kondicije) in naj ne traja predolgo (okoli 15 minut bo dovolj, pravijo strokovnjaki), prenaša mati na otroka sporočila, vrednote in navade, ki presegajo zgolj potešitev lakote, ter že v kali zatira slaba nagnjenja pri njem. Prva lekcija, ki se je mora naučiti, ko pride na svet, je, da je treba znati počakati, da prideš na vrsto. In to izkušnjo more (in mora) prenesti nanj mati prav z obredjem hranjenja. Prva odreka ga doleti pri številu obrokov, saj bi otrok sesal kar se da pogosto, kar "seveda škoduje materi in otroku, "svari zdravnica. Sledi lekcija o nočni odpovedi hrani, kajti "nočno poglavje je prvo vzgojno delo misleče matere" (Dückelmann, 1931, 82).

Nepoznavanje sodobnih znanstvenih spoznanj o pravilni negi otroka ima po mnenju zdravnikov lahko zanj usodne posledice. Tako na primer dr. Dragaš (in med zdravniki ni nobena izjema) svari matere pred prepogostim in (celo) nepravilnim pestovanjem majhnih otrok, češ da je pri dojenčku *"nepotrebno in celo nevarno... Šele ko otrok sedi, ga vzamemo v naročje in ga nekaj časa pestujemo. Pri tem ga presedamo zdaj na desno, zdaj na levo stran, da vadi hkrati in enakomerno levo in desno okončino (roke), sicer ostane ena ali druga stran slabše razvita, ker otrok z njo ne brca in je stisnjen ob materino telo, da se mišice ne morejo razviti."* (Dragaš, 1938, 41-42).

S tovrstnimi svarili so (tudi) zdravniki izrekli materam nezaupnico oz. izražali nemajhen dvom o njihovih negovalnih in vzgojiteljskih sposobnostih. Z nasveti, ki so presegali strogo strokovna, medicinska področja in posegali na primer celo na področje ljubkovanja, so še

povečevali tako materino odgovornost, da se (pravilno) izobrazijo, da si zavestno prizadeva postati boljša, kot je bila na primer njena mati, kot tudi njeno krivdo in občutek nezadostnosti. (Pre)velika odgovornost in (pre)majhna samozavest mater pa sta bili pravšnja podlaga za primerno pripravljenost in poslušnost mater za strokovne nasvete strokovnjakov.

Ženski odgovor/i

Prepričanju, da so sodobne ženske nezadostno usposobljene za opravljanje "poklica, za kojega je ženska že od narave izbrana in določena" (Danica, 1897, 6), oz. da nov čas terja spremembo tradicionalnih ženskih praks in da se morajo ženske za materinstvo primerno (pre)vzgojiti, so se pri nas intenzivno priključile tudi ženske same.¹⁷ Da pa bi lahko izpolnile tako naraščajoča pričakovanja družbe kot zahteve novega materinjenja, so morale odpreti in vsaj skušati razrešiti nekatera pomembna vprašanja.

Prvo vprašanje se je neposredno dotikalo ženske plodnosti oz. možnosti, kako plodnost uspešno nadzirati in s tem zagotoviti, da se bodo otroci rodili tedaj, ko jim bodo lahko starši zagotovili kar najboljše možnosti, in da se bodo rojevali v ravno pravšnjem številu glede na družinske razmere. Ženske se v prvi polovici 20. stoletja (še) niso spuščale v razglabljanja, kaj pomeni pravica do lastnega telesa. Njihovo prizadevanje je bilo izrazito praktično; zahtevale so učinkovito kontracepcijo, varen abortus ter njuno dekriminilizacijo in legalizacijo. S temi prizadevanji so izzvale najrazličnejše varuhe morale s cerkvijo na čelu, ki je zavrnila tako rekoč vse poznane oblike kontracepcije, razen spolne vzdržnosti, ki je tako ali tako predstavljala idealno obliko zakonske zveze katoliškega para. Izzvale so medicinske kroge, ki so se upirali širjenju dostopnosti najrazličnejših oblik kontracepcije in abortusa, še posebej med revnejše ženske. Z javnimi polemikami in shodi so izzvale t.i. javno mnenje, ki je ženske zahteve po kontracepciji povezovalo z moralnim propadom, žensko željo po promiskuiteti, razpadom vseh družbenih moralnih norm, s krizo družine in zakonske skupnosti in z grožnjo propada, degeneracije naroda. In ne nazadnje so izzvale državo – privatni interesi žensk, povezani s suverenostjo nad lastnim telesom, so trčili ob vitalne interese skupnosti, naroda, države do novih, številčno obilnih in zdravih rodov.

Končni izkupiček prizadevanj žensk za večjo oblast nad lastnim telesom konec koncev ni bil tako pičel; dobile so (seveda proti plačilu in po zdravnikovi odločitvi) na razpolago kar nekaj kontracepcijskih sredstev, čeprav je večina med njimi bolj malo zanesljiva,

17 Njihovim razmišljanjem in oblikovanju novih stališč in vrednot lahko sledimo tako rekoč v vseh časopisih, koncentrirano pa v ženskih revijah, tako v letih pred razpadom avstrijske monarhije kot v obdobju med vojnama.

izrazito neudobna in nerodna za uporabo.¹⁸ Prav v sredini tridesetih let je bila končno v zdravniških krogih sprejeta Knaus-Oginova metoda plodnih in neplodnih dni. Metoda, ki je imela pred drugimi to prednost, da je bila povsem zastoj in da za njeno uporabo ženske niso potrebovale zdravnika in njegove privolitve, pa je imela to pomanjkljivost, da je zahtevala od žensk spremenjen način življenja oz. spremenjen odnos do lastnega telesa, in seveda vsaj minimalno sodelovanje partnerja. Zanimivo je, da so se pri nas metode oklenili zdravniki katoliškega svetovnega nazora,¹⁹ tisti liberalnejši, ki so se na primer zavzemali celo za legalizacijo t.i. socialne indikacije za abortus, pa ne, češ da je premalo zanesljiva. Ženske so tu vzele stvari v svoje roke, in tako je že leta 1936 Milica Stupan izdala knjižico o Knaus-Oginovi metodi, leta 1938 pa sledi v samozaložbi izdana knjiga *Teorija o dnevih plodnosti in neplodnosti* izpod peresa Rezi Korpar, ki je leto kasneje izdala tudi prvi ženski menstrualni koledarček pri nas.

Mnogo težja in manj gotova je bila bitka žensk za pravico do abortusa, kajti ne glede na to, da so se v strokovnih krogih strinjali, da morajo nenehno upadanje števila rojstev pri nas (kot v Evropi) pripisati tudi domnevno zelo razširjeni ilegalni praksi abortiranja,²⁰ in ne glede na to, da so ženske že v dvajsetih²¹ in tudi v tridesetih letih²² na javnih shodih zahtevale spremembo kazenskega zakonika, ki je prepovedoval odpravo plodu, je odnos do abortusa ostal enak: abortus je zločin, ženska, ki abortira, umori nerojene otroka, tisti/a, ki ji pri tem pomaga, pa je zločina sokriv/a. Kriminalizirani odnos do abortusa se je v evropskih zakonodajah v 19. in prvi polovici 20. stoletja celo zaostroval, pač v skladu z nacionalnimi oz. državnimi interesi.²³ Ženske v boju

za pravico do odločanja o svojem telesu in za pravico do abortusa niso imele drugega orožja kot sklicevanje na socialno bedo in lasten čut odgovornosti do že rojenih otrok, nasprotna stran pa je svoje zavračanje (lahko) podprla z mnogo bolj absolutnimi argumenti:

"Mnogo poklicev zahteva od človeka življenjsko žrtev. Zdravnik, duhovnik, vojak ne smejo zapustiti ogroženega mesta, naj jih stane tudi življenje. Tudi žena prevzema z materinstvom dolžnost do klijočega življenja, ki ga nosi pod srcem, pa naj bi vršenje te dolžnosti in materinskega poklica zahtevalo od nje tudi žrtev na zdravju in življenju. Narodna higiena in narodova moč se bo dvignila le tedaj, ako žena v nevarnosti in nevšečnosti, ki nastopijo zanje radi materinstva, ne bodo sramotno in nezvesto dezertirale pred dolžnostjo poklica." (Slovenec, 1924, 9).

"V interesu višjih etičnih načel bo morala mati v danem slučaju, ki je pa hvala Bogu redek, žrtvovati svoje življenje, s čimer bo koristila javni morali nepriemerno več, nego če s težko operacijo reši za silo svoje življenje. Tako življenje je slednjič tudi ne bo moglo posebno veseliti, ker bodo fizične posledice operacije navadno zelo grenke, obenem jo bo trla zavest, da si je rešila to mizerno življenje z direktno usmrtitvijo lastnega otroka." (Ujčič, 1924, 237).

Polemika o kontracepciji in abortusu je imela nekaj (na videz) nepričakovanih in za tedanji čas nedvomno novih premislekov; stekla se je na primer tudi v oblikovanje otrokovih pravic, med katerimi je prva ta, da je otrok zaželen; *"Prava pravica otroka je, da je dobrodošel svojim staršem, da je spočet v ljubezni, da je pričakovan in spočet z ljubeznijo, da je njegova eksistenca od vsega početka afirmacija življenja,"* (Vode, 1931,

18 O omejevanju rodnosti so na primer razpravljali na letnem zdravniškem srečanju na Bledu leta 1935, kjer je dr. Zelič posvetil svoje predavanje kontracepcijskim sredstvom; doktor navaja različne mehanične pripomočke (na primer pesar), razna kemična sredstva ("rastvori, tablete, zrnca, pribile, masti, piktije, čepiči, paste, praškovi"). Avtor ugotavlja: *"Vsi gumeni pesarji imajo, poleg ostalih slabosti, tudi to, da povzročajo vrsto subjektivnih občutkov depresije pri ženi, nato izgubo ali vsaj slabljenje spolnega vzburjenja, imajo neprijeten vonj po gumi, pomešan z zadahom razpadajočega flora itd. Poleg tega ga je potrebno vsak dan izvleči in sprati v kakšni antiseptični raztopini, ga ponovno namestiti, kar pa ni lahka stvar niti za zdravnika."* (Zelič, 1935, 284).

19 V slovenske strokovne kroge je metodo, še pred njenim uradnim zmagoslavjem na kongresu v Münchnu leta 1935, prenesel zdravnik Breclj že leta 1932/33 (Breclj, 1932/33; 1933). Breclju so se kot zagovorniki metode pridružili še zdravniki Rakuljič-Zelov, Justin in Šavnik. Nikoli pa omenjenim (in drugim) zdravnikom ni prišlo na misel, da bi metodo predstavili širši, ženski publiki, vseskozi razumejo in varujejo to vednost kot svojo oz. si pridružujejo pravico odločanja o tem, kateri ženski v svoji ordinaciji jo bodo razodeli in kateri ne.

20 Tako je bil leta 1930 Pirc mnenja, da strokovna ocena, *"da se več kot 20% spočetij ne konča s porodom, prav gotovo ni pretirano"* (Pirc, 1930, 1).

21 Pobudnica te prve akcije je bila Zveza delavskih žena in deklet, ki se je zavzemala za spremembo 144. člena tadanjega kazenskega zakonika in pravico, da ženska sama presodi, koliko otrok bo rodila.

22 Po spremembi kazenskega zakonika leta 1930 so abortus obravnavali člani 171, 172, 173 in 174 (pred reformo člen 144.). Kot edina izjema, po kateri udeleženci pri abortusu (mati, zdravnik) niso preganjani, omenja zakon le medicinsko indikacijo, ki je začela veljati leta 1926. Kasneje so si zdravniki prizadevali vključiti še evgeniško indikacijo, ženske pa so si prizadevale za priznanje socialne. Ženske so tako leta 1933 pripravile v Ljubljani javno zborovanje na to temo. Zahtevale so, da se uveljavljene olajševalne okoliščine, ki jih je zakon priznaval za nezakonsko mater, če je abortus izvršila sama, razširijo na vse ženske.

23 S tovrstno agumentacijo se je pri nas največ ukvarjal pravnik, dr. Munda; *"Prva dobrina, ki jo ščiti kazenski zakon z določbami o odpravi telesnega plodu (para. 171-174), ni dobrina posameznika (matere), marveč dobrina občestva. Občestvo ima interes na tem, da se njegovo prebivalstvo množi in ne zaostaja za porastom prebivalstva v drugih, zlasti v sosednjih državah... Vajnejši interes je treba štiti, manjvredno dobrino pa žrtvovati v korist večvredni. To načelo vrednotenja interesov je treba uporabiti tudi, ko presojava, kdaj naj se odprava telesnega plodu kaznuje, kdaj pa ne."* (Munda, 1935, 20).

356) je zapisala Angela Vode, ki je pri nas tudi sicer ubirala najbolj samosvoje in napredne poti znotraj ženskega gibanja.

Ena nedvomno najbolj revolucionarnih zahtev, lahko bi rekli kar presežna zahteva t.i. prvega vala ženskega gibanja pri nas, ki jo je artikulirala Angela Vode in je bila med tedanjo (žensko in moško, strokovno in laično) javnostjo še najmanj razumljena, je bila zahteva po legalizaciji materinstva. V same temelje evropskih zgodovinskih družb je zapisano, da je ženska roditvena sposobnost (lahko) eno največjih bogastev, ki zato po svojem kulturnem in družbenem pomenu bistveno presega vsakršne osebne interese žensk, in da je bila na strani močnejših (to pa je v naših zgodovinskih kontekstih vedno pomenilo moške) ves čas prisotna potreba in želja to bogastvo podrediti lastnim pravilom in kultivirati v lastno korist. Da pa je razglašanje naravnosti in celo svetosti materinstva kot edinega pravega poslanstva in "poklica" ženske, v imenu katerega se mora ženska prostovoljno podrediti in odpovedati morebitnim lastnim ambicijam, manipulativno orodje v službi ohranjanja moško orientirane družbe, dokazujejo vsakokratni izbruhi tovrstne retorike v časih, ko ženske poskušajo zase odpirati tudi druge, ne zgolj na zakonsko materinstvo vezane prostore delovanja in samouresničevanja. In da so vsa (moška) poveljevanja materinstva zgolj omejenega dometa, dokazuje družbena dvoličnost v odnosu do nezakonskega materinstva:

"Zakonsko in nezakonsko mater vodi v materinstvo isti klic narave; obe sledita istemu hrepenenju, ki je v vsaki ženski najmočnejša in najnaravnejša sila njenega bistva... Nedoslednost dvojne morale v današnji družbi se kaže najočitneje pri presojanju spolnega izživljanja. In to ne samo, kadar meri pravico moškemu in ženski, temveč tudi glede samih žensk silno nedosledno: v isti sapi, ko zasmehuje 'staro devico', meče kamenje za žensko, ki ji usoda ni naklonila, da bi svoja najnaravnejša čustva izživel v zakonu, marveč je postala mati izven zakona." (Vode, 1999, 135).

Pravica do materinstva pa ni bila odvzeta zgolj ženskam, ki so prekršile zakon in postale nezakonske matere, ampak tudi ženskam, ki so si drznile prestopiti mejo spolne delitve in poseči po moških poklicih. Profesionalke, uradnice in učiteljice so bile v obdobju avstrijske monarhije obsojene na celibat, v obdobju kraljevine Jugoslavije pa jim je ta vsaj nenehno grozil. Pravica do opravljanja izbranega poklica je bila odkupljena z odpovedjo pravici do materinstva. Materinstvo znotraj družbe neenakosti samo na sebi nikakor ni vrednota; vredno je zgolj tisto materinstvo, ki je v službi obstoječega reda, ki varuje in podpira njegov vsakokratni, spreminjajoči se interes. Da je segregacija materinstva posledica podrejenosti žensk, so se (redke)

ženske ovedle prav v obdobju med obema vojnama. Avtonomna, samostojna ženska ima pravico do materinstva in te pravice ji ne more podeliti nihče, ker izhaja iz njenega človeškega bistva, nihče pa ji je tudi ne more odvzeti, se je glasilo novo žensko geslo. Pri tem so se oprle tudi na evgenične argumente svojega časa:

"Dr. Janiševa trdi, da je izvrševanje biološke funkcije ženi neobhodno potrebno... Iz skrbi za zdrav zarod pa zahteva pisateljica, da mora človeška družba dati vsaki ženi, ki je biološko sposobna in ki čuti ob enem voljo in odgovornost za odgoj deteta, pravico do materinstva in da morajo veljati za vsako mater, poročeno ali neporočeno, enaki državni in družabni zakoni." (Hočevnar, 1935, 237).

Z novo vednostjo in predvsem z novimi dolžnostmi (pre)obložene matere so v času med obema vojnama načele še eno vprašanje, ki je postalo bolj aktualno ob koncu 20. stoletja in ki še ni dobilo vseh odgovorov: nagovorile in izvale so moške, svoje partnerje in očete svojih otrok. Tako kot se morajo spremeniti one kot matere, se morajo spremeniti oni kot očetje. Novo očetovstvo oz. očetovanje oz. emancipacija očetov znotraj družinske skupnosti je nedokončana tema, ki pa so jo načele prav ženske v obdobju med obema vojnama.

V besedilih najrazličnejših vrst in namenov v 19. stoletju, še v mnogo bolj izostreni podobi pa v 20. stoletju, se srečujemo s prav posebnim pogledom na žensko mater, s pogledom, ki z realnostjo žensk ni imel veliko skupnega. Avtorji in avtorice so izoblikovali pravi kult materinstva; še največ možnosti, da se približa idealni materi, glavni svečenici tega kulta, pa je imela ženska-mati-gospodinja srednjega, gmotno relativno dobro stoječega razreda. Zdi se celo, da so materinstvo v posameznih družbah z besedami toliko bolj poveljevali, celo mistificirali, kolikor slabše se je sicer godilo ženskam in tudi (ali predvsem) materam v tej isti sredini. Povzdigovanje matere v svečenico materinskega kulta in omejevanje sposobnosti in (predvsem) dolžnosti žensk zgolj na materinstvo sta videti na prvi pogled neproblematična, kažeta se celo kot nadčasovno, ahistorično in za vsakršno zgodovinsko proučevanje torej povsem neprimerno naravno dejstvo – po načelu: ženske so rojene, poklicane, ustvarjene za to, da postanejo, da so matere. Vendar so različne študije, pa tudi naše raziskovanje, pokazale, da ima tudi sodobni kult materinstva svojo zgodovino, da se je v določenem zgodovinskem času, znotraj določene kulture in povsem določenega spleta in prepleta okoliščin pojavil, se pod vplivom različnih dejavnikov v družbi razvijal in pridobil (v relativno kratkem času) celo značilnosti in moč stereotipa.

THE NEW MOTHERHOOD

Some New Views on Mothers and their Motherhood from the End of the 19th Century to World War II

Sabina Ž. ŽNIDARŠIČ

Catering and Tourism Secondary School Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Preglov trg 9
e-mail: sabina.znidarsic@guest.arnes.si

SUMMARY

In some fifty years prior to World War II, a completely new form of motherhood evolved in our country. The new motherhood became so complex that a new term could be justifiably used, i.e. mothering, which encloses most diverse needs of children and practices that have to be satisfied, for example, by their mothers. These utterly new contents of motherhood were influenced by a number of different factors. The traditional forms of profit-making, which were in most cases taking place within domestic housework community and along with intensive working participation by all members of the community capable of work, began to give way to the new, predominantly wage-earning working relationships. In our country, women joined these processes to a great extent, after all for the fact that their working participation was great already from the traditional point of view. Women's daylong absence led to the negligence of other, traditionally women's chores, such as maternal obligations and housework. Apart from their employment and absence, the increased negligence (for example) of children was in a way contributed by the great mobility of the people moving from provinces to industrial and city centres. In this process, women lost the so-called women's network, a community of women of different ages and classes, who mutually helped each other also (and above all) in the care for their children. Along the fact that mothers now found it more difficult to dedicate themselves to their offspring, various expectations rose on the other hand; the contemporaries expected incomparably more maternity work from women-mothers than their predecessors. Motherhood became a socially important activity, on which depended (even) the fate of the nation and thus of the state, which in this respect clearly defined its interest. In the process of the society's secularisation, the Church attempted to retain its influence, and in doing so it recognised, as a decisive field of its influence, the family and the mother within it, as its most important and already traditional ally. Contemporary sciences that were gradually gaining their independence and developing at the end of the 19th century and in the early 20th century recognised new and new needs of the child, which had to be satisfied, if he/she was to develop into a healthy (and socially useful) individual, first of all by his/her mother. The volume of mother's duties thus kept rising; the obligations of modern mothers were becoming increasingly demanding, and for their role now fully aware mothers were forced to yield to the so-called planned education. The increasing responsibilities and the society's expectations from women, however, now stimulated many new thoughts in them and forced them into a public engagement for the change in their own status. In the end they challenged their men-fathers to join them in such important work as was care for their children and thus for their common future.

Key words: mothering, gender history, 19th-20th century

VIRI IN LITERATURA

- Abrams, L. (2002):** The Making of Modern Women. The Longman History of European Women. Persons Education.
- Dally, A. (1982):** Inventing Motherhood. The Consequences of an Ideal. London.
- Brecelj, A. (1927):** Meterinstvo – jedro ženskega in družbenega vprašanja. Slovenec, št. 291. Ljubljana, 13.
- Brecelj, A. (1932/33):** Fakultativna sterilnost. Čas. Ljubljana, 202-209.
- Brecelj, A. (1933):** Ogino-Knaus. Zdravniški vestnik. Ljubljana, 25-28.
- Čepič, T. (1991):** Opojnost tobaka. Razstava Mestnega muzeja Ljubljana ob 120-letnici Tobačne Ljubljana. Ljubljana.
- Danica (1897):** Višje dekliške šole. Slovenka. Trst, 6-8.
- Dimnik, J. (1895):** Domača vzgoja. Slovenskim materam, vzgojiteljicam, učiteljicam, vzgojiteljem in učiteljem. Ljubljana, Društvo za zgradbo učiteljskega konvikta v Ljubljani.
- Dragaš, B. (1938):** Pomoč novorojenčku in dojenčku. Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna.
- Dückelmann, Fischer, A. (1931):** Postanek in razvoj otroka. Ljubljana, Založba revije Žena in dom.

- Govekar, M. (1926):** Naše žensko časnikarstvo. V: Govekar, M. et al.: Slovenska žena. Splošno žensko društvo. Ljubljana, Jugoslave Express Réclame Company, 202-223.
- Grohar, O. (1937):** Položaj slovenske žene. Ženski svet. Ljubljana, 197-198.
- Hočevár, P. (1935):** Dr. Vilma Janiševa-Raškovič: Biologija žene i njen socialni značaj. 1. deo. Beograd 1934. Ženski svet. Ljubljana, 236-238.
- Knibiehler, Y. (1993):** Bodies and Hearts. V: Duby, G. et al.: A History of Women. Emerging Feminism from Revolution to World War. Belknap Press of Harvard Uni. Press, 325-368.
- Kočevár, Š. (1882):** Slovenska mati. Celje.
- Korošec, J. (1897):** Materinska dolžnost. Slovenka. Trst, 8-9.
- Korpar, R. (1938):** Teorija o dnevih plodnosti in neplodnosti. Samozaložba.
- Mahnič, A. (1893):** Zakaj je prav in naravno, da je žena podrejena možu?. Rimski katolik. Gorica, 317-321.
- Marak (1900):** Idealno materinstvo. Slovenka. Trst, 155-159.
- Milka (1897):** Rodoljubje in naše ženstvo. Slovenka. Trst, 6-7.
- Munda, A. (1935):** Indicirana odprava telesnega plodu in naš kazenski zakonik. Zdravniški vestnik. Ljubljana, 17-21.
- Pirc, B. (1930):** Usodno vprašanje. Slovenec, št. 25. Ljubljana, 1.
- R., J. (1938):** Rezi Korpar, Teorija o dnevih plodnosti in neplodnosti. Ženski svet. Ljubljana, 124-126.
- S., E. (1936):** Socialna in zdravstvena zaščita žene, otroka in mladostnika pri nas. Ženski svet. Ljubljana, 97-104.
- Slovenka (1898):** Materinske dolžnosti. Trst, 458-461.
- Slovenec, št. 251 (1924):** Socialni vestnik. Abortus artificialis. Ljubljana, 9.
- Stupán, M. (1929):** Biološka tragedija žene. Ženski svet. Ljubljana, 213-215, 237-240.
- Štular, Sotošek, K. (1997):** Žensko časopisje na Slovenskem. Vodnik po razstavi. Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.
- Ujčič, J. (1924):** Umetni splav in cerkveno pravo. Slovenski pravnik. Ljubljana 234-238.
- Ušeničnik, A. (1930):** Žensko vprašanje. Slovenec, št. 91. Ljubljana, 14.
- Vode, A. (1931):** Pravica otroka. Ženski svet. Ljubljana, 356.
- Vode, A. (1999):** Značaj in usoda. Zbrana dela Angele Vode. II. knjiga. Ljubljana, Krt.
- Zelič, M. (1935):** Sredstva protiv začeca u cilju regulacije rađanja. V: Zelič, M. et al.: Naučni rad XVI godišnj. skupa jugoslovenskog lekarskog društva. Beograd, 282-326.
- Žena in dom (1930):** Ženski pokret. Ljubljana, 130.
- Ženski svet (1926):** Knjižna poročila. Ljubljana, 224.
- Ženski svet (1937):** Poročilo o ginekološkem in porodniškem delu v l. 1920-1936. Ljubljana, 206-207.
- Ženski svet (1938a):** Zdravstvo. Zaščita bodoče matere. Ljubljana, 11-12.
- Ženski svet (1938b):** Poročila in kritike. Jugoslovanska unija za zaščito dece. Ljubljana, 227-229.
- Žnidaršič Žagar, S. (2000):** Ora et labora – in molči, ženska! Pregled demografije dežele Kranjske in pridobitnosti žensk v desetletjih 1880-1910. Lila zbirka. Ljubljana, Založba / *cf.

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2003-10-08

UDK 930(497.4-14:450.361)"1950/1954"

POLOŽAJ IN VLOGA ZGODOVINOPISJA V NEKDANJI CONI B SVOBODNEGA TRŽAŠKEGA OZEMLJA Ob 50-letnici izida Istrskega zgodovinskega zbornika

SALVATOR ŽITKO

Pokrajinski muzej Koper, SI-6000 Koper, Kidričeva 19

IZVLEČEK

V prispevku avtor v kontekstu tedanjih političnih in družbenih razmer osvetljuje nastanek in delovanje Zgodovinskega društva Jugoslovanske cone Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) v letih 1950-1954 in izdajo I. letnika Istrskega zgodovinskega zbornika, ki predstavlja prvi povojni poskus znanstvene obdelave in kritične osvetlitve nekaterih ključnih poglavij istrske zgodovine.

Ključne besede: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Svobodno tržaško ozemlje, Istrski zgodovinski zbornik, 1950-1954, istrska zgodovina

LA POSIZIONE ED IL RUOLO DELLA STORIOGRAFIA NELL'EX ZONA B DEL TERRITORIO LIBERO DI TRIESTE

In occasione del 50° anniversario della pubblicazione dell'Antologia storica istriana

SINTESI

L'autore del contributo, nel contesto delle condizioni politiche e sociali d'allora, illustra la formazione e l'attività dell'Associazione storica della zona jugoslava del TLT negli anni 1950-1954, nonché la pubblicazione della prima edizione della Raccolta di storia istriana, che rappresenta un primo tentativo, nel dopoguerra, di elaborazione scientifica e di illustrazione critica di alcuni capitoli chiave della storia istriana.

Parole chiave: Società storica del Litorale, Territorio Libero di Trieste, Istrski zgodovinski zbornik, 1950-1954, storia dell'Istria

UVOD

30. junija 1953 je Zgodovinsko društvo Jugoslovanske cone STO izdalo I. letnik Istrskega zgodovinskega zbornika, ki pa je bil hkrati tudi edina publikacija te vrste, saj se je z Londonskim memorandumom oktobra 1954 nekdanja cona B STO spojila z matično Slovenijo in je zgodovinopisje, ki spričo tedanjih razmer v obalnem pasu ni imelo ustreznih razmer za sistematično znanstveno-raziskovalno delo, postalo končno sestavni del slovenske zgodovinske stroke, s katero je po letu 1950 tudi nenehno iskalo stikov in možnosti sodelovanja.

Fašizem je v času med obema vojnama seveda povsem onemogočil oziroma zatrl vsak poskus strokovnega oziroma znanstvenega dela slovenskih ustanov, saj so bile slovenske šole, društva in ustanove ukinjeni, veliko izobražencev pa pregnanih. Trojezično učiteljske v Kopru je bilo ukinjeno že leta 1908 in premeščeno v Gorico, v Kopru je do leta 1923 deloval le še italijanski oddelek. Med slovenskimi in hrvaškimi kulturnimi ustvarjalci s koprškega učiteljskega je najti vrsto pisateljev in publicistov, skladateljev in glasbenikov, pedagogov, likovnih umetnikov, šolnikov, gospodarstvenikov pa tudi zgodovinarjev: Franca Kosa, ki je v Kopru poučeval v letih 1888-1890, Julija Kleinmayra in Frana Barbalića (Vilhar, 1976, 74).

Beneška tradicija in močan polet italijanskega nacionalizma sta po drugi strani v Kopru zlasti v drugi polovici 19. stoletja ustvarjala plodna tla za razvoj humanističnih ved, zlasti zgodovinopisja, pa tudi za nastanek in razvoj osrednjih kulturnih ustanov: mestne knjižnice, mestnega muzeja za zgodovino in umetnost in mestnega arhiva. Te ustanove so vse tja do leta 1951/52 še ohranile italijanski značaj pa tudi kadrovsko strukturo, zato so v teh letih postale predmet političnih pritiskov in poskusov nove ljudske oblasti, da postopno preidejo v roke novih slovenskih strokovnih kadrov in s tem novih usmeritev.

Že 10. julija 1949 je Komisija strokovnjakov Ministrstva za znanost in kulturo FNRJ za pregled zgodovinskih arhivov in bibliotek v coni B STO v sestavi dr. Frana Zwittera, Matka Rojničja, dr. Vasilija Melika in Miroslava Branta, pripravila poročilo o stanju arhivov in knjižnic na območju Istrskega okrožja. Komisija je namreč v času od 18. – 29. junija 1949 pregledovala mestno knjižnico in arhiv v Kopru ter v Piranu. V pregled so vključili tudi konfiscirane oziroma od nekdanjih italijanskih oblasti opuščene knjižnice in arhive fran-

čiškanskega samostana sv. Ane in kapucinskega samostana sv. Marte v Kopru, benediktinskega samostana v Dajli in samostana sv. Onofrija na Krogu nad Sečoveljami ter biblioteke in arhive s še neopredeljivim pravnim položajem.

V času okupacije, po izjavi prof. Benedetta Lonze, zadnjega italijanskega ravnatelja koprškega mestnega muzeja in knjižnice, Nemci iz knjižnice in arhiva niso odnesli ničesar, Italijani pa so junija 1944, glede na močan razmah narodnoosvobodilnega gibanja na tem območju in glede na negotovo usodo obalnih mest, odpeljali več kot polovico arhivalij oziroma celoten stari koprski arhiv in glavne serije novejšega arhiva od leta 1800 dalje. V arhivu koprškega Mestnega narodnega odbora so, po navedbah članov komisije strokovnjakov FNRJ, o tem obstajali dokumenti, najpomembnejši pa je bil seznam odnešenega materiala z inventarnimi številkami, ki ga je dala komisija kopirati in sodno overoviti.

Restitucija odnešenih arhivskih fondov bi, po mnenju komisije mestnemu arhivu v Kopru, za gotovo povrnila njegov nekdanji pomen, zato je bil med ključki oziroma sklepi komisije tudi ta, da bi bilo potrebno v doglednem času postaviti vprašanje restitucije navedenega arhiva pa tudi drugih arhivalij, knjig in umetniških predmetov (PMK, 1). Kar se tiče pravne plati, bi imelo Svobodno tržaško ozemlje (STO), ko bi se konstituiralo kot posebno politično telo po aneksu XIV. mirovne pogodbe z Italijo, pravico do restitucije odnešenega materiala, saj se je Italija v skladu s temi določbami obvezala, da bo STO predala arhive in dokumente upravne pa tudi zgodovinskega značaja.

NASTANEK IN DELOVANJE ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA JUGOSLOVANSKE CONE STO V LETIH 1950/51

V takšnih okoliščinah je prišlo na pobudo Srečka Vilharja¹ 22. oktobra 1950 v prostorih slovenskega učiteljskega v Portorožu do sestanka iniciativnega odbora za ustanovitev Zgodovinskega društva v istrskem okrožju. Prisostvovali so: Marija Avsec, Ciril Čelhar, Josip Dolgan, Jurij Jan, Marija Likon, Peter Martinc, Vladimir Meula, Marija Nardin, Oskar Savarin, Roman Savnik in Srečko Vilhar, ki je tudi na kratko orisal pomen društva. Njegova naloga je bila predvsem:

- pregled in proučitev arhivov, ki so se nahajali na območju cone B STO;
- raziskave zgodovine obalnih mest;
- proučitev vloge samostanov;

1 Srečko Vilhar, politični in prosvetno – kulturni delavec, knjižničar in publicist (1907-1976). Po osvoboditvi je bil najprej upravnik partijske šole za Primorsko (1945-1946), organ. sekretar Mestnega komiteja KP za Trst (1947-48), odgovoren za idejno vzgojo pri CK PK STO (1948), v Kopru nato sekretar planske komisije za Istrsko okrožje (1948/50), referent za kulturo pri istem okrožju (1950/52), predsednik Okrajnega odbora Ljudske prosvete (1952/55), tudi predavatelj za zgodovino in filozofijo na slovenski gimnaziji v Kopru (1956/58) in naposled do upokojitve 1974 ravnatelj študijske knjižnice v Kopru. V tem obdobju je uredil zbornik Slovenci ob Jadranu (1952) in bil leta 1953 član uredniškega odbora Istrskega zgodovinskega zbornika (PSBL, 1986-1989, 226-227).

- proučitev vloge italijanskega iredentizma;
- poživitev študija narodnoosvobodilne vojne;
- pregled in zapis ledinskih imen;
- pregled del istrskih književnikov in dopolnitev poglavij o vlogi protestantizma pri Slovencih;
- pregled glagolskih spomenikov.

Pripravljalni odbor za ustanovitev društva so sestavljali Jurij Jan, Vladimir Meula in Srečko Vilhar. Odbor naj bi med drugim pripravil tudi društvena pravila in stopil v stik z istrskimi Hrvati in Italijani v coni B STO.

Ustanovni občni zbor društva je potekal 12. novembra 1950 v dvorani gledališča Ristori v Kopru. Navzočih je bilo 20 članov in gostov. Med pobudniki oziroma člani pripravljalnega odbora je imel najvidnejšo vlogo Srečko Vilhar, vendar so bili v njem ob Slovencih tudi Hrvati in Italijani, zato je bilo tudi predvideno, da bodo zgodovinsko društvo sestavljale slovenska, hrvaška in italijanska sekcija.

V svojem uvodnem nagovoru je Srečko Vilhar utemeljil potrebo po formiranju društva in poudaril, da istrski Slovenci in Hrvati v preteklosti niso imeli možnosti za obdelavo svoje zgodovine, kot npr. Italijani. "Toda tudi njihovo zgodovino", je naglasil Vilhar, "je polno praznin in neobdelanih poglavij, zlasti kar zadeva obdobje reformacije oziroma tistih slavnih italijanskih mož, ki so v tem obdobju sodelovali s Slovenci, kot npr. Peter Pavel Vergerij ml. in Janez Krstnik Gojna". Fašistična Italija naj bi po Vilharjevem mnenju zanemarila celo vrsto svojih slavnih mož, katerih dela niso vključili v svoje zgodovino, npr. izolskega pesnika Pasqualeja Besenghija (Vilhar je pogršel predvsem obdelavo njegove udeležbe v grški osvobodilni vojni). Zgodovino, ki sta ga obdelala Bernardo Benussi in Pietro Kandler, po Vilharjevem mnenju ni bilo zanesljivo, Slovenci in Hrvati pa niso imeli dostopa do arhivov, zato je bilo to zgodovino še manj obdelano (PAK, 1).

Iz diskusije ostalih udeležencev je razvidno, da bi poznavanje zgodovine tukajšnjega območja pozitivno vplivalo na postopno rast kulturne zavesti pri ljudeh, pri tem pa bi moralo Zgodovinsko društvo ostati na določenem nivoju, da ne bi zdrknilo v diletantizem in šovinizem. Italijanska člana, dr. Ferri in Borisi, sta ugotavljala, da slovenske literature tega ozemlja primanjkuje, ravno tako zgodovinskih virov, zato naj bi se posluževali predvsem italijanskih virov in literature, vendar z določeno kritično distanco, Gentilini pa je predlagal, naj bi Zgodovinsko društvo poseglo v arhive in zaščitilo fonde, ki so bili zaenkrat še v posesti ljudske oblasti ali pa župnišč in privatnikov ter se je zato že marsikaj izgubilo.

Na ustanovnem občnem zboru so prebrali in sprejeli tudi društvena pravila, za predsednika je bil nato soglasno sprejet Srečko Vilhar, za odbornike pa Bruno Maraspin, Ciril Čelhar, Anka Došen, Giuseppe Borisi, Oskar Savarin in Borivoj Tadić. Uradni naziv društva se je glasil Zgodovinsko društvo Svobodnega tržaškega ozemlja, cona B.

Med sklepi ustanovnega občnega zbora je bil najpomembnejši ta, da naj bi se slovenska, hrvaška in italijanska sekcija čimprej sestale in pričele z delom po navodilih odbora, člani društva pa naj bi pripravljali članke, "ki bi na znanstveni podlagi osvetljevali zgodovino krajev Istrskega okrožja in bili v pomoč učiteljem na šolah in v pouk vsemu ljudstvu (PAK, 1)." Na prvem sestanku odbora naj bi sprejeli tudi sklepe o zaščiti zgodovinskih spomenikov, o vsakem obnavljanju zgradb pa bi morali najprej obvestiti Zgodovinsko društvo.

20. novembra 1950 je iniciativni odbor zaprosil upravno-politični odsek oddelka za notranje zadeve pri Okrožnem ljudskem odboru za uradno dovoljenje za pričetek delovanja društva. Med utemeljitvami za njegovo ustanovitev so zapisali, da je na prvem mestu nacionalno zatiranje Slovencev in Hrvatov, ki je v preteklosti onemogočalo znanstveno delovanje, na drugem mestu pa, da so bili italijanski zgodovinarji, ki so proučevali zgodovino Istre, prežeti z iredentističnim in šovinističnim duhom "ter so zaradi tega zgodovino Istre grobo potvarjali. "Prav zaradi tega", navajajo člani iniciativnega odbora, "bodo morali prav tovariši Italijani, člani ZD, kritično pregledati ter razčleniti vsa taka dela ter podati zgodovino Istre in še posebej jugoslovanske cone STO v docela novi luči". Med zadnjimi vrsticami navedene vloge je tudi obveza, da bo Zgodovinsko društvo vzdrževalo dobre stike s podobnimi društvi, zlasti v FLRJ, v duhu tedanjega časa pa so člani izrazili prepričanje, da bo njihovo delo s svoje strani "krepko doprineslo k dviganju znanosti in kulture na tem ozemlju ter hkrati h krepitvi ljudske oblasti ter uspešne rasti socializma" (PAK, 2).

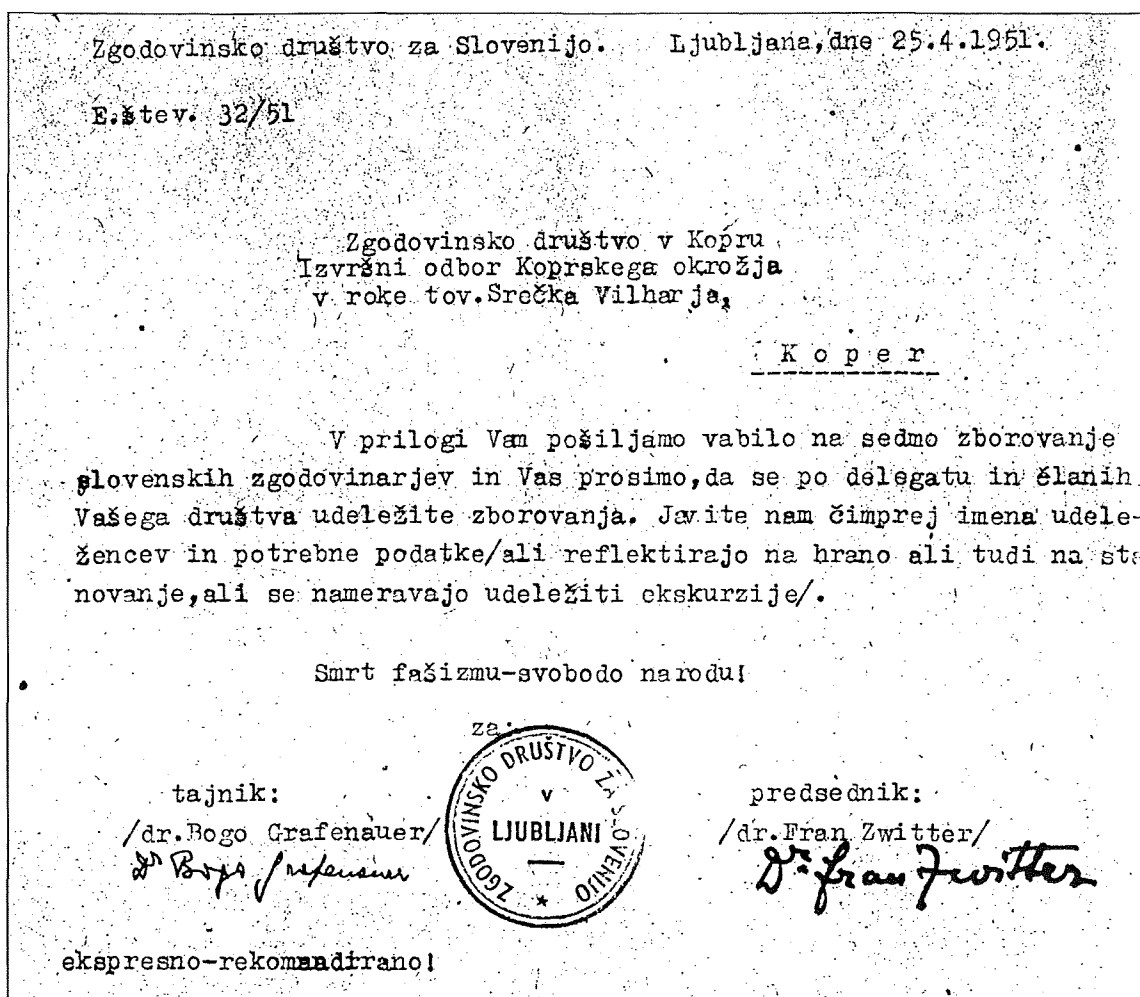
Društvena pravila so nekoliko spremenila uradni naziv, ki je naveden v I. členu in se glasi: Zgodovinsko društvo za jugoslovansko cono STO, v II. členu pa so navedeni cilji društva:

- raziskovanje zgodovine slovenskega, italijanskega in hrvaškega naroda zlasti na območju jugoslovanske cone STO oziroma Istre;
- študij zgodovinske stroke;
- povezovanje zgodovinarjev iz vseh krajev jugoslovanske cone STO, podpora strokovnemu izobraževanju in znanstvenemu udejstvovanju svojih članov;
- zbiranje in ohranjanje zgodovinskih, arheoloških, umetnostnih, narodopisnih, muzejskih in drugih predmetov;

- povezovanje s sorodnimi društvi v anglo-ameriški coni STO, v inozemstvu, zlasti v Jugoslaviji in Italiji.

Pravila nadalje določajo pravice in dolžnosti članov, sestavo in volitve društvenih organov, društvena sredstva, zanimiv pa je XIII. člen, ki navaja, da odbor osnuje stalne inčasne odseke, npr. muzejski, arheološki odsek itd.

Že 2. decembra 1950 so tiskarni Jože Moškrič v Ljubljani predali osnutek žiga Zgodovinskega društva s

Sl. 1: Vabilo Srečku Vilharju na VII. zborovanje Zgodovinskega društva za Slovenijo, ki se je odvijalo v Ljubljani od 3.-5. maja 1951.

Fig. 1: An invitation to the 7th congress of the History Society of Slovenia that took place in Ljubljana from 3rd to 5th May, 1951.

podoba knjige sredi polja z napisom "Historia". Pečat so izdelali v tiskarni v začetku januarja 1951 in ga poslali podjetju Lipa v Kopru, društvo pa je lahko pričelo z uradnim delovanjem.

Iz zapisnika 1. seje odbora Zgodovinskega društva, ki je potekala kot vse naslednje v prostorih učiteljskega v Portorožu, je razvidno, da se je društvo zelo zavzeto lotilo dela. Predsednik društva Vilhar je pohitel z navezavo stikov z nekaterimi uglednimi slovenskimi zgodovinarji tistega časa, npr. z dr. Milkom Kosom, zavzemal pa se je tudi za to, da bi društvo prejelo zgodovinske knjige iz Slovenije in v okviru koprške mestne knjižnice uredilo poseben prostor za študij in raziskovalno delo (PAK, 3).

Izgleda, da so dokaj hitro nastopile tudi težave z italijansko sekcijo, čeprav je Vilhar priznal, da so nekateri italijanski izobraženci, kot npr. A. Petronio iz Pirana, B. Lonza, P. Babuder in D. Venturini iz Kopra,

izrazili pripravljenost, da sodelujejo v Zgodovinskem društvu, problem pa naj bi bil predvsem v nepoznavanju slovenskega jezika. Zaradi tega je bil podan predlog, da bi društvo italijanski sekciji priskrbelo zgodovinsko literaturo v italijanščini in nemščini.

Tudi hrvaška sekcija takrat očitno še ni zaživela, zato je njen zastopnik Borivoj Tadić iz Buj Vilharju zagotovil, da bodo člani sekcije pričeli z delom.

Na 1. seji Odbora naj bi, kot razberemo iz zapisnika, tudi nekoliko popravili in dopolnili statutarne določila in imenovali vodje posameznih sekcij: slovensko naj bi vodil Oskar Savarin, italijansko Giuseppe Borisi in hrvaško Anka Došen, za finančnega referenta pa je bil imenovan Ciril Čelhar.

Ob koncu januarja 1951 je Anka Došen predsedniku Vilharju poslala poročilo o delovanju hrvaške sekcije, ki so jo očitno pestile številne težave, med drugim tudi zaradi maloštevilnosti njenih članov.

1. februarja 1951 je oddelek za notranje zadeve pri Istrskem okrožnem ljudskem odboru Zgodovinskemu društvu končno odobril društvena pravila z odločbo št. 449/1-51 in ga pooblastil, da prek svojih sekcij razvija vsestransko delovanje v okviru predloženega programa. Sekcije so svojo ustanovitev in pričetek delovanja morale seveda prijaviti Okrajnemu poverjeništvu za notranje zadeve (PAK, 4).

Informacije o delovanju Zgodovinskega društva so prihajale tudi v Slovenijo. Tako je že 2. decembra 1950 poverjenik za prosveto IOLO Koper Danilo Ribarič poročal pomočniku Ministrstva za znanost in kulturo LRS v Ljubljani dr. Josipu Košarju o kulturno-prosvetnem delu na območju cone B STO. Med drugim je spregovoril o ustanovitvi in delovanju Zgodovinskega društva in navedel, da se je le-to povezovalo doslej le s Trstom ne pa še s sorodnimi društvi na območju FLRJ. Zgodovinsko društvo se je, kot v nadaljevanju navaja, usmerilo v raziskavo gregoritskega samostana v Kopru, kjer je do leta 1806 deloval red frančiškanov tretjerednikov, nima pa strokovnjaka, ki naj bi usmerjal nadaljnja raziskovanja. V samostanu naj bi bile, kljub temu da so ga priključili ogromnemu kaznilniškemu kompleksu že pod Avstrijo, še ohranjene glagolske knjige oziroma spomeniki. Ravno tako, navaja Ribarič, naj bi čakal na pregled kapiteljski arhiv v Kopru, vendar do pričakovanega obiska dr. Milka Kosa ni prišlo. Ob koncu poročila še navaja, da se je v Kopru mudilo na obisku kakšnih 30 študentov – zgodovinarjev iz Ljubljane, ki jih je vodil dr. Stare. Namesto, da bi si študentje ogledali mestni arhiv in knjižnico v Piranu, so se porazgubili po trgovinah, bolj ploden je bil le zadnji dan, ko so si v večjem številu ogledali zgodovinske spomenike v Kopru. "Na take izlete bi morali iz LRS", zaključuje Ribarič, "pošiljati skupine, ki ne bi štele več kakor 10 članov" (PAK, 5).

Kot je razvidno iz nekega drugega poročila z dne 21. novembra 1950, je slovenska sekcija Zgodovinskega društva že 18. novembra opravila ogled gregoritskega samostana v prisotnosti dr. Romana Savnika (vodja zbirnega centra knjižnic v Portorožu), ki je glede na pomembnost tega objekta predlagal, da bi se "navedeno ozemlje evetuelno proglasilo za zgodovinsko kulturno ozemlje Slovencev v Kopru ter da se samostan, ki je ohranjen, zaščiti in morda tudi za silo obnovi. V tem samostanu bi lahko priredili razstavo slovanske kulture tega ozemlja v preteklosti (PAK, 6).

Člani slovenske sekcije so bili hkrati mišljenja, da je območje samostana neprimerno za graditev manjših stanovanjskih objektov, saj bi ga bilo potrebno temeljito raziskati, sam teren pa naj bi bil zelo pripraven za gradnjo velikih objektov. To se je žal v kasnejših letih tudi uresničilo, ko je na tem območju ob novi stanovanjski četrti na Belvederju zrasel masiven in visok Tomosov blok.

S posebnim dopisom je Srečko Vilhar 22. februarja 1951 o delovanju društva obvestil Zgodovinsko društvo

Slovenije s sedežem v Ljubljani. Ob orisu smernic bodočega delovanja je zlasti poudaril, da bi zgodovinarji jugoslovanske cone B nujno potrebovali kratek in objektivni opis lokalne zgodovine in zaščito zgodovinske dokumentacije. Zato je zaprosil, da bi občasno na območje cone B prišel kakšen zgodovinar in spregovoril o metodah zgodovinskega raziskovanja, kakor tudi, da bi Zgodovinsko društvo Slovenije posredovalo pri nabavi strokovne literature (PAK, 7).

O pripravi zgodovinskega zbornika, ki naj bi ga izdalo Zgodovinsko društvo cone B STO, je v dopisu Srečka Vilharja dr. Francetu Steletu (7. junija 1951) in nekoliko kasneje še Milku Matičetu, prvokrat govora. Kot strokovnjaka naj bi pri njem sodelovala s svojima prispevkoma s področja umetnostne zgodovine oziroma etnologije. Oba tudi obvešča, da so se člani društva resno lotili dela in da že pripravljajo prispevke iz splošne in politične zgodovine, zadnji rok za oddajo rokopisov pa naj bi bil 1. oktober 1951 (PAK, 8).

Sredi poletja 1951 se je Vilhar z nekoliko daljšim dopisom ponovno obrnil na dr. Milka Kosa in ga zaprosil, da bi članom društva pomagal z nekaterimi pojasnili pri sestavljanju učbenika za lokalno zgodovino. Pri tem uglednega slovenskega zgodovinarja med drugim sprašuje: "Ali lahko zaupamo listini iz leta 1202 v Kandlerjevem prepisu? Ali je zgolj naključje, da nima niti ena knjižnica v jugoslovanski coni STO znane Romanirove zgodovine Benetk, ki prva osvetljuje to listino?" In potem še dodaja: "Tu na Koprskem se za pomoč obračamo na domače zgodovinarje (Graviši, Venturini, Petroonio), toda glede zgodovine Slovencev izvemmo od njih bore malo. Z nabiranjem gradiva se nam precej mudi, ker sestavljamo za šole Kratko zgodovino Istre" (PAK, 9).

Občni zbor društva za leto 1951 je bil predviden 23. decembra, nanj so povabili tudi predstavnika Odseka za znanost in umetnost Slovenske prosvetne zveze v Trstu, posebej pa sta bila nanj povabljena prof. Domenico Venturini in Valerij Jakomin iz Kopra. S posebno prošnjo se je Vilhar obrnil tudi na dr. Frana Zwittera, tedanjega predsednika Zgodovinskega društva za Slovenijo, da bi na občni zbor prišla posebna delegacija iz Slovenije in bi se s tem okrepili stiki med obema društvoma. Pravzaprav je do prvih stikov prišlo že spomladi leta 1951, ko se je dr. Fran Zwitter obrnil na Zgodovinsko društvo v Kopru s prošnjo, da se njegov zastopnik udeleži VII. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ki je potekalo v Ljubljani od 3.-5. maja 1951. Kot delegat je v diskusiji ob dr. Franu Zwitteru, Bogu Grafenauerju, Jožetu Kastelicu, Bogu Teplyju, Milku Kosu, Franju Bašu, Stanetu Gabrovcu in Metodu Mikužu nastopil tudi Srečko Vilhar. Njegovo prisotnost je pisec članka Po VII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Franjo Baš, še posebej podčrtal.

Občnega zbora Zgodovinskega društva Koper, ki je potekal 23. decembra 1951, se je udeležilo 48 članov in delegatov iz Ljubljane in Trsta. Zgodovinsko društvo za Slovenijo sta zastopala dr. Franjo Baš in Primož Heinz.

V razpravi na poročilo predsednika društva Srečka Vilharja je Franjo Baš opozoril, da bi moralo biti Zgodovinsko društvo v Kopru pobudnik za delovanje arhiva, knjižnice in muzeja ter si prizadevati za nabavo manjkajoče literature. Opozoril je zlasti na vlogo muzeja, ki hrani največ zgodovinskih dokumentov ter med drugimi omenil Čentursko zakladno najdbo. Dr. Aleksander Jeločnik naj bi jo po njegovih zagotovilih identificiral,² nato naj bi celotno najdbo vrnil v Koper, to pa je bilo po njegovem znamenje že utečenega sodelovanja s Slovenijo. V nadaljevanju razprave se je zavzel tudi za varstvo zgodovinskih spomenikov, kar naj bi bila med drugimi tudi naloga Zgodovinskega društva, saj naj bi bila Istra z njimi zelo bogata. Giuseppe Borisi, vodja italijanske sekcije, je svetoval, da bi se v Kopru pričela arheološka izkopavanja, saj se je v mestu v njegovem dolgem zgodovinskem razvoju gotovo ohranilo mnogo materialnih virov, ki še niso bili odkriti in proučeni. Ob teh ugotovitvah se je dokaj hitro izpostavilo vprašanje finančnih virov in prepotrebnih kadrov, zlasti arheologov in konservatorjev, ki jih v takratni coni B ni bilo.

Za predsednika novega društvenega odbora je bil predlagan Giuseppe Borisi, ki pa je funkcijo zaradi slabega zdravstvenega stanja odklonil, zagotovil pa je še nadaljnje sodelovanje v društvu. Očitno je k njegovi odklonitvi vodilne funkcije pripomoglo tudi premajhno zaupanje za kraj samega vodstva, saj je 3. točka dnevnega reda, v kateri naj bi Borisi spregovoril o "nekaterih nujnih nalogah" odpadla, ker je Vilhar kot predsednik že izpostavil celotno problematiko in naloge društva v svojem poročilu (PAK, 10).

Ob koncu občnega zbora so udeleženci sprejeli še resolucijo, v kateri so med drugimi naglasili, da si mora društvo prizadevati za doseg naslednjih ciljev:

- pridobitev potrebnih finančnih sredstev za arheološka raziskovanja v Istrskem okrožju;
- izpopolnitev študijske knjižnice v Kopru, ki je velikega pomena za razvoj kulture in prosvete tukajšnjega območja;
- zbiranje gradiva iz obdobja narodnoosvobodilnega boja, varstvo spomenikov iz tega obdobja s pripravo ustrezne fotodokumentacije in oznak spominskih obeležij;
- ureditev in izpolnitev koprškega muzeja;
- povezava s sorodnimi društvi in ustanovami v sosednjih deželah.

Zadnja, t.j. 7. točka resolucije je še določala, da se bo "Zgodovinsko društvo tudi v bodoče držalo načela, da lahko le vztrajno ter požrtvovalno delo vseh članov rodi obilne sadove. To društvo bo tudi v bodoče združevalo v svoji sredi zgodovinarje in prijatelje zgodovinske znanosti vseh treh narodnosti, krepilo bratstvo Italijanov, Slovencev in Hrvatov na tem ozemlju ter tudi na ta način doprinalo svoje deleže k splošnemu napredku tukajšnjega ozemlja" (PAK, 11).

Iz Vilharjevega obsežnega poročila o delovanju društva v letu 1951 pravzaprav razberemo, da se je kot predsednik zavedal težavnosti in številnih problemov, ki so spremljali in ovirali društveno dejavnost. Z doseženimi uspehi ni pretiraval, čeprav je ugotavljal, da vendarle predstavljajo nekakšen temelj za bodoče delo. Ravno tako se mu je zdela delitev na 3 narodnostne skupine tudi v bodoče ustrezna, organizacijska struktura pa je obenem omogočala medsebojno povezavo in enotno vodenje.

V prvem letu svojega delovanja je imel društveni odbor le štiri seje, ki so potekale v Portorožu. Na vseh sejah so člani odbora obravnavali vprašanja o dejavnosti sekcij, sedežu društva, zbiranju strokovne literature in vrsto drugih odprtih vprašanj. Odbor je društvu pridobil stalen sedež v nekdanjih prostorih mestne knjižnice v koprskem muzeju.³

V nadaljevanju je Vilhar spregovoril o nekaterih kadrovskih spremembah v društvenem odboru zaradi odhoda nekaterih članov (npr. Anka Došen, Ciril Čelhar, Bruno Maraspin). Več pozornosti je posvetil predvsem slovenski sekciji, ki je bila najbolj aktivna. To se je med drugim kazalo tudi v številnih predavanjih, ki so jih pripravili nekateri člani: dr. Roman Savnik je predaval o razvoju solinarstva v Istrskem okrožju, prof. Vladimir Meula je spregovoril o političnih nazorih Bernarda Benussija, Srečko Vilhar o Tommasinijevem orisu Istre, dr. Miklavčič pa o metodah zgodovinskega raziskovanja in o kapiteljskem arhivu v Kopru. Poleg navedenih predavanj se je v slovenski sekciji zvrstilo še kakih 25 krajših referatov, v katerih so člani predstavili in orisali pomembnejše dogodke in osebnosti iz zgodovine Istre, obravnavali npr., kaj je o Istri napisal tržaški zgodovinar Pietro Kandler, v čem je pomen Naldinijevega Krajepisa koprške škofije, obravnavali so vprašanje etničnega sestava istrskega meščanstva, vprašanje paolanov, fevdalnih dajatev itd.

Po navodilih slovenske sekcije so pričeli nekateri učitelji na podeželju zbirati narodno blago in arheološke predmete ter o svojem delu obveščali društvo. Zbralo se je veliko dragocenega gradiva, saj so tudi mnogi domačini društvu poklonili številne starine in primerke lokalnega tiska novejših dob. O vseh teh najdbah in predmetih je bilo priobčenih tudi mnogo člankov in razprav, nekatere tudi v osrednjih slovenskih glasilih (Slovenski geografski vestnik, Zdravstveni vestnik itd.).

2 Podrobneje o tej problematiki v delu Aleksandra Jeločnika (1973); avtor se v predgovoru zahvaljuje občini Koper, ki je leta 1950 predala Narodnemu muzeju v čuvanje in obdelavo glavno Čentursko najdbo iz leta 1944.

3 Selitev knjižničnega fonda se je iz palače Belgramoni – Tacco, kjer je bil sicer sedež takratnega mestnega muzeja za zgodovino in umetnost, začela v novo slovensko mestno knjižnico v palači Brutti pod vodstvom ravnatelja Miroslava Pahorja 13. maja 1951 in je potekala vse do poletja 1952 (Pahor, 1979, 71).

Comitato Popolare Cittadino CAPODISTRIA		Mestni ljudski odbor K O P E R	
SEZIONE ODSEK N.º <u>2111-1/51</u> št.		Capodistria, Koper, <u>18. XII. 1951</u>	
Oggetto Predmet		<u>Alla Società storlografica del T.L.T.</u> <u>Zona Jugoslava - Capodistria</u>	
Priloge: Allegati:			
<p>In riferimento alla V/s dd. 13.dicembre. 1951 Vi comunichiamo che si accetta la richiesta e vengono assegnati i locali presso il Museo entro il gennaio 1952, cioè non appena sgomberata la Biblioteca.</p>			
M.F.		L.P.	
<p>Il Segretario: (Cröllini Elia) <i>Cröllini Elia</i></p>			

Sl. 2: Dopis Mestnega ljudskega odbora Koper iz decembra 1951 o dodelitvi prostorov tedanjega Mestnega muzeja v Kopru za delovanje Zgodovinskega društva cone B STO.

Fig. 2: A letter written by the City People Board of Koper in December, 1951, concerning the assignment of the premises of the City Museum of Koper to the History Society of Zone B of the Free Territory of Trieste.

Srečko Vilhar se je v svojem poročilu posvetil tudi arheološkemu raziskovanju in se ponovno dotaknil Čenturske zakladne najdbe. Pri tem je navedel stališče Zgodovinskega društva, da naj najdba ostane v Ljubljani toliko časa, dokler se ne obnovi koprski muzej, prepričan pa je bil, da se bo najdba vsekakor iz Ljubljane vrnila v Koper. Ovrigel je tudi razne špekulacije v zvezi s tem in zapisal: "Neresni ljudje in nekateri naši sovražniki so hoteli to zadevo izkoristiti za svoje podle politične špekulacije. Naša ljudska oblast skrbi, da se iz tukajšnje dežele ne odnašajo zgodovinski in umetniški spomeniki in sploh vse, kar je važno za znanost in kulturo".

Kot največji uspeh slovenske sekcije pa je Vilhar videl v velikem zanimanju, ki ga je le-ta vzbudila pri dijakih za lokalno zgodovino in arheologijo.

Nato je spregovoril o hrvaški sekciji, kot najbolj problematično pa je označil italijansko sekcijo, čeprav je istočasno ugotavljal, da zaradi starosti in bolezni mnogi sicer zelo izobraženi člani niso mogli pokazati dovolj aktivnosti (npr. prof. Pio Babuder). Precejšen

odmev je imelo predavanje Giuseppa Borisija o koprskem protestantskem škofu Petru Pavlu Vergeriju ml., ravno tako se je pohvalno izrazil o intervencijah članov italijanske sekcije za zaščito zgodovinskih spomenikov in o njihovi pobudi, da se formira odbor za postavitve Vergerijevega spomenika v Kopru in o izdaji poštne znamke z Vergerijevo podobo ob tednu italijanske kulture.⁴

Končno je v svojem zaključnem poročilu Srečko Vilhar spregovoril tudi o zgodovinskem zborniku in pojasnil, zakaj v letu 1951 še ni izšel. Hkrati je spregovoril tudi o njegovi vsebinski zasnovi; v zborniku naj bi objavili nekatera dela Michela Facchinettija, Giacomina Filippa Tommasinija, Paola Naldinija in nekaterih drugih istrskih zgodovinarjev. Predvidenih je bilo kakšnih 10 prispevkov, ki bi bili objavljeni v slovenskem, italijanskem in hrvaškem jeziku. Svoje poročilo pa je zaključil z naslednjimi mislimi: "Za uspešno rast našega društva je zlasti važno še naslednje: vsi člani društva naj se dosledno bore za čim boljše medsebojne odnose.

4 Že 17. septembra 1951 je Svet za prosveto in kulturo v Kopru osnoval odbor za postavitve spomenika Petru Pavlu Vergeriju ml., kar je zlasti v italijanskih krogih v Kopru, pa tudi onstran meje, izzvalo vrsto polemik. Odbor je bil sestavljen iz 15 članov, za častnega člana je bil imenovan prof. Domenico Venturini.

Vprašanje narodnosti ne sme biti v nobenem primeru kamen spotike. V sedanjem položaju moramo polagati prav posebno važnost za italijansko sekcijo, ji nuditi vso potrebno pomoč ter jo kar najbolj dvigati. Odstranjevali moramo vse ovire, ki bi se taki krepitvi zoperstavljale. To pa bomo najlažje dosegli, če bomo med seboj v resnici tovariško sodelovali. Tako društvo kot je naše, je za Istro nekaj popolnoma novega in nam odpira vse lepše poti kakor zgodovinska društva starega tipa. Prišli bodo časi, ko med narodi ne bo več zastraženih meja in h taki srečni bodočnosti naj doprinaša tudi naše ZD" (PAK, 12).

DELOVANJE DRUŠTVA V LETU 1952

Aktivno delovanje slovenske sekcije društva se je nadaljevalo tudi v letu 1952, a so se hkrati zaznali tudi vedno hujši antagonizmi med ljudsko oblastjo oziroma posameznimi organi in društvu ter italijanskim izobraženstvom. Tako je načelnik Sveta za prosveto in kulturo IOLO Koper Danilo Ribarič ob koncu januarja 1952 v dopisu Levu Modicu, načelniku Sveta za prosveto in kulturo LRS, ob vprašanju priprave učbenika za lokalno zgodovino za srednje šole brez zadržkov zapisal, da je italijansko lokalno zgodovinopisje "na liniji iredentizma", v slovenščini in hrvaščini pa ni o Istri skoraj ničesar napisanega. Svet se je nato odločil, da člani slovenske sekcije Zgodovinskega društva pripravijo kratek pregled zgodovine Istre v dveh delih: prvi naj bi obsegal obdobje do leta 1848, drugi pa obdobje od 1848-1945. Ta kratek pregled naj bi bil namenjen predvsem učiteljem in profesorjem srednjih šol, tako slovenskih, hrvaških kot italijanskih (PAK, 13).

V pregretem političnem ozračju, ki so mu botrovala nacionalna in politična nasprotja, se je takrat v Kopru začel "politični proces proti špijonski skupini", v katerega so bili vpleteni tudi profesorji na italijanskem liceju Carlo Combi. Med temi je bil tudi Benedetto Lonza, zadnji italijanski ravnatelj mestnega muzeja in knjižnice, ki je 15. februarja 1952 pobegnil v Italijo in se ni več vrnil v takratno cono B STO. Ker Lonze ni bilo nazaj, so s pooblastilom Mestnega ljudskega odbora Koper vdrli v knjižnične prostore, ki so se še vedno nahajali v muzejski stavbi, in izpeljali selitev knjižničnega fonda do konca (Markovič, 2001, 19).

Lev Modic je koprskemu društvu ob vprašanju priprave ustreznega učbenika za lokalno zgodovinopisje svetoval, da skliče konferenco zgodovinarjev. Iz Slovenije naj bi ji prisostvovala dr. Fran Zwitter, kot predsednik, in dr. Bogo Grafenauer, kot tajnik takratnega Zgodovinskega društva Slovenije, iz Pulja pa naj bi se je udeležil še prof. Branko Marušić. Koprsko Zgodovinsko društvo naj bi na konferenci zastopali trije lokalni zgodovinarji. Do konference naj bi prišlo 29. marca 1952, vendar sta Zwitter in Grafenauer zaradi nujne zadržanosti predlagala, da se preloži vsaj za teden dni.

Srečko Vilhar je obenem že tudi pripravil osnutek kratkega pregleda istrske zgodovine in ga obema poslal v oceno (PAK, 14).

Konferenca se je v Kopru odvijala šele 12. aprila 1952, udeležili pa so se je dr. Fran Zwitter in dr. Bogo Grafenauer, kot zastopnika Ljubljanske univerze, prof. Branko Marušić iz arheološkega muzeja v Pulju, prof. Vladimir Mevla, inšpektor za italijanske srednje šole OLO Koper, prof. Miroslav Pahor, ravnatelj študijske knjižnice v Kopru, dr. Stanko Peterin, pravnik iz Kopra, in Srečko Vilhar, predsednik Zgodovinskega društva.

Po njegovem kratkem uvodnem nagovoru so se udeleženci sporazumeli za naslednji dnevni red:

1. Namen priprave kratke zgodovine Istre in njen teritorialni obseg.
2. Periodizacija.
3. Metoda sestavljanja in pisanja knjige.
4. Razno.

V razpravi je dr. Bogo Grafenauer naglasil, da naj knjiga izide le pod pogojem, da bo na ustreznem znanstvenem nivoju, saj lahko pride tudi v roke političnim nasprotnikom, namenjena pa naj bi bila predvsem širokemu krogu izobražencev in političnih aktivistov.

Dr. Fran Zwitter je svetoval, naj bo knjiga namenjena slovenski in hrvaški Istri ter Trstu, zato je zanj predlagal naslov: *Kratka zgodovina Istre in Trsta*, obravnavala pa naj bi Istro brez Liburnije, pri tem ozemlju pa morda le obdobje nacionalnega preporoda.

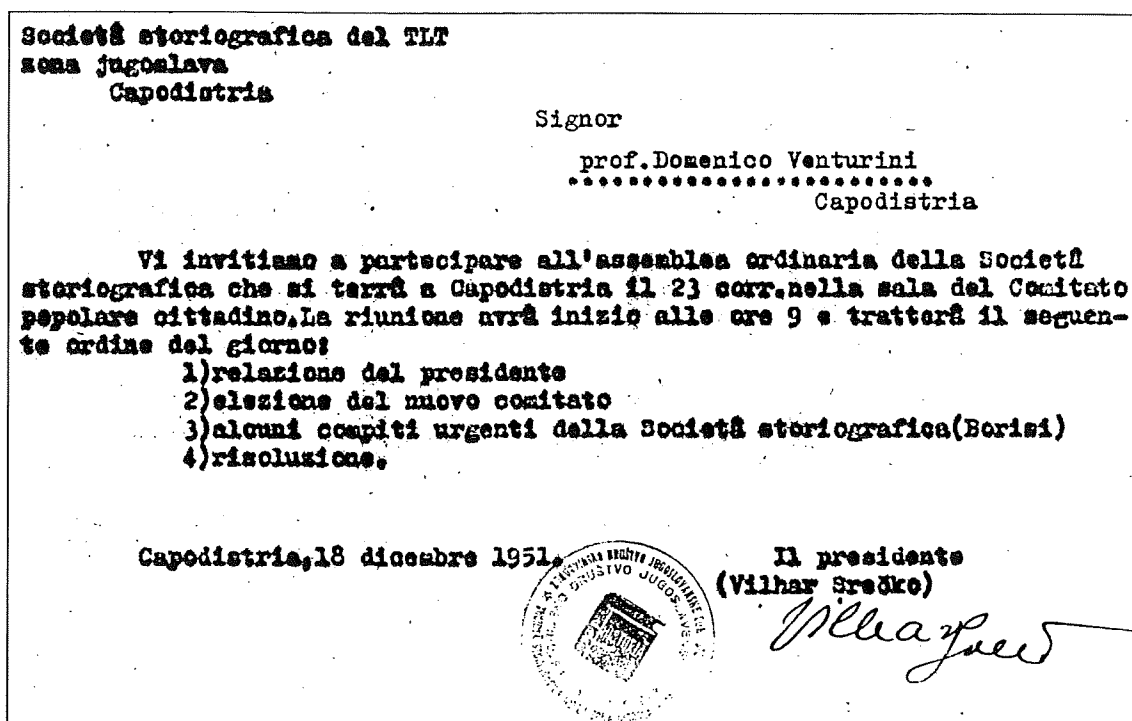
Prof. Branko Marušić je zbrane zgodovinarje obvestil, da je Zgodovinsko društvo za Istro v Pulju ravno tako sklenilo, da se na območju hrvaške Istre v srednje šole uvede pouk lokalne zgodovine; v zvezi s tem sklepom se je društvo že obrnilo na Svet za prosveto in kulturo vlade LRH.

V nadaljnji razpravi, ki je bila namenjena predvsem vsebinski zasnovi, je dr. Fran Zwitter naglasil, da knjiga ne sme prikazovati zgolj politično-kulturnega razvoja Istre, saj bi s tem zapostavljali slovanski živelj. Vanjo bi bilo torej potrebno vključiti gospodarski razvoj, zlasti agrarne panoge. Pri tem je omenil, da je prof. Branko Marušić že precej podrobno obdelal kolonat in bi se to gradivo lahko s pridom uporabilo tudi v omenjeni knjigi.

Dr. Bogo Grafenauer je bil do teze, ki jih je pripravil Srečko Vilhar dokaj kritičen, čeprav je upošteval, da so bile napisane kot navodilo učiteljem in profesorjem srednjih šol pri podajanju lokalne zgodovine. Svetoval je, da bi celotno zgodovino Istre razdelili na posamezna obdobja po družbeno-ekonomskih sistemih, izpostavili pa nanj bi predvsem agrarno problematiko, ki pa na žalost še ni bila dovolj raziskana.

Na nasvet dr. Zwitterja naj bi periodizacijo sestavili Vilhar, Pahor in Marušić, pisanje knjige pa naj bi prevzel le Vilhar ob Marušićevi pomoči. Knjigo naj bi nato temeljito pregledala Zwitter in Grafenauer, izšla pa naj bi septembra 1952.

Sl. 3: Vabilo Zgodovinskega društva cone B STO prof. Domenicu Venturiniju na občini zbor društva, ki se je odvijal 23. decembra 1951 v Kopru.

Fig. 3: An invitation of the History Society of Zone B of the Free Territory of Trieste to Prof. Domenico Venturini to the assembly that took place in Koper on 23rd December, 1951.

Vilhar je sicer v svojih diskusijah naglašal, da se publiciranje knjige ne bi smelo zavleči, kot dokaj težko pa se mu je po vsebinski plati zdelo vprašanje prikaza italijanske kulture na istrskem ozemlju, kot zelo pomembno pa poglavje Doba beneške okupacije, saj naj bi v Istri Benečani zapustili zelo globoke sledove (PAK, 15).

Na konferenci je Vilhar izpostavil tudi vprašanje postavitve Vergerijevega spomenika v Kopru in zgodovinsko-kulturne razstave, ki sta dejansko zelo zaposlovala društvo že v spomladanskem delu leta 1952.

Konferenca je zelo vzpodbudno vplivala na koprsko društvo in pisce knjige, saj je Srečko Vilhar že 7. junija 1952 dr. Frana Zwitterja obvestil, da mu pošilja periodizacijo. Prvi del knjige naj bi že dokončal Branko Marušič, drugega Miroslav Pahor, tretjega pa Srečko Vilhar sam. Obenem je omenil, da jim je bila pri pisanju v veliko oporo knjiga Oko Trsta (Novak, Zwitter, 1945), v poglavju o italijanskem iredentizmu pa novoodkrite listine in dokumenti.

Vsa ta prizadevanja pa očitno niso obrodila sadov, saj nikjer ne zasledimo, da bi septembra 1952 ali kdajkoli kasneje izšla Kratka zgodovina Istre in Trsta, o razlogih za neuspeh teh prizadevanj pa dokumenti molčijo.

Spomladi leta 1952 se je Zgodovinsko društvo, kot smo že omenili, veliko ukvarjalo tudi z odkritjem Ver-

gerijevega spomenika v Kopru. Do odkritja naj bi po prvotnih načrtih prišlo konec aprila ali v začetku maja 1952. Odbor za postavitev spomenika je razpisal natečaj in med predloženimi osnutki izbral del domačega kiparja Oresteja Dequela. Toda zataknilo se je, kot je razvidno iz dopisa dr. Mirku Ruplu, ravnatelju Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, pri podatkih, ki naj bi osvetlili lik Petra Pavla Vergerija ml. Tajnik koprskega Sveta za prosveto in kulturo Danilo Ribarič je dr. Ruplu potožil, da v koprski študijski knjižnici nimajo nobenega Vergerijevega dela, tisti pa, ki pišejo o Vergeriju, kot npr. Gian Rinaldo Carli, navajajo le tu in tam kakšne kratke citate iz njegovih del (PAK, 16).

10. marca 1952 je sledil daljši dopis Danila Ribariča ministru Borisu Zihherlu. Ribarič je ministra obvestil, da se je po uspešnem pričetku "pri italijanskih tovariših v zadnjem času pojavila tendenca podcenjevanja Vergerijeve dejavnosti, ker so se posluževali predvsem Carlijevega dela Notizie intorno a P. P. Vergerio, vescovo di Capodistria (1744)". "Široka diskusija", nadaljuje Ribarič, "je sicer omogočila ureditev zadeve, vendar sama pomoč dr. Mirka Rupla, na katerega so se obrnili v Kopru, ne bo zadoščala. Z gotovostjo lahko računamo, poudarja Ribarič, "da bo ob priliki odkritja Vergerijevega spomenika v Kopru (v prvi polovici maja) prišlo do silovitih napadov s strani italijanske reakcije v Trstu ter Italiji." (PAK, 17).

Sl. 4: Koprski kipar Oreste Dequel pri modeliranju doprsnega kipa koprskega škofa P. P. Vergerija ml., 1952.

Fig. 4: The sculptor Oreste Dequel from Koper modelling a bust of the Bishop of Koper, P. P. Vergerio the Younger, 1952.

V dopisu Srečka Vilharja dr. Mirku Ruplu z dne 23. maja 1952, ki v glavnem govori o najdenih glagolskih listinah iz obdobja 1720-1730 in zapuščini Hijacinta Repića,⁵ je ob koncu tudi pripis, ki dr. Rupla obvešča,

da je odkritje Vergerijevega spomenika preneseno na jesen leta 1952 (PAK, 18).

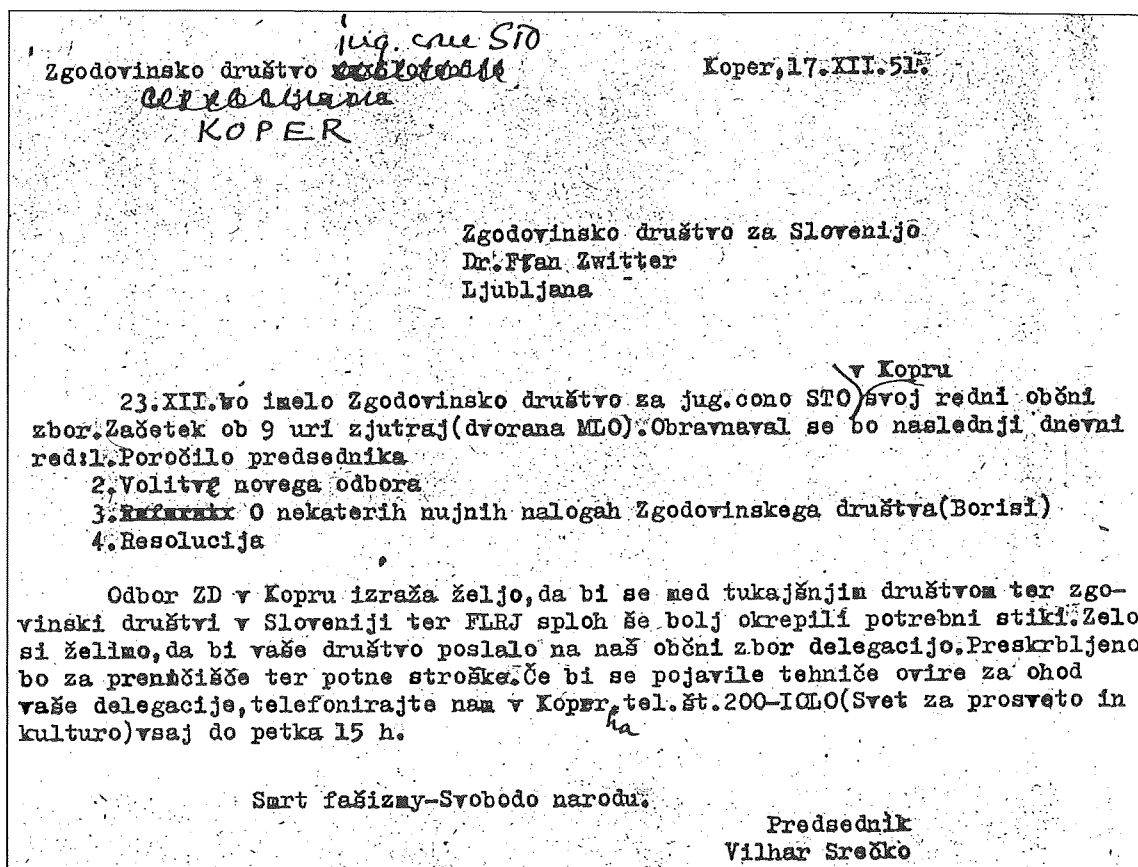
Nezainteresiranost in obotavljanje dr. Mirka Rupla glede Vergerija in odkritja njegovega spomenika, sta precej razburila vodilne člane Zgodovinskega društva in Sveta za prosveto in kulturo v Kopru, v prvi vrsti Srečka Vilharja in Danila Ribarića. V dopisu ministru Borisu Zihlerlu z dne 1. aprila 1952, v katerem ga obveščata o pripravi velike kulturno-zgodovinske razstave v Kopru, sta neposredno zapisala: "Od tov. dr. Rupla nismo prejeli zaželenih podatkov o Vergeriju. Iznenadilo nas je, da je tov. dr. Rupel pokazal tako malo zanimanja za akcijo, ki jo vodimo v Kopru za postavitve spomenika Vergeriju!" (PAK, 19).

To vprašanje je, kot smo že navedli, Vilhar sprožil tudi na ožji konferenci zgodovinarjev v Kopru 12. aprila 1952 in podčrtal. "Pri prikazovanju Vergerijeve osebnosti smo naleteli na težave. Od tov. dr. Rupla nismo prejeli, kar smo pričakovali". Dr. Fran Zwitter je skušal kritiko nekoliko omiliti in odgovoril, da je bila Ljubljana najbrž prepozno obveščena. Primerna osebnost za govor v Kopru ob odkritju spomenika bi bil po njegovem dr. Franc Škerlj iz Trsta, ki je poznal problematiko ter odlično obvladal italijanščino. Vsekakor pa je dr. Zwitter Vilharju zagotovil, da bo o tej zadevi takoj posredoval pri pristojnih ustanovah, tudi glede gradiva o Vergeriju.⁶

Nekajkrat smo že omenili, da je Zgodovinsko društvo v Kopru pripravljalo tudi obširnejšo razstavo, ki naj bi prikazovala "kako so se v preteklosti istrski Slovenci uveljavili tako politično kakor kulturno". O pomenu in ciljeh razstave sta Vilhar in Ribarić obvestila tudi ministra Borisa Zihlerla in med drugim naglasila: "Zadnje čase se vedno bolj kopičijo listine ter še drugi dokumenti, ki nam odkrivajo nekatere doslej še malo-poznane strani zgodovine tukajšnjega ozemlja. Tak položaj pa od nas naravnost terja, da priredimo razstavo, ki bi bila važna iz več vidikov. Doseči mislimo vsaj troje: odgovoriti italijanski iredentistični propagandi ta-

5 Hijacint Repić (1863-1919), pater frančiškan, nabožni pisatelj, narodni buditelj in velik ljubitelj cerkvene glasbe. S svojim delom je plodno posegal v kulturno življenje Istre. Za slovenski redovniški naraščaj je pripravil Skripta slovenske slovnice v treh delih, ki so bila odlično pomagala tudi slovenskim duhovnikom v Istri. Repićeva zasluga je bila, da so prišle v knjižnico samostana sv. Ane mnoge slovenske knjige (Markovič et al., 2000, 35-36).

6 Kompleksnejši oris Vergerijevega pastoralnega dela in življenja je bil podan šele ob 500-letnici njegovega rojstva, torej leta 1998 na mednarodni konferenci v Kopru z naslovom: Peter Pavel Vergerij ml., polemični mislec v Evropi 16. stoletja, ki sta jo organizirala Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Znanstveno-raziskovalno središče v Kopru. V prispevkih z mednarodne konference, objavljenih v zborniku Acta Histriae VIII (1998), je v članku J. Pogačnika: *Peter Pavel Vergerij ml. v slovenski znanosti* navedeno mnenje večine slovenskih literarnih zgodovinarjev o Vergeriju, med njimi tudi dr. M. Rupla: beneška samozavest, prevzetnost, častihlepnost, nadut in bahav svetovljan, gostobesednost burnega Laha, rad laže (po L. Sociniju), tat avtorskih pravic, nepoštenost z denarjem, ovaduštvo (Pogačnik, 1998, 95). J. Pogačnik v svojem prispevku med drugim pravi: "Slovenska literarna zgodovina je samo z opisom Vergerijevega značaja izlila na osebnost tega protislovnega koprškega škofa toliko gnojnice, da je popolnoma zameglila resničnost njegovega delovanja" (1998, 96). Ob takem mnenju je razumljivo, da v takratnih uradnih krogih ni bilo kakšnega posebnega navdušenja za podvige Zgodovinskega društva v Kopru, česar pa S. Vilhar verjetno ni vedel in upošteval. O Vergerejevih delih v zbirki protestantik v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, za katere si je Vilhar zelo prizadeval, da bi o njih dobil kaj več informacij, je na mednarodni konferenci v Kopru spregovoril M. Glavan (1998, 173).

Sl. 5: Vabilo Zgodovinskemu društvu za Slovenijo na redni letni občni zbor kopskega Zgodovinskega društva december 1951.

Fig. 5: An invitation to the History Society of Slovenia to the regular annual assembly of the History Society of Koper in December, 1951.

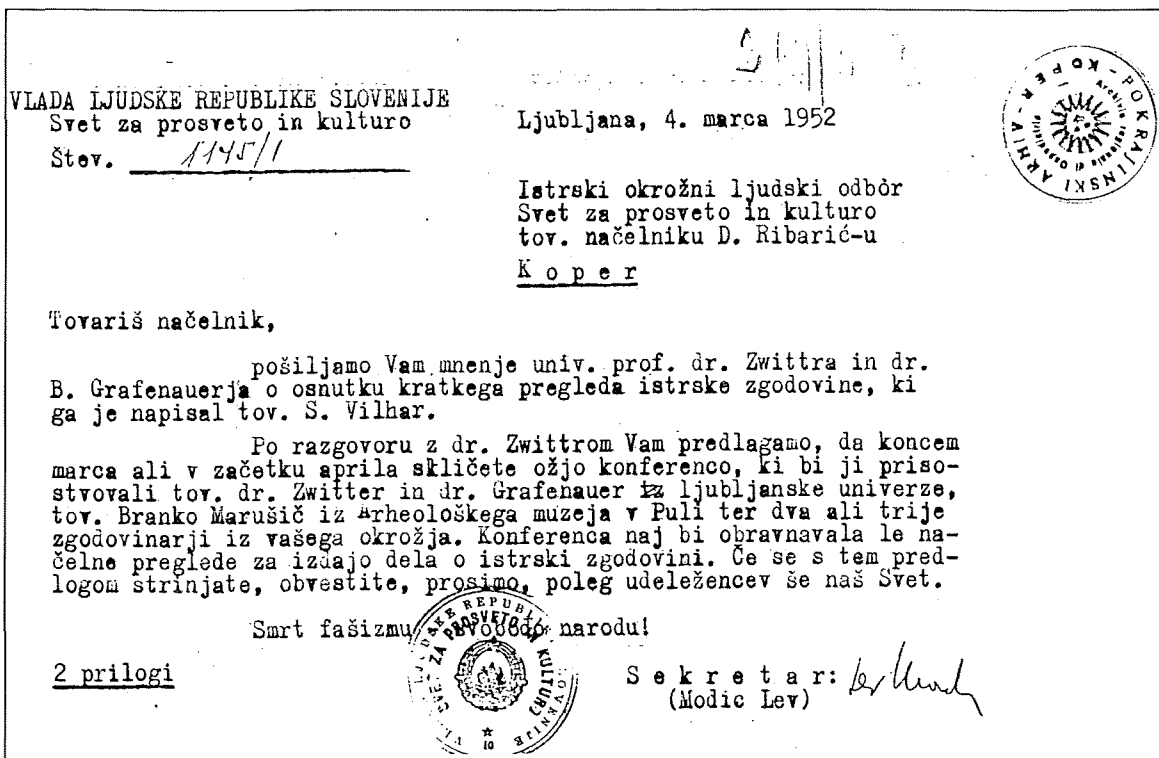
ko, kakor je potrebno; nadalje, odpreti kolikor je mogoče oči nekaterim domačim Italijanom in končno, vzbuditi še večje zanimanje za lokalno zgodovino ter etnografijo." V nadaljevanju pisma navajata, da pri pripravah na razstavo sodelujejo poleg Zgodovinskega društva še: zbirni center knjižnic v Portorožu, študijska knjižnica v Kopru ter slovenska gimnazija v Kopru, pomoč pa so ponudili še učitelji in nekateri kulturni delavci. Vilhar in Ribarič sta ministra Zihlerja še dodatno zaprosila, da bi iz Ljubljane poslali kakega slavista ali zgodovinarja, ki naj bi pripravil komentarja za posamezne listine ter sploh pomagal pri literarnem delu razstave. Ostala pomoč pa naj bi se izkazala v izposoji nekaterih knjig in razstavnih predmetov iz univerzitetne knjižnice v Ljubljani, šolskega muzeja in etnografskega inštituta v Ljubljani.

Veliko zgodovinsko razstavo, ki so ji dali naslov "Slovenci ob Jadranu", je lahko sprejela le muzejska

stavba v Kopru, zato je Zgodovinsko društvo svojo pozornost v letu 1952 namenilo predvsem tej ustanovi. V ta namen je bilo potrebno sprostiti in preurediti nekatere prostore, ki jih je doslej zasedala mestna knjižnica. Selitev knjižničnega gradiva se je iz muzejske stavbe v novi sedež slovenske mestne knjižnice v palači Brutti pod vodstvom ravnatelja Miroslava Pahorja,⁷ kot smo že omenili, začela 13. maja 1951 in je potekala vse do poletja 1952. V začetku avgusta 1952 je nato Zgodovinsko društvo, kot je poročal Slovenski Jadran, preuredilo del prostorov bivše mestne knjižnice v muzejskih prostorih v zbirni center ohranjenega gradiva iz narodnoosvobodilne borbe.

Iz obširnega članka z naslovom Na svoji zemlji svoj gospod, (ob zgodovinski razstavi Slovenci ob Jadranu v Kopru), ki ga je objavil Slovenski Jadran, je razvidno, da so veliko gradiva zanjo prispevale številne župnije na podeželju, ki so dale na voljo številne dokumente iz

7 Miroslav Pahor (1922-1981), zgodovinar in muzealec. V letih 1946-1950 je študiral zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Po krajših zaposlitvah se je leta 1951 začela njegova dolgoletna dejavnost na obalnem območju, najprej v Kopru, od 1954 dalje pa v Piranu, kjer je postal ravnatelj Pomorskega muzeja Sergej Mašera.

Sl. 6: Dopis republiškega sekretarja Sveta za prosveto in kulturo Leva Modica iz leta 1952 glede kratkega pregleda zgodovine Istre, ki jo je v okviru Zgodovinskega društva cone B STO pripravljaj njen predsednik Srečko Vilhar.

Fig. 6: A letter written by the secretary of the republic of the Council of Education and Culture, Lev Modic, from 1952, concerning a brief outline of the history of Istria, being prepared by Srečko Vilhar, President of the History Society of Zone B of the Free Territory of Trieste.

župnijskih arhivov. Velik poudarek je bil na arheoloških izkopavanjih, ki jih je Narodni muzej iz Ljubljane izvajal leta 1952, za razstavo pa je bila izdelana tudi posebna arheološka karta z najpomembnejšimi staroslovanskimi najdišči. Obenem so avtorji ob razstavljenih dokumentih želeli prikazati kontinuiteto slovanske naselitve v Istri od 6. do 15. stoletja, velik poudarek pa so dali slovanskemu bogoslužju in glagolskim napisom. Dobršen del razstave je bil posvečen italijanskemu iredentizmu in asimilizacijskim težnjam istrskih Italijanov ter narodnoosvobodilni borbi istrskega ljudstva. Slovensko-hrvatska prosvetna zveza je ob postavitvi razstave izdala tudi brošuro, ki je bila po svoji vsebini in zasnovi prvi muzejski razstavni katalog v slovenskem jeziku na obalnem območju (Slovenski Jadran, 42/1952, 37).

Postavitev razstave Slovenci ob Jadranu je po drugi strani izzvala spor s tedanjim strokovnim osebjem v muzeju. Vodstvo le-tega je po odhodu zadnjega ravnatelja Benedetta Lonze začasno prevzel Giuseppe Borisi, ki je bil istočasno, kot smo videli, tudi predsednik italijanske sekcije Zgodovinskega društva. Pri vodenju muzeja mu je pomagal študent umetnostne zgodovine Ricciotti Giollo. Po njegovih navedbah je pomanjkanje sredstev organizatorjem onemogočilo, da bi v začetku leta 1953 podrli razstavo Slovenci ob Jadranu, zato so

mu ključne muzeja vrnili šele sredi marca 1953, pri tem pa oblasti niso imele namena, da bi muzejske zbirke znova odprli javnosti. Šele njuna neposredna intervencija pri šefu vojaške uprave M. Stamatoviću je pripomogla, da so oblasti prošnji muzejskega osebja ustregle (Giollo, 1953).

Nezaupanje do tedanjega muzejskega osebja veje tako iz članka Stvarnost in besede (iz razgovora o kulturnih vprašanjih na Koprskem), ki ga je v dveh nadaljevanjih objavil Slovenski Jadran, kakor iz zapisnika seje Odbora za ljudsko prosveto, kulturo in umetnost, ki je potekala v Kopru 20. februarja 1953. Na njej je Srečko Vilhar izrazil dvom v Borisijevo strokovno sposobnost, da bi vodil in razvijal muzejsko ustanovo, ki bi jo morali po njegovem mnenju razvijati predvsem v treh smereh: formirati arheološki, etnografski in pomorski oddelek, muzejsko zbirko, ki jo je pričel Ricciotti Giollo obnavljati v okviru starega koncepta, pa dopolnjevati z arheološkimi in etnološkimi predmeti iz Slovenske Istre.

Ostali člani Odbora za ljudsko prosveto, kulturo in umetnost, med njimi tudi Leo Fusilli,⁸ so se strinjali z Vilharjem, da Giollo in Borisi nista ustrezná kadra za vodenje muzeja, in se obenem opredelili za namestitve novega kustosa (PAK, 20).

Že ob koncu februarja 1953 je na Zgodovinsko

društvo naslovil prošnjo za direktorsko mesto v muzeju Emil Smole⁹ iz Ljubljane, ki pa je to mesto zasedel šele prve dni junija 1953, Ricciotti Giollo je muzejsko ustanovo zapustil konec avgusta 1953, Borisi pa je ostal v Kopru še vse do leta 1962 (Luglio, 1992).

IZID ISTRSKEGA ZGODOVINSKEGA ZBORNIKA IN PRENEHANJE DELOVANJA ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA

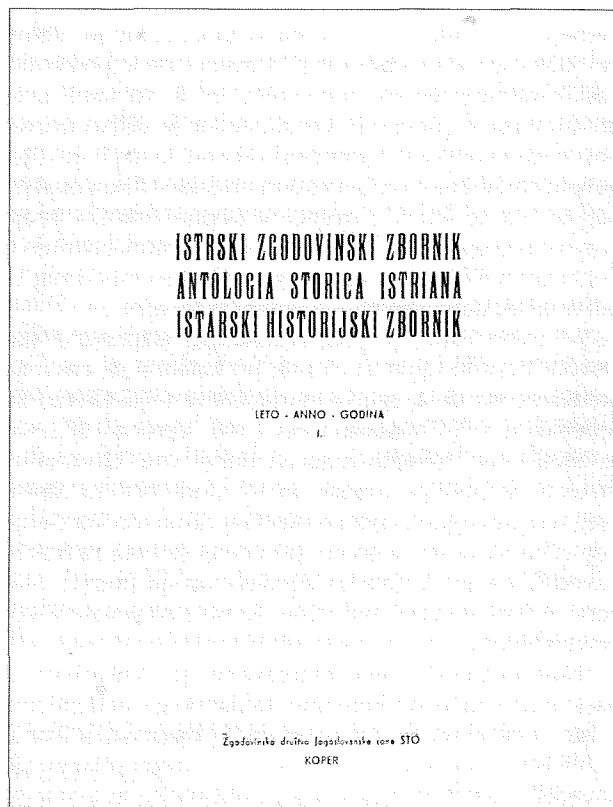
30. junija 1953 je končno izšel dolgo pričakovani Istrski zgodovinski zbornik. V uvodnih besedah je uredniški odbor na kratko pojasnil motive za njegovo pripravo ter poudaril, da je bil "jarem, ki ga je moral tu več stoletij prenašati delovni človek zares težak; prav ta jarem pa je glavni vzrok, da je bila zgodovina naših krajev in ljudi tako malo raziskana. Zato si je Društvo zgodovinarjev že ob ustanovitvi postavilo nalogo nadoknaditi zamujeno, in sedaj zbira prve sadove." (Istrski zgodovinski zbornik, 1953, 3)

Zaradi pomanjkanja drugih dokumentov je dragocena navedba Miroslava Pahorja v članku "Nekatera vprašanja primorske in slovensko-istrske historiografije, da je Zgodovinsko društvo na rednem občnem zboru leta 1953 sprejelo program izdaje I. letnika Zgodovinskega zbornika. Iz članka tudi izvemo, da je Svet za prosveto in kulturo pri vladi LRS ta sklep pozdravil in društvu nakazal denarno pomoč. Obenem je Pahor, razmišljajoč o bodočih načrtih društva tudi opozoril, da bi se moralo le-to iz jugoslovanske cone STO razširili na celotno Slovensko Primorje s tem pa bi kazalo razširiti tudi društveno publikacijo, saj bi bilo rešeno hkrati redno objavljanje primorskega zgodovinskega gradiva" (Pahor, 1953).

Zbornik na 300 straneh sestavljajo razprave, recenzije, objavljeni dokumenti in društvena poročila.

Od prvotne vsebinske zasnove, ki je v navedenem gradivu Pokrajinskega arhiva Koper predstavljena v tipkopisu brez datuma in podpisa, je razvidno, da se je ohranila le še kakšna polovica razprav in člankov. Pogrešamo npr. razpravo o Petru Pavlu Vergeriju ml., o Momjanskih zemljiških podložnikih v srednjem veku, odlomke iz Tommasinjevega dela De'Commentari, odlomke iz Naldinijevega Krajepisa koprške škofije, listine iz samostana sv. Onofrija, članek o zdravstvenih razmerah v Istri v minulih časih in o krajevnem imeno-

slovju Slovenske Benečije. Objavljeni članki in razprave so sicer pisani v slovenskem, hrvaškem in italijanskem jeziku, odvisno pač od narodnosti avtorja, obenem pa je želel uredniški odbor tudi z večjezičnostjo zbornika poudariti multikulturni oziroma multietnični značaj tedanje cone B STO. Zanimivo je, da imajo vsi prispevki povzetke v francoskem jeziku. Razvrščeni so, in to velja zlasti za razprave, po kronološko-tematskem principu. Tako je na prvem mestu razprava avtorja Bruna Naccella¹⁰ Gli Slavi al Placito del Risano, ki se dotika enega

Sl. 7: Naslovna stran Istrskega zgodovinskega zbornika, ki ga je leta 1953 izdalo Zgodovinsko društvo cone B Svobodnega tržaškega ozemlja.

Fig. 7: The front cover of the Proceedings of Istrian History, published in 1953 by the History Society of Zone B of the Free Territory of Trieste.

- 8 Leo Fusilli (1929-2001), dolgoletni ravnatelj Italijanske gimnazije v Kopru, podpredsednik Italijanske unije za Istro in Reko. Učiteljšče na Reki je dokončal leta 1948, prvo službo je nastopil v Kopru, kot upravnik italijanskega dijaškega doma, kasneje je opravljal številne družbenopolitične funkcije. V času STO je bil član okrožnega komiteja KP v Kopru in podpredsednik OLO Koper, nato tajnik v LO Koper.
- 9 Emil Smole (1927-1982), umet. zgodovinar; v letih 1953-1956 je opravljal funkcijo ravnatelja Mestnega muzeja v Kopru. Veliko se je ukvarjal z vprašanji kulturne dediščine in v Kopru ustanovil Komisijo za varstvo kult. spomenikov, ki si je zadala nalogo oživati zgod. jedra Kopra, Izole in Pirana ter preprečevati izvoz lokalnih premičnih spomenikov v Italijo. 1957 se je preselil v Novo Gorico, kjer je od leta 1961 vodil Zavod za spom. varstvo.
- 10 Avtor članka je B. Canella, op. v Bibliografija, 1958/59, 421.

najpomembnejših vprašanj starejše istrske zgodovine. Avtor je ob listini Rižanskega placita kritično razgrnil odnos italijanskega zgodovinopisja 19. stoletja do Slovanov, njihove naselitve in gospodarske vloge v Istri. Zaključuje se z ugotovitvijo, da je listina velikega pomena za zgodovino istrskih Slovencev, saj dokazuje, da so bili Slovani že pred letom 804 naseljeni na istrskem polotoku, da so bili delovno ljudstvo, ki se je posvečalo vsem kmetijskim panogam, in ki je bilo kljub primitivnim življenjskim pogojem na visoki kulturni ravni.

Sledi razprava P. V. Vesela¹¹ Nekatero ugotovitve o Slovencih v koprskih statutih, ki skuša ob navedbah obmejnih posestnikov oziroma svobodnjakov in plemičev dokazati, da so bili istrski Slovenci ne le prebivalci vaških naselij, temveč tudi mest, in da so imeli celo predstavnike v plemiških vrstah. Avtor je veliko pozornost nadalje posvetil agrarnemu zakonu, ki naj bi po njegovem nastal že v predbeneškem obdobju, dokazoval pa naj bi, da so imeli Slovenci v koprski okolici svoje pravne in gospodarske običaje, zakoni pa tudi govorijo o poglavarjih Slovencev (*capitaneus Sclavorum*), ki naj bi bili ostanek starih slovanskih pravnih običajev.

Miroslav Pahor je prispeval daljšo razpravo z naslovom Koprski upor leta 1348, pri katerem se naslanja predvsem na delo zgodovinarja Giovannija Cesca, *La sollevazione di Capodistria nel 1348*, Verona 1882, saj je edini poleg Minotta razpravi dodal vire. Ob analizi vzrokov koprškega upora in o podrobnem opisu njegovega poteka je avtorja posebej zanimalo vprašanje udeležbe Slovanov v uporu, pri čemer je brez zadržkov navedel, da je italijansko zgodovinopisje prezrlo Slovane v Istri in torej tudi tiste, ki so sodelovali v koprskem uporu.

Najobsežnejša med razpravami je Vilharjeva z naslovom Družbene korenine italijanskega iredentizma v Istri. Glede na to, da se je do te razprave Vilhar v publicistiki pojavljal predvsem s krajšimi članki, je navedena razprava njegovo prvo obširnejše in tehtnejše razmišljanje o nacionalnem vprašanju istrskih Slovencev v prejšnjem stoletju, k temu vprašanju pa se je povrnil šele leta 1971, ko je za revijo Obala napisal razpravo "Primorski Slovenci in nacionalno vprašanje v obdobju 1918-1945.

Vilharjevo razpravo o družbenih koreninah italijanskega iredentizma v Istri lahko bolje razumemo v kontekstu Pahorjeve razprave Nekatera vprašanja primorske in slovenske istrske historiografije, ki je ravno tako objavljena na straneh Istrskega zgodovinskega zbornika. V njem Miroslav Pahor ugotavlja, da o italijanskem iredentizmu kljub raznovrstni literaturi pravzaprav nimamo znanstvenih študij in tudi ne točnega pregleda nad iredentistično in protiiredentistično dejavnostjo. Zlasti primanjkuje, kot ugotavlja avtor, obdelava socialnih ko-

renin iredentizma, saj je vrsta italijanskih zgodovinarjev zanikala iredentizmu širše socialne temelje.

Obširna Vilharjeva razprava je bila potemtakem prvi poizkus znanstvene obdelave družbenih korenin italijanskega iredentizma v Istri, ki pa je verjetno nastala tudi pod vplivom tedanjega napetega in konfliktnega družbeno-političnega ozračja na območju cone B STO.

Vilhar se nam v tej razpravi kaže kot dokaj temeljit poznavalec istrske problematike, ki je bil sposoben opraviti kritično analizo posameznih zgodovinskih obdobj in procesov. Ne le v tej pač pa tudi v drugih razpravah se je skliceval in naslanjal predvsem na dela Giacoma Filippa Tommasinija, Michela Facchinettija in Angela Vivanteja, torej na tiste starejše in mlajše italijanske avtorje, pri katerih lahko zasledimo precejšnjo mero objektivnosti pri obravnavi narodnostnega vprašanja v Istri, dokaj polemičen in kritičen pa je bil do tiste vrste italijanskih zgodovinarjev, pri katerih so stopali v ospredje razredni interesi in je bilo zaradi tega njihovo tolmačenje nacionalnega vprašanja docela subjektivno in take narave, "da mora prej ali slej priti v konflikt z demokratičnimi načeli", kot dobesedno pravi v svoji razpravi. Sem je Vilhar prišteval zlasti Domenica Rossettija in Pietra Kandlerja pa tudi vrsto lokalnih istrskih zgodovinarjev: Gian Andrea Gravisija, Giovannija Vergottinija, Bernarda Benussija, Carla de Franceschija, Tomasa Lucianija itd., ki jih označuje pravzaprav kot največje falsifikatorje zgodovine Slovencev v Istri in Trstu ter zato ob tej priliki predlaga, da bi bila nujno potrebna najostrejša revizija celotne istrske historiografije (Žitko, 1986).

Če se za hip povrnemo k Miroslavu Pahorju in njegovi razpravi, kjer pravi, da je večina italijanske historiografije o Istri nastala v dobi iredentizma in so jo v glavnem napisali italijanski šoviniisti in iredentizmi, redka pa so pravzaprav dela, ki ne nosijo teh dveh pečatov, potem lahko v nekem smislu dojamemo tedanji čas pa tudi poglede in stališča, ki so bila ne le sestavni del politične pač pa tudi kulturne in znanstvene sfere ter se seveda v celoti zrcalijo tudi v nosilnih člankih Istrskega zgodovinskega zbornika, zlasti pri Vilharju in Pahorju.

Za spoznavanje problematike arhivskega gradiva, ki je doživljalo žalostno usodo tudi po letu 1954, oziroma po priključitvi cone B STO k matični Sloveniji, je dragocen članek Nekatera vprašanja naših arhivov M. Markiča, z njim pa se v zborniku tudi zaključuje serija razprav in člankov.

Precejšnjo pozornost je uredniški odbor Zgodovinskega društva posvetil recenzijam zgodovinskih del, ki so tako ali drugače obravnavala Trst in bila prežeta z iredentizmom, vmes pa je bilo tudi nekaj pozitivnih izjem.

11 Avtorja članka sta Srečko Vilhar in Miroslav Pahor s psevdonimom P. V. Vesel (op. Bibliografija, 1958/59, 421).

III. del zbornika je bil namenjen objavi dokumentov, in sicer od beneškega obdobja do I. svetovne vojne, posebej pa so objavljeni dokumenti iz NOB v Slovenski Istri.

Zbornik zaključujejo društvena poročila, in sicer le poročilo Srečka Vilharja o arheoloških raziskovanjih na Koprskem.

Istrski zgodovinski zbornik iz leta 1953 je bil torej zadnje pomembnejše dejanje Zgodovinskega društva Jugoslovanske cone STO, saj je ostalo le pri I. letniku, z letom 1954 pa je po vsej verjetnosti usahnila tudi aktivnost društva, ker o njegovem delovanju dokumenti več ne pričajo.

ZAKLJUČEK

Znanstven, kritičen in metodološki pristop k istrski oziroma primorski historiografiji današnji mlajši generaciji zgodovinarjev narekuje kritičen odnos tudi do dejavnosti in pogledov starejših generacij, kamor je nedvomno sodil krog zgodovinarjev v povojnem Zgodovinskem društvu Jugoslovanske cone STO v letih 1950-1954.

Prva, nekoliko podrobnejša osvetlitev te dejavnosti in takratnih razmer na širšem družbenem področju kaže, da so negotova atmosfera, začasni status tega območja in zaostrene gospodarske, politične in družbene razmere kljub deklarativnim demokratičnim načelom puščale le malo možnosti za vzpostavitev strpnega dialoga, medsebojnega zaupanja in tvornega sodelovanja med pripadniki obeh narodnosti.

Iz stisk in zadreg, ki so spremljale delo takratnega Zgodovinskega društva, je razbrati predvsem kadrovske težave, se pravi pomanjkanje ustreznih strokovnih kad-

rov in s tem pretirano navezanost in odvisnost od osrednjih slovenskih kulturnih in znanstvenih ustanov, ki pogosto niso dojele dejanskih potreb pa tudi specifike obalnega prostora.

V delovanju društva je bil v duhu tedanjega časa nenehno prisoten tudi ideološki in politični naboj, ki je sam po sebi zgodovinsko stroko pogostokrat vpregel v politični voz in jo usmerjal v radikalne zahteve po popolni reviziji dotedanjega italijanskega zgodovinopisja.

Z novo orientirano zgodovinsko stroko naj bi se končno na novo osvetlila in ovrednotila gospodarska, družbena in kulturna vloga slovanskega življa v Istri, ki je bila seveda podkrepljena z novo družbeno-politično konstelacijo in dokončnim zlomom stoletne gospodarske, družbene in kulturne nadvlade italijanskega prebivalstva v Istri. Neizbežna konfrontacija, ki se je manifestirala zlasti na področju historiografije, se je le postopno omilila ob novem in strpnejšem političnem kurzu po Londonskem memorandumu leta 1954 oziroma šele po Osimskih sporazumih leta 1975.

Prav gotovo je čas omilil in ovrgel veliko radikalnih stališč in pogledov nekaterih vodilnih predstavnikov tedanjega Zgodovinskega društva in jih osvetlil v novi luči, saj je zgodovinopisje pač humanistična veda in s tem podvržena dialektiki razmišljanja in novih izsledkov. Ni pa mogel čas v ničemer spremeniti pomena in velikega prispevka tedanjega Zgodovinskega društva k razvoju slovenske historiografije na tem območju. Kljub veliki praznini, ki je nastala po letu 1954, se lahko današnje Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, nastalo leta 1989, v veliki meri pojmuje za vrednega naslednika Zgodovinskega društva Jugoslovanske cone STO in nosilca zgodovinske stroke na tem območju.

THE SITUATION AND THE ROLE OF HISTORIC WRITINGS IN EX ZONE B OF FREE TRIEST TERRITORY

At the 50th Anniversary of Publishing the Historical Outline of Istria

Salvator ŽITKO

The Regional Museum of Koper, SI-6000 Koper, Kidričeva 19

SUMMARY

In 1950, a Historical Association of Yugoslav Zone of Free Triest Territory was established and presented the first attempt of historians of Slovene, Italian and Croatian origin to generate a research of local history on scientific grounds by collecting ethnic things, taking care of historic monuments, archives, library material and musealiums. Preparing and publishing "the Brief History of Istria and Triest" was aimed at ensuring the high school teachers and professors a text book for teaching local history.

Especially the Slovene section of the Historical Association strove to co-operate with the Historical Association of Slovenia as well as recognised experts from various humanistic discipline, however, due to strained political and national conditions, it could not overcome conflicts and disputes that accompanied the operation of the Association at the point of clarifying some questions related to the content and ideology.

Among visible manifestations of the Historical Association in its four years long mandate, the following was especially met with a wide response: the exhibition and printing the catalogue "Slovenes at the Adriatic Sea",

erecting the monument to Protestant Bishop Peter Pavel Vergerij from Koper and publishing the first volume of the Historical Outline of Istria.

Key words: Historical Society of South Primorska, Free Triest Territory, Istrski zgodovinski zbornik, 1950-1954, history of Istria

VIRI IN LITERATURA

PMK, 1 – Pokrajinski muzej Koper (PMK). Izveštaj Komisije stručnjaka Ministarstva za nauku i kulturu FNRJ za pregled istorijskih arhiva i biblioteka u zoni Vojne uprave JA za STT, 10. julij 1949 (prepis)

PAK, 1 – Pokrajinski arhiv Koper (PAK), Zgodovinsko društvo Jugoslovanske cone STO, (ZDJ STO), Koper, 1950-1952, 260

PAK, 2 – PAK, ZDJ STO, 260, dopis Okrožnega ljudskega odbora – Oddelek za notranje zadeve – Upravno politični odsek, 20. november 1950

PAK, 3 – PAK, ZDJ STO, 260, zapisnik prve seje odbora Zgodovinskega društva, 22. december 1950

PAK, 4 – PAK, ZDJ STO, 260, dopis Oddelka za notranje zadeve št. 449/1-51, 1. februar 1951

PAK, 5 – PAK, ZDJ STO, 260, dopis št. 1802/3-VI/50, 2. december 1950

PAK, 6 – PAK, ZDJ STO, 260, dopis št. 1802/1- vi/50, 21. november 1950

PAK, 7 – PAK, ZDJ STO, 260, t. št. 1/51, Koper 22. februarja 1951

PAK, 8 – PAK, ZDJ STO, 260, dopisa 7. in 8. junija 1951

PAK, 9 – PAK, ZDJ STO, 260, dopis z dne 22. junija 1951

PAK, 10 – PAK, ZDJ STO, 260, zapisnik rednega občnega zbora Zgodovinskega društva, 23. december 1951

PAK, 11 – PAK, ZDJ STO, 260, resolucija, 23. december 1951

PAK, 12 – PAK, ZDJ STO, 260, poročilo o delovanju Zgodovinskega društva v letu 1951

PAK, 13 – PAK, ZDJ STO, 260, dopis št. 209/I-VI/52, 31. januar 1952

PAK, 14 – PAK, ZDJ STO, 260, dopis št. 269/5-VI, 22. marec 1952

PAK, 15 – PAK, ZDJ STO, 260, zapisnik ožje konference zgodovinarjev v Kopru, 14. april 1952

PAK, 16 – PAK, ZDJ STO, 260, dopis št. 484/I-VI, 5. marec 1952

PAK, 17 – PAK, ZDJ STO, 260, dopis št. 484/3-VI, 10. marec 1952

PAK, 18 – PAK, ZDJ STO, 260, dopis št. 941/I-VI, 23. maj 1952

PAK, 19 – PAK, ZDJ STO, 260, dopis št. 519/2-VI, 1. april 1952

PAK, 20 – PAK, ZDJ STO, Okrajni ljudski odbor Koper, 24, zapisnik seje Odbora za ljudsko prosveto, kulturo in umetnost, 25. februar 1953

Bibliografija (1958/59): Bibliografija slovenske zgodovine – publikacije iz let 1951-1958. Zgodovinski časopis, XII-XIII. Ljubljana, 421.

Giollo, R. (1953): Lo stato attuale del Civico Museo di Capodistria, Pagine Istriane, a. IV, n. 16, Trieste, 37

Glavan, M. (1999): Vergerijeva dela v zbirki protestantik NUK in drugih evropskih knjižnicah. Acta Histriae VIII. Koper, 173-190.

Jeločnik, A. (1973): Čenturska zakladna najdba folisov Maksencija in tetrahije. Ljubljana, Narodni muzej.

Kajba, S. et al. (1958/59): Bibliografija slovenske zgodovine 1951-1958. Zgodovinski časopis, XII-XIII. Ljubljana, 377-422.

Luglio, V. (1992): Addio, Capodistria. Trieste, Edizioni Italo Svevo.

Markovič, I. et al. (2000): Koper skozi stoletja: knjižna duhovna dediščina / Capodistria attraverso i secoli: libri e cultura. Koper, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja.

Markovič, I. (2001): Začetki knjižničarstva v Kopru in samostanske knjižnice. V: Pol stoletja-mezzo secolo 1951-2001. Zbornik ob jubileju Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper. Koper, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja, 13.

Nacella, B. (1953): Gli Slavi al Placito del Risano. Istrski zgodovinski zbornik, I. Koper, 5-16.

Novak, V., Zwitter, F. (1945): Oko Trsta. Beograd, Državni izdavački zavod Jugoslavije.

Pahor, M. (1953): Nekatera vprašanja primorske in slovensko istrske historiografije. Istrski zgodovinski zbornik, I. Koper, 147-152.

Pahor, M. (1979): Mestna knjižnica Koper; njen nastanek in razvoj do leta 1954. V: Hočevan, J. (ed.): Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper. Koper, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja, 71.

Pogačnik, J. (1998): Peter Pavel Vergerij ml. v slovenski znanosti. Acta Histriae VIII. Koper, 91-102.

PSBL (1986-1989): Primorski slovenski biografski leksikon, III. Gorica, Goriška Mohorjeva družba.

Slovenski Jadran (31/1952): Slovenski Jadran, I, 31. Koper.

Slovenski Jadran (42/1952): Slovenski Jadran, I, 42. Koper.

Vilhar, S. (1976): Slovensko učiteljske v Kopru 1875-1909. Koper, Založba Lipa.

Istrski zgodovinski zbornik (1953): Istrski zgodovinski zbornik, I. Koper, 3.

Žitko, S. (1986): Prispevek Srečka Vilharja v primorski historiografiji. V: Krapež, V. et al.: Srečko Vilhar 1907-1976. Koper, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja, 18-20.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2003-08-18

UDK 811.163.6'282:639.2(450.361)

INTERFERENČNE PRVINE KRIŠKEGA GOVORA V VIDEOFILMU ZS MURJA U MRJEŽU ... ZS MRJEŽA U LUANC!

Rada COSSUTTA

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: rada.cossutta@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Prispevek skuša na osnovi narečnega gradiva, ki ga avtorica črpa iz videofilma Zs murja u mrježu... zs mrježa u luanc! (produkcija Deželni sedež RAI za F.J.K. in Regionalni RTV Center Koper, november 2002), izluščiti značilnosti kriškega govora, ki se ne odražajo samo na glasoslovni ravni v prevladovanju kraškega vokalizma, ampak zlasti v romanskih, včasih tudi germanskih, vplivih na leksikalni in skladenjski ravni. V improviziranih narečnih govornih situacijah so namreč v filmu prikazani stari kriški ribiški kulinarični recepti, ki so prava zakladnica kriškega ribiškega izrazja, zlasti pa romanskih izposojenk, ki izpričujejo razslojenost kriškega govora in ki jih referat skuša osvetliti z etimološkega vidika.

Ključne besede: kriški govor, ribiška terminologija, interferenčne prvine

ELEMENTI DI INTERFERENZA DELLA PARLATA DI S. CROCE NEL VIDEOFILM ZS MURJA U MRJEŽU ... ZS MRJEŽA U LUANC!

SINTESI

Il contributo cerca, in base al materiale dialettale, attinto dall'autrice dal videofilm "Zs murja u mrježu... zs mrježa u luanc!" (prodotto dalla Sede regionale RAI per il Friuli-Venezia Giulia e dal Centro regionale RTV Koper-Capodistria, novembre 2002), di delineare le caratteristiche della parlata di S. Croce che non si riflettono soltanto a livello fonetico nel predominio del vocalismo carsico, ma soprattutto negli influssi per lo più romanzi, a volte anche germanici, a livello lessicale e sintattico. Nel film, in situazioni dialettali improvvisate, vengono infatti presentate vecchie ricette a base di pesce che sono una vera miniera di terminologia marinaresca di S. Croce e soprattutto di prestiti romanzi che attestano la stratificazione della parlata di S. Croce che lo studio si propone di illustrare dal punto di vista etimologico.

Parole chiave: la parlata di S. Croce, terminologia marinaresca, elementi di interferenza

Videofilm *Zs murja u mrježu ... zs mrježa u luanci*, ki ga je slovenski deželni sedež RAI za F.J.K. posnel v sodelovanju s koprsko televizijo (november 2002), ni samo bogata kuharska knjiga izvirnih kriških ribjih receptov, ampak je tudi prava zakladnica starega kriškega ribiškega izrazja, ki je danes že marsikomu neznano. Igralec Livij Bogatec, po rodu Križan in potomec ene zadnjih kriških ribiških družin, ki se ponaša s hišnim imenom 'Koča' (< iz trž.it. in istr.it. *cocia* 'koča; vlačilna mreža'), v filmu, v živahnem dvogovoru s soigralko Mirando Caharija, ki je po rodu Nabrežinka, ne dokazuje samo izrednih kuharskih sposobnosti. Njegova govorica je namreč tako pristno kriška, da mu Nabrežinka večkrat celo očita, da ga ne razume. Zelo samozavestno izzveni njegov odgovor: "*Lāj, kə mi Kə'žani sma ɣovo'rili k'riškūä, kədər Slo'venci nisa ɣovo'rili 'naŋkə še slo'venskūä*". Nedvomno je njegova izreka res tipično kriška, saj v njej že na prvi pogled izstopajo nekatere glasoslovne in oblikoslovne značilnosti, ki so v kriškem govoru pretežno kraške, a so v njem tako izrazite, da ga bistveno ločujejo od drugih kraških govorov (prim. kriš. nom. sg. f. na -ä: 'Zofkə 'Zofka'; nom. sg. n. na -uä: 'vinuä 'vino'; gen. sg.m. na -ä: 'kuäncä 'niti'; 3.os. sg. sed. na -jä: 'vidjä 'vidi' itd.). Kar pa me je v filmu prijetno presenetilo, je bogato kriško izrazje, prepleteno z originalnimi ribiškimi termini. V temeljiti razčlembi besedja prve in tretje epizode mi je uspelo po istem postopku, ki sem ga nakazala že v svoji monografiji *Narečna podoba Križa pri Trstu* (Cossutta, 2001), sestaviti mozaik razslojenosti kriškega govora in interferenčnih pojavov, ki so v njem tako pogosti. Diferenciacija kriškega govora ne poteka samo v odnosu do zbornega jezika in sosednjih slovenskih govorov (proseškega in nabrežinskega), kar v videofilmu izpričuje že naslednji odlomek:

ON: "*Sən d'jānu 'nutər 'mierəlna...*"

ONA: "*Mierəlna? K'du ta bu zəs'tupu? Ko'reñe, 'reči, 'dej!*"

Zelo zgovoren primer je kriš. izraz '*tuərbä* v pomenu 'prazna mreža', kar dokazuje semantično specializacijo, ki ni izpričana v drugih kraških govorih. Prim.: "*Tuərbä sa 'rākli, 'kədər sa poy'liekli m'riežu 'yuər, kə jə b'la p'raznā*."

Največjo diferenciacijo zasledimo na ravni roman-skih izposojenk, brez katerih si ne moremo zamišljati kriškega govora, še zlasti pa ne kriške ribiške terminologije. V prvem odlomku filma *Brodet s sipami* sem iz ribiškega izrazja izluščila naslednje romanizme:

1) kriš. *pe'loža* pl. 'malovredne dlakave školjke': "...*Tuərbä nu u m'rieži 'sama pe'loža nu š'kovaca*."

Izposojeno iz istr. it. (Koper) *pelōça* 'rak z dlakavim hrbtom' (Manzini, Rocchi, 1995, 157).

2) kriš. *ško'vaca* pl. 'smeti; ostanki' (gl. 1)

Prevzeto iz istopomenskega trž.it. *scovaza* (Doria, Noliani, 1987, 601)/ istr.it. *scovasa* (Manzini, Rocchi, 1995, 207), ki je razširjeno na vsem beneškem območju (prim. beneč. *scoasa*), to pa iz gl. *scovar* 'mesti'.

3) kriš. *pəškə'dur* 'ribič': "*Dənəs, ...kə ni 'vəč pəškə'durjeu...*"

Prيرهeno po istopomenskem trž.it., istr.it., bizj. in ben. dalm. *pescador*, to pa iz lat. *piscatore(m)* (Doria, Noliani, 1987, 452; Manzini, Rocchi, 1995, 159).

4) kriš. *pe'doči* pl. 'dagnje': "*Anbuot sa b'la 'kukər 'ana pe'doči, 'kukər 'ana 'myšli...*"

Sprejeto iz istopomenskega trž.it. in istr.it. *pedòcio* (*de mar*) 'Mytilus Galloprovincialis' (Doria, Noliani, 1987, 445; Manzini, Rocchi, 1995, 157).

5) kriš. '*myšli* pl. 'klapavice' (gl. 4)

Izposojeno iz istopomenskega trž.it. in istr.it. (tudi grad. in ben.dalm.) *mùsolo*, to pa iz lat. *mùsculus* 'miška', ki ga že Plavt navaja v pomenu 'vongola (školjka)' (Doria, Noliani, 1987, 394; Manzini, Rocchi, 1995, 138).

6) kriš. *pəškə'rijä* 'ribarnica': "*Sən 'boɣ nə pəškə'rii...*"

Prevzeto iz istopomenskega trž.it. in istr.it. *pescaria*, to pa iz lat. *piscāria* (Doria, Noliani, 1987, 452; Manzini, Rocchi, 1995, 159).

7) kriš. '*kālät* 'spustiti': "*Dej, z'ɣənsa, 'dej, kə 'jäst 'muərən 'jət 'pɣäljä 'kālät pəšə'liera, pər st'rieli!*"

Kriški izraz, ki je soroden s slov. nar. (Kras) *kalāti*/ (Primorska) *kálati* 'upadati' (Bezljaj, 1982, 11; Mende, s. a., 74; Wolf, Pleteršnik, 1894/95, 380), je z dodatkom slov. nedoločniške pripone prirojen po trž.it. in istr.it. *calar* 'spustiti navzdol, znižati' (Doria, Noliani, 1987, 112; Rosamani, 1990, 144), kateremu ustreza istopomensko beneč. in ben.dalm. *calär* (Boerio, 1856, 117; Miotto, 1991, 40). Dodajanje slov. nedoločniških pripov na romanske glagolske osnove je v kriškem govoru zelo pogost pojav (prim. kriš. *rinfreš'kierät* 'poživiti': "*Murskä 'uädä jəx jə rinfreš'kierälä*"; kriš. *sa konšu'mierät* 'porabiti se': "*In z'dej pəs'tima, də sa tu ('vinuä) lə'pu konšu'mierä*" itd.).

8) kriš. pom. *pašə'lierä* 'mreža za pasere (Pleuro-nectes platessa; morska plošča)' (gl. 7), prim. nabrež. *pes'jera* (Godnič, ???, 112)

Prيرهeno po istopomenskem trž.it. in istr.it. (tudi grad.) *paselera* 'mreža, sestavljena iz treh mrež, gosto oz. redko pletenih', ki izhaja iz *paserera (prim. tudi trž.it. in istr.it. *gronghèra, sardelèra, dentalèra*) z disimilacijo prvega -r-, to pa iz *pasera* 'morska plošča' (Doria, Noliani, 1987, 438; Manzini, Rocchi, 1995, 153).

9) kriš. *bro'deto/b'ruädät* 'ribja juha': "*Z'dej poy'liedəma, ku jə z 'našən bro'déto* (*de 'šepje*)."

Kriški izraz *bro'deto* je neposredno sprejet iz trž.it. in istr.it. *brodéto* (istr.it. tudi *boréto*) 'brodet; ribja juha' (Doria, Noliani, 1987, 94; Manzini, Rocchi, 1995, 29, 24), medtem ko je kriš. inačica *b'ruädät* le fonetična prirojen iz tega romanizma.

10) kriš. '*šepjä* 'sipa' (gl. 9)

Neposredno prevzeto iz knj.it. *seppia* 'sipa', kateremu ustreza istopomensko trž.it. in istr.it. *sepa*; iz lat. *sēpia* (Doria, Noliani, 1987, 613). Kriški izraz je primer

italijanizma, ki se v zadnjih časih uveljavlja kot sopomenka kriš. 'sipä.

11) kriš. 'šekä 'oseka': "Čä bi 'dänäs 'pilä 'mursku 'uädu, bi os'talä 'šekä.

Kriški izraz je prevzet iz romanske pomorske terminologije in ustreza istr.it. *séca* 'oseka' (Manzini, Rocchi, 1995, 209), medtem ko je kriš. frazem 'uästat 'šekä kalk istr.it. *restär in séca*, ki je v rabi tudi v prenesenem pomenu 'ostati praznih rok' (Manzini, Rocchi, 1995, 209).

Tudi seznam ribiških romanizmov tretje epizode z naslovom *Sardele v peči* ni nič manj obsežen in zanimiv:

1) kriš. *mäljäjä* 'dolga in zelo visoka mreža za prežo, nekoč v rabi za lov na sardele in sardone': "S'ma käläli mäljädu in sma ulö'vili 'samo sär'diela."

Prevzeto iz istopomenskega trž.it., istr.it., bizj. in grad. *melaïda* (istr.it. (Koper) tudi *maläida*, Manzini, Rocchi, 1995, 122), to pa iz *manaïde* (tudi *menaïde*) po disimilaciji nosnika, kar pa je etimološko sporno. Rohlfs ga izvaja iz lat. *minat-agitat*, navezujoč se na na način, kako se odvija lov s tovrstno mrežo. Nekateri pa izvajajo izraz iz *menaica* 'poseben ribiški čoln', ki je etimološko nepojasnjeno (Manzini, Rocchi, 1995, 122).

2) kriš. 'laryo 'odprto morje': "Sär'duni sa sa där'žali u 'laryän."

Izposojeno iz trž.it. in istr.it. adj. *largo* 'širok', to pa iz lat. *largus* (Doria, Noliani, 1987, 321), ki je rabljen tudi v posamostaljenem pomenu 'odprto morje', kjer je drugi element *mar* 'morje' opuščen, prim. trž.it. *ciapar el largo* 'odpluti na odprto morje' (Rosamani, 1990, 526).

3) kriš. *läm'parä* 'ribiška barka za nočni ribolov': "Sär'duna 'jönü sär'diela sa 'luävjä z mäljädu 'jönü zäs läm'paru."

Sprejeto iz trž.it. *lampara* / istr.it. (Koper) *lanpara* 'velika svetilka na barkah za lov sardel oz. ribiška barka s svetlico za lov sardel' (Doria, Noliani, 1987, 320; Manzini, Rocchi, 1995, 113). Beseda ni lokalnega, pač pa južnega izvora (Doria, Noliani, 1987, 320).

4) kriš. 'majä 'zanka, člen (pri mreži)': "Kädär p'ride bär'yädä sär'dieü, sa zämo'ta näy'liü u 'tista 'maji uät m'rieža nä bäviza."

Iz istopomenskega trž.it. in istr.it. *màia*, kateremu ustreza knj.it. *maglia*, to pa iz lat. *macula* 'luknja, člen pri mreži' (Doria, Noliani, 1987, 348; Manzini, Rocchi, 1995, 122).

5) kriš. (sa) 'myälät 'popustiti, odvezati, odlepiti': "Sär'diela 'muäräs t'rust, dä sa mö'laju z bävvis."

Prevzeto iz istopomenskega trž.it. in istr.it. *molar* kateremu ustreza knj.it. *mollare*, denominativna oblika lat. *mollis* 'moker, mehek' (Doria, Noliani, 1987, 383; Manzini, Rocchi, 1995, 133).

6) kriš. *bäv'vizä* 'škrge' (gl. 4 in 5)

Izposojeno iz istopomenskega trž.it. in ben.dalm. (Zadar) *baviça*. Odločilnega pomena pri ugotavljanju izvora te besede je povezava z istr.it. (Piran) glagolom *bavičä* 'dviganje morske gladine z ladijskim kljunom'. Po

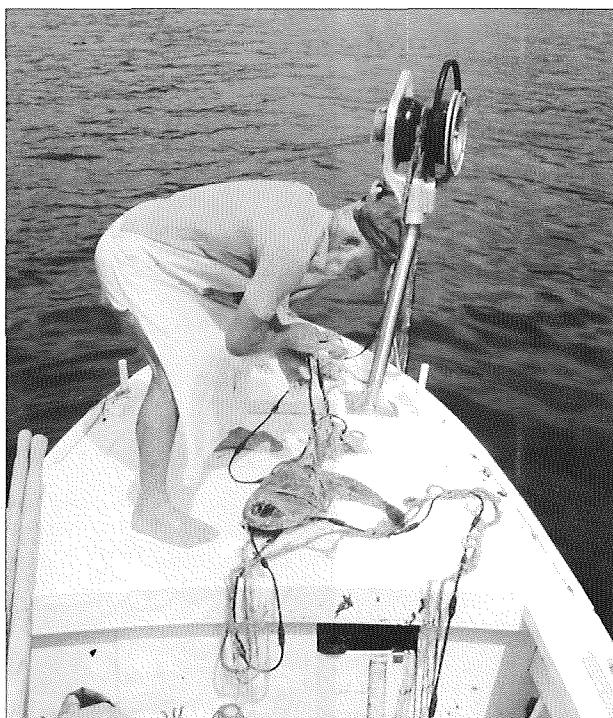
Dorievem mnenju si škrge lahko razlagamo kot nekakšno dviganje kožne povrhnjice rib v spoju z glavo in odtod *baviçe* kot deverbarna oblika glagola *bavičär* (Doria, Noliani, 1987, 63).

7) kriš. *bär'yädä* 'velik ulov rib': "Kädär p'ride bär'yädä sär'dieü..."

Prikrojeno po trž. it. *imbragada* 'mreža, v katero spravljajo bale ali dele tovara' (Doria, Noliani, 1987, 292) oz. istr.it. *inbragàda* 'prevezan tovor' (Manzini, Rocchi, 1995, 102), deverbarna oblika glagola *imbragar/inbragär* 'prevezati z jermenom', kateremu ustreza istopomensko knj.it. *imbracare*.

8) kriš. 'päjs 'sladkokisla zmes': "Sär'dielu sa d'jänjä 'lækyä u 'päjs."

Prevzeto iz trž.it. in istr.it. (tudi furl. in ben.dalm.) *pàiz/bàiz* 'sladkokisla zmes za divjad, ki jo sestavljajo kis ali vino in dišavne rastline'. Iz nem. *Beize* 'lužilo, jedkalo' (Doria, Noliani, 1987, 424; Manzini, Rocchi, 1995, 148). Prim. tudi nar. slov. *pájsati* 'dolgo kuhati' (Štrekelj, 1894, 30), iz bav. *baissen* (Striedter-Temps, 1963, 187).

V obeh analiziranih odlomkih filma sem zasledila tudi nekaj germanizmov, toda njihova zastopanost je v primerjavi z romanizmi veliko manjša in seveda ne zadeva ribiškega izrazja, kar je popolnoma razumljivo, saj se je ta nekoč zelo razvita kriška dejavnost odvijala izključno v stiku z romanskim okoljem. Zato so kriški germanizmi, ki so v rabi še danes, večinoma samostalniki, povezani z različnimi sferami človeškega življenja (prim. kriš. 'žakälčäk 'vrečka', 'putär 'maslo', š'parjert 'štedilnik', y'läš 'kozarec', 'cäjt 'čas' itd.). Pogosti so tudi

pridevniki, trpni deležniki in prislovi, ki izpričujejo pojav, ki je sicer značilen tudi za kriške romanske izposojenke, to je pojav dodajanja slovenskih predpon in pripon na germansko osnovo (prim. kriš. *f'rišan* 'svež', *po'farbən* 'pobarvan', *'fajn* 'dobro', *si'γurno* 'gotovo', *nəγ'liχ* 'naravnost' itd.).

Če se povrnem k romanskim interferenčnim vplivom v obravnavanih filmskih epizodah, ugotavljam, da jih je v kriškem govoru veliko tudi na skladijski ravni. V filmu sem namreč zasledila izredno vitalnost romanskih veznikov in členkov, ki dajejo kriški govorici neko posebno barvitost: prim. kriš. *'ma* 'toda, pa', *pə'ro* 'id.', *'naŋkă* 'niti', *a'loră* 'torej', *'eko* 'evo' itd.. V novejši dobi je vedno bolj pogost tudi pojav vdiranja romanskih terminov, ki so neposredno sprejeti, torej brez prilagajanja glasoslovni in oblikoslovni strukturi kriškega govora, iz sosednjih romanskih govorov oz. iz knjižne italijanščine: prim. v besedilu kriš. *f'riyo* 'hladilnik', *rip'jeno* 'nadev', *rodo'lin* 'zavitek', *'šuyo* 'omaka'. Večina teh

izposojenk je nujnostnih, saj jih rabijo zlasti za označevanje tehničnih pripomočkov in predmetov v primerih, ko nimajo na razpolago ustreznega kriškega termina. Zanimiv je v kriškem govoru tudi soobstoj izrazov, prevzetih iz slovanskega jezikovnega fonda, in romanske izposojenke, ki si kot sopomenka utira pot vzporedno ob avtohtonem izrazu: prim. kriš. *s'metină* 'smetana': kriš. *'pană* 'id.'. Razčlemba sodobnih kriških narečnih besedil jasno kaže, da je v tem kraškem govoru pojav romanske interference v velikem razmahu in da so romanske izposojenke že tako zakoreninjene, da jih govorniki čutijo kot del samega govora. Nekatere so celo tako prirojene in prilagojene slovenskim jezikovni normi, da so v filmskem besedilu skoraj neopazne, oz. tako čustveno obarvane, da ni njihova raba naključna. Naj navedem samo primer kriškega romanizma *'bašk* 'poljubček', ki se v filmu večkrat pojavlja in ki Križanu pomeni nedvomno veliko več kot navaden poljub.

ELEMENTS OF INTERFERENCE IN THE KRIŽ VERNACULAR IN A VIDEO FILM
"ZS MURJA U MRJEŽU ... ZS MRJEŽA U LUANC!"

Rada COSSUTTA

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1

e-mail: rada.cossutta@zrs-kp.si

SUMMARY

Based on dialectal materials extracted from the video film "Zs murja u mrježu... zs mrježa u luanc!" (production: RAI – Regional seat for Friuli Venezia Giulia and the Regional RTV Centre Koper-Capodistria, November 2002), the research aimed to identify not only the predominance of the Kras vocalism at the phonetic level but also Romance and sometimes Germanic influences at the lexical and syntactical levels of the Križ vernacular. In the video film, improvised dialectal speech situations present old Križ fishermen's recipes, treasuring the old Križ fishery terminology, in particular Romance loan words, which bear witness to the multi-layered nature of the Križ vernacular and whose etymological aspect will be highlighted, as well.

In the analysed text, Germanic loan words are far less frequent than Romance loan words and do not compose part of fishery terminology, rather only refer to various spheres of human life. The majority of the Romance loan words have been borrowed from the neighbouring Istrian-Italian and Trieste-Italian fishermen's milieu and adapted to the phonological and morphological structure of the Križ vernacular. Romance interferences are also reflected at the level of syntax in the dynamic use of Romance conjunctions and particles. In the recent period, the Križ vernacular bears witness to the presence of Italian loan words that have been adopted directly from the Italian literary language without any changes or adaptations. An interesting phenomenon is the co-existence of a Romance loan word and an equivalent term belonging to the Slavic linguistic fund. Some Romance loan words are marked with an emotional content and are so deeply rooted that they confirm the statement made by the author – that the predominant Romance influence is an essential characteristic of the Križ vernacular.

Key words: Križ vernacular, fishery terminology, interference elements

KRATICE

adj. - adjektiv
bav. - bavarsko
ben. - beneško
beneč. - benečansko
bizj. - bizjaško
dalm. - dalmatinsko
f. - femininum
furl. - furlansko
gen. - genitiv
gl. - glagol; glej
grad. - gradeško
id. - idem
istr.it. - istrskoitalijansko
it. - italijansko
knj. - knjižno
kriš. - kriško
lat. - latinsko
m. - maskulinum

n. - neutrum
nabrež. - nabrežinsko
nar. - narečno
nem. - nemško
nom. - nominativ
os. - oseba
pl. - plural
pom. - pomorsko
prim. - primerjaj
sed. - sedanjik
sg. - singular
slov. - slovensko
trž.it. – tržaškoitalijansko

VIRI IN LITERATURA

Bezljaj, F. (1976): Etimološki slovar slovenskega jezika. I (A-J). Ljubljana, Mladinska knjiga.
Bezljaj, F. (1982): Etimološki slovar slovenskega jezika. II (K-O). Ljubljana.

Bezljaj, F. (1995): Etimološki slovar slovenskega jezika. III (P-S). Ljubljana, Ljudska pravica.

Boerio, G. (1856): Dizionario del dialetto veneziano, II ediz. Venezia.

Cossutta, R. (2001): Narečna podoba Križa pri Trstu. Knjižnica Annales 25. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper.

Filipi, G. (1984): Etimološki prikaz izbranih pojmov iz ribiškega izrazja na slovenski obali. V: Slovensko morje in zaledje. Zbornik za naravoslovne in družboslovne raziskave, 6-7. Koper, Založba Lipa, 93-106.

Doria, M., Noliani, C. (eds.) (1987): Grande dizionario del dialetto triestino. Trieste.

Manzini, G., Rocchi, L. (1995): Dizionario storico fraseologico etimologico del dialetto di Capodistria. Trieste-Rovigno.

Mende, M. (s. a.): Romanische Lehnwörter im Slovenischen, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades. (tipkan izvod v Slavisches Seminar der Freien Universität Berlin, sign: Fak. No 263.) Berlin b.1.

Miotto, L. (1991): Vocabolario del dialetto veneto-dalmata, II edizione riveduta e ampliata. Trieste.

Wolf, A. A., Pleteršnik, M. (1894/95): Slovensko-nemški slovar, I-II. Ljubljana.

Rosamani, E. (1990): Vocabolario giuliano. Bologna. I. ponatis. Trieste.

Striedter-Temps, H. (1963): Deutsche Lehnwörter im Slovenischen. Berlin.

Štrekelj, K. (1894): Letopis Matice Slovenske. Ljubljana, Matica Slovenska.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2003-11-28

UDK 316.653:911.53(497.4-14)

NEKATERI VIDIKI REGIONALNE IDENTITETE SLOVENSKE ISTRE V LUČI JAVNEGA MNENJA

Vida ROŽAC DAROVEC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: vida.rozac@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Članek je nastal kot rezultat kvantitativne študije "Identiteta Slovenske Istre". Dopolnjen je z intervjuji, ki so bili izvedeni med prebivalstvom Slovenske Istre v letu 2003. Posveča se nekaterim vidikom regionalne identitete. Regionalna identiteta Slovenske Istre je raznovrstna, kar se kaže tako v samoopredelitvi kot tudi v poimenovanju. Večina anketirancev se opredeljuje za Primorce, nato za prebivalce Obale, na tretjem mestu so Istrani. Glede poimenovanja pa se je večina vprašanih odločila za Obalo, nato slovensko Obalo in šele nato Slovensko Istro. Razmerje med regijsko in nacionalno identiteto gre v prid nacionalni.

Ključne besede: regijska identiteta, nacionalna identiteta, Slovenska Istra, Primorska, Obala, poimenovanje, samoopredelitev

ALCUNI ASPETTI DELL'IDENTITÀ REGIONALE DELL'ISTRIA SLOVENA ALLA LUCE DELLA PUBBLICA OPINIONE

SINTESI

L'articolo è il risultato di uno studio quantitativo sull'"Identità dell'Istria slovena". È corredato di interviste, fatte tra la popolazione dell'Istria slovena nell'anno 2003. L'articolo si occupa di alcuni aspetti dell'eterogenea identità regionale che si mostra sia nell'autodefinizione che nella nomenclatura. La maggior parte degli intervistati si definisce "Primorci", alcuni si definiscono abitanti del Litorale, al terzo posto ci sono istriani. Per quanto riguarda la nomenclatura, la maggior parte degli intervistati ha deciso per il Litorale, alcuni per il Litorale sloveno e solo al terzo posto per l'Istria slovena. Il rapporto tra l'identità regionale e nazionale va a vantaggio della nazionale.

Parole chiave: identità regionale, identità nazionale, Istria slovena, Primorska, Litorale, nomenclatura, autodefinizione

UVOD

Prispevek je nastal kot rezultat kvantitativne študije "Identiteta Slovenske Istre" (Sedmak et al., 2002), ki se je izvajala v okviru ciljnoraziskovalnega projekta "Narodna in kulturna identiteta na območju slovensko-italijanskega stika v procesih evropske integracije" na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper.

Raziskava se je izvajala na reprezentativnem vzorcu 485 polnoletnih prebivalcev treh obalnih občin, potekala pa je med decembrom 2001 in februarjem 2002. Prispevek dopolnjujejo tudi izsledki intervjujev, ki so bili leta 2003 opravljeni med prebivalstvom Slovenske Istre.

Vsebina pričujoče razprave se nanaša na določene vidike regionalne identitete v Slovenski Istri in skuša ugotoviti, kako se prebivalci Slovenske Istre regijsko samoopredeljujejo in kako bi regijo poimenovali, saj vemo, da je regija posebnost v slovenskem prostoru, ker obstaja zanjo veliko imen, ki pa večinoma ne izvirajo iz historičnega imena Istra. Nadalje nas je zanimalo, kolikšen je občutek pripadnosti regionalni identiteti v primerjavi z občutkom pripadnosti drugim prostorskim skupnostim, v prvi vrsti, kakšen je odnos med regionalno in nacionalno identiteto, saj je v literaturi zaslediti, da je regijska identiteta v Istri močnejša od nacionalne.

Za raziskavo smo se odločili, ker smo Slovenci v prelomnem obdobju, ko se identitetni vzorci ob integraciji v Evropsko unijo bistveno spreminjajo. Regionalno identiteto Slovenske Istre pa moramo obravnavati v kontekstu obmejne regije. V družboslovju in humanistiki so posebne pozornosti deležni t. i. "kontaktni prostori", se pravi prostori ob etnični in kulturni meji, med katere sodi tudi Slovenska Istra, ki je hkrati multietnična pokrajina. Izmenjujoča se gospostva in vsakokratne politične intervencije na polje identitete so namreč prinesle tudi raznovrstno regijsko identiteto oziroma značilno istrsko pluralnost kultur. Slednja je posledica neprestanih migracijskih tokov, ki so jih v zgodovini povzročili različni dejavniki: nalezljive bolezni (malarija, kuga), vojne (turški vpadi, druga svetovna vojna), fašizem in nenazadnje množični odhod optantov po drugi svetovni vojni (prim. Darovec, 1997). Tudi najnovejša državna meja med Slovenijo in Hrvaško je prebivalcem, ki živijo ob njej, vnovič potrdila njihovo zgodovinsko izkušnjo in dejstvo, da je Istra razmejena in obmeje(na) pokrajina.

"Etnično-politične transformacije tega območja so v marsikaterem pogledu zabrisale nekdanjo persistentno etnično mejo, čeprav kulturni prostori, ki so izgubili dobršen del svojih nosilcev, kljub temu ohranjajo precejšen vpliv na oblikovanje specifične teritorialne identitete, kar se zrcali celo pri osebah, ki so se v te prostore naselile od drugod. Poleg tega se je z emigracijo avtohtonega prebivalstva izvorna regionalna identiteta

prostorsko močno razširila in vplivala na oblike prostorske povezanosti širšega regionalnega okolja" (Bufon, 1997, 305).

IZBOR VZORCA

Raziskava se je izvajala na reprezentativnem vzorcu 485 polnoletnih prebivalcev treh obalnih občin, ki je glede na spol, starost, izobrazbo ter druge temeljne spremenljivke ustrezal splošnim kriterijem reprezentativnosti in posploševanja.

Pri pregledu nacionalne pripadnosti anketiranih pričakovano opazimo, da je največ anketiranih slovenske nacionalnosti, številčno jim sledijo Hrvati, Italijani in drugi narodi nekdanje Jugoslavije. Odstotki odgovarjajočih po posamičnih nacionalnih skupinah približno ustrezajo dejanski (statistični) etnični razporeditvi na celotnem območju Slovenske Istre.

Pri interpretaciji posameznih vprašanj smo preverjali zgolj tiste neodvisne spremenljivke (starost, spol, nacionalnost, avtohtonost, veroizpoved) pri katerih je zaznan statistično pomemben vpliv. Anketiranci so bili razvrščeni v štiri večje etnične (nacionalne) skupine, in sicer: Slovenci, Italijani, Hrvati in "ostali narodi nekdanje Jugoslavije", ki jih predstavljajo pripadniki srbske, bošnjaške, albanske in makedonske nacionalnosti. Ta klasifikacija je nastala na osnovi težnje oblikovati (nacionalne) skupine, ki so si notranje karseda podobne in medsebojno karseda različne; poleg tega pa je bilo potrebno zadostiti pogoju številčne zastopanosti, kar je omogočilo statistično analizo rezultatov. V anketi je sodelovalo približno enako število žensk (50,8%) in moških (49,2%).

Skoraj polovica anketiranih (43,7%) živi v mestnih krajevnih skupnostih; več kot tretjina (36%) jih živi v primestju, 20,3% pa v vaškem okolju Slovenske Istre.

Med anketiranimi jih ima 38,7% nižjo stopnjo izobrazbe (nedokončana in dokončana osnovna šola ter dokončana poklicna šola); podoben je odstotek anketiranih z dokončano srednjo šolo (40%). Le 21,4% jih ima dokončano višjo, visoko šolo in fakulteto oz. magistriraj, doktorat.

Pri vprašanju *religiozne* samoopredelitve opazimo, da se anketirani s približno enakimi odstotki opredeljujejo za (zelo) religiozen (skupno 30,8%), (popolnoma) nereligiozen (skupno 34,8%) in neopredeljen (odgovor "niti religiozen niti nereligiozen") (34,5%). Med odgovarjajočimi je (pričakovano) največ katolikov (63%), z 28,3% jim sledijo neverujoči (ateisti), 4,9% anketiranih je pravoslavne vere, 3,1% muslimanov, 0,7% pa se jih je opredelilo za možnost "drugo".

Slovenska Istra velja zaradi zgodovinskih, geografskih, ekonomskih in socialnih okoliščin za območje velikih demografskih premikov (priseljavanj/odseljavanj). Posledično ne preseneča podatek, da je približno polovica anketiranih avtohtonih (47,6%), torej rojenih in

socializiranih v lokalnem kontekstu Slovenske Istre, in približno polovica priseljenih (52,4%), bodisi iz notranjosti Slovenije bodisi iz republik nekdanje Jugoslavije in drugih držav. Med priseljenimi (ki se avtodefinirajo kot priseljenci) je 100 anketiranih (42%) emigriralo iz območij ostalih delov Slovenije, 80 (33,6%) iz območij nekdanje Jugoslavije, 8 (3,4%) posameznikov iz sosednje Italije in 2 iz drugih destinacij (Sedmak et al., 2002).

REGIONALNA SAMOOPREDELITEV IN POIMENOVANJE

Regionalna identiteta se je oblikovala kot plod zgodovinske izkušnje obmejnosti, večkulturnosti, večnacionalnosti, kar se odraža tudi pri regionalni samoopredelitvi, ki je po pričakovanju dokaj raznovrstna.

Rezultati kažejo na veliko heterogenost pri regijski samoopredelitvi. Izmed ponujenih odgovorov na vprašanje "**Kako bi se samoopredelili?**", se je največji del anketiranih, 48,7%, odločil za samoopredelitev *Primorrec*, sledi *prebivalec Obale* (19,4%) in *Istran* (15,6%). Preostale samoopredelitve je izbral le manjši delež odgovarjajočih.

Odgovori se po *spolu*, *izobrazbi*, *verski pripadnosti* in *starosti* ne razlikujejo statistično značilno. Pregled po *starosti* pokaže le, da bi se najmlajša (18-27 let) in najstarejša (nad 68 let) starostna skupina v največji meri opredelili za *Primorce*. Razlike se pokažejo pri primerjavi glede na *nacionalno pripadnost*. Slovenci se v največji meri opredeljujejo za *Primorce* (52,8%), Italijani v večini izberejo opredelitev *Istran* (34,5%), Hrvati *Primorec* (36,6%), prav tako ostali narodi nekdanje Jugoslavije (44,1%). Pri tem se zdi zanimivo, da se tudi priseljenci (Hrvati in ostali narodi nekdanje Jugoslavije) identificirajo z obravnavano regijo.

Tabela 1: "Kako bi se samoopredelili?"

Table 1: "Define your identity."

	f	f %
Primorec	206	48,7
Čič	4	0,9
Istran	66	15,6
Brkinec	6	1,4
Šavrin	12	2,8
Bržan	1	0,2
Bezjak	2	0,5
Prebivalec Obale	82	19,4
Drugo	6	1,4
Se ne opredeljujem	38	9,0
SKUPAJ	423	100,0

Glede na *ne/avtohtonost* se pokaže sledeče: presenetljivo je, da se avtohtoni prebivalci Slovenske Istre v večini opredeljujejo za *Primorce* (52,9%), nato za *Istrane* (20,2%) in nazadnje za *prebivalce Obale* (13,9%). Priseljeni prebivalci pa se prav tako v večini, vendar v nekoliko manjši meri kot avtohtoni prebivalci, opredeljujejo za *Primorce* (44,9%), nato za *prebivalce Obale* (23,8%) in šele nazadnje za *Istrane* (11,2%).

Ne glede na *versko pripadnost* se vsi izprašani opredeljujejo v največji meri za *Primorce*. Razlike se pojavijo pri samoopredelitvi *Istran* – zanjo se odločajo pripadniki katoliške vere (20,1%) in ateisti (10,4%), medtem ko izmed pripadnikov pravoslavne in muslimanske vere nihče ne izbere te opredelitve. Opredelitev *prebivalec Obale* izberejo pripadniki vseh verskih skupnosti: pravoslavne (27,3%), ateisti (20,0%), katoliške (17,8%) in muslimanske (15,4%).

Tabela 2: "Kako bi se samoopredelili?" (glede na nacionalno pripadnost)

Table 2: "Define your identity." (by national affiliation)

NARODNA PRIPADNOST	Slovenci		Italijani		Hrvati		Ostali narodi nekdanje Jugoslavije	
	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %
Primorec	163	52,8	8	27,6	15	36,6	15	44,1
Čič	4	1,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Istran	46	14,9	10	34,5	7	17,1	0	0,0
Brkinec	6	1,9	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Šavrin	11	3,6	0	0,0	0	0,0	1	2,9
Bržan	1	,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Bezjak	1	,3	0	0,0	0	0,0	1	2,9
Prebivalec Obale	58	18,8	2	6,9	12	29,3	8	23,5
Drugo	3	1,0	2	6,9	0	0,0	1	2,9
Se ne opredeljujem	15	4,9	7	24,1	7	17,1	8	23,5
SKUPAJ	309	100	29	100	41	100	34	100

Tabela 3: "Kako bi se samoopredelili?" (glede na avtohtonost)**Table 3: "Define your identity." (by autochthonism)**

AVTOHTONOST	Avtohtoni		Priseljeni	
	f	f %	f	f %
Primorec	110	52,9	96	44,9
Čič	1	,5	3	1,4
Istran	42	20,2	24	11,2
Brkinec	1	,5	4	1,9
Šavrin	10	,9	2	,9
Bržan	1	,5	0	0,0
Bezjak	1	,5	1	,5
Prebivalec Obale	29	13,9	51	23,8
Drugo	2	1,0	4	1,9
Se ne opredelujem	9	4,3	29	13,6
SKUPAJ	208	100	214	100

Tabela 4: "Kako bi se samoopredelili?" (glede na versko pripadnost)**Table 4: "Define your identity." (by religion affiliation)**

VERSKA PRIPADNOST	Katoličani		Muslimani		Pravoslavci		Ateisti	
	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %
Primorec	125	47,3	6	46,2	10	45,5	61	53,0
Čič	4	1,5	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Istran	53	20,1	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Brkinec	3	1,1	0	0,0	0	0,0	3	2,6
Šavrin	10	3,8	1	7,7	0	0,0	1	,9
Bržan	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	,9
Bezjak	0	0,0	0	0,0	1	4,5	1	,9
Prebivalec Obale	47	17,8	2	15,4	6	27,3	23	20,0
Drugo	4	1,5	1	7,7	0	0,0	1	,9
Se ne opredelujem	16	6,1	3	23,1	5	22,7	12	10,4
SKUPAJ	264	100	13	100	22	100	115	100

Raznolikost se kaže tudi pri odgovorih anketirancev na vprašanje, kako bi poimenovali obravnavano regijo. Problematika se je zdela zanimiva predvsem zaradi tega, ker je obalna regija v imenoslovju slovenskih regij edinstvena v tem, da se v javnosti zanjo uporablja več kot deset imen (Obala, Obalna regija, Koprsko, Koprsko primorje, Primorje, Slovenska Istra, Istrska Slovenija, Šavrin, Šavrinska brda). Alternativna poimenovanja, ki so se pojavila po vojni (Koprsko primorje, Slovensko Primorje, Obala itn.), so do neke mere – ali celo pretežno – sledila avstro-ogrski rešitvi (Österreichisches Küstenland (Baskar, 2002, 183).

Med geografi še vedno prevladuje poimenovanje Koprsko primorje, ki ga je utemeljil geograf Julij Titi (Gams, 1991, 5-7), se pa v drugih strokah ni uveljavilo.

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja se je začelo ponovno odkrivati "istrstvo" te pokrajine in to je spodbudilo tudi razpravo o poimenovanju obravnavanega območja. V razpravi se je uveljavilo poimenovanje Slovenska Istra. Pri tem pa se nam vsiljuje vprašanje, zakaj se ne uporablja historično ime Istra kot za vse druge pokrajine v Sloveniji. Borut Brumen v svojem delu

Sv. Peter in njegovi časi zapiše, "da Šupeterci pravijo, da so z imenom Istra vedno razumeli območje celotnega istrskega polotoka, všteti Trst". Njihovi "stari" so "od embot" Istro delili na "Istro leti", na Kras, ki se je raztezal od reke Dragonje do reke Mirne, južno od nje Črno Istro in na Čičarijo na vzhodu Istre. Po tej delitvi ima samo Čičarija značaj etnične opredelitve, saj so tam živeli "Čiči", ki so vse do osemdesetih let prihajali s svojimi čredami ovac tudi do Sv. Petra. Starejši informator mu je pripovedoval, da "ni bilo nobenih razlik med Istro pr Motovuni in Istro leti. Oni so bili malo bolj napredni, so imeli bičikleto. Na vzhodu proti Čičeriji je bil bolj divji narod, pa tudi južno je bla nevarna Istra" (Brumen, 200, 385).

Regionalistična pisateljica Nelda Štok Vojska izraža v svojem delu "Moja deštra Istra. O njenih ljudeh, lepotah, posebnostih" očitke, da so "zunanji oblastniki" odvzeli Istri ime. Glede tega vprašanja prevladuje tudi širše prepričanje, da je bilo izginjanje poimenovanja Istra za slovenski del Istre po drugi svetovni vojni plod načrtnega političnodiktiranega prizadevanja in v očeh nekaterih raba tega imena kaže na pomanjkljivo razvito

nacionalno zavest ali celo na delno poitalijančenost avtohtonih prebivalcev Slovenske Istre. Omenjeno stališče izraža tudi devetdesetletni Jože Markežič - Pepi iz Pregare: "Mi Istrijani smo bili navezani na Trst, tan smo imeli merkato, ino kadar so pršli 'družeti', so rekli, da bimo mi Istrijani teli bit pod Italijo. Ma mi smo ostali brez merkata ino smo marali hodit valje u Reko" (Markežič, 2003).

Toda potrebno je poudariti, da ni šlo za formalno politično prepoved glede uporabe imena Istra, kakor tudi ne za samoiniciativno opustitev imena (vsaj ne avtohtonega istrskega prebivalstva), kot zaključijo svoje razmišljanje o povojnem poimenovanju Baskar v svoji študiji "Dvoumni mediteran" (Baskar, 2002, 184). Menimo, da gre precej verjetno za strah, da bi uporaba historičnega imena pokrajine imela za posledico izgubo pokrajine. Kar je bilo istrsko, je bilo označeno za manjvredno ali kot pravi Lucijan Pelicon iz Kopra: "Spominjam se, ko smo šli s šolo v Ljubljano na izlet in ko so nas vprašali, od kod prihajamo, so sošolci, ki smo jih imeli za Istrane, rekli, da so Primorci. Pa sem jih vprašal, zakaj ne rečejo, da so Istrani, in so rekli, da bi jih pol imeli za zabite" (Pelicon, 2003). In prav zaradi občutka inferiornosti nasproti novih priseljencev in strahu pred novimi oblastmi se je "istrstvo" opuščalo.

Reinvenција istrske identitete, kot ta pojav imenuje Baskar, sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja bi lahko bila tudi posledica različnih dejavnikov, od slabitve komunističnega sistema in vznika različnih civilnodružbenih gibanj do globalnega trenda krepitev regionalnih identitet. V zvezi s tem je pomenljiva izjava etnomuzikologa Darja Marušiča: "S problemom istrske identitete sem se začel ukvarjati prvenstveno zato, ker sem spoznal mnogo ljudi, ki so želeli biti Istrani (in po vseh kriterijih so to tudi bili), a si tega niso upali javno izraziti in so zato tudi trpeli. Konkretno v zvezi z istranstvom vedno poudarjam, da so lahko ljudje Istrani na razne načine. Sam sem Istran zato, ker se počutim celotnega Slovenca, celotnega Hrvata in celotnega Italijana. Kdo drugi pa je lahko Istran, čeprav se ne počuti popolnega Slovenca, Hrvata ali Italijana. Spet tretji je zaveden Slovenec, a mu ni pomembno, da je Slovenec iz Istre itd." (Berce, 2002, 54). Zaradi dejstva, da je ozemlje Istre pred vojno pripadalo Italiji in je tu živela vsaj polovica Italijanov, pa tudi zaradi protifašističnega vzdušja, je bilo po mnenju Jugoslovanskih oblasti potrebno to deželo slovenizirati, istrstvo pa je novim oblastnikom "dišalo" po italijanskem. To nenazadnje potrjuje tudi sovražen odnos "novih oblasti" do italijanskega naroda (eksodus) in do vsega, kar je bilo italijansko, kot npr. neustrezen odnos do kulturne dediščine, ali pa nasilni posegi v arhitekturo mesta (uničenje vedute mesta Koper). Med strokovno pa tudi laično javnostjo tako še ni prišlo do konsenza glede poimenovanja, rešitve ki jih predlaga stroka pa se v javnosti

niso prijele, kar je razvidno tudi iz rezultatov ankete.

Anketirane smo spraševali po tem kako bi poimenovali obravnavano območje.

Največ anketiranih bi **območje prebivanja** poimenovalo *Obala*, tako se je odločilo 23,1% izprašanih, sledijo poimenovanja, v katerih je poudarjena slovenskost: *Slovenska Istra* (20,6%), *Slovenska obala* (15,7%) in *Slovensko Primorje* (11,5%). Poimenovanje *Primorska* bi uporabilo 10,6% anketirancev. 6,9% vseh bi uporabilo izraz *Istra* in 6,7% *Koprsko primorje*. Sledijo poimenovanja: *Koprsko* (2,0%), *Primorje* (1,6%) in *Južna Primorska* (0,9%).

Tabela 5: "Kako bi poimenovali področje, na katerem prebivate?"

Table 5: "Define the area where you live."

	f	f %
Obala	104	23,1
Slovenska obala	71	15,7
Slovenska Istra	93	20,6
Istra	31	6,9
Primorska	48	10,6
Južna Primorska	4	,9
Koprsko primorje	30	6,7
Slovensko Primorje	52	11,5
Primorje	7	1,6
Koprsko	9	2,0
Drugo	2	,4
SKUPAJ	451	100,0

Pri primerjavi odgovorov glede na *spol*, *starost* in *izobrazbo* ne zasledimo statistično signifikantnih razlik. Če primerjamo odgovore glede na *nacionalno pripadnost*, so poimenovanja sledeča:

Slovenci bi območje prebivanja poimenovali *Slovenska Istra* (23,5%), nato *Obala* (22,3%) in *Slovenska obala* (16,8%). Italijani bi se odločili za opredelitev *Obala* (23,3%), nato *Slovenska Istra* (20,0%) in *Istra* (20,0%). Pripadniki hrvaške nacionalne skupnosti so poimenovali območje prebivanja *Obala* (22,2%) in *Slovensko primorje* (22,2%), sledi poimenovanje *Slovenska Istra* (15,6%). Ostali narodi nekdanje Jugoslavije pa bi se odločili za naslednja poimenovanja: največ bi jih izbralo poimenovanje *Obala* (25,7%), nato *Slovenska obala* (22,9%) in pa *Slovensko Primorje* (14,3%).

Statistično pomembne razlike se izkažejo še glede na *ne/avtohtonost*. Avtohtoni prebivalci Slovenske Istre bi območje prebivanja poimenovali: *Obala* (24,1%), *Slovenska Istra* (23,6%) in *Slovenska obala* (15,6%). Priseljenci pa bi prav tako v večini izbrali poimenovanje *Obala* (21,6%), sledita pa poimenovanji *Slovenska Istra* (17,8%) in *Slovensko primorje* (17,8%).

Tabela 6: "Kako bi poimenovali področje, na katerem prebivate?" (glede na nacionalno pripadnost)
Table 6: "Define the area where you live." (by national identity)

NARODNA PRIPADNOST	Slovenci		Italijani		Hrvati		Ostali narodi nekdanje Jugoslavije	
	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %
Obala	73	22,3	7	23,3	10	22,2	9	25,7
Slovenska obala	55	16,8	1	3,3	5	11,1	8	22,9
Slovenska Istra	77	23,5	6	20,0	7	15,6	1	2,9
Istra	23	7,0	6	20,0	1	2,2	0	0,0
Primorska	34	10,4	3	10,0	5	11,1	5	14,3
Južna Primorska	2	,6	1	3,3	1	2,2	0	0,0
Koprsko primorje	19	5,8	2	6,7	3	6,7	4	11,4
Slovensko Primorje	35	10,7	2	6,7	10	22,2	5	14,3
Primorje	6	1,8	0	0,0	0	0,0	1	2,9
Koprsko	4	1,2	0	0,0	3	6,7	2	5,7
Drugo	0	0,0	2	6,7	0	0,0	0	0,0
SKUPAJ	328	100	30	100	45	100	35	100

Tabela 7: "Kako bi poimenovali področje, na katerem prebivate?" (glede na avtohtonost)
Table 7: "Define the area where you live." (by autochthonism)

AVTOHTONOST	Avtohtoni		Priseljeni	
	f	f %	f	f %
Obala	51	24,1	51	24,1
Slovenska obala	33	15,6	38	16,1
Slovenska Istra	50	23,6	42	17,8
Istra	22	10,4	9	3,8
Primorska	25	11,8	23	9,7
Južna Primorska	2	,9	2	,8
Koprsko primorje	13	6,1	17	7,2
Slovensko Primorje	10	4,7	42	17,8
Primorje	3	1,4	4	1,7
Koprsko	3	1,4	6	2,5
Drugo	0	0,0	2	0,8
SKUPAJ	212	100	236	100

Zanimiva so je zdela primerjava obeh vprašanj ("Kako bi poimenovali področje, na katerem prebivate?" in "Kako bi se samoopredelili?"), ki pokaže na sledečo povezavo: izmed tistih, ki so se opredelili za Primorje, je le 16,3% takih, ki so za območje prebivanja izbrali poimenovanje Primorska, največ (25,2%) pa jih je izbralo poimenovanje Obala. Med tistimi, ki so se opredelili za Istrane, pa je največ takih, ki so izbrali tudi za območje prebivanja poimenovanje Slovenska Istra (42,4%) ali Istra (27,3%). Izmed anketirancev, ki so se samoopredelili za prebivalce Obale, je tudi večina, 25,6% takih, ki so izbrali poimenovanje Obala ali Slovenska obala (23,2%).

Če sklenemo omenjeno problematiko, lahko rečemo, da se je med prebivalci najbolj prijelo ime Obala. Ime Slovenska Istra se je tudi že dokaj uveljavilo, vendar pa ga uporablja le približno polovica avtohtonega prebivalstva, druga polovica se je odločila za Obalo.

RAZMERJE MED REGIONALNO IN NACIONALNO IDENTITETO

V kolikor je za nacionalne države izvorno značilno, da so zaradi ekonomskih interesov, to je zaokroženega in čim večjega nacionalnega trga, težile k centralizaciji, pa gre v Evropski zvezi trend v nasprotno smer. Evropska zveza podpira nastajanje regij in spodbuja krepitev regionalne kulture, jezika in s tem tudi identitete. Centralizem tako ni več prednostna paradigma, temveč zastarel koncept. "Regionalizem in nacionalizem sta kot gibanji znatnih političnih razsežnosti dobili ponoven zalet v drugi polovici osemdesetih let s procesi evropske integracije na eni in nastankom novih nacionalnih držav ter različnimi regionalističnimi gibanji, ki stremijo za čim večjo in in za čim širšo avtonomijo regij v odnosu do državni središč, na drugi strani" (Zupančič, 1997, 307).

Tabela 8: Primerjava odgovorov na vprašnji: "Kako bi poimenovali področje, na katerem prebivate?" in "Kako bi se samoopredelili?"**Table 8: Comparison of answers to "Define the area where you live" and "Define your identity".**

SAMOOPREDELITEV	Primorec		Istran		Prebivalec Obale	
	f	f %	f	f %	f	f %
Obala	51	25,2	10	15,2	21	25,6
Slovenska obala	37	18,3	4	6,1	149	23,2
Slovenska Istra	34	16,8	28	42,4	9	11,0
Istra	5	2,5	18	27,3	0	0,0
Primorska	33	16,3	0	0,0	6	7,3
Južna Primorska	1	,5	1	1,5	2	2,4
Koprsko primorje	16	7,9	2	3,0	5	6,1
Slovensko Primorje	19	9,4	3	4,5	15	18,3
Primorje	2	1,0	0	0,0	2	2,4
Koprsko	4	2,0	0	0,0	2	2,4
Drugo	0	0,0	0	0,0	1	1,2
SKUPAJ	202	100	66	100	82	100

Družboslovne stroke obravnavajo regionalizem kot razmerje regijske in nacionalne identitete. Nekateri teoretiki, kot npr. Hobbsbawm, so začeli opozarjati na razkroj narodov in etničnosti nasploh ter dajejo prednost regionalni zavesti in drugim širokim tipom družbenih zavesti ter družbenih skupnosti (Zupančič, 1997, 307). Nasprotno pa nekateri poudarjajo, da bi krepitev regij lahko pripeljala do težko obvladljivih konfliktov (Sturm, 1992).

Z anketo smo želeli preveriti Zupančičevo tezo, "da je v Istri (tudi hrvaški op. a.) **regionalna identiteta konkurenca nacionalni**, vendar le za pripadnike slovenskega oziroma hrvaškega naroda, ne pa tudi za pripadnike italijanske manjšine" (Zupančič, 1997, 307), ki pa se v raziskavi ni potrdila.

Anketirane smo namreč spraševali, **kako močno pripadajo naslednjim geografskim območjem**. Najvišji delež izprašanih je odgovoril, da "zelo" oz. "delno pripada" svojemu kraju bivanja (skupno 86,2%), sledi pripadnost Sloveniji kot celoti (skupno 80,2%), nato Primorski kot celoti (skupno 79,8%), rodnemu kraju (skupno 79,1%) in Slovenski Istri (skupno 76%). Z nekoliko nižje izraženo stopnjo pripadnosti sledijo: Istra kot celota (skupno 62,3%), svet kot celota (skupno 59,4%) in Evropa kot celota (55,3%). Najnižjo stopnjo pripadnosti pa odgovarjajoči izrazijo do Hrvaške (14,7%) in Italije (14%).

Vpliv spola anketiranih je statistično relevanten zgolj pri izjavljanju o pripadnosti Istri kot celoti. Povprečja so glede na spol sledeča: moški ($\bar{x}=2,18$) in ženske ($\bar{x}=2,04$), kar pomeni, da ženske izkazujejo nižjo stopnjo pripadnosti Istri kakor moški.

Starost je statistično relevantna v naslednjih primerih: pri pripadnosti Sloveniji kot celoti starostna skupina

28-37 let izkazuje statistično pomembno nižjo stopnjo pripadnosti od skupine 58-67 let (,7132).

Anketiranci stari od 18-27 let pa izražajo nižjo stopnjo pripadnosti Evropi kot celoti glede na starostno skupino 58-67 let (,7104).

Pri opredeljevanju pripadnosti Italiji izrazi najstarejša starostna skupina (nad 68 let) najvišjo stopnjo pripadnosti glede na ostale starostne skupine in statistično značilno višjo stopnjo v primerjavi s skupino 48-57 let (,6264).

V splošnem izražata najstarejši starostni skupini (58-67 let in nad 68 let) navadno nekoliko višjo stopnjo pripadnosti geografskim območjem glede na ostale skupine. Izjeme pri tem so pripadnost svojemu rodnemu kraju in pa pripadnost Italiji in Hrvaški.

Primerjava glede na izobrazbo nam izpostavi naslednje statistično signifikantne razlike: anketiranci z dokončano poklicno šolo izrazijo značilno višjo stopnjo pripadnosti Primorski kot celoti kakor anketiranci z dokončano srednjo šolo (,4113) in dokončano višjo, visoko šolo ali fakulteto (,6055).

Pripadnost Istri kot celoti izrazijo izprašani z dokončano poklicno šolo v višji meri kakor izprašani z dokončano srednjo (,5391) in dokončano višjo, visoko šolo ali fakulteto (,6606). Statistično pomembne razlike je moč zaznati še med odgovori tistih z dokončano osnovno šolo, ki izražajo višjo pripadnost, in anketiranci z dokončano srednjo (,5428) ali z višjo, visoko šolo oz. fakulteto (,6643).

Pri primerjavi odgovorov glede pripadnosti Hrvaški pa opazimo, da izrazijo anketiranci z nedokončano osnovno šolo nekoliko višjo stopnjo pripadnosti glede na izprašane z dokončano srednjo (,7655) ali tiste z dokončano višjo, visoko šolo oz. fakulteto (,8508).

Tabela 9: "Kako močno pripadate naslednjim geografskim območjem?"**Table 9: "Define your affiliation to the following geographical areas."**

Območje pripadanja	Zelo pripadam		Delno pripadam		Niti pripadam niti ne pripadam		Ne pripadam		Sploh ne pripadam		SKUPAJ	
	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %
Svojemu kraju bivanja	282	63,5	101	22,7	46	10,4	8	1,8	7	1,6	444	100
Slovenski Istri	214	48,0	125	28,0	77	17,3	13	2,9	17	3,8	446	100
Primorski kot celoti	212	47,4	145	32,4	61	13,6	15	3,4	14	3,1	447	100
Sloveniji kot celoti	230	51,7	127	28,5	56	12,6	19	4,3	13	2,9	445	100
Istri kot celoti	143	32,4	132	29,9	95	21,5	39	8,8	33	7,5	442	100
Evropi kot celoti	135	30,5	110	24,8	130	29,3	30	6,8	38	8,6	443	100
Svetu kot celoti	159	36,3	101	23,1	104	23,7	31	7,1	43	9,8	438	100
Svojemu rodnemu kraju	254	57,7	94	21,4	48	10,9	19	4,3	25	5,7	440	100
Italiji	20	4,6	41	9,4	68	15,5	83	18,9	226	51,6	438	100
Hrvaški	23	5,3	41	9,4	56	12,9	78	17,9	237	54,5	435	100
Drugo	13	10,5	11	8,9	10	8,1	4	3,2	86	69,4	124	100

Tabela 10: "Kako močno pripadate naslednjim geografskim območjem?" (glede na starost)**Table 10: "Define your affiliation to the following geographical areas." (by age)**

STAROST		18-27	28-37	38-47	48-57	58-67	nad 68
Svojemu kraju bivanja	$\bar{x}$	1,51	1,60	1,66	1,55	1,45	1,43
	N	88	63	91	80	58	61
	δ	,82	,93	1,06	,78	,62	,76
Slovenski Istri	$\bar{x}$	1,90	2,10	1,80	1,90	1,67	1,76
	N	88	63	91	81	57	63
	δ	1,02	1,16	1,11	1,04	,87	,95
Primorski kot celoti	$\bar{x}$	1,76	2,06	1,87	1,89	1,68	1,61
	N	88	62	91	82	59	62
	δ	,88	1,10	1,12	,96	,99	,82
Sloveniji kot celoti	$\bar{x}$	1,80	2,13	1,88	1,72	1,41	1,66
	N	88	63	90	81	58	62
	δ	,90	1,28	1,18	,83	,65	,92
Istri kot celoti	$\bar{x}$	2,43	2,34	2,20	2,20	2,38	2,15
	N	88	62	90	80	58	61
	δ	1,20	1,19	1,20	1,19	1,31	1,22
Evropi kot celoti	$\bar{x}$	2,69	2,53	2,41	2,28	1,98	2,23
	N	88	62	90	80	58	62
	δ	1,30	1,25	1,24	1,21	1,07	1,11
Svetu kot celoti	$\bar{x}$	2,48	2,42	2,38	2,20	1,95	2,31
	N	88	60	89	79	58	61
	δ	1,38	1,41	1,29	1,23	1,16	1,23
Svojemu rodnemu kraju	$\bar{x}$	1,63	1,65	1,83	2,00	1,93	1,64
	N	86	62	90	81	57	61
	δ	,99	1,03	1,25	1,23	1,28	1,02
Italiji	$\bar{x}$	3,98	3,95	4,24	4,27	4,04	3,65
	N	86	61	88	81	57	62
	δ	1,23	1,16	1,16	1,05	1,16	1,44
Hrvaški	$\bar{x}$	4,07	4,06	4,09	3,99	4,23	4,02
	N	85	61	87	80	57	62
	δ	1,19	1,17	1,30	1,30	1,09	1,35

Tabela 11: "Kako močno pripadate naslednjim geografskim območjem?" (glede na izobrazbo)
Table 11: "Define your affiliation to the following geographical areas." (by education)

IZOBRAZBA		Nedokončana osnovna šola	Dokončana osnovna šola	Dokončana poklicna šola	Dokončana srednja šola	Višja, visoka šola, fakulteta
Svojemu kraju bivanja	$\bar{x}$	1,41	1,51	1,54	1,57	1,54
	N	29	70	69	179	92
	δ	,87	,85	,92	,88	,83
Slovenski Istri	$\bar{x}$	1,73	1,79	1,64	1,93	2,01
	N	30	71	70	179	91
	δ	1,17	1,01	,89	1,04	1,15
Primorski kot celoti	$\bar{x}$	1,77	1,74	1,47	1,88	2,08
	N	30	72	70	179	91
	δ	1,10	,99	,81	,93	1,17
Sloveniji kot celoti	$\bar{x}$	1,90	1,85	1,61	1,83	1,75
	N	30	71	69	179	91
	δ	1,06	,99	,96	1,00	1,09
Istri kot celoti	$\bar{x}$	2,17	1,92	1,91	2,45	2,58
	N	30	71	68	176	92
	δ	1,26	1,02	1,09	1,22	1,30
Evropi kot celoti	$\bar{x}$	2,33	2,38	2,18	2,48	2,34
	N	30	71	68	178	91
	δ	1,24	1,30	1,29	1,20	1,15
svetu kot celoti	$\bar{x}$	2,30	2,39	2,04	2,47	2,12
	N	30	69	68	178	89
	δ	1,26	1,26	1,30	1,35	1,19
Svojemu rodnemu kraju	$\bar{x}$	1,63	1,62	1,61	1,84	2,02
	N	30	71	67	177	90
	δ	1,03	1,05	,95	1,21	1,29
Italiji	$\bar{x}$	3,53	3,86	4,14	4,10	4,12
	N	30	71	66	176	90
	δ	1,46	1,31	1,19	1,13	1,18
Hrvaški	$\bar{x}$	3,43	3,71	4,06	4,20	4,28
	N	30	70	66	176	88
	δ	1,48	1,45	1,26	1,12	1,07

Narodna pripadnost se izkaže za statistično relevantno spremenljivko v naslednjih primerih:

Slovenci izražajo najvišjo stopnjo pripadnosti *Slovenski Istri* – statistično značilno višjo stopnjo pripadnosti glede na Hrvate (,4818) in skupino ostali narodi nekdanje Jugoslavije (,5220). To nam potrjuje tudi primerjava glede na *versko pripadnost*, saj katoličani izražajo višjo stopnjo pripadnosti kakor pravoslavci (,9231) in hkrati povprečno najvišjo stopnjo pripadnosti glede na ostale verske skupnosti, kar nakazuje tudi primerjava povprečij: katoliška verska pripadnost ($\bar{x}$ =1,71), muslimanska ($\bar{x}$ =2,07), pravoslavna ($\bar{x}$ =2,64) in nobena–ateist ($\bar{x}$ =1,99). *Avtohtoni* prebivalci Slovenske Istre pričakovano izražajo v primerjavi s tistimi priseljenimi po 15. letu višjo stopnjo pripadnosti (,4508).

Pripadnost *Primorski kot celoti* prav tako v najvišji meri izražajo Slovenci s statistično značilno višjo stopnjo strinjanja kakor Italijani (,6717).

Pričakovano izražajo Slovenci najvišjo stopnjo pripadnosti tudi *Sloveniji kot celoti*, in sicer statistično

značilno višjo glede na Italijane (,1729) in Hrvate (,4348).

Pripadnost *svojemu rodnemu kraju* najbolj izražajo Hrvati; statistično značilno pa izražajo višjo stopnjo pripadnosti kakor Slovenci (,6041) in Italijani (,7646). Pričakovano prihaja do razlik v pripadnosti rodnemu kraju tudi med *avtohtonim/neavtohtonim* prebivalstvom. V primerjavi z avtohtonim prebivalstvom izražajo priseljeni pred 15. letom (,4480) in po 15. letu (,4699) statistično višjo stopnjo pripadnosti svojemu rodnemu kraju.

Hrvati pa, prav tako pričakovano, izrazijo najvišjo stopnjo pripadnosti v primerjavi z ostalimi skupinami pri opredeljevanju pripadnosti *Hrvaški kot celoti*. Pri tem je opazna statistično signifikantna višja stopnja strinjanja glede na Slovence (,6041) in Italijane (,7646). Pri tem vprašanju je glede na *versko pripadnost* moč zaznati statistično značilno nižjo stopnjo pripadnosti med ateisti kakor med katoliki (,4498).

Tabela 12: "Kako močno pripadate naslednjim geografskim območjem?" (glede na nacionalno pripadnost)
Table 12: "Define your affiliation to the following geographical areas." (by national identity)

NARODNA PRIPADNOST		Slovinci	Italijani	Hrvati	Ostali narodi nekdanje Jugoslavije
Svojemu kraju bivanja	$\bar{x}$	1,52	1,69	1,77	1,56
	N	326	29	43	34
	δ	,84	,93	1,04	,93
Slovenski Istri	$\bar{x}$	1,75	2,07	2,23	2,37
	N	329	27	43	35
	δ	,95	1,17	1,21	1,37
Primorski kot celoti	$\bar{x}$	1,76	2,43	1,93	1,94
	N	329	28	44	34
	δ	,95	1,30	1,07	1,07
Sloveniji kot celoti	$\bar{x}$	1,61	2,79	2,05	2,11
	N	328	28	42	35
	δ	,92	1,10	1,01	1,13
Istri kot celoti	$\bar{x}$	2,30	2,31	2,17	2,44
	N	324	29	42	34
	δ	1,21	1,17	1,17	1,40
Evropi kot celoti	$\bar{x}$	2,33	2,48	2,45	2,60
	N	325	29	42	35
	δ	1,20	1,06	1,27	1,42
Svetu kot celoti	$\bar{x}$	2,22	2,67	2,34	2,60
	N	320	30	41	35
	δ	1,23	1,49	1,20	1,52
Svojemu rodnemu kraju	$\bar{x}$	1,75	1,59	2,36	1,69
	N	324	27	42	35
	δ	1,14	,89	1,25	1,32
Italiji	$\bar{x}$	4,11	2,84	4,12	4,26
	N	325	25	42	34
	δ	1,17	1,18	1,23	1,14
Hrvaški	$\bar{x}$	4,22	3,67	3,00	4,12
	N	326	24	41	34
	δ	1,12	1,27	1,53	1,25

Glede pripadnosti regionalni identiteti anketirani ne-liko bolj pripadajo Primorski kot celoti kot Slovenski Istri, čeprav je tudi pripadnosti Slovenski Istri dokaj visoka.

ZAKLJUČEK

Reinvecija istrske identitete, ki smo ji priča sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja, bi lahko bila tudi posledica različnih dejavnikov, od slabitve komunističnega sistema in vznika različnih civilnodružbenih gibanj do globalnega trenda krepitve regionalnih identitet. V zadnjem desetletju smo priča pravemu razmahu raznih društev, iniciativ, ustanov in kreativnih posameznikov, ki se tako ali drugače ukvarjajo z istrsko kulturno dediščino in s tem posledično popularizacijo istrske kulture. Zato se je tudi odnos do tradicionalne istrske kulture spremenil. Istrska kultura je postala popularna tudi širše po Sloveniji, vendar pa je potrebno poudariti, da je tudi zaradi neavtohtonosti nosilcev pri-

šlo do nekritične mitizacije istrske kulture v smislu "magičnosti" in skrivnostnosti (prim. Baskar, 2002), kar pa nima prav veliko skupnega z istrsko realnostjo.

Za obravnavano območje se med prebivalci še vedno ni oblikovalo enotno ime. **Večina izprašanih bi to območje poimenovala Obala, sledijo poimenovanja, v katerih je poudarjena slovenskost, in sicer: Slovenska Istra, Slovenska obala, Slovensko Primorje. Za Primorsko se je opredelil že znatno manjši delež, še manjši pa za ime Istra in Koprsko primorje, ki ga je dolga leta podpirala geografska stroka.** Na področju poimenovanja vlada očitno precejšnja zmeda, ki je nastala predvsem zaradi povojnega dogajanja v Istri, kaže pa tudi na določeno pestrost identitet. Zanimivo pa je, da se je ime Slovenska Istra, ki je relativno novo ime, temelječe na imenu zgodovinske regije Istra, že precej uveljavilo.

Regionalna identiteta Slovenske Istre je dokaj pestra, saj se je največ odgovarjajočih (48,7%) samoopredelilo kot **Primorec, sledi prebivalec Obale in Istran.**

Opisane samoopredelitve se ne skladajo z izbranimi

poimenovanji regije pri tistih, ki so se opredelili za Primorce. **Del Primorcev je izbral poimenovanje Obala. Ostali dve kategoriji: Istran in prebivalec Obale pa izbereta poimenovanji v skladu s samoopredelitvijo: Slovenska Istra, Istra oz. Obala in Slovenska obala.** Zanimivo je tudi da se regijsko opredeljujejo tudi priseljenci, kar kaže na to, da regija ponovno pridobiva identiteto, ki je jo v polpreteklem času izgubila.

Kljub temu da se je v zadnjem desetletju regionalna identiteta okrepila, rezultati ankete kažejo, da **razmerje med nacionalno in regionalno identiteto govori še vedno v prid prvi**, kar je v nasprotju s pričakovanji, ki izhajajo iz dosedanjih dognanj. Anketiranci izražajo

najvišjo stopnjo pripadnosti svojemu kraju bivanja, nato sledi pripadnost Sloveniji, pripadnost Primorski kot celoti, svojemu rodnemu kraju in šele na petem mestu Slovenski Istri, vendar bolj pripadajo Istri kot Evropi in svetu.

Glede na to, da se v Sloveniji oblikujejo nove regije, ki naj bi bile podlaga čezmejnemu sodelovanju v Evropski uniji, bi veljalo raziskavo razširiti na celotno Primorsko, saj je za učinkovito delovanje regije potrebna tudi skupna zavest regijskega prebivalstva, ki pa jo Istrani / Primorci / prebivalci Obale nedvoumno izražajo.

SOME ASPECTS OF REGIONAL IDENTITY OF SLOVENE ISTRIA IN THE LIGHT OF PUBLIC OPINION

Vida ROŽAC DAROVEC

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1

e-mail: vida.rozac@zrs-kp.si

SUMMARY

This article evolved as a result of quantitative study: "Identity of Slovene Istria". It is supplemented by some interviews, which were carried out among the citizens of Slovene Istria in 2003. It pays attention to some aspects of regional identity.

The purpose of discussion presented in the article is to find out how the citizens of Slovene Istria define themselves in the regional sense and how they denominate the region, knowing that this region is unique in Slovenia, because of its numerous names.

Further, we wanted to figure out their affiliation to regional identity compared to affiliation to other territorial communities: mainly we were interested in the relationship between regional and national identity.

Browsing through some most important findings reveal, that the territory in question still has no common name. The majority of subjects named this territory the Coast, some of them exposed its Slovene nature and named it: Slovene Istria, Slovene Coast or Slovene coastal region. Substantially smaller number of subjects used the name Primorska (i.e. the coastal region) and only few the Koper coastal region – the name that was years long supported by the geographic discipline. Obviously, there is a pronounced confusion regarding this territory denomination, a confusion stemming mainly from the after-war events in Istria, but it also shows a certain level of multifarious identities. However, it is interesting that although the name Slovene Istria based on the name of historic Istria region is relatively new, it is already well recognised.

The regional identity of Slovene Istria is multifarious, since the majority of subjects defined themselves as "Primorec" (i.e. the citizen of coastal region), followed by the citizen of the Coast and the Istrian. The described self-definitions are not in accordance with selected labeling of the region for those who defined themselves as "Primorec". Part of those who defined themselves as Primorec, chose the name Coast for the region. The other two categories, namely the category of the Istrian and the citizen of the Coast are in accordance with self-definition of the region – Slovene Istria or Istria and the Coast or the Slovenian Coast respectfully.

Although the regional identity in the last decade has strengthen, the proportion between the national and the regional identity is still in favour of the first one, which is contrary to expectations stemming from so far existing findings. Our subjects express the highest affiliation to their town of living, followed by affiliation to Slovenia, the coastal region as a whole, their place of birth and then to Slovene Istria (ranked on the fifth place), however, they expressed greater affiliation to Istria, than to Europe and the world.

Key words: regional identity, national identity, Slovene Istria, Primorska, the Coast, labeling, self-definition

VIRI IN LITERATURA

- Baskar, B. (2002):** Nevidni Mediteran: študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem področju. Knjižnica Annales 29. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno-raziskovalno središče RS Koper.
- Berce, E. (2002):** Istra brez meja je moja glasba – pogovor z etnomuzikologom Dariom Marušičem. Primorska srečanja št. 249. Nova Gorica 51-55.
- Brumen, B. (2002):** Sv. Peter in njegovi časi: socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter. Ljubljana, Založba/*cf.
- Bufon, M. (1997):** Geopolitične in etnične transformacije v zgornjem Jadranu med konflikti in integracijskimi perspektivami. Annales: Anali za istrske in mediteranske študije, 10/97. Koper, 295-307.
- Darovec, D. (1992):** Pregled zgodovine Istre. Knjižnica Annales 1. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Primorske novice.
- Gams, I. (1991):** Analiza imen za obalno regijo. Annales: Anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin, 1/91. Koper, 7-13.
- Markežič, J. (2003):** Intervju z Jožetom Markežičem v Pregari, 2003. Zapis pri avtorici.
- Pelicon, L. (2003):** Intervju z Lucijanom Peliconom v Kopru, 2003. Zapis pri avtorici.
- Sedmak, M. et al. (2002):** Identiteta Slovenske Istre. Delovni zvezek I. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče RS Koper.
- Sturm, P. (1992):** Evropa regij, kultur in jezikov. V: Apovnik, P., Unkart, R. (eds.): Kaernten- Dokumentation 10. Klagenfurt, 58-70.
- Štok Vojska, N. (1998):** Moja deštra Istra. O njenih ljudeh, lepotah, posebnostih. Marezige.
- Zupančič, J. (1997):** Razsežnosti regionalne identitete na primeru Istre in Koroške. Annales: Anali za istrske in mediteranske študije, 10/97. Koper, 307-319.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2003-11-18

UDK 323.15(1.497.4=50):316.653

MAKRO IN MIKRO STRUKTURA DRUŽBENEGA ODNOSA DO ITALIJANSKE MANJŠINSKE SKUPNOSTI IN DVOJEZIČNOSTI V SLOVENSKI ISTRI

Vesna MIKOLIČ

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1

e-mail: vesna.mikolic@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Struktura odnosov med večinsko in manjšinskimi skupnostmi v Slovenski Istri je izredno dinamična in podvržena različnim spreminjajočim se družbenim in političnim vplivom. Namen prispevka je bil z makro in mikro vidika proučiti odnos celotne družbene skupnosti na tem območju do avtohtone italijanske manjšine na osnovi podatkov iz raziskave, ki je proučevala narodno in kulturno identiteto Slovenske Istre. Osnovno spoznanje, da zakonsko priznane posebne pravice avtohtone italijanske manjšine sprejema vse prebivalstvo Slovenske Istre ne glede na različne socialnodemografske dejavnike, je dopolnjeno s podatki, ki kažejo na večinsko pragmatično obnašanje na mikro nivoju vsakdanjih družbenih praks. Na tej ravni italijanska manjšina ni več videna kot avtohtona skupnost s posebno, tudi simbolno vlogo v širšem družbenem kontekstu z diahronega in sinhronega vidika, ki ji zato pripadajo zakonsko določene posebne pravice, pač pa je v ospredju interes vsakega posameznika in posameznih narodnih skupnosti.

Ključne besede: italijanska manjšina, Slovenska Istra, dvojezičnost, sporazumevalna zmožnost, medetnični odnosi, večkulturnost

MACRO E MICRO STRUTTURA DEL RAPPORTO SOCIALE VERSO LA MINORANZA NAZIONALE ITALIANA E VERSO IL BILINGUISMO NELL'ISTRIA SLOVENA

SINTESI

La struttura dei rapporti tra le nazionalità di maggioranza e di minoranza nell'Istria slovena è molto dinamica e perciò sottoposta a diverse influenze di cambiamento, sia sociali che politiche. Lo scopo del contributo è stato, dal punto di vista macro e micro, quello di analizzare, in base ai dati della ricerca che ha analizzato l'identità nazionale e culturale dell'Istria slovena, il rapporto dell'intera comunità sociale su quest'area verso la minoranza italiana autoctona. La conoscenza basilare, che i diritti speciali della minoranza italiana autoctona, legalmente riconosciuti, vengono accettati da tutti gli abitanti dell'Istria slovena senza riguardo ai diversi fattori sociodemografici, è completata da dati che mostrano il comportamento pragmatico della maggioranza sul micro livello delle prassi sociali quotidiane. Su questo livello la minoranza italiana non è più vista come una comunità autoctona con un ruolo speciale e simbolico nell'ampio contesto sociale dall'aspetto diacronico e sincronico e per questo avrebbe diritto legale ai diritti speciali, ma si trova in primo piano l'interesse del singolo e delle singole comunità nazionali.

Parole chiave: nazionalità italiana, Istria slovena, bilinguismo, competenza comunicativa, rapporti interetnici, multiculturalità

UVOD

Območje Slovenske Istre, ki ga opredeljuje večstoletni kulturni stik med avtohtonima (slovensko in italijansko) in priseljeniški narodni skupnostmi ter posledično po drugi svetovni vojni uzakonjena slovensko-italijanska dvojezičnost, je prostor, kjer je struktura odnosov med večinsko in manjšinskimi skupnostmi izredno dinamična in podvržena različnim spreminjajočim se socialnim in političnim vplivom. To je pokazala tudi raziskava "Identiteta Slovenske Istre" (Sedmak et al., 2002), iz katere črpamo podatke za pričujoči prispevek. Njen namen je bil proučiti narodno in kulturno identiteto Slovenske Istre, s posebnim poudarkom na vprašanih vključevanja Slovenije v združeno Evropo in svetovne globalizacijske trende in s ciljem pridobiti si potrebna znanja za oblikovanje celovite (lokalne, regionalne in nacionalne) razvojne politike narodne/kulturne identitete. V raziskavi smo tako merili prvenstveno stališča in odnos prebivalcev Slovenske Istre do različnih vprašanj, ki se nanašajo na jezikovna in narodnostna vprašanja, na vprašanja vključevanja Slovenije v evropske združitevne procese, priseljevanja idr.

Terensko anketiranje v okviru omenjene raziskave je potekalo v obdobju november – marec 2002 na območju mestne občine Koper, občin Izola in Piran. V raziskavo je bilo vključenih 458 polnoletnih posameznikov z registriranim stalnim prebivališčem na območju treh obalnih občin na osnovi anketnega vzorca Statističnega urada RS, ki je ustrezal merilom slučajne selekcije in reprezentativnosti. Vzorec je zajemal približno enako število žensk (50,8%) in moških (49,2%), razporejenih v 6 starostnih razredov, pri čemer so starostne skupine 18-27 let, 38-47 let in 48-57 let zastopane z 18,5-20%, medtem ko so starostne skupine 28-37 let, 58-67 let in nad 68 let zastopane z nekoliko nižjimi odstotki, tj. od 13,4-14,1%. Skoraj polovica anketiranih je iz mestnih krajevnih skupnosti (43,7%), 36% jih je iz primestij, 20,3% pa jih živi v vaških skupnostih. Med odgovarjajočimi je 38,7% tistih z nižjo stopnjo izobrazbe (nedokončana osnovna šola in dokončana poklicna šola), 40% jih ima dokončano srednjo šolo, 21,4% pa višjo, visoko šolo ali magisterij/doktorat. Največ anketiranih prebivalcev je slovenske narodnosti (75,2%), sledijo jim anketiranci hrvaške (10,1%) in italijanske (6,8%) narodnosti. Manjštevilični pripadniki drugih narodnih skupnosti so bili, zato da se je zadostilo pogoju številčne zastopanosti, pri obdelavi podatkov združeni v eno skupino pripadnikov "ostalnih narodov nekdanje Jugoslavije", ki je tako predstavljala 7,9% vseh vprašanih. Približno polovica anketiranih je avtohtonih

prebivalcev Slovenske Istre (47,6%), polovica pa priseljencev (52,4%), bodisi iz notranjosti Slovenije ali iz republik nekdanje Jugoslavije in drugih držav. Prejete podatke smo interpretirali z računalniškim statističnim (SPSS) paketom.

Na osnovi teh rezultatov želimo v pričujočem prispevku analizirati odnos celotne družbene skupnosti Slovenske Istre do avtohtone italijanske manjšine in institucionalizirane dvojezičnosti kot izraza ene temeljnih pravic te avtohtone etnične skupnosti.

1. MAKRO RAVEN

Po podatkih zadnjega popisa prebivalstva Republike Slovenije se je število pripadnikov italijanske narodne skupnosti v Slovenski Istri v zadnjih desetih letih občutno zmanjšalo,¹ kar je v javnosti sprožilo različne odzive. Nekateri ta upad razumejo kot posledico neustreznih državnih in lokalnih ukrepov ter širšega družbenega odnosa do manjšine (predvsem predstavniki manjšine same, prim. Za več strpnosti, 2003), drugi del javnosti pa poudarja tudi pomen same manjšine kot pomembnega akterja lastne usode (prim. Gorjup - Posinkovič, 2003; Maršič, 2003). Vendar pa iz zadnjega popisa lahko hkrati ugotovimo, da je glede na popis iz leta 1991 število prebivalcev z italijanskim maternim jezikom ostalo skorajda nespremenjeno.² Čeprav se torej odpira vprašanje, ali gre v zadnjih desetih letih za dejanski upad številčnosti italijanske manjšine ali bolj za problem jasnega izrekanja narodne pripadnosti, pa omenjeni podatki v vsakem primeru kažejo na spreminjanje določenih družbenih razmerij bodisi v odnosu manjšinske skupnosti na eni in večinskega prebivalstva in lokalne ter državne skupnosti na drugi strani bodisi znotraj manjšine same. V nadaljevanju predstavljamo nekatere podatke, ki bodo pomagali osvetliti makro strukturo odnosa do italijanske manjšine, tako z vidika pripadnikov le-te kot tudi večinske in drugih narodnih skupnosti ter širše družbene skupnosti v Slovenski Istri.

1.1. Obseg pravic in opaznost italijanske manjšine

V globalnih stališčih do pravic italijanske manjšine, ki so jih izrazili anketiranci (tabela 1, graf 1), se odraža splošna naklonjenost do italijanske manjšine v Slovenski Istri; kar 70,9% anketiranih prebivalcev namreč italijanski manjšini "privošči" pravice, ki jih slednja že ima, oziroma meni, da bi jih morala imeti celo še več (8,0%). Vendar pa je tudi odstotek tistih, ki menijo, da ima italijanska manjšina že tako preveč pravic (20,3%), še vedno precej visok (1/5 vseh anketirancev). Zanimivo je,

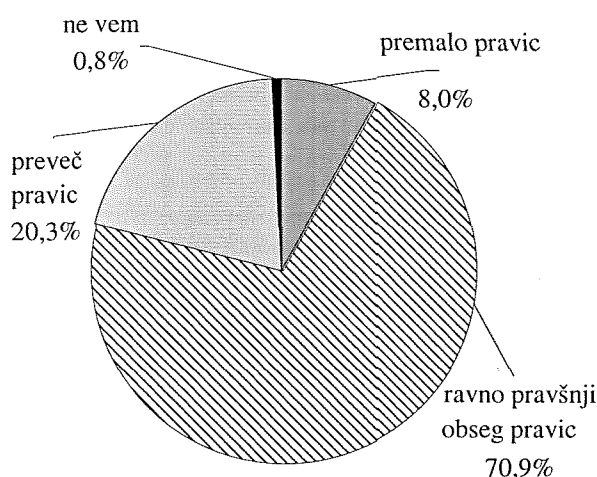
1 Po popisu iz leta 1991 je bilo v Sloveniji pripadnikov italijanske manjšine 2.959, medtem ko je zadnji popis, tj. iz leta 2002, zabeležil le 2.258 prebivalcev italijanske narodnosti (SURs, 2002).

2 Po popisu iz leta 1991 je bilo v Sloveniji prebivalcev z italijanskim maternim jezikom 3882, leta 2002 pa 3762 (SURs, 2002).

da je pri tej postavki odstotek neopredeljenih anketirancev izredno nizek (0,8%), kar bi utegnilo pomeniti, da gre vsaj za pomembno, če že ne kočljivo vprašanje, saj imajo skoraj vsi anketiranci do njega oblikovano neko stališče.

Tabela 1: "Italijanska manjšina v našem okolju ima":
Table 1: "In our environment, the Italian minority has":

	FREKVENCE	ODSTOTKI
premalo pravic	29	8,0%
ravno pravišnji obseg pravic	258	70,9%
preveč pravic	74	20,3%
ne vem	3	0,8%
SKUPAJ	364	100,0%

Graf 1: "Italijanska manjšina v našem okolju ima".
Graph 1: "In our environment, the Italian minority has".

Če rezultate analiziramo glede na narodnostno pripadnost anketirancev (tabela 2), je zanimivo, da se večina pripadnikov vsake izmed anketiranih narodnosti strinja s tem, da ima italijanska manjšina v Slovenski Istri ravno pravišnji obseg pravic. Vendar pa je analiza variance pokazala, da obstajajo statistično značilne razlike o razsežnosti pravic italijanske manjšine s strani anketirancev glede na njihovo narodnost,³ in sicer obstaja statistično značilna razlika med stališči anketirancev italijanske in vseh ostalih narodnosti. Čeprav je tudi med pripadniki italijanske manjšine največ (48,1%) takih, ki menijo, da ima njihova narodna skupnost zagotovljen ravno pravišnji obseg pravic, pa je med njimi, v primerjavi z anketiranci preostalih narodnosti, priča-

kovano prisoten veliko večji odstotek (40,7%) takih, ki menijo, da ima italijanska manjšina premalo pravic. Zanimiv je tudi podatek, da znaten odstotek Slovencev (20,2%), posebej pa še Hrvatov (32,4%) in pripadnikov ostalih narodov nekdanje Jugoslavije (30,4%) meni, da imajo Italijani v Slovenski Istri preveč pravic.

Tabela 2: "Italijanska manjšina v našem okolju ima" glede na narodno pripadnost:
Table 2: "In our environment, the Italian minority has" in view of ethnic affiliation:

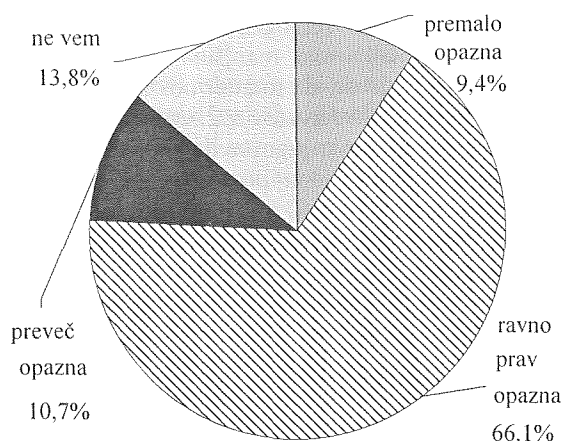
NARODNA PRIPADNOST					
		Slovenci	Italijani	Hrvat	ostali narodi nekdanje Jugoslavije
premalo pravic	FREKVENCE	14	11	2	0
	ODSTOTKI	5,2%	40,7%	5,9%	0%
ravno pravišnji obseg pravic	FREKVENCE	199	13	21	16
	ODSTOTKI	74,5%	48,1%	61,8%	69,6%
preveč pravic	FREKVENCE	54	0	11	7
	ODSTOTKI	20,2%	0%	32,4%	30,4%
ne vem	FREKVENCE	0	3	0	0
	ODSTOTKI	0%	11,1%	0%	0%
SKUPAJ	FREKVENCE	267	27	34	23
	ODSTOTKI	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Z zgornjimi rezultati se delno ujemajo tudi ugotovitve o opaznosti italijanske narodne skupnosti v javnem življenju (tabela 3, graf 2).

Tabela 3: "V javnem življenju Slovenske Istre (mediji, prireditve, javne funkcije) je italijanska manjšina":
Table 3: "In Slovene Istria's public life (mass media, manifestations, public offices), the Italian minority is":

	FREKVENCE	ODSTOTKI
premalo opazna	43	9,4%
ravno prav opazna	302	66,1%
preveč opazna	49	10,7%
ne vem	63	13,8%
SKUPAJ	457	100,0%

3 Analiza variance pa pri tem vprašanju ni pokazala statistično pomembnih razlik med stališči anketirancev glede na spol, izobrazbo, starost, avtohotnost in versko pripadnost.

Graf 2: "V javnem življenju Slovenske Istre (mediji, prireditve, javne funkcije) je italijanska manjšina".

Graph 2: "In Slovene Istria's public life (mass media, manifestations, public offices), the Italian minority is".

Večina izprašanih (76,6%) namreč soglaša, da je obstoječe stanje z vidika zaznavanja prisotnosti italijanske manjšine v javnosti ustrezno, kar 10,9% anketirancev celo meni, da bi lahko bila še bolj opazna. Navedeni odstotki se v veliki meri pokrivajo z odstotki tistih, ki menijo, da ima italijanska manjšina ravno pravnji ali celo še premejšhen obseg zagotovljenih pravic. Med anketiranci pa je kljub vsemu tudi 12,4% prepričanih, da bi italijanska manjšina morala biti manj opazna.

Tabela 4: "V javnem življenju Slovenske Istre (mediji, prireditve, javne funkcije) je italijanska manjšina" glede na narodno pripadnost:

Table 4: "In Slovene Istria's public life (mass media, manifestations, public offices), the Italian minority is" in view of ethnic affiliation:

NARODNA PRIPADNOST					
		Slovenci	Italijani	Hrvati	ostali narodi nekdanje Jugoslavije
premalo opazna	FREKVENCE	22	13	4	2
	ODSTOTKI	6,6%	43,3%	8,9%	5,7%
ravno prav opazna	FREKVENCE	230	15	28	20
	ODSTOTKI	69,1%	50,0%	62,2%	57,1%
preveč opazna	FREKVENCE	37	0	9	3
	ODSTOTKI	11,1%	0%	20,0%	8,6%
ne vem	FREKVENCE	44	2	4	10
	ODSTOTKI	13,2%	6,7%	8,9%	28,6%
SKUPAJ	FREKVENCE	333	30	45	35
	ODSTOTKI	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

V skladu s pričakovanji obstajajo statistično značilne razlike v stališčih v zvezi z opaznostjo italijanske manjšine glede na narodno pripadnost anketirancev. Iz tabele 4 je razvidno, da se mnenja Italijanov močno razlikujejo od mnenj Slovencev, Hrvatov in anketirancev iz ostalih republik nekdanje Jugoslavije, saj so prvi (takih je kar 43,3%) dosti bolj kot ostali prepričani, da je italijanska manjšina preveč izpostavljena v javnem življenju Slovenske Istre.

Poleg tega obstajajo statistično značilne razlike v stališčih do opaznosti italijanske manjšine v javnem življenju Slovenske Istre še glede na versko pripadnost, avtohtonost in izobrazbo anketirancev.

Če se je pri rezultatih glede na narodno pripadnost pokazalo, da je največ takih, ki so menili, da je italijanska narodnost preveč opazna, ali pa so bili do tega vprašanja neopredeljeni, med pripadniki hrvaške narodnosti in drugih narodov nekdanje Jugoslavije (tabela 4), je analiza variance pokazala, da več pravoslavcev (18,2%) kot pa katoličanov (11,7%) in ateistov (8,7%) meni, da je italijanska manjšina v Slovenski Istri preveč opazna (tabela 5).

Tabela 5: "V javnem življenju Slovenske Istre (mediji, prireditve, javne funkcije) je italijanska manjšina" glede na versko pripadnost:

Table 5: "In Slovene Istria's public life (mass media, manifestations, public offices), the Italian minority is" in view of religious affiliation:

VERSKA PRIPADNOST					
		katoličani	muslimani	pravoslavci	ateisti
premalo opazna	FREKVENCE	29	0	0	12
	ODSTOTKI	10,3%	0%	0%	9,4%
ravno prav opazna	FREKVENCE	185	10	11	90
	ODSTOTKI	65,6%	71,4%	50,0%	70,9%
preveč opazna	FREKVENCE	33	0	4	11
	ODSTOTKI	11,7%	0%	18,2%	8,7%
ne vem	FREKVENCE	35	4	7	14
	ODSTOTKI	12,4%	28,6%	31,8%	11,0%
SKUPAJ	FREKVENCE	282	14	22	127
	ODSTOTKI	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Vpliv avtohtonosti prebivalcev na stališča o opaznosti italijanske manjšine (tabela 6) je zaznati v tem, da je več anketirancev (89,8%), ki se je na območje Slovenske Istre priselilo pred 15. letom starosti, v primerjavi z avtohtonimi prebivalci (73,1%) in s tistimi, ki so se priselili po 15. letu starosti (71,5%), naklonjenih opaznosti italijanske manjšine v javnem življenju Slovenske Istre. Obenem ima ista skupina v primerjavi z

ostalima dvema najbolj izoblikovano stališče do opaznosti italijanske manjšine (le 3,8% odgovorov "ne vem"), odgovor "preveč opazna" pa so najredkeje podali prav člani te skupine (6,3%). Na osnovi teh podatkov bi lahko sklepali, da opaznost italijanske manjšine najbolj sprejemajo anketiranci, ki so se v Slovensko Istro priselili pred 15. letom starosti, kar lahko razložimo z dejstvom, da je pri njih proces akulturacije, v katerem so bili - največkrat brez zgodovinske obremenjenosti - soočeni s sobivanjem slovenske in italijanske avtohtone kulture tega območja, potekal v zgodnjem otroškem obdobju, zaradi česar je bil tudi najbolj učinkovit. Nasprotno so priseljeni po 15. letu starosti do vprašanja vidnosti italijanske manjšine relativno najbolj brezbrizni (največji odstotek odgovorov "ne vem" – 17,7%), avtohtoni prebivalci Slovenske Istre pa glede tega najbolj občutljivi (največji odstotek odgovorov "preveč opazna" - 12,5%).

Tabela 6: "V javnem življenju Slovenske Istre (mediji, prireditve, javne funkcije) je italijanska manjšina" glede na avtohtonost:

Table 6: "In Slovene Istria's public life (mass media, manifestations, public offices), the Italian minority is" in view of autochthonism:

AVTOHTONOST				
		avtohtoni	priseljeni pred 15. letom	priseljeni po 15. letu
premalo opazna	FREKVENCE	16	11	16
	ODSTOTKI	7,4%	13,9%	10,1%
ravno prav opazna	FREKVENCE	142	60	97
	ODSTOTKI	65,7%	75,9%	61,4%
preveč opazna	FREKVENCE	27	5	17
	ODSTOTKI	12,5%	6,3%	10,8%
ne vem	FREKVENCE	31	3	28
	ODSTOTKI	14,4%	3,8%	17,7%
SKUPAJ	FREKVENCE	216	79	158
	ODSTOTKI	100,0%	100,0%	100,0%

Z vidika izobrazbenega vpliva lahko ugotovimo (tabela 7), da anketiranci z nedokončano osnovno šolo (16,7%) v primerjavi z anketiranci z dokončano osnovno (4,1%) ali poklicno šolo (2,8%) pogosteje menijo, da je italijanska manjšina v javnem življenju na področju Slovenske Istre premalo opazna, kar verjetno lažje pripišemo manjši razgledanosti kot pa poglobljenemu razmisleku o obsegu javne opaznosti italijanske manjšine. Pri tej skupini namreč hkrati zasledimo tudi največji odstotek (16,7%) tistih, ki menijo, da je italijanska

manjšina v javnosti preveč opazna. Nasprotno pa je med anketiranimi prebivalci z dokončano višjo ali visoko šolo kar precej (12,4%) takih, ki se jim zdi italijanska manjšina premalo opazna, in najmanj (7,2%) tistih, ki menijo, da je preveč opazna, na osnovi česar lahko sklepamo, da višja izobrazba pomeni tudi višjo zavest o potrebi javno izražene prisotnosti italijanske manjšine in morda tudi višjo raven strpnosti. O večji strpnosti višje izobraženih govori tudi analiza še nekaterih drugih načelnih stališč do dvojezičnosti in kulturne raznolikosti, ki jih je zajela v uvodu predstavljena raziskava (glej Furlan, 2003).

Tabela 7: "V javnem življenju Slovenske Istre (mediji, prireditve, javne funkcije) je italijanska manjšina" glede na izobrazbo:

Table 7: "In Slovene Istria's public life (mass media, manifestations, public offices), the Italian minority is" in view of education background:

IZOBRAZBA						
		nedo- končana osnovna šola	dokon- čana osnov- na šola	dokon- čana poklic- na šola	dokon- čana srednja šola	višja, visoka šola, fakul- teta
premalo opazna	FREKVENCE	5	3	2	21	12
	ODSTOTKI	16,7%	4,1%	2,8%	11,5%	12,4%
ravno prav opazna	FREKVENCE	10	48	50	125	68
	ODSTOTKI	33,3%	64,9%	70,4%	68,7%	70,1%
preveč opazna	FREKVENCE	5	7	10	19	7
	ODSTOTKI	16,7%	9,5%	14,1%	10,4%	7,2%
ne vem	FREKVENCE	10	16	9	17	10
	ODSTOTKI	33,3%	21,6%	12,7%	9,3%	10,3%
SKUPAJ	FREKVENCE	30	74	71	182	97
	ODSTOTKI	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Opazovani vprašani o obsegu pravic italijanske manjšine in opaznosti le-te v javnem življenju Slovenske Istre lahko sicer obravnavamo kot dve plati iste medalje, tj. kot dva kazalca družbenega sprejemanja zakonsko priznanih posebnih pravic avtohtone italijanske manjšine, po drugi strani pa se bistveno razlikujeta s perspektive vloge, ki jo pri oblikovanju tega konsenza igra italijanska manjšina sama. Pri obsegu pravic gre namreč za uzakonjene pravice, ki jih slovenska država priznava avtohtonima manjšinama na območju Republike Slovenije, tj. madžarski in italijanski, in pri tem postavlja manjšino v vlogo objekta, ki se sicer s tem obsegom pravic lahko strinja ali pa tudi ne, vendar obstoječega stanja brez ustreznih zakonskih

sprememb ne more spreminjati. Drugače pa je intenzivnost prisotnosti manjšine v javnosti na osnovi teh istih pravic v veliki meri prepuščena manjšini sami. Glede na to, da so si odstotki vseh anketiranih prebivalcev pa tudi posameznih narodnih skupnosti (med njimi tudi Italijanov) pri obeh vprašanjih dokaj sorodni, lahko sklepamo, da obstaja med pripadniki italijanske manjšine dokaj podoben odstotek onih, ki so z obstoječim stanjem zadovoljni, in odstotek tistih, ki menijo, da bi bodisi država lahko bolj poskrbela zanje bodisi bi morali tudi sami biti bolj aktivni v javnem življenju Slovenske Istre. Ostali anketirani prebivalci (med katerimi je največ pripadnikov večinske, tj. slovenske skupnosti) pa v veliki večini menijo, da država za italijansko manjšino dovolj dobro skrbi in da je le-ta v skladu s tem v vsakdanjem življenju dovolj opazna; manjši odstotek pa meni, da je za italijansko manjšino še predobro poskrbljeno, zaradi česar je le-ta v javnosti še preveč opazna. Odstotek onih, ki menijo, da bi italijanska manjšina morala imeti večji obseg pravic in biti v javnosti še bolj opazna, pa je skorajda zanemarljiv.

2. MIKRO RAVEN

V nadaljevanju raziskave nas je zanimalo, kako se omenjena stališča o družbenem statusu italijanske manjšinske skupnosti odražajo na mikro nivoju vsakdanjih družbenih praks. Glede na to, da je uradno priznana dvojezičnost ena od v javnosti najbolj opaznih posledic družbenega konsenza o priznanju avtohtonosti italijanske manjšine in kot taka ena od njenih osnovnih zakonsko določenih pravic, smo družbene relacije italijanske manjšine in ostalega prebivalstva Slovenske Istre preverjali skozi prizmo odnosa do različnih področij vsakdanjega življenja, kjer igra dvojezičnost bistveno vlogo.

2.1. Sporazumevalna zmožnost v italijanskem jeziku

V skladu s statusom italijanskega kot (poleg slovenske) uradnega jezika na narodnostno mešanem področju Slovenske Istre sta bila v petdesetih letih 20. stoletja zasnovani tudi jezikovna in šolska politika za ta del Slovenije, ki sta si za cilj zastavili z vidika razmerja posameznik – družba družbeno priznati ali institucionalno dvojezičnost, z vidika števila govorcev pa skupinsko ali kolektivno dvosmerno dvojezičnost v slovenskem in italijanskem jeziku. Sistem dvojezičnih šol v Slovenski Istri tako zajema osnovne in srednje šole s slovenskim učnim jezikom in italijanskim jezikom kot obveznim učnim predmetom ter osnovne in srednje šole z italijanskim učnim jezikom in slovenskim jezikom kot obveznim učnim predmetom (Mikolič, 2003, 79).

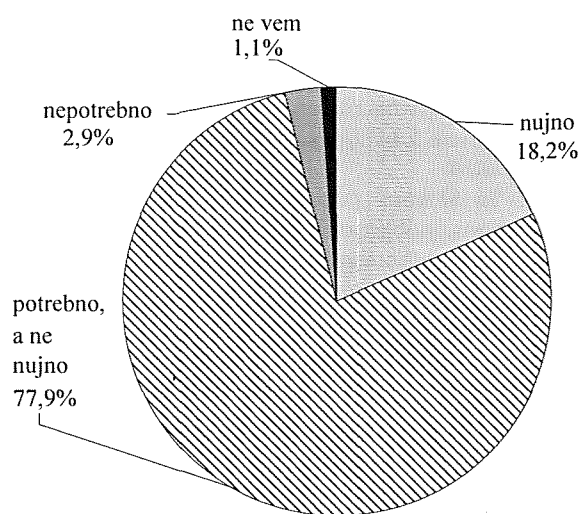
S tega vidika nas je zanimalo, kakšen pomen po petdesetih letih tega zahtevnega družbenega projekta pre-

bivalstvo Slovenske Istre prisoja sporazumevalni zmožnosti v italijanskem jeziku v tem prostoru.

Tabela 8: "Za tistega, ki živi v obalnih mestih, je znanje italijanščine":

Table 8: "For those living in coastal towns, the knowledge of Italian is":

	FREKVENCE	ODSTOTKI
nujno	83	18,2%
potrebno, a ne nujno	355	77,9%
nepotrebno	13	2,9%
ne vem	5	1,1%
SKUPAJ	456	100,0%

Graf 3: "Za tistega, ki živi v obalnih mestih, je znanje italijanščine".

Graph 3: "For those living in coastal towns, the knowledge of Italian is".

Velika večina izprašancev (78,7%) meni, da je znanje italijanščine za prebivalce obalnih mest "potrebno, a ne nujno", da je "nujno", jih meni 18,4%, da je "nepotrebno", pa le 2,9%. Čeprav so odgovori po eni strani predvidljivi, saj komunikacijska kompetenca v italijanščini za učinkovito sporazumevanje v obravnavanem prostoru ni neobhodna, glede na to, da je večina prebivalcev slovenske narodnosti, poleg tega pa slovensščino kot uradni državni jezik obvlada – na nižji ali višji ravni – tudi večina pripadnikov ostalih narodnih skupnosti. Kljub temu bi lahko pričakovali višji odstotek odgovorov, da je znanje italijanščine "nujno", saj ima ob uzakonjeni formalni dvojezičnosti na opazovanem področju znanje italijanskega jezika tudi močan simbolni pomen, tako za italijansko manjšino kot identiteto tega prostora (tabela 8, graf 3).

Z vidika pomena, ki ga pripisujejo zmožnosti spo-

razumevanja v italijanskem jeziku, se pomembno razlikujejo posamezne starostne skupine. Namreč če vprašanje o nujnosti znanja italijanščine za prebivalce obalnih občin pogledamo z vidika starosti anketirancev (tabela 9), vidimo, da obstajajo statistično značilne razlike predvsem med skupino najmlajših anketirancev in skupino anketirancev med 48. in 57. letom starosti ter med skupino 28-37 let starih anketirancev in, ponovno, skupino med 48. in 57. letom starosti. Iz tabele 9 vidimo, da je zaslediti bistveno razliko predvsem pri odgovoru "nujno", kjer vidimo, da obe mlajši generaciji v veliko večji meri kot katerakoli druga skupina menita, da je poznavanje italijanščine v obalnih mestih nujno ter da nihče iz omenjenih mlajših skupin ni izrazil mnenja, da je poznavanje italijanščine nepotrebno. Omenjeni rezultati kažejo, da mlajši anketiranci bolj kot starejši sprejemajo istrsko dvojezičnost kot nujno in samo po sebi umevno dejstvo, kar je prav gotovo tudi posledica jezikovno specifičnega priobalnega šolskega kurikula, ki sta ga bili deležni obe izstopajoči skupini, generacije pred njima pa še ne. Kot kažejo nekatere raziskave (Mikolič, 2002, 2003), je tudi raven dvojezičnosti pri mlajših generacijah višja kot pri starejših.

Tabela 9: "Za tistega, ki živi v obalnih mestih, je znanje italijanščine" glede na starost:

Table 9: "For those living in coastal towns, the knowledge of Italian is" in view of age:

STAROST		18-27	28-37	38-47	48-57	58-67	nad 68
nujno	FREKVENCE	22	19	13	6	13	9
	ODSTOTKI	25,0%	29,7%	14,0%	7,1%	21,3%	14,3%
potrebno, a ne nujno	FREKVENCE	65	45	76	71	46	50
	ODSTOTKI	73,9%	70,3%	81,7%	84,5%	75,4%	79,4%
nepotrebno	FREKVENCE	0	0	4	4	1	4
	ODSTOTKI	0%	0%	4,3%	4,8%	1,6%	6,3%
ne vem	FREKVENCE	1	0	0	3	1	0
	ODSTOTKI	1,1%	0%	0%	3,6%	1,6%	0%
SKUPAJ	FREKVENCE	88	64	93	84	61	63
	ODSTOTKI	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Prav tako obstaja statistično značilna razlika med stališči do potrebe znanja italijanskega jezika v obalnih mestih med priseljenimi pred 15. letom starosti na eni ter priseljenimi po 15. letu starosti. Glede na rezultate, ki so prikazani v tabeli 10, najbolj izstopa razlika v odstotku anketirancev, ki so pri postavitvi izbrali odgovor "nujno"; tako stališče je izrazilo 26,6% priseljenih pred 15. letom, medtem ko najdemo med priseljenimi po 15. letu le 12,7% anketirancev, ki so mnenja, da je poznavanje italijanščine nujno. Sklepamo, da so se priseljenci, ki so se priselili pred 15. letom, v okolje vživel

bolje od tistih, ki so se priselili kasneje, in so najbrž tudi zaznali poseben pomen, ki ga ima poznavanje italijanščine v tem prostoru.

Tabela 10: "Za tistega, ki živi v obalnih mestih, je znanje italijanščine" glede na avtohtonost:

Table 10: "For those living in coastal towns, the knowledge of Italian is" in view of autochthonism:

AVTOHTONOST		avtohtoni	priseljeni pred 15. letom	priseljeni po 15. letu
nujno	FREKVENCE	41	21	20
	ODSTOTKI	19,0%	26,6%	12,7%
potrebno, a ne nujno	FREKVENCE	171	56	126
	ODSTOTKI	79,2%	70,9%	79,7%
nepotrebno	FREKVENCE	1	2	10
	ODSTOTKI	0,5%	2,5%	6,3%
ne vem	FREKVENCE	3	0	2
	ODSTOTKI	1,4%	0%	1,3%
SKUPAJ	FREKVENCE	216	79	158
	ODSTOTKI	100,0%	100,0%	100,0%

Seveda se simbolnega pomena italijanščine najbolj zavedajo pripadniki italijanske manjšine, vsaj za nekatere pripadnike, ki imajo nižjo raven kompetence v slovenskem jeziku (predvsem starejše generacije, ki niso bile deležne pouka slovenskega jezika), pa ima kolektivna dvojezičnost tudi funkcionalno vrednost, saj bi sicer bila njihova komunikacija v družbeni interakciji onemogočena. Tako v skladu s pričakovanji obstaja statistično značilna razlika med stališči do vprašanja poznavanja italijanskega jezika, ki so jih izrazili pripadniki italijanske narodnostne skupnosti, ter stališči, ki so jih do istega stališčnega predmeta izrazili pripadniki vseh ostalih narodov nekdanje Jugoslavije.

Če si nekoliko natančneje ogledamo tabelo 11, vidimo, da med osebami, ki menijo, da je znanje italijanščine nepotrebno, ne najdemo nobenega Italijana in prav tako nobenega Hrvata, odstotek tako mislečih Slovencev je nizek (2,7%), medtem ko je med anketiranci ostalih narodnosti nekdanje Jugoslavije kar 9,1% oseb tega mnenja. Kot pri številnih drugih podatkih iz opravljene raziskave (Sedmak et al., 2002), tudi tukaj opažamo, da so pripadniki "ostalih narodov nekdanje Jugoslavije" do italijanščine in vsega, kar je povezano s prisotnostjo Italijanov kot avtohtonega prebivalstva na območju Slovenske Istre, manj odprti. Iz zbranih podatkov sicer le težka ugotovimo, ali gre pri priseljencih iz nekdanje Jugoslavije le za nezainteresiranost za manjšinsko problematiko ali pa morda celo za omalovažujoč odnos, ki izvira iz nekakšnega občutka, da če za bivanje v tem prostoru ni potrebno znanje ostalih neslovenskih

jezikov, niti znanje italijanščine ni potrebno. Navedena ugotovitev kaže, da ostajajo stališča pripadnikov ostalih narodov nekdanje Jugoslavije, pa čeprav se na splošno le-ti na Slovenski obali ne počutijo diskriminirane (Abram, Černe, Furlan, 1999) ter se skušajo karseda uspešno vklopiti v lokalno življenje (Sedmak, 2002), kljub vsemu drugačna od stališč avtohtonih prebivalcev ter deloma od stališč Hrvatov, za katere je bilo v isti raziskavi tudi ugotovljeno, da izražajo stališča, ki se locirajo vmes med avtohtona in priseljeniška (Sedmak et al., 2002).

Tabela 11: "Za tistega, ki živi v obalnih mestih, je znanje italijanščine" glede na narodno pripadnost:
Table 11: "For those living in coastal towns, the knowledge of Italian is", in view of ethnic affiliation:

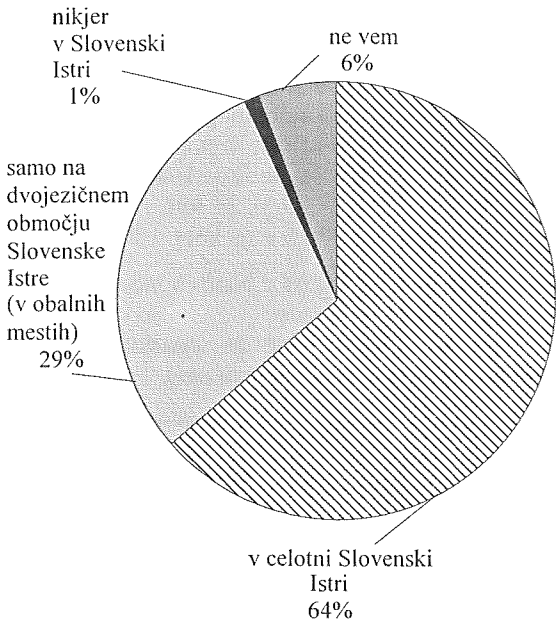
NARODNA PRIPADNOST					
		Slovenci	Italijani	Hrvati	ostali narodi nekdanje Jugoslavije
nujno	FREKVENCE	57	14	7	2
	ODSTOTKI	17,4%	46,7%	15,6%	6,1%
potrebno, a ne nujno	FREKVENCE	262	16	38	28
	ODSTOTKI	79,9%	53,3%	84,4%	84,8%
nepotrebno	FREKVENCE	9	0	0	3
	ODSTOTKI	2,7%	0%	0%	9,1%
SKUPAJ	FREKVENCE	328	30	45	33
	ODSTOTKI	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

2.2 Poučevanje italijanskega jezika

V povezavi z odgovori na vprašanje o nujnosti znanja italijanskega jezika v obalnih mestih so zanimiva stališča anketirancev glede teritorialne razširjenosti formalnega poučevanja tega jezika. Namreč čeprav po mnenju večine komunikacijska kompetenca v italijanščini v mestih Slovenske Istre ni nujna, pač pa "le" potrebna, pa večina izprašanih (63,5%) meni, da bi bilo dobro, če bi se italijanski jezik kot drugi jezik poučeval na vseh šolah s slovenskim učnim jezikom v Slovenski Istri, in ne le tistih na dvojezičnem območju te regije, kot je to zakonsko določeno in v praksi tudi izvajano (tabela 12, graf 4).⁴

Tabela 12: "Dobro je, da se na šolah s slovenskim učnim jezikom poučuje italijanščina":
Table 12: "It is good that in schools with Slovene as the language of instruction, the Italian language is taught":

	FREKVENCE	ODSTOTKI
v celotni Slovenski Istri	289	63,5%
samo na dvojezičnem območju Slovenske Istre (v obalnih mestih)	134	29,5%
nikjer v Slovenski Istri	5	1,1%
ne vem	27	5,9%
SKUPAJ	455	100,0%

Graf 4: "Dobro je, da se na šolah s slovenskim učnim jezikom poučuje italijanščina".
Graph 4: "It is good that in schools with Slovene as the language of instruction, the Italian language is taught".

Natančnejša analiza je pokazala, da se v stališčih do vprašanja poučevanja italijanščine na slovenskih šolah anketiranci pomembno razlikujejo glede na starost.

4 Italijanščina kot obvezni predmet se izvaja le na šolah s slovenskim učnim jezikom, ki se nahajajo na dvojezičnem območju Slovenske Istre; na nekaterih osnovnih šolah, ki so izven tega območja, se italijanski jezik poučuje kot izbirni (fakultativni) predmet.

Tabela 13: "Dobro je, da se na šolah s slovenskim učnim jezikom poučuje italijanščina" glede na starost:
Table 13: "It is good that in schools with Slovene as the language of instruction, the Italian language is taught" in view of age:

STAROST		18-27	28-37	38-47	48-57	58-67	nad 68
v celotni Slovenski Istri	FREKVENCE	51	51	65	49	39	33
	ODSTOTKI	58,0%	79,7%	69,9%	59,0%	63,9%	52,4%
samo na dvojezičnem območju Slovenske Istre (v obalnih mestih)	FREKVENCE	35	10	25	27	18	18
	ODSTOTKI	39,8%	15,6%	26,9%	32,5%	29,5%	28,6%
nikjer v Slovenski Istri	FREKVENCE	0	1	0	1	0	3
	ODSTOTKI	0%	1,6%	0%	1,2%	0%	4,8%
ne vem	FREKVENCE	2	2	3	6	4	9
	ODSTOTKI	2,3%	3,1%	3,2%	7,2%	6,6%	14,3%
SKUPAJ	FREKVENCE	88	64	93	83	61	63
	ODSTOTKI	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Glede na starost izprašancev obstaja statistično značilna razlika med stališči anketirancev, starih od 28 do 47 let (skupina od 28 do 37 in skupina od 38 do 47 let), na eni ter stališči anketirancev, starih nad 68 let, na drugi strani. Kot je videti iz tabele 13, anketiranci mlajših skupin v primerjavi s starejšo skupino pogosteje odgovarjajo, da je poučevanje italijanščine na šolah s slovenskim učnim jezikom dobrodošlo v celotni Slovenski Istri, s čimer izkazujejo večjo naklonjenost pouku italijanščine. Poleg tega je med anketiranci nad 68 let najti tudi največ (14,3%) takih, ki so na postavko odgovorili z "ne vem", kar pomeni, da ima ta starostna skupina o vprašanju, ki se nanaša na področje vzgoje in izobraževanja oziroma šolskega sistema in je zato zanje manj aktualno, najmanj izrazito oblikovano stališče. Ti rezultati nedvomno potrjujejo nekatere predhodne raziskave (Mikolič, 2003), da so mlajše generacije - tudi zaradi dosežene višje ravni dvojezičnosti - bolj odprte do vprašanj italijanskega jezika kot starejše starostne skupine. S tega vidika pa nekoliko preseneča podatek, da največji odstotek (39,8%) tistih, ki menijo, da je poučevanje italijanščine smiselno samo na dvojezičnem območju Slovenske Istre, zaslediti prav pri najmlajši anketirani starostni skupini, tj. pri anketirancih, starih od 18 do 27 let, kar morda kaže tudi na težnjo mladih po

doslednem upoštevanju sprejetih zakonskih določil v nasprotju s primeri, ko so le-ta kršena, pa naj si bodo presežena ali pa omejena.

Tabela 14: "Dobro je, da se na šolah s slovenskim učnim jezikom poučuje italijanščina" glede na narodno pripadnost:

Table 14: "It is good that in schools with Slovene as the language of instruction, the Italian language is taught" in view of ethnic affiliation:

NARODNA PRIPADNOST		Slovenci	Italijani	Hrvati	ostali narodi nekdanje Jugoslavije
v celotni Slovenski Istri	FREKVENCE	211	22	26	20
	ODSTOTKI	63,6%	73,3%	57,8%	60,6%
samo na dvojezičnem območju Slovenske Istre (v obalnih mestih)	FREKVENCE	95	8	14	12
	ODSTOTKI	28,6%	26,7%	31,1%	36,4%
nikjer v Slovenski Istri	FREKVENCE	5	0	0	0
	ODSTOTKI	1,5%	0%	0%	0%
ne vem	FREKVENCE	21	0	5	1
	ODSTOTKI	6,3%	0%	11,1%	3,0%
SKUPAJ	FREKVENCE	332	30	45	33
	ODSTOTKI	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Čeprav analiza variance ni pokazala, da bi bile med stališči posameznih narodnih skupnosti statistično značilne razlike, pa nam analiza povezanosti med stališči in narodno pripadnostjo anketirancev vendarle pokaže na nekatere pomembne vidike tega vprašanja. Iz tabele 14 vidimo, da je pri izprašanih vsake izmed anketiranih narodnosti več kot polovica takih, ki menijo, da je poučevanje italijanščine dobrodošlo na šolah v celotni Slovenski Istri. Najvišji odstotek tako mislečih najdemo seveda pri Italijanih (73,3%), takoj za tem pa s 63,6% sledijo pripadniki večinske, slovenske skupnosti, kar znova kaže na morda celo nekoliko presenetljivo naklonjenost do poučevanja italijanskega jezika tudi izven zakonsko določenega dvojezičnega območja v Slovenski Istri pri večini anketirane populacije.

Positiven odnos do italijanskega jezika in identifikacija italijanske manjšine predvsem prek jezika, ki sta bila izpričana tudi v nekaterih preteklih raziskavah (Mikolič, 2003; Sedmak, 2002), gresta očitno tudi na račun tega, da prebivalstvo Slovenske Istre komunikacijsko kompetenco v italijanskem jeziku in poučevanje le-tega

vidi predvsem kot pozitivno naložbo za prihodnost oziroma za prihodnje rodove, ki bodo skupaj z ostalimi članicami Evropske unije, z Italijo vred, živeli in delali v okviru iste meddržavne zveze. Odnos do konkretnih, današnjih izrazov uradno priznane dvojezičnosti obravnavanega območja namreč ni tako pozitiven.

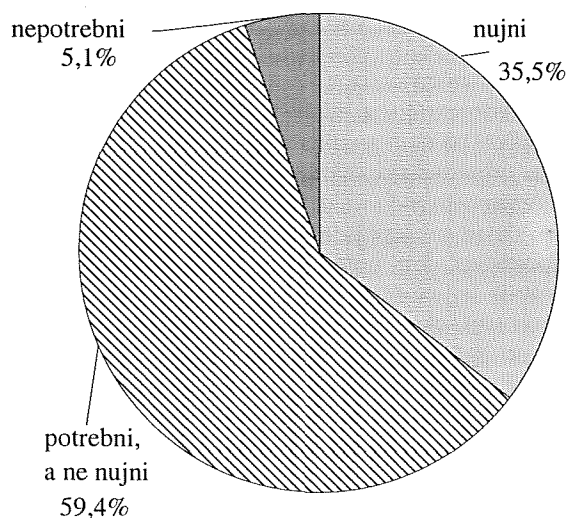
2.3 Dvojezični javni napisi

Podobno kot je večina izprašanega prebivalstva izrazila mnenje, da je znanje italijanskega jezika v obalnih mestih potrebno, a ne nujno, tudi večina (59,4%) meni, da tudi dvojezični javni napisi v obalnih mestih niso nujni, pač pa "samo" potrebni (tabela 15, graf 5). Seveda pa tu izraženo stališče ne izraža le večje ali manjše naklonjenosti italijanskemu jeziku, pač pa tudi (ne)poznavanje predpisov o javni rabi italijanskega jezika ali pa (ne)strinjanje z njimi. V skladu z zakonodajo morajo namreč biti na dvojezičnem območju Slovenske Istre vsi javni napisi dvojezični.

Tabela 15: "Dvojezični javni napisi v obalnih mestih so po vašem mnenju":

Table 15: "Bilingual nameplates and road signs are in your opinion":

	FREKVENCE	ODSTOTKI
nujni	160	35,5%
potrebni, a ne nujni	268	59,4%
nepotrebni	23	5,1%
SKUPAJ	451	100,0%

Graf 5: "Dvojezični javni napisi v obalnih mestih so po vašem mnenju".

Graph 5: "Bilingual nameplates and road signs are in your opinion".

Tabela 15: "Dvojezični javni napisi v obalnih mestih so po vašem mnenju" glede na narodno pripadnost:

Table 15: "Bilingual nameplates and road signs in coastal towns are in your opinion" in view of ethnic affiliation:

		NARODNA PRIPADNOST			
		Slovenci	Italijani	Hrvati	ostali narodi nekdanje Jugoslavije
nujni	FREKVENCE	107	24	14	6
	ODSTOTKI	32,4%	80,0%	31,1%	19,4%
potrebni, a ne nujni	FREKVENCE	207	6	28	21
	ODSTOTKI	62,7%	20,0%	62,2%	67,7%
nepotrebni	FREKVENCE	16	0	3	4
	ODSTOTKI	4,8%	0%	6,7%	12,9%
SKUPAJ	FREKVENCE	330	30	45	31
	ODSTOTKI	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Analiza variance je pokazala, da obstaja statistično značilna razlika med odgovori, ki so jih podali anketirani Italijani, ter odgovori anketirancev vseh ostalih narodnosti, kar je razumljivo, saj so javni napisi eden najočitnejših znakov prisotnosti avtohtone italijanske manjšine, ki se ga le-ta gotovo najbolj zaveda (prim. tabelo 15). Poleg tega se stališča anketirancev slovenske narodnosti razen od italijanskih statistično značilno razlikujejo tudi od stališč pripadnikov ostalih jugoslovanskih narodov, medtem ko se ne razlikujejo od stališč Hrvatov, kar znova – kot v raziskavi še nekajkrat – kaže na to, da so institucionalizirani slovensko-italijanski dvojezičnosti najmanj naklonjeni pripadniki ostalih nekdanjih jugoslovanskih narodov (med temi je tudi največ takih, ki je dvojezične napise proglasilo za nepotrebne, tj. 12,9%, medtem ko tako razmišlja le malo anketiranih prebivalcev drugih narodnosti, med Italijani razumljivo ne najdemo nobenega takšnega).

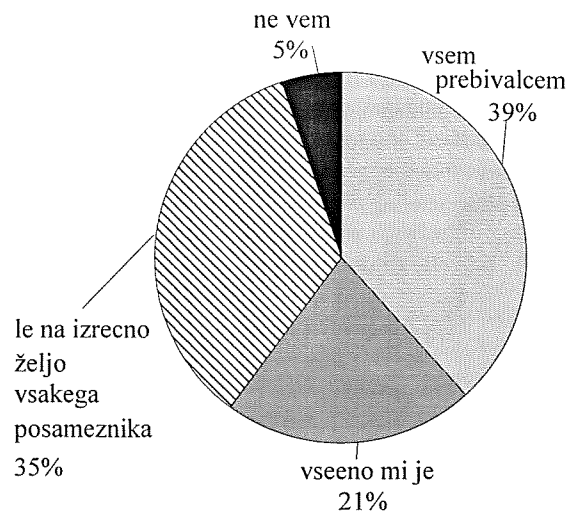
2.4 Dvojezične osebne izkaznice

Podobno kot pri zgornjem vprašanju se tudi v zvezi z jezikom osebnih izkaznic kaže poznavanje obstoječih predpisov in stopnja strinjanja z njimi. Kljub temu, da gre za dokument posebne identifikacijske vrednosti in kljub temu, da so se v javnosti na obeh slovenskih dvojezičnih področjih, slovensko-italijanskem in slovensko-madžarskem pojavljale po slovenski osamosvojitvi težnje po enojezičnih osebnih izkaznicah, pa se je vendarle večina anketiranih prebivalcev (38,4%) odločila za to, da se le-te izdajajo vsem prebivalcem v obeh jezikih. Vendar pa ni majhen niti odstotek tistih, ki meni, da bi moral biti jezik izkaznic odvisen od želje prosilca (34,9%); preseneča tudi indiferenten odnos kar 21,5% vprašanega prebivalstva do tega vprašanja (tabela 16, graf 6).

Tabela 16: "Dvojezične osebne izkaznice bi se v obalnih občinah morale izstavljati":**Table 16: "In coastal councils, bilingual identity cards should be issued:**

	FREKVENCE	ODSTOTKI
vsem prebivalcem	175	38,4%
vseeno mi je	98	21,5%
le na izrecno željo vsakega posameznika	159	34,9%
ne vem	24	5,3%
SKUPAJ	456	100,0%

Graf 6: "Dvojezične osebne izkaznice bi se v obalnih občinah morale izstavljati".**Graph 6: "In coastal councils, bilingual identity cards should be issued.****Tabela 17: "Dvojezične osebne izkaznice bi se v obalnih občinah morale izstavljati" glede na izobrazbo:****Table 17: "In coastal councils, bilingual identity cards should be issued" in view of educational background:**

		IZOBRAZBA				
		nedokončana osnovna šola	dokončana osnovna šola	dokončana poklicna šola	dokončana srednja šola	višja, visoka šola, fakulteta
vsem prebivalcem	FREKVENCE	7	26	27	67	47
	ODSTOTKI	23,3%	35,1%	38,0%	36,8%	48,5%
vseeno mi je	FREKVENCE	5	20	14	40	18
	ODSTOTKI	16,7%	27,0%	19,7%	22,0%	18,6%
le na izrecno željo vsakega posameznika	FREKVENCE	11	25	24	69	30
	ODSTOTKI	36,7%	33,8%	33,8%	37,9%	30,9%
ne vem	FREKVENCE	7	3	6	6	2
	ODSTOTKI	23,3%	4,1%	8,5%	3,3%	2,1%
SKUPAJ	FREKVENCE	30	74	71	182	97
	ODSTOTKI	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Iz primerjave med stališči različno izobraženih anketirancev (tabela 17) izhaja, da se pri vseh izobražbenih kategorijah približno enak odstotek anketirancev (od 31% do 38%) odloča za odgovor "le na izrecno željo vsakega posameznika", medtem ko v zvezi z odgovorom "vsem prebivalcem" izstopajo anketiranci z nedokončano osnovno šolo, ki so se za ta odgovor odločili v manjšem številu (23,3%), ter visoko izobraženi anketiranci, ki so se zanj odločili v večjem številu (48,5%) v primerjavi z drugimi skupinami. Tudi analiza variance je pokazala na statistično značilne razlike med anketiranci z osnovnošolsko in tistimi z višješolsko ali še

višjo izobrazbo v zvezi s tem vprašanjem, pri čemer so anketiranci z nižjo izobrazbo manj naklonjeni splošnemu izstavljanju dvojezičnih osebnih izkaznic. Poleg tega sta skupini z nedokončano oziroma dokončano osnovno šolo na vprašanje pogosteje odgovarjali "ne vem" oz. "vseeno mi je" kot druge skupine (kar 23,3% anketirancev z nedokončano osnovno šolo se je odločilo za odgovor "ne vem" in 27% vprašanih z osnovnošolsko izobrazbo je izbralo odgovor "vseeno mi je"), kar kaže tudi na večjo nezainteresiranost nižje izobraženih anketirancev za jezikovni vidik uradnih osebnih dokumentov na dvojezičnem območju.

Tabela 18: "Dvojezične osebne izkaznice bi se v obalnih občinah morale izstavljati" glede na narodno pripadnost:

Table 18: "In coastal councils, bilingual identity cards should be issued" in view of ethnic affiliation:

NARODNA PRIPADNOST					
		Slovenci	Italijani	Hrvat	ostali narodi nekdanje Jugoslavije
vsem prebivalcem	FREKVENCE	122	21	14	7
	ODSTOTKI	36,6%	70%	31%	21,2%
vseeno mi je	FREKVENCE	78	0	8	9
	ODSTOTKI	23,4%	0%	17,8%	27,2%
le na izrecno željo vsakega posameznika	FREKVENCE	118	9	19	12
	ODSTOTKI	35,4%	30%	42%	36,4%
ne vem	FREKVENCE	15	0	4	5
	ODSTOTKI	4,5%	0%	8,9%	15,2%
SKUPAJ	FREKVENCE	333	30	45	33
	ODSTOTKI	100%	100%	100%	100%

Če pogledamo, kako se odgovori razporejajo po narodnosti anketirancev (tabela 18), vidimo, da je med Italijani najpogostejši delež tistih (70%), ki menijo, da je dvojezične osebne izkaznice potrebno izdajati vsem prebivalcem, medtem ko se preostalih 30% opredeljuje za izdajanje osebnih izkaznic le na izrecno željo prosilca, kar kaže, da tudi sama italijanska manjšina ne vztraja pri že doseženem obsegu posebnih pravic. Po pričakovanjih se nihče od Italijanov ni opredelil za odgovor "vseeno mi je" oz. "ne vem", medtem ko najdemo največji odstotek tako opredeljenih med anketiranci ostalih narodov nekdanje Jugoslavije (27,2% jih je odgovorilo "vseeno mi je", 15,2% pa "ne vem"). Poleg tega večji odstotek tako anketiranih Hrvatov kot pripadnikov ostalih narodov nekdanje Jugoslavije meni, da bi bilo bolje, če bi se dvojezične osebne izkaznice v obalnih

občinah izstavljale le na izrecno željo vsakega posameznika (42% Hrvatov, 36,4% pripadnikov ostalih jugoslovanskih narodov), in ne vsem prebivalcem (31% Hrvatov, 21,2% pripadnikov ostalih jugoslovanskih narodov), kar kaže na v raziskavi večkrat izkazano distanciranje pripadnikov priseljeniških skupnosti od uradne jezikovne politike oz. nestrinjanje z njo. Nekoliko preseneča tudi dokaj velik odstotek tistih anketiranih Slovencev, ki so na vprašanje odgovorili "vseeno mi je" (23,4%), kar kaže na precejšno nezainteresiranost pripadnikov večinske, slovenske skupnosti za vprašanja, povezana z institucionalno dvojezičnostjo v Slovenski Istri. Poleg tega sta si odstotka tistih Slovencev, ki menijo, da bi se dvojezične osebne izkaznice v obalnih občinah morale izstavljati vsem prebivalcem (36,6%), in tistih, ki so prepričani, da bi bilo bolje, če bi se to dogajalo le na izrecno željo vsakega posameznika (35,4%), zelo blizu, kar pomeni, da dobra tretjina vprašanih slovenskih prebivalcev ne podpira zakonsko podprte uradne dvojezičnosti na narodnostno mešanem območju Slovenske Istre, ki vključuje tudi brezpogojno dvojezičnost vseh uradnih dokumentov.

2.5 Televizija Koper – Capodistria

V zvezi s prisotnostjo italijanskega jezika na obravnavanem območju, nas je zanimalo, kako prebivalci sprejemajo obstoječo porazdelitev obsega slovenskega in italijanskega programa na TV Koper – Capodistria. V skladu z ustanovnim namenom in cilji Radia jugoslovanske cone Trsta, ki je l. 1949 nastal "kot manjšinski radio, z namenom povezovanja tega območja in odpiranja meja" (Radio Koper – Capodistria 45 let/anni, 1994), naj bi tudi velik del radijskega in televizijskega programa njegovega naslednika, tj. današnjega RTV centra Koper – Capodistria, potekal v italijanskem jeziku.⁵ Po zadnjem statutu javnega zavoda RTV Slovenija iz l. 1995 regionalni RTV center Koper – Capodistria pripravlja regionalni radijski in televizijski

5 V mnogih publikacijah, nastalih ob priložnostnih obletnicah ustanovitve koprškega radia in zatem televizije, je izpostavljen pomen teh dveh institucij za italijansko manjšino v tedanji Jugoslaviji in današnji Sloveniji, pa tudi za slovensko manjšino v Italiji in primorske poslušalce/gledalce. S tega vidika lahko razumemo večjezično zasnovano koprškega radia in televizije, ki ji lahko sledimo od samega začetka. Tako je Radio Koper v letih od ustanovitve 1949 do 1955 oddajal dnevno 6 ur programa v slovenščini, 5 ur v italijanščini in 1 uro v hrvaščini, nato pa je bilo po podpisu londonskega sporazuma "Zaradi italijanske narodnostne skupnosti, ki ji je po ustavi zagotovljena pravica do informiranja v matičnem jeziku, (...) težišče na programu v italijanščini" (Radio Koper – Capodistria, 1975), zato je koprski radio v letih od 1954 do 1979 oddajal program pretežno v italijanščini z dvema kratkima slovenskima blokoma v jutranjem in večernem času (v l. 1973 je bilo npr. 13 ur programa v italijanščini in 3 ure in 15 minut v slovenščini). Tudi 14-dnevna oddaja Obrežje, tj. prva televizijska oddaja, ki so jo l. 1968 začeli pripravljati na koprski radijski postaji in je pomenila zametek prihodnjega televizijskega programa, je bila namenjena italijanski narodni skupnosti in zato v italijanskem jeziku (oddajala jo je ljubljanska televizija, in sicer od Nanosa proti notranjosti Slovenije s slovenskimi podnapisi). Prav tako so bile v italijanščini prve oddaje TV studia Koper, ki je začel z oddajanjem programa l. 1971. Zametki slovenskega televizijskega programa pa segajo v drugo polovico sedemdesetih let; tako je srednjeročni načrt TV studia Koper – Capodistria l. 1979 predvideval dnevno 4 ure programa v italijanščini in 1 uro v slovenščini. Danes se slovenski in italijanski program Radia Koper – Capodistria oddajata na ločenih oddajnikih; do ločitve je prišlo l. 1979, pri čemer se je program v slovenščini razširil na celodnevni l. 1992. TV Koper – Capodistria oddaja dnevno osem ur programa v italijanskem jeziku, slovenski regionalni program pa teče od ponedeljka do nedelje v shemskem pasu med 18.00 in 19.00 uro, ob ponedeljkah in četrtek pa tudi v večernem pasu med 22.30 in 23.30 uro (RTV Ljubljana Koper Maribor, 1964; Radio Koper – Capodistria, 1975; Radio Koper – Capodistria, 1979; Radio Koper – Capodistria 45 let/anni, 1994; <http://www.rtvlo.si>).

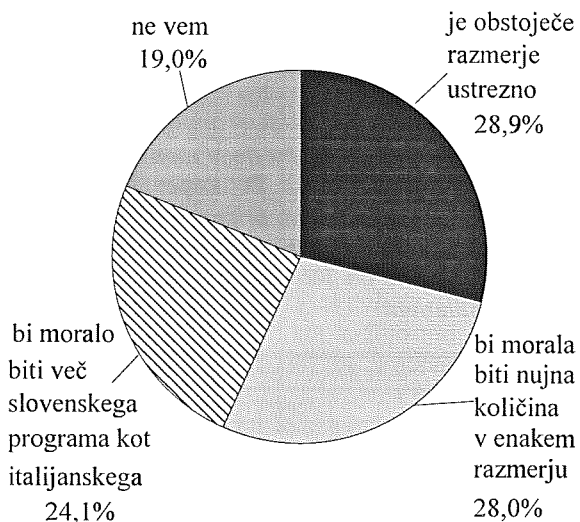
program (v slovenščini) ter radijski in televizijski program v italijanščini (<http://www.rtvlo.si/>). Medtem ko je drugi namenjen predvsem zadovoljevanju specifičnih potreb in interesov italijanske narodne skupnosti, pa je funkcijo prvega po besedah vodje regionalnega RTV centra Koper – Capodistria Dragomirja Mikelića potrebno razumeti znotraj korpusa RTV Slovenije. To pomeni, da bi bila daljši obseg televizijskega regionalnega programa v slovenskem jeziku ali celo ločitev programa v slovenščini in italijanščini na dva kanala funkcionalno in ekonomsko neupravičena (Mikelić, 2003). Večkrat, še posebej v obdobju po slovenski osamosvojitvi, pa se v javnosti pojavljajo vprašanja o smiselnosti takšne programske usmeritve.

Tabela 19: "V zvezi z razmerjem med slovenskim in italijanskim programom na TV Koper menim, da":

Table 19: "Regarding the ratio between Slovene and Italian programmes on TV Koper, I think that":

	FREKVENCE	ODSTOTKI
je obstoječe razmerje ustrezno	131	28,9%
bi morala biti njuna količina v enakem razmerju	127	28,0%
bi moralo biti več slovenskega programa kot italijanskega	109	24,1%
ne vem	86	19,0%
SKUPAJ	453	100,0%

Na obstoj takšnih pomislov kažejo tudi rezultati naše raziskave, saj le 28,9% vprašanih meni, da je obstoječe razmerje ustrezno. Skoraj enak odstotek vprašanih je mnenja, da bi morala biti količina slovenskega in italijanskega jezika na TV Koper – Capodistria v enakem razmerju (28%) oziroma da bi celo moralo biti več slovenskega kot italijanskega programa (24,1%). Tudi pri tem vprašanju zasledimo precejšen odstotek nezainteresiranih (19%).

Graf 7: "V zvezi z razmerjem med slovenskim in italijanskim programom na TV Koper menim, da".

Graph 7: "Regarding the ratio between Slovene and Italian programmes on TV Koper, I think that".

Tabela 20: "V zvezi z razmerjem med slovenskim in italijanskim programom na TV Koper menim, da" glede na izobrazbo:

Table 20: "Regarding the ratio between Slovene and Italian programmes on TV Koper, I think that" in view of educational background:

		IZOBRAZBA				
		nedokončana osnovna šola	dokončana osnovna šola	dokončana poklicna šola	dokončana srednja šola	višja, visoka šola, fakulteta
je obstoječe razmerje ustrezno	FREKVENCE	11	17	24	54	25
	ODSTOTKI	37,9%	23,3%	33,8%	29,8%	25,8%
bi morala biti njuna količina v enakem razmerju	FREKVENCE	2	13	13	63	35
	ODSTOTKI	6,9%	17,8%	18,3%	34,8%	36,1%
bi moralo biti več slovenskega programa kot italijanskega	FREKVENCE	7	25	23	35	18
	ODSTOTKI	24,1%	34,2%	32,4%	19,3%	18,6%
ne vem	FREKVENCE	9	18	11	29	19
	ODSTOTKI	31,0%	24,7%	15,5%	16,0%	19,6%
SKUPAJ	FREKVENCE	29	73	71	181	97
	ODSTOTKI	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Razlika med odgovori, ki so jih glede tega vprašanja podajali različno izobraženi anketiranci sicer ni statistično značilna, kljub temu pa je glede na stopnjo izobrazbe videti nekatere razlike pri stališčih o jeziku televizijskih programov, še posebej pri stališču, po katerem bi moralo biti razmerje med obema jezikoma enako. Tu je namreč zaslediti sorazmerno naraščanje pogostosti izbora tega odgovora z naraščanjem stopnje izobrazbe anketirancev. Morda se to stališče povezuje z višjo ravni dvojezičnosti pri bolj izobraženih (glej Mikolič, 2003) ali pa z domnevno večjo dovzetnostjo za objektivno reševanje medetničnih vprašanj pri višje izobraženih.

Tabela 21: "V zvezi z razmerjem med slovenskim in italijanskim programom na TV Koper – Capodistria menim, da" glede na narodno pripadnost:

Table 21: "Regarding the ratio between Slovene and Italian programmes on TV Koper, I think that" in view of ethnic affiliation:

NARODNA PRIPADNOST					
		Slovenci	Italijani	Hrvati	ostali narodi nekdanje Jugoslavije
je obstoječe razmerje ustrezno	FREKVENCE	87	18	13	8
	ODSTOTKI	26,4%	60,0%	28,9%	24,2%
bi morala biti njuna količina v enakem razmerju	FREKVENCE	94	10	12	7
	ODSTOTKI	28,5%	33,3%	26,7%	21,2%
bi moralo biti več slovenskega programa kot italijanskega	FREKVENCE	79	0	15	12
	ODSTOTKI	23,9%	0%	33,3%	36,4%
ne vem	FREKVENCE	70	2	5	6
	ODSTOTKI	21,2%	6,7%	11,1%	18,2%
SKUPAJ	FREKVENCE	330	30	45	33
	ODSTOTKI	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Večje razlike naletimo pri stališčih o razmerju med slovenskim in italijanskim programom glede na narodno pripadnost, pri čemer se odgovori anketiranih pripadnikov italijanske manjšine statistično značilno razlikujejo od vseh ostalih narodnostnih skupin vprašanih. Na podlagi podatkov, zbranih v tabeli 21, vidimo, da se odstotki odgovorov na posamezne postavke pri Italijanah najbolj neenakomerno razporejajo, saj je največji odstotek tistih, ki jim obstoječe razmerje med slovenskim

in italijanskim programom na TV Koper ustreza (60%), približno pol manj (33,3%) je takih, ki menijo, da bi morala biti zastopanost obeh jezikov bolj enakomerna, medtem ko, kar je razumljivo, nihče ni mnenja, da bi moralo biti več slovenskega kot italijanskega programa. Tudi pri tem vprašanju je očitno, da pripadniki italijanske manjšine sami odstopajo od možnosti, ki so jim bile v preteklosti že omogočene. Majhen odstotek Italijanov se glede vprašanja ni znalo (ali hotelo?) opredeliti. Pri pripadnikih ostalih narodnosti se odstotki odgovorov po posameznih vprašanjih razporejajo bolj enakomerno, v vseh primerih pa je najmanj odstotkov anketirancev odgovorilo z "ne vem".

Zanimivo pa je, da je med pripadniki vseh opazovanih narodnosti zaslediti najmanjši odstotek zagovornikov večje količine slovenskega kot italijanskega programa ravno pri anketiranih Slovencih, medtem ko je delež zagovornikov te rešitve precej višji tako pri Hrvatih kot pri priseljencih iz ostalih republik nekdanje Jugoslavije (še največji pri slednjih: 36,4%). Kljub temu, da so odstotki odgovorov anketiranih Slovencev na posamezne postavke precej enakomerno razporejeni (obstoječe razmerje ustrezno – 26,4%, količina obeh programov v enakem razmerju – 28,5%, več slovenskega kot italijanskega programa – 23,9%), kar pomeni, da se mnenje večinskega prebivalstva deloma razlikuje od italijanski manjšini naklonjene programske politike TV Slovenija oz. TV Koper – Capodistria, pa se torej slovenski prebivalci Slovenske Istre kot avtohtoni prebivalci tega okolja vendarle kažejo kot bolj tolerantni do medijske prisotnosti italijanske manjšine v Slovenski Istri v primerjavi s pripadniki priseljeniških skupin.

ZAKLJUČEK

Spoznanja o strpnosti v medetničnih odnosih v Slovenski Istri, ki so jih prinesle nekatere predhodne raziskave (Mikolič, 2003; Sedmak, 2002; Mikolič, 2001), bi tudi glede na rezultate naše študije nedvomno težko ovrgli, kljub temu pa se pri analizi strukture odnosa prebivalstva Slovenske Istre do avtohtone manjšinske, tj. italijanske narodne skupnosti zdi izredno smiselna uporaba makro in mikro vidika, ki omogoča poglobljen premislek in morebitno revizijo obravnavanega odnosa. Po Fishmanu (1978) je kombinacija sociolingvističnega makro- in mikronivoja, tj. obravnave jezikovne problematike celotnih družbenih skupnosti oziroma zaokroženih geografskih okolij in konkretnih govornih položajev, nujna pri vsaki jezikovni in siceršnji družbeni analizi.

Prav gotovo je prisotnost avtohtone italijanske manjšine dejstvo, ki ga priznava vse prebivalstvo Slovenske Istre ne glede na različne socialnodemografske dejavnike. Iz tega posebnega statusa italijanske manjšine izvirajo tudi njene posebne pravice, ki jih nihče na splošno ne izpodbija, prav tako večina prebivalstva

pristaja na njihov sedanjí obseg in posledíčno na današnjo mero prisotnosti italijanske manjšine v javnosti. Že ta makro pogled na problematiko italijanske skupnosti pa nakazuje, da obstaja, sicer manjštevilični krog populacije, in to tako v okviru same italijanske manjšine, še bolj v okviru večinske, slovenske populacije, nato hrvaške, najbolj pa ostalih priseljeniških skupnosti, ki postavlja doseženo stopnjo zaščite italijanske skupnosti pod vprašaj.

Kritičnost do posebnih pravic italijanske manjšine sicer zaobide pomembno identitetno komponento italijanske skupnosti, tj. kompetenco v italijanskem jeziku oziroma stopnjo dvojezičnosti, ki se pokaže kot nedvomna prednost družbene skupnosti in vsakega posameznika, še posebej spričo omogočanja lažjega vstopa v medkulturno komunikacijo. Kolektivno in individualno dvojezičnost v Slovenski Istri sprejemajo kot nujno in samoumevno dejstvo predvsem mlajše generacije, za katere je značilna dokaj visoka raven dvojezičnosti, kar je nedvomno tudi posledica specifične jezikovne in šolske politike na obravnavanem območju.

Na drugi strani pa obravnava vprašanj, ki sodijo na področje vsakdanjih mikro družbenih praks, kot so dvojezični javni napisi, dvojezične osebne izkaznice in prisotnost italijanskega programa v televizijskem mediju, jasno pokaže na večinsko pragmatično obnašanje v tovrstnih situacijah. Italijanska manjšina zdaj ni več videna kot avtohtona skupnost s posebno vlogo v širšem družbenem kontekstu z diahronega in sinhronega vidika, ki ji zato pripadajo zakonsko določene posebne pravice, pač pa je v ospredju interes vsakega posameznika in posameznih narodnih skupnosti. Pripadniki slovenske skupnosti v konkretnih govornih in tudi siceršnjih družbenih položajih v glavnem ne zaznavajo simbolnega pomena, ki ga ima javna prisotnost italijanskega jezika, in pozabljajo, da je ta "nekaj več" nujno potreben za preživetje vsake manjšinske skupnosti, hkrati pa lahko pri njih opazimo težnjo po

sorazmernem deležu pravic za lastno, večinsko, in manjšinsko skupnost (npr. zahteva po enakem obsegu slovenskega in italijanskega televizijskega programa). Za pripadnike ostalih, tj. priseljeniških skupnosti (hrvaške, posebej pa še skupnosti ostalih nekdanjih jugoslovanskih narodov) pa je očitno značilno primerjanje položaja italijanske manjšine s položajem lastne narodne skupnosti, zaradi česar italijansko skupnost marsikdaj občutijo kot privilegirano.

Sama italijanska manjšina se nedvomno zaveda, da je pozitivna diskriminacija italijanske manjšinske skupnosti za njen obstoj odločilnega pomena, kljub temu pa ne vztraja vedno in v celoti pri že doseženem obsegu posebnih pravic (npr. vprašani dvojezičnih osebnih izkaznic in obsega slovenskega oziroma italijanskega televizijskega programa). Za večjo prepoznavnost bi tudi italijanska skupnost sama lahko še bolj samozvestno izkoriščala splošno naklonjenost ostale družbene skupnosti do njihove skupnosti, predvsem do italijanskega jezika, in bila še aktivnejše sodelujoča v različnih družbenih sferah; kot kažejo tudi raziskave o jezikovni rabi (Mikolič, 2003), pa prebivalci italijanske narodnosti na primer za rabo svojega prvega jezika ne izrabljajo vseh priložnosti, ki se jim v okolju ponujajo.

Seveda pa je za takšno družbeno klimo, ki bo manjšino spodbujala k popolnemu uveljavljanju svojih pravic, potreben spoj številnih dejavnikov. Ne v smislu kolektivne krivde, ker ima vsaka etnična skupnost drugačne vzgibe, pa vendarle za upad števila prebivalcev, ki so se ob zadnjem popisu opredelili za italijansko narodnost, nosi del odgovornosti celotna družbena skupnost, in to tako na ravni državne oziroma lokalnih oblasti kot na ravni civilne pobude. Na obeh ravneh bi moralo prihajati do pobud, ki bi pokazale, da si aktivne prisotnosti italijanske manjšine in s tem dejanske večkulturne obogatitve jugozahodnega dela slovenske države tudi v prihodnosti res želimo.

MACRO AND MICRO STRUCTURE OF SOCIAL ATTITUDES TOWARDS THE ITALIAN MINORITY AND BILINGUALISM IN SLOVENE ISTRIA

Vesna MIKOLIČ

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1

e-mail: vesna.mikolic@zrs-kp.si

SUMMARY

The structure of relations between majority and minority communities in Slovene Istria is extremely dynamic and subject to various constantly changing social and political impacts. The main objective of the article was to study, from the macro and micro aspects, the attitude of the entire social community in this area towards the autochthonous Italian minority on the basis of data obtained during research into the national and cultural identity of Slovene Istria.

The basic cognition that the presence of the autochthonous Italian minority is a fact acknowledged by the entire

population of Slovene Istria, irrespective of the many diverse social-demographic factors, is supplemented by the data indicating predominantly pragmatic behaviour at the level of everyday social practices (e.g., concerning the question of monolingual or bilingual identity cards, bilingual nameplates and road signs, the ratio between Slovene and Italian programmes on local TV). At this level, the Italian minority is no longer seen as an autochthonous community with a special as well as symbolic role in a wider social context from the diachronous and synchronous aspects, which is therefore entitled to all the legally stipulated special rights; the interests of every individual and separate ethnic communities are shifted into the foreground. The criticism of special rights of the Italian community, however, does not concern the otherwise important identity component of the Italian community, i.e., competence in the Italian language or the degree of bilingualism, which is shown to be a clear and distinct advantage for the social community and every individual, particularly in view of enabling an easier entry into intercultural communication.

The preliminary condition for such a social climate, which will stimulate the minority to a full affirmation of its rights, concerns several factors. At the level of not only state and local authorities but also at the level of civil initiatives, instigations should be made, which would show that the active presence of the Italian minority, and thus an actual multicultural enrichment of the southwestern part of Slovenia, is truly desired in the future as well.

Key words: Italian minority, Slovene Istria, bilingualism, communicative competence, interethnic relations, multiculturalism

VIRI IN LITERATURA

Abram, M., Černe, D., Furlan, M. (1999): Revitalizacija historičnega mestnega jedra – demografski trendi mestne poselitve: 2. del: zaključno poročilo. Koper – Ljubljana, Mestna občina Koper, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, Zavod za odprto družbo.

Furlan, M. (2003): Slovenska Istra – stičišče jezikov in kultur: na kakšnih stališčih slonita jezikovna in kulturna bodočnost tega prostora? Annales, Series Historia et Sociologia, 13, 2003, 2. Koper, 389-404.

Fishman, J. A. (1978): Sociologija jezika. Sarajevo, IGKRO "SVJETLOST".

Gorjup - Posinkovič, V. (2003): Poiščimo manjšini sovražnika. Primorska srečanja, 27, 263 (2003), 1.

Maršič, D. (2003): O italijanski avtohtoni manjšini v Sloveniji. <http://obala.net>. ObalaNET – Obalne novice. Rubrika: Odprta pisma. Vpisal: dorijan. Dodana dne: 3. 7. 2003.

Mikelič, D. (2003) - Intervju z direktorjem regionalnega RTV centra Koper-Capodistria Dragomirjem Mikeličem, 5. 11. 2003 (zapis se nahaja pri avtorici prispevka).

Mikolič, V. G. (2001): Etnični vidiki mladinske kulture v Mestni občini Koper. Annales, Series Historia et Sociologia, 11, 2001, 2 (26). Koper, 531-546.

Mikolič, V. G. (2002): Slovene and Italian Languages in Contact in the Ethnically Mixed Area of Slovene Istria. Annales, Series Historia et Sociologia, 12, 2002, 2. Koper, 421-436.

Mikolič, V. G. (2003): Jezik kot odraz etnične oza-veščenosti v narodnostno mešanem prostoru Slovenske Istre. Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Milani-Kruljac, N. (1990): La Comunità Italiana in Istria e a Fiume. Etnia, I, I-X, 1-250.

Radio Koper - Capodistria (1975). Koper, Radio Koper - Capodistria.

Radio Koper - Capodistria (1979). Koper, Radio Koper - Capodistria.

Radio Koper - Capodistria 45 let/anni (1994). Koper, Radio Koper - Capodistria.

RTV Ljubljana Koper Maribor (1964), 3. Ljubljana, RTV Ljubljana, Koper in Maribor.

Sedmak, M. (2002): Kri in kultura. Etnično mešane zakonske zveze v Slovenski Istri. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper.

Sedmak, M., Darovec, D., Cossutta, R., Furlan, M., Mikolič, V. G., Podovšovnik, E., Rožac Darovec, V. (2002): Projekt "Narodna in kulturna identiteta na območju slovensko-italijanskega kulturnega stika v procesih evropske integracije". Rezultati raziskave. 1. delovni zvezek. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper.

SURS - Statistični urad Republike Slovenije, Prebivalstvo po narodnosti, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002.

Za več strpnosti (2003): Za več strpnosti do manjšine. Primorske novice, 56, 15. 7. 2003.

www.rtv slo.si:

http://www.rtv slo.si/modload.php?&c_mod=rtvoddajera dio&c_menu=4, Radio Koper (slovenski program),

http://www.rtv slo.si/modload.php?&c_mod=rtvoddajera dio&c_menu=5, Radio Capodistria,

http://www.rtv slo.si/modload.php?&c_mod=static&c_menu=1048034783, Regionalni RTV center Koper – Capodistria,

http://www.rtv slo.si/modload.php?&c_mod=static&c_menu=1053499437, TV Koper – regionalni program,

http://www.rtv slo.si/modload.php?&c_mod=static&c_menu=1053499474, TV Capodistria,

RTV SLOVENIJA (ISSN 1581-372X) I 1999 –2003, 27. 11. 2003.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2003-11-25

UDK: 316.75:81'27(497.4-14)

SLOVENSKA ISTRA STIČIŠČE JEZIKOV IN KULTUR: NA KAKŠNIH STALIŠČIH SLONITA JEZIKOVNA IN KULTURNA BODOČNOST TEGA PROSTORA?

Marina FURLAN

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: marina.furlan@zrs-kp.si

IZVLEČEK

V okviru raziskave, ki je del širše študije o identiteti Slovenske Istre, je avtorica pričujočega teksta preučevala stališča reprezentativnega vzorca prebivalcev Slovenske Istre do nekaterih pomembnih vidikov, ki so bistveni za skladno sožitje prebivalcev Slovenske Istre kot kontaktnega prostora, v katerem sobivajo prebivalci z različnimi avtohtonimi in neavtohtonimi jezikovnimi in kulturnimi ozadji. Rezultati raziskave kažejo na obstoj pretežno pozitivnega odnosa prebivalcev Slovenske Istre do jezikovne in kulturne raznolikosti.

Ključne besede: stališča, dvojezičnost, medkulturna strpnost, večkulturnost, Slovenska Istra

L'ISTRIA SLOVENA, CROCEVIA DI LINGUE E CULTURE: SU QUALI POSIZIONI SI BASA IL FUTURO LINGUISTICO E CULTURALE DI QUEST'AREA?

SINTESI

L'autrice del presente scritto ha analizzato, nell'ambito della ricerca che costituisce una parte di un più ampio studio sull'identità dell'Istria slovena, gli atteggiamenti del campione rappresentativo che si riferisce agli abitanti dell'Istria slovena. Ha studiato alcuni aspetti importanti ed essenziali relativi alla convivenza armoniosa degli abitanti di questo territorio, in qualità di area di contatto, nella quale convivono persone con diversi retroterra linguistici e culturali, autoctoni e non autoctoni. I risultati della ricerca indicano l'esistenza del rapporto alquanto positivo degli abitanti dell'Istria slovena verso le diversità linguistiche e culturali.

Parole chiave: atteggiamenti, bilinguismo, tolleranza interculturale, multiculturalità, Istria slovena

UVOD

Človek je socialno bitje in kot tak tudi bitje, za katero so značilni socialni odnosi. Slednje pa človek vzpostavlja in vzdržuje s komunikacijo. Različni avtorji definirajo komunikacijo v skladu z različnimi teorijami, vendar je večino definicij v bistvu možno zreducirati na prenos določenega sporočila ali informacije (Rus, 1994). Najboljše (pa čeprav še zdaleč ne edino) sredstvo za prenos informacij med človeškimi bitji pa je nedvomno jezik. Kot poudarjajo številni avtorji pa je jezik tesno povezan s kulturo, ki ga le-ta uporablja pri posredovanju lastnih vsebin. Tako na primer Sapir (1972, 58) ugotavlja, da "...lahko jemljemo jezik kot simboličnega vodjo h kulturi", Heath (1986 v Pease-Alvarez, Vasquez, 1994, 82) pa, da "je učenje jezika učenje kulture". Vsaj do neke mere pa je res tudi obratno, in sicer da določeno kulturo lahko najbolje razumemo tedaj, ko jo spoznavamo skozi njej lastni jezik. Tako vidimo, da na eni strani kultura vpliva na jezik in določa smer, v katero se bo le-ta razvijal, na drugi pa tudi jezik vpliva na kulturo, saj s posredovanjem novih znanj in odkritij sodeluje pri njenem oblikovanju in razvoju. Torej lahko trdimo, da obstaja vzajemni odnos vplivanja med jezikom in družbo oziroma kulturo, v okviru katere se je določen jezik razvil.

Zakaj je to tako pomembno? V procesu socializacije je odločilnega pomena komunikacija med otrokom in odraslimi, ki zanj skrbijo. Velik del otrokove socializacije poteka prek jezikovne komunikacije, in sicer tako direktno kot indirektno; direktno preko navodil, ki jih otrok prejme od odraslih, indirektno pa prek zgodb in pripovedi, ki odražajo kulturne in druge vrednote njegovega okolja ter prek sodelovanja v verbalnih interakcijah, značilnih za vloge in status, ki naj bi jih privzel znotraj družbe ter kulturnega okolja, v katerem odrasča. Vse to naj bi ga v končni fazi privedlo do sposobnosti uspešne in kulturno-kontekstno primerne komunikacije (Hymes, 1972 v Ely, Berko Gleason, 1996).

Kaj pa se dogaja v okoljih, ki so večjezična in večkulturna? Kot pravi Gabrielle Varro (1990), je dvojezična socializacija dejavnik, ki se najbolj diferencira med enonarodnostnimi in enojezičnimi na eni ter večnarodnostnimi in večjezičnimi družinami na drugi strani. Varrojeva pri tem misli predvsem na primarno socializacijo, t.j. tisto njeno fazo, ko so otrokove interakcije v glavnem omejene na znotrajdružinsko komunikacijo. Čisto posebni obliki dvojezične socializacije pa so podvrženi otroci, ki so sicer primarno socializacijo doživeli v enojezični in enokulturni družini, a se soočajo z drugačno kulturo in jezikom v fazi sekundarne socializacije, t.j. ko vsakodnevno prihajajo v institucionaliziran stik z zunajdružinskim svetom, v katerem prevladujeta jezik in kultura, ki sta drugačna od družinskega. Take primere predstavljajo otroci priseljencev oziroma otroci iz družin narodnostnih manjšin.

Lambert (1967 v Cummins, 1984) je ugotovil, da lahko manjšinski otroci (podobno pa velja tudi za otroke priseljencev) glede na sočasno pripadnost dvema kulturama razvijejo lastno identiteto v skladu z enim izmed naslednjih modelov:

1. uravnotežena identifikacija z obema kulturama;
2. identifikacija s kulturo širšega okolja in zavračanje kulture maternega jezika (ta se npr. kaže kot zavračanje uporabljanja maternega jezika);
3. identifikacija s kulturo maternega jezika in zavračanje kulture širšega okolja;
4. neizrazita identifikacija s katerokoli izmed dveh kultur.

Otroci običajno dosegajo boljše jezikovne rezultate v jeziku, s kulturo katerega so se identificirali. To pa obenem pomeni, da jim med šolanjem bolj ustreza pouk v "izbranem" jeziku in da bodo v tem jeziku dosegali največ, kar zmorejo. Zato je dvojezičnost na visokem nivoju možna le, če otrokova identifikacija poteka po prvem modelu. Prav iz nerazumevanja različnih modelov identifikacije dvojezičnih/dvokulturnih otrok pa so v preteklosti izvirale zmotne generalizacije o škodljivosti dvojezičnosti za otrokov jezikovni razvoj. Ko okolje zavrača kulturo, ki je za otroka njegova "materna kultura", ali ne kaže zadovoljive mere sprejemanja, bo namreč najverjetneje otrokova identifikacija potekala po drugem Lambertovem modelu, kar zanj sicer ne bo optimalno, a še vedno ne bo imelo posledic, ki bi jih imela identifikacija po tretjem in četrtem modelu. Identifikacija po teh dveh modelih namreč sovпада s slabim šolskim uspehom manjšinskih otrok. Običajno je za otroke, katerih identifikacija poteka po enem izmed omenjenih dveh modelov, značilen odklonilen ali ambivalenten odnos do maternega jezika in ustrezajoče kulture oz. celo do obeh jezikov in njunih kultur. To pa je najpogostejše v okoljih, kjer ni razumevanja za jezikovno in kulturno drugačnost oziroma kjer prevladujejo negativna stališča do pripadnikov manjšinskih skupnosti in kjer so le-ti zaradi svoje narodne pripadnosti in jezika žrtev predsodkov in stigmatizacije ter odrinjeni na rob družbe.

Danes je v svetu čedalje več območij, ki so ne le de facto, pač pa tudi uradno večjezična in večkulturna. Nekatera so taka že od nekdaj oziroma segajo korenine njihove večjezičnosti tako daleč nazaj, da je težko ugotoviti, kateri jezik oziroma katera kultura, ki tvorita večjezičnost oziroma večkulturnost, sta bila na danem območju najprej prisotna, medtem ko sta drugje večjezičnost in spremljajoča večkulturnost rezultat novjših migracijskih gibanj.

Življenje v večjezičnem okolju zahteva, da morajo osebe, ki v njem živijo, sočasno ali sukcesivno usvajati dva ali celo več jezikov ter osnovna socialna pravila, ki veljajo za obe/vse prisotni/e jezikovno-kulturni/e skupnosti. V večjezičnem okolju, v katerem imajo vsi jeziki (in pripadajoče kulture) enakovreden status ter so med

prebivalstvom enakomerno razširjeni, govorimo o societalni večjezičnosti, v primerih, kjer obstajata jezikovno-kulturni večina in manjšina, pa o individualni večjezičnosti. Tako bi lahko rekli, da gre v Slovenski Istri za območje, kjer med prebivalstvom obstaja slovensko-italijanska societalna dvojezičnost, medtem ko so posamezniki, ki so pripadniki drugih (torej ne slovenske ali italijanske) narodnostnih skupin, tro- ali večjezični, ker se med šolanjem učijo še obeh jezikov okolja: slovenščine in italijanščine. Glede na to, da smo priča societalni dvojezičnosti, ki je v posameznih primerih razširjena še na individualno večjezičnost, bi lahko pričakovali, da so v tem prostoru stališča do dvojezičnosti in večkulturnosti pozitivna oziroma stopnja medjezikovne in medkulturne strpnosti visoka ter temelji za nadaljnje gojenje večjezičnosti in večkulturnosti dobri.

METODA

Problem

Namen tematskega sklopa "Manjšine, priseljevanje, jezik", ki je sicer del širše zastavljene raziskave "Narodna in kulturna identiteta na območju slovensko-italijanskega kulturnega stika v procesih evropske integracije", je bil ugotoviti, kakšni so stališča in odnosi prebivalcev Slovenske Istre do priseljencev, manjšin, dvojezičnosti ter do vprašanja jezika v javnih občilih. Z namenom, da bi dobili odgovore, ki bi kar najbolj zadovoljevali osnovne kriterije objektivnosti, zanesljivosti, veljavnosti in ponovljivosti raziskave, smo izoblikovali večje število postavk in trditev o stališčih in odnosih do priseljencev, manjšin, dvojezičnosti ter jezika v javnih občilih. Postavke in trditve smo preverili v okviru preliminarne študije. Izmed postavk, ki so preizkušance medsebojno statistično pomembno diskriminirale, smo jih izbrali 32, ki so vsebinsko najbolj primerne za namene raziskave. Tematski sklop je oblikovan tako, da so nekatere postavke zelo natančne, saj se nanašajo na specifično problematiko v specifičnem okolju Slovenske Istre, druge pa načelne (le-te raziskovano problematiko obravnavajo na načelnem nivoju, t.j. brez omembe specifičnih okolij, manjšin ipd.).

Glede na to, da tematski sklop zajema zelo kompleksno in široko problematiko tako načelnih kot specifičnih vprašanj, povezanih z manjšinami, priseljevanjem in jezikom, se bom v pričujočem tekstu omejila na obravnavo nekaterih načelnih stališč do dvojezičnosti ter kulturne raznolikosti, ki sem jih raziskala.

Osnovni cilji zastavljenih vprašanj so naslednji:

- ugotoviti, kakšen je odnos prebivalcev Slovenske Istre do manjšin;
- ugotoviti, kakšen je njihov odnos do dvojezičnosti;
- ugotoviti, kakšen je njihov odnos do kulturne raznolikosti (sobivanja pripadnikov različnih kulturnih ozadij);

- ugotoviti, če obstajajo ter kakšne so morebitne razlike med stališči pripadnikov različnih skupin (skupine smo določili glede na neodvisne spremenljivke: narodna pripadnost, starost, izobrazba, avtohtonost, spol) do vseh omenjenih dejavnikov.

Hipoteze

Pri razreševanju problema obravnavane tematike so bile postavljene naslednje hipoteze:

1. Udeleženci raziskave so naklonjeni dvojezičnosti.
2. Udeleženci raziskave so naklonjeni kulturni strpnosti.
3. Obstajajo razlike med stališči udeležencev raziskave glede na starost.
4. Obstajajo razlike med njihovimi stališči glede na izobrazbo.
5. Obstajajo razlike med njihovimi stališči glede na narodno pripadnost.
6. Obstajajo razlike med njihovimi stališči glede na avtohtonost/priseljenost.
7. Obstajajo razlike med njihovimi stališči glede na versko pripadnost.

Udeleženci

V raziskavi je sodelovalo 457 polnoletnih udeležencev, ki so v času izvedbe empiričnega dela raziskave imeli stalno prebivališče v Slovenski Istri. Vzorec udeležencev raziskave, ki je ustrezal merilom naključne selekcije in reprezentativnosti, smo za potrebe raziskave prejeli od Statističnega urada RS.

Vzorec je bil uravnotežen po spolu (50,8% žensk in 49,2% moških), medtem ko se v narodni pripadnosti, za katero so se udeleženci opredelili, zrcali dejansko razmerje prebivalcev Slovenske Istre po narodnosti. Izjema so pripadniki italijanske manjšine, ki jih je slučajni vzorec zajel manj, kot naj bi jih, zaradi česar smo vzorec v tem smislu naknadno uravnotežili. Tako je bilo v obdelavi podatkov vključenih 75,2% Slovencev, 10,1% Hrvatov, 6,8% Italijanov, 3,8% Srbov, 2,3% Bošnjakov, 0,9% Makedoncev in po 0,5% Albancev ter oseb drugih narodnosti. Z željo, da bi oblikovali skupine, ki so si po merjenih stališčih notranje kar najbolj podobne, med seboj pa kar najbolj različne, smo skupine Srbov, Bošnjakov, Makedoncev in Albancev združili pod skupni imenovalec "drugi narodi nekdanje Jugoslavije".

Udeleženci raziskave so bili razdeljeni v 6 številčno dokaj enakomerno razporejenih starostnih skupin (z intervalom 10 let), kjer so bili v najmlajšo skupino vključeni mladi med 18 in 27 let starosti (19,4% vseh udeležencev), v najstarejšo pa starostniki z 68 in nad 68 let starosti (14,1%).

Vzorec udeležencev je bil urevnotežen tudi po kriteriju avtohtonosti (47,6%) oziroma priseljenosti

(52,4%), pri čemer je bila avtohtonost določena kot značilnost tistih udeležencev, ki so bili rojeni in socializirani v lokalnem kontekstu Slovenske Istre, kot priseljenost pa značilnost udeležencev, ki so se priselili kasneje iz drugih predelov Slovenije ali republik nekdanje Jugoslavije.

Večje razlike med udeleženci raziskave se kažejo pri njihovih izobrazbenih stopnjah. Največ udeležencev ima dokončano srednjo šolo (40%), pol manj jih je dokončalo višjo oziroma visoko šolo ali fakulteto (20,7%), 16,3% je takih, ki so dokončali osnovno šolo, 15,6% jih je končalo poklicno šolo, 6,8 % pa jih je brez dokončane osnovne šole. V raziskavi je bilo udeleženi le 0,7% oseb z izobrazbo, ki presega univerzitetno diplomo.

Merski inštrumenti

V raziskavi je bil uporabljen vprašalnik, sestavljen iz petih vsebinskih sklopov ("Narodnostno mešane zakonske zveze", "Manjšine, priseljevanje, jezik", "Evropska unija, globalizacija, lokalizmi", "Vaška tradicija Slovenske Istre" in "Identiteta"), pri sestavi katerih je sodelovalo več strokovnjakov z različnimi izobrazbenimi profili (sociologija, zgodovina, jezikoslovje, psihologija itd.). Vprašalnik je bil v prvi fazi preizkušen v okviru preliminarne študije, ki je pripomogla k izključitvi redundantnih in premalo informativnih postavk ter h kar najbolj smiselni ureditvi preostalih postavk in trditev. V strukturi celotnega vprašalnika se kaže različnost profesionalnih profilov sestavljalcev vprašalnika, kar je vidno tudi v okviru sklopa, ki ga zaradi preobsežnosti v pričujočem tekstu obravnavam le delno ("Manjšine, priseljevanje, jezik").

Različni pristopi in različna oblikovanost postavk in trditev v sklopu "Manjšine, priseljevanje, jezik" pa prav gotovo pomenijo obogatitev podatkov, pridobljenih s pomočjo anketnega vprašalnika, saj se nekatere postavke nanašajo na načelna vprašanja sožitja, večkulturalnosti, dvojezičnosti ipd., druge pa na okoliščine, ki so

specifične za prostor slovensko-italijanskega kulturnega stika v Slovenski Istri.

V pričujočem tekstu se bom osredotočila na obravnavo načelnih stališč do dvojezičnosti in večkulturalnosti, ki so jih udeleženci raziskave izrazili z odgovori na postavke v vprašalniku: 10b, 10d, 10e ter 15 od a) do i). Vse te postavke so namenjene ugotavljanju stališč udeležencev in so sestavljene po principih petstopenjske Likertove lestvice za merjenje stališč.

Z dodatnim sklopom, ki smo ga v okviru vprašalnika poimenovali "Demografija", smo pridobile podatke na podlagi izjav skušali osmisлити tudi z vidika natančnejše opredelitve skupin udeležencev, ki smo jih razvrstili po narodnostnih, izobrazbenih, starostnih in drugih kriterijih.

REZULTATI

V nadaljevanju bom prikazala rezultate tistih osnovnih statističnih analiz stališč udeležencev do načelnih vprašanj manjšin, kulturnega sožitja in dvojezičnosti, ki so se izkazali kot najbolj relevantni ter odpirajo najbolj poglobljen in smiselni vpogled v identitetno-strpnostna razmerja v Slovenski Istri.

V Tabeli 1 so prikazani frekvence in odstotki izbora posameznih stališč v celotnem vzorcu – torej ne glede na neodvisne spremenljivke, kakršne so: starost, narodna pripadnost idr., medtem ko so v drugih tabelah prikazana le "križanja", ki so se v statistični obdelavi (uporabljen je bila metoda analize variance) pokazala kot statistično pomembna.

Tabele od 2 do 6 prikazujejo križanje med raziskanimi postavkami ter posamezno neodvisno spremenljivko (starost, izobrazba, narodna pripadnost, verska pripadnost, avtohtonost/priseljenost), ki se nanaša na eno izmed zastavljenih hipotez. V tabelah so izpuščene tiste postavke, za katere je statistična obdelava pokazala, da v kombinaciji z dano neodvisno spremenljivko statistično pomembno ne variirajo.

Tabela 1: Osnovne frekvence in odstotki izbora stališč celotnega vzorca za posamezne postavke
Table 1: Frequencies and percentage of choice of single attitudes for each item by all subjects at once

	FREKVENCE	ODSTOTKI
<i>Narodi niso ne dobri ne slabi, negativni so lahko le posamezniki</i>		
se popolnoma strinjam	261	57,2
se strinjam	163	35,7
se niti strinjam niti ne strinjam	22	4,8
se ne strinjam	8	1,8
se sploh ne strinjam	2	0,4
SKUPAJ	456	100,0

<i>Uradno priznane manjšine morajo imeti za svoj obstoj zagotovljene posebne pravice</i>		
se popolnoma strinjam	87	19,3
se strinjam	202	44,9
se niti strinjam niti ne strinjam	89	19,8
se ne strinjam	56	12,4
se sploh ne strinjam	16	3,6
SKUPAJ	450	100,0
<i>Država bi morala zagotoviti šolanje v lastnem jeziku vsem narodnim skupnostim ne glede na dobo njihovega bivanja v določenem prostoru</i>		
se popolnoma strinjam	17	3,8
se strinjam	60	13,2
se niti strinjam niti ne strinjam	88	19,4
se ne strinjam	199	43,9
se sploh ne strinjam	89	19,6
SKUPAJ	453	100,0
<i>S tem, ko večinski narod uzakoni dvojezičnost, se podredi manjšinskemu narodu</i>		
se popolnoma strinjam	11	2,4
se strinjam	51	11,2
se niti strinjam niti ne strinjam	75	16,5
se ne strinjam	209	46,0
se sploh ne strinjam	108	23,8
SKUPAJ	454	100,0
<i>Tam, kjer sobiva več kultur, se mora manjšinski narod podrežati večinskemu</i>		
se popolnoma strinjam	65	14,5
se strinjam	182	40,5
se niti strinjam niti ne strinjam	82	18,3
se ne strinjam	91	20,3
se sploh ne strinjam	29	6,5
SKUPAJ	449	100,0
<i>Za sožitje narodov bi bilo najbolje, da bi vsi govorili le en skupen jezik</i>		
se popolnoma strinjam	51	11,3
se strinjam	127	28,1
se niti strinjam niti ne strinjam	75	16,6
se ne strinjam	134	29,6
se sploh ne strinjam	65	14,4
SKUPAJ	452	100,0
<i>Sočasno učenje dveh ali več jezikov je za otrokov jezikovni razvoj škodljivo</i>		
se popolnoma strinjam	8	1,8
se strinjam	24	5,3
se niti strinjam niti ne strinjam	10	2,2
se ne strinjam	168	36,8
se sploh ne strinjam	246	53,9
SKUPAJ	456	100,0
<i>Če si dvojezičen, si bolj strpen do drugih kultur in nasploh do vseh ljudi</i>		
se popolnoma strinjam	84	18,4
se strinjam	201	44,1
se niti strinjam niti ne strinjam	93	20,4
se ne strinjam	60	13,2
se sploh ne strinjam	18	3,9
SKUPAJ	456	100,0

<i>Biti dvojezičen pomeni imeti več možnosti za uspeh v življenju</i>		
se popolnoma strinjam	128	28,3
se strinjam	229	50,6
se niti strinjam niti ne strinjam	44	9,7
se ne strinjam	38	8,4
se sploh ne strinjam	14	3,1
SKUPAJ	453	100,0
<i>Če si dvojezičen, slabše občutiš svojo narodno pripadnost</i>		
se popolnoma strinjam	8	1,8
se strinjam	33	7,3
se niti strinjam niti ne strinjam	59	13,1
se ne strinjam	248	54,9
se sploh ne strinjam	104	23,0
SKUPAJ	452	100,0
<i>Naloga šole ni le izobraževanje otrok, pač pa tudi privzganje narodne zavesti</i>		
se popolnoma strinjam	95	20,9
se strinjam	217	47,8
se niti strinjam niti ne strinjam	80	17,6
se ne strinjam	53	11,7
se sploh ne strinjam	9	2,0
SKUPAJ	454	100,0
<i>Šola mora otroke vzgajati k jezikovni in kulturni strpnosti</i>		
se popolnoma strinjam	156	34,2
se strinjam	254	55,7
se niti strinjam niti ne strinjam	31	6,8
se ne strinjam	12	2,6
se sploh ne strinjam	3	0,7
SKUPAJ	456	100,0

Tabela 2: Tipologije stališč do posameznih postavk glede na starost udeležencev (v odstotkih)

Table 2: Typology of attitudes toward particular items by considering the age of subjects (expressed in %)

STAROST	18-27	28-37	38-47	48-57	58-67	nad 68
<i>Za sožitje narodov bi bilo najbolje, da bi vsi govorili le en skupen jezik</i>						
se popolnoma strinjam	10,2%	3,2%	15,2%	14,3%	10,0%	13,1%
se strinjam	31,8%	20,6%	19,6%	29,8%	28,3%	41,0%
se niti strinjam niti ne strinjam	20,5%	20,6%	18,5%	16,7%	6,7%	14,8%
se ne strinjam	23,9%	42,9%	25,0%	26,2%	40,0%	24,6%
se sploh ne strinjam	13,6%	12,7%	21,7%	13,1%	15,0%	6,6%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>Sočasno učenje dveh ali več jezikov je za otrokov jezikovni razvoj škodljivo</i>						
se popolnoma strinjam	1,1%	-	2,2%	1,2%	-	4,8%
se strinjam	5,7%	4,7%	2,2%	3,6%	6,6%	11,3%
se niti strinjam niti ne strinjam	2,3%	-	2,2%	3,6%	-	4,8%
se ne strinjam	40,9%	31,3%	33,3%	35,7%	41,0%	40,3%
se sploh ne strinjam	50,0%	64,1%	60,2%	56,0%	52,5%	38,7%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>Če si dvojezičen, si bolj strpen do drugih kultur in nasploh do vseh ljudi</i>						
se popolnoma strinjam	10,2%	15,6%	21,5%	19,0%	26,7%	20,6%
se strinjam	37,5%	50,0%	36,6%	40,5%	53,3%	52,4%
se niti strinjam niti ne strinjam	27,3%	21,9%	26,9%	16,7%	6,7%	17,5%
se ne strinjam	21,6%	9,4%	8,6%	17,9%	10,0%	9,5%
se sploh ne strinjam	3,4%	3,1%	6,5%	6,0%	3,3%	-
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

<i>Biti dvojezičen pomeni imeti več možnosti za uspeh v življenju</i>						
se popolnoma strinjam	18,2%	29,7%	27,5%	31,0%	29,5%	37,7%
se strinjam	60,2%	46,9%	41,8%	47,6%	55,7%	50,8%
se niti strinjam niti ne strinjam	10,2%	10,9%	15,4%	7,1%	3,3%	9,8%
se ne strinjam	10,2%	12,5%	7,7%	9,5%	8,2%	1,6%
se sploh ne strinjam	1,1%	-	7,7%	4,8%	3,3%	-
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>Naloga šole ni le izobraževanje otrok, pač pa tudi privzganje narodne zavesti</i>						
se popolnoma strinjam	15,9%	19,0%	23,7%	20,2%	26,2%	22,6%
se strinjam	44,3%	46,0%	37,6%	45,2%	63,9%	56,5%
se niti strinjam niti ne strinjam	27,3%	17,5%	19,4%	16,7%	1,6%	17,7%
se ne strinjam	10,2%	15,9%	14,0%	16,7%	8,2%	3,2%
se sploh ne strinjam	2,3%	1,6%	5,4%	1,2%	-	-
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 3: Tipologije stališč do posameznih postavk glede na izobrazbo udeležencev (v odstotkih)

Table 3: Typology of attitudes toward particular items by considering the level of instruction of subjects (expressed in %)

IZOBRAZBA	nedokončana osnovna šola	dokončana osnovna šola	dokončana poklicna šola	dokončana srednja šola	višja, visoka šola, fakulteta
<i>Uradno priznane manjšine morajo imeti za svoj obstoj zagotovljene posebne pravice</i>					
se popolnoma strinjam	13,8%	18,1%	21,1%	15,5%	28,4%
se strinjam	48,3%	38,9%	38,0%	47,0%	49,5%
se niti strinjam niti ne strinjam	24,1%	26,4%	25,4%	17,1%	13,7%
se ne strinjam	10,3%	12,5%	11,3%	16,6%	6,3%
se sploh ne strinjam	3,4%	4,2%	4,2%	3,9%	2,1%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>Država bi morala zagotoviti šolanje v lastnem jeziku vsem narodnim skupnostim ne glede na dobo njihovega bivanja v določenem prostoru</i>					
se popolnoma strinjam	10,0%	4,1%	2,8%	3,9%	2,1%
se strinjam	23,3%	19,2%	8,5%	11,7%	11,5%
se niti strinjam niti ne strinjam	20,0%	16,4%	15,5%	19,4%	24,0%
se ne strinjam	43,3%	38,4%	39,4%	44,4%	51,0%
se sploh ne strinjam	3,3%	21,9%	33,8%	20,6%	11,5%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>S tem, ko večinski narod uzakoni dvojezičnost, se podredi manjšinskemu narodu</i>					
se popolnoma strinjam	3,4%	4,1%	2,8%	2,8%	3,4%
se strinjam	17,2%	17,6%	15,5%	10,6%	17,2%
se niti strinjam niti ne strinjam	20,7%	24,3%	25,4%	11,7%	20,7%
se ne strinjam	51,7%	33,8%	36,6%	49,4%	51,7%
se sploh ne strinjam	6,9%	20,3%	19,7%	25,6%	6,9%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>Tam, kjer sobiva več kultur, se mora manjšinski narod podrežati večinskemu</i>					
se popolnoma strinjam	6,9%	18,9%	27,1%	13,6%	6,2%
se strinjam	65,5%	39,2%	38,6%	39,5%	37,1%
se niti strinjam niti ne strinjam	10,3%	20,3%	21,4%	17,5%	17,5%
se ne strinjam	17,2%	17,6%	8,6%	24,9%	23,7%
se sploh ne strinjam	-	4,1%	4,3%	4,5%	15,5%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

<i>Za sožitje narodov bi bilo najbolje, da bi vsi govorili le en skupen jezik</i>					
se popolnoma strinjam	17,2%	17,6%	20,0%	8,9%	3,1%
se strinjam	27,6%	39,2%	28,6%	27,9%	18,6%
se niti strinjam niti ne strinjam	20,7%	10,8%	20,0%	20,1%	11,3%
se ne strinjam	24,1%	21,6%	25,7%	30,2%	39,2%
se sploh ne strinjam	10,3%	10,8%	5,7%	12,8%	27,8%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>Sočasno učenje dveh ali več jezikov je za otrokov jezikovni razvoj škodljivo</i>					
se popolnoma strinjam	13,3%	1,4%	1,4%	1,1%	-
se strinjam	10,0%	4,1%	11,3%	2,8%	4,1%
se niti strinjam niti ne strinjam	13,3%	1,4%	2,8%	1,1%	1,0%
se ne strinjam	40,0%	41,9%	39,4%	38,7%	26,8%
se sploh ne strinjam	23,3%	51,4%	45,1%	56,4%	68,0%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 4: Tipologije stališč do posameznih postavk glede na narodno pripadnost udeležencev (v odstotkih)
Table 4: Typology of attitudes toward particular items by considering the national background of respondents (expressed in %)

NARODNA PRIPADNOST	Slovenci	Italijani	Hrvati	drugi narodi nekdanje Jugoslavije
<i>S tem, ko večinski narod uzakoni dvojezičnost, se podredi manjšinskemu narodu</i>				
se popolnoma strinjam	1,8%	-	7,0%	3,0%
se strinjam	12,0%	6,7%	14,0%	9,1%
se niti strinjam niti ne strinjam	16,6%	10,0%	20,9%	24,2%
se ne strinjam	48,8%	33,3%	32,6%	45,5%
se sploh ne strinjam	20,8%	50,0%	25,6%	18,2%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>Tam, kjer sobiva več kultur, se mora manjšinski narod podrežati večinskemu</i>				
se popolnoma strinjam	14,9%	6,9%	16,3%	14,3%
se strinjam	41,9%	24,1%	44,2%	45,7%
se niti strinjam niti ne strinjam	19,5%	10,3%	18,6%	14,3%
se ne strinjam	19,1%	27,6%	14,0%	22,9%
se sploh ne strinjam	4,6%	31,0%	7,0%	2,9%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>Za sožitje narodov bi bilo najbolje, da bi vsi govorili le en skupen jezik</i>				
se popolnoma strinjam	9,7%	3,4%	29,5%	11,8%
se strinjam	29,6%	13,8%	25,0%	35,3%
se niti strinjam niti ne strinjam	17,2%	6,9%	20,5%	17,6%
se ne strinjam	30,8%	34,5%	18,2%	20,6%
se sploh ne strinjam	12,7%	41,4%	6,8%	14,7%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>Če si dvojezičen, si bolj strpen do drugih kultur in nasploh do vseh ljudi</i>				
se popolnoma strinjam	13,0%	33,3%	35,6%	31,4%
se strinjam	47,3%	46,7%	28,9%	28,6%
se niti strinjam niti ne strinjam	20,5%	16,7%	22,2%	25,7%
se ne strinjam	15,7%	-	4,4%	11,4%
se sploh ne strinjam	3,6%	3,3%	8,9%	2,9%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

<i>Če si dvojezičen, slabše občutiš svojo narodno pripadnost</i>				
se popolnoma strinjam	1,2%	3,3%	4,4%	3,0%
se strinjam	7,0%	13,3%	11,1%	-
se niti strinjam niti ne strinjam	12,8%	20,0%	8,9%	12,1%
se ne strinjam	57,6%	36,7%	46,7%	63,6%
se sploh ne strinjam	21,3%	26,7%	28,9%	21,2%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>Naloga šole ni le izobraževanje otrok, pač pa tudi privzgajanje narodne zavesti</i>				
se popolnoma strinjam	20,7%	20,0%	22,2%	12,5%
se strinjam	52,3%	36,7%	40,0%	34,4%
se niti strinjam niti ne strinjam	16,8%	26,7%	20,0%	15,6%
se ne strinjam	8,4%	16,7%	13,3%	37,5%
se sploh ne strinjam	1,8%	-	4,4%	-
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 5: Tipologije stališč do posameznih postavk glede na avtohtonost/priseljenost udeležencev (v odstotkih)
Table 5: Typology of attitudes toward particular items by considering the place of origin (autochthonous/immigrant) of respondents (expressed in %)

AVTOHTONOST/PRISELJENOST	avtohtoni	priseljani pred 15. letom starosti	priseljani po 15. letu starosti
<i>Narodi niso ne dobri ne slabi, negativni so lahko le posamezniki</i>			
se popolnoma strinjam	54,0%	53,2%	63,3%
se strinjam	35,8%	39,2%	34,2%
se niti strinjam niti ne strinjam	7,4%	5,1%	1,3%
se ne strinjam	2,3%	1,3%	1,3%
se sploh ne strinjam	,5%	1,3%	-
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%
<i>Tam, kjer sobiva več kultur, se mora manjšinski narod podrežati večinskemu</i>			
se popolnoma strinjam	13,2%	8,9%	19,4%
se strinjam	41,5%	34,2%	41,9%
se niti strinjam niti ne strinjam	20,3%	15,2%	17,4%
se ne strinjam	20,3%	27,8%	16,1%
se sploh ne strinjam	4,7%	13,9%	5,2%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%
<i>Za sožitje narodov bi bilo najbolje, da bi vsi govorili le en skupen jezik</i>			
se popolnoma strinjam	10,2%	8,9%	14,3%
se strinjam	28,4%	19,0%	32,5%
se niti strinjam niti ne strinjam	19,1%	16,5%	13,6%
se ne strinjam	29,8%	32,9%	27,3%
se sploh ne strinjam	12,6%	22,8%	12,3%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%
<i>Biti dvojezičen pomeni imeti več možnosti za uspeh v življenju</i>			
se popolnoma strinjam	25,7%	20,3%	35,9%
se strinjam	53,7%	50,6%	45,5%
se niti strinjam niti ne strinjam	10,3%	11,4%	8,3%
se ne strinjam	7,5%	13,9%	7,1%
se sploh ne strinjam	2,8%	3,8%	3,2%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 6: Tipologije stališč do posameznih postavk glede na versko pripadnost udeležencev (v odstotkih)**Table 6: Typology of attitudes toward particular items by considering the religion of respondents (expressed in %)**

VERSKA PRIPADNOST	katoličani	muslimani	pravoslavci	ateisti
<i>Tam, kjer sobiva več kultur, se mora manjšinski narod podrežati večinskemu</i>				
	15,6%	21,4%	13,6%	11,0%
se strinjam	44,0%	50,0%	54,5%	30,7%
se niti strinjam niti ne strinjam	18,2%	14,3%	13,6%	18,9%
se ne strinjam	17,1%	14,3%	18,2%	28,3%
se sploh ne strinjam	5,1%	-	-	11,0%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>Naloga šole ni le izobraževanje otrok, pač pa tudi privzgajanje narodne zavesti</i>				
se popolnoma strinjam	22,3%	-	22,7%	20,6%
se strinjam	48,2%	30,8%	36,4%	51,6%
se niti strinjam niti ne strinjam	17,4%	23,1%	13,6%	17,5%
se ne strinjam	9,9%	46,2%	27,3%	8,7%
se sploh ne strinjam	2,1%	-	-	1,6%
SKUPAJ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

RAZPRAVA

Kot se vidi iz Tabele 1, se večji del udeležencev raziskave (skupaj 92,9%, od tega "se popolnoma strinjam" 57,2%, "se strinjam" 35,7%) strinja, da narodi niso ne dobri ne slabi, pač pa so negativni le posamezniki, kar kaže na prisotnost velike načelne strpnosti do različnih narodov ter zelo maloštevilnih predsodkov do narodov kot nosilcev kolektivne negativnosti (2,2% udeležencev se s postavko ne strinja, 4,8% pa se niti strinja niti ne strinja). Na podlagi prevladujoče opredelitve pri tej postavki lahko sklepamo, da med udeleženci, ki so, prav tako kot celotna populacija Slovenske Istre, narodnostno mešani, ni predsodkov, ki bi temeljili na narodni pripadnosti, kar pomeni, da so strpni do soprovalcev drugih narodnosti. Taka naravnost se kaže tudi v postavki "Šola mora otroke vzgajati k jezikovni in kulturni strpnosti", s katero se strinja 89,9% vprašanih. Kombinacija zaključkov, do katerih je možno priti na podlagi stališč iz navedenih dveh postavk, omogoča tudi natančnejše razumevanje stališč pri postavki "Naloga šole ni le izobraževanje otrok, pač pa tudi privzgajanje narodne zavesti", iz katerih lahko sklepamo, da se izprašanci opredeljujejo za "privzgajanje" take narodne zavesti, ki ne poudarja ekskluzivnosti in izbranosti enega samega naroda, pač pa strpno spoštovanje posameznikovega kulturnega ozadja ter njegove individualne narodne pripadnosti.

Z druge strani pa je ne ravno izrazita, vendar prevladujoča vsebina odgovorov pri postavki "Tam, kjer sobiva več kultur, se mora manjšinski narod podrežati večinskemu" (55% respondentov se s trditvijo strinja)

nekoliko v nasprotju s prikazanimi stališči, vendar se postavlja vprašanje, ali ni morda omenjena postavka slabo oblikovana in dvoumna. Možno jo je namreč razumeti bodisi v smislu odslkave stvarnosti kot tudi v smislu načelne zaželenosti. V prvem smislu bi strinjanje z njo pomenilo, da "je pač v svetu tako, da se morajo narodne manjšine podrežati večinam", v drugem pa, da "bi bilo zaželeno, da se manjšine podrežajo večinam". Zato je težko interpretirati dobljeni rezultat, postavko pa bi bilo pri morebitni ponovni aplikaciji vprašalnika morda bolje izločiti. Sicer pa so v skladu z doslej povedanim tudi stališča, ki jih izprašanci izražajo z odgovori na postavko "S tem, ko večinski narod uzakoni dvojezičnost, se podredi manjšinskemu narodu". Večina se jih namreč s trditvijo ne strinja (23,8% se jih "sploh ne strinja", 46% "ne strinja"), iz česar sklepam, da sodijo, da uzakonitev dvojezičnosti ni "nevarna" za pripadnike narodne večine in njihov "narodni ugled". Pri tem je treba upoštevati, da je večina (75,2%) udeležencev raziskave slovenske narodnosti, ki je na raziskovanem območju večinska, ter da se njihovi odgovori statistično pomembno razlikujejo glede na narodno pripadnost. Kot je razvidno iz Tabele 4, se s trditvijo najbolj strinjajo Hrvati (21%), najmanj pa Italijani (6,7%), ki so dejansko v Slovenski Istri edini narod, ki ima tudi uradno priznan status manjšine, ter ob večinski edina jezikovna skupnost, ki ima uradno priznan jezik. Razumljivo je torej, da se s trditvijo najbolj "ne strinjajo" ravno Italijani, ki na podlagi lastnih izkušenj ugotavljajo, da zaradi same dvojezičnosti niso posebej privilegirani v primerjavi s Slovenci ali pripadniki drugih narodov. V prid medkulturne strpnosti, ki se kaže iz ne-

katerih že obravnavanih stališč, govori predvsem dejstvo, da se s postavko večinoma (69,6%, Tabela 4) ne strinjajo niti Slovenci, ki s tem implicitno izražajo naklonjenost do dvojezičnosti ter do kulturne strpnosti, katero v očeh večine izprašancev le-ta simbolizira (skupaj 63,5% odgovorov "se popolnoma strinjam" in "se ne strinjam" pri postavki "Če si dvojezičen, si bolj strpen do drugih kultur in nasploh do vseh ljudi"). V prid kulturne strpnosti pričajo tudi odgovori pri postavki "Uradno priznane manjšine morajo imeti za svoj obstoj zagotovljene posebne pravice", saj se večinoma izprašanci (64,2%) s trditvijo strinjajo, kar pomeni, da podpirajo obstoj posebnih pravic za uradno priznane manjšine. Ob povezovanju stališč v zvezi s kulturno strpnostjo s stališčem v tej postavki je možno zaključiti, da izprašanci v to kategorijo uvrščajo tudi uporabo manjšinskega jezika in torej dvo/večjezičnost na narodnostno mešanih območjih. Iz odgovorov pri postavki "Država bi morala zagotoviti šolanje v lastnem jeziku vsem narodnim skupnostim ne glede na dobo njihovega bivanja v določenem prostoru" lahko namreč sklepamo, da isto ne velja za narode, ki na določenem območju nimajo priznanega statusa manjšine oziroma niso avtohtoni ali nastanjeni daljše časovno obdobje. Zanimivo je, da se pri tej postavki stališča izprašancev ne razlikujejo glede na njihovo narodno pripadnost kot tudi glede na spremenljivko avtohtonosti/priselnosti.

Pri odgovorih na vprašanje o dvojezičnosti med izprašanci prevladuje naklonjenost do nje. To je razvidno predvsem iz večinskega strinjanja s trditvijo, da "Biti dvojezičen pomeni imeti več možnosti za uspeh v življenju", s katero soglaša kar 78,9% izprašancev (28,3% z odgovorom "se popolnoma strinjam", 50,6% pa z odgovorom "se strinjam"), pa tudi iz prevladujočega nestrinjanja s trditvama: "Če si dvojezičen, slabše občutiš svojo narodno pripadnost" (88,9% se jih ne strinja) ter "Sočasno učenje dveh ali več jezikov je za otrokov jezikovni razvoj škodljivo" (90,7% se jih ne strinja). Pozitivno je vsekakor dejstvo, da je nekoč v svetu zelo razširjeni predsodek o škodljivih učinkih dvojezičnosti na otrokov jezikovni razvoj (o čemer govorita na primer Jespersen, 1922 in Tireman, 1955 v Grosejan, 1982) Slovenski Istri že stvar preteklosti, saj vanj verjame le še 7,1% izprašancev. Zanimivo pa je, da je pri najbolj splošni izmed postavk, ki se nanašajo na dvo- oziroma večjezičnost: "Za sožitje narodov bi bilo najbolje, da bi vsi govorili le en skupni jezik", odstotek izprašancev, ki se s trditvijo ne strinjajo sicer višji od odstotka tistih, ki se z njo strinjajo, vendar razlika ni tako velika kot pri drugih postavkah. Iz Tabele 4 se vidi, da obstaja statistično pomembna zveza med zagovarjanjem/zavračanjem tega stališča in narodno pripadnostjo izprašancev. Najmanj naklonjeni poenotenju jezikov so Italijani (17,2% za in 75,9% proti; Tabela 4), najbolj pa Hrvati (54,5% za in 25% proti; Tabela 4). Po stopnji naklonjenosti Italijanom sledijo

najprej pripadniki drugih narodov nekdanje Jugoslavije (47,1% za in 35,3% proti; Tabela 4), nato pa Slovenci (39,3% za in 43,5% proti; Tabela 4). Razumljivo je, da poenotenju jezikov in torej implicitno izginotvi dvo- oziroma večjezičnosti najbolj nasprotujejo Italijani, saj se v okolju, kjer so sami pripadniki narodno/jezikovne manjšine, čutijo najbolj ogrožene. Kot v svoji raziskavi ugotavlja Sedmakova (2001), se namreč v Slovenski Istri italijanska manjšinska skupnost s svojo narodno pripadnostjo istoveti predvsem na osnovi jezika, z druge strani pa ima tudi večinsko prebivalstvo Slovenske Istre v odnosu do italijanske manjšine najbolj izoblikovan odnos do italijanskega jezika, medtem ko odnos do italijanske kulture kot druge avtohtone kulture okolja ni tako izrazit (Mikolič, 2003). O dejstvu, da je obravnavana postavka najbolj aktualna za izprašance italijanske skupnosti, priča tudi najmanjši delež neopredeljenih prav med Italijani (6,9% pri Italijanih v primerjavi s 17,2% pri Slovencih, 17,6% pri drugih narodih in 20,5% pri Hrvatih; Tabela 4). Z druge strani pa poenotenje (izraženo sicer na načelni, univerzalni ravni) najbolj podpirajo Hrvati, ki so sicer na območju Slovenske Istre ob Slovencih najbolj zastopana narodna skupnost, čeprav nimajo statusa narodne manjšine in torej niti priznane pravice do uporabe hrvaškega jezika ob uradnih priložnostih. Videti je, da jih jezikovna raznolikost moti bolj kot druge prebivalce Slovenske Istre. Med tistimi Hrvati, ki menijo, da bi bilo najbolje, če bi vsi govorili le en skupen jezik, še posebej izstopa odstotek tistih, ki se s trditvijo "popolnoma strinjajo" (29,5%), medtem ko je ta odstotek pri drugih narodih znatno nižji (11,8% pri "drugih narodih nekdanje Jugoslavije", 9,7% pri Slovencih in 3,4% pri Italijanih). Stališče Hrvatov je torej najbolj radikalno. Možno je sklepati, da se v tem kaže njihovo nelagodje ob neupravičenosti do uradne rabe lastnega jezika v javnosti. Glede preostalih postavk, ki se nanašajo na dvojezičnost, se stališča Hrvatov ne razlikujejo od stališč drugih v raziskavo vključenih izprašancev.

Na podlagi naštetega ter na podlagi numeričnih podatkov, ki so zbrani v Tabeli 1, zaključujem, da so respondenti, ki so sodelovali pri raziskavi, pretežno naklonjeni tako kulturni strpnosti kot tudi dvojezičnosti. S tem se *potrjuje prvi dve delovni hipotezi*, ki sem jih oblikovala pri raziskovanju dane problematike.

V Tabeli 2 so prikazane tipologije stališč do posameznih postavk glede na starost udeležencev. Iz analize variance (po Bonferronijevem postopku) rezultatov, ki se pri postavki "Za sožitje narodov bi bilo najbolje, da bi vsi govorili le en skupen jezik" kaže pri anketirancih različnih starosti, izhaja, da obstaja statistično pomembna razlika med odstotki izprašancev različnih starosti, ki se s trditvijo strinjajo: anketiranci, ki so stari več kot 68 let, se s trditvijo strinjajo statistično pomembno bolj kot mladi med 28 in 37 let starosti. To statistično pomembno razliko pa je potrebno vzeti z

določeno distanco, saj glede na vsebino postavke z vidika stroke ni lahko najti primerne razlage za razliko med tema dvema (in nobenima drugima) starostnima skupinama. Analiza rezultatov pri postavki "Sočasno učenje dveh ali več jezikov je za otrokov jezikovni razvoj škodljivo" po starostnih skupinah je pokazala, da starostni razred nad 68 po svojih stališčih odstopa od starostnih razredov 28-37, 38-47 in od 48-57 let. V vseh navedenih primerih so starejši izprašanci izrazili višjo stopnjo strinjanja, kar pomeni, da so bolj kot mlajši mnenja, da sočasno učenje dveh ali več jezikov otroku škodi. To ni presenetljivo, saj je v preteklosti tako stališče prevladovalo celo med nekaterimi strokovnjaki. To pa je, skupaj s politično propagando, ki so je bili deležni anketiranci iz skupine "nad 68 let" v mladosti (predvsem pred drugo svetovno vojno), privedlo do tega, da se je v njih tako stališče tudi zakoreninilo. Mlajše generacije so do tega vprašanja bolj odprte – verjetno tudi zato, ker so kot del uradno dvojezične Slovenske Istre iz lastnih izkušenj ugotovile, da dvojezičnost sama po sebi nima slabih učinkov na otrokov jezikovni razvoj.

Analiza variance odgovorov pri postavki "Če si dvojezičen, si bolj strpen do drugih kultur in nasploh do vseh ljudi" je ob upoštevanju starosti anketirancev pokazala, da obstaja statistično pomembna razlika med stališči, ki jih izražajo na eni strani najmlajša skupina anketirancev (od 18 do 27 let) ter na drugi skupini anketirancev v starosti od 58 do 67 ter nad 68 let. V nasprotju s pričakovanji izražajo mlajši izprašanci v primerjavi s starejšimi nižjo stopnjo strinjanja s postavko, kar si je možno razlagati kot nezadovoljstvo z lastno izkušnjo. Kot prebivalci Slovenske Istre ter nekdanji dijaki šol, v katerih sočasno z materinščino poteka tudi pouk "drugega jezika okolja", so namreč povečini vsaj do neke mere tudi sami dvojezični, glede na stopnjo strinjanja z omenjenim stališčem pa sklepam, da se zaradi tega ne počutijo posebej strpni do drugih kultur oziroma da so njihove izkušnje z dvojezičnimi vrstniki take, da jih manj kot druge starostne kategorije navajajo na strinjanje z vsebino postavke.

Primerjava med stališči starejših in mlajših izprašancev glede povezave med dvojezičnostjo in povečanimi možnostmi za uspeh v življenju je pokazala, da so tisti iz najstarejše skupine statistično pomembno bolj optimistični kot anketiranci med 38. in 47. letom starosti. Glede na to, da na oblikovanje stališč v veliki meri vplivajo posameznikove izkušnje (ožje okolje, širše okolje ipd.; Furlan, 2001), je možno sklepati, da so tako eni kot drugi svoja stališča do omenjene postavke oblikovali tudi na podlagi osebnih izkušenj, le-te pa so bile na območju Slovenske Istre v zadnjem stoletju večkrat rezultat spremenljivih in spreminjajočih se političnih okoliščin.

Iz podatkov v Tabeli 3 je razvidno, da je v vsaki posamezni izobrazbeni kategoriji več zagovornikov več-

jezičnosti in strpnosti kot njihovih nasprotnikov. Vzemimo za primer postavko "Uradno priznane manjšine morajo imeti za svoj obstoj zagotovljene posebne pravice", kjer obstaja statistično pomembna razlika med stališči anketirancev s V. stopnjo izobrazbe ter tistih z višjo izobrazbo. Stopnja strinjanja anketirancev z dokončano srednjo šolo je namreč statistično pomembno nižja od stopnje strinjanja anketirancev z višjo izobrazbo, kar pomeni, da se višja izobrazba povezuje z večjo naklonjenostjo do zagotavljanja posebnih pravic uradno priznanim manjšinam. Višje izobražene osebe so torej bolj strpne od srednje izobraženih. Tudi za postavko o zagotavljanju šolanja v lastnem jeziku za vse narodne skupnosti lahko rečemo, da se v odgovorih kažejo razlike glede na posamezne stopnje izobrazbe anketiranih. Tako se je pokazala statistično pomembna razlika med stališči anketirancev s srednjo oziroma poklicno šolo na eni ter nedokončano osnovno šolo na drugi strani. Zanimivo je, da so tisti z najnižjo stopnjo izobrazbe (nedokončana osnovna šola) šolanju v lastnem jeziku za vse skupnosti najbolj naklonjeni (33,3% se jih s trditvijo strinja) kot tisti s katerokoli drugo stopnjo izobrazbe, z druge strani pa je največ nestrinjanja s postavko med izprašanci s poklicno izobrazbo, ki izstopajo predvsem po kategoričnem nestrinjanju ("se sploh ne strinjam" je izjavilo 33,8% izprašancev s poklicno izobrazbo). Na podlagi povedanega je možno zaključiti, da so najnižje izobraženi glede vprašanja šolanja v lastnem jeziku za vse prebivalce najbolj strpni, kljub vsemu pa je najverjetnejša drugačna razlaga rezultata. Najverjetneje namreč izprašanci z najnižjo stopnjo izobrazbe prav zaradi nizke stopnje izobraženosti v primerjavi z drugimi najbolj občutijo potrebo po šolanju v lastnem jeziku, zato si je visoko stopnjo strinjanja s trditvijo potrebno razlagati prav v tej luči. Tudi pri postavki, ki ugotavlja, da se mora manjšinski narod podrežati večinskemu, obstajajo statistično pomembne razlike med različno izobraženimi izprašanci. Rezultati iz Tabele 3 kažejo na to, da se nižje izobraženi (nedokončana osnovna šola, dokončana osnovna šola, dokončana poklicna šola) bolj strinjajo s trditvijo, da se mora manjšinski narod podrežati večinskemu, medtem ko se višje izobraženi s trditvijo statistično pomembno manj strinjajo. To pomeni, da med 26,8% anketirancev, ki se s trditvijo ne strinjajo (Tabela 1), prevladuje delež višje izobraženih z najmanj V. stopnjo izobrazbe. Višje izobraženi torej širše gledajo na odnose med narodnostno manjšino in večino, kar bi lahko povezali tudi s Kohlbergovo šesto oziroma sedmo stopnjo moralnega razvoja (Hayes, 1998), ki se, in to velja predvsem za sedmo stopnjo, pojavita pretežno pri višje izobraženih pripadnikih zahodnih kultur. Pri preferenci za enojezičnost oziroma večjezičnost v luči bolj kvalitetnega sožitja narodov vidimo, da gre statistično pomembna razlika med izprašanci z različno stopnjo izobrazbe predvsem na škodo izrazito višjega nestrinjanja s to postavko pri

najvišje izobraženih (že razlika med doseženo peto stopnjo izobrazbe in vsemi nadaljnjimi je statistično pomembna) ter na drugi strani na škodo izrazitega strinjanja s postavko ("se popolnoma strinjam" 20,0%) pri izprašanih s poklicno izobrazbo. Nižje izobraženi bi se torej (eni bolj, drugi manj), če bi le imeli možnost izbire, opredelili za izgubo jezikovne raznolikosti v prid poenotene medsebojnega sporazumevanja s pomočjo enega samega jezika, medtem ko se anketiranci, katerih izobrazba presega V. stopnjo, bolj zavedajo pomena ohranitve jezikovne raznolikosti, zato se s postavko pretežno ne strinjajo. Tudi primerjava stališč o škodljivosti sočasnega učenja dveh ali več jezikov za otrokov razvoj kaže na statistično pomembne razlike med stališči višje izobraženih in stališči nižje izobraženih. Le-te zasledimo med anketiranci z nedokončano osnovno šolo in anketiranci z vsemi drugimi stopnjami izobrazbe ter z dokončano poklicno šolo in izobrazbo, ki presega V. stopnjo. Izprašanci z višjo stopnjo izobrazbe so v primerjavi z nižje izobraženimi izrazili nižjo stopnjo strinjanja s trditvijo, kar kaže na večjo informiranost (novejše raziskave namreč dokazujejo, da sama dvojezičnost ni škodljiva za otrokov razvoj; če pa le pride do navideznega škodovanja, gre običajno za delovanje drugih dejavnikov in ne same dvo- oziroma večjezičnosti; Furlan, 2001) višje izobraženih ter na drugi strani na pogostejše oklepanje že preživetih predsodkov (o škodljivosti dvojezičnosti za otrokov razvoj) pri osebah z nižjo stopnjo formalne izobrazbe.

Pri petih izmed dvanajstih postavk, ki sem jih vključila v obravnavo, je statistična obdelava podatkov pokazala, da obstajajo statistično pomembne razlike v stališčih glede na izobrazbo izprašancev. S tem se *deloma potrjuje četrta delovna hipoteza* pričujoče raziskave, po kateri "Obstajajo razlike med stališči udeležencev raziskave glede na izobrazbo".

Tabela 4 prikazuje tipologijo stališč do posameznih postavk glede na narodno pripadnost udeležencev. Pri postavki "S tem, ko večinski narod uzakoni dvojezičnost, se podredi manjšinskemu narodu" obstaja statistično pomembna razlika med stališči Italijanov na eni ter Slovencev in Hrvatov na drugi strani. Po natančnejšem pregledu rezultatov vidimo, da se s trditvijo dejansko "ne strinja" skoraj polovica (48,8%) Slovencev, "sploh ne strinja" pa le petina Slovencev, medtem ko je situacija drugačna pri Italijanih, ki se jih je polovica (50%) opredelila za bolj odločno nestrinjanje ("se sploh ne strinjam"), le tretjina (33,3%) pa za zmerno nestrinjanje. Italijani so edina narodna skupnost, ki se je pri tej postavki v večini opredelila za skrajno nestrinjanje, kar je razumljivo, saj se kot pripadniki italijanske manjšine istovetijo z manjšino iz postavke ter kot taki "na lastni koži" opažajo, da se jim večinski narod zgolj zaradi uzakonjene dvojezičnosti še ne podreja. Odgovori Hrvatov so najbolj enakomerno porazdeljeni med različne stopnje strinjanja/nestrinjanja, kar pa obenem

pomeni, da ko imamo opraviti z izprašancem, ki je po narodnosti Hrvat, na osnovi poznavanja njegove narodne pripadnosti ni možno sklepati, za katero stališče se bo opredelil. Tudi glede vprašanja podrejanja manjšinskega naroda večinskemu so pripadniki italijanske narodne skupnosti izrazili najbolj radikalna stališča (31% izprašancev se s postavko "sploh ne strinja"). Kot je videti iz Tabele 4, se jih s postavko najmanj "popolnoma strinja" (6,9%) in "strinja" (24,1%), na drugi strani pa največ "ne strinja" (27,6%) in "sploh ne strinja" (31%). Statistična obdelava podatkov je pokazala, da so razlike v stopnji strinjanja s trditvijo med Italijani na eni in drugimi udeleženci raziskave na drugi strani statistično pomembne. Tudi na podlagi pravkar omenjenega podatka je torej možno sklepati (kot smo to že storili), da izprašanci postavke niso dojeli v smislu načelne zaželenosti, pač pa v smislu odslikave stvarnosti, v kateri tudi sami živijo. Glede poenotenja jezikov v prid bolj kvalitetnega sožitja med narodi se Italijani s postavko strinjajo manj kot anketiranci vseh drugih narodnosti in so v primerjavi z vsemi drugimi, Slovenci pa zgolj v primerjavi s Hrvati, bolj nagnjeni k ohranjanju jezikovne raznolikosti, k večkulturnosti ipd., kar izhaja iz večstoletne tradicije sožitja med Slovenci in Italijani na območju Slovenske Istre, kjer so Italijani tisti, ki se morajo "boriti" za ohranitev lastnega jezika. S povezavo med strpnostjo in dvojezičnostjo se Italijani iz Slovenske Istre strinjajo bolj kot Slovenci, kar je v skladu s pričakovanji, saj se Italijani (pa čeprav je na Obali učenje italijanščine kot "drugega jezika okolja" obvezno tudi za pripadnike drugih narodnih skupnosti in so torej vsi vsaj do neke mere dvojezični) izmed vseh najbolj istovetijo z "dvojezičnim" iz postavke. Torej v zastavljeni trditvi vidijo sebe, kar pomeni, da je moč pričakovati, da bodo glede na to, da strpnost velja za vrednoto, ter glede na to, da ljudje v splošnem težimo k temu, da sebe prikazemo v kar najlepši luči, izjavili, da so dvojezični ljudje v primerjavi z drugimi bolj strpni. Predpostavko, da Italijani iz Slovenske Istre dvojezičnost doživljajo drugače kot pripadniki drugih narodnih skupnosti, ki živijo na istem območju, potrjuje tudi statistična razlika med stališči Italijanov in stališči preostalih izprašancev glede povezanosti med dvojezičnostjo in občutjem lastne narodne pripadnosti. Paradoksalno je namreč, da so prav pri Italijanih najvišji odstotki odgovorov "se strinjam" (13,3%), najvišji odstotki odgovorov "se niti strinjam niti ne strinjam" (20,0%) ter najnižji odstotki odgovorov, v katerih se kaže nestrinjanje s postavko ("se ne strinjam" in "se sploh ne strinjam" skupaj 63,4%). Ta rezultat izhaja prav tako iz nekoliko drugačnega, "posebnega" doživljanja dvojezičnosti pri Italijanih, ki so kot pripadniki uradno priznane manjšine med izprašanci edini, kateri so na določeni razvojni stopnji (običajno v puberteti in adolescenci) zaradi interakcije med vplivi okolja ter razvojnimi zakonitostmi postavili pod vprašaj tudi svojo narodno identiteto.

Zaradi dvomov, ki so se jim ob tem porajali, so bili, kot predvideva Lambert, v dilemi glede identifikacije z eno ali drugo narodnostno skupnostjo ter prav zaradi tega mnenja, da lahko dvojezičnost ogrozi posameznikov občutek narodne pripadnosti. Podobno bi lahko rekli za Hrvate, ki so po stopnji strinjanja s trditvijo zelo blizu Italijanom in verjetno doživljajo podobne identitetne dileme kot slednji. Pri pripadnikih preostalih narodov nekdanje Jugoslavije ni zaslediti te dileme, saj se le-ti, kot to dokazujejo tudi druge študije (Sedmak, 2001), želijo čim prej asimilirati z večinsko skupnostjo. V tem smislu gre razumeti tudi izstopanje stališča "drugih narodov nekdanje Jugoslavije" pri postavki o privzganjanju narodne zavesti v šoli. Prav izprašanci iz te kategorije pri tej postavki izstopajo po nekoliko nižjem odstotku strinjanja in po (v primerjavi z drugimi) visokem odstotku nestrinjanja (37,5%) s trditvijo. Statistično pomembna razlika je vidna predvsem med odgovori priseljencev iz republik nekdanje Jugoslavije in Slovenci. Po mnenju priseljencev iz republik nekdanje Jugoslavije torej privzganjanje narodne zavesti ni domena šole.

Tudi *peta hipoteza* je torej *deloma potrjena*, saj velja pri šestih od dvanajstih postavk.

Tabela 5 prikazuje križanje med stopnjami strinjanja s postavkami in neodvisno spremenljivko avtohtonosti/priseljenosti izprašancev. Je rezultat analize variance za avtohtone in neavtohtone anketirance pri postavki "Narodi niso ne dobri ne slabi, negativni so lahko le posamezniki". Med avtohtonimi anketiranci in priseljenci, ki so se v Slovensko Istro priselili pred 15. letom starosti namreč ni razlik, medtem ko razlika obstaja med avtohtonimi in priseljenci, ki so se priselili po 15. letu starosti. V nasprotju s pričakovanji je stopnja strinjanja s postavko višja pri avtohtonih anketirancih kot pri priseljenih, kar kaže na večjo medkulturno odprtost avtohtonega prebivalstva. Avtohtoni prebivalci naj bi imeli manj predsodkov do narodov kot skupin zaradi tega, ker so že od nekdaj vajeni italijansko – slovenskega sožitja. Poleg tega je možno, da je med priseljenci, ki so se v Slovensko Istro priselili po 15. letu starosti, tudi večje število takih, ki so v Slovensko Istro pribežali zaradi vojne, ki se je v devetdesetih letih odvijala v nekaterih predelih nekdanje Jugoslavije, zaradi česar njihovi predsodki do "narodov" izvirajo iz slabih osebnih izkušenj. Statistično pomembne razlike glede na starost ob priselitvi se pojavljajo tudi pri opredeljevanju v zvezi s postavko o podrejanju manjšinskega naroda večinskemu. Izprašanci, ki so se v Slovensko Istro priselili pred 15. letom starosti, se manj strinjajo s tem, da se manjšinski narod podreja večinskemu, medtem ko se tisti, ki so se priselili kasneje (od 16. leta naprej), bolj strinjajo s to postavko. Vzrok za razliko tiči verjetno v občutku pripadnosti samemu prostoru, ki ga gojijo izprašanci, ki so se v Slovensko Istro priselili pred 15. letom starosti ter na drugi strani občutku nepopolne vživetosti v prostor, ki je značilen za priseljence, kateri

se v tuje okolje priselijo po obdobju pubertete (še toliko bolj, če gre za priseljence, ki se morajo v novem okolju naučiti tudi novega jezika). Priseljenci, ki so se v Slovensko Istro priselili v otroštvu ali zgodnji mladosti, so se v prostor bolje vživeli in se ne počutijo kot pripadniki manjšine, prostor, v katerem živijo, pa čutijo kot avtohtoni prebivalci in se temu primerno opredeljujejo za stališče, ki je bližje avtohtonim kot neavtohtonim prebivalcem. Z druge strani pa se priseljenci, ki so se v Slovensko Istro priselili po 15. letu starosti, v prostor verjetno niso vživeli tako kot tisti, ki so se priselili mlajši. Prav zaradi tega je njihovo stališče do manjšinsko-večinskih vprašanj drugačno od stališča prvih. Ker so tudi sami bolj "outsiderji" kot ne in ker se zavedajo, da so se sami od vsega začetka morali prilagajati (podrejati) novemu okolju (ne pa oklje njim), se zdi, da svoj (partikularni) status enačijo z (generalnim) statusom manjšine, iz česar izhaja, da se s trditvijo strinjajo bolj kot preostali priseljenci. Tudi stališča anketirancev do poenotenja jezikov v prid kvalitetnejšega sožitja med narodi se statistično pomembno razlikujejo glede na spremenljivko avtohtonosti/neavtohtonosti. Za poenotenje jezikov se statistično pomembno bolj opredeljujejo anketiranci, ki so se na območje Slovenske Istre priselili po 15. letu starosti, kot tisti, ki so se priselili pred 15. letom. Sklepamo lahko, da je smer odgovora pogojena z dvema okoliščinama:

- priseljenci, ki so se priselili po 15. letu starosti, so imeli več težav pri učenju jezika (če so se priselili iz tujine) oziroma pri prilagajanju na lokalno narečje (če so se priselili iz notranjosti Slovenije), zaradi česar bolj cenijo enoten jezik kot raznolikost jezikov;

- priseljenci, ki so se priselili pred 15. letom starosti, so se bolje vživeli v okolje, kar se kaže tudi v tem, da so v večji meri sprejeli vrednote večkulturne Slovenske Istre, zaradi česar so manj naklonjeni enotnemu skupnemu jeziku in bolj odprti do večjezičnosti in večkulturnosti, kar se tudi glede na ostale vidike pričujoče raziskave kaže kot značilnost Slovenske Istre.

Glede na izvor anketirancev obstajajo statistično značilne razlike glede postavke, po kateri dvojezičnost pomeni večjo možnost za uspeh v življenju. Izkaže se namreč, da se osebe, ki so se priselile na območje Slovenske Istre po 15. letu starosti, z omenjenim stališčem bolj strinjajo kot anketiranci, ki so se priselili pred dopolnjenim 15. letom starosti. Rezultat bi si lahko razlagali z dvema popolnoma nasprotnima motivacijama. Po eni strani bi namreč lahko višja stopnja strinjanja pri priseljenih po 15. letu starosti izhajala iz zavedanja priseljencev, da bi v primeru, ko bi bili dvojezični, tudi sami imeli več možnosti za uspeh v Slovenski Istri, po drugi pa so morda izprašanci dejansko dvojezični in se zavedajo prednosti, ki jih imajo zaradi tega. O tem, katera razlaga se sklada z resnično motivacijo za dane odgovore, je brez poznavanja jezikovnega ozadja izprašancev možno le špekulirati.

Tudi šesta delovna hipoteza je bila delno potrjena, saj prihaja pri štirih od dvanajstih postavk do razlik med stališči udeležencev glede na avtohtonost/priseljenost.

Na podlagi statistične analize ter na osnovi podatkov iz Tabele 6 ugotavljamo, da obstajajo med stališči izprašancev različnih veroizpovedi statistično pomembne razlike glede podrejanja manjšinskega naroda večinskemu. Muslimani s postavko soglašajo v večji meri kot preostali udeleženci raziskave, medtem ko izprašanci, ki so se opredelili kot ateisti, v primerjavi z drugimi v večji meri nasprotujejo trditvi. Iz opredelitve muslimanov se dokaj jasno kaže, da so ti izprašanci postavko dojeli v smislu odslikave stvarnosti (ne pa kot načeloma zaželeno situacijo), in zdi se, da se kot pripadniki verske skupnosti, ki je v Slovenski Istri manjšinska, počutijo podrejene. Med anketiranimi osebami prihaja do razlik, povezanih z versko pripadnostjo tudi glede stališča, po katerem je tudi privzgajanje narodne zavesti ena izmed nalog šole. Pokaže se namreč, da se stališče muslimanov razlikuje od stališč katoličanov in ateistov. Katoličani in ateisti se s trditvijo znatno bolj strinjajo (70,5% "se strinjam" in "se popolnoma strinjam" za katoličane ter 72,2% za ateiste) kot muslimani (30,8%), medtem ko med slednjimi najdemo večji odstotek (46,2%) izprašancev, ki se s postavko ne strinjajo (46,2% "se ne strinjam"). Stališče pravoslavcev je bližje stališčem muslimanov kot stališčem pripadnikov drugih dveh veroizpovedi.

Na podlagi analize podatkov, ki so zbrani v Tabeli 6 lahko delno potrdim tudi sedmo hipotezo, saj se je pri dveh od dvanajstih postavk pokazalo, da razlike med stališči udeležencev glede na versko pripadnost obstajajo. Razlike so torej prisotne predvsem pri stališčih, ki se nanašajo na narodno pripadnost in družbeni status narodnosti.

SKLEPI

Glede na to, da je bila raziskava opravljena na naključno izbranem reprezentativnem vzorcu prebivalcev Slovenske Istre, lahko zaključimo, da so stališča, ki so jih izrazili respondenti, reprezentativna, kar pomeni, da lahko sklepe, ob zelo majhni verjetnosti, da bomo pri tem storili napako, posplošimo na celotno populacijo Slovenske Istre.

Torej lahko rečemo, da iz raziskave izhaja, da so prebivalci Slovenske Istre kljub določenim razlikam, ki se kažejo glede na starost, izobrazbo, narodno pripadnost, avtohtonost/priseljenost in versko pripadnost,

pretežno naklonjeni dvojezičnosti/večjezičnosti in kulturni strpnosti.

Razlike med pripadniki različnih starostnih skupin se kažejo predvsem pri stališčih do dvojezičnosti/večjezičnosti, medtem ko se glede na izobrazbo kažejo tako pri nekaterih postavkah, ki se nanašajo na narodno pripadnost in medkulturno strpnost, kot tudi pri dvo- oziroma večjezičnosti. V glavnem so se kot najmanj naklonjeni dvojezičnosti in medkulturni strpnosti izkazali izprašanci z dokončano osnovno ali poklicno šolo. Tudi pri narodni pripadnosti se diferencirajo med seboj tako stališča, ki se nanašajo na medkulturno strpnost, kot taka, ki se nanašajo na dvo- oziroma večjezičnost. V glavnem so se Italijani izkazali kot najbolj naklonjeni večjezičnosti ter kulturno najbolj strpni. Na podlagi rezultatov analize nekaterih postavk lahko sklepamo, da se Hrvati v Slovenski Istri počutijo narodnostno in jezikovno ogrožene. Tudi pri kriteriju avtohtonosti/priseljenosti se medsebojno diferencirajo stališča. Največje razlike se kažejo med tistimi, ki so se v Slovensko Istro priselili pred, in tistimi, ki so to storili po 15. letu starosti. Iz rezultatov lahko sklepamo, da so priseljenci, ki so se v Slovensko Istro priselili po 15. letu starosti, bolj naklonjeni medkulturni strpnosti, pa čeprav imajo sami morda občutek, da so kot pripadniki (uradno nepriznane) manjšine odrinjani nekoliko na obrobje, in se jim kljub prednostim, ki jih načelno prinaša dvojezičnost, zdi, da bi bilo vseeno najbolje, ko bi vsi govorili le en skupen jezik. Verska pripadnost je dejavnik, zaradi katerega se stališča izprašancev razlikujejo le tedaj, ko so povezana z narodno pripadnostjo, kar kaže na večjo povezanost med narodno in versko pripadnostjo kot pa med versko pripadnostjo in odnosom do dvo- oziroma večjezičnosti.

Na podlagi rezultatov raziskave je moč trditi, da so prebivalci Slovenske Istre "po duhu" oziroma stališčih do dvo- in večjezičnosti ter do medkulturne strpnosti primerno "pripravljeni" na vstop v Evropsko skupnost ter da lahko s svojo "odprtostjo" še nadalje prispevajo k razvoju nekaterih izmed temeljnih deklariranih vrednot skupnega evropskega prostora. Iz raziskave izhaja, da stališča, v katerih se kaže naklonjenost dvo- oziroma večjezičnosti ter kulturni strpnosti, prispevajo k ugodnemu izidu dvojezične vzgoje pri mladih prebivalcih Slovenske Istre. Zaradi ugodne večkulturne "klime" se namreč slednji lahko uravnoteženo identificirajo z obema avtohtonima jezikoma in kulturama, kar, kot trdi Lambert (1967 v Cummins, 1984), omogoča najboljši možni izid za osebni razvoj v večkulturnem okolju.

SLOVENE ISTRIA, THE INTERSECTION OF LANGUAGES AND CULTURES: ON WHAT ASPECTS DO THE LINGUISTIC AND CULTURAL FUTURE OF THIS AREA REST?

Marina FURLAN

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1

e-mail: marina.furlan@zrs-kp.si

SUMMARY

The research presented by the author in her article has been carried out within the framework of an extensive study regarding the identity of Slovene Istrians: "National and Cultural Identity in the Area of Slovene-Italian Cultural Contact in the Processes of European Integration". The basic objective of the research was to assess the attitudes of the inhabitants of Slovene Istria towards the immigrants as members of other ethnic communities, towards linguistic and national minorities and bi- or multilingualism. In order to get appropriate answers to the raised questions, a five-grade attitude scale of the Likert type was used. The research included a representational sample of Slovene Istrians. On the basis of the obtained results, the author concludes that the inhabitants of Slovene Istria are predominantly favourably disposed to multilingualism and cohabitation with members of ethnic communities different from their own.

Key words: attitudes, bilingualism, intercultural tolerance, multiculturalism, Slovene Istria

LITERATURA

- Cummins, J. (1984):** Bilingualism and cognitive functioning. V: Shapson, S. in D'Oyley, V. (eds.): Bilingual and Multicultural Education: Canadian Perspectives. Clevedon, Multilingual Matters, 55-67.
- Ely, R., Berko Gleason, J. (1996):** Socialization across Contexts. V: Fletcher, P., MacWhinney, B. (eds.): The Handbook of Child Language. Oxford, Blackwell Publishers, 251-255.
- Furlan, M. (2001):** Mladostnikova osebnost in njegove socialne vrednote v dvojezičnem okolju. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Furlan-Pahulje, M. (1997):** Vpliv socialnokulturnih dejavnikov na psihosocialni razvoj otrok in mladostnikov v dvojezičnem okolju. Magistrsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Grosjean, F. (1982):** Bilingualism in society; The Bilingual Child. Life with two languages: an introduction to bilingualism. London, Harvard university press, 127-227.
- Hayes, N. (1998):** Foundations of Psychology. An Introductory text. London, Thomas Nelson and Sons.
- Mikolič, V. G. (2003):** Jezik kot odraz etnične oza-veščenosti v narodnostno mešanem prostoru Slovenske Istre. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Pease-Alvarez, C., Vasquez, O. (1994):** Language socialization in ethnic minority communities. V: Genesee, F. (ed.): Educating Second Language Children. Cambridge, Cambridge University Press, 82-102.
- Romaine, S. (1994):** Language in Society; An Introduction to. New York, Oxford University Press.
- Rus, V. S. (1994):** Socialna psihologija: teorija, empirija, eksperiment, uporaba I. Ljubljana, DAVEAN.
- Sapir (1972):** Cultura, linguaggio e personalità. Paperbacks 33. Torino, Einaudi, 55-64.
- Sedmak, M. (2001):** Narodnostno mešane zakonske zveze kot oblika interpersonalnega kulturnega soočanja. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Varro, G. (1990):** Enfants et adolescents mixtes: une identité spécifique? Enfance, 3, 303-322.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2003-11-29

UDK 316.653-053.6:316.73 (497.4-14)

STALIŠČA MLADIH SLOVENSKE ISTRE DO (MED)KULTURNIH FENOMENOV OKOLJA BIVANJA

Mateja SEDMAK

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1

e-mail: mateja.sedmak@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Članek predstavlja ključne ugotovitve javnomnenjske raziskave, izvedene med srednješolsko populacijo na območju slovenske Istre v obdobju maj-junij 2002. Osrednji cilj raziskave je bil preučiti stališča in odnos mladih iz slovenske Istre do kulturnega okolja, v katerem živijo, s posebnim poudarkom na tistih družbenih fenomenih, ki to kulturno okolje ključno označujejo. Pri tem nas je zanimal odnos mladih do večkulturnosti in večjezičnosti Slovenske Istre, narodno mešanih zakonov/partnerstev, kulturnega in jezikovnega pluralizma oz. asimilacije v prevladujočo slovensko kulturo in/ali jezik, priseljencev in vprašanj, povezanih s priseljeniško problematiko, idr. Končni cilj raziskave je bil ugotoviti stopnjo (med)kulturne strpnosti in sprejemanja, ki smo ji priča med mladimi. Rezultate te raziskave smo primerjali z rezultati sorodne študije (Sedmak et al., 2002), ki je bila izvedena na območju slovenske Istre na reprezentativnem vzorcu odrasle (polnoletne) populacije.

Ključne besede: mladi, javno mnenje, slovenska Istra, etničnost, etnična heterogamija, kultura, narodnost, večjezičnost, strpnost

LE OPINIONI DEI GIOVANI DELL'ISTRIA SLOVENA NEI CONFRONTI DEI FENOMENI (INTER)CULTURALI CHE RIGUARDANO L'AMBIENTE DI VITA

SINTESI

L'articolo ci presenta le considerazioni essenziali che concernono un sondaggio, fatto tra gli studenti delle scuole medie superiori nell'area nell'Istria slovena nel periodo fra il maggio e il giugno dell'anno 2002. La meta principale della ricerca è stata quella di analizzare le opinioni ed il rapporto dei giovani dell'Istria slovena verso l'ambiente culturale in cui vivono, dando maggior risalto a quei fenomeni sociali che determinano essenzialmente quest'ambiente culturale. Ci siamo interessati del rapporto che i giovani mostrano verso la multiculturalità e il plurilinguismo dell'Istria slovena, i matrimoni/partner misti, il pluralismo culturale e linguistico, ossia l'assimilazione nella cultura e/o nella lingua slovena predominante, gli emigrati e le questioni collegate alla problematica migratoria, ecc. Lo scopo finale della ricerca è stato quello di constatare il livello di tolleranza dell'(inter)culturalità e di accettazione, che è presente tra i giovani. I risultati di questa ricerca sono stati confrontati con i risultati di uno studio simile (Sedmak et al., 2002) che è stato fatto sull'area dell'Istria slovena, prendendo come campione rappresentativo la popolazione adulta (maggiormente).

Parole chiave: giovani, opinione pubblica, Istria slovena, etnicità, eterogamia etnica, cultura, nazionalità, plurilinguismo, tolleranza

1. UVOD

V članku bodo predstavljene nekatere ključne ugotovitve javnomnenjske raziskave z naslovom "*Identiteta slovenske Istre – mladi*", ki je bila izvedena v obdobju maj-junij 2002 kot del širšega aplikativnega projekta "*Identiteta slovenske Istre*"¹ (Sedmak et al., 2002) (Sedmak, 2002a). Osrednji cilj raziskave je bil v najširšem pomenu proučiti stališča in odnos mladih (natančneje srednješolske populacije) iz slovenske Istre do *kulture okolja*, v katerem živijo, s posebnim poudarkom na tistih družbenih fenomenih, ki to kulturno okolje ključno označujejo. Pri tem nas je posebej zanimal odnos mladih do večkulturnosti in večjezičnosti slovenske Istre, etnične heterogamije, kulturnega in jezikovnega pluralizma oz. asimilacije v prevladujočo slovensko kulturo in/ali jezik, priseljencev in vprašani, povezanih s priseljeniško problematiko idr.

Osrednje vprašanje, ki je "iz ozadja" vodilo vsebinsko zasnovano raziskavo, je bilo namenjeno stopnji (ne)strpnosti in (ne)sprejemanja določenih kulturnih fenomenov, tipičnih za preučevano območje, oz. natančneje, vprašanju medkulturne (ne)strpnosti.

Številna vprašanja iz v nadaljevanju predstavljene mladinske raziskave so bila vključena tudi v javnomnenjski raziskavi "*Identiteta slovenske Istre*", ki smo jo izvedli na vzorcu odrasle (polnoletne) populacije v letih 2001-2002 (Sedmak et al., 2002). To nam omogoča primerljivost rezultatov, kar se kaže kot pomembno z vidika razlik in podobnosti v stališčih in odnosu do obravnavane teme med mladinsko in odraslo populacijo slovenske Istre. Pri tem se izpostavi vprašanje, ali se vrednote in stališča odrasle (polnoletne) populacije v toku medgeneracijske transmisije prenašajo na mladino oz. ali smo pri tem prenosu priča medgeneracijskemu prelomu in če, kateri so dejavniki tega preloma.

2. OPIS VZORCA

Anketiranje je potekalo v maju in juniju 2002 na vzorcu srednješolske mladine z območij Mestne občine Koper, Občine Izola in Občine Piran. V raziskavo je bilo vključenih 313 mladih iz 10 srednjih šol, in sicer: Srednja tehnična šola, Srednja ekonomska in poslovna šola, Gimnazija Koper, Ginnasio Gian Rinaldo Carli, Srednja pomorska in prometna šola, Gimnazija Piran, Ginnasio Antonio Sema, Srednja zdravstvena šola, Scuola media Pietro Coppo, Srednja gostinska in turistična šola.

Tabela 1: Šola
Table 1: School

	f	f %
Srednja tehnična šola, Koper	16	5,1
Srednja ekonomska in poslovna šola, Koper	54	17,3
Gimnazija Koper	51	16,3
Ginnasio Gian Rinaldo Carli, Koper	12	3,8
Srednja pomorska in prometna šola, Portorož	31	9,9
Gimnazija Piran	42	13,4
Ginnasio Antonio Sema, Piran	24	7,7
Srednja zdravstvena šola, Izola	38	12,1
Scuola media Pietro Coppo, Izola	8	2,6
Srednja gostinska in turistična šola, Izola	37	11,8
SKUPAJ	313	100

V raziskavo so bili vključeni dijaki tretjega in četrtega letnika, stari od 17 do 23 let.² Tej odločitvi je botrovalo prepričanje, da imajo dijaki višjih letnikov bolj izdelana stališča v odnosu do obravnavane problematike, med drugim tudi zaradi učnega programa, ki pri določenih predmetih (npr. sociologija) predvideva soočenje s temami, katerim je bila posvečena raziskava (interkulturnost, jezik, migracije ipd.).

Tabela 2: Starost anketiranih
Table 2: The respondents' age

STAROST	f	f %
17 let	101	33,1
18 let	112	36,7
19 let	66	21,6
20 let	20	6,6
21 let	4	1,3
22 let	1	0,3
23 let	1	0,3
SKUPAJ	305	100

Med vprašanimi je bilo nekoliko več deklet (60%) kot fantov (40%).

1 Sofinancerja aplikativnega projekta "*Identiteta slovenske Istre*" sta Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport RS in Mestna občina Koper.
2 Pri interpretaciji so upoštevani in analizirani zgolj veljavni odstotki.

Tabela 3: Spol
Table 3: Gender

SPOL	f	f %
dekleta	183	60
fantje	122	40
SKUPAJ	305	100

Skoraj polovica mladih, ki so izpolnili anketo, živi v mestnem okolju (47,8%), 29,1% jih živi v primestju in 23,1% v vaškem okolju slovenske Istre.

Med 61 vprašanimi (19,5%), ki so se na preučevano območje priselili in torej ne sodijo v skupino avtohtonih prebivalcev, se je večina (60,7%) priselila v dobi zgodnjega otroštva (0-7 let), 8,2% v osnovnošolskem obdobju (8-14 let) in 31,1% po 15 letu starosti.

Skoraj polovica vprašanih srednješolcev je katoliške vere (48,8%), sledijo jim verujoči pravoslavne vere (5,4%), agnostiki (3,7%) in muslimani (3,4%). Neverujočih je 34,9%, medtem ko v skupino "drugo" sodi 3,7% mladih.

Med mladimi, ki so se narodno samoopredelili, jih je največ slovenske narodne pripadnosti (83,3%), sledijo jim Bošnjaki/nje (4,2%), Hrvati/ce (3,9%), nato Srbi/kinje (3,5%), pripadniki/ce italijanske manjšine (2,9%) in Albanci/ke ter Makedonci/ke z 0,3%; 1,5% mladih se je opredelilo za možnost "drugo".

Pomemben je podatek, da se je zgolj 9 dijakov/inj opredelilo za italijansko narodnost, četudi je bilo v raziskavo vključenih 44 dijakov/inj, ki obiskujejo srednjo šolo z italijanskim učnim jezikom.

Tabela 4: Narodna pripadnost
Table 4: Ethnic affiliation

	f	f %
slovenska	259	83,3
italijanska	9	2,9
hrvaška	12	3,9
srbska	11	3,5
bošnjaška	13	4,2
albanska	1	0,3
makedonska	1	0,3
drugo	5	1,5
SKUPAJ	311	100

Enajst dijakov (3,5%) se je samoopredelilo z dvojno narodnostjo, eden od teh (0,3%) pa kar s trojno (slovensko-hrvaško-češko narodnostjo).

Tabela 5: Samoopredelitev z dvojno narodno pripadnostjo
Table 5: Self-determination as to double ethnic affiliation

	NARODNA PRIPADNOST II.	
NARODNA PRIPADNOST I.	slovenska	srbska
slovenska		1
italijanska	1	
hrvaška	5	
srbska	1	
bošnjaška	2	
črnogorska	1	

Dejstvo in potreba, da se določen odstotek dijakov/inj samoopredeljuje z dvojno oz. trojno narodnostjo, izpričujejata pomen multiplih narodnih in kulturnih identitet ter problematičnost popisov prebivalstva, ki terjajo enodimenzionalne narodne samoopredelitve. V okolju, ki ga odlikuje relativno visoka stopnja etnične heterogenosti, posledično visoko število mešanih zakonov/partnerstev (cca. 20,5%) in hkratna relativno visoka stopnja medkulturne strpnosti in bivanjskega sožitja (multi- in interkulturna drža prebivalcev slovenske Istre), je verjetnost oblikovanja dvojnih oz. multiplih narodnih identitet toliko višja. Multiple samoopredelitve pa izpričujejo dejstvo, da je posameznik lahko istočasno pripadnik dveh narodnih skupin, da tako čuti, se tako doživlja in deluje.

Dijaki tudi pri določanju narodne pripadnosti staršev navajajo dvojne oz. multiple narodne identitete roditeljev. Osem dijakov (2,6%) tako meni, da imajo njihovi očetje dvojno narodno pripadnost, eden od teh celo trojno (slovensko-italijansko-hrvaško). Hkrati pa šest dijakov (1,9%) meni, da so njihove matere nosilke dvojnih narodnih identitet.

Tabela 6: Narodna pripadnost očeta
Table 6: Father's ethnic affiliation

	f	f %
slovenska	211	68,5
italijanska	15	4,9
hrvaška	40	13,0
srbska	17	5,5
bošnjaška	19	6,2
albanska	1	0,3
makedonska	2	0,6
črnogorska	2	0,6
drugo	1	0,3
SKUPAJ	308	100

Tabela 7: Narodna pripadnost matere
Table 7: Mother's ethnic affiliation

	f	f %
slovenska	229	73,9
italijanska	5	1,6
hrvaška	35	11,3
srbska	16	5,2
bošnjaška	18	5,8
albanska	1	0,3
makedonska	1	0,3
češka	1	0,3
madžarska	2	0,6
poljska	1	0,3
drugo	1	0,3
SKUPAJ	310	100

Pri analizi podatkov smo ugotavljali tudi razlike glede na *spol* in *narodno pripadnost* srednješolcev. Pri slednji spremenljivki se je zaradi relativno nizkega števila pripadnikov posamičnih narodnih skupin uporabilo zgolj dualno razdelitev, in sicer Slovenci/Neslovenci. V nadaljevanju sta omenjeni spremenljivki izpostavljeni le takrat, ko statistično pomembno vplivata na razlike pri odgovorih.

IZSLEDKI IN RAZPRAVA

Etnična heterogamija

Prvi, najboljšežnejši sklop vprašanj je bil posvečen problematiki *etnično mešanih zakonskih zvez/partnerstev* (tj. *etnični heterogamiji*) in z njimi povezanimi *fenomeni*. S temi vprašanji se je merilo:

- odnos mladih do etnično mešanih zakonov/partnerstev, tj. stopnjo (ne)strpnosti in (ne)sprejemanja etnične heterogamije, ki istočasno odraža tudi stopnjo ne/strpnosti in ne/sprejemanja pripadnikov drugih narodnosti; sprejemanje partnerske zveze s pripadnikom druge etnije sodi namreč med najvišje izraze strpnosti in sprejemanja prav te etnije (Štrukelj, 1986);
- stopnjo medetnične bližine/distance;
- ali mladi pri izbiri partnerja višje vrednotijo pripisane (rasa, narodnost, vera) ali pridobljene določnice (denar) oz. karakterne in telesne lastnosti (telesna privlačnost, dobrosrčnost, ljubezen);
- kako mladi ocenjujejo strpnost svojega lokalnega okolja;
- ali so mladi bolj naklonjeni pojavu večkulturnosti in večjezičnosti ali jezikovni/kulturni asimilaciji ter prevladi ene same kulture in jezika.

Sprva smo od dijakov želeli izvedeti, ali bi (na načelni ravni) pristali na partnersko zvezo z nekom, ki ni iste narodnosti, rase in vere, kot so oni sami. S tem se je

ugotavljal odnos do treh temeljnih oblik mešanih zakonov/partnerstev, in sicer: medkulturnih, medrasnih in medverskih.

Prejeti odgovori nakazujejo, da mladi v splošnem pozitivno sprejemajo (vrednotijo) etnično mešana partnerstva, saj je več kot polovica izprašanih izkazala pripravljenost tako za medkulturno kot medrasno in medversko partnerstvo. Skupaj z odgovorom "*mogoče bi*" pa je odstotek pripravljenosti za mešano partnerstvo še višji, in sicer: 81,8% mladih bi (mogoče) imelo partnerja druge narodnosti, 75,6% druge vere in 67,7% druge rase.

Tabela 8: Ali bi imel/a punco oz. fanta, ki je druge narodne pripadnosti kot ti?

Table 8: Would you have a girlfriend/boyfriend of other ethnic affiliation than your own?

	f	f %
bi	184	58,8
mogoče bi	72	23
ne bi	6	1,9
ga/jo imam oz. sem ga/jo imel/a	36	11,5
ne vem	15	4,8
SKUPAJ	313	100

Je pa stopnja naklonjenosti do mešanih partnerstev najvišja v primeru narodno mešanih partnerstev, medtem ko je pripravljenost za medversko in medrasno partnerstvo nekoliko nižja. Tako je le 1,9% mladih zavrnilo možnost medkulturne (tj. mednarodne) zveze (odgovor "*ne bi*"), medtem ko se ta odstotek pri možnosti medverske zveze poviša na 9,3% in pri medrasni zvezi na nezanemarljivih 24%. Tudi odstotek neodločenih ("*ne vem*") je pri možnosti mednarodnega partnerstva najnižji, in sicer 4,8%.

Tabela 9: Ali bi imel/a punco oz. fanta, ki je druge vere kot ti?

Table 9: Would you have a girlfriend/boyfriend of other religious affiliation than your own?

	f	f %
bi	169	54,2
mogoče bi	67	21,5
ne bi	29	9,3
ga/jo imam oz. sem ga/jo imel/a	24	7,7
ne vem	23	7,4
SKUPAJ	312	100

In ne nazadnje, trenutno 11,5% mladih živi v narodno mešanem partnerstvu, medtem ko ima partnerja/ico druge vere 7,7%, partnerja/ico druge rase pa zgolj 1% mladih (ta podatek glede na siceršnjo nizko stopnjo rasne heterogenosti na celotnem slovenskem območju ne preseneča).

Tabela 10: Ali bi imel/a punco oz. fanta, ki je druge rase kot ti?**Table 10: Would you have a girlfriend/boyfriend of other race than your own?**

	f	f %
bi	182	58,1
mogoče bi	30	9,6
ne bi	75	24
ga/jo imam oz. sem ga/jo imel/a	3	1,0
ne vem	23	7,3
SKUPAJ	313	100

Pri vprašanju "Ali bi imel/a punco/fanta, ki je druge narodne pripadnosti kot ti?" se fantje v višji meri izrekajo za odgovor "bi" (69,7% fantje proti 51,4% dekleta) in dekleta v večji meri za "mogoče bi" (25,7% dekleta proti 19,7% fantje). Vendar istočasno več deklet živi oz. je imelo izkušnjo življenja v etnično mešanem partnerstvu (15,8% proti 5,7%).

Razlika med odgovori fantov in deklet se pojavi tudi pri naslednjem vprašanju, ki izpostavlja pomen partnerjeve vere. Ponovno "bi" znatno več fantov kot deklet imelo partnerico/ja druge vere (68,9% proti 45,1%). Istočasno pa več deklet izbere odgovor "mogoče bi" (25,8% proti 15,6%). Odgovori mladostniške populacije sovpadajo z odgovori odraslih prebivalcev slovenske Istre, saj je tudi med slednjimi opaziti znatno večjo pripravljenost moških skleniti mešano zakonsko zvezo (Sedmak, 2002).

Ko mlade glede na narodnost razdelimo v dve večji skupini (Slovenci/Neslovenci), je razlika prisotna zgolj pri vprašanju "Ali bi imel/a punco/fanta, ki je druge narodne pripadnosti?", vendar razlika ni enoznačna v smislu, da bi Slovenci bili v splošnem bolj oz. manj pripravljeni imeti partnerja druge narodnosti kot Neslovenci. Tako bi nekoliko višji odstotek Slovencev

"mogoče imel" partnerja druge narodnosti (26,3% proti 7,4%), četudi je odstotek pritrdilnih odgovorov "bi" skoraj enak pri obeh skupinah (58,7% in 59,3%). Odgovor "ne bi" je višje zastopan pri Neslovencih (5,6% proti 1,2%) in prav tako odgovor "ga/jo imam oz. sem ga/jo imel/a" (22,2% proti 9,3%).

V nadaljevanju smo poskušali izvedeti, katere so tiste pripisane (rasa, narodnost, vera) ali pridobljene (denar) določnice oz. karakterne lastnosti (dobrosrčnost, vzajemno spoštovanje), ki se zdijo mladim v procesu izbire (zakonskega) partnerja najpomembnejše.

Spodnja tabela nazorno prikazuje, da mladi višje kot pripisane določnice rase, vere in narodne pripadnosti v procesu izbire partnerja/ice vrednotijo vzajemno spoštovanje, ljubezen, telesno privlačnost in dobrosrčnost. Omenjene lastnosti je kot "zelo" oz. "še kar pomembne" označilo izjemno visoko število mladih, in sicer: vzajemno privlačnosti 95,8%, ljubezen 96,8%, telesno privlačnost 72,8% in dobrosrčnost 90,4% mladih. Kot relativno pomembno vrednoto mladi izpostavijo tudi denar, saj je ta odgovor kot "zelo" in "še kar pomembno" stvar v življenju izpostavilo 38,6%.

Primerjava med spoloma je pokazala, da se zdita vzajemno spoštovanje (st. značil. = ,001) in dobrosrčnost (st. značil. = ,001) dekletom pomembnejši kot fantom, medtem ko telesno privlačnost (st. značil. = ,040) v primerjavi s fanti izpostavijo kot manj pomembno lastnost pri izbiri zakonskega kandidata.

Mladi torej kategorij vere, narodnosti in rase v splošnem ne ocenjujejo kot "pomembnih" dejavnikov v procesu izbire partnerja/ice, pri čemer jih kot "še kar pomembne" označijo s sledečimi odstotki: narodnost – 19,5%, vera – 21,2% in rasa – 17,7%. Dodatni relativno visoki odstotki pa so v primeru treh navedenih določnic pripadli odgovoru, ki izraža neodločenost: "niti pomembna, niti nepomembna" stvar pri izbiri partnerja/ice.

Tabela 11: Če bi se nekoč odločal/a za poroko z določeno osebo, kako zelo se ti zdijo pomembne sledeče stvari:**Table 11: If you once decided to marry a certain person, how important would the following things be to you:**

	ZELO POMEMBNA		ŠE KAR POMEMBNA		NITI POMEMBNA NITI NEPOMEMBNA		ŠE KAR NEPOMEMBNA		SPLOH NI POMEMBNA		SKUPAJ	
	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %
vzajemno spoštovanje	242	78,6	53	17,2	7	2,3	3	1	3	1	308	100
ljubezen	278	89,4	23	7,4	2	0,6	2	0,6	6	1,9	311	100
denar	20	6,4	100	32,2	110	35,4	41	13,2	40	12,8	311	100
narodnost	7	2,3	32	10,4	81	26,4	60	19,5	127	41,4	307	100
telesna privlačnost	92	29,8	133	43	54	17,5	21	6,8	9	2,9	309	100
vera	20	6,5	39	12,7	83	27,1	65	21,2	99	32,4	306	100
dobrosrčnost	166	53,4	115	37	17	5,5	8	2,6	5	1,6	311	100
rasa	17	5,5	36	11,6	66	21,3	55	17,7	136	43,9	310	100

Med anketiranimi srednješolci jih 137 oz. 44,5% trenutno ima fanta/punco. Med temi pa je 73% takih, katerih fant/punca je iste narodnosti, kot so oni sami, in 24,1% tistih, ki so v narodno mešanem partnerstvu. Ta odstotek je soroden podatku iz raziskave, izvedene med odraslo populacijo, živečo na območju slovenske Istre, v skladu s katero cca. 20,5% prebivalcev, ki živijo v partnerski/zakonski zvezi, živi v narodno mešani (zakonski) zvezi (Sedmak et al., 2002).

Ima pa več Slovencev (71,3%) kot Neslovencev (40,7%), ki trenutno imajo fanta/punco, partnerja iste narodnosti, kot so sami.

Tabela 12: Ali je tvoj fant/punca iste narodne pripadnosti kot ti?

Table 12: Is your girlfriend/boyfriend of the same ethnic affiliation as you are?

	f	f %
da	64	73
ne	33	24,1
ne vem	3	2,2
SKUPAJ	137	100

Ker je socializacijski kontekst primarne družine mladih ključnega pomena pri oblikovanju temeljnih vrednotnih orientacij, nas je v nadaljevanju zanimalo, ali bi po mnenju anketiranih srednješolcev starši nasprotovali njihovi zvezi s fantom/punco druge narodnosti.

Več kot polovica mladih (54%) ocenjuje svoje starše kot strpne; zanje menijo, da ne bi nasprotovali njihovemu partnerstvu s fantom/punco druge narodne pripadnosti. Se pa zato odstotki tistih, za katere dijaki menijo, da bi se na to dejstvo odzvali negativno, približno enakovredno porazdelijo na mater (4,2%), očeta (6,1%) in oba roditelja skupaj (6,4%). Kar visok odstotek mladih (29,4%) pa reakcije svojih staršev ne zmore predvideti.

Razlika med odgovori fantov in deklet je prisotna, in sicer: več fantov kot deklet meni (61,5% nasproti 49,2%), da starši ne bi nasprotovali zvezi s punco druge narodnosti (odgovor "ne, ne bi"), istočasno pa več deklet izpostavlja, da bi takšni zvezi nasprotoval oče (8,2% proti 3,3%) oz. oba starša (8,7% proti 2,5%).

Tabela 13: Misliš, da bi starši nasprotovali tvoji zvezi s fantom/punco druge narodnosti?

Table 13: Do you think that your parents would oppose your relationship with a boyfriend/girlfriend of other nationality?

	f	f %
da, mama verjetno bi	13	4,2
da, oče verjetno bi	19	6,1
da, oba bi	20	6,4
ne, ne bi	169	54
ne vem	92	29,4
SKUPAJ	313	100

Pri etnično mešanih zakonih/partnerstvih je potrebno imeti v mislih posamične etnične pripadnosti partnerjev, ki so vključeni v mešan zakon. Pripravljenost oz. ne-pripravljenost skleniti mešano partnersko zvezo se tesno povezuje s splošnim sprejemanjem pripadnikov drugih narodnih skupin, pri čemer je ključnega pomena prav medetnična (medkulturna) bližina. Rezultat omenjene medkulturne bližine oz. distance pa je dejstvo, da so se predstavniki določenih narodnih skupin pripravljene poročiti s predstavniki nekaterih drugih narodnih skupin ob istočasnem odklanjanju partnerske/zakonske zveze s pripadniki "tretjih" narodnih skupin. Rezultat tovrstne preferenčne maritalne selekcije pa so predstavniki narodnih skupin, ki jih uvrščamo med zelo zaželene partnerske/maritalne kandidate, in na drugi strani predstavniki narodnih skupin, ki sodijo med manj ali ne preveč želene partnerske/zakonske kandidate.

Zato smo pri srednješolcih iz slovenske Istre želeli izvedeti, ali se, ko je govor o njihovi ne/pripravljenosti skleniti narodno mešano zvezo, s tem v zvezi določene razlike pojavljajo tudi glede na narodno pripadnost potencialnega partnerja/ice oz. ali je pri srednješolcih zaslediti bolj/manj zaželene (maritalne) partnerje glede na narodnost.

Prejeti odgovori nakazujejo, da med mladimi obstajajo jasne preferenčne ločnice glede na narodno pripadnost potencialnega partnerja/ice: med najbolj zaželenimi zakonskimi kandidati tako naletimo na Slovence/ke, Italijane/ke, Hrvate/ice, pripadnike/ce zahodnoevropskih držav in Američane/ke. S pripadniki/cami omenjenih narodnosti bi velika večina mladostnikov bila pripravljena vstopiti v zakonsko zvezo, in sicer skupaj "zagotovo" in "verjetno" s Slovencem/ko 89,2%, z Italijanom/ko 77,2%, s Hrvatom/ico 69,3%, s pripadnikom/co zahodnoevropske države 69,5% in z Američanom/ko 67,9%. V primeru navedenih narodnosti zasledimo tudi najnižje odstotke izprašanih, ki se z njihovimi pripadniki/cami ne bi bili pripravljene poročiti.

Predstavniki/ce ostalih narodnosti sodijo med manj zaželene poročne kandidate, med katerimi lahko kot najmanj zaželene izpostavimo pripadnike albanske etnične skupine. Z Albanko/cem bi se tako "zagotovo/verjetno" poročilo najnižje število mladostnikov (30,1%), "zagotovo/verjetno ne" pa hkrati najvišji odstotek mladih (51,4%). Pri Makedoncih/kah, Črnogorcih/kah, Srbih/kinjah in Bošnjakih/njah pa so si odstotki pripravljenosti vstopiti in ne pripravljenosti vstopiti v mešan zakon s pripadniki omenjenih skupin relativno podobni, pri čemer je nekoliko višji odstotek tistih, ki se s predstavnicami/ki navedenih narodov ne bi poročili. Skupaj se tako z Makedoncem/ko "zagotovo/verjetno ne bi" poročilo 45,5% mladih ("zagotovo/verjetno" pa bi 37,2% mladih), s Črnogorcem/ko "ne bi" skupno 42,6% (skupno "bi" 39,7%), s Srbom/kinjo "ne bi" 42% (istočasno "verjetno/zagotovo bi" 42,7%), z Bošnjakom/injo "ne bi" sklenilo zakonske zveze skupno 44,5% mladih ("bi" pa

Tabela 14: Ali bi se poročil/a z/s:

Table 14: Would you marry:

	ZAGOTOVO BI SE		VERJETNO BI SE		VERJETNO NE BI		ZAGOTOVO NE BI		NE VEM	
	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %
SLOVENCEM/KO	219	70	60	19,2	5	1,6	5	1,6	24	7,7
ITALIJANOM/KO	118	37,8	123	39,4	32	10,3	8	2,6	31	9,9
HRVATOM/ICO	91	29,2	125	40,1	45	14,4	13	4,2	38	12,2
MAKEDONCEM/KO	50	16	66	21,2	82	26,3	60	19,2	54	17,3
ČRNOGORCEM/KO	54	17,4	69	22,3	69	22,3	63	20,3	55	17,7
SRBOM/KINJO	66	21,2	67	21,5	67	21,5	64	20,5	48	15,4
ALBANCEM/KO	39	12,6	54	17,5	64	20,7	95	30,7	57	18,4
BOŠNJAKOM/INJO	50	16,2	66	21,4	64	20,8	73	23,7	55	17,9
S PRIPADNIKOM/CO Z. EVROPSKE DRŽAVE	82	26,4	134	43,1	26	8,4	17	5,5	52	16,7
ROMUNOM/KO	54	17,4	79	25,4	66	21,2	51	16,4	61	19,6
AMERIČANOM/KO	98	31,4	114	36,5	31	9,9	13	4,2	56	17,9

37,6%). Tudi Romuni/ke sodijo v slednjo skupino manj zaželenih partnerjev, vendar je pri tej skupini odstotek tistih, ki bi se z njimi poročili, višji od odstotka tistih, ki se ne bi, in sicer "zagotovo/verjetno bi" se z njimi poročilo 42,8% mladih, "ne bi" pa 37,6%.

Odstotki neopredeljenih so najnižji pri skupinah bolj zaželenih partnerjev: Slovencih/kah (7,7%), Italijanih/kah (9,9%) in Hrvatih/cah (12,2%).

Prejeti odgovori v splošnem odlikavajo odnos do posamičnih skupin maritalnih kandidatov med polnoletno populacijo (Sedmak et al., 2002). Videti je, da je medgeneracijski prenos vrednot in stališč v slovenski Istri, ki se nanašajo na želene in manjželene partnerje z vidika narodne pripadnosti, nedvoumen.

Razlike med odgovori fantov in deklet se pojavijo kar pri sedmih kategorijah, in sicer: pri poroki z Italijanom/ko (st. značil. = ,037), s Hrvatom/co (st. značil. = ,004), z Makedoncem/ko (st. značil. = ,010), s Črnogorcem/ko (st. značil. = ,047), z Albancem/ko (st. značil. = ,026), Romunom/kinjo (st. značil. = ,005) in z nekom iz zahodnoevropske države (st. značil. = ,001). V primeru vseh navedenih poročnih kandidatov bi bila dekleta z njimi manj pripravljena skleniti zakonsko zvezo v primerjavi s fanti. Sorodni so rezultati raziskave, izvedene med odraslo populacijo, v skladu s katero so moški v primeru vseh navedenih maritalnih kandidatov/inj bolj pripravljene skleniti heterogamni zakon. Višjo stopnjo pripravljenosti moških vstopiti v mešan zakon lahko razloži tudi dejstvo, da heterogamija moškega družbeno gledano ni enaka heterogamiji ženske. Prav zato so sankcije, ki sledijo odstopanju od implicitnih ali eksplicitnih homogamnih pravil, pričakovano bolj restriktivne in radikalne prav v primeru ženskih

pripadnic skupnosti (Breger, Hill, 1998). Četudi slovensko kulturno okolje, podobno kot ostale zahodne družbe, odlikuje relativno visoka stopnja osebne svobode pri izbiri zakonskega partnerja/ice, pa so določeni tradicionalni vzorci omejitev še vedno prisotni. Večja stopnja svobode, ki se s tem v zvezi podeljuje moškim, je nedvomno eden od kazalcev še vedno obstoječih regulativnih mehanizmov družbe.

Razlike med Slovenci in Neslovenci so pričakovane: Slovenci/ke bi se bili v večji meri pripravljeni poročiti s Slovenci/kami (st. značil. = ,000) in Neslovenci/ke v večji meri z Makedonci/kami (st. značil. = ,032), Črnogorci/kami (st. značil. = ,004), Srbi/kinjami (st. značil. = ,000) in Bošnjaki/njami (st. značil. = ,007). Tudi v tem primeru so rezultati povsem skladni z rezultati študije, izvedene med odraslo populacijo slovenske Istre, poleg tega pa potrjujejo t. i. homogamno poročno pravilo, v skladu s katerim se "partnerji s podobnimi osebnimi, socialnimi, narodnimi značilnostmi medsebojno bolj privlačijo, zaradi česar stremijo k sklepanju kulturno, socialno, rasno, religiozno in ekonomsko homogamnih zakonov" (Hollingshead, 1950).

Že pri predhodnih vprašanjih izraženo relativno sprejemanje mešanih zakonov med mladimi iz slovenske Istre se ponovno izpostavi pri naslednjem vprašanju, v okviru katerega so se srednješolci morali opredeliti do trditve "Vedno je najboljšo, da se posameznik poroči z nekom, ki je iste narodnosti, kot je on sam". Dobra polovica (52,1%) se z omenjeno trditvijo "(sploh) ne strinja", medtem ko se skupno "(popolnoma) strinja" le 19% mladih. Nezanemarljiv je odstotek mladih, ki nima jasno izraženega stališča, in sicer 28,9%.

Tabela 15: Kako zelo se strinjaš s trditvijo: "Vedno je najboljše, da se posameznik poroči z nekom, ki je iste narodne pripadnosti, kot je sam"?

Table 15: To what extent would you agree with the following statement: "It is always the best to marry somebody of the same national affiliation as you are"?

	f	f %
se popolnoma strinjam	14	4,5
se strinjam	45	14,5
se niti strinjam niti ne strinjam	90	28,9
se ne strinjam	75	24,1
se sploh ne strinjam	87	28
SKUPAJ	311	100

V nadaljevanju smo srednješolce prosili, da ocenijo 5 izjav, ki temeljijo na najpogostejših stereotipih in predsodkih o etnično mešanih partnerstvih. Izjave so se nanašale na razloge, zakaj bi se bilo mešanim zvezam potrebno izogniti.

Mladi se praviloma niso strinjali s predsodki proti sklepanju etnično mešanih zakonskih zvez. Odgovora "se ne strinjam" in "se sploh ne strinjam" se gibljejo od 47,7% do 68,8%, odgovora "se strinjam" in "se popolnoma strinjam" pa od 13,5% do 20,5%. Tudi odstotek

neopredeljenih ni zanemarljiv, saj se odgovor "se niti strinjam, niti ne strinjam" giblje od 17,9% pa vse do 31,7%. Visok odstotek neopredeljenih bi lahko nakazoval tudi obliko prikrita nacionalizma, vendar ostali, narodno mešanim zakonom relativno naklonjeni odgovori, ne pričajo v prid omenjeni spekulaciji. Za primerjavo – tudi med polnoletno populacijo zasledimo prevladujoče odgovore, ki izražajo nestrinjanje s temi predsodki.

Pomenljivo je, da so se mladi najmanj strinjali s trditvijo, da "narodnostno mešani zakoni slabijo slovensko narodno zavest". Preučevalci etnične heterogamije namreč dokaj enotno izpostavljajo, da so narodno mešani zakoni resna preizkušnja interni stabilnosti in obstoju predvsem manjšinskih oz. priseljeniških narodnih skupin, da slabijo narodne/etnične meje skupnosti ter (ob visoki pojavnosti) predstavljajo močan asimilacijski vzvod v prevladujočo oz. dominantno skupino (v primeru obravnavanega območja v slovensko kulturo).

Poleg tega da mladi razmeroma dobro sprejemajo narodno mešana partnerstva, tudi svoje okolje, v katerem živijo, ocenjujejo kot razmeroma strpno do mešanih partnerstev. Tako kar 46% mladih meni, da je njihovo okolje bodisi "zelo strpno" bodisi "še kar strpno" do mešanih zakonov; da "ni strpno" oz. da je "zelo nestrpno" pa skupno meni le 18% mladih.

Tabela 16: Narodno mešanim zakonom bi se bilo potrebno izogniti, ker:

Table 16: Ethnically mixed marriage should be avoided due to:

	SE POPOLNOMA STRINJAM		SE STRINJAM		SE NITI STRINJAM NITI NE STRINJAM		SE NE STRINJAM		SE SPLOH NE STRINJAM	
	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %
so otroci mešanih zakonov ponavadi podvrženi negativnemu odzivu okolice	13	4,2	51	16,3	99	31,7	84	26,9	65	20,8
je prisotnost različnih jezikov in kultur pri vzgoji za otroke bolj problematična	14	4,5	50	16	56	17,9	94	30,1	98	31,4
slabijo slovensko narodno zavest	20	6,4	22	7,1	55	17,7	89	28,6	125	40,2
obstaja večja možnost nerazumevanja med partnerjema	11	3,5	35	11,2	63	20,3	93	29,9	109	35
slabijo družinske in sorodniške vezi	11	3,5	35	11,3	65	21	87	28,1	112	36,1

Tabela 17: Ali meniš, da je okolje, v katerem živiš, strpno do narodno mešanih zakonov?**Table 17: Do you think that the environment in which you live is tolerant to ethnically mixed marriages?**

	f	f %
da, zelo strpno	22	7,1
še kar strpno	121	38,9
ni strpno niti nestrpno	112	36
ni strpno	44	14,1
zelo je nestrpno	12	3,9
SKUPAJ	311	100

Kot nekoliko manj strpno pa mladi ocenjujejo odnos svojega okolja do priseljencev iz republik nekdanje Jugoslavije. V tem primeru le 32,8% mladih meni, da je njihovo okolje bodisi "zelo strpno" bodisi "še kar strpno", istočasno pa skupno večji odstotek (34,1%) ocenjuje svoje okolje kot "(zelo) nestrpno". Dekleta ocenjujejo svoje okolje kot bolj nestrpno v primerjavi s fanti (st. značil. = ,007) in Neslovenci kot bolj nestrpno v primerjavi s Slovenci (st. značil. = ,022).

V obeh navedenih primerih je odstotek neopredeljenih dokaj visok – 36% in 33,1%.

Tabela 18: Ali meniš, da je okolje, v katerem živiš, strpno do priseljencev iz republik nekdanje Jugoslavije?**Table 18: Do you think that the environment in which you live is tolerant to immigrants from other republics of the former Yugoslavia?**

	f	f %
da, zelo strpno	27	8,7
še kar strpno	75	24,1
ni strpno niti nestrpno	103	33,1
ni strpno	73	23,5
zelo je nestrpno	33	10,6
SKUPAJ	311	100

Pri vprašanjih, ki se nanašajo na (ne)strpnost okolja do mešanih zakonov in priseljencev med odraslo populacijo, naletimo na znatno višjo oceno o strpnosti. Tako kar 52,4% odraslih meni, da je njihovo okolje bivanja "še kar strpno" do mešanih zakonov, in dodatnih 17%, da je "zelo strpno". Kot "še kar strpno" do priseljencev svoje okolje ocenjuje kar 45,1% odraslih in kot "zelo strpno" 14,1%. Povzetek navedenih ugotovitev torej kaže, da mladi v primerjavi z odraslimi občutijo svoje okolje, v katerem živijo, kot bolj nestrpno v odnosu do mešanih zakonov in kot izrazito manj strpno v odnosu do priseljencev. Razlog za omenjene razlike je moč iskati tudi v vplivu drugačne družbene in ideološke ureditve, znotraj katere so odraščale starejše generacije. Načela "bratstva in enotnosti", narodne enakosti in ena-

kopravnosti ter ne nazadnje, življenje v okviru skupne (večnarodne) države se nedvomno odražajo v omejenih percepcijah.

Pri vprašanjih, s katerimi smo želeli ugotoviti odnos mladih do večjezičnosti in večkulturnosti oz. do jezikovne in kulturne asimilacije v etnično mešanih družinah, se mladi v veliki meri in dokaj enotno opredelijo za bilingvalizem otrok in sobivanje obeh jezikov znotraj mešanih družin, in sicer s 64,2%, pri čemer 19,8% mladih meni, da je to vprašanje povsem nepomembno. Prav tako se največji odstotek mladih (57,2%) opredeli za kulturni pluralizem in sobivanje elementov obeh kulturnih sistemov, 18,8% pa meni, da je to povsem nepomembna zadeva.

Skladno z nekaterimi predhodnimi študijami (npr. Sedmak, 2002a) se izpostavi (v tem primeru manjša) razlika v odnosu do jezikovnega in kulturnega pluralizma ter nekoliko nižja stopnja sprejemanja slednjega. Kot je razvidno iz spodnjih tabel, namreč 16% mladih meni, da bi morali biti otroci v etnično mešanih družinah vzgajani zgolj v slovenski kulturi in 11,5%, da bi morali uporabljati zgolj slovenski jezik. Razliko med kulturnim in jezikovnim pluralizmom oz. razliko med kulturo in jezikom, ki v tem primeru sicer ni statistično pomembna, pa v večji meri izpostavlja študija, izvedena med etnično mešanimi zakonskimi pari (Sedmak, 2002a).

Čeprav smo tudi za odraslo populacijo ugotovili različna stališča do medgeneracijske transmisije jezika in kulture v mešanih družinah, in sicer večji odstotek tistih, ki zagovarjajo jezikovni kot kulturni pluralizem, pa so odrasli bolj naklonjeni kulturnemu medgeneracijskemu transferju (69,1% odraslih meni, da bi morali biti otroci mešanih zakonov vzgajani v kulturah obeh staršev, in 78,8%, da bi morali uporabljati oba jezika).

Tabela 19: Otroci, rojeni v našem okolju v narodno mešanih zakonih med Slovencem in Neslovcem, naj bi uporabljali:**Table 19: The children born in our environment in ethnically mixed marriages between Slovenes and non-Slovenes should use:**

	f	f %
samo jezik slovenskega roditelja	36	11,5
samo jezik roditelja, ki ni Slovenec	1	0,3
jezika obeh staršev	201	76
samo jezik matere, ne glede na to, katere narodnosti je	1	0,3
samo jezik očeta, ne glede na to, katere narodnosti je	1	0,3
to je povsem nepomembno	62	19,8
ne vem	11	3,5
SKUPAJ	313	100

Tabela 20: Otroci, rojeni v našem okolju v narodno mešanih zakonih med Slovencem in Neslovincem, naj bi bili vzgajani:

Table 20: The children born in our environment in ethnically mixed marriages between Slovenes and non-Slovenes should be brought up:

	f	f %
v eni kulturi, in to slovenski	50	16
zgolj v kulturi neslovenskega roditelja	2	0,6
v kulturah obeh staršev	179	57,2
v kulturi matere, ne glede na to, katere narodnosti je	0	0
v kulturi očeta, ne glede na to, katere narodnosti je	0	0
to je povsem nepomembno	59	18,8
ne vem	23	7,3
SKUPAJ	313	100

Pri zgoraj predstavljenih opredelitvah je opaziti razliko med odgovori Slovencev in Neslovencev. Četudi se večina opredeljuje za jezikovni pluralizem (64,5% Slovencev in 63% Neslovencev), hkrati več Slovencev meni, da naj bi otroci uporabljali zgolj jezik slovenskega roditelja (13,1% proti 3,7%), in več Neslovencev, da je to povsem nepomembno (27,8% proti 18,1%).

Če se pri vprašanju medgeneracijskega kulturnega transferja Slovenci in Neslovenci v sorodnih odstotkih opredelijo, da je to povsem nepomembno vprašanje (18,5% Slovencev in 20,4% Neslovinci), pa več Slovencev meni, da bi morali biti otroci mešanih zakonov vzgajani zgolj v slovenski kulturi (18,5% proti 3,7%), in več Neslovencev, da bi morali biti vzgajani v kulturah obeh staršev (68,5% proti 54,8%).

Ob zaključku sklopa vprašanj, posvečenega etnični heterogamiji in navezujočim se temam, smo mlade prosili, naj z ocenami od 1 do 5 ocenijo tudi sledeče trditve:

1. *Narodno mešana zakonska zveza ni nikoli tako stabilna in obstojna kot zakon med dvema, ki sta iste narodne pripadnosti.*
2. *Otroci, ki so odraščali v narodno mešanem zakonu, so bolj tolerantni do drugih kultur.*
3. *Ni naravno, da se ljudje poročijo z nekom, ki ni njihove narodnosti, vere, rase.*
4. *Otroci staršev različnih narodnih pripadnosti so bolj nesamozavestni.*
5. *Všeč mi je, da živim v okolju, v katerem je veliko število narodno mešanih zakonov.*

6. *Država bi morala omejevati število narodno mešanih zakonskih zvez.*

Odgovori se pri vseh navedenih trditvah nagibajo v prid narodno mešanim zakonom in izražajo nestrinjanje s trditvami, ki ocenjujejo mešane zakone/partnerstva kot nenaravne, problematične za otroke ipd. Z izjavo "Narodno mešana zakonska zveza ni nikoli tako stabilna in obstojna kot zakon med dvema, ki sta iste narodne pripadnosti" se tako skupno "(sploh) ne strinja" 65,5% mladih, s trditvijo "Ni naravno, da se ljudje poročijo z nekom, ki ni njihove narodnosti, vere, rase" se skupno "(sploh) ne strinja" kar 82,9%, s trditvijo "Otroci staršev različnih narodnih pripadnosti so bolj nesamozavestni" skupno izraža nestrinjanje 62,2% mladih in s trditvijo "Država bi morala omejevati število narodno mešanih zakonskih zvez" se skupno "(sploh) ne strinja" kar 80,1% mladih.

Istočasno pa se s trditvijo "Otroci, ki so odraščali v narodno mešanem zakonu, so bolj tolerantni do drugih kultur" skupno "(popolnoma) strinja" 57,5% mladih in s trditvijo "Všeč mi je, da živim v okolju, v katerem je veliko število narodno mešanih zakonov" skupno "(popolnoma) strinja" 36,6% mladih.

Odstotki neopredeljenih ("se niti strinjam, niti ne strinjam") so dokaj visoki in se gibljejo od 11,1% pa vse do 47,4%. Zanimivo se najvišji odstotek neopredeljenih pojavi pri trditvi "Všeč mi je, da živim v okolju, v katerem je veliko število narodno mešanih zakonov", kar izpričuje, da so mladi na načelni ravni sicer lahko pozitivno naravnani do etnične heterogamije, da pa je ta toleranca na preizkušnji, ko gre za konkretno okolje, v katerem mlad človek živi. Lahko pa ta podatek interpretiramo tudi kot obliko prikrita nacionalizma oz. na način, da posameznik dejansko ne more uporabiti dualne opredelitve "všeč mi je/ni mi všeč", ko je govor o prisotnosti etnične heterogamije v njegovem okolju bivanja, in je ta dualna distinkcija pač neprimeren kazalnik odnosa do etnične heterogamije. Se pa z omenjeno trditvijo statistično značilno bolj strinjajo Neslovenci (st. značil. = ,020).

S tem v povezavi pa je zanimiv odnos mladih do trditve "Država bi morala omejevati število narodno mešanih zakonskih zvez", ki jasno izpričuje povsem nenaklonjen odnos do kakršnekoli intervencije države v smislu omejevanja mešanih zakonskih zvez. Tudi število neopredeljenih je pri tem odgovoru relativno nizko (13,8%), medtem ko se nasprotovanje, kot že omenjeno, pojavi pri 80,1% izprašanih. Dalje, več deklet kot fantov nasprotuje tovrstni intervenciji države (st. značil. = ,038).

Tabela 21: Stopnje (ne)strinjanja s trditvami:
Table 21: Degrees of (non)agreement with the following assertions:

	SE POPOLNOMA STRINJAM		SE STRINJAM		SE NITI NE STRINJAM		SE NE STRINJAM		SE SPLOH NE STRINJAM	
	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %
Narodno mešana zakonska zveza ni nikoli tako stabilna in obstojna kot zakon med dvema, ki sta iste narodne pripadnosti.	13	4,2	27	8,6	68	21,7	90	28,8	115	36,7
Otroci, ki so odraščali v narodno mešanem zakonu, so bolj tolerantni do drugih kultur.	45	14,4	135	43,1	96	30,7	23	7,3	14	4,5
Ni naravno, da se ljudje poročijo z nekom, ki ni njihove narodnosti, vere, rase.	7	2,3	11	3,6	34	11,1	98	32,1	155	50,8
Otroci staršev različnih narodnih pripadnosti so bolj nesamozaveštni.	6	2	20	6,6	89	29,3	102	33,6	87	28,6
Všeč mi je, da živim v okolju, v katerem je veliko število narodno mešanih zakonov.	43	13,9	71	22,9	147	47,4	26	8,4	23	7,4
Država bi morala omejevati število narodno mešanih zakonskih zvez.	8	2,6	11	3,5	43	13,8	102	32,8	147	47,3

Stališča mladih do zgoraj predstavljenih trditev so v veliki večini skladna s stališči polnoletne populacije, ki odraža pozitiven odnos do etnične heterogamije in spremljajočih fenomenov (Sedmak et. al., 2002).

Jezik

V sklopu vprašanj, posvečenih jeziku, smo ugotavljali:

- dejansko stopnjo jezikovnega pluralizma v slovenski Istri med mladimi in v okviru narodno mešanih zakonov (tj. bilingvalizem med otroki mešanih zakonov) ter posledično stopnjo jezikovne asimilacije v mešanih družinah;
- odnos mladih do lastnega jezika, večjezičnosti in uradne dvojezičnosti slovenskega in italijanskega jezika.

Materni jezik večine mladih je slovenski (87,8%), sledi hrvaški jezik (5,1%), italijanski (1,9%), srbohrvaški (1,9%), bošnjaški (1,6%), srbski (1%) ter drugi z manj kot enim odstotkom.

Tabela 22: Materni jezik
Table 22: Mother tongue

	f	f %
slovenski	274	87,8
albanski	1	0,3
hrvaški	16	5,1
srbski	3	1
srbohrvaški	6	1,9
italijanski	6	1,9
bošnjaški	5	1,6
istrijanski	1	0,3
SKUPAJ	312	100

Nezanemarljivih 21,5% oz. 67 mladih se, je opredelilo kot bilingvalnih.

Tabela 23: Bilingvalizem
Table 23: Bilingualism

MATERNI JEZIK I.	MATERNI JEZIK II			
	slovenski	hrvaški	srbski	srbohrvaški
albanski	2			
hrvaški	19			
hrvaškosrbski	4			
makedonski	5			
srbski	3			
srbohrvaški	6	1	1	
italijanski	19	4		
bošnjaški	1			
madžarski	1			1

Tudi materni jezik roditeljev mladih, vključenih v raziskavo, je pričakovano v največji meri slovenski, tako je slovenski materni jezik kar 71,1% materam in 65,1% očetom. Pri tem pa je materni jezik nezanemarljivih 28,9% mater in 34,9% očetov neslovenski.

Tudi pri opredelitvi maternega jezika matere in očeta je opaziti (po pričevanju otrok) manjšo stopnjo dvojezičnosti tako mater (5,5%) kot očetov (5,5%).

Večina mladih tako z očetom kot materjo govori v slovenskem jeziku – z materjo kar 90,4%, z očetom pa 85,4%. Pri tem pa je potrebno dodatno izpostaviti, da v komunikaciji z materjo 9% mladih uporablja poleg slovenskega še drugi (neslovenski) jezik, v komunikaciji z očetom pa govori v drugem jeziku 10% mladih.

Tabela 24: V katerem od navedenih jezikov govoriš z mamo?**Table 24: In which of the following languages do you communicate with you mother?**

	f	f %
slovenski	282	90,4
hrvaški	8	2,6
hrvatskosrbski	1	0,3
makedonski	1	0,3
srbski	2	0,6
srbohrvaški	5	1,6
italijanski	9	2,9
bošnjaški	3	1
istrijski	1	0,3
SKUPAJ	312	100

Tabela 25: V katerem od navedenih jezikov govoriš z mamo II.?**Table 25: In which of the following languages do you communicate with you mother II.?**

	JEZIK II.	
JEZIK I.	slovenski	hrvaški
albanski	1	
hrvaški	9	
hrvatskosrbski	2	
makedonski	1	
srbski	4	
srbohrvaški	5	
italijanski	1	1
bošnjaški	3	
angleški	1	

Tabela 26: V katerem od navedenih jezikov govoriš z očetom?**Table 26: In which of the following languages do you communicate with you father?**

	f	f %
slovenski	264	85,4
hrvaški	10	3,2
hrvatskosrbski	1	0,3
srbski	4	1,3
srbohrvaški	5	1,6
italijanski	15	4,9
bošnjaški	3	1
istrijski	1	0,3
drugo	6	1,9
SKUPAJ	313	100

Tabela 27: V katerem od navedenih jezikov govoriš z očetom II.?**Table 27: In which of the following languages do you communicate with you father II.?**

	JEZIK II.	
JEZIK I.	slovenski	hrvaški
hrvaški	10	
hrvatskosrbski	2	
makedonski	1	
srbski	4	
srbohrvaški	5	
italijanski	5	1
bošnjaški	3	

Večina mladih dojema svoj materni jezik kot "(zelo) pomemben", skupno kar 82,9%. Neodločenih glede tega pa je 15,8% srednješolcev.

Tabela 28: Kako pomemben je zate tvoj materni jezik?**Table 28: How important is your mother tongue to you?**

	f	f %
zelo pomemben	140	46,1
pomemben	112	36,8
niti pomemben niti nepomemben	48	15,8
nepomemben	1	0,3
zelo nepomemben	3	1
SKUPAJ	304	100

Poleg odnosa do lastnega maternega jezika smo želeli izvedeti, kakšen je odnos mladih do uradne dvojezičnosti slovenskega in italijanskega jezika v okolju, v katerem živijo, ter do večjezičnosti, ki so ji priča v svojem vsakdanu. Mlade smo prosili za oceno naslednjih trditev (ocenjevali so jih s pomočjo pet-stopenjske lestvice):

1. Všeč mi je, da živim v okolju, v katerem je mogoče slišati različne jezike.
2. Moti me, da je na območju Obale uradna dvojezičnost slovenskega in italijanskega jezika.
3. Na obalnem območju bi moral biti poleg slovenskega in italijanskega jezika uradni tudi hrvaški jezik.
4. Všeč mi je, da ljudje govorijo v svojem maternem jeziku, tudi če je ta neslovenski.

Tabela 29: Koliko se strinjaš oz. ne strinjaš s sledečimi trditvami:**Table 29: To what extent do you (not) agree with the following statements?**

	SE POPOLNOMA STRINJAM		SE STRINJAM		SE NITI STRINJAM NITI NE STRINJAM		SE NE STRINJAM		SE SPLOH NE STRINJAM	
	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %
Všeč mi je, da živim v okolju, v katerem je mogoče slišati različne jezike.	85	27,8	121	39,5	70	22,9	21	6,9	9	2,9
Moti me, da je na območju Obale uradna dvojezičnost slovenskega in italijanskega jezika.	25	8,2	17	5,6	50	16,3	74	24,2	140	45,8
Na obalnem območju bi moral biti poleg slovenskega in italijanskega jezika uradni tudi hrvaški jezik.	14	4,6	47	15,4	112	36,6	74	24,2	59	19,3
Všeč mi je, da ljudje govorijo v s vojem maternem jeziku, tudi če je ta neslovenski.	59	19,5	88	29	102	33,7	31	10,2	23	7,6

Odnos do večjezičnega okolja slovenske Istre je pozitiven, saj se kar 67,3% mladih "(popolnoma) strinja" s trditvijo "Všeč mi je, da živim v okolju, v katerem je mogoče slišati različne jezike". Pozitivno vrednotenje večjezičnosti, natančneje (uradne) dvojezičnosti slovenskega in italijanskega jezika kažejo tudi rezultati, ki se nanašajo na trditev "Moti me, da je na območju Obale uradna dvojezičnost slovenskega in italijanskega jezika". Kar 70% mladih se z navedeno izjavo "(sploh) ne strinja". Naklonjenost do večjezičnosti ne nazadnje izpričuje tudi podatek, da se 48,5% mladih "(popolnoma) strinja" s trditvijo "Všeč mi je, da ljudje govorijo v svojem maternem jeziku, tudi če je ta neslovenski". (Popolnoma) se s to trditvijo ne strinja 17,8%.

Glede na splošno naklonjenost do večjezičnosti, ki jo kažejo odgovori, pa odstopa ocena trditve "Na obalnem območju bi moral biti poleg slovenskega in italijanskega jezika uradni tudi hrvaški jezik". Kar 43,5% mladih se z navedeno izjavo "(popolnoma) ne strinja", istočasno se z njo "(popolnoma) strinja" 20%. Omenjeni podatek kaže, da pri večjezičnosti mladi ločujejo med avtohtonima slovenskim in italijanskim jezikom na eni strani ter med jeziki priseljencev na drugi strani. Hkrati pa so dekleta bolj naklonjena jezikovni dvo/večjezičnosti, saj se bolj (st. značil. = ,029 in ,045) strinjajo z izjavama "Všeč mi je, da živim v okolju, v katerem je mogoče slišati različne jezike" in "Na obalnem območju bi moral biti poleg slovenskega in italijanskega jezika uradni tudi hrvaški jezik".

Pričakovano se Neslovenci v večji meri kot Slovenci opredeljujejo v prid jezikovnemu pluralizmu in stališčem, ki ga izražajo. Neslovenci se tako v večji meri strinjajo s trditvami "Všeč mi je, da živim v okolju, v katerem je mogoče slišati različne jezike" (st. značil. = ,000), "Na obalnem območju bi moral biti poleg slo-

venskega in italijanskega jezika uradni tudi hrvaški jezik" (st. značil. = ,001) in "Všeč mi je, da ljudje govorijo v svojem maternem jeziku, tudi če je ta neslovenski" (st. značil. = ,000).

Kultura

V krajšem sklopu, posvečenem kulturi, smo želeli izvedeti sledeče:

- kako pomembna se mladim zdi njihova lastna, izvorna kultura;
- ali mladi zaznavajo kulture, ki jih v okolju bivanja obdajajo, kot medsebojno različne ali podobne;
- med katerimi kulturami zaznavajo višjo stopnjo podobnosti (ta podatek izpričuje tudi stopnjo medetnične bližine);
- ali menijo, da so določene kulture "večvredne".

Mladi ocenjujejo svojo izvorno kulturo kot "zelo pomembno" (33,7%) oz. "pomembno" (38,2%) in le manjšina meni, da je le-ta nepomembna.

Tabela 30: Kako pomembna je zate tvoja izvorna kultura?**Table 30: How important is your original culture to you?**

	f	f %
zelo pomembna	104	33,7
pomembna	118	38,2
niti pomembna niti nepomembna	68	22
nepomembna	17	5,5
zelo nepomembna	2	0,6
SKUPAJ	309	100

Četudi večina mladih (78,5%) meni, da so si kulture med seboj enakovredne, jih vendarle 8,7% meni, da so nekatere kulture večvredne, medtem ko 12,9% mladih glede tega vprašanja nima izdelanega stališča.

Tabela 31: Ali meniš, da so nekatere kulture večvredne kot druge?

Table 31: Do you believe that some cultures are superior to others?

	f	f %
da	27	8,7
ne	244	78,5
ne vem	40	12,9
SKUPAJ	311	100

Različne kulture, ki jih obdajajo v okolju bivanja, mladi dojemajo kot "še kar podobne" (52,2%), 6, 4% mladih pa kot celo "zelo podobne". Nasproti tem trditvam stoji 24% mladih, ki meni, da si kulture, ki sobivajo v obalnem prostoru, "niso podobne".

Tabela 32: Se ti zdi, da so si različne kulture, ki sobivajo v našem obalnem prostoru, podobne med seboj?

Table 32: Do you think that various cultures cohabiting in our littoral environment are similar to each other?

	f	f %
ja, zelo podobne	20	6,4
še kar podobne	163	52,2
niso si podobne	75	24
ne vem	54	17,3
SKUPAJ	312	100

Četudi dobra polovica mladih meni, da so si kulture, ki jih v okolju obdajajo, medsebojno "še kar podobne", se ob naslednjem vprašanju izkaže, da pri tem mislijo predvsem na podobnost med slovensko in italijansko ter med slovensko in hrvaško kulturo. Kar 60% mladih namreč meni, da je hrvaška kultura slovenski "še kar podobna" in dodatnih 9,4%, da ji je "zelo podobna". Za italijansko kulturo pa 48,4% mladih meni, da je "še kar podobna" slovenski, in 7,1%, da ji je "zelo podobna". Najmanjšo podobnost v odnosu do slovenske kulture pripisujejo bošnjaški oz. muslimanski kulturi (61,4% "ni podobna" slovenski) in albanski kulturi (58,9% "ni podobna" slovenski). Manjšo mero podobnosti s slovensko kulturo mladi izražajo tudi v odnosu do makedonske (49,4% "ni podobna" slovenski) in črnogorske kulture (49,2% "ni podobna" slovenski). Relativno visoki odstotki pri odgovoru "ne vem" pa izpričujejo relativno nepoznavanje predvsem makedonske, črnogorske, albanske, srbske in bošnjaške kulture.

Tabela 33: Če primerjaš slovensko kulturo z ostalimi kulturami okolja, v katerem živiš, kako zelo se ti zdi podobna naslednjim kulturam:

Table 33: If you compare Slovene culture with others in the environment in which you live, how much do you find it similar to the following cultures:

	ZELO PODOBNA		ŠE KAR PODOBNA		NI PODOBNA		NE VEM	
	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %
italijanski	22	7,1	149	48,4	87	28,2	50	16,2
hrvaški	29	9,4	188	60,8	45	14,6	47	15,2
makedonski	0	0	24	7,8	152	49,4	132	42,9
srbski	8	2,6	63	20,4	140	45,3	98	31,7
črnogorski	6	1,9	26	8,4	152	49,2	125	40,5
bošnjaški/ muslimanski	5	1,6	16	5,2	189	61,4	98	31,8
albanski	3	1,0	13	4,2	182	58,9	111	35,9

Identitete in pripadnosti

V okviru sklopa, posvečenega vprašanjem identitete, samoopredeljevanja in pripadnosti, smo želeli ugotoviti:

- lokalno samoopredelitev posameznikov;
- stopnjo pripadnosti kraju bivanja, regiji, državi;
- stopnjo avtorefleksije lastne narodne pripadnosti (ali o lastni narodni pripadnosti razmišljajo oz. ali so na svojo narodno pripadnost "ponosni").

Tabela 34: Zase bi lahko rekel/a, da si:

Table 34: I personally would say that I am a/an:

	f	f %
Primorec	178	56,9
Istran	30	9,6
prebivalec Obale	52	16,6
Brkinec	8	2,6
Čič	2	0,6
Šavrin	3	1,0
drugo	35	12,7
SKUPAJ	273	100

Pri lokalni samoopredelitvi mladih prevladuje odgovor "Primorec" (65,9%), sledi "prebivalec Obale" (16,6%) in "Istran" (9,6%). Omenjene tri samoopredelitve v največji meri izberejo tudi odrasli, in sicer: "Primorec" (48,7%), "prebivalec Obale" (19,4%) in "Istran" (15,6%).

Mladi iz slovenske Istre izražajo močno pripadnost tako svojemu kraju bivanja (Izola, Koper, Piran), Obali kot celoti kot tudi Sloveniji. Skupno tako "(zelo) pripada" svojemu kraju kar 82,2% mladih, Obali kot celoti skupno 77,7% in Sloveniji skupno 79,6% mladih. Pri pripadnosti Evropi oz. svetu je opaziti manjši občutek

pripadnosti ter predvsem povečan odstotek tistih, ki "niti pripada, niti ne pripada". Se pa nepripadnost izrazito poveča pri pripadnosti Italiji in Hrvaški, tako 61% mladih "(sploh) ne pripada" Italiji in 64,4% "(sploh) ne pripada" Hrvaški. Tudi v teh primerih je odstotek neopredeljenih nekoliko višji (Glej tudi Gomezel Mikolič, 2001).

Odrasli s sorodnimi odstotki izražajo pripadnost svojemu kraju bivanja (63,5%), slovenski Istri (namesto termina Obali kot celoti) (48%), Sloveniji (51,7%), Svetu (36,3%), Italiji (4,6%) in Hrvaški (5,3%).

Slovenci (ponovno in pričakovano) v večji meri kot Neslovenci pripadajo prvim trem navedenim kategorijam: svojemu kraju bivanja (st. značil. = ,000), Obali kot celoti (st. značil. = ,026) in Sloveniji (st. značil. = ,000).

Tabela 35: Kako močno čutiš, da pripadaš naslednjim območjem?

Table 35: How much do you feel that you belong to the following regions?

	ZELO PRIPADAM		PRIPADAM		NITI PRIPADAM		NE PRIPADAM		SPLOH NE PRIPADAM	
	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %
svojemu kraju bivanja	183	62,7	57	19,5	25	8,6	9	3,1	18	6,2
Obali kot celoti	130	42,6	107	35,1	49	16,1	4	1,3	15	4,9
Sloveniji	153	50,3	89	29,3	38	12,5	8	2,6	16	5,3
Evropi	62	20,3	112	36,6	90	29,4	20	6,5	22	7,2
Svetu	98	32,1	75	24,6	76	24,9	32	10,5	24	7,9
Italiji	11	3,6	43	14,2	64	21,2	57	18,9	127	42,1
Hrvaški	20	6,6	38	12,5	50	16,5	60	19,8	135	44,6

Mladi razmišljajo o svoji narodni pripadnosti. Skoraj polovica (48,2%) "včasih", 12,1% pa "pogosto". Vendar hkrati skoraj tretjina (31,6%) pravi, da o narodni pripadnosti ne razmišlja "nikoli". Neslovenci o svoji narodnosti razmišljajo pogosteje kot Slovenci (st. značil. = ,041).

Pri tem pa visok delež mladih izraža ponos do svoje narodne pripadnosti. 79,5% mladih meni, da so "zelo" ali "še kar ponosni" na svojo narodno pripadnost. Podatek je zanimiv, ker gre večini za pripisano določnico, ki je posamezniku (načeloma) dodeljena z rojstvom v dano etnično skupino in potemtakem ni potrebno narediti ničesar, da bi si to pripadnost "pridobili". Četudi tako Slovenci kot Neslovenci izražajo narodni ponos, je le-ta v nekoliko večji (vendar ne statistično pomembni) meri izražen pri Neslovencih. Ta podatek pa posredno zavrača tudi mnenja tistih, ki izpostavljajo prenizko

stopnjo (slovenske) narodne samozvesti in narodnega ponosa pri mladih.

Tabela 36: Ali kdaj razmišljaš o svoji narodni pripadnosti (to, da si Slovenec, Italijan, Hrvat idr.)?

Table 36: Do you ever think about you ethnic affiliation (that you are Slovene, Italian, Croatian, etc.)?

	f	f %
da, pogosto	38	12,1
da, včasih	151	48,2
ne, nikoli	99	31,6
ne vem	25	8,0
SKUPAJ	313	100

Tabela 37: Ali bi zase lahko rekel/a, da si ponosen/a na svojo narodno pripadnost?

Table 37: Could you say that you personally are proud of your ethnic affiliation?

	f	f %
da, zelo ponosen/a	142	45,7
še kar ponosen/a	105	33,8
nisem ponosen/a	14	4,5
sploh nisem ponosen/a	5	1,6
ne vem	45	14,5
SKUPAJ	311	100

Priseljeniške skupine, manjšina, medetnični odnosi, jezik in dvo/večjezičnost

V zaključnem delu ankete smo želeli izvedeti mnenja in stališča mladih v odnosu do problematik, ki se nanašajo na priseljeniške skupine, manjšino, medetnične odnose, in sicer v povezavi z jezikom in dvo/večjezičnostjo.

Mlade smo prosili za ocene naslednjih trditev:

1. Občine bi morale sprejeti omejitve priseljavanja ljudi iz republik nekdanje Jugoslavije.
2. Narodi niso ne dobri ne slabi, negativni so lahko le posamezniki.
3. Priseljenci iz republik nekdanje Jugoslavije ogrožajo kulturo Primorske.
4. Tam, kjer sobiva več kultur, se mora manjšinski narod podrežati večinskemu.
5. Za sožitje narodov bi bilo najbolje, da bi vsi govorili le en skupen jezik.
6. Sočasno učenje dveh ali več jezikov je za otrokov jezikovni razvoj škodljivo.
7. Če si dvojezičen, si bolj strpen do drugih kultur in nasploh do vseh ljudi.
8. Če si dvojezičen, slabše občutiš svojo narodno pripadnost.

Tabela 38: Kako zelo se strinjaš s sledečimi trditvami:**Table 38: How much do you agree with the following assertions:**

	SE POPOLNOMA STRINJAM		SE STRINJAM		SE NITI STRINJAM NITI NE STRINJAM		SE NE STRINJAM		SE SPLOH NE STRINJAM	
	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %
Občine bi morale sprejeti omejitve priseljevanja ljudi iz republik nekdanje Jugoslavije.	34	10,9	57	18,3	118	37,9	63	20,3	39	12,5
Narodi niso ne dobri ne slabi, negativni so lahko le posamezniki.	155	49,8	104	33,4	34	10,9	11	3,5	7	2,3
Priseljenci iz republik nekdanje Jugoslavije ogrožajo kulturo Primorske.	28	9,0	52	16,7	122	39,2	71	22,8	38	12,2
Tam, kjer sobiva več kultur, se mora manjšinski narod podrežati večinskemu	49	15,7	69	22,1	97	31,1	59	18,9	38	12,2
Za sožitje narodov bi bilo najbolje, da bi vsi govorili le en skupen jezik.	38	12,3	66	21,4	94	30,4	78	25,2	33	10,7
Sočasno učenje dveh ali več jezikov je za otrokov jezikovni razvoj škodljivo.	3	1,0	14	4,5	42	13,6	105	34	145	46,9
Če si dvojezičen, si bolj strpen do drugih kultur in nasploh do vseh ljudi.	32	10,4	101	32,8	116	37,7	39	12,7	20	6,5
Če si dvojezičen, slabše občutiš svojo narodno pripadnost.	18	5,8	55	17,9	96	31,2	85	27,6	54	17,5

Odnos mladih do zgoraj navedenih trditev je ambivalenten. Velika večina mladih tako soglaša z izjavo "Narodi niso ne dobri ne slabi, negativni so lahko le posamezniki" (83,2% se z njo "popolnoma strinja" oz. "strinja"). Prav tako je pri stališčih do zadnjih treh trditev moč opaziti naklonjenost v odnosu do več/dvojezičnosti. Z izjavo "Sočasno učenje dveh ali več jezikov je za otrokov jezikovni razvoj škodljivo" se tako skupno "(sploh) ne strinja" kar 80,9% mladih, z izjavo "Če si dvojezičen, si bolj strpen do drugih kultur in nasploh do vseh ljudi" pa skupno "(popolnoma) strinja" 43,2% mladih, pri čemer ne smemo prezreti relativno visokega odstotka neopredeljenih (37,7% se "niti strinja, niti ne strinja"). Skoraj polovica (45,1%) mladih se prav tako "(popolnoma) ne strinja" z izjavo "Če si dvojezičen, slabše občutiš svojo narodno pripadnost".

Če navedeni rezultati odražajo določeno tendenco k sprejemanju dvo/večjezičnosti kot pozitivne, pa odnos do trditve "Za sožitje narodov bi bilo najbolje, da bi vsi govorili le en skupen jezik" te tendence ne potrjuje. Odgovori so v tem primeru razdeljeni na tretjine, približno tretjina mladih se z izjavo "(popolnoma) strinja" (33,7%), približno tretjina se "(popolnoma) ne strinja" (35,9%), tretjina pa je v odnosu do izjave neopredeljenih (30,4%).

Na podobno situacijo (razdeljenost odgovorov na približne tretjine) ob hkratnih relativno visokih odstotkih neopredeljenih naletimo pri treh trditvah, ki se dotikajo problematike priseljencev in medetničnih odnosov.

Z izjavo "Občine bi morale sprejeti omejitve priseljevanja ljudi iz republik nekdanje Jugoslavije" se tako "(popolnoma) strinja" 29,2%, "(sploh) ne strinja" pa 32,8% mladih; neopredeljenih je kar 37,9%. Dalje, z izjavo "Priseljenci iz republik nekdanje Jugoslavije ogrožajo kulturo Primorske" se "(popolnoma) strinja" 25,7% in se "(sploh) ne strinja" 35% mladih; ponovno je odstotek neopredeljenih izrazito visok, in to je 39,2%. In končno, z izjavo "Tam, kjer sobiva več kultur, se mora manjšinski narod podrežati večinskemu" se "(popolnoma) strinja" 37,8% in "(se sploh) ne strinja" 31,1% mladih. Neopredeljenih je 31,1%.

Neslovenci so trditvam, ki izražajo negativen odnos do priseljencev in drugih (tj. neslovenskih) kultur, izrazito bolj nenaklonjeni kot Slovenci. Tako se izrazito bolj kot Slovenci ne strinjajo z izjavami: "Občine bi morale sprejeti omejitve priseljevanja ljudi iz republik nekdanje Jugoslavije" (st. značil. = ,000), "Priseljenci iz republik nekdanje Jugoslavije ogrožajo kulturo Primorske" (st. značil. = ,000), "Tam, kjer sobiva več kultur, se mora manjšinski narod podrežati večinskemu" (st. značil. =

,002) in "Za sožitje narodov bi bilo najbolje, da bi vsi govorili le en skupen jezik" (st. značil. = ,021).

Med odgovori mladih in odgovori odrasle populacije iz že omenjene raziskave (Sedmak et al., 2002) so opazne razlike. Mladi se v primerjavi z odraslo populacijo slovenske Istre tako v manjši meri strinjajo z izjavami: "Občine bi morale sprejeti omejitve priseljevanja ljudi iz republik nekdanje Jugoslavije", "Narodi niso ne dobri ne slabi, negativni so lahko le posamezniki", "Tam, kjer sobiva več kultur, se mora manjšinski narod podrežati večinskemu", "Za sožitje narodov bi bilo najbolje, da bi vsi govorili le en skupen jezik", "Če si dvojezičen, si bolj strpen do drugih kultur in nasploh do vseh ljudi".

Se pa mladi v večji meri strinjajo s trditvami: "Priseljenci iz republik nekdanje Jugoslavije ogrožajo kulturo Primorske", "Sočasno učenje dveh ali več jezikov je za otrokov jezikovni razvoj škodljivo" in "Če si dvojezičen, slabše občutiš svojo narodno pripadnost".

V nadaljevanju smo želeli izvedeti, v kolikšni meri mladi opazijo prisotnost drugih etničnih skupin (razen slovenske) v prostoru bivanja in ali se jim prisotnost drugih skupin zdi preveč, premalo ali ravno prav opazna.

Odgovori kažejo, da je opaznost drugih etnij različna glede na to, ali gre za italijansko avtohtono etnijo ali za priseljeniške skupine. 50% mladih meni, da je v javnem življenju italijanska manjšina "ravno prav opazna", medtem ko nezanimljivih 21,1% meni, da je "preveč opazna", in 12,3%, da je "premalo opazna". Pri vprašanju o opaznosti priseljeniških skupin je slika nekoliko drugačna, vendar za priseljeniške skupine ni slabša. Da je skupina priseljencev "ravno prav opazna" v okolju bivanja, meni nižji odstotek mladih, in sicer 27,3%, istočasno pa nekoliko višji odstotek meni, da je "premalo opazna" (17,2%). Da je ta skupina "preveč opazna", meni približno enak odstotek mladih kot v primeru italijanske etnije; le odstotek neodločenih je v tem primeru višji (33,8%) (Glej tudi Gomezel Mikolič, 2001).

Tabela 39: V javnem življenju slovenske Istre (mediji, prireditve, javne funkcije) je italijanska manjšina:
Table 39: In the public life of Slovene Istria (mass media, manifestations, public offices), the Italian minority is:

	f	f %
premalo opazna	38	12,3
ravno prav opazna	154	50
preveč opazna	65	21,1
ne vem	51	16,6
SKUPAJ	308	100

Tabela 40: V javnem življenju slovenske Istre (mediji, prireditve, javne funkcije) so priseljeniške skupnosti iz republik nekdanje Jugoslavije:
Table 40: In the public life of Slovene Istria (mass media, manifestations, public offices), the immigrant groups from the republics of the former Yugoslavia are:

	f	f %
premalo opazne	53	17,2
ravno prav opazne	84	27,3
preveč opazne	67	21,8
ne vem	104	33,8
SKUPAJ	308	100

Tudi pri omenjenih dveh vprašanjih je opaziti določeno stopnjo razlikovanja med odgovori mladih in odraslo populacijo: višji delež odraslih meni, da je italijanska manjšina v javnem življenju "ravno prav opazna", in sicer 66,1% proti 50%, istočasno pa več mladih meni, da je le-ta "preveč opazna" (21,1% proti 10,7%).

Slika je nekoliko drugačna, ko gre za prisotnost priseljeniških skupin: 50% odraslih meni, da je prisotnost le-teh v javnem življenju ravno pravih (in le 27,3% mladih). Višji so tudi odstotki odraslih, ki menijo, da je le-ta "premalo opazna" (24,8% proti 17,2%) in da je le-ta "preveč opazna" (23% proti 21,8%). Mladi pa so glede tega vprašanja v večji meri neodločeni (33,8% "ne vem" proti 1,8% pri odrasli populaciji).

Zadnja tri vprašanja so bila namenjena dvojezičnosti, (ne)potrebnosti obvladati italijanski jezik kot drugi uradni jezik okolja in (ne)potrebnosti učenja hrvaškega jezika v šolah.

Dvojezični napisi so po mnenju večine mladih "potrebni, a ne nujni" (58,1%) in za kar 26,5% "nujni". Več deklet kot fantov meni, da so dvojezični napisi nujnost (32% proti 18,9%), medtem ko več fantov meni, da so "potrebni, vendar ne nujni" (69,7% proti 49,7%). Se pa istočasno več deklet izreka za odgovor "nepotrebni" (11,6% proti 5,7%). Prejeti odgovori pa so sorodni odgovorom odrasle populacije.

Tabela 41: Dvojezični javni napisi v obalnih mestih so po tvojem mnenju:
Table 41: In your opinion, the public bilingual nameplates and road signs are:

	f	f %
nujni	82	26,5
potrebni, a ne nujni	180	58,1
nepotrebni	28	9
ne vem	20	6,5
SKUPAJ	310	100

Podobne odgovore prejmemo pri vprašanju, ali je za osebo, ki živi v obalnih mestih, znanje italijanščine nujno. Kar 67,7% meni, da je *"potrebno, a ne nujno"*, in dodatnih 24,2%, da je *"nujno"*. Se je pa več odraslih opredelilo, da je znanje italijanščine za tistega, ki živi v obalnih mestih, *"potrebno, a ne nujno"* (78,7%), in manj, da je *"nujno"* (18,7%).

Tabela 42: Za tistega, ki živi v obalnih mestih, je znanje italijanščine:

Table 42: For those living in littoral towns, the knowledge of Italian is:

	f	f %
nujno	75	24,2
potrebno, a ne nujno	210	67,7
nepotrebno	13	4,2
ne vem	12	3,9
SKUPAJ	310	100

Obratno od navedenega večina mladih meni, da je poučevanje hrvaškega jezika v šolah na območju slovenske Istre *"nepotrebno"* (46,5%); vendar jih istočasno 32,6% izraža prepričanje, da bi bilo poučevanje hrvaščine v šolah *"potrebno, a ne nujno"*. Ponovno zasledimo razlike v primerjavi z odgovori odraslih, ki v večji meri zagovarjajo potrebo poučevanja hrvaščine v šolah slovenske Istre in v 58,4% menijo, da je le-to *"potrebno, a ne nujno"*, ter v nekoliko manjši meri, da je le-to *"nepotrebno"* (39,2%).

Tabela 43: Poučevanje hrvaščine na šolah v slovenski Istri se ti zdi:

Table 43: Teaching Croatian in the schools of Slovene Istria seems to you:

	f	f %
nujno	14	4,5
potrebno, a ne nujno	101	32,6
nepotrebno	144	46,5
ne vem	51	16,5
SKUPAJ	310	100

ZAKLJUČEK

Kakšen je torej odnos mladih iz slovenske Istre do kulturnih fenomenov okolja, v katerem živijo, oz. kakšna je stopnja (ne)strpnosti in (ne)sprejemanja le-teh ter ali smo v primeru preučevane populacije priča medgeneracijski transmisiji vrednot?

Mladi iz slovenske Istre so relativno naklonjeni večjezičnosti in večkulturnosti svojega okolja, pozitivno vrednotijo in sprejemajo medetnično fuzijo v obliki narodno mešanih zakonov/partnerstev ter izražajo rela-

tivno visoko sprejemanje drugih jezikov in kultur.

Pozitiven odnos mladih do medkulturnega stika na najintimnejši ravni medosebnega življenja (tj. do narodno mešanega zakona) izpričuje visoko stopnjo sprejemanja občin medkulturnih stikov. To naklonjenost in sprejemanje je moč zaznati skorajda pri vseh odgovorih. Mladi v splošnem višje vrednotijo pridobljene določnice oz. karakterne lastnosti partnerja (vzajemno spoštovanje, ljubezen, telesno privlačnost, dobrosrčnost) kot pripisane določnice rase, vere in narodnosti. Pričakovano pa so fantje (na načelni ravni) bolj pripravljeni skleniti narodno mešan zakon, poleg tega pa so ga pripravljeni skleniti s širšo paleto narodno različnih maritalnih partneric.

Četudi mladi določnice narodne pripadnosti ne vrednotijo visoko, pa o lastni narodni pripadnosti vendarle vsaj občasno razmišljajo in so nanjo večinoma ponosni.

Mladi svoje okolje dojemajo kot strpno v odnosu do mešanih partnerstev, nekoliko manj strpno pa do priseljencev. Istočasno se v znatni meri opredeljujejo za jezikovni in kulturni pluralizem znotraj narodno mešanih družin in prenos obeh jezikov/kultur na potomce narodno mešanih tradicij. Pozitivno vrednotijo tudi večjezičnost okolja slovenske Istre in večjezičnost na splošno, čeprav pri tem pozitivno vrednotijo predvsem (uradno) dvojezičnost slovenskega in italijanskega jezika. Velika večina mladih meni, da sta znanje italijanskega jezika in pa obstoječi dvojezični javni napisi bodisi nujnost bodisi potreba. Po drugi strani pa prevladuje stališče, da je uvedba hrvaškega jezika v šole na območju slovenske Istre nepotrebna.

Kulture, s katerimi se dnevno srečujejo, ocenjujejo kot med seboj enakovredne ter *"še kar podobne"*, četudi se (ponovno) izkaže, da s podobnostjo mislijo predvsem podobnost med slovensko in italijansko ter med slovensko in hrvaško kulturo, pri čemer izkažejo manjše poznavanje ostalih kultur nekdanje Jugoslavije.

Četudi v splošnem vsi odgovori izpričujejo naklonjenost narodnemu in jezikovnemu pluralizmu in medkulturnemu sožitju, se omenjena pozitivna stališča znižajo, ko gre za priseljence. V odnosu do priseljavanja, priseljeniške problematike in priseljencev ni beležiti (izrazito) negativnih stališč, vendar se stališča (strinjanja, nestrinjanja in neopredeljenosti) pri vprašanih, ki merijo odnos do le-teh, delijo na tretjine.

Mladi, ki sodijo v kategorijo Neslovencev, so kulturnemu in jezikovnemu pluralizmu in drugim multi/interkulturnim fenomenom bolj naklonjeni. Pripravljeni so se poročiti s širšo paleto predstavnikov drugih narodnih skupin, v višji meri zagovarjajo jezikovni, predvsem pa kulturni pluralizem otrok narodno mešanih družin, bolj soglašajo z izjavami, ki izpričujejo multikulturalnost okolja, in manj z izjavami, ki izražajo negativen odnos do priseljencev in drugih (tj. neslovenskih) kultur.

Če izvzamemo višjo pripravljenost fantov skleniti mešan zakon s predstavnicami različnih narodnih skupin, so dekleta nekoliko bolj naklonjena multi/interkulturnim fenomenom slovenske Istre.

Ne nazadnje, odgovori mladih v splošnem odslikavajo vrednote in stališča odrasle populacije, kar potrjuje predpostavko o medgeneracijskem transferju vrednot in stališč v odnosu do (med)kulturnih fenomenov okolja bivanja, vendar je istočasno med odraslo populacijo

opaziti višjo oceno strpnosti lastnega okolja do priseljencev in mešanih zakonov ter nekoliko večjo stopnjo sprejemanja dvojezičnosti.

Pričujoča raziskava v veliki meri potrjuje ugotovitve nekaterih predhodnih raziskav, izvedenih na območju slovenske Istre (Sedmak et. al., 2002) (Sedmak, 2002a, 2002b), o relativno visoki stopnji medkulturne strpnosti in interkulturne naravnosti avtohtonega in priseljeniškega prebivalstva slovenske Istre.

ATTITUDES OF THE YOUTH OF SLOVENE ISTRIA TOWARD INTERCULTURAL PHENOMENA OF LIVING ENVIRONMENT

Mateja SEDMAK

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1

e-mail: mateja.sedmak@zrs-kp.si

SUMMARY

This article presents key findings of public opinion research that was carried out among high school population in the area of Slovene Istria during May – June 2002. The main goal of the research was to study attitudes of the youth of Slovene Istria toward their cultural environment with special emphasis to those social phenomena, which mainly delineate it. In the context of the above, we were mainly interested what are the attitudes of the youth toward: the multi-cultural and multi-lingual character of Slovene Istria, ethnically mixed marriages, cultural and linguistic pluralism and/or assimilation to predominant Slovene culture and/or language, immigrants and questions related to immigrant problems, etc.. The final goal of this research was to locate the level of (inter)cultural tolerance and acceptance, that is evidenced among the youth. The results of this research indicate, that the youth of Slovene Istria are relatively favourably inclined toward the multi-lingual and multi-cultural character of their environment, that they accept positively the inter-ethnic fusion in the sense of ethnically mixed marriages and that they express high level of acceptance of other cultures and languages. The youth experience their environment as tolerant to ethnically mixed marriages, but a bit less tolerant to immigrants. Although, in general, all of their responses show favourable inclination toward the inter-cultural posture and inter-cultural synchrony, one may notice a bit less positive attitudes (although not negative) toward the immigrants. Compared to Slovene youth, the youth from the category of non-Slovenians show more favourable attitudes toward the cultural and linguistic pluralism as well as toward other inter-cultural phenomena. It may be stated that, in general, responses given by the youth reflect values and attitudes of adult population, which confirms the hypothesis of inter-generational transfer of values and attitudes in relation to (inter)cultural phenomena of living environment.

Key words: youth, public opinion, Slovene Istria, ethnicity, ethnic heterogamy, culture, nationality, multilinguality, tolerance

LITERATURA

- Barth, F. (1970):** *Ethnic Groups and Boundaries: the Social organization of culture difference*. Bergen – Oslo, George Allen & Unwin.
- Breger, R., Hill, R. (1998):** *Cross-Cultural Marriage*. Oxford, New York, Berg.
- Eriksen, T. H. (1993):** *Ethnicity and Nationalism – Anthropological Perspectives*. London – Chicago, Pluto Press.
- Gomezel Mikolič, V. (2001):** Etnični vidiki mladinske kulture v Mestni Občini Koper. *Annales – Series Historia et Sociologia*, 11, 2002, 2. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper. 531-546.
- Hollingshead, A. B. (1950):** Cultural Factors in the Selection of Marriage Mates. *American Sociological Review*, 15 (oktober 1950). 619-627.
- Sedmak, M. et al. (2002):** Identiteta slovenske Istre, 1. delovni zvezek, predstavitev rezultatov raziskave. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper.
- Sedmak, M. (2002a):** Kri in kultura. Etnično mešane zakonske zveze v slovenski Istri. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper.
- Sedmak, M. (2002b):** Dinamika kulturnih in identitetnih medgeneracijskih transmisij pri otrocih etnično mešanih družin. *Annales – Series Historia et Sociologia*, 13, 2003, 1. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper. 71-86.
- Štrukelj, I. (1986):** Mešani zakoni – sociološke in socialno-psihološke razsežnosti narodne eksogamije in jezikovne heterogamije (Raziskovalno poročilo). Ljubljana, Inštitut za sociologijo.

POROČILA IN OCENE
RELAZIONI E RECENSIONI
REPORTS AND REVIEWS

IN MEMORIAM

**POROČILA IN OCENE
RELAZIONI E RECENSIONI
REPORTS AND REVIEWS**

Marino Manin

PRIMO BIENNALE STORICO ISTRIANO. Convegno scientifico internazionale, Parenzo, 22-24 maggio 2003

1. ISTARSKI POVIJESNI BIENNALE. Međunarodni znanstveni skup, Poreč, 22.-24. svibnja 2003

Le recenti iniziative sulla scena storiografica croata riguardanti l'Istria lasciano sperare che anche in questo settore si stiano finalmente smuovendo le acque. In verità, si può constatare che sia definitivamente dietro a noi un periodo circa decennale di ristagno o, per meglio dire, di crisi di transizione delle istituzioni e manifestazioni storiografiche della parte croata dell'Istria: a partire dall'attività della Società storica (Povijesno društvo) e dalla manifestazione intitolata Memoriale di Pisino (Pazinski memorijal), fino alla scarsa operosità dell'Istituto di scienze storiche e sociali dell'Accademia di scienze, lettere ed arti con sede a Fiume (Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci) con la filiale di Pola.

Proprio le appartenenti alle prime generazioni di storiche laureate presso la Facoltà di lettere e filosofia di Pola, e cioè le colleghe Tajana Ujčić, attualmente direttrice dell'Archivio di stato di Pisino (Državni arhiv u Pazinu), Marija Mogorović Crljenko, assistente presso la sopra citata facoltà ed Elena Uljančić-Vekić, direttrice del Museo civico di Parenzo (Zavičajni muzej Poreštine) – sotto la direzione del prof. Robert Matijašić – sono state le promotrici e le portatrici del progetto. Il convegno è stato organizzato dalle seguenti istituzioni: l'Archivio di stato di Pisino, la Facoltà di lettere e filosofia di Pola e il Museo civico di Parenzo dell'Università popolare di Parenzo; mentre il patrocinio finanziario è stato sostenuto dal Ministero della cultura della Repubblica di Croazia, dal Ministero delle scienze e della tecnologia della Repubblica di Croazia e dalla Città di Parenzo.

Il Primo biennale storico istriano, svoltosi presso il Museo civico di Parenzo, sotto il motto *Statuimus et ordinamus, quod...* ha raccolto quasi una ventina di relatori che trattavano la questione del rapporto dei "Sistemi di potere e della piccola gente nell'area adriatica".

La prima sessione del convegno consisteva di due ampie relazioni introduttive del prof. Claudio Povolo dell'Università di Venezia e del prof. Miroslav Bertoša della Facoltà di lettere e filosofia di Pola. Il prof. Povolo ha trattato i rapporti delle piccole comunità istriane con Venezia, soffermandosi particolarmente sulle consue-

tudini presso le piccole comunità, ed alla conservazione delle stesse sotto i regimi instaurati in Istria dopo il crollo di Venezia. Il prof. Bertoša ha invece illustrato i sistemi di potere nell'area adriatica tra il '500 ed il '700, ponendo l'accento sui gruppi sociali ma non tralasciando i casi individuali. Ha concluso che durante il periodo preso in esame nell'Istria veneta ci siano stati numerosi tumulti che miravano a conservare i diritti ottenuti, rilevando pure i tentativi della Repubblica di Venezia volti a migliorare il sistema amministrativo, ma a causa della costellazione sfavorevole d'una serie di fattori interni ed esterni, che erano predestinati all'insuccesso.

La seconda sessione è iniziata con la relazione di Darja Mihelič che trattava i rapporti quotidiani tra le autorità statali e la piccola gente sull'esempio di Pirano verso la fine del '200. Filiberto Agostini ha affrontato la situazione creata sui territori alto-adriatici tra '700 ed '800, vale a dire nel periodo delle guerre napoleoniche. Una contesa del vescovo di Pola G. D. Juras in riguardo alla lavorazione degli ulivi è stato invece il tema proposto da Giovanni Paoletti. Marija Mogorović Crljenko ha presentato una relazione sul sanzionamento delle violenze nei confronti delle donne in conformità agli statuti dei comuni istriani. L'argomento femminile è stato ampliato con la questione del rapporto delle autorità locali istriane nei confronti delle donne dai costumi "facili" presentata da Mojca Kovačič. Inoltre, Valentina Cesco ha parlato del rapimento a fine di matrimonio nelle diocesi di Parenzo e di Cittanova in età moderna. Elena Uljančić-Vekić ha invece relazionato circa l'influenza dei francescani sulla formazione della vita spirituale e materiale del comune di Parenzo. Ed infine, Tajana Ujčić ha parlato dell'elezione e del ruolo degli *zupani* nell'area di Cittanova e di Albona.

Jakov Jelinčić ha aperto la terza seduta del convegno con la sua relazione sulle minute dei consigli comunali istriani come fonte per lo studio dei rapporti tra le autorità dei comuni e la piccola gente. Elvis Orbanić ha trattato la religiosità della gente comune in base alle loro volontà estreme espresse nei testamenti di Pinguente risalenti alla fine del medioevo. L'argomento del rapporto tra la "grande storia" e gli "uomini piccoli" nel romanzo *La miglior vita* del Tomizza è stato invece trattato da Leonardo Barattin. Antonio Miculian ha invece reso conto delle magistrature a Rovigno durante il governo veneto, come pure del ruolo dei nobili, dei popolari e dei vicini.

La quarta sessione si è aperta con la relazione di Egidio Ivetic sui poteri istituzionali dello Stato veneto, cioè specificamente proponendo un approccio comparativo sull'Istria tra i modelli della Terraferma e dello Stato da Mar. Irena Benyovsky ha presentato un contributo alla metodologia delle ricerche sull'urbanesimo medioevale in riguardo alla banca dati raccolta da lei stessa per Traù in Dalmazia. Marino Manin ha trattato

del modello per lo studio del Catasto Franceschino in base all'esempio di tre comuni catastali dall'area di Parenzo. E, in conclusione, Mirjana Matijević-Sokol ha parlato della carica del podestà introdotta a Spalato nel '200.

Dunque, in base a quanto presentato sopra, possiamo concludere che il convegno non ha dato solo un notevole contributo per illuminare il rapporto tra le istituzioni e la gente comune nell'Istria veneta e per la conoscenza della storia di questa provincia nei suoi corsi più vasti (dell'area adriatica ecc.), ma ha bensì offerto anche spunti per la storia di genere in Istria, per la sua storia religiosa ecc. Ma ciò che è anche più importante, il Primo biennale storico istriano viene a colmare quella lacuna o mancanza d'incontri e di dialogo tra gli storici manifestatasi negli ultimi anni nell'area croata dell'Istria. Quindi non ci resta che augurare una lunga e intensa attività al Biennale storico istriano ed attendere con impazienza la pubblicazione degli atti del suo primo convegno.

Dean Krmac

Seminario di studio: LA PIETRA D'ISTRIA E VENEZIA.
Venezia, 8 ottobre 2003

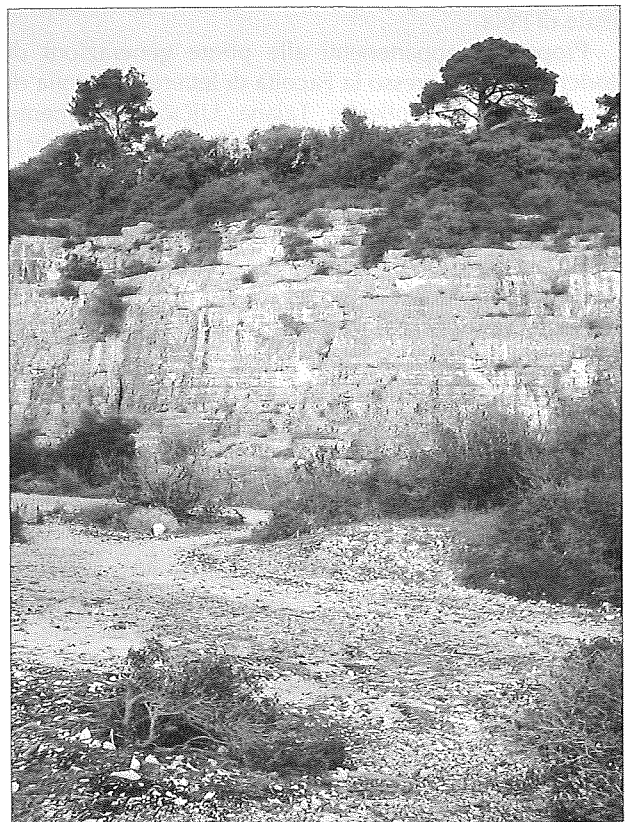
Lo splendido palazzo della Scuola Grande San Giovanni Evangelista di Venezia ha fatto da cornice, lo scorso 8 ottobre, al seminario di studio su "La Pietra d'Istria e Venezia". Il convegno, patrocinato dalla Regione del Veneto, si è articolato in due sessioni: una mattutina, dedicata agli aspetti prettamente storico-scientifici ed al legame secolare nell'architettura tra Venezia e l'Istria rappresentato dalle pietre, ed una pomeridiana nella quale si è preso in esame soprattutto l'uso della Pietra d'Istria negli antichi cantieri veneziani del Seicento ed il suo concreto utilizzo nelle vere da pozzo, nelle sculture erratiche e negli edifici di Venezia.

I lavori, coordinati dallo storico dell'arte Nedo Fiorrentin, si sono aperti con un saluto introduttivo dell'assessore regionale alle Relazioni Internazionali Marialuisa Coppola che ha tenuto a precisare come il seminario volesse analizzare lo specialissimo rapporto che legò in modo esclusivo Venezia e la terra istriana attraverso la Pietra d'Istria, e lo straordinario uso che architetti, scultori e artigiani seppero farne.

Ad esordire è stato Egidio Ivetic, dell'Università degli Studi di Padova, il quale si è soffermato in particolare sugli aspetti economico-sociali che l'estrazione ed il trasporto della pietra hanno avuto nel suo luogo di origine. Nella penisola istriana si possono distinguere tre zone geografiche legate all'estrazione: la prima, inclusa nella Diocesi di Parenzo, che si estende dalla città

rivierasca fino al Canal di Leme, la seconda posta tra il Leme e la città di Pola controllata principalmente dai rovignesi e la terza che si estende da Pola all'Arsa e che include pure la cava di Vincuran da dove è partita diversa pietra alla volta di Ravenna. Per quanto riguarda il trasporto va detto che questo è stato per buona parte appannaggio dei naviganti rovignesi, mentre scarse sono le notizie sulle tecniche di estrazione, perlomeno fino al tardo Seicento. I cavatori erano tutto sommato esigui e l'estrazione era in mani private con un alto utilizzo di manodopera saltuaria. Di conseguenza, questa attività non aveva una grossa incidenza sul settore economico-sociale dal momento che non erano più di 100-200 le famiglie istriane a vivere di pietra.

Lorenzo Lazzarini, del Dipartimento di Storia dell'Architettura dell'Università luav di Venezia, ha relazionato sulle caratteristiche petrografiche della Pietra d'Istria. Tra queste vanno sicuramente annoverate la grande densità (2,6 in una scala massima di 2,7 applicabile ad un calcare), la bassa porosità (quasi simile a quella di un porfido), un'alta resistenza a compressione (pari a 1350 kg/cm² calcolata da F. Calvino) ed un'elevata velocità di propagazione dei suoni. Lazzarini ha anche proiettato alcune immagini legate a Montauro dalla cui cava sono stati estratti ben 700.000 m³ di

*Parte della ex cava di Montauro presso Rovigno.
Del bivšega kamnoloma na Zlatem rtu pri Rovinju.*

pietra, il che fa della miniera del Rovignese la più grande cava del Mediterraneo. Geologicamente, invece, la Pietra d'Istria, il cui nome geologico formazionale si applica a dei calcari ben precisi, è da ritenersi un calcare di scogliera.

Interessante la relazione di Michela Dal Borgo, dell'Archivio di Stato di Venezia, il cui contributo ha illustrato sulla base della documentazione archivistica un caso di estrazione e commercio di pietre provenienti da Rovigno. Corre voce che i rovignesi fossero degli eccellenti cavaatori, a tal punto che lo storico Bernardo Benussi conìò per i propri concittadini il detto "Rovigno pien d'ingegno spacca il sasso come il legno".

"La Pietra d'Istria e l'architettura veneziana" è il titolo del contributo di Mario Piana, docente di Restauro presso la Facoltà di Architettura dell'Università Iuav di Venezia. La Pietra d'Istria, scoperta dai veneziani alla metà del XIII secolo ed adoperata fino a tutto l'Ottocento, è stata particolarmente sfruttata nel periodo gotico. Gli esempi architettonici in Pietra d'Istria a Venezia si sprecano e riguardano la maggior parte delle strutture della città lagunare dal momento che in massima parte, ponti, case, chiese e palazzi di Venezia sono costruiti, decorati e rivestiti di Pietra d'Istria.

La sessione pomeridiana si è aperta con il contributo di Giulia Sebgondi del Dipartimento di Storia dell'Architettura e dell'Urbanistica dell'Università Iuav di Venezia dal titolo "La Pietra d'Istria in un cantiere veneziano del primo Seicento". La giovane relatrice si è soffermata sugli aspetti economici, in particolare su quelli legati ai costi, fornendo, fra l'altro, alcuni interessanti dati statistici.

È seguito l'intervento di Alberto Rizzi, già Soprintendenza Beni Artistici e Storici, che ha relazionato su alcuni singolari esempi dell'uso della Pietra d'Istria a Venezia ed oltre. Gli inizi dell'importazione della pietra dall'Istria coincidono cronologicamente con la dedizione delle cittadine istriane alla Serenissima (1267-1335) e segnano nella città lagunare l'inizio della scultura gotica che va a soppiantare quella veneto-bizantina, basata sul marmo grigio greco, fino allora predominante. L'esempio classico di scultura in Pietra d'Istria è quella del leone marciano, divenuto a partire dal 1260 il simbolo della potenza veneziana e di cui Rizzi è oggi uno dei massimi esperti. Curioso però rilevare che i primi tre leoni veneziani non sono in Pietra d'Istria ma bensì in pietra di Vicenza. Per risalire al primo leone in Pietra d'Istria (Torcello) bisogna attendere l'inizio del XIV secolo. Un altro esempio di opera in Pietra d'Istria è quello delle vere da pozzo. Lo studio di queste ultime meriterebbe un approfondimento anche nella nostra stessa penisola, partendo magari da un elementare censimento delle stesse, dal momento che pochi sono i lavori scientifici (Starec a parte) che vi si sono ultimamente dedicati. Il ritrovamento di una vera da pozzo a Negroponte dimostra come la Pietra

d'Istria lavorata dai tajapiera veneziani venisse esportata fino in Levante.

L'intensa giornata veneziana si è conclusa con l'intervento di Peter Rockwell che ha illustrato l'esperienza personale che lo ha visto impegnato, tra il 1999 ed il 2000, nella costruzione del chiostro del palazzo vescovile di Chioggia. Particolarmente ardua è stata la realizzazione dei 38 capitelli raffiguranti grottesche l'una diversa dall'altra. Lo scultore americano ha concluso che la Pietra d'Istria è molto più difficile da lavorare rispetto ad un marmo comune (specialmente per quanto riguarda la cura dei dettagli), ma è proprio per questo motivo che dà maggiori soddisfazioni. L'opera di Rockwell è encomiabile anche perché pochi sono ancora i maestri in grado di lavorare la Pietra d'Istria come una volta, con tecniche, strumenti e sistemi perfezionati nel tempo e tramandati da generazioni.

Questa interessante giornata di studio ha avuto una eco non eccezionale in Istria, prova ne è pure la scarsa affluenza di pubblico proveniente dalla nostra regione, in particolare dall'area centro sud-occidentale più direttamente coinvolta nell'argomento. Manchevolezza alla quale la Regione Veneto -che già da qualche anno è impegnata nella salvaguardia del patrimonio culturale di origine veneta in Istria e Dalmazia con la sua legge n. 15/199- può rimediare pensando di presentare gli atti, la cui pubblicazione è prevista nel 2004, in una o più località istriane.

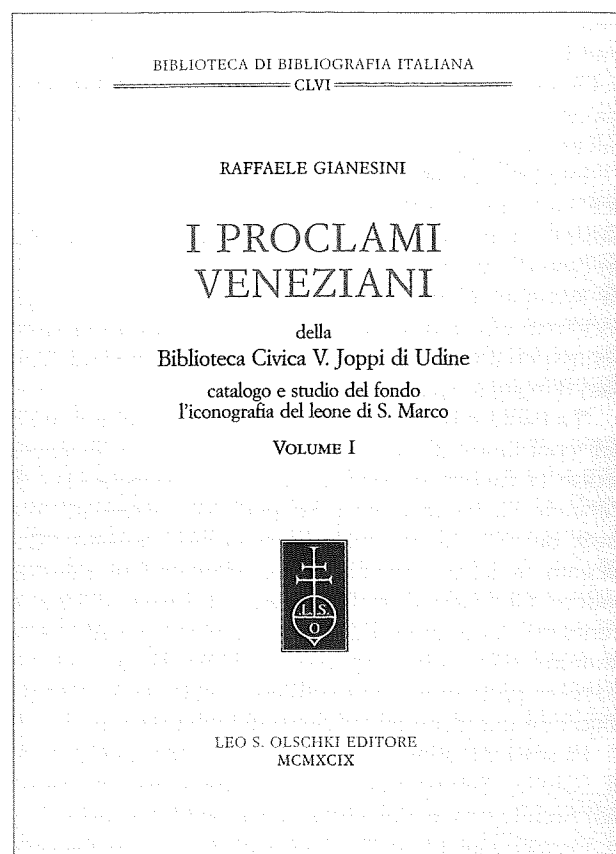
Raffaele Giancesini: I PROCLAMI VENEZIANI DELLA BIBLIOTECA CIVICA V. JOPPI DI UDINE. Catalogo e studio del fondo l'iconografia del leone di San Marco, I. Firenze, Leo S. Olschki editore, 1999, pp. 444

L'autore, dopo aver pubblicato nel 1997 il catalogo del fondo dei Proclami Napoleonici emessi durante la prima occupazione napoleonica del Friuli del 1797, ha portato a termine il primo dei tre volumi che andranno a costituire il catalogo dei Proclami Veneziani della Biblioteca Civica V. Joppi di Udine.

Giancesini inizia con una lunga introduzione dedicata al Leone di San Marco come elemento iconografico caratterizzante tutti i proclami veneziani. Il leone vede il suo connotato specifico e distintivo nel suo significato universale legato alla Cristianità pur essendo contemporaneamente espressione di una realtà politica precisa quale lo Stato veneziano. Il simbolo del leone di San Marco diventa quindi la rappresentazione di quel connubio che il Fornasari ha definito come "stretta connessione fra potere politico e potere religioso".

L'autore decide poi di spostare l'attenzione verso un'interpretazione iconologica del simbolo stesso per

evidenziare i significati propriamente amministrativi e protocollari che sono a loro volta propri al sigillo marciano. Nella terminologia degli atti pubblici in genere la raffigurazione del leone è chiamata con i termini di sigillo, segno, impronto e talora più direttamente come il "San Marco". Giancesini mette in luce gli elementi comuni alle varie rappresentazioni del sigillo stesso al di là delle differenze riscontrabili nelle incisioni delle quali fornisce diversi esempi nella ricca sezione del libro dedicata alle illustrazioni. Tra questi spiccano l'aureola priva di aspetto prospettico, la coda portata alta come simbolo della combattività felina, le zampe artigliate, la criniera fluente, le ali, il libro su cui è scritto in ampi caratteri latini l'augurio evangelico, il mare e sullo sfondo un complesso turrato su cui è posto sovente un gonfalone. Dal momento che nulla veniva lasciato al caso nelle incisioni che erano state commissionate dall'autorità pubblica è necessario fare molta attenzione nell'osservare le incisioni stesse. Il fondo contenuto nella Biblioteca Civica di Udine offre alcuni interessanti esempi di varianti tra le quali l'autore segnala una sorta di allegoria che compare in alcune emissioni in cui l'attenzione del leone non è rivolta come di consueto verso chi legge il proclama ma piuttosto verso la figura del Doge che gli è raffigurato di fronte in atteggiamento processionale accanto ad altri maggiori. In questa rappresentazione si esplicava quel processo di trasmissione del potere attraverso cui il doge diveniva il rappresentante scelto dai patrizi per esercitare i compiti da sovrano, senza mai possederne il titolo, appartenenti in realtà al San Marco che non poteva esercitarli. In alcune incisioni trovano spazio nelle raffigurazioni due navi sullo sfondo del mare, in genere l'una commerciale e l'altra una galea da guerra. Gli incisori si proponevano di ricordare in uno spazio così ridotto quale quello dell'incisione la duplice presenza, mercantile e militare, dello Stato Veneziano sui mari. Giancesini ricorda inoltre una raffigurazione esistente del leone rappresentato con tutti i simboli che lo caratterizzano ma con la particolarità del libro chiuso e della spada. Questa versione con il libro chiuso indicava tradizionalmente il pericolo se non addirittura le difficoltà di una guerra e nel caso dei proclami della Biblioteca Civica di Udine questa raffigurazione è frequente in una serie di emissioni del primo e secondo decennio del Settecento contenenti una serie di disposizioni relative ad una presunta epidemia scoppiata in un'area dell'Est, presumibilmente l'Ungheria. Tuttavia lo stesso autore segnala come questa iconografia fosse stata utilizzata anche per argomenti di carattere fiscale ed è probabile che il significato di dolore che portava con sé fosse utilizzato dai ceti dirigenti in particolari momenti in cui si voleva indirizzare ai sudditi un messaggio negativo. Infatti l'annuncio che l'autorità generalmente dava a tutti i sudditi era di tipo iconografico dal momento che il tasso di analfabetismo della popolazione era molto elevato. Nel-

le incisioni contenute nei proclami in materia monetaria la Giustizia è raffigurata seduta sopra uno o due leoni marciali dimostrando così l'imparzialità della legge nello Stato Veneziano. Infine l'autore ricorda una raffigurazione del leone in cui il libro cede il posto ad uno scudo su cui figura lo scaglione, arma simbolo della città di Udine documentata per la prima volta in un sigillo applicato ad una pergamena del 1385. Secondo l'autore il significato di questa rappresentazione fa presupporre un consolidamento dei rapporti tra la città di Udine e la Serenissima, un dato sottolineato dalla Fasoli che, pur criticando la storiografia che riteneva che i rapporti tra Venezia e la Terraferma fossero sempre stati eccellenti, sosteneva come il Friuli fosse l'unico ad avere un rapporto buono con la Serenissima soprattutto per l'apporto di legname e generi alimentari, come sottolineava il Mallett.

Il governo veneto riteneva particolarmente importante l'uso del sigillo del leone alato come l'autore ha potuto riscontrare in un proclama emesso ad Udine nel 1706 in cui sono elencate le pene in cui avrebbero potuto incorrere coloro che non apponessero il San Marco su atti di natura giurisdizionale presentati sia al foro del luogotenente che alle cancellerie dei giurisdicenti. Per questo motivo erano stati fissati con precisione i compiti degli stampatori camerale che avevano l'obbligo di conservare il sigillo. Lo stampo doveva

essere impresso su carte pubbliche non prima che fosse pervenuto, da parte delle pubbliche autorità, l'ordine di procedere alla pubblicazione. Tutti i documenti privi del sigillo sarebbero stati considerati nulli rendendo impossibile ogni tipo di procedimento giuridico. Sui documenti relativi alla città di Udine si prese l'abitudine di raffigurare il leone con lo scudo della città, laddove lo stesso collegio dei notai cittadini aveva solennemente richiesto la possibilità di utilizzare il sigillo di San Marco negli atti di procedura civile vedendolo come un elemento capace di garantire un maggior prestigio ma soprattutto una maggiore legalità.

Nel 1686 fu stampato un compendio delle "Leggi per la Patria e Contadinanza del Friuli" contenente una ricca serie di notizie riguardanti la popolazione, il territorio e le istituzioni con riferimento sia a norme di procedura civile che privata. In questa opera la Serenissima decise di presentare quella che avrebbe dovuto essere l'insegna della Patria del Friuli, una donna vestita di più colori, incoronata da più torri e armata con lancia e privilegi attraverso uno stile descrittivo e pieno di significati simbolici nei quali traspare anche la volontà di offrire una sintesi storica dei fatti accaduti in terra friulana e una descrizione dell'assetto territoriale soprattutto dal punto di vista militare. Ganesini rileva come in un proclama emesso un centinaio di anni dopo l'immagine della Patria del Friuli sia stata modificata presentandosi nelle fattezze di una fanciulla con accanto il Leone di San Marco, in un'ideale rappresentazione di un rapporto politico idilliaco tra lo Stato Veneziano e le terre friulane.

L'autore si sofferma poi sulla struttura dei proclami appartenenti al fondo della Biblioteca Civica di Udine, sottolineando come contribuiscano alla comprensione alcuni elementi tra cui la coincidenza tra l'organo estensore del testo e l'autorità che si occupava della trasmissione dello stesso e il fatto che il luogo di stampa e di pubblicazione fossero i medesimi, chiaro indizio della presenza di un unico stampatore in una data area. Un altro caso preso in considerazione è quello in cui il proclama è espressione della volontà di due autorità istituzionali diverse, come ad esempio nel caso di atti emessi per volontà del luogotenente e dei deputati di una città. Norme precise regolavano la ristampa dei proclami, che in tal caso erano divisi in due parti: la prima era stilata dal luogotenente mentre la seconda era la ristampa di un atto che era stato emesso dai vari consigli e magistrature veneziane. Le procedure utilizzate per la ristampa dei proclami di materiale precedentemente stampato a Venezia sono contenute nella terminazione del Magistrato sopra Denari pubblicata nel 1737. La procedura indicata ricorda che l'originaria stampa veneziana girava in copia autentica in tutti i territori della Terraferma per essere riprodotta e diffusa. Ganesini ritiene che, in presenza di reiterati ordini di pubblicazione, la cancelleria luogotenenziale stampasse

probabilmente in sequenza gli atti che fra loro erano correlati così com'erano aggiungendo la data e il luogo dell'ultima pubblicazione.

Riprendendo una considerazione del Povo, che mette in luce la progressiva riduzione dei poteri del ceto notarile trasferiti alla cancelleria pretoria, Ganesini ribadisce la maggiore importanza che andò assumendo il cancelliere nelle funzioni più importanti in campo giuridico. Il ruolo di questa figura divenne infatti sempre più incisivo soprattutto negli atti di governo destinati alla pubblicazione. Il luogotenente si occupava anche della pubblicazione di norme elaborate dalla Patria del Friuli e della loro archiviazione. Sovente negli archivi privati dei notai finivano degli atti di natura pubblica quali quelli giudiziari, per la diffusa abitudine dei notai di ritenere il proprio lavoro come qualcosa di personale proprietà. Questa pratica è testimoniata anche nei proclami della Biblioteca Civica di Udine dove vengono più volte invitati i notai a versare presso le istituzioni pubbliche gli atti da essi conservati gelosamente. Il ceto notarile si presentava dunque come una categoria dotata di grossi privilegi e caratterizzata da una concezione ereditaria e personale del proprio ufficio, in molti casi accusata di essere difficilmente controllabile. Molti proclami, come sottolinea l'autore, sembrano voler colpire una mancanza di professionalità della categoria notarile cercando di spingere sempre più verso un'archiviazione generale degli atti rogati a cui avrebbe provveduto la cancelleria attraverso regole precise.

Ganesini affronta infine le modalità di trasmissione dei proclami all'interno del territorio di competenza del luogotenente, che nel caso friulano si distingueva per la sopravvivenza di giurisdizioni, entità territoriali e amministrative dotate di competenze di natura giudiziaria. Queste realtà politiche erano soggette nel tempo a successivi accorpamenti e frazionamenti regolarmente registrati nei proclami. Il modo attraverso il quale il proclama veniva trasmesso è oggetto a sua volta di diversi proclami che ne ribadiscono l'importanza della diffusione capillare nell'interesse generale di conoscenza delle norme da parte della popolazione.

Dall'analisi dei proclami appare evidente la molteplicità di funzioni svolte dal luogotenente che era obbligato a dare notizia con precisione di tutto quanto aveva fatto al governo della Serenissima. Molto spesso i luogotenenti incontravano delle difficoltà nel far applicare le leggi all'interno delle giurisdizioni. Ganesini ricorda gli sforzi fatti dai luogotenenti per evitare le violenze nei confronti dei debitori insolventi, che spesso erano contadini incapaci di opporre una qualsiasi difesa ai capitani di campagna incaricati delle esecuzioni. La Serenissima si sforzava di eliminare da una parte gli abusi dei giurisdicenti e dei ministri di giustizia e dall'altra di evitare i tentavi di elusione dei sequestri ordinati in favore della cassa pubblica. Per facilitare il

compito dei rappresentanti territoriali di giustizia fu più volte fatta una riedizione di una sorta di breviario normativo.

L'autore mette in luce anche l'uso particolare del clero, principalmente parroci e diaconi, chiamato a svolgere attività non pertinenti alla missione pastorale ma piuttosto di carattere burocratico-amministrativo e sanitario all'interno del territorio della Stato Veneto. Una delle attività nelle quali si distinsero i parroci fu la compilazione di dati anagrafici villa per villa al fine di individuare all'interno della popolazione le persone abili all'arruolamento. I dati raccolti dovevano essere successivamente inviati alla cancelleria di giurisdizione e poi, una volta controllati, alla cancelleria luogotenenziale. I parroci avevano inoltre il compito di sottoscrivere le fedeli di sanità ovvero emettevano un certificato contenente il nome, il cognome e Patria, statura, età e peso di una persona. Mentre la normativa prevedeva che nelle città fossero i deputati ad emettere tali certificati, nelle ville di campagna il compito fu assegnato al basso clero che, a differenza dei deputati, non era regolarmente stipendiato. I parroci inoltre erano tenuti a notificare al collegio notarile la morte dei notai per evitare la dispersione dei documenti rogati mentre erano in vita.

I Proclami sono stati raccolti dall'autore attraverso una scheda che comprende il titolo, l'indicazione del luogo di stampa, il nome dello stampatore e le misure del proclama, un regesto, la descrizione dello stemma e le sottoscrizioni delle autorità e delle magistrature eminenti e l'incipit del proclama stesso. L'autore nota come nello studio del Fondo dei Proclami della Biblioteca Civica di Udine un enorme vantaggio sia stato dato dalla possibilità di confrontare i dati con le voci poste in successione alfabetico-cronologica contenute nel settecentesco catastico dell'Archivum Civitatis Utini.

La pubblicazione di questo primo volume del Fondo dei Proclami della Biblioteca Civica V. Joppi di Udine si inserisce in un programma di riordino e di conoscenza sistematica dell'intero patrimonio della Biblioteca Civica udinese, un riordino fatto in adeguamento alle normative catalografiche vigenti secondo le indicazioni date dalla Guida alla Catalogazione SBN- libro antico dell'ICCU. Lo studio dei proclami permette di conoscere attraverso una nuova angolazione i rapporti esistenti tra governanti e governati nelle terre della Patria del Friuli mettendo in luce il ricco corpus di norme che ne regolava la vita. L'autore permette quindi di definire con maggiore precisione quella rete di rapporti talora conflittuali tra i rappresentanti del potere istituzionale e politico, quali il luogotenente, i deputati della Patria, il collegio notarile e il clero chiamato a svolgere una funzione amministrativa e burocratica tra la fine del XVII e la metà del XVIII secolo.

Miriam Davide

Furio Bianco: NEL BOSCO. COMUNITÀ ALPINE E RISORSE FORESTALI NEL FRIULI IN ETÀ MODERNA (SECOLI XV-XX). Udine, Forum, 2001, pp. 159;

CONTADINI E POPOLO TRA CONSERVAZIONE E RIVOLTA AI CONFINI ORIENTALI DELLA REPUBBLICA DI VENEZIA TRA '400 E '800. SAGGI DI STORIA SOCIALE, Testi e fonti 10. Udine, Forum, 2002, pp. 151

Nel panorama storiografico concernente gli aspetti sociali delle comunità agricole di antico regime ai confini orientali della Terraferma veneta, dobbiamo ricordare i recenti lavori di Furio Bianco. Quest'ultimo, analizzando la ricca documentazione conservata negli archivi di stato di Udine e di Venezia ma anche negli altri archivi e biblioteche del Friuli (Belluno, Gorizia, Pordenone, Tolmezzo, San Daniele, Vigo di Cadore ecc.), ha potuto sondare alcuni aspetti della vita agreste delle popolazioni situate nei territori orientali della Dominante. Lavorando su una mole non indifferente di fonti primarie lo storico Furio Bianco rappresenta le secolari consuetudini della vita all'interno del paese e/o del villaggio e le reazioni della comunità stessa di fronte ai cambiamenti che la interessano da vicino. Le regole non scritte del popolo contadino, situato tra le Alpi e la pianura, avevano contraddistinto il vivere quotidiano dello stesso, e giovava anche agli equilibri di un determinato gruppo umano. Merita ricordare come l'autore abbia evidenziato i meccanismi che portavano la comunità a ripudiare i cambiamenti che avrebbero stravolto il vivere della stessa, interrompendo così quel sistema di interazione tra la collettività del contado ed i centri del potere. Vengono tracciate anche le cause dell'insurrezione contadina del 1511, che aveva coinvolto parte del Friuli orientale. Bianco avverte che, nonostante la vasta eco di questo evento, non dev'essere omesso che tumulti e violenze scoppiavano periodicamente nella campagna friulana, a testimonianza dell'endemica insubordinazione delle comunità nei confronti dei signori.

Se spostiamo l'attenzione ai territori asburgici dell'attuale Repubblica di Slovenia osserviamo anche colà tutta una serie di rivolte contadine che coinvolsero un ampio territorio nel corso dell'età moderna. La storiografia jugoslava, a differenza di quella italiana, ha ampiamente affrontato tale problematica, dedicando all'argomento numerosi studi. Tra gli storici che maggiormente si sono soffermati su codesti problemi ricordiamo Bogo Grafenauer, che negli anni '40 e '50 dello scorso secolo analizzò lo svilupparsi delle insurrezioni contadine in Carinzia e nelle rimanenti regioni slovene mentre nel 1962 diede alle stampe il volume Kmečki upori na Slovenskem (Le rivolte contadine in Slovenia). Gli studi affrontarono l'aspetto delle rivolte contadine anche attraverso le varie espressioni artistico-culturali. Si ricorda perciò il volume miscelaneo Kmečki upori v slovenski umetnosti (Le rivolte contadine nell'arte

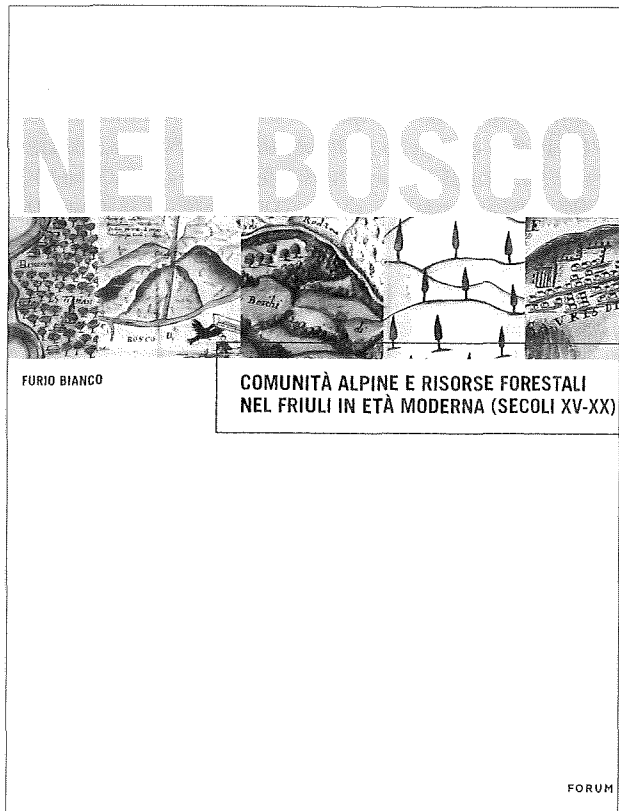
slovena) a cura di Štefan Barbarič, pubblicato a Lubiana nel 1974 dalla Slovenska Matica. Quest'ampia mole di studi trovarono un terreno fertile nella Jugoslavia dell'epoca, che appoggiava tali studi in quanto venivano visti come una sorta di contrapposizione di gruppi, nell'ottica della teoria sociologica del conflitto. Non dimentichiamo che l'idea centrale nella Jugoslavia socialista era quella che evidenziava la nascita della Repubblica federativa dalla lotta popolare di liberazione e dalla rivoluzione dei popoli, perciò anche le rivolte contadine venivano viste come una sorta di tenace opposizione ai sopraffattori.

Nel bosco. Comunità alpine e risorse forestali nel Friuli in età moderna (secoli XV-XX) è un volume monografico inerente i rapporti esistenti tra le comunità di montagna ed il bosco, che rappresentava un'importante forma di sfruttamento, il cui equilibrio viene profondamente rispettato da parte delle popolazioni di montagna. L'edizione "raccolge in ampia sintesi i risultati di studi e ricerche che hanno avuto come tema centrale lo studio delle modalità di sfruttamento delle risorse forestali, ma da questa prospettiva intende suggerire anche l'approccio ad una serie di problemi storiografici e di temi di ricerca che, a differenza di altri ambiti territoriali [...] non hanno trovato finora ampio spazio nella letteratura storiografica regionale, nonostante la straordinaria ricchezza delle fonti documentarie, per lo

più disperse, ma a volte conservate in ampie e omogenee serie documentarie in archivi e biblioteche italiani e stranieri" (p. 7).

Il territorio della Patria del Friuli era interessato da molte zone boschive, che comprendevano la dorsale alpina e prealpina ma anche ampi spazi della bassa pianura. Non conosciamo con esattezza la superficie occupata dalle foreste nel periodo veneto: si possono ricavare dei dati soltanto dalla documentazione del XIX secolo. In quel periodo i boschi del Friuli rappresentavano i 2/5 della superficie del Veneto, che occupavano oltre il 42% dell'intera superficie territoriale. Ancora nell'Ottocento il patrimonio forestale della montagna si presentava notevole. Ciò che si presenta piuttosto interessante è l'esistenza delle forme di gestione, di un particolare regime giuridico, l'organizzazione produttiva ecc. aspetti che contraddistinsero le relazioni tra le popolazioni e le risorse forestali per tutta l'età moderna. Nel dedalo del contrabbando, che interessò profondamente il Friuli nel corso del XVIII secolo, ricordiamo che anche il legname dev'essere inserito tra i prodotti di frodo. Perciò tra l'estate del 1743 e la primavera del 1744 la Dominante emanò alcune disposizioni che avrebbero dovuto ostacolare il contrabbando della legna in partenza dal porto di Latisana e diretto verso i mercati dello Stato della Chiesa e dell'Impero, aggirando così il rigido sistema economico e fiscale della Serenissima. Quest'ultima imponeva che qualsiasi prodotto destinato in terraferma dovesse prima passare a Venezia per il pagamento del dazio. Nonostante i controlli, durante la notte i contrabbandieri si spingevano con il legname sino alle foci del Tagliamento. Poi costeggiavano la "penisola di Lignano in direzione della Contea di Precenico, venivano traghettati all'interno del complesso dedalo di canali e acquitrini che frammentavano il territorio litoraneo del feudo gesuitico per poi essere imbarcati su battelli che attendevano al largo" (p. 33).

I distretti montuosi erano interessati soprattutto da boschi comunali. Gli stessi erano dei complessi fondiari ove le comunità esercitavano antichi diritti d'uso nonché di sfruttamento, che spettavano soltanto alle famiglie originarie. Bianco ricorda il ruolo fondamentale della foresta per queste realtà. "Nell'economia di villaggio il bosco rivestiva un'importanza polivalente: offriva cascami e residui arbustivi dei tagli, foglie, frasche e rami frondosi utilizzabili come stame e "foraggio di soccorso" per gli animali e a quote più basse, castagne da farina e anche frutta [...]" (pp. 37-38). Il bosco rappresentava poi un settore in cui trovare un impiego, come boscaiolo o carbonaio, oppure nel trasporto del carbone e del legname. Non dimentichiamo la dimensione economica rappresentata dal bosco e gli intrecci commerciali che si crearono tra i mercanti di Venezia, del Cadore e del Friuli con le comunità montane. Il

legname era, poi, un prodotto che fruttava notevoli introiti. Nel corso dell'età moderna i mercanti e gli imprenditori provenienti da Venezia iniziarono a definire le loro zone d'influenza e si contesero a lungo l'esclusiva dei diritti di taglio. Questo interesse nei confronti del legname scaturì verso la metà del XVI secolo, quando la richiesta di questo prodotto, da parte dei cantieri della città lagunare, si fece sempre più pressante. Il commercio del legname era anche nelle mani dei feltrini, dei bellunesi e dei cadorini, presenti lungo le Alpi orientali nel corso di tutti i secoli dell'età moderna, intrecciando così non pochi rapporti con le comunità e con gli imprenditori carnici.

Nel corso del XVIII secolo la domanda di legname crebbe esponenzialmente. Nonostante la sorveglianza degli usurpatori dei boschi e i contrabbandieri intensificarono il loro operato. Tutto ciò fu possibile anche grazie all'omertà delle popolazioni valligiane, nonostante le sanzioni, "mentre le contestazioni sui tagli di legname nei boschi comunali sfruttati in promiscuità contribuirono ad accentuare la tradizionale litigiosità dei villaggi che rivendicavano gli uni sugli altri diritti e competenze" (p. 79). Per far fronte a questa sempre maggiore domanda di legna e per tutelare il suo patrimonio boschivo, la repubblica marciana introdusse nuove norme all'interno della sua ricca legislazione forestale. Anche le comunità presenti in loco cercarono di fronteggiare il progressivo degrado delle risorse forestali, "bandendo i boschi, regolamentando il rifornimento di legna da fuoco e da rifabbrico, riformulando carte statutarie, capitoli di boschi e obblighi dei guardiani, stabilendo pene severe per i contraffattori, in alcuni casi privati dei diritti comunitari, espulsi dalle assemblee vicinali ed esclusi dall'uso dei beni comunali" (p. 81).

Gli indiscriminati tagli delle foreste portarono a radicali trasformazioni del paesaggio: il disboscamento delle vallate prealpine ed alpine provocò effetti devastanti su tutto l'ecosistema della montagna. Una delle conseguenze più immediate fu il dissesto idrogeologico del territorio. I pendii privi delle radici degli alberi che trattenevano il terreno, venivano fortemente denudati dall'azione delle acque meteoriche. La mancata sistemazione forestale dei bacini fluviali non permetteva il deflusso delle acque, causando così fenomeni di smottamento in tutta l'area.

Il volume è corredato da molte decine di disegni, schizzi e carte geografiche provenienti dall'Archivio di Stato di Venezia nonché da raccolte private, che arricchiscono ulteriormente lo studio. Si ricorda, poi, l'appendice (pp. 129-159) comprendente la trascrizione di undici documenti tratti dagli archivi di Stato di Udine e di Venezia. Gli stessi "riguardano il regime delle locazioni di boschi. Si tratta di alcuni contratti stipulati tra comunità e mercanti lungo un arco di tempo che va dai primi decenni del '600 alla fine del '700" (p. 129).

Il volume *Contadini e popolo tra conservazione e*

rivolta ai confini orientali della repubblica di Venezia tra '400 e '800. Saggi di storia sociale raccoglie una serie di saggi che l'autore ha pubblicato, tra il 1994 ed il 2000, in vari lavori collettanei o negli atti dei convegni internazionali. Dalla prefazione veniamo a sapere che gli argomenti centrali del libro sono "la struttura comunitaria, i rapporti tra signori e sudditi, le relazioni tra centro e periferia analizzati all'interno di quadri regionali relativamente ampi, al di là delle loro peculiari connotazioni economiche, sociali e istituzionali (domini orientali di Venezia, Cadore, Carnia, Friuli, Istria)" (p. 7). Il filo rosso di tutti i saggi è sicuramente la continuità, la permanenza e la resistenza ai processi di modernizzazione che iniziavano a coinvolgere le comunità dell'area friulana. Durante l'età moderna quest'ultime acquisirono una fisionomia istituzionale ben precisa e ciò rappresentava la loro liberazione dal controllo da parte delle strutture civili e religiose. Durante questi secoli il villaggio rappresenta una dimensione ben definita, all'interno della quale ogni singolo individuo svolge un ruolo, ed ha diritti e doveri. "[...] la comunità di villaggio costituiva ancora un modo di organizzazione collettiva della produzione sia per le modalità di sfruttamento agro-silvo-pastorale delle terre comuni e di assegnazione dei lotti coltivati" (p. 12). Le società contadine si dimostrarono gelose detentrici dei loro diritti e degli antichi privilegi (in buona parte conservati anche con il venir meno del potere temporale del Patriarcato di Aquileia). L'infrazione di questo profondo equilibrio dava luogo a tumulti e violenze, poiché si presentavano irrazionali alla logica del villaggio, le cui consuetudini annoveravano una continuità che si perdeva nella notte dei tempi.

Lo studio dal titolo *Mihi vendictam: clan aristocratici e comunità rurali in una faida nel Friuli tra '400 e '500* (pp. 17-39) affronta la rivolta popolare di Udine che sconvolse la capitale della Patria del Friuli nel giovedì grasso del 1511. I contadini organizzati in milizie rurali, al comando di Antonio Savorgnan si diressero nel borgo in cui i feudatari ed i loro seguaci cercavano di fronteggiare un improvviso e furioso assalto di popolani e di nobili. L'irruenza della sommossa colpì brutalmente i signori, molti dei quali furono massacrati. Dal centro urbano la rivolta si spostò nel contado ove si trovavano i vasti possedimenti signorili. Furono messi a ferro e fuoco numerosi castelli e fortezze, soltanto l'intervento veneziano ed una coalizione di nobili poterono fermare l'ondata di violenza. La sollevazione costituisce anche l'atto più esplicito di una lunga faida che aveva coinvolto il clan guidato dai Savorgnan opposto ad una miriade di aristocratici feudali ma anche alla nobiltà cittadina. "Questa rivolta può essere considerata la più vasta insurrezione popolare e contadina dell'Italia rinascimentale, pose fine ad un periodo di tensioni e conflitti sociali, accentuati dalla particolare struttura politico-istituzionale del territorio e resi ancora più acuti

nel corso degli ultimi decenni dalle ripetute incursioni di genti bosniache e serbe e dalle devastazioni compiute dalle armate imperiali" (p. 19).

Si può dire che sino alla rivolta del 1511 il patriziato veneziano tentò di favorire più o meno apertamente la fazione capeggiata dai Savorgnan, ed il massacro si sarebbe consumato proprio grazie al tacito consenso della Serenissima. Agli inizi del XVI secolo la lotta intestina, che insanguinò la regione, rappresentava un fattore abituale della vita politica e sociale di Udine, in Parlamento e nei consigli. L'ambizioso piano di Antonio Savorgnan consisteva nell'eliminazione fisica dei suoi avversari per diventare così padrone del Friuli. Questo progetto stava già prendendo la sua forma: consolidò il patrimonio di famiglia e le prerogative all'interno della fazione e rafforzò il suo potere a Udine. Il Savorgnan stesso divenne poi comandante generale delle cernide, ovvero dell'esercito agreste, ed in questo modo poté avere il controllo di migliaia di contadini avvezzi alle armi. Il successo riscosso da questa famiglia ha motivi più profondi, i Savorgnan "garantivano il rispetto delle antiche usanze delle comunità in materia economica, fiscale, giurisdizionale e giudiziaria" (p. 24). Per quanto concerne la violenza dei contadini nei confronti dei feudatari, essa scaturiva dalla convinzione che quest'ultimi volessero intaccare le normative consuetudinarie ma anche "quelle relazioni tra signori e sudditi che avevano costituito uno dei principi ispiratori della società tradizionale" (p. 29). Perciò tra il XV ed il XVI secolo assistiamo ad una mobilitazione e alla rivolta di interi villaggi, uniti come un blocco monolitico in quanto convinti che solo in questo modo avrebbero potuto difendere i loro secolari diritti che erano stati violati. Il clan dei Savorgnan fu accusato di avere premeditato ed organizzato il massacro e la sollevazione popolare, anche se quanto accaduto andava visto come uno sfogo improvviso, in seguito alle tensioni che si erano accumulate all'interno del centro urbano a causa dell'avvicinarsi delle truppe imperiali che già da alcuni anni stavano devastando la regione.

Nel prosieguo Bianco affronta anche il problema delle vendette di sangue che coinvolgevano "interi parentadi, protagonisti e semplici che si assunsero di volta in volta il compito di lavare col sangue l'offesa arrecata a un membro del clan, di ristabilire la sua memoria e di tutelarne l'onore" (p. 35). Nel 1546 ad Udine fu stipulato un accordo tra le due fazioni, di effimera durata dato che poco tempo dopo Germanico Savorgnan compì un'imboscata a danno della fazione avversaria. La regione fu interessata dall'endemico problema della vendetta di sangue che si "trascinava ad oltranza, senza limiti di tempo né spazio, per anni o per decenni, trasmessa da generazioni. La stessa assumeva un valore quasi religioso poiché ripristinava l'onore della casata, riabilitava la memoria della vittima ed aumentava il rispetto e la stima collettiva" (p. 37).

Vincoli comunitari e conflitti vicinali nella montagna carnica del '700. Il caso di Fusea (pp. 41-61) è un saggio nel quale si delinea l'iter che portò alla sentenza degli Inquisitori di Stato nei confronti della Comunità di Fusea agli inizi di settembre del 1766. La vicenda già ricordata ebbe inizio nel 1762 a seguito della querela presentata al tribunale del Consiglio dei Dieci da parte di Nicolò Gressani, abitante di Vinario. Quest'ultimo aveva redatto un memoriale nel quale denunciava i soprusi e le violenze subite da parte degli abitanti di Fusea. Il già citato, assieme al fratello Pietro, aveva ereditato un vasto complesso aziendale a Vas. Si trattava di terreni particolarmente fertili ma soprattutto esposti al sole, fattori importanti che favorivano lo sviluppo delle attività agro-pastorali. Verso la metà del XVIII secolo si assiste ad una sempre maggiore colonizzazione (leggi privatizzazione) di quest'area montana, cosa che scatenò una vivace ostilità da parte degli abitanti autoctoni che si vedevano privati dei beni comunali del loro villaggio. La questione di Vas precipitò nel febbraio del 1756, quando i Provveditori sopra i beni comunali sancirono definitivamente i diritti della famiglia Gressani. Il problema non venne risolto con la diplomazia e cedette il passo alla violenza. Perciò si verificarono imboscate, spedizioni punitive contro i coloni di Vinaio, si ostacolavano le pratiche agricole ecc. Gli atti di violenza contro i due fratelli summenzionati crebbero esponenzialmente, arrivando così sino allo sradicamento degli alberi presenti nei loro possedimenti. Queste manifestazioni indussero i Gressani ad abbandonare le proprietà. Intanto ebbe inizio la fase istruttoria. Furio Bianco avverte che la sentenza emanata dai giudici veneziani non dev'essere interpretata come un "atto di paternalistica tolleranza" e neanche come "una abdicazione a quel concetto di giustizia che in età di antico regime doveva essere comunque punitiva e vendicatrice" (p. 45). In realtà si trattò di un episodio molto vicino alla violenza rituale e non aveva nulla a che fare con le cruenti sollevazioni del contado, che ancora a quell'epoca interessavano le campagne della Carnia e del Friuli. Gli abitanti del villaggio insorsero con la forza in quanto volevano salvaguardare "un patrimonio fondiario di una certa consistenza, in grado di assicurare alla comunità e alle famiglie originarie non solo beni e servizi indispensabili, ma anche proventi in denaro di tutto rispetto" (p. 48). Per questa serie di motivi scattò la molla della violenza, unico mezzo per salvaguardare i loro diritti.

La frontiera come risorsa. Il contrabbando di tabacco nella repubblica di Venezia in età moderna (pp. 63-73) è l'argomento del terzo contributo presente nel volume. La linea di demarcazione tra la Serenissima e la Casa d'Austria non dev'essere vista come una sorta di vallo invalicabile che separa due mondi, ovvero due realtà statali. La stessa, in determinati periodi, può apparire impermeabile cioè chiusa ai territori prospicienti, ma

nella maggior parte dei casi permette la comunicazione e l'osmosi di persone e/o prodotti da una regione all'altra. Il confine fu pure uno scenario di violenza tra villaggi situati di qua e di là dalla frontiera. L'autore sottolinea poi che "la frontiera fu soprattutto luogo di congiunzione, di espansione e di scambi, fonte di attività che improntarono la vita materiale e gli orizzonti culturali delle popolazioni frontaliere" (p. 66). I territori a ridosso del confine furono, poi, anche un'area di florido contrabbando. Il governo di Venezia controllava assiduamente i suoi confini poiché si interessava innanzitutto di tutelare i suoi interessi economici, caratterizzati in buona parte dalle rigide norme protezionistiche, vincolistiche e monopolistiche. La pesante fiscalità marciana contribuì notevolmente allo sviluppo del contrabbando, che trovava pochi ostacoli da parte veneziana, in quanto non era in grado di circoscrivere, fronteggiare e reprimere efficacemente il problema. "Lungo tutto l'arco alpino un fittissimo dedalo di varchi, impossibili da controllare e tanto meno da presidiare, permette lo scavalco dei confini a contrabbandieri occasionali o abituali, isolati o in grosse formazioni rinforzati da malviventi e banditi che nelle contrade e nelle foreste della montagna avevano trovato cavi e asili" (p. 67).

Ribellismi, rivolte antifiscali e repressione della criminalità nell'Istria del '700 (pp. 75-89) ci porta sulle sponde dell'Adriatico orientale, zona, anche questa, interessata dalla pesante fiscalità e dal monopolio della Dominante. Tutto il pesce e buona parte degli altri alimenti di massa, dovevano far scalo a Venezia e colà erano sottoposti ad un duplice dazio, di entrata e di uscita, prima di essere smerciati nella terraferma. La riscossione dei dazi era affidata ai privati. "Gli appaltatori, per mantenere remunerativa un'impresa che imponeva esborsi e anticipi crescenti già al momento delle gare d'asta, erano costretti ad imporre prezzi relativamente alti per i loro prodotti in vendita, in modo da compensare la riduzione dei loro profitti, fisiologicamente intaccati dal commercio di frodo e dalle spese sostenute per il mantenimento di un efficiente apparato di prevenzione e di repressione del contrabbando" (p. 75). Il fulcro del traffico di frodo si trovava a Rovigno, ove operavano compagnie di pescatori e mercanti. Le barche della località istriana si spingevano sino al golfo del Quarnero. Il pesce pescato veniva in parte lavorato in loco utilizzando il sale di contrabbando trasportato da battelli con bandiera ragusea, pontificia o austriaca. Il prodotto veniva poi destinato ai mercati di Trieste, Ancona, Senigallia ecc. Il governo di San Marco adottò dei severi provvedimenti, intensificò la sorveglianza lungo il litorale friulano, allestì barche armate di balestre, mobilità spie e confidenti, ma nonostante tutto ciò i risultati furono quasi inutili. "In Istria il contrabbando interessava ogni settore produttivo" (p. 77), sale, tabacco, pesce salato, olio d'oliva erano senz'altro i prodotti maggiormente contrabbandati. Per quanto con-

cerne l'olio d'oliva, basti ricordare che il 16% dell'intera produzione olearia, notificata dai proprietari di torchi e destinata per legge a far scalo a Rialto, raggiungeva effettivamente Venezia, mentre il rimanente 84% del prodotto finiva sui mercati di Trieste e di Senigallia (p. 77).

L'organizzazione comunitaria in Cadore alla fine dell'antico regime (pp. 91-110) tratta alcuni aspetti della vita comunitaria nella suddetta regione montana della Serenissima. Bisogna ricordare che "per tutta l'età moderna il Consiglio generale del Cadore continuò a mantenere gran parte delle attribuzioni esercitate nel periodo patriarchino: legiferava su molte materie, amministrava il patrimonio fondiario posseduto dalla Magnifica Comunità, raccoglieva gli oneri fiscali e, fatte salve le prerogative dei tribunali veneziani su alcuni reati, giudicava in prima istanza sia civile che criminale [...] attraverso una corte di giudizio presieduta dal vicario e formata da quattro consoli [...]" (p. 100). L'autore analizza il ruolo dell'Assemblea, organismo fondamentale della società rurale d'antico regime, che assumeva diverse denominazioni a seconda dell'area geografica. L'accesso alla vicinia era riservata esclusivamente ai capi famiglia, mentre erano esclusi dalla stessa tutti coloro che non discendevano dalle antiche

casate originarie, ovvero coloro che non avevano ottenuto un titolo di indigenato. "Si trattava di uno schema di rifiuto nei confronti dei foresti che [...] non aveva solamente lo scopo di emarginare gli estranei, ritenuti portatori di valori in qualche modo alternativi, quanto piuttosto di impedire una più estesa suddivisione e parcellizzazione delle quote-parti comunali" (p. 103).

Prima di Campoformio. La diffusione delle massime francesi in Friuli e nelle campagne della Repubblica di Venezia (pp. 111-121). Nel periodo antecedente la firma del noto trattato, con il quale Napoleone cedette i territori ex veneti agli Asburgo, le forze militari della Serenissima erano decisamente deboli e non avrebbero potuto opporre alcuna resistenza in caso di un attacco esterno. Le fortezze ed i presidi si presentavano in un profondo degrado. La campagna d'Italia guidata da Napoleone Bonaparte non conobbe ostacoli e gli scontri armati non fecero altro che ribadire l'abilità militare del generale corso. L'arrivo delle truppe francesi e l'insediamento delle prime municipalità democratiche provocarono non poche reazioni ostili da parte dei contadini veneti. Per accattivarsi la fiducia della popolazione rurale, i francesi adottarono una serie di provvedimenti, come la diminuzione dei prezzi di alcuni prodotti di largo consumo, la sospensione del pagamento delle rendite, l'abolizione delle decime ecc. accolte benevolmente, suscitando pure un certo consenso. In realtà si trattò soltanto di un progetto demagogico e propagandistico, ma ben presto aumentarono i gravami, le requisizioni e le contribuzioni forzate per l'esercito. Perciò tra la primavera e l'estate del 1797 in molti distretti rurali scoppiarono tumulti e disordini. Migliaia di contadini inalberarono il vessillo col Leone marciano. Dilagarono per la campagna e giunsero persino a minacciare i maggiori centri urbani. Non dimentichiamo che il Friuli degli ultimi decenni del XVIII secolo fu contrassegnato da tutta una serie di tumulti e di agitazioni nelle campagne, "talvolta in concomitanza con i processi di modernizzazione dell'economia agricola e con un ulteriore allargamento delle prerogative feudali" (p. 117).

Lo spaventevole flagello dell'agricoltura. Furti campestri e diritti consuetudinari nel Friuli occidentale di fine '800 (pp. 123-148) è l'ultimo saggio del libro, e si sofferma su un problema inerente il Friuli all'indomani dell'annessione al Regno d'Italia. La pressione fiscale, con tasse sul sale e sul macinato, aveva provocato un notevole malcontento in quasi tutto il regno sabaudo, che fu duramente represso dalla polizia e dall'esercito. "In Friuli manifestazioni popolari di protesta scoppiarono nei circondari di Udine e di Pordenone per poi investire gran parte dei villaggi e dei centri rurali nei comprensori della pianura, già alla fine del dicembre del '68, pochi giorni prima dell'entrata in vigore della legge che imponeva una tassa sulla macinazione dei cereali" (p. 125). Nonostante i disordini e le sollevazi-

one dei friulani, gli stessi non si possono però paragonare ai violenti tumulti che interessarono il resto del regno "né si ripeterono quegli episodi di brutalità esasperata che in un passato -anche di fine '700- avevano sconvolto i villaggi e i distretti feudali friulani" (p. 125). Anche nel nuovo contesto statale il contrabbando non venne meno. Nel 1890 circa il 20% di tutte le denunce penali depositate negli uffici della Procura di Udine riguardavano proprio questa attività proibita.

Kristjan Knez

Giovanni Radossi: *MONUMENTA HERALDICA JUSTINOPOLITANA. STEMMI DI RETTORI, DI FAMIGLIE NOTABILI, DI VESCOVI E DELLA CITTÀ DI CAPODISTRIA*. Collana degli Atti, n. 21. Rovigno-Trieste, Centro di ricerche storiche Rovigno, 2003, 480 str.

Pred kratkim je ob finančni pomoči Dežele Veneto pri Središču za zgodovinske raziskave v Rovinju izšel 21. zvezek v seriji "Collana degli Atti" z naslovom *Monumenta Heraldica Justinopolitana. Stemmi di rettori, di famiglie notabili, di vescovi e della città di Capodistria*. Kot izdajatelj te vsebinsko bogate in zajetne publikacije, ki šteje 480 strani, nastopajo Unija Italijanov na Reki, Ljudska univerza v Trstu in Pokrajinski muzej Koper.

Avtor, prof. Giovanni Radossi, je raziskave in obdelavo koprškega heraldičnega in epigrafskega gradiva zastavil že pred sedmimi leti, potem ko je v Aktih rovinjskega Središča za zgodovinske raziskave doslej že obdelal večino heraldičnega gradiva drugih istrskih mest. V nasprotju s tem je koprsko heraldično gradivo neprimerno obsežnejše in tudi bolj raznoliko. Vseh dokumentiranih in obdelanih grbov je 423, v publikaciji pa so tako kot za druga istrska mesta vključeni tudi levi sv. Marka, plemiški škofovski grbi in grbi, upodobljeni na platnih, listinah, dokumentih itd.

Koprski heraldični fond je razpršen na številnih krajih ožjega mestnega jedra, zlasti na zgradbah, ki obdajajo Titov trg: Pretorski palači, Foresteriji, Armeriji, Loggi in stolnici z mestnim stolpom. Večje število grbov najdemo tudi na stavbah, ki obkrožajo Trg Brolo, in na Prešernovem trgu, kar 142 pa jih je v atriju in lapidarju ter v depojih Pokrajinskega muzeja Koper. Med grbi jih največ pripada plemiškim grbom koprskih podestatos in kapitanov (164), koprskim plemiškim družinam (148), grbom koprskih škofov in prelatov (33), grbom koprške komune (15), simbolom in znakom združenj in bratovščin, nekaj je tudi grbov, katerih pripadnost še ni ugotovljena oziroma pripadajo različnim drugim zvrstem.

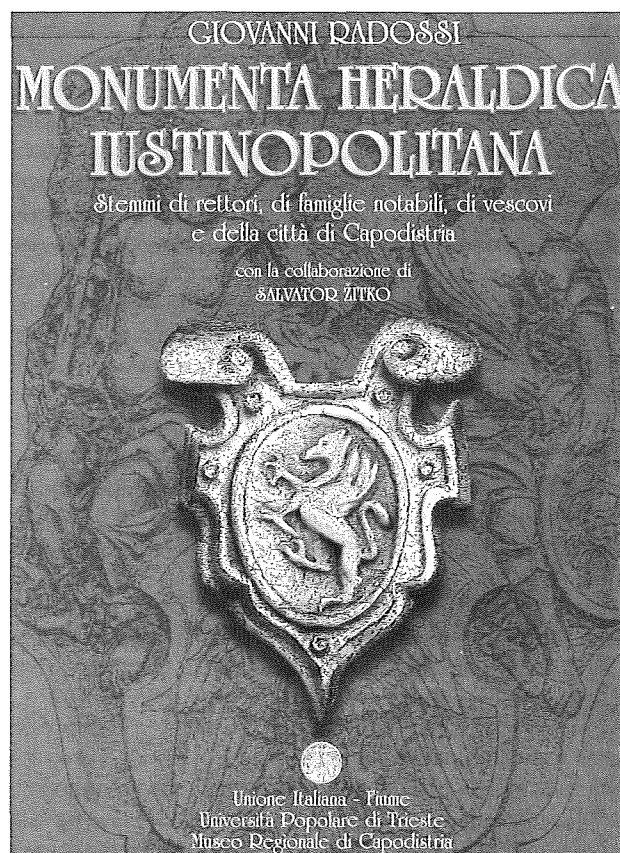
Toliko število kamnitih grbov pomeni dragoceno in zelo zanimivo zgodovinsko in heraldično pričevanje, ki

je velikega pomena tako zaradi 119 koprskih plemiških družin kot zaradi časovnega razpona med letoma 1269 (spominska plošča Marina Morosinija v atriju koprskega muzeja) in 1835. Zlasti je pri heraldičnem gradivu Kopra očitna prevlada grbov beneških podestatov in kapitanov ter cerkvenih dostojanstvenikov, ki kažejo na to, da je bilo mesto skozi stoletja upravno-politična in gospodarska prestolnica beneške Istre ter sedež škofije. Svoje raziskave oziroma identifikacijo koprskih grbov je avtor naslonil na številne vire in literaturo, ki je posebej navedena v bibliografiji v dodatku, sicer pa je ob zgodovinskem uvodu, ki osvetljuje razvoj in rast Kopra v času Serenissime, osrednji del publikacije namenjen heraldičnemu korpusu, ki je obdelan in predstavljen po abecednem vrstnem redu. Kataložni del poleg podrobnega opisa vsakega grba in lokacije, dimenzij in bibliografskih podatkov prinaša tudi bogato ilustrativno gradivo, ki sta ga pripravila muzejski restavrator Alojz Umek in ing. arh. Bruno Poropat iz Rovinja. Avtor G. Radossi je uporabil tudi slikovno gradivo Ranieri Maria Cossarja iz obdobja med obema vojnama, ki ga je leta 1977 s finančno pomočjo Dežele Veneto odkupilo Središče za zgodovinske raziskave v Rovinju.

Uvodne misli k delu je zapisal ugledni strokovnjak za heraldiko Giorgio Aldrichetti, zunanji član Italijanskega inštituta za heraldiko in genealogijo, avtor številnih del o genealogiji. Eno zadnjih z naslovom "L'araldica e il leone di San Marco, Venezia 2002, osvetljuje heraldiko nekdanje Beneške republike. Delo *Monumenta Heraldica Justinopolitana* Aldrichetti označuje za zanimivo in privlačno novost na področju heraldične publicistike ter obenem pripominja, da si Koper zasluži takšno monumentalno historično-heraldično delo, saj smo ga vedno imeli "za heraldični traktat pod milim nebom", toliko grbov namreč krasi najrazličnejše stavbe in spomenike tega mesta. Pri tem izraža upanje, da bo tudi današnje prebivalstvo čutilo potrebo po večji ljubezni in zanimanju za to zanimivo in učeno pomožno zgodovinsko vedo, ki je današnjim generacijam po vsej verjetnosti precej odmaknejna in tuja. Seveda njegove misli kot tudi sama publikacija zastavljajo vprašanje, kolikšen je bil doslej prispevek samih koprskih institucij oziroma posameznih strokovnjakov pri raziskavah, predstavitvi in zaščiti heraldičnega gradiva. Glede na to, da je skoraj polovica heraldičnega in epigrafskega materiala vključena v muzejsko zbirko in je tam tudi ustrezno prezentirana, je logično, da so bile dosedanje raziskave povezane predvsem s to ustanovo, in sicer od samih začetkov njenega delovanja v letih pred I. svetovno vojno. Pomemben prispevek sta tako pri zbiranju kot raziskovanju heraldičnega gradiva dala Antonio Alisi in Ranieri Mario Cossar v času med obema vojnama, v povojnem času pa se je muzejska heraldična zbirka znatneje obogatila šele v devetdesetih letih ob prenovi Pretorske palače (1996/97), ko so bile nekatere najbolj ogrožene heraldične kompozicije prenesene v muzej in

vzidane v vhodnem atriju. Hkrati s tem je muzejska ustanova leta 1998 pripravila tudi obsežnejšo razstavo reprezentančnega gradiva s pročelja Pretorske palače z naslovom "Pax in hac civitate et in omnibus abitantibus in ea". /Reprezentančno kiparstvo na pročelju Pretorske palače v Kopru/. Razstavo, s katero je muzejska ustanova gostovala na sedežu Accademie dei Concordi v Rovigu (Italija), v Zavičajnem muzeju grada Rovinja (Hrvatska) in na gradu Bogenšperk pri Litiji, sta pripravila in oblikovala muzejski kustos za umet. zgodovino Edvilijo Gardina in restavrator Alojz Umek, sicer avtor 109 risb koprskih grbov v navedenem delu *Monumenta Heraldica Justinopolitana*.

Pri nastajanju tega doslej najobsežnejšega dela o koprski heraldiki je torej muzejska ustanova sodelovala od samega začetka. Rovinjskemu središču za zgodovinska raziskovanja je dostavila domala kompletno fotodokumentacijo heraldičnega in epigrafskega gradiva z vsemi potrebnimi podatki, prav gotovo pa je bil izjemno pomemben prispevek v tehnično in likovno dovršenih risbah muzejskega restavratorja Alojza Umeka, medtem ko sta pri fotografskem delu sodelovala Dušan Podgornik in kasneje Jure Čeh, dragocen pa je bil pri pripravi grafičnega gradiva tudi fotografski fond Jake Jeraše. Z rovinjske strani sta pri pripravi fotografskega gradiva sodelovala Alessio Radossi in Nicolò Sponza, pri

pripravi ilustrativnega gradiva pa, kot že rečeno, ing. arh. Bruno Poropat.

Po delu A. Cherinija in P. Gria *Bassorilievi araldici ed epigrafici di Capodistria dalle origini al 1945* (Trst, 2001) je torej delo rovinjskega Središča za zgodovinske raziskave prav gotovo doslej najbolj temeljito in verodostojno, saj v največji možni meri odslikava današnje stanje koprškega heraldičnega gradiva. Ob siceršnjem zadovoljstvu morda ostaja nekaj grenkega priokusa ob nekaterih spoznanjih, ki so v tem prostoru opazna že kar nekaj časa: vse premalo je pozornosti in podpore pri odgovornih občinskih strukturah, ki so dolžne skrbeti za lastno kulturno dediščino ter obenem zagotoviti sredstva, da bi tako pomembna publikacija izšla tudi v slovenskem jeziku. V sami publikaciji pre pogosto bodejo v oči tudi nekatere neustrezne in ne-kvalitetne grafične priloge, ki ob tehnično in likovno dovršenih risbah Alojza Umeka tu in tam kazijo to sicer zelo dragoceno in pomembno delo o koprski heraldiki, ki se sicer slovenskemu bralcu nekoliko približa le s slovenskim povzetkom, pa še ta se ne postavlja s korektnim prevodom in slovnično ter slogovno urejenim tekstom.

Salvator Žitko

Lovorka Čoralič: HRVATI U PROCESIMA MLETAČKE INKVIZICIJE. Zagreb, Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, 2001, 195 str.

U GRADU SV. MARKA. POVIJEST HRVATSKE ZAJEDNICE U MLECIMA. Zagreb, Golden marketing, 2001, 522 str.

ŠIBENČANI U MLECIMA. Knjižnica Faust. Šibenik, Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, 2003, 280 str.

Lovorka Čoralič, mlada hrvaška zgodovinarica, nas v zadnjem času redno preseneča s kvalitetnimi monografijami, ki se ukvarjajo z demografsko problematiko, predvsem z vzhodno-jadranskim naseljevanjem v Benetkah.

Kot dobra poznavalka čezjadranskih migracij (predvsem hrvaškega izseljevanja na Apeninski polotok) avtorica v knjigi *Hrvati u procesima Mletačke inkvizicije* analizira pojavljanje Hrvatov pred sodišči beneške inkvizicije, katere namen je bil odkrivati, preprečevati in kaznovati vsak družbeni odklon, ki bi utegnil škodovati republiki.

V zgodnjem novem veku je Oficij (sodišče svete inkvizicije) prerasel v središčno ustanovo za nadzor nad verskim življenjem na celotnem ozemlju Serenissime. V sklopu fonda beneške inkvizicije državnega arhiva v Benetkah so tudi zapisniki procesov, ki so v Benetkah potekali med letoma 1541 in 1794. Zbranih je 150 svežnjev z več kot tisoč procesi. V 53 so kot priče ali obtoženi nastopale osebe, rojene na vzhodni jadranski oba-

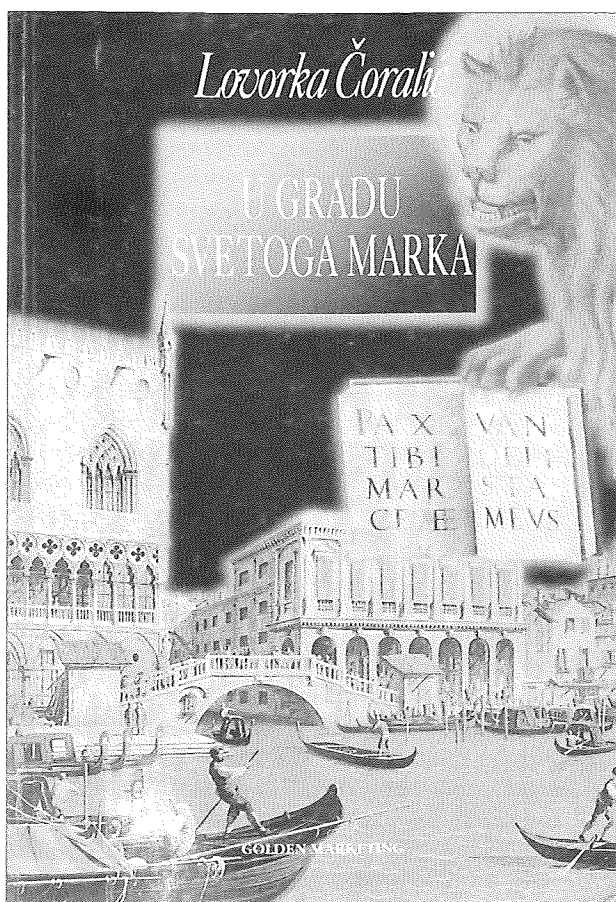

li. Sodni procesi, opisani v knjigi, nikakor niso suhoparni pravno-politični in zgodovinski akti, saj nam nazorno prikazujejo življenje ljudi z vzhodnega Jadrana. Sicer je avtorica s to problematiko seznanila širšo javnost slovenske Istre že jeseni 1997, ko je na mednarodni konferenci o sistemih oblasti analizirala sodne procese beneških inkvizitorjev, pred katerimi so stali prebivalci Istre, Dalmacije, Boke in Bara.

Izdajatelja knjige sta Dom i svijet in Hrvatski institut za povijest, kjer je avtorica tudi zaposlena, glavni urednik pa je dr. Mirko Valentić.

U gradu sv. Marka. Povijest hrvatske zajednice u Mlecima je dopolnjena, popravljena in razširjena izdaja avtorine doktorske disertacije z naslovom *Hrvati u Mlecima* (Hrvati v Benetkah), zagovarjane leta 1998 na Filozofski fakulteti v Zadru. Napisana je na podlagi arhivskega gradiva, predvsem srednjeveških oporok, ki jih je avtorica obdelala v beneškem državnem arhivu v letih 1992 in 1994.

Knjiga ima 522 strani s predgovorom, petnajstimi poglavji, zaključkom v treh jezikih (hrvaškem, angleškem in italijanskem), obsežnim seznamom virov in literature, obilico prilog in kazalom toponimov, oseb ter predmetnim kazalom. Na koncu dela je še nekaj kratkih in jednatih stavkov o življenju in delu mlade perspektivne znanstvenice.

Začetno poglavje monografije je namenjeno predstavitvi virov o bivanju in delovanju Hrvatov v Benetkah v obdobju obstoja Serenissime. Sledi opis smeri hrvaških migracij od 15.-17. st. Po kratkem orisu takratnega zgodovinskega ozračja in opredelitvi vzrokov za migracije Hrvatov je avtorica izpostavila tri osnovne emigrantske tokove: severni oz. severozahodni tok proti Avstriji, Ogrski, Slovaški in Češki, zahodni tok proti Istri, Kranjski, Štajerski in Furlaniji, ter čezjadranski tok. V naslednjih treh poglavjih je podrobno opisan razvoj hrvaških čezmorskih migracij od 9.-18. st., v šestem pa še sestava migrantov po kraju (regiji) rojstva in priimkih. Posebna poglavja so posvečena prikazu beneških mestnih četrti, kjer so se migranti z vzhodnega Jadrana najpogosteje naseljevali, ter njihovim poklicem, vsakdanjiku, kulturi in verskemu življenju. Podrobnemu opisu delovanja bratovščine Sv. Jurja i Tripuna sledi členitev odnosov med hrvaškimi emigranti v Benetkah in njihovo staro domovino. Trinajsto poglavje (namerno?) predstavlja temnejšo plat delovanja in bivanja Hrvatov v laguni oz. procese beneške inkvizicije proti njim (zaradi zvodništva, hazarderstva prostitucije, herezije, krivoverstva, magije, blodenj...). Delovanju Hrvatov v Benetkah po Napoleonovem zrušenju Serenissime je avtorica posvetila predzadnje poglavje, zadnje pa je

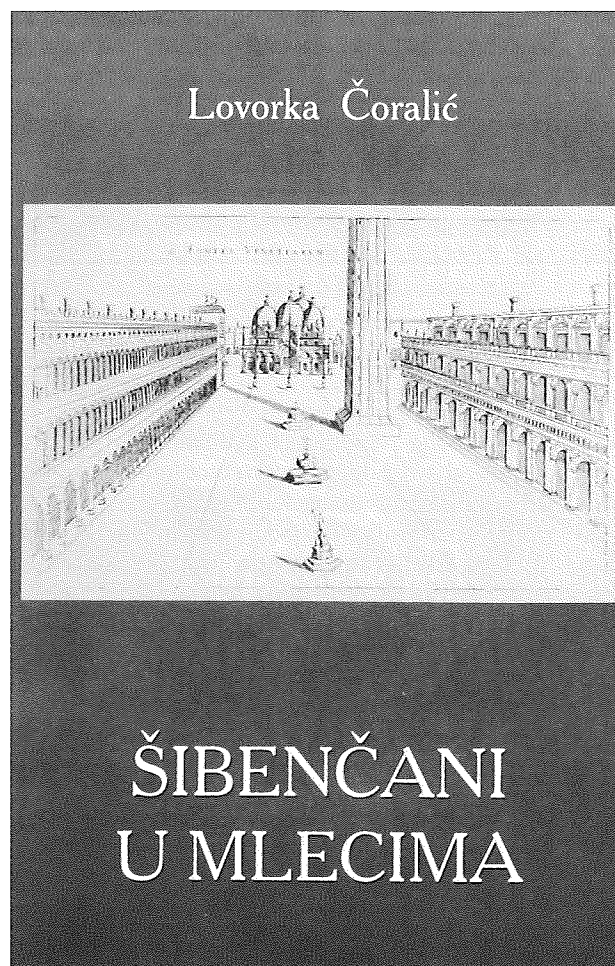
namenila predstavitvi kulturne dediščine, ki so jo hrvaški umetniki, gradbinci, kiparji, slikarji, glazbeniki, književniki, filozofi in znanstveniki zapustili v Benetkah.

Zanimivega branja pa s tem še ni konec, saj je do konca knjige še okroglih sto strani virov, literature in prilog. Ravno ob pregledu virov in literature je moč dojeti, kako veliko bazo podatkov si je avtorica ustvarila s svojim delom v Benetkah. Predstavljena knjiga pa ni bila edini sad tega dela.

Avtorica se nam v letu, ko je bil Šibenik razglašen za hrvaško kulturno prestolnico, predstavlja z novo knjigo, ki opisuje življenje Šibenčanov v Benetkah, v obdobju Serenissime: *Šibenčani u Mlecima*.

Kot rečeno, pred dvema letoma je avtorica napisala obsežno splošno monografijo o migracijah z vzhodne na zahodno jadransko obalo, v pričujoči knjigi pa je vzela pod drobnogled le v Benetke izseljeno prebivalstvo iz srednjedalmatinskega Šibenika.

Osnovne vire za opravljeno raziskavo najdemo v zbirkah in fondih beneškega državnega arhiva. Po uvodnem poglavju jih avtorica tudi podrobno predstavi. Temu sledi kratek oris zgodovine beneško-šibenskih

odnosov od srednjega veka do bridkega konca republike.

V nadaljevanju se avtorica dotakne malone vseh plati življenja Šibenčanov kot imigrantov v mestu sv. Marka. Opiše njihovo migracijo v druga zahodnojadranska mesta od Veneta do Apulije, predstavi beneške četrti, kjer so se večinoma naseljevali, razčleni njihove poklice, kulturo in standard oz. njihovo ekonomsko moč. Izpostavi kapitane, mornarje, ladjedelce, tkalce, čevljarje, svečarje, sodarje, hišne posle, cerkveno osebo, umetnike, vojake in posameznike, ki so se zaposlili v beneški državni upravi.

Beneški vsakdanjik šibenske imigrantske družine je v knjigi deležen posebne pozornosti. Poleg same družine v tem poglavju avtorica obdela še družinske prijatelje, odnos družine do drugih sonarodnjakov in sestavo hišnih poslov na domovih šibenskih imigrantov.

Posebnega poglavja je bilo deležno versko življenje Šibenčanov (mesto pokopa-pokopališče, pogrebni običaji, maševanje, zapuščine beneškim cerkvam, samostanom, bratovščinam, hospitalom ...). Tu avtorica ni mogla mimo hrvaške bratovščine sv. Jurja i Tripuna, ki so jo nekateri Šibenčani vodili, mnogi pa v oporokah bogato obdarovali. Podrobnega opisa so bili deležni še pomembnejši predstavniki šibeniških diplomatskih predstavništav, graditelji, kiparji, slikarji, grafiki, zlatarji, glasbeniki, književniki, znanstveniki in filozofi.

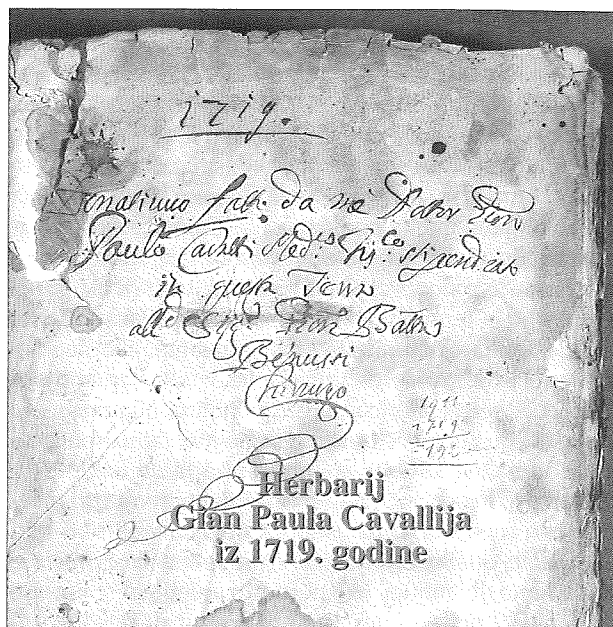
Zadnje poglavje pred zaključkom avtorica nameni opisu delovanja Šibenčanov v Benetkah po propadu republike in predvsem v obdobju Pomladi narodov v revolucionarnih letih 1848-1849.

Glede na obsežno gradivo, ki ga je avtorica knjige obdelala v Beneškem državnem arhivu, in glede na dejstvo, da je iz Bara, Boke, Splita in Zadra čez Jadran v Benetke imigriralo še več prebivalcev kot iz Šibenika, je samo še vprašanje časa, kdaj nas bo mlada dalmatinska zgodovinarica znova prijetno presenetila.

Ivica Pletikosić

Državni arhiv u Pazinu: HERBARIJ GIAN PAULA CAVALLIJA IZ 1719. GODINE. Pazin-Pula, DAPA – Sv. German, 2003. CD-rom

Il panorama istriano della botanica, e delle scienze naturali in genere, può oggi dirsi impreziosito di un'altra opera scientifica che ne mette in risalto la ricchezza e le peculiarità. Dopo la monumentale ricerca di Claudio Pericin su *Fiori e piante dell'Istria. Distribuiti per ambiente*, pubblicata due anni fa dal Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, è ora la volta della versione digitalizzata dell'erbario di Gian Paulo Cavalli risalente al 1719.

Il 23 giugno scorso è stata presentata presso l'Archivio di stato di Pisino la versione digitale (ora su CD-rom) di quello che, in base ai dati attualmente a disposizione, viene oggi reputato come il più vecchio catalogo floreale riferito alla penisola istriana. Si tratta dell'erbario che il medico fisico Gian Paulo Cavalli ha fatto dono al chirurgo Giovan Battista Benussi nel 1719.

L'erbario è stato rinvenuto nel 1974 da Jakov Jelinčić, direttore dell'archivio pisinese, nel fondo notai di Dignano. Esso si compone di 49 pagine r/v, di cui manca solo la p. 9, dalle dimensioni di 21 x 30 cm.

In sede di presentazione Jelinčić ha sottolineato come l'obiettivo principale di tale opera è quello di preservare questo immenso patrimonio nella sua versione cartacea rendendolo disponibile al pubblico nella sua versione informatizzata. E così, presso l'archivio pisinese si è deciso di intraprendere questo ambizioso progetto coordinato dalla giovane archivista Tajana Ujčić. Nel corso dell'esposizione è stato pure sottolineato l'appoggio fornito dai vari collaboratori: per la traduzione Branka Poropat, per l'identificazione dei tipi di pianta Slavko Brana e per le abbreviazioni usate Giovanni Paoletti. Mentre la trascrizione è stata interamente curata dalla stessa Ujčić.

Ivan Šugar, già docente di botanica presso la facoltà di farmacologia e scienze biochimiche di Zagabria, si è soffermato sul valore storico-scientifico dell'erbario. Egli ha sottolineato come una delle peculiarità della raccolta floreale del Cavalli vada individuata nelle lingue di cui questo si compone. Dalle radici etimologiche dei termini trapelano infatti, oltre a quelle venete e latine, delle derivazioni che potrebbero riportare ad un'origine croata o, come sarebbe più corretto asserire data l'altezza cronologica cui è stato composto, ad una lingua

protoslava molto simile al croato che meriterebbero di essere oggetto di future ricerche. D'altro canto qualche dubbio viene avanzato circa la precisa derivazione e la denominazione delle erbe trattate. Tale indicazione potrebbe gettare qualche ombra sul fatto se l'erbario fosse stato veramente raccolto in Istria. Ma come ha rilevato Brana, se si confronta la nomenclatura adottata dal Cavalli con quella comparsa nei *Commentari storici-geografici della Provincia dell'Istria* di Giacomo Filippo Tommasini (vescovo di Cittanova dal 1641 al 1655) si evince che la terminologia applicata alle diverse varietà erboree risulta essere alquanto somigliante. Ciò depone sicuramente a favore della tesi che vuole l'erbario del Cavalli essere originario dell'Istria. Inoltre, una maggiore presenza di specie floristiche continentali rispetto a quelle litoranee farebbe supporre che la raccolta fosse stata erborizzata principalmente nell'entroterra istriano.

In fin dei conti, lo scopo del Cavalli non era certamente quello di realizzare un'opera dai contenuti prettamente scientifici ma piuttosto quello di proporre un catalogo delle piante comunemente disponibili sul territorio ed alle quali la gente poteva ricorrere per la medicazione e la cura.

Proponiamo di seguito una delle 4 ricette che compaiono nell'erbario relativa alla Brionia:

Brionia/ Le fronde et il frutto et la radice ano Virtù Acutta/ il perche Si mettano con Acetto et Salle sopra Pulcere/ che li Chiamano Chironie et in quelle Che li Con Verti-/ -no in Canchrene il frutto Cotto con il granno Beutto fa/ abbondanza di Latte darsi per tuto un Anno ogni giorno à/ Bevere con Vino al peggio di una drama la radice à Colloro/ che patiscono il Mal Caducho dassi nel medesimo modo alli/ Atonitti et ai Vertiginossi gioua Beutta al peggio di due drame/ al morso delle Vipere ma non è da dare alle done grauide/ per che amazza la creatura nel Corpo Conturba qualche Volta/ Lintelletto et provoca Vurina fassene Elettuario con mele/ per Colloro che malagiulmente Respirano et che sono in pericolo/ di strangolarssi per la Tosse per li Spasemetti rotti et por li dolori/ del Costato Beutta con Acetto al peggio di tre obolli 30 giorni/ Consuma la Milza (6v).

Nella sua allocuzione, Brana si è pure soffermato sul particolare significato che assume la datazione in cui l'erbario è stato compilato. Questa potrebbe infatti essere ancora più remota e risalire all'ultimo quarto del Seicento, dal momento che il 1719 non è che l'altezza cronologica in cui è stata compiuta la donazione. Quel che è certo è che l'erbario del Cavalli sicuramente precede cronologicamente quello di Giovanni Girolamo Zanichelli risalente al 1722 e ora conservato a Padova. Quest'ultimo, che porta il nome *Raccolta in Istria*, è stato erborizzato dal botanico e farmacista veneziano in collaborazione con il collega fiorentino Pier Antonio Micheli nel giro di due tornate (1722 e 1725).

Il progetto, concretizzatosi nella produzione di 300

CD-rom, è stato realizzato grazie al supporto finanziario del Ministero della cultura croato, dei comuni e città della Regione istriana e di Natura Histrica.

Nella seconda parte della serata pisinese, che ha riscontrato un notevole successo di pubblico, è stato presentato un'altro progetto in corso di digitalizzazione. Si tratta della versione elettronica del Catasto franceschino, il cui originale viene custodito presso l'Archivio di Stato di Trieste. La coordinatrice del progetto, Mirela Slukan Altić dell'Archivio nazionale di Zagabria nonché uno dei maggiori esperti di cartografia dell'area croata, ha fatto il punto della situazione: attualmente si è informatizzato grosso modo un primo terzo di quello che dovrebbe essere l'obiettivo finale -la digitalizzazione integrale dell'Istria croata- procedendo geograficamente dalle zone nordoccidentali verso quelle centro-occidentali. Possiamo auspicare che un giorno vengano ricoperte anche le zone a nord del Dragogna in modo che il ricercatore, o il comune cittadino, oltre che in quello triestino, possa disporre pure nell'archivio pisinese della versione digitalizzata dell'Istria nel suo intero.

Dean Krmac

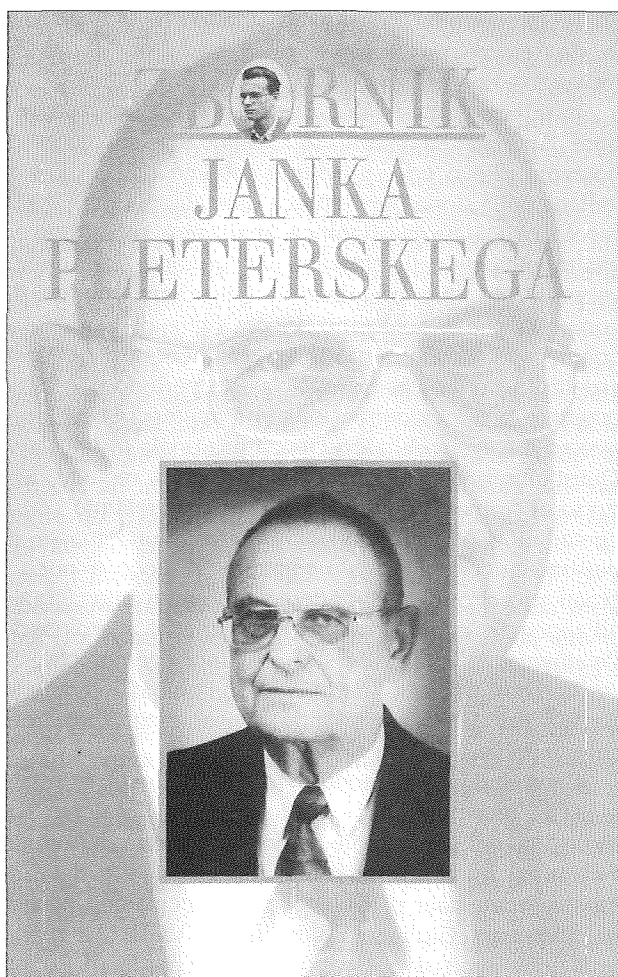
Oto Luthar – Jurij Perovšek (ur.): ZBORNİK JANKA PLETERSKEGA. Ljubljana, Založba ZRC, 2003, 666 str.

V počastitev osemdesetletnice akademika prof. dr. Janka Pleterskega je Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti izdal obširen in zajeten zbornik. Kot sta v njegovem predgovoru napisala urednika Oto Luthar in Jurij Perovšek, je to nadaljevanje že uveljavljene prakse izdajanja jubilejnih zbornikov v počastitev vodilnih osebnosti slovenskega zgodovinopisja.

Na 666 straneh knjige se bralcu s svojimi deli predstavi 49 avtorjev, ki jih je k sodelovanju privabil ZRC SAZU. Pričujoči zbornik je razdeljen na osem vsebinskih sklopov. Prvi je posvečen akademiku osebno. Njegovo življensko pot predstavi dr. Vida Deželak, obsežno bibliografijo (od leta 1949) pa Nataša Stergar.

Naslednji sklopi si sledijo kronološko. Drugega, ki zajema obdobje južnoslovanske zgodovine do 19. stoletja začenja dr. Ignacij Voje z razpravo o Gregorju Čremošniku in njegovem delovanju v dubrovniškem arhivu. Nadaljuje ga koprski trio (dr. Darovec Darko, dr. Krmac Dean in mag. Podovšovnik Eva) s poskusom demografske analize svojega mesta v 16. stoletju, zaključuje pa dr. Klemenčič Matjaž s pregledom zgodovine Makedonije in Makedoncev od naselitve Slovanov v 6. stoletju do samostojne države s spornim imenom v 21. stoletju.

Tretji sklop razprav časovno sega do konca prve svetovne vojne. Je najboljšežnejši, saj v njem sodeluje 12 znanstvenikov, ki večinoma obravnavajo 19. stoletje. Domačo, slovensko problematiko tega veka predstavljajo dr. Cvirn Janez (Razvoj društev na Štajerskem 1815-1880), dr. Domej Teodor (Taborsko gibanje na Koroškem in šolstvo), dr. Melik Vasilij (Slovenski državni poslanci 1873-1918), dr. Bergant Zvonko (Razmerje med vero in narodnostjo pri Ivanu Tavčarju in Ivanu Šušteršiču), Stergar Rok (Dr. Ivan Šušteršič proti grofu Jožefu Antonu Barbu-Waxensteinu. Dvoboj, ki ga ni bilo.), dr. Olga Janša Zorn (Odnos slovenske politike do turističnih organizacij s posebnim ozirom na Kranjsko pred prvo svetovno vojno) in dr. Vovko Andrej (Delovanje društva Sudmark na slovenskem Štajerskem do leta 1914 v luči pisanja Slovenskega Branika). Hrvaške teme iz obravnavanega stoletja obdelujejo Vrandečič Josip (Nazione Dalmata ili nemiri u trogirskom prosvjetiteljskom krugu), dr. Korunić Petar (Hrvatski nacionalni program i moderno društvo za revolucije 1848-49) in dr. Rajšp Vinko (Škof Anton Mahnič in duhovniki škofije Krk v očeh dunajskih oblasti v času prve svetovne vojne), srbske dr. Perović Latinka (Liberalni de-

mokrat Milan Piroćanac i nastojanja za modernizaciju Srbije 19. veka) in avstrijske dr. Moll Martin (Prva svetovna vojna in politično sodstvo v avstro-ogrski: empirične ugotovitve iz slovenske in nemške Štajerske).

Obdobje med svetovnima vojnama je časovni okvir četrtega sklopa. V njem s svojimi deli sodelujejo dr. Kresal France (Socialna politika na Slovenskem do druge svetovne vojne), dr. Mitrović Andrej (Nastanek moderne Srednje Evrope. Prekretna jesen 1918), dr. Trgovčević Ljubinka (Nauka o granicama: Jovan Cvijić na Konferenciji mira u Parizu 1919-1920), dr. Lešnik Avgust (Idejnopolični in organizacijski razkol v Socialistični stranki Italije 1919-1922), Filipič France (O življenju in delovanju Dušana Kermavnerja med leti 1903-1929), mag. Trampuž Lilijana (Primorski emigranti – komunisti v Ljubljani v času šestojanuarske diktature), dr. Stiplovšek Miroslav (Prelomnica v avtonomističnih prizadevanjih banskega sveta Dravske banovine sredi tridesetih let), dr. Milica Kacin Wohinz (Slovensko – italijanski odnosi v razdobju 1918-1941) in dr. Perovšek Jurij (Jugoslovanska nacionalna stranka in vojna 1939-1941).

Z razpravami o drugi svetovni vojni so v petem tematskem sklopu udeleženi dr. Deakin William (Nemški in zavezniški načrti za izkrcanje na Balkanu), dr. Ferenc Tone (Poročila urada Gestapa iz Celovca), dr. Biber Dušan (Ameriške misije, slovenski partizani in prodor na sever) in dr. Knight Robert (Peter Wilkinson in koroški Slovenci, april 1946).

Čas po drugi svetovni vojni (šesti sklop) pa obravnavajo dr. Melik Jelka (Javno tožilstvo, pomemben organ pri prevzemu oblasti 1944-1953), dr. Gombač Boris (Prizadevanja Slovencev za priključitev Kanalske doline leta 1945), mag. Gombač Metka (Okrajni narodnoosvobodilni odbor Nabrežina 1945-1947), dr. Troha Nevenka (Volitve v con A Svobodnega tržaškega ozemlja), dr. Malle Avguštin (Praznovanje 30-letnice koroškega plebiscita 1920-1950), dr. Čepič Zdenko (Čas prenoviteljstva. Oris politike ZKS od aprila 1988 do aprila 1990) in dr. Hanisch Ernst (Politično katolištvo. Država in cerkev v Avstriji od 1919 do danes).

Izbranim vprašanjem zgodovinopisja sta namenjena zadnja vsebinska sklopa, v katerih s svojimi članki sodelujejo dr. Grdina Igor (Kaj pravzaprav pomeni pisati zgodovino), dr. Prunk Janko (Slovenija kot ideja in politični program evropskega razsvetljenstva 1768-1918), dr. Marušič Branko (Prispevek k poznavanju stikov med slovenskimi in italijanskimi zgodovinarji), dr. Mihelič Darja (Od sobivanja do razhoda. Utrinki iz zadnjih dveh desetletij sodelovanja zgodovinarjev druge Jugoslavije), dr. Promitzer Christian (Telo, rasa in meja), Križišnik-Bukić Vera (Protislovja med etničnim in nacionalnim ali zgodovinska izkušnja Bosne in Hercegovine), dr. Roksandić Drago (Zgodovinski spomin ali zgodovinska pozabljivost? Razprava o politični kulturi v Srbiji), Kuljić Todor (Socializem v renacionaliziranem in antitotalitarnem srbskem zgodovinopisju) ter dr. Luthar

Oto in Breda (Kolonizacija spomina. Politika in tekstualnost domobranskih spomenikov po letu 1991).

Vsebinski sklopi, ki tvorijo obravnavani zbornik, zajemajo vsa vprašanja, ki se jim akademik Janko Pleterški posveča v svojem znanstvenem delu. Vsi prispevki so objavljeni v jeziku, v katerem so bili napisani. Širok spekter tem, ki jih knjiga nudi in imenitnost avtorjev so zagotovilo, da bo po njej segalo veliko število bralcev, ne samo zgodovinarjev in humanistov.

Ivica Pletikosić

ATTI DEL CONVEGNO E COMMEMORAZIONE DI ANTONIO BAJAMONTI MIRABILE PODESTÀ DI SPALATO. Tenutosi il giorno 20 del mese di ottobre dell'anno 2001 presso il Circolo della stampa di Milano. Milano, Associazione nazionale Venezia Giulia e Dalmazia, Comitato provinciale di Milano, 2003, senza indicazione delle pagine.

La caduta della Serenissima non portò a grandi sconvolgimenti sociali ed istituzionali in Dalmazia. Questa terra continuò ad esprimere il suo essere anche nei decenni successivi. L'Unione della Dalmazia al Lombardo-Veneto, che si protrasse sino al 1866, rappresentò il legame ideale di quella terra con l'Italia. Con la terza guerra d'indipendenza, la battaglia di Lissa e la conseguente cessione del Veneto asburgico a favore del regno sabaudo, la patria di Diocleziano entrò in una nuova fase della sua storia. La controffensiva di Vienna, atta ad ostacolare il cammino degli italiani di Dalmazia, poiché "pericolosi" in quanto auspicavano l'unione della stessa alla corona dei Savoia, si tradusse in una lenta e graduale morte della presenza neolatina sulla sponda orientale dell'Adriatico. Le scuole, le organizzazioni, gli enti di matrice italiana furono messi al bando dall'Austria, favorendo di conseguenza l'elemento croato, considerato più fido ed estraneo da qualsiasi forma di irredentismo. Nonostante il clima poco favorevole alla componente dalmato-veneta, quest'ultima si organizzò e diede nuova vita. Sono gli anni in cui si sviluppano i due grandi partiti, ovvero quello autonomista, propenso ad una Dalmazia esclusa da qualsiasi vincolo con la capitale austriaca e con Zagabria, nonché quello annessionista, favorevole all'unione con la Croazia. I due partiti denominati rispettivamente "italiano" e "croato", non devono essere confusi, e considerati delle organizzazioni su base nazionale. Innanzitutto il concetto di nazionalità si trovava ai suoi albori e prevaleva ancora una identificazione regionale, dietro le quali si riflettevano le consuetudini e la microcultura di una determinata area. Per questo motivo le due fazioni raccolsero entro di sé sia esponenti di lingua e di cultura italiani e/o croati, o

anche di entrambe, considerato il fatto che la Dalmazia fu da sempre una regione di contatto tra il mondo romano e quello slavo.

In questo contesto di passione politica inquadrando pure Antonio Bajamonti di Spalato, personaggio di notevole rilievo ed espressione sublime della "pagina" italiana della storia ottocentesca dalmata. Studiare il XIX secolo in Dalmazia, significa analizzare soprattutto la vita municipale delle cittadine dai connotati tipicamente veneti. Vuol dire prendere in considerazione quelle comunità che si sentivano ancora figlie di Venezia, e come tali si comportavano. Ma nonostante questi aspetti, lo storico che affronta questo periodo non deve omettere la nuova dimensione che interessa la regione, ovvero il sorgere della coscienza nazionale tra gli slavi. Quest'ultimi, per secoli coabitatori della regione, accanto ai "romani" delle città, erano visti soltanto come contadini e pastori, morlacchi, ovvero una massa di persone ancora allo stato infantile. A poco a poco i croati riuscirono a prendere il sopravvento (grazie all'appoggio e alla complicità austriaca) scardinando l'elemento italiano dalle sue posizioni egemoniche. Si verificò così il "crollo" dei municipi; l'ultimo a cadere fu Ragusa nel 1899, escludendo, ovviamente, Zara, roccaforte italiana della regione.

Ritornando a Bajamonti, ricordiamo che quest'estate è uscita una pubblicazione concernente lo stesso dal titolo "Atti del convegno e commemorazione di Antonio Bajamonti mirabile podestà di Spalato" edito dal Comitato Provinciale di Milano dell'Associazione Nazionale Venezia Giulia e Dalmazia (ANVGD). La manifestazione svoltasi nel capoluogo lombardo, il 20 ottobre 2001, s'era prefissato di dare un contributo concernente la figura e all'opera del grande dalmata. Nato nel settembre del 1822, frequentò il liceo spalatino dopodiché si iscrisse alla facoltà medico-chirurgica di Padova ove si laureò. Nel 1860 fu eletto podestà e vi rimase alla guida della città sino al 1882 (eccetto una breve interruzione nel 1864-65). Rispettato e ammirato sia dagli italiani che dai croati, Bajamonti fu il fautore di importanti opere pubbliche, come l'introduzione dell'illuminazione a gas, la costruzione dell'acquedotto, dell'ospedale, di una piazza circondata da gallerie, della diga del porto; nonché la creazione di scuole tecniche, la Banca dalmata, la scuola operaia ecc. (cfr. Oscar Randi, voce Bajamonti, in *Enciclopedia italiana*, vol. V, Roma 1949, p. 886).

Il volume summenzionato si apre con i saluti da parte di Giannantonio Godeas, Consigliere nazionale dell'ANVGD e del dott. Vittorio D'Ambrosi, presidente del Comitato provinciale di Milano dell'ANVGD. I lavori vengono aperti dal prof. Fulvio Salimbeni dell'Università di Udine con il tema "*Vita di un grande italiano di Dalmazia*", e sottolinea in primo luogo la scarsa attenzione della storiografia italiana alle problematiche legate alla sponda orientale del mare Adriatico,

indicando anche le nuove prospettive di ricerca, come ad esempio il ritorno dello studio dei grandi personaggi, che non è solo ricostruzione della vita di un singolo, bensì può essere l'occasione e un modo per affrontare un periodo più o meno lungo. Aggiungiamo, poi, che uno degli esempi recenti più noti è sicuramente l'ampio lavoro di ricerca di Renzo De Felice inerente la biografia di Benito Mussolini, il cui risultato finale è una monumentale storia d'Italia dalla fine dell'800 sino al 1945. Una storia nella quale il duce è sì al centro della trattazione, ma vengono analizzati tutti i segmenti possibili della realtà italiana. Interessante anche l'intervento del prof. Gastone Coen di Zara riguardante *"Antonio Bajamonti 110 anni dopo"* nel quale affronta la vita quotidiana della città di Spalato, allargando lo sguardo ad una Dalmazia permeata di cultura italiana, ponte, tra l'Italia e la Slavia. Il prof. Luciano Monzali dell'ateneo di Bari presenta un'ampia relazione dal titolo *"Dalmati o italiani? Antonio Bajamonti e il liberalismo autonomista a Spalato nella seconda metà dell'Ottocento"*. Nello stesso traccia la feconda attività politica del podestà, sia nella Dieta provinciale dalmata (1861-91) che nella Camera dei deputati austriaca (1867-70 e 1873-79). Una personalità che rimane ancora largamente sconosciuta o mal compresa. Prende in esame l'eterogeneità della città, costituita da italiani e croati bilingui, con i borghi abitati da slavi il cui idioma era il dialetto ciakavo. "La coesistenza di questi nuclei urbani che appartenevano alla medesima unità amministrativa e comunale rendeva Spalato una città italo-slava", secondo lo storico pugliese, e continua (Bajamonti) "si sentì e considerò innanzitutto spalantino, e, in quanto tale, poteva dichiararsi, senza timore di contraddizione, dalmata di lingua e cultura italiane, ma anche amante e difensore della civiltà slava dalmata". Nello scritto non poteva mancare il "duello" con Gavriilo Rodić, governatore della Dalmazia negli anni 1870-1881, slavofilo e nemico dichiarato degli autonomisti dalmati, che, a suo modo di vedere le cose, erano "una forza politica infame (...) la cui italo-filia preoccupava come possibile indice di future tentazioni secessioniste". Sino alla fine, Bajamonti fu un acceso sostenitore della causa italiana della Dalmazia, pronunciando "La lingua italiana, o Signori, non ci fu importata, è nostra" rispettando al contempo anche i diritti dei croati e dei serbi.

Il contributo finale è quello del senatore Lucio Toth che nel suo intervento sostiene che "Soltanto attraverso contributi di tale acribia scientifica è possibile comprendere e valutare appieno una figura come quella di Antonio Bajamonti".

Nei rimanenti 2/3 del volume i curatori dello stesso hanno ritenuto opportuno proporre alcuni opuscoli, in versione fotostatica, scritti dal podestà spalantino. A mio avviso, si tratta di un'appendice di grande valore, in quanto, lo studioso di storia dalmata, ma non solo, ha

così a sua disposizione testi rarissimi, di primaria importanza per comprendere il periodo in questione. Essi sono i seguenti: *Discorso inaugurale del Dr. A. Bajamonti 4 luglio 1886*, Spalato 1886; *Discorso pronunciato alla Camera dei deputati*, Spalato 1876; *Relazione della Congregazione municipale di Spalato letta all'onorevole Consiglio riunito nel dì 25 dicembre 1860*; *Nello inaugurare la pubblicità delle sessioni municipali in Spalato*, Trieste 1862; *Illustrazione del Teatro Bajamonti in Spalato*, Spalato 1860. Ritengo doveroso soffermarmi, invece, sulla pubblicazione finale riprodotta nel volume. Si tratta del libro *"Onoranze funebri ad Antonio Bajamonti"* (Zara 1892) di ben 338 pagine, con una miriade di informazioni inerenti la morte del grande dalmata, che in qualche modo ha sorpreso tutta la costa orientale dell'Adriatico. Vengono riportati gli articoli apparsi sui giornali di Zara, Trieste, Trento, Vienna, Graz, Roma, Napoli, Bologna, Genova, Milano, Pola. Le pagine seguenti presentano i telegrammi di cordoglio provenienti da ogni dove. Tutta la Dalmazia fu, almeno con il pensiero, presente al funerale del podestà. Arbe, Pago, Zara, Sebenico, Knin, Verlicca, Traù, Almissa, Lesina, Lissa, Comisa, Curzola, Macarsca, Imoschi, Ragusa, Cattaro, tanto per citare alcune località, espressero il dolore per la grande scomparsa. Da quest'ultima cittadina, il podestà Stefanović scrisse, in serbo-croato, ad Ercolano Salvi di Spalato, pregandolo di far partecipare l'omonimo comune al corteo funebre con una corona sulla quale vi sarebbe stata, da un lato la scritta "Općina Kotorska" in caratteri cirillici, nonché "Il Comune di Cattaro" dall'altro. Sono tantissimi i messaggi inviati alla vedova. Dall'estremo meridione della Dalmazia giunse il seguente: "Gioventù di nazionalità italiana di Cattaro, piangendo venerando patriota, augura che l'esempio da lui dato non rimanga infecondo". Tantissimi anche i telegrammi provenienti da Trieste, Capodistria, Pirano, Parenzo, Pola, Albona, Lussinpiccolo. Il podestà Venier di Buie esprime: "Lutto spalantino è lutto nazionale, imperocché Bajamonti simboleggiava lotta leonica a difesa nazionalità italiana conculcata", mentre il primo cittadino di Rovigno Rismondo scrisse: "La città di Rovigno condivide dolore della italiana Dalmazia". Non mancarono nemmeno i necrologi, apparsi su tutti i giornali dell'Adriatico, del regno d'Italia, nonché dei Balcani come il *Glas Crnogorca* di Cettigne, il *Narodni Dnevnik* di Belgrado e il *Napredak* di Sarajevo. Tutti questi elementi rappresentano sicuramente un punto di partenza per lo studio di una storia costituita ancora da troppi perché!

Kristjan Knez

Stefano Lusa: ITALIA – SLOVENIA 1990 / 1994. Pirano, Edizioni Il Trillo, 2001, str. 247

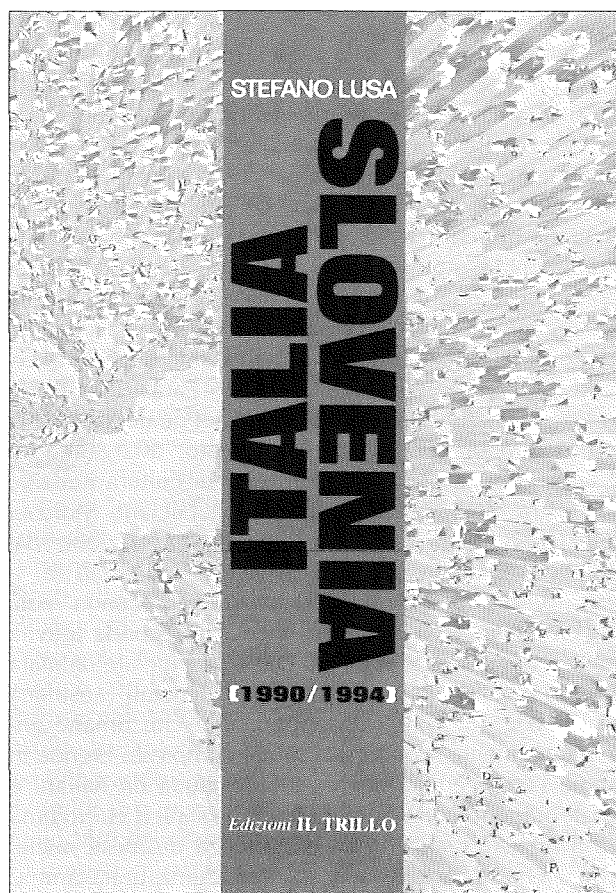
S svojo prvo knjigo se nam v Annales prvič predstavlja mladi, nadobudni in obetavni istrski zgodovinar Stefano Lusa. Kot pravi lokalist, je svoj prvenec izdal v rojstnem Piranu, pri matični manjšinski organizaciji. V njem obravnava, analizira in proučuje politične odnose med Italijo in Slovenijo v petletki 1990-1994. Z nabranimi novinarskimi in univerzitetnimi (diplomiral iz zgodovine na univerzi v Trstu) izkušnjami se je avtor svojega dela lotil zelo resno, zavzeto in predvsem objektivno.

Preučevanih pet let je avtor v knjigi razdelil na štiri poglavja. Začetno obdobje od razglasitve slovenske neodvisnosti do mednarodnega priznanja nove samostojne republike, ki jo je pred Italijo priznalo štiriindvajset držav. V drugem poglavju je obdelan čas od priznanja do poletja 1992, ko je Slovenija prevzela vso dediščino (Osimski sporazum, Rimski sporazum...) jugoslovanskih (dobrososedskih?) odnosov z Italijo. Mejniki tretjega poglavja je zmaga Pola svoboščin na italijanskih parlamentarnih volitvah in sestava nove italijanske vlade. Zadnje in hkrati najobsežnejše poglavje zajema obdobje od Berlusconijevega prihoda na oblast do zapletov okrog Oglejskega sporazuma.

Podlago knjige tvorijo razgovori s takratnimi politiki (Robertom Battelijem, Lojzom Peterletom in Francom Jurijem, opravljeni v maju 2001 in objavljeni v prilogi) in članki v italijanskem (*La Voce del popolo*, *Il Piccolo*, *la Repubblica*) in slovenskem (*Delo*, *Dnevnik*, *Primorske novice*) časopisju.

Uvodne besede so posebna rariteta, saj so eden izmed zadnjih literarnih prispevkov velikega pirančana, nedavno preminulega dr. Diega de Castra.

Avtor se je zavedal občutljivosti obravnavanega obdobja in njegove relativno zelo kratke časovne odmaknjenosti (velika večina v knjigi omenjenih oseb je še danes živa) ter možnosti različnih reakcij omenjenih oseb, zato si je objektivnost izbral za najmočnejše orožje.

Da bi knjigo spoznali še drugi Slovenci, ne samo istrski bi(tri)lingvisti, jo bo potrebno prevesti v slovenščino. Kdo bo prej?

Ivica Pletikosić

IN MEMORIAM

DIEGO DE CASTRO (1907-2003)

Con Diego de Castro se n'è andato l'ultimo grande piranese, l'ultimo esponente di quel ceto nazional-liberale illuminato che si era formato nell'Ottocento. Dotato di un'immensa cultura enciclopedica, era troppo brillante ed aveva troppa onestà intellettuale per essere un conformista ed era troppo orgoglioso della sua indipendenza per cercare facili consensi o per piegare il suo giudizio alle convenienze politiche del momento. Per molti era una vera e propria enciclopedia vivente della "questione giuliana" e delle vicende legate alla definizione del confine tra Italia e Jugoslavia. Da Roletto, un paesino Piemontese nei pressi di Pinerolo, continuava ad osservare con estrema attenzione quanto avveniva a Trieste e in Istria. Senza astio, odi o rancori, il "grande vecchio", analizzava quanto stava accadendo e continuava a dire che l'unica strada percorribile era quella della collaborazione.

Era nato il 19 agosto del 1907 in uno dei più imponenti edifici di Pirano, a palazzo Gabrielli, oggi sede del museo del mare. Era l'ultimo discendente di una famiglia di cui si possono trovare tracce nei documenti cittadini a partire dal 933. Apparteneva all'alta

borghesia, alla classe sociale più elevata, che in Istria costituiva lo zoccolo duro dell'italianità irredentista.

Ripercorrendo le tappe della sua vita si può raccontare il Novecento, un secolo che nelle nostre terre è stato quanto mai travagliato. Chi l'ha conosciuto sa che parlare con lui era come viaggiare nel tempo e che si poteva tornare in un'epoca molto lontana. "E' un falso mito – diceva spesso – che agli inizi del secolo scorso ci fosse odio tra italiani e slavi. I vertici politici si davano battaglia, ma i rapporti tra la popolazione erano assolutamente normali". Nei suoi ricordi c'era la *Viribus Unitis* che riportava a casa le spoglie dell'arciduca Francesco Ferdinando, degli anni terribili della prima guerra mondiale ed anche della gioia per la tanto anelata redenzione. De Castro, però, era troppo intelligente ed aveva troppa stima di sé stesso per imbellettare le cose. Ammetteva che, nonostante gli entusiasmi degli irredentisti, l'amministrazione italiana non fece grandissima impressione ai cittadini abituati all'ordine austro-ungarico e che dopo la prima guerra mondiale l'Italia si era annessa un numero eccessivo di sloveni e di croati (lo stesso errore, a suo avviso, lo stava facendo Tito dopo la seconda guerra mondiale con gli italiani, prima che la questione si "risolvesse" con l'"esodo"). Non temeva di affermare che proprio con la fine della grande guerra cominciò il declino economico di Trieste. La città aveva perso quello che era stato il suo retroterra naturale ed era diventata troppo periferica nel nuovo regno per poter conservare la sua importanza. Il suo porto non godeva più di una posizione vantaggiosa, doveva fare i conti con altri approdi commerciali più centrali (soprattutto Venezia) e con scelte politiche che non lo privilegiavano.

La carriera di Diego de Castro in origine non ebbe nulla a che fare con l'Istria e Trieste. Laureato in giurisprudenza a Roma, con il massimo dei voti e lode, nel 1931 ottenne la libera docenza in statistica e nel 1936 divenne professore di ruolo. Insegnò nelle università di Messina, Napoli, Torino e Roma. Dal 1927 al 1997 scrisse numerosissime pubblicazioni scientifiche nel campo della statistica demografica, economica, sociale, docimologica, sindacale e giudiziaria. Fu considerato il più importante studioso italiano di statistica giudiziaria penale, di statistica della criminalità e della criminalità. Il suo testo *Metodi per calcolare gli indici di criminalità*, pubblicato nel 1934, venne ritenuto tra i migliori esistenti. Nel 1938 fondò l'Istituto di statistica presso l'Università di Torino, che diresse sino al 1972. Oggi il Dipartimento di statistica matematica applicata alle scienze umane dell'università del capoluogo Piemontese porta il suo nome. Il suo impegno nel campo scientifico lo portò ad essere socio della Società italiana di economia demografia e statistica, della quale fu anche presidente, e socio dell'Istituto Italiano di antropologia dove ricoprì la carica di vice-presidente. Nel 1946 venne nominato *Fellow* della *Royal Statistical*

Society di Londra e diventò socio onorario della Società italiana di statistica e membro titolare a vita dell'Istituto internazionale di statistica. Nel 1997 fu nominato anche socio onorario dell'Istituto per la storia del risorgimento. Nel corso della sua brillante carriera venne insignito di prestigiosi premi. Nel 1965 gli fu conferito il Diploma di medaglia d'oro ai benemeriti della Scuola della cultura e dell'arte, nel 1981 la città di Trieste gli assegnò il suo massimo riconoscimento – il San Giusto d'oro – e nel 1993 la Comunità degli italiani "Giuseppe Tartini" di Pirano gli consegnò il San Giorgio d'oro. De Castro lasciò l'insegnamento universitario nel 1982, per raggiunti limiti di età, dopo oltre 50 anni di insegnamento ininterrotto e un anno dopo il presidente della repubblica, Sandro Pertini, gli conferì il titolo di "professore emerito".

Diego del Castro era quindi, innanzitutto, un professore universitario di statistica. Da solo amava definirsi semplicemente così, in realtà, però, il suo nome rimane indissolubilmente legato alle vicende connesse alla definizione del confine tra Italia e Jugoslavia, che lo costrinsero ad essere un "politico" ed un "diplomatico" suo malgrado. Dopo la capitolazione italiana aderì al comitato giuliano, che si era formato nel 1944 a Roma, e si mise a disposizione del Ministero della marina che lo incaricò di occuparsi del problema del confine orientale. In quella nuova veste scrisse 2 libri: *Sintesi della situazione nella Venezia Giulia, Fiume e Zara*, che rimase in forma dattiloscritta e *Appunti sul problema della Dalmazia*, che invece venne dato alle stampe. In quel periodo si era perfettamente a conoscenza delle rivendicazioni territoriali del movimento partigiano jugoslavo, che aveva autoproclamato l'annessione alla federazione dell'Istria e del Litorale. In Italia si sperava che gli anglo-americani potessero occupare tutti i territori del regno. A tale proposito l'idea caldeggiata dagli inglesi di aprire un secondo fronte nei Balcani venne vista come una prospettiva anche per far prendere agli anglo-americani il controllo di tutta la Venezia Giulia. De Castro, così, studiò uno sbarco in Istria. Il piano venne presentato nel 1944 agli inglesi e lui stesso si offrì di mettersi alla guida di una missione esplorativa italiana che avrebbe avuto lo scopo di monitorare le difese esistenti nella zona di Salvore, che de Castro conosceva benissimo e che considerava il punto ideale per effettuare l'azione. Gli eventi bellici, e soprattutto le intese di inglesi e americani con i sovietici, avevano fatto oramai definitivamente accantonare l'ipotesi ed alle forze italiane vennero esplicitamente vietata ogni attività in tal senso.

Ben presto, per de Castro, vennero anche compiti operativi. Quando, nell'aprile del 1945, gli inglesi chiesero all'esercito italiano un ufficiale superiore da designare per ogni provincia occupata, de Castro, che all'epoca era tenente, passò in un giorno di due gradi e divenne maggiore; ciò gli consentì di venir destinato a

Fiume. Naturalmente non entrò mai nella città Quarnerina, ma, dopo i 40 giorni di occupazione jugoslava di Trieste, venne spedito nel capoluogo Giuliano a fare "l'osservatore in borghese". La sua presenza non passò inosservata. La polizia segreta jugoslava, infatti, si accorse di lui e gli inglesi gli comunicarono che nella lista dell'OZNA era il primo da eliminare.

Ottimo conoscitore dell'inglese, agli inizi del 1946, venne inviato dal governo italiano a Londra e poi negli Stati Uniti per mettere in atto una capillare azione di propaganda e per raccogliere tutte le informazioni utili per il trattato di pace. In quel periodo cominciò la sua collaborazione con il C.L.N. dell'Istria e proprio per svolgere meglio questa sua attività venne nominato consulente economico della zona di Trieste. Il suo impegno però non gli fece perdere la visione d'insieme del problema. Come constata lo storico Roberto Spazzali: "Per de Castro era chiaro che la rinuncia dell'Istria era il prezzo che l'Italia pagava per rimanere in occidente e per ottenere gli aiuti stanziati dagli Stati Uniti. Non mancò di polemizzare, negli anni successivi, anche con gli esponenti di quel Cln dell'Istria per il quale aveva svolto una funzione di 'ambasciatore' ai tempi della trattativa di pace" (*Il Piccolo*, 17 giugno 2003).

Proprio la trattativa di pace lo portò ad iniziare la collaborazione con Alcide De Gasperi, che lo nominò, nel 1952, consigliere politico italiano del Governo militare alleato a Trieste e capo della missione italiana presente. Il capoluogo giuliano, dopo la rottura tra Tito e Stalin, nel 1948, non era più un baluardo da difendere contro l'espansione del comunismo, ma un rottame della guerra fredda. Il rompicapo da risolvere non era semplice e la situazione con il passare del tempo si faceva più tesa. Nel 1952, per dare maggior peso all'Italia, era stato deciso di far affiancare ai due consiglieri politici, inglese ed americano, anche un rappresentante italiano e di far passare parte delle competenze del Governo militare alleato a funzionari inviati da Roma. L'incarico era delicatissimo perché "bisognava destreggiarsi tra i triestini, che non amavano più gli alleati, questi ultimi, ormai ostili ai triestini dopo la sommossa del 20 marzo 1952, i comunisti, quanto mai nemici degli Stati occidentali o, per contro, amici di Tito, gli indipendentisti che chiedevano la costituzione del Territorio libero e via di seguito" (De Castro, 1999, pp. 109-110).

Lo stesso de Castro riteneva che quel posto dovesse essere ricoperto da un diplomatico, ma dopo che due funzionari rinunciarono alla nomina, ben sapendo che avrebbero potuto giocare la carriera, l'incarico venne assegnato a lui.

Quando la notizia fu resa pubblica vi fu una gran levata di scudi di "amici e nemici". Nessuno metteva in dubbio le capacità di de Castro. Gli ambasciatori italiani all'estero, però, dicevano che era considerato talmente compromesso per la sua italianità e per il suo irre-

dentismo nei confronti di Trieste e dell'Istria che quella decisione poteva sembrare uno schiaffo morale agli jugoslavi. Ritirare quella nomina, però, a quel punto era impossibile perché ciò sarebbe stato letto come una debolezza del governo in carica.

Contrariamente a quanto pensavano i suoi detrattori de Castro riuscì nella non semplice impresa di andare d'accordo sia con i triestini sia con gli alleati. Fu apprezzato da De Gaspari e guardato con un certo sospetto dai funzionari del Ministero degli esteri, che non gli resero sempre la vita facile, premurandosi anche di nascondergli notizie che gli sarebbero state utili.

L'immagine simbolo della sua missione rimangono i funerali delle 6 vittime italiane dei moti dell'autunno del 1953. In quell'occasione consigliò il generale Winter-ton, che era a capo del governo militare alleato, di tenere ben chiusi nelle caserme i militari e la polizia che avevano aperto il fuoco sulla folla. Venne ascoltato e durante la cerimonia non si registrò alcun disordine.

de Castro si rivelò un grande mediatore ed operò per smorzare e non certo per acuire le già notevoli tensioni. Fautore della trattativa diretta tra Italia e Jugoslavia per la definizione del confine, caldeggiò l'ipotesi di far rimanere in Italia Capodistria, Isola e Pirano, dove la popolazione era a larghissima maggioranza italiana, in cambio dei comuni in prevalenza sloveni del Carso triestino e di uno sbocco al mare per la Jugoslavia a Zauale. Quando, nell'aprile del 1954, ebbe la percezione che questa soluzione stava definitivamente naufragando (e che si stava andando verso una spartizione tra zona A e zona B) rassegnò le dimissioni motivandole con il mal funzionamento dell'amministrazione mista. Si chiuse così la sua carriera diplomatica e politica e tornò a fare a tempo pieno il professore universitario. Ciò non gli impedì di continuare ad essere un attentissimo osservatore della situazione. Sin da subito capì la reale portata del *Memorandum di Londra*. Così, mentre tutti erano impegnati a festeggiare il ritorno dell'amministrazione italiana a Trieste, fu tra i pochi a considerare quell'accordo definitivo ed a rilevare che l'Istria oramai era perduta.

L'esperienza di quegli anni e l'azione diplomatica dell'Italia venne studiata a fondo da de Castro, che nel 1981 pubblicò un'opera monumentale: *La questione di Trieste*. Quel testo è ancor oggi una vera enciclopedia delle vicende legate alla definizione del "confine orientale". In 2.067 pagine, raccolte in due volumi, sulla base di circa 12.000 documenti conservati al Ministero degli esteri a Roma, viene minuziosamente ricostruita l'ingarbugliata vicenda. De Castro auspicò che si potesse fare altrettanto con i documenti custoditi a Belgrado, per capire sin nei minimi particolari come andarono le cose. Come lui stesso scrisse sulla copertina del suo libro, quella opera era stata scritta perché "gli italiani e gli slavi che vivono nella regione comprendano, attraverso la conoscenza di una tormentata epoca,

quanto la loro concordia giovi a due Nazioni che la storia ha collocato perpetuamente vicino". De Castro credeva che la strada da percorrere era quella della collaborazione. Si schierò a favore degli Accordi di Osimo, che gli parevano inevitabili, dato che non si poteva avere un confine che per l'Italia era una linea di demarcazione e per la Jugoslavia una frontiera internazionale. Quel trattato, però, lo lasciò sbigottito quando apprese la notizia che s'intendeva costruire una zona franca integrale sul Carso. Quello che preoccupava de Castro era che alle spalle di Trieste sorgesse un centro, che secondo le stime avrebbe potuto raccogliere anche 200.000 persone, abitato non da sloveni, ma da persone provenienti da tutte le parti della Jugoslavia. L'insediamento, che somigliava troppo ad una Nova Trst, non si fece e visto dalla prospettiva odierna fu una fortuna anche per la Slovenia. La massa d'immigrati, che sarebbe giunta da tutte le zone della federazione, infatti, sarebbe potuta risultare alquanto destabilizzante al momento della proclamazione dell'indipendenza.

Con l'abbandono dei suoi incarichi politici e diplomatici, de Castro, riprese a scrivere per la *Stampa* di Torino. Dalla prima pagina di uno dei più prestigiosi giornali italiani continuò a scandagliare la realtà italiana e triestina. Anche una fugace lettura di quegli articoli fa emergere quanto fosse in grado di essere innovativo e quante volte riuscisse a proporre soluzioni che poi si sarebbero rivelate esatte. Collaborò al giornale sino al 1981, cioè sino al momento in cui, a causa di un mutamento nell'assetto proprietario, la sua indipendenza nella scelta degli argomenti e dei contenuti degli articoli non venne messa in discussione. A quel punto non esitò a troncare quel rapporto per passare a *il Piccolo* di Trieste, per il quale scrisse l'ultimo articolo alla fine del 2002.

Sui giornali, nei suoi interventi pubblici e nelle interviste, de Castro, continuò a ribadire che l'unica strada percorribile era quella del dialogo. La sua autorevole voce non poteva certo passare inosservata. Il suo contributo alla svolta politica che si ebbe a Trieste con l'elezione, nel 1993, di Riccardo Illy non fu marginale. Il capoluogo Giuliano era una delle prime città in cui si votava il sindaco con il sistema maggioritario. In quel periodo i partiti politici non avevano ancora stipulato solide alleanze. Il dibattito, anche in regione, era quanto mai aperto e de Castro diede un contributo non indifferente alla formazione della coalizione di centro-sinistra che alla fine risultò vincente. In un fondo, pubblicato su *il Piccolo*, dal significativo titolo "Salviamo Trieste", pose l'accento sulle direttrici di sviluppo della città, che avevano come unica prospettiva la collaborazione con le aree limitrofe. De Castro chiedeva a Trieste di accantonare i vecchi rancori per cercare di ricostruire quei collegamenti che si erano sfilacciati al momento del crollo dell'Austria-Ungheria.

Solo così avrebbe potuto cogliere quelle opportunità fornite dall'integrazione nell'Unione europea dell'Austria e in prospettiva della Slovenia e dell'Ungheria. Senza la ricostituzione di quel retroterra che aveva reso grande la città al tempo dell'Impero, le possibilità di sviluppo parevano ben poche. Per impostare questo tipo di politica era necessario che scendesse in campo una grossa personalità in grado di trovare un ampio consenso. Il messaggio lanciato da de Castro non fu lasciato cadere nel vuoto. In origine probabilmente si pensava al professor Claudio Magris, ma la sfida venne raccolta da Riccardo Illy, uno degli esponenti di una delle famiglie più importanti dell'imprenditoria triestina. Illy aveva improntato la sua campagna elettorale proprio sulla collaborazione e sulla diminuzione delle tensioni. Che la sua politica volesse essere innovativa lo si poté capire sin da subito, infatti, dopo che vennero resi noti i risultati, non mancò di ringraziare i suoi elettori anche in sloveno, un gesto che sarebbe stato considerato inaudito sino a qualche settimana prima.

Diego de Castro non si limitò a guardare solo a Trieste, ma il suo approccio fu innovativo anche nei confronti degli italiani rimasti in Istria dopo l'"esodo". Non appena fu possibile impostò un dialogo con loro e soprattutto con la comunità di Pirano. Quando, agli inizi degli anni Novanta, venne intitolata la scuola elementare italiana della sua cittadina natale ad un suo zio, Vincenzo de Castro, cominciarono contatti sempre più intensi. Ancora una volta la posizione che de Castro elaborò fu innovativa e superava il luogo comune che semplicisticamente bollava gli italiani che non avevano abbandonato i territori passati alla Jugoslavia come dei collaborazionisti filotitini. In *Memorie di un novantenne* scrive: "Siamo sempre stati in pochi a ritenere che si trattasse di brava gente che non aveva avuto la forza di abbandonare le proprie case, i propri cimiteri, le proprie chiese, la loro bellissima terra. Oggi si comincia a capire anche questo e siamo oramai in molti a cercare, con i rimasti, i migliori rapporti possibili, perché sarà merito loro l'aver conservato e conservare la nostra lingua ivi plurisecolare. Tanto io quanto altre persone stiamo cercando di farlo ... Dati i miei 91 anni, non ho certamente molto tempo davanti a me e raccomando a coloro che ne avranno di continuare quanto noi abbiamo cominciato" (De Castro, 1999, p. 243).

De Castro aveva capito che sulla piccola comunità residente in Slovenia e Croazia grava un'eredità pesantissima: era quel che rimaneva della presenza veneta ed italiana. Lui considerava fondamentale preservare la lingua e la cultura, in ciò pareva riprendere un concetto che era stato lungamente elaborato in Slovenia, quello del considerare le minoranze slovene all'estero parte di uno "spazio culturale unitario". Capì che per conservare la comunità italiana era necessario dotarla di forti strumenti culturali. A tale proposito non si limitò a predicare, ma cercò anche di intervenire in maniera

concreta. I circa 10.000 volumi del suo fondo privato, lasciati in eredità alla biblioteca della comunità degli italiani di Pirano, andranno ad arricchire in maniera rilevante il patrimonio librario di Pirano e proprio a favore di quella biblioteca de Castro ha voluto fare in questi anni altre importanti donazioni. Con lo stesso spirito ha costituito la "Fondazione Franca e Diego de Castro" che lega i poli universitari di Torino e Trieste. Per sua volontà l'istituzione mette anche a disposizione di studenti istriani "di tutte le etnie", che abbiano frequentato le scuole italiane, delle borse di studio per la frequenza di università in Italia.

In questi ultimi anni i suoi ricordi, molto spesso, tornavano all'infanzia ed al periodo della fanciullezza passato tra Pirano e Salvo. Lui, che aveva vissuto gran parte della sua vita lontano dall'Istria, sentiva sempre più nostalgia della sua terra, così, molto spesso parlava del suo ritorno a casa, nella cappella di famiglia, che lui stesso aveva fatto costruire per sua madre nel cimitero di Pirano.

Stefano Lusa

DIEGO DE CASTRO - BIBLIOGRAFIA DELLE OPERE¹ (a cura di Stefano Lusa)

Monografie

- La statistica giudiziaria penale*, Istituto poligrafico dello stato, Roma, 1932.
- Alcune lezioni di statistica della criminalità*, Libreria Scientifica Giappichelli, Torino, 1934.
- La rilevazione e questioni connesse*, Libreria Scientifica Giappichelli, Torino, 1934.
- Metodi per calcolare gli indici della criminalità*, Istituto giuridico della Regia Università, Torino, 1934.
- Riassunto delle lezioni di statistica economica. Statistica commerciale e industriale – La rilevazione e questioni connesse*, Libreria Scientifica Giappichelli, Torino, 1934.
- Statistica economica. Lezioni*, Libreria Scientifica Giappichelli, Torino, 1934.
- Statistica del lavoro*, Confederazione Fascista Lavoratori dell'Industria, Roma, 1936.
- Lezioni su alcuni argomenti di statistica economica*, Libreria Scientifica Giappichelli, Torino, 1940.
- Demografia generale e demografia comparata delle razze*, Libreria Scientifica Giappichelli, Torino, 1940.
- Riassunti delle lezioni di demografia generale e demografia comparata delle razze*, Giappichelli Editore, Torino, 1941.

¹ Dati bibliografici tratti dai
www.diegodecastro.it, www.opac.sbn.it
e dal fondo privato del professor Diego de Castro.

Lezioni di statistica sindacale, Libreria Scientifica Giappichelli, Torino, 1942.

Sintesi della situazione nella Venezia Giulia, Fiume e Zara, Ministero della Marina, Roma, 1944.

Appunti sul problema della Dalmazia, Ministero della Marina, Roma, 1945.

Lezione di statistica economica, Giappichelli Editore, Torino, 1947.

Lezioni di demografia, Giappichelli Editore, Torino, 1947.

Lezioni su alcuni argomenti di statistica economica, Giappichelli Editore, Torino 1948.

Formazione scientifica di Dante nell'interpretazione di Rodolfo Benini, Laterza, Bari 195?

Il problema di Trieste. Genesi e sviluppi della questione giuliana in relazione agli avvenimenti internazionali (1943-1952), Cappelli, Bologna, 1953.

Trieste: cenni riassuntivi sul problema giuliano nell'ultimo decennio, Cappelli, Bologna, 1953.

La Regione Friuli-Venezia Giulia, Cappelli, Bologna, 1955.

Misure statistiche della criminalità e della criminalità, Giuffrè, Milano, 1955.

Genetica e statistica, Istituto di genetica, Università di Roma, Roma, 1961.

Appunti di Statistica per gli studenti, Istituto di Statistica, Università di Roma, 1977.

La questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954, Edizioni Lint, Trieste, 1981.

Memorie di un novantenne. Trieste e l'Istria, MGS Press, Trieste, 1999.

Saggi

L'attrazione matrimoniale tra individui di uguale religione a Trieste (1904-1925), "Bollettino dell'Istituto statistico-economico" della Regia Università di Trieste, 1927.

La composizione della popolazione giuliana per sesso e per età dal 1910 al 1921, "Bollettino dell'Istituto statistico-economico" della Regia Università di Trieste", Anno IV, n. 3-4, 1928, pp. 65-80.

Qualche considerazione sui concepimenti antenuziali, "Bollettino dell'Istituto statistico-economico" della Regia Università di Trieste", 1930.

La statistica giudiziaria penale, "Annali di Statistica", Istituto Centrale di Statistica del Regno d'Italia, Serie VI, Vol. XXIV, 1931, Libreria dell'Istituto Poligrafico dello Stato, Roma, 1932.

Sulla estinzione delle popolazioni indigene delle Isole Mariane, Caroline e Palaos, "Rivista di Antropologia", vol. XXX, 1932.

Il rapporto dei sessi nei nati da concepimento antenuziale, "Giornale degli Economisti", 1933.

Statistica giudiziaria generale e statistica giudiziaria penale, "Rivista penale", 1933.

Ancora sul rapporto dei sessi nei nati da concepimento antenuziale, "Giornale degli Economisti", 1934.

Diminuisce o aumenta la criminalità in Italia?, "Scuola positiva", Rivista di diritto e procedura penale, 1934.

La decrescente applicazione della condanna condizionale, "Scuola Positiva", Rivista di diritto e procedura penale, Anno XIV, fasc. 7-8, 1934.

La sistemazione teorica della statistica giudiziaria, "Scuola positiva", Rivista di diritto e procedura penale, 1934.

Proposta di uno schema per la raccolta di dati statistici sui contratti di matrimonio, "Annuario di diritto comparato e di studi legislativi", Roma, 1934.

Saggi di Statistica:

- 1) *Una differenza nel rapporto dei sessi come effetto di ritardate denunce di nascita;*
- 2) *Possibilità e inizio di una indagine sull'estensione dell'uso di mezzi contraccettivi;*
- 3) *La condanna condizionale: Studio Statistico;*
- 4) *Saggio preliminare sulla criminalità di guerra;*
- 5) *Cenno sulla criminalità in Piemonte nella prima metà del secolo scorso;*
- 6) *Osservazioni sull'uso dei rapporti di concentrazione come misura della concentrazione industriale estratto dal volume Studi del Laboratorio di finanza e altri saggi*, Regio Istituto Superiore di Scienze Economiche e commerciali di Torino, Tipogr. Schioppo, Torino, 1934.

Un nuovo metodo di rilevazione e di collocamento dei disoccupati, "Economia", 1935.

Il problema dei collocamento dei lavoratori intellettuali in Francia e in Italia, "Rivista di legislazione scolastica comparata", Anno XIV, n. I, 19, 1936.

L'andamento della criminalità negli ultimi tempi, "Scuola Positiva", Rivista di diritto e procedura penale, Nuova Serie, Anno XVI, 1936.

L'economia corporativa di S. E. Benini, "Rivista di Politica Economica", Anno XXVII, fasc. V, 1937.

I risultati della disciplina dei prezzi negli stati totalitari ed in Francia, "Autarchia", Rivista di studi economici, 1940.

Il commercio estero romeno e gli scambi con l'Italia, "Autarchia", Rivista di studi economici, 1940.

La disciplina dei prezzi, "Autarchia" Rivista di studi economici, 1940.

Prodotti tipici per l'abbigliamento, "Autarchia", Rivista di studi economici, 1940.

Situazione attuale dei blocco dei prezzi, "Autarchia", Rivista di studi economici, 1940.

Osservazioni sulla politica economica e sugli organi che la attuano, "Autarchia", Rivista di studi economici, 1941.

Politica Annonaria di Guerra, "Bollettino dell'osservatorio studi della Confederazione Lavoratori Industria", 1941.

Osservazioni sulla concentrazione industriale, "Rivista del lavoro", 1942.

Di un indice di criminalità e di un indice di criminosità, "Rivista Italiana di demografia e statistica", I, n. 2-3, Ottobre 1947.

Il diario di Pierfelice Gabrielli, Vienna 1848, "Pagine Istriane", 1947.

Economic conditions of Trieste, "The Statist", 1953.

Osservazioni alla relazione del Prof. Travaglini sulle modifiche di insegnamento nelle facoltà di economia, "Economia internazionale", Vol. VII, n. I, 1955.

Riunioni di statistica medica, "Minerva medica", 1, 1957.

Considerazioni sulle statistiche relative agli incidenti stradali, "La riforma medica", n. 4, 1959.

Il movimento naturale di alcuni nuclei demografici del Piemonte dalla fine del secolo XVI, "Rivista internazionale di scienze sociali", Anno LXX, Serie III, vol. XXXIII, fasc. III, 1962.

Attilio Garino Canina (1881-1964), "Annuario dell'Università degli Studi di Torino", a.a. 1963-64.

Recherches docimologiques sur quelques matières inscrites au programme d'examen universitaires, "Le travail humain", n. 3-4, 1965.

Fattori influenti sulla modificazione della probabilità di morte per cancro, "Il Cancro", periodico dell'Istituto di Oncologia di Torino, XIX, n. 3, 1966.

La statistica come metodologia della scienze sociali, Istituto di statistica e ricerca sociale "C. Gini", 1966.

L'opera dantesca di Rodolfo Benini, "Lettere italiane", XVII, fasc. I, 1966.

Intervento sui problemi dibattuti alla Conferenza mondiale della popolazione del 1974, "Quaderni del corso di demografia", n. 1, Università di Modena, 1976.

La revisione luogotenenziale dei censimenti austriaci del 1910 a Trieste, "Rivista italiana di economia, demografia e statistica", 1977.

Ricordo di Alessandro Costanzo, "Rivista Statistica", n. 4, 1989.

Ricordo di Pier Paolo Luzzatto Fegiz, "Rivista Statistica", n. 4, 1989.

Proposta per una commissione di indagine sulle foibe e sulle fosse comuni, "Quaderni del Centro studi economico-politici Ezio Vanoni", n. 20-21, 1990.

Jugoslavia una guerra alle porte di casa, "Quaderni dei Centro studi politico-economici Ezio Vanoni", n. 23-24, 1991.

Corrispondenza con Biagio Marin, "Studi Mariniani", 1992.

Ricordo di Basilio Giardina, "Rivista Statistica", Anno LIII, aprile-giugno, 1993.

Contributi e capitoli

Notizie sugli scambi internazionali dell'Europa orientale, Relazione presentata al Convegno di politica degli scambi internazionali, Roma, 3-7 Marzo 1928.

I concepimenti antenuziali, Atti del Congresso Internazionale per gli studi sulla popolazione, Roma Settembre 1931, Comitato Italiano per lo studio del problema della popolazione, Libreria Istituto Poligrafico dello Stato, Roma, 1932.

Alcuni concetti fondamentali di demografia e politica demografica, Torino, 1933.

Appunti di statistica demografica. Lezioni, Torino, 1935.

La determinazione del salario in base ai fattori biologici, Atti della XXVI Riunione della Società Italiana per il Progresso delle Scienze, Venezia 12-18 Settembre 1937.

Risultati di una indagine preliminare sull'estensione dell'uso dei mezzi contraccettivi, Relazione al II Convegno del Comitato di Consulenza per gli studi sulla popolazione, Roma, 1937.

Sulla estinzione di popolazioni indigene nell'Etiopia, Atti del Terzo Congresso di Studi Coloniali, Firenze, 12-17 Aprile 1937.

Chi paga senza rivalsa la rendita fondiaria?, Comunicazione alla riunione della S.I.P.S., Venezia. 1938.

Appunti di demografia generale e comparata delle razze, Torino, 1939.

Prezzi e politica dei prezzi in Italia, Germania e Francia nell'ultimo quadriennio, Roma, 1939.

Statistica dell'alimentazione. Lezioni, Torino, 1939.

Impostazione di due indagini sui bilanci familiari promossa dalla Confederazione fascista lavoratori industria, Atti della II Riunione scientifica della Società Italiana di Statistica, Roma, 26-28 Giugno, 1940.

Impostazione di due indagini sui bilanci familiari promosse dalla Confederazione fascista lavoratori industria, Atti della II Riunione Scientifica della Società Italiana di Statistica, Roma 26-28 Giugno 1940.

Le curve di distribuzione degli utili delle società anonime, Istituto di statistica, Università di Torino, 1940.

L'età media degli sposi al matrimonio nel corso di due secoli, Istituto di Statistica, Università di Torino, 1940.

Programma e risultati di una statistica sindacale, Atti della V Riunione di Napoli della Società Italiana di Demografia e Statistica, Città di Castello, 1940.

Qualche considerazione sull'evoluzione della criminalità, Istituto di Statistica, Università di Torino, 1940.

Un indice di efficienza organizzativa delle associazioni sindacali dei lavoratori, Atti della III Riunione della Società Italiana di Statistica, Roma Giugno-Luglio 1941, Ediz. Panetto-Petrelli, Spoleto, 1942.

Le variazioni della struttura demografica come causa prima dei sorgere delle economie controllate, Studi in memoria di Guglielmo Masci, Giuffrè, Milano, 1943.

- Movimento della criminalità*, Voce del "Dizionario di criminologia" di Florian, Niceforo, Pende, 1943.
- Statistica della criminalità*, Voce del "Dizionario di Criminologia" di Florian, Niceforo, Pende, 1943.
- Statistica giudiziaria penale*, Voce del "Dizionario di Criminologia" di Florian, Niceforo, Pende, 1943.
- Inflazione universitaria: il Mondo Europeo*, Studio Statistico, 1947.
- Missione giuliana negli Stati Uniti*, (di G. Dalma, D. de Castro, R. Luzzatto, A. Pecorari), a cura del Comitato Giuliano, Roma, 1947.
- Statistica dell'analfabetismo*, Voce della "Enciclopedia italiana".
- Notizie sugli scambi internazionali nei paesi dell'Europa orientale*, Relazione presentata al Convegno di politica degli scambi internazionali, Roma 3-7 Marzo 1948.
- Il commercio con l'Europa orientale e il Piano Marshall*, Atti ufficiali dei congresso internazionale dei parlamentari e degli esperti per lo sviluppo degli scambi commerciali, Genova, 1949.
- Statistica Medica (Relazione delle riunioni di)*, Riunioni Medico-Chirurgiche Internazionali, Torino 30 Maggio – 12 Giugno 1951, "Minerva Medica", Anno XLII, vol. II, n. 88, 1951.
- Aspetti politici ed etnici della questione triestina*, A cura del Comitato di Liberazione dell'Istria., 1953.
- La tutela della lingua e della cultura italiana nelle zone di confine*, Relazione al 50° Congresso della Società Nazionale "Dante Alighieri", Trieste 1955, "I quaderni della Dante", IX, Trieste, 1955.
- Il buon governo nelle zone di confine*, Discorso in occasione dell'inaugurazione dell'anno accademico 1955-56 nell'Università di Torino, 1955.
- Influenze dottrinali economiche statistiche e sociologiche nel pensiero di Antonio Genovesi* in *Studi in onore di Antonio Genovesi*, Napoli, 1956.
- La mortalità perinatale e materna*, in G. Dellepiane e D. de Castro, *Le basi clinico statistiche per un orientamento circa l'organizzazione dell'assistenza ostetrica*, Relazione al XLV Congresso della Società Italiana di Ostetricia e Ginecologia, Napoli, 1956.
- Il problema del collocamento dei lavoratori intellettuali in Francia ed in Italia*, Roma, 1956.
- Le basi clinico-statistiche per un orientamento circa l'organizzazione dell'assistenza ostetrica*, Fidenza, 1956.
- Il "buon governo" nelle zone di confine*, Discorso tenuto in occasione dell'inaugurazione a.a. 1955-56 dell'Accademia di studi economico e sociali del "Cenacolo Triestino", Trieste, Febbraio 1957.
- Indici di criminalità e di criminalità*, Roma, 1957.
- Statistica medica e statistica per medici*, Torino, 1957.
- Le strade dell'economia dentro e fuori l'azienda*, Saluzzo, 1959.
- Prefazione a Basilio Giardina, *Manuale di statistica aziendale*, F. Angeli, 1960.
- Smoking and Lung Cancer, Discussion*(dattiloscritto), 33rd Session International Statistical Institute, Paris, August 29 – September 8, 1961.
- Influenza e problemi della immigrazione in Piemonte* (dattiloscritto), Relazione statistica presentata alla "Giornata Rotariana 1962", Rotary Club di Torino, 5 Maggio 1962.
- Rappresentatività dell'indice dei costi della vita*, Torino, 1963.
- Relazioni tra il voto dato dal professore e quello dato dallo studente in alcune materie d'esame universitario*, Atti della XXIII Riunione Scientifica della Società Italiana di Statistica, Roma, 29-30 Ottobre 1963.
- Revisione dei censimenti austriaci del 1910 a Trieste*, 1964.
- Le variazioni nel tempo della mortalità per tumori secondo la loro localizzazione*, Atti del Secondo Simposio di Statistica Medica dell'Istituto Centrale di Statistica, 27-28 Ottobre 1963, Roma, "Annali di statistica", Anno 93, Serie VIII, vol.14, "Statistica medica", 1964.
- Attilio Garino Canina (1881-1964)*(Cenni biografici e opere), *Commemorazione di Arrigo Bordin e Attilio Garino Canina*, 27 Novembre 1964, Facoltà di Economia e Commercio dell'Università degli Studi di Torino, 1964.
- Come si devono interpretare in demografia i concetti connessi alla misura del tempo* (dattiloscritto), Dispensa del Corso di demografia, Facoltà di Economia e Commercio, Università di Torino, 1965.
- Docimological enquiries into examinations Concerning some university-teachings*, Riunione Istituto internazionale di statistica a Belgrado, 1965.
- Dante uomo di scienza nella interpretazione di Rodolfo Benini*, Comunicazione al Rotary Club di Torino Centro, 10 Marzo 1966.
- La formazione scientifica di Dante nella interpretazione di Rodolfo Benini*, testo della conferenza tenuta il 16.5.66 per l'Università di Bari e la Società "Dante Alighieri", Annali dell'Istituto di Statistica, Università degli Studi di Bari (estratto); a.a. 1966-67.
- La riforma delle statistiche giudiziarie*, Atti del Simposio internazionale sul tema "La statistica come metodologia delle scienze sociali", Roma 13-15 Marzo 1966, Istituto di Statistica e ricerca sociale "C.Gini", Facoltà di Scienze Statistiche Demografiche e Attuariali, Università di Roma, 1966.
- L'influenza delle diagnosi nella statistica delle malattie cardiovascolari*, Terzo Simposio di Statistica Medica – Istituto Centrale di Statistica – 29-30 Novembre 1964 Roma, "Annali di statistica", Serie VIII, vol.18, "Statistica Medica", 1966.

- L'interesse della massa per i vari problemi misurato attraverso gli argomenti trattati dai quotidiani nel 1868 e nel 1965*, In *Il giornalismo italiano dal 1861 al 1870*, Atti del 5° Congresso dell'Istituto Nazionale per la storia del giornalismo, Ed. 45 Parallelo, Torino, 1966.
- L'anziano e l'automobile*, Interventi alla Tavola rotonda del XV Congresso Nazionale della Società Italiana di Gerontologia e Geriatria, Torino, 16-18 Novembre 1967, "Giornale di gerontologia", XXXIX, supplemento, 1867.
- Risultati di alcune indagini docimologiche e relazioni tra tests ed esami*, Atti della XXV Riunione Scientifica della Società Italiana di Statistica, Vol. II, Bologna 29-30 Maggio 1967.
- Sociologia e statistica del suicidio*, Relazione al Convegno sul Suicidio, Torino, 3-4 Dicembre 1966, "Minerva Medica", vol. 59, n. 91, 14 Novembre 1968.
- Proposta di indagini su lingue e dialetti nel censimento del 1971*, Società Italiana di Statistica, XXVI Riunione Scientifica, Firenze, 6-8 Dicembre 1969.
- Italiani e slavi a Trieste: La natalità*, In *Scritti in onore di Guglielmo Tagliacarne*, 1974.
- L'età media degli sposi al matrimonio nel corso di due secoli*, In *Studi in onore di Paolo Fortunati*, 1976.
- Osservazioni sul Trattato di Osimo nell'equilibrio politico italo-jugoslavo ed europeo*, Prefazione a C. G. Strohman, *Senza Tito può la Jugoslavia sopravvivere?*, Lint, Trieste, 1977.
- Cenno storico sul rapporto etnico tra italiani e slavi in Dalmazia*, In *Studi in memoria di Paola Maria Arcari*, Edizioni Giuffrè, 1978.
- Geografia economica e statistica*, Atti del convegno sulla funzione della geografia economica nella formazione economica e professionale, 1979.
- Onorare tutti i morti*, Prefazione a *Il lapidario ai deportati nel maggio '45*, Comune di Gorizia, 1986.
- Minoranza, una presenza da salvare*, In *Istriani di qua e di là dal confine. Storia, problemi, testimonianze*, "Il territorio", n. 25, Ronchi dei Legionari, 1989.
- Oltre Osimo*, In *Etnicità e stato*, "La battana", n. 93-94, 1989.
- Prefazione a R. Pupo, Del Bianco, *Fra Italia e Jugoslavia, saggi sulla questione di Trieste 1945-1954*, 1989.
- Ricordi di quei giorni*, Prefazione a S. Sprigge, *Trieste Diary - maggio - giugno 1945*, Editrice Goriziana, Gorizia, 1989.
- Le relazioni tra Italia e Jugoslavia dal 1918 al 1948*, Volume dell'Associazione giovanile italiana, Gorizia, 1990.
- Postfazione a F. Anzellotti, *Zara Addio*, Editrice Goriziana, Gorizia, 1990.
- Prefazione a M. Cecovini, *Dare e avere per Trieste. Scritti e discorsi politici 1946-1979*, Del Bianco Editore, Udine, 1991.
- Trieste 1954: L'altra soluzione*, In *Diplomazia e Storia delle relazioni internazionali. Studi in onore di Enrico Serra*, Edizioni Giuffrè, Milano, 1991.
- Appunti sul problema della Dalmazia* "Rivista Dalmatica", Volume LXIII, n. 2, 1992.
- Le relazioni italo jugoslave*, In *Un impegno per la cultura del dialogo e del confronto*, "Serie Quaderni", VI, Circolo di cultura istro-veneta 'Istria', 1992.
- Prefazione a N. Luxardo De Franchi, *Dietro gli scogli di Zara*, 1992.
- Zara e Lagosta nel 1920-21*, "Rivista Dalmatica", Volume LXIII, n. 4, 1992.
- Appunti marginali al primo numero*, In "Trieste e oltre", anno I, 1993.
- Prefazione a M. Cecovini, *Dare e avere per Trieste. Scritti e discorsi politici 1980-1983*, Del Bianco Editore, Udine, 1993.
- Prefazione a M. Mengaziol, *Terra rossa. La grande epopea dell'Istria austriaca e italiana sino al dramma dell'esodo*, Italo Svevo, Trieste, 1993.
- Trieste 1953 ed il destino dell'Istria*, Prefazione a G. Chicco, *Trieste 1953 nei rapporti U.S.A.*, Edizioni Italo Svevo, Trieste, 1993.
- La città ha prospettive, però bisogna...*, "Lettere triestine", Anno I, 1994.
- L'italianità dell'internazionalista Vittorio Vidali*, In "Trieste e oltre", Anno I, 1994.
- Il Comitato giuliano di Roma*, In *L'altra Resistenza. La guerra di liberazione a Trieste e nella Venezia Giulia*, 1995.
- Prefazione a M. Cecovini, *Dare e avere per Trieste. Scritti e discorsi politici 1984-1994*, 1995.
- Prefazione a P. Kandier, *Pirano*, MGS Press, Trieste, 1995.
- Breve storia della mia famiglia*, In *Cognomi del Comune di Pirano*, "Lasa pur dir", Periodico della Comunità degli Italiani "Giuseppe Tartini" di Pirano, n. 11, Edizioni Il Trillo, Pirano, 1996.
- Considerazioni sul futuro di Trieste*, In *Il confine riscoperto. Beni degli esuli, minoranze e cooperazione economica nei rapporti dell'Italia con Slovenia e Croazia*, a cura di T. Favaretto e E. Greco, Edizioni Franco Angeli, Milano, 1997.
- Alla Comunità degli italiani di Pirano*, "Lasa pur dir", edizione speciale dedicata ai 20 anni del "Lasa pur dir" 1976-1997, Periodico della Comunità degli Italiani "Giuseppe Tartini" di Pirano, Edizioni Il Trillo, Pirano, 1997.
- Lettera al dott. Apollonio*, In "Lasa pur dir", edizione speciale Dedicato ai 20 anni del "Lasa pur dir" 1976-1997, Periodico della Comunità degli Italiani "Giuseppe Tartini" di Pirano, Edizioni Il Trillo, Pirano, 1997.
- Lettera di Giovanni Battista de Castro al Doge di Venezia e risposta di quest'ultimo* (presentazione della), "Lasa pur dir", Periodico della Comunità degli

Italiani "Giuseppe Tartini" di Pirano, Agosto, Edizioni Il Trillo, Pirano, 1997.
 Prefazione a S. Lusa, *Slovenia-Italia 1990-1994*, Pirano, Il Trillo, 2001.
 Capitolo V in M. Maranzana, *Trieste Emigra*, Firenze, Demetra, 2002.
 Prefazione a M. Maurel *Il paese del faro*, Trieste, 2002.

Contributi al quotidiano *la Stampa* (1948-1981)

Maniera forte (Tessili e Calzature), 11 aprile 1948.
Le relazioni dell'URSS con gli Stati Satelliti, 22 maggio 1948.
Il problema dell'emigrazione, 14 luglio 1948.
Gli scambi commerciali (cortina di ferro), 3 agosto 1948.
Prima proprietari dopo comunisti, 31 agosto 1948.
Difficoltà di una unione, 7 settembre 1948.
I triestini si lagnano per le razioni abbondanti, 9 settembre 1948.
Potrebbe la Russia fare la guerra, 14 settembre 1948.
Il commercio italo – russo, 2 ottobre 1948.
Nessuna svalutazione, 30 ottobre 1948.
L'emigrazione in Francia, 30 novembre 1948.
Il giuoco politico intorno a Trieste, 14 aprile 1950.
Una via d'incontro, 23 aprile 1950.
I limiti delle trattative, 18 maggio 1950.
Guerra di nervi, 31 maggio 1950.
Pericoli per Trieste, 4 luglio 1951.
La promessa (Trieste), 21 marzo 1952.
I responsabili, 23 marzo 1952.
Difficili negoziati, 2 aprile 1952.
La zona B, 17 aprile 1952.
Debolezza di Tito, 9 maggio 1952.
L'accordo per Trieste, 11 maggio 1952.
Le elezioni a Trieste, 21 maggio 1952.
Come viene giudicato un compito scolastico, 24 maggio 1952.
Elettori di Trieste, 10 giugno 1952.
Statistica e compiti scolastici, 13 giugno 1952.
L'Austria e Trieste, 24 giugno 1952.
Reazione sentimentale a un'indagine scientifica, 8 luglio 1952.
Matrimoni e demografia, 30 luglio 1952.
Lavoro e produzione, 24 settembre 1952.
I bambini allevati dagli animali feroci, 14 ottobre 1952.
La manovra della Jugoslavia, 22 aprile 1954.
Misure urgenti, 30 aprile 1954.
E' morto il prof Antonio Fossati, 1 maggio 1954.
Una strana forma d'amministrazione (Trieste), 6 maggio 1954.
Soffocare Trieste od attendere, 20 maggio 1954.
Prudenza, 26 maggio 1954.
Errori che si scontano, 28 maggio 1954.
Il dittatore jugoslavo non vuole una rapida soluzione per Trieste, 30 maggio 1954.

La statistica dei voti, 4 giugno 1954.
Durante il tempo d'esami, 5 giugno 1954.
Unica soluzione possibile è tornare ai voti multipli, 8 giugno 1954.
Il problema dell'"inflazione universitaria", 17 luglio 1954.
Troppi studenti non frequentano perché devono guadagnarsi il pane, 18 luglio 1954.
Italia, Trieste e Patto balcanico, 30 luglio 1954.
Il patto balcanico, 6 agosto 1954.
Il patto e l'Italia, 10 agosto 1954.
Studenti di Torino e studenti di Napoli, 12 agosto 1954.
Studi sulla situazione triestina, 22 agosto 1954.
Gli esami sono inutili ma non se ne può fare a meno, 27 agosto 1954.
La conferenza della popolazione, 1 settembre 1954.
Le trattative per Trieste, 8 settembre 1954.
Confinerà domani l'URSS con Trieste?, 25 settembre 1954.
Gli accordi per Trieste e il principio regionale, 16 ottobre 1954.
L'autonomia regionale prevista dalla Costituzione, 7 novembre 1954.
Dati e previsioni sulle elezioni valdostane, 13 novembre 1954.
Confronti statistici (Aosta), 17 novembre 1954.
L'inflazione universitaria e il "numerus clausus", 10 dicembre 1954.
Come costituire la Regione del Friuli – Venezia Giulia, 28 dicembre 1954.
Le relazioni economiche tra Italia e Jugoslavia, 8 gennaio 1955.
Quattro misure urgenti per l'economia di Trieste, 14 gennaio 1955.
I cinesi aumentano di 12 milioni all'anno, 2 febbraio 1955.
Tre problemi per Trieste, 5 febbraio 1955.
Quali sono i rischi del viaggiare in aereo, 26 febbraio 1955.
La Zona "B", 23 marzo 1955.
Gli studenti – lavoratori, 1 aprile 1955.
Un'inchiesta sulla vita triestina e i suoi problemi, 22 aprile 1955.
La crisi economica di Trieste, 28 aprile 1955.
Per salvare l'economia di Trieste, 3 maggio 1955.
Opportuna per Trieste l'autonomia regionale, 5 maggio 1955.
La critica situazione delle aziende cotoniere, 19 maggio 1955.
Un professore racconta le sue esperienze di esami, 22 maggio 1955.
Oggi alle urne 30 milioni di inglesi, 26 maggio 1955.
Il caso Vidali, 3 giugno 1955.
Il congresso del petrolio, 5 giugno 1955.
Il salario garantito, 16 giugno 1955.

- Il giorno della laurea comincia la disoccupazione*, 30 giugno 1955.
- Perché aumenta ogni anno il numero degli anziani*, 10 luglio 1955.
- E' conveniente prolungare l'età di andare in pensione*, 24 luglio 1955.
- Un professore di statistica osserva la mondanità balneare*, 2 agosto 1955.
- Pensioni e limiti d'età*, 10 agosto 1955.
- E' necessario salvare l'economia triestina*, 11 agosto 1955.
- Si vuol discutere seriamente l'atteggiamento dei giovani?*, 17 agosto 1955.
- Quanti sono i meridionali che emigrano nel Nord?*, 21 agosto 1955.
- Torino è diventata una metropoli*, 6 settembre 1955.
- La crisi di Trieste*, 8 settembre 1955.
- Non dissanguare Trieste*, 10 settembre 1955.
- Le 4 grandi cause degli incidenti sulle strade*, 25 settembre 1955.
- La lenta inflazione*, 28 settembre 1955.
- I 180000 tedeschi dell'Alto Adige*, 4 ottobre 1955.
- Un busto ad Achille Loria*, 20 ottobre 1955.
- Aiuto per Trieste*, 25 ottobre 1955.
- Le minoranze slovene che vivono in Italia*, 18 novembre 1955.
- Il porto di Trieste*, 23 novembre 1955.
- Un protagonista (Agnelli)*, 16 dicembre 1955.
- Studenti che lavorano*, 18 dicembre 1955.
- La necessità di lavoro ritarda e danneggia lo studio*, 22 dicembre 1955.
- Qual è l'origine sociale degli studenti universitari*, 4 gennaio 1956.
- Troppi studenti nelle università*, 11 gennaio 1956.
- I problemi di Trieste*, 15 febbraio 1956.
- L'obbligo di rispettare il diritto di asilo politico*, 7 marzo 1956.
- L'umanità aumenta di 34 milioni l'anno*, 14 aprile 1956.
- Formazione educativa di "Lascia o raddoppia"*, 28 aprile 1956.
- Le crisi dell'Università in un discorso del prof. Allara*, 29 aprile 1956.
- Elezioni a Trieste*, 22 maggio 1956.
- Vite da salvare*, 27 maggio 1956.
- Soltanto a Trieste aumento delle estreme*, 2 giugno 1956.
- Il limite della Regione*, 29 giugno 1956.
- Il corso medio della vita umana*, 13 luglio 1956.
- Il magnetismo della materia*, 25 luglio 1956.
- Io, automobilista veloce mi difendo dalle accuse*, 26 agosto 1956.
- Il prof de Castro si difende*, 2 settembre 1956.
- Statistiche e opinioni sulla velocità*, 9 settembre 1956.
- Trieste chiede un aiuto deciso*, 27 novembre 1956.
- L'economia di Trieste è sana ma i triestini scoraggiati*, 19 dicembre 1956.
- Inchiesta sugli italiani in Istria*, 22 dicembre 1956.
- Un'inchiesta alla Facoltà di Economia e Commercio*, 9 marzo 1957.
- La popolazione dell'URSS ha superato i 200 milioni*, 19 aprile 1957.
- L'Europa occidentale a 255 milioni di abitanti*, 20 aprile 1957.
- Gli abitanti della Cina valutati in 650 milioni*, 23 aprile 1957.
- Come siamo*, 24 maggio 1957.
- L'aumento della popolazione e il controllo delle nascite*, 5 giugno 1957.
- Il bravo medico dovrebbe conoscere anche la statistica*, 23 giugno 1957.
- L'Italia nell'ultima guerra ha perso 444523 persone*, 26 giugno 1957.
- Un più alto livello di ricchezza e di civiltà*, 18 luglio 1957.
- La statistica non sbaglia se i dati sono raccolti bene*, 2 agosto 1957.
- Più difficile per le donne terminare i corsi d'Università*, 7 agosto 1957.
- I limiti estremi dell'età dell'uomo*, 13 agosto 1957.
- La crisi industriale e turistica impoverisce le Valli del Pellice*, 17 agosto 1957.
- 100000 persone nel mondo colpite dalla polio nel '56*, 18 agosto 1957.
- Più forte la mortalità per il sesso maschile (polio)*, 23 agosto 1957.
- Un avamposto dell'Occidente (Trieste)*, 4 ottobre 1957.
- Le promesse non mantenute e il malcontento di Trieste*, 9 ottobre 1957.
- Le difficoltà di Trieste*, 17 gennaio 1958.
- Crisi nell'Università*, 26 gennaio 1958.
- Le ricerche sul cancro al controllo della statistica*, 8 febbraio 1958.
- Si chiude a Trieste il Consolato francese*, 13 febbraio 1958.
- Vanno crescendo le probabilità di sopravvivenza dei cancerosi*, 20 febbraio 1958.
- Il rapporto fumo - cancro non è ancora dimostrato*, 8 marzo 1958.
- "Il dottor Zivago" dimostra che il comunismo è un errore*, 21 Marzo 1958.
- I raggi X più dannosi delle radiazioni nucleari?*, 27 aprile 1958.
- I "raggi X" problema medico e sociale*, 3 maggio 1958.
- La mortalità infantile ancora molto alta nel Sud*, 6 giugno 1958.
- Si svolgono gli esami in equilibrata serenità*, 8 giugno 1958.
- La percentuale dei matrimoni rimane costante nei secoli*, 14 giugno 1958.
- Moncalieri prima tappa degli immigrati dal Sud*, 25 giugno 1958.

- Il controllo delle nascite e la posizione della Chiesa*, 26 giugno 1958.
- 50 milioni di italiani*, 28 giugno 1958.
- Quando tutta una classe sconta il cattivo insegnamento avuto*, 1 luglio 1958.
- La statistica dà ragione al metodo di Ogino Knaus*, 9 luglio 1958.
- La sigaretta non è la causa del sorgere del cancro al polmone*, 20 luglio 1958.
- Non è vero che Trieste viva a spese dello Stato italiano*, 26 luglio 1958.
- I problemi degli impiegati triestini già al servizio del governo militare*, 29 luglio 1958.
- Utili compiti politici e culturali della Regione Friuli – Venezia Giulia*, 17 settembre 1958.
- Gli elettori slavi di Trieste vanno verso i partiti italiani*, 17 ottobre 1958.
- I suicidi in Italia*, 23 novembre 1958.
- Calda era la terra*, 21 febbraio 1959.
- Tra laurea e primo impiego tredici mesi*, 8 maggio 1959.
- Il pericolo che si nasconde nel progresso atomico*, 12 maggio 1959.
- La grande ombra*, 14 maggio 1959.
- Sono attendibili le statistiche sovietiche*, 27 maggio 1959.
- I delitti più gravi sono in costante diminuzione*, 16 giugno 1959.
- I "sondaggi" sono popolari ma spesso non servono a nulla*, 30 luglio 1959.
- La tragedia dei moderni profughi*, 6 agosto 1959.
- Non è provato che il fumo provochi il cancro al polmone*, 8 agosto 1959.
- La difficile tecnica dei sondaggi statistici*, 20 agosto 1959.
- Non si sa quanti uomini siano vissuti fino ad ora*, 12 settembre 1959.
- Trieste attende che le promesse diventino realtà*, 26 settembre 1959.
- L'ascesa del Sud*, 14 novembre 1959.
- Perché crescono di numero meno ossequiati i vecchi*, 21 novembre 1959.
- E' in aumento in Italia l'occupazione industriale*, 26 novembre 1959.
- Solo una parte delle "matricole" prosegue gli studi fino alla laurea*, 12 dicembre 1959.
- Troppi pregiudizi nel Nord sulla miseria meridionale*, 25 dicembre 1959.
- Curiose statistiche sul progresso umano*, 31 dicembre 1959.
- Gli errori dell'emigrazione*, 2 gennaio 1960.
- La speranza oltre il fiume*, 12 gennaio 1960.
- La statistica è una scienza che va studiata*, 14 gennaio 1960.
- La percentuale dei morti ridotta a un quarto in 100 anni*, 7 febbraio 1960.
- Inquietudine a Trieste fra delusioni e speranze*, 10 febbraio 1960.
- La civiltà umanistica europea cede il posto a quella americana*, 14 febbraio 1960.
- Il costo della vita in Italia nei dati statistici e nella realtà*, 25 febbraio 1960.
- Statistiche del passato e previsione del futuro*, 2 marzo 1960.
- Quanti sono in Italia i senza lavoro?*, 11 marzo 1960.
- Nessuno sa quanti sono i disoccupati in Italia*, 31 marzo 1960.
- L'avvenire è dei matematici*, 2 aprile 1960.
- Messo in dubbio il rapporto tra uso del tabacco e cancro*, 8 aprile 1960.
- La Regione Friuli – Venezia Giulia*, 13 aprile 1960.
- Gli indici sul costo della vita ci danno la situazione reale?*, 16 aprile 1960.
- La montagna si spopola*, 8 maggio 1960.
- Una necessità economica e morale*, 15 maggio 1960.
- 73000 italiani sono morti l'anno scorso di cancro*, 26 maggio 1960.
- Le industrie in montagna*, 31 maggio 1960.
- Università e industria*, 29 giugno 1960.
- All'industria conviene aiutare gli studenti poveri e meritevoli*, 5 luglio 1960.
- Forse il cancro aumenta meno di quanto le cifre facciano credere*, 17 luglio 1960.
- I meticci di guerra*, 20 luglio 1960.
- Le statistiche non hanno provato che il fumo provochi il cancro*, 6 agosto 1960.
- Gli studi universitari e la carriera nella vita*, 18 agosto 1960.
- Come dare al Sud industrie e manodopera qualificativa*, 28 agosto 1960.
- Le statistiche*, 2 settembre 1960.
- L'Italia non ha chiesto Trieste perché ci morisse tra le braccia*, 8 settembre 1960.
- Trieste non vive a spese dello Stato*, 9 settembre 1960.
- Medioevo in Calabria*, 14 settembre 1960.
- La "doppia statistica" disorienta il pubblico*, 16 settembre 1960.
- L'indagine sui disoccupati col metodo del "campione"*, 18 ottobre 1960.
- Liste slave e indipendistiche complicano le prospettive a Trieste*, 1 novembre 1960.
- L'Italia "adriatica" ha problemi economico – sociali di area depressa*, 26 novembre 1960.
- L'economia dell'Italia tirrenica è più forte, prospera e moderna*, 2 dicembre 1960.
- E' vero che oggi si campa molto di più ieri*, 15 dicembre 1960.
- Le donne hanno più dei maschi speranze di diventare molto vecchie*, 23 dicembre 1960.
- La laurea "intermedia"*, 7 gennaio 1961.
- Come l'Austria tratta la minoranza slovena*, 9 febbraio 1961.

- Aprite l'Università ai diplomati tecnici*, 24 febbraio 1961.
- L'Università*, 4 marzo 1961.
- Il mondo del futuro*, 19 marzo 1961.
- Il Piemonte dopo l'unità*, 30 marzo 1961.
- Zone depresse*, 2 aprile 1961.
- Aziende più grandi e razionali per la rinascita dell'agricoltura*, 9 aprile 1961.
- Sono due milioni i dipendenti delle piccole industrie in Italia*, 22 aprile 1961.
- Realtà e prospettive dell'agricoltura italiana*, 8 giugno 1961.
- Pensare a Trieste*, 22 giugno 1961.
- Il fumo è certo nocivo ma non è detto che causi il cancro*, 3 settembre 1961.
- Perché nel censimento si deve dire la verità*, 12 ottobre 1961.
- Un'industria che impiega 1700000 italiani*, 22 ottobre 1961.
- Gli stipendi degli statali in un secolo d'unità italiana*, 25 ottobre 1961.
- In Italia il più forte sviluppo dell'industria automobilistica*, 2 novembre 1961.
- E' interesse di tutta l'Italia "fermare" la decadenza di Trieste*, 18 novembre 1961.
- Le sorprese del censimento*, 3 dicembre 1961.
- I torinesi negli ultimi due secoli da 72 mila sono saliti a un milione*, 24 gennaio 1962.
- Come vivono in Jugoslavia i 57 mila italiani rimasti*, 14 febbraio 1962.
- Per la Regione Friuli – Venezia Giulia sono necessarie idee chiare e coraggio*, 20 febbraio 1962.
- Più frugali (e più sani) i pasti dei nostri nonni*, 25 febbraio 1962.
- Perché ad ogni grido di allarme aumenta il consumo di sigarette*, 13 marzo 1962.
- Il costo della vita in un secolo è cresciuto da 200 a 1000 volte*, 17 marzo 1962.
- Perché aumentano solo le pensioni della Previdenza*, 25 marzo 1962.
- La maggioranza degli italiani non si interessa di politica*, 1 aprile 1962.
- Per la Regione Friuli – Venezia Giulia non basta unire insieme tre province*, 27 aprile 1962.
- L'immigrazione dei meridionali a Torino e nel resto del Piemonte*, 5 maggio 1962.
- Quasi scomparsa la "polio" negli Stati Uniti*, 8 giugno 1962.
- Occorre prendere iniziative che diano impulso a Trieste*, 10 luglio 1962.
- Lo sviluppo della popolazione italiana sulla linea dei grandi paesi industriali*, 15 settembre 1962.
- Perché il progresso nel Meridione è più lento che nel resto d'Italia*, 19 settembre 1962.
- Tutta l'Italia adriatica può dirsi "zona depressa"*, 22 gennaio 1963.
- Senza l'aiuto della statistica non si produce, né si governa*, 29 gennaio 1963.
- Occorre che Trieste e il Friuli abbiano spirito di collaborazione*, 3 febbraio 1963.
- Fantasia e verità*, 15 febbraio 1963.
- Responsabilità e rimedi*, 7 marzo 1963.
- Baroni e servi della gleba nel mondo dell'Università*, 7 aprile 1963.
- Intellettuali in Jugoslavia*, 19 aprile 1963.
- Previsioni elettorali*, 20 aprile 1963.
- Solo il numero è a favore della Cina*, 16 luglio 1963.
- Se l'esame è condotto con buon metodo professore e studente concordano nel voto*, 18 luglio 1963.
- Contadini piemontesi*, 25 luglio 1963.
- Italiani in Canada*, 11 settembre 1963.
- Come si vive in Canada*, 13 settembre 1963.
- Gli eschimesi del Canada vivono oggi come gli europei di 10000 anni fa*, 15 settembre 1963.
- La ripresa dei redditi agricoli*, 19 settembre 1963.
- I calcolatori elettronici nelle diagnosi del medico*, 29 settembre 1963.
- Il cancro non è più diffuso che nel passato*, 27 ottobre 1963.
- Ancora non sappiamo in Italia quanti siano i malati di cancro*, 29 ottobre 1963.
- Gli esami*, 7 novembre 1963.
- Perché le statistiche non soddisfano nessuno*, 27 dicembre 1963.
- I neonati in Italia*, 28 dicembre 1963.
- La necessità di un titolo intermedio tra diploma delle medie e laurea*, 11 gennaio 1964.
- Quanto spendiamo in spettacoli e svaghi*, 12 gennaio 1964.
- Spetta agli Stati Uniti il primato dei divorzi*, 25 gennaio 1964.
- "E' morto di vecchiaia" si diceva, ed era cancro*, 29 Gennaio 1964.
- Cancro e fumo*, 25 marzo 1964.
- La triste statistica dei bambini che nascono con malformazioni*, 3 aprile 1964.
- Poligamia e poliandria*, 4 aprile 1964.
- Quanto spende un turista viaggiando nei diversi Paesi?*, 12 aprile 1964.
- Le statistiche non sono mai perfette*, 16 aprile 1964.
- Il Friuli – Venezia Giulia alle urne il dieci maggio*, 25 aprile 1964.
- Le statistiche sconsigliano i matrimoni fra consanguinei*, 20 maggio 1964.
- Il voto "giusto" negli esami di scuola*, 5 giugno 1964.
- Chi insegna ai professori come si interroga un alunno*, 26 settembre 1964.
- Pauroso l'aumento dei casi di sifilide*, 9 ottobre 1964.
- Il "logorio della vita moderna" non abbrevia la nostra esistenza*, 11 ottobre 1964.
- L'esperto di statistica: una carriera trascurata*, 20 ottobre 1964.

La Svizzera "minore", 3 novembre 1964.

106 maschi ogni cento femmine è la proporzione fissa delle nascite, 8 novembre 1964.

Si spendono sei miliardi all'anno per regalare libri pieni di errori, 15 novembre 1964.

La delinquenza minorile non è affatto in aumento, 27 novembre 1964.

Perché è difficile una statistica dei malati di cuore in Italia, 1 dicembre 1964.

I libri di testo delle elementari, 6 dicembre 1964.

Perché la Cina preme alla frontiera con l'URSS, 2 gennaio 1965.

La pressione dei cinesi sull'URSS crescerà ancora nei prossimi anni, 3 gennaio 1965.

Le spese per i brevetti stranieri e la ricerca scientifica in patria, 6 gennaio 1965.

In Italia 40 bambini su 1000 muoiono entro il primo anno di vita, 8 gennaio 1965.

"Quiz" oscuri e inutili agli esami per la patente, 24 Febbraio 1965.

Come scrivere, scegliere e pagare i libri di testo per le elementari, 28 febbraio 1965.

L'uomo potrebbe vivere 120 anni, 21 marzo 1965.

I turisti in Italia, 28 marzo 1965.

Matrimoni in primavera, 3 aprile 1965.

Perché la mortalità infantile è ancora troppo alta in Italia?, 25 aprile 1965.

L'etnologo meglio del giurista capisce la delinquenza sarda, 15 maggio 1965.

L'alta natalità della Cina preoccupa più dell'atomica, 16 maggio 1965.

L'agricoltura attende dallo Stato aiuti, non una politica dirigistica, 22 maggio 1965.

La delinquenza sarda potrà essere vinta, 2 giugno 1965.

Di morire per cancro corriamo lo stesso rischio dei nostri nonni, 8 giugno 1965.

Qualche consiglio agli studenti per avere successo negli esami, 17 giugno 1965.

Le raccomandazioni servono per il successo negli esami?, 18 giugno 1965.

L'Albania, il vicino di casa che gli italiani non conoscono, 4 agosto 1965.

Come rendere più giusti i risultati degli esami, 14 agosto 1965.

La popolazione attiva aumenta meno del numero degli abitanti, 19 agosto 1965.

Deve continuare la scuola il figlio bocciato agli esami?, 22 agosto 1965.

Turismo in Jugoslavia, 15 ottobre 1965.

L'economia jugoslava: difficoltà e prospettive, 6 novembre 1965.

Anche la statistica conferma: difficile lavorare e studiare, 21 novembre 1965.

Meno bambini in ogni famiglia, 28 novembre 1965.

L'indice della mortalità infantile è strettamente legato alla miseria, 29 dicembre 1965.

Il pre – salario per gli universitari, 4 gennaio 1966.

Come si deve assegnare il pre – salario agli studenti, 11 gennaio 1966.

Potere d'acquisto dei salari dal 1900, 23 gennaio 1966.

Un popolo che aumenta molto rapidamente (India), 27 febbraio 1966.

Un esperimento tentato a Torino: esami all'Università ogni mese, 14 maggio 1966.

Opportune all'Università le sessioni mensili d'esame, 6 luglio 1966.

"L'erba crescerà sui moli" (Trieste), 4 Agosto 1966.

I grandi sacrifici e la riuscita degli studenti che lavorano, 11 agosto 1966.

Cresce o diminuisce la criminalità?, 23 agosto 1966.

Come si forma il giudizio del professore negli esami, 31 agosto 1966.

Torino ieri e oggi, 7 settembre 1966.

La statistica è una scienza seria, 9 settembre 1966.

Nemmeno i Rettori Magnifici possono imporre le proprie leggi all'Università, 6 ottobre 1966.

La storia del giornalismo ci rivela l'Italia dell'Ottocento, 22 ottobre 1966.

Occorre molta cautela con i raggi X, 26 ottobre 1966.

Metodo rapido e comodo ma non privo di rischi, 30 ottobre 1966.

Un esempio: la Scuola torinese di Amministrazione Industriale, 15 novembre 1966.

Libretto sanitario personale ai torinesi che lo desiderano, 20 novembre 1966.

Concedere sessioni mensili d'esame anche agli studenti non "fuori corso", 25 novembre 1966.

La popolazione della Cina ha superato i 650 milioni, 31 gennaio 1967.

I suicidi diminuiscono in ogni paese del mondo, 2 febbraio 1967.

Una più chiara coscienza sui pericoli dei raggi X, 5 febbraio 1967.

La proporzione dei suicidi è minima tra gli sposati, 12 febbraio 1967.

Sei miliardi di uomini alla fine del secolo?, 16 aprile 1967.

E' ragionevole che l'alunno discuta il voto agli esami, 28 aprile 1967.

L'andamento della vita economica italiana, 17 maggio 1967.

La delinquenza è diminuita in Italia nell'ultimo decennio, 21 maggio 1967.

A Torino sono in proprietà demaniale oltre 1,5 milioni di metri quadrati, 3 giugno 1967.

Gli esami non dimostrano le capacità dello studente, 15 giugno 1967.

Professori e studenti tutti hanno qualche colpa, 9 luglio 1967.

Il controllo delle nascite è in Italia già una realtà, 23 luglio 1967.

- Problemi della famiglia in Francia ed in Italia*, 4 agosto 1967.
- Trieste e la politica internazionale del dopoguerra*, 8 agosto 1967.
- Perché in tutto il mondo si cammina verso la "parità"*, 13 agosto 1967.
- L'industria italiana ha bisogno di laureati più che di manovali*, 19 agosto 1967.
- Italiani rimasti in Jugoslavia*, 22 agosto 1967.
- Meridionali al Nord*, 29 agosto 1967.
- I problemi che assillano la rivoluzione cubana*, 1 settembre 1967.
- Le italiane non vogliono interessarsi di politica*, 1 ottobre 1967.
- Qual è per gli italiani il numero ideale di figli?*, 15 ottobre 1967.
- Abolire gli esami*, 18 ottobre 1967.
- Aumenta il traffico d'auto ma gli incidenti diminuiscono*, 19 novembre 1967.
- Scienza e istruzione eviteranno la fame nel mondo*, 26 novembre 1967.
- Trieste ha davanti a sé un avvenire ...*, 8 dicembre 1967.
- Un suggerimento pratico per la crisi dell'Università*, 10 dicembre 1967.
- Il divorzio in tutti i paesi è un fenomeno assai limitato*, 29 febbraio 1968.
- Declina il mito dell'oro*, 20 marzo 1968.
- Il consumo di vino e liquori è in Italia in continuo aumento*, 11 aprile 1968.
- I "tests" per scegliere chi ha diritto allo studio*, 9 maggio 1968.
- Le conseguenze del talidomide sulle nascite deformi in Italia*, 1 giugno 1968.
- I vantaggi per gli studenti di poter dare esami ogni mese*, 11 giugno 1968.
- Alcuni consigli agli studenti per superare bene gli esami*, 18 giugno 1968.
- Non illudersi che nuove leggi ridiano la pace all'Università*, 20 novembre 1968.
- Il veto papale alla pillola e l'incremento delle nascite*, 4 dicembre 1968.
- Conoscere per decidere*, 19 dicembre 1968.
- La Facoltà di Economia attende una riforma da più di 30 anni*, 8 gennaio 1969.
- Si è atteso molto ma almeno adesso sia riforma completa*, 24 gennaio 1969.
- Aumenta la delinquenza in tutte le regioni italiane*, 29 gennaio 1969.
- Trieste ignorata dalla Stato?*, 27 febbraio 1969.
- Forse presto sapremo quanti sono gli italiani*, 6 marzo 1969.
- Il mito di Trieste*, 12 marzo 1969.
- Attendibili gli indici del costo della vita?*, 13 marzo 1969.
- Le forze di lavoro*, 19 marzo 1969.
- Le ragioni della protesta (Trieste)*, 26 marzo 1969.
- La spesa delle famiglie*, 26 aprile 1969.
- Trieste: il porto dimenticato (tavola rotonda)*, 26 settembre 1969.
- Se Trieste e la Slovenia collaborassero*, 1 ottobre 1969.
- Un anno cattivo (criminalità)*, 13 novembre 1969.
- I dialetti rischiano di scomparire*, 17 dicembre 1969.
- Piccoli Atenei o Facoltà staccate in provincia*, 19 dicembre 1969.
- Universitari e politica*, 28 gennaio 1970.
- Dite che cosa potremmo insegnare per essere utili al mondo del lavoro*, 7 febbraio 1970.
- Quanti sono oggi i cinesi*, 19 febbraio 1970.
- Quanti saremo nel 2000?*, 6 marzo 1970.
- Quali notizie danno i giornali?*, 13 marzo 1970.
- Le Regioni e i dialetti*, 22 aprile 1970.
- Di cancro si muore meno*, 9 maggio 1970.
- Noi giovani e la Regione (tavola rotonda)*, 26 maggio 1970.
- Questi giovani di famiglia*, 4 giugno 1970.
- Ritratto vero dell'Europa*, 5 dicembre 1970.
- I tre segni della prosperità*, 30 dicembre 1970.
- La lunga notte per il censimento*, 24 ottobre 1971.
- Dodici giornali nel mondo*, 17 novembre 1971.
- Allegrì, i troppi criminali sono il segno di ricchezza*, 24 novembre 1971.
- Gli idiomi locali possono essere salvati*, 24 dicembre 1971.
- Statistiche (latine) del Vaticano (un singolare annuario rompe un silenzio di secoli)*, 19 aprile 1972.
- I moltissimi cinesi*, 30 giugno 1972.
- Pene dure per la pistola in tasca – Dati allarmanti sullo sviluppo della criminalità più aggressiva*, 19 gennaio 1973.
- L'Italia è sommersa da un mare di armi*, 6 febbraio 1973.
- Aumentano i grossi crimini; troppe armi in circolazione – La mappa del delitto –*, 12 aprile 1973.
- Ministero degli Affari Esteri: "I documenti diplomatici italiani" – Terza serie: 1896-1907*, 6 luglio 1973.
- Crimini vecchi e nuovi in Italia: aumentano*, 30 dicembre 1973.
- I De Feo: "Diario politico 1943-1948"*, 1 febbraio 1974.
- Una piccola nube passeggera. La controversia italo-jugoslava sulla Zona B*, 22 marzo 1974.
- L'accordo necessario – La ventennale disputa sulla Zona B*, 28 maggio 1974.
- Delinquenza: le cause e i rimedi – L'ascesa del crimine*, 17 luglio 1974.
- Maturità: uno stesso scritto può riportare "due" o "dieci"*, 8 agosto 1974.
- Criminalità: rapide misure per stroncarla*, 8 dicembre 1974.
- Università – Bufera per i 2500 concorsi a cattedra*, 2 gennaio 1975.
- "Debiti d'amore" di Chino Alessi (Recensione)*, 4 luglio 1975.

Aborto – Centomila all'anno? – Fantasiose per l'Italia le cifre di milioni, 28 settembre 1977.

Elezioni – I pericolosi entusiasmi della "lista" per Trieste, 6 giugno 1978.

Parapsicologia – Vorrei saperne di più, 20 agosto 1978.

Caro vita – Perché le statistiche in Italia sono piene di equivoci, 30 agosto 1978.

Pena di morte – Polemiche sul caso Anderson in USA: efficacia smentita dalle statistiche, 10 settembre 1978.

Parapsicologia – Se si provasse l'esistenza di una forza paranormale, 3 novembre 1978.

Immigrazione – Perché non siamo più un serbatoio di ...(?), 16 novembre 1978.

Popolazione – Statistiche: Molti popoli più pacifici degli italiani, 22 novembre 1978.

Famiglia – Statistiche – Italia: pochi divorzi, pochi matrimoni, 20 gennaio 1979.

Popolazione – Diminuiscono le nascite in Italia e in Europa, 31 marzo 1979.

Cina – Un miliardo di cinesi davanti alla politica delle nascite, 22 aprile 1979.

Elezioni – Politiche: perché le "proiezioni" a volte s'inceppano, 5 giugno 1979.

Trieste – Perché ritornano di attualità i vecchi nodi, 3 luglio 1979.

Trieste – Capire i triestini dalle molte vite, 4 ottobre 1979.

"Il complesso dell'imperatore" di L. Carolus (Recensione), 4 ottobre 1979.

Statistica demografica – Più numerosi alle età estreme, 18 dicembre 1979.

Popolazione italiana – Superati i 57 milioni. Natalità in calo, intanto si importano braccia, 12 marzo 1980.

Italia – Jugoslavia – Ricordi: Dialogo fra Tito e De Gasperi (Rievocazione), 11 maggio 1980.

Seconda Guerra Mondiale – "Chi chiamò i neozelandesi a Trieste", 4 giugno 1980.

Popolazione – Italia: Gennaio – Febbraio. Più morti che nati, 22 luglio 1980.

Diventiamo un paese di anziani, 17 marzo 1981.

Contributi al quotidiano *Il Piccolo* (1952-2002)

Idee chiare e coraggio necessari alla regione. Siamo sulla più delicata frontiera. Essa deve unire zone diverse per storia, realtà economica e demografica, 21 febbraio 1952.

Il problema dell'autonomia regionale e gli interessi di Trieste e del Friuli, 15 gennaio 1955.

Regione, Zona franca, porto. Problemi della Trieste d'oggi. I vari provvedimenti che andrebbero adottati per una pronta ripresa. Nell'assetto regionale favorevoli prospettive per il futuro della città, 19 aprile 1955.

Pensare a Trieste, 23 giugno 1961.

Trieste al bivio. Non è una qualsiasi città da ridimensionare. Bisogna decidere se debba soltanto "normalizzarsi" diventando un modesto capoluogo di provincia, oppure ereditare la funzione che già ebbe Venezia di diffondere verso Oriente la nostra civiltà, 21 novembre 1961.

La Regione è inevitabile ma va fatta senza fretta. Esposti i pericoli e i vantaggi derivanti dalla sua istituzione, 21 marzo 1962.

L'autogoverno accresce, non distrugge i vincoli con il centro della Nazione. Questa formule solidifica moralmente e decentra amministrativamente. Non è uno Stato nello Stato, ma un organo con competenze solo locali, 4 aprile 1962.

Nell'istituire la Regione è necessario guardare lontano. Le disparità demografiche e sociali esistenti fra Trieste e il Friuli vanno riequilibrate in un'ampia prospettiva di tempo e situazioni, 29 aprile 1962.

De Castro: nessun pericolo per l'unità e lo spirito nazionale, 3 maggio 1964.

Discorso agli "altri" italiani Diego de Castro sulla riproposta del libro di Cecovini, 26 febbraio 1978.

Storia dell'esodo dei trecentomila, 20 maggio 1980.

1940-1980: la verità su Trieste pedina sulla scacchiera d'Europa. I retroscena noti ed ignoti del lungo confronto fra i grandi. Perché non fu mai nominato il Governatore del Territorio Libero La dichiarazione tripartita, 8 maggio 1980.

Trieste. I suoi anni più caldi. Una lacerante "questione" internazionale rievocata in 2100 pagine da Diego de Castro, 10 ottobre 1981.

"La questione giuliana fu pilotata sotto il peso dei grandi equilibri". L'ultima opera di de Castro ieri sera all'Auditorium, 26 gennaio 1982.

Costruiamo gli orrori che noi abbiamo visto. Trieste e "I tempi duri della speranza", 14 aprile 1983.

Pacate questioni di lingua. Politica e cultura: Trieste e alcuni suoi scottanti problemi. Troppo pessimismo o troppo sentimentalismo (seppure storicamente giustificati) possono un po' falsare quel civile dibattito sulle "questioni nazionali" da sempre in corso: ecco invece di cosa tener conto, 26 marzo 1985.

Parlare per non morire. Problemi di convivenza (e di sopravvivenza) nazionale. Affinché l'etnia italiana in Jugoslavia non si estingua occorre un dialogo, anzi ne occorrono parecchi. Resta da vedere a quali livelli e in quali modi, 29 marzo 1985.

Una voce dall'aldilà. Proposte di "salvataggio" dell'etnia italiana in Istria. Chi se n'è andato può aiutare chi è rimasto: con contatti diretti, col semplice fatto di chiacchierare insieme. Ma un ruolo preciso spetta alle diplomazie dei due paesi, 2 aprile 1985.

Trieste, pedina inutile. Nuova luce sulle tormentate vicende del dopoguerra, 1 giugno 1985.

Voi che scrivete da quel prisma. Ara, Magris e la Madieri interpreti di Trieste, 27 giugno 1987.

- Esuli a Trieste, nostalgia senza speranza. 40 anni/ Rievocazione. Indietro non si torna; ma quali furono le cause dell'esodo in massa?*, 20 settembre 1987.
- "Se la minoranza ha il complesso". Etnie e bilinguismo.*, 23 luglio 1989.
- Verso l'Est da Sforza ad Andreotti. L'Italia e i Balcani*, 21 ottobre 1989.
- La realtà, i misteri dell'Est che muta. I rebus di Jugoslavia, Ungheria, Romania visti da Paolo Rumiz: eccellente fotografia di una situazione di cui nessuno può prevedere gli sbocchi*, 8 aprile 1990.
- Aprire anche gli archivi di Mosca. E tuttavia "non sapremo mai quante furono le vittime"*, 8 dicembre 1990.
- Vita e "miracoli" di San Benigno. Zaccagnini, "ritratto" da Corrado Belci, somiglia stranamente al grande Bernardo, abate di Chiaravalle: sue esistenze segnate dallo scudo crociato...*, 21 dicembre 1990.
- Quei 40 giorni. Non deve scandalizzare la reazione triestina*, 6 ottobre 1991.
- Rinegoziare Osimo. Lo storico de Castro: "Il trattato si basò su equivoci e menzogne" "Vi è materia per affrontare la questione con la Slovenia"*, 12 ottobre 1991.
- Dobbiamo puntare a Est. Intervista / Diego de Castro, un grande vecchio della storia triestina*, 17 novembre 1991.
- Gente senz'odio nei miei ricordi. Istria: Riflessioni*, 30 dicembre 1991.
- Illusioni e realtà. I confini*, 12 gennaio 1992.
- Nuovi entusiasmi per non perdere la gara verso l'Est. Il dopo Jugoslavia*, 15 febbraio 1992.
- Migliorare. Regione / Parla Diego de Castro "Già nel '55 proponevo di istituire la Regione e due comprensori: la prima è sorta, i secondi aspettano"*, 4 marzo 1992.
- "Errata corrige" sul dopoguerra. Storia: America. Costringe a rivedere molte valutazioni il nuovo, basilare studio del triestino Giampaolo Valdevit sulla politica Usa nel Mediterraneo*, 24 aprile 1992.
- Uccidere non limita i crimini. Pena di morte*, 28 aprile 1992.
- Un leader "mitteleuropeo". Pierpaolo Luzzatto Fegiz nel ricordo di Diego de Castro*, 6 maggio 1992.
- Una realtà sconosciuta. I popoli jugoslavi*, 27 agosto 1992.
- Ma Trieste non sa cosa vuole. Osimo*, 3 novembre 1992.
- Gli archivi ritrovati – Storia locale: 1945*, 24 dicembre 1992.
- La pace ingiusta. Quarantasei anni fa, il 10 febbraio 1947, veniva firmato il Trattato di pace con l'Italia che costituì un diktat contro una Nazione che pur aveva contribuito con il proprio sangue a liberarsi degli errori e delle colpe che avevano alle spalle*, 10 febbraio 1993.
- Corsa per Trieste: la verità giace negli archivi SIS. Lo storico suggerisce di controllare i documenti del servizio segreto della Marina (Sis) tenuti a Roma*, 9 marzo 1993.
- L'odiata tabella e una rivolta in quel di Pirano*, 12 marzo 1993.
- Un nuovo "Mito", trasversale, rilancerà Trieste*, 30 giugno 1993.
- Elezioni alle porte. Gli onesti ci sono. Ora devono agire. Trieste non può più aspettare*, 1 settembre 1993.
- "Codega non ha capito: 'saggi' fuori dai partiti"*, 12 settembre 1993.
- Salviamo Trieste. Ora più che mai serve collaborare*, 12 settembre 1993.
- Salviamo Trieste. Oltre gli schieramenti. Ora più che mai serve collaborare*, 12 dicembre 1993.
- Avviso ai miei critici: non spingete, mi demoliscono da me. De Castro e le lettere di Marin*, 2 gennaio 1994.
- Finalmente svelati i segreti sovietici. Riprende fiato la ricerca storica*, 13 aprile 1994.
- Anche nel 1914 ci illudemmo*, 25 febbraio 1994.
- La difesa di Trieste e le armi di Taviani*, 19 aprile 1994.
- Vero scoglio le proprietà. Italia e Slovenia*, 22 aprile 1994.
- Il fanatismo boomerang. Appello ai politici*, 29 maggio 1994.
- Tante paure e tanti errori. Storia locale: Trieste. I tragici moti del 1953. Ecco che cosa accadde veramente, dietro le quinte*, 17 luglio 1994.
- Il futuro di Trieste passa attraverso la politica estera. Un messaggio al governo*, 30 agosto 1994.
- "Non si discute insultando". Istriani/ Replica*, 31 agosto 1994.
- Fatali accadimenti dietro quel 1954. Storia: Trieste*, 27 ottobre 1994.
- Politici dilettanti, leggete le "notte" di Manlio Cecovini*, 2 gennaio 1995.
- Istria, una penisola simile all'Italia. Il sogno e la realtà*, 25 gennaio 1995.
- Cusin: un perseguitato che divenne persecutore. In ottima fede*, 12 marzo 1995.
- Senza emotività, con "se-re-ni-tà". Trieste, I suoi primi 2000 anni, nell'itinerario di Szombathely*, 3 agosto 1995.
- Trieste, un irrisolto caso "locale", però internazionale*, 15 febbraio 1996.
- Il vero nemico di Trieste è il tracollo demografico. O lo si arresta o è la fine*, 22 marzo 1996.
- Lo sbarco in Istria? Io c'ero, mancò infine l'avventura... Storia: testimonianze*, 20 luglio 1996.
- Chi disse che cosa su quella "linea" un pò sotterranea*, 11 dicembre 1996.
- Una città ingessata da un male antico: la sua "triestinità"*, 12 aprile 1997.
- C'è il rischio dell'estinzione. Aiuto economico alle comunità. Un concreto supporto agli italiani rimasti in Istria*, 25 luglio 1997.

De Castro: confesso che ho vissuto. Il dialogo con la Morte, beffata quand'era bambino. E i ricordi: tanti, 19 agosto 1997.

De Castro: "Ormai non c'era più niente in cui sperare". Le parole di chi visse quei giorni "dal di dentro". Il Trattato di pace, 15 settembre 1997.

"Una sensibilità tutta napoletana al servizio di una terra di confine". (Michele Esposito conclude il suo mandato quadriennale nella sede di Capodistria), 22 novembre 1997.

Le cicatrici sono incancellabili, ma non serviva riaprire le ferite, 19 settembre 1998.

Diego de Castro ricorda gli anni della Prima guerra mondiale, vissuta sul Carso e poi a Salvore, 4 novembre 1998.

Trieste era più importante di tutti i giochi di potere, 16 novembre 1998.

La capitale dei servizi segreti, 26 gennaio 1999.

Il "felix error" di un novantenne, 30 aprile 1999.

Era con noi, "i triestini di Roma", 19 settembre 1999.

Lingue parlate, e non dialetti, 7 dicembre 1999.

de Castro: Trieste guarda indietro, 2 gennaio 2001.

Quando sopra Trieste sventolavano sette bandiere, 7 gennaio 2001.

Ma Trieste deve pensare "in grande", 9 febbraio 2001.

Quella fu "pulizia" politico-economica, 10 aprile 2001.

Così non saremo città cardine, 18 maggio 2001.

Quaranta giorni di sangue a Trieste, 22 maggio 2001.

Il papa buono? Un vero mastino, 6 giugno 2001.

In viaggio con Fejtö e Serro per capire un "secolo folle", 23 novembre 2001.

Controcorrente nell'ex Jugoslavia, 20 gennaio 2002.

Nessun rimpianto, ma Umberto II si comportò bene, 9 maggio 2002.

Risiera la verità scritta sui muri, 18 agosto 2002.

Basovizza dove riposa la memoria, 18 agosto 2002.

De Castro: Strano il mondo visto dall'alto dei miei 95 anni, 16 ottobre 2002.

Cecovini: Questa è la vita di un Grande Vecchio, 22 novembre 2002.

TONE FERENC (1927-2003)

Dr. Tone Ferenc se je rodil 6. decembra 1927 v Veržuju.

Osnovno šolo je obiskoval v domačem kraju in študij nadaljeval na gimnaziji v Murski Soboti. Jeseni leta 1951 se je vpisal na študij zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer je leta 1956 diplomiral in se zaposlil kot arhivar v arhivu Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani.

Leta 1965 je na filozofski fakulteti v Ljubljani zagovarjal doktorsko disertacijo z naslovom *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945*.

Od leta 1971 je bil ravnatelj Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in pod njegovim vodstvom se je izoblikovala dokončna podoba te znanstveno-raziskovalne ustanove. Na inštitutu (ta se je leta 1989 preimenoval v Inštitut za novejšo zgodovino) je bil zaposlen do upokojitve leta 1997. Njegov opus obsega več kot dvajset temeljnih znanstvenih monografij in čez 150 znanstvenih razprav.

Z delom po upokojitvi ni prenehal. Nasprotno, vsako leto, ki ga je prebil v pokoju, je izdal po eno samostojno znanstveno monografijo in ob tem še številne znanstvene razprave.

Zadnjo raziskavo, ki jo je pripravil za projekt "Pravni položaj slovenske manjšine v Italiji" (projekt trenutno še poteka na Znanstveno-raziskovalnem središču v Kopru), je zaključil nekaj dni pred smrtjo 26. oktobra 2003.

Večina njegovega raziskovalnega dela obravnava zgodovino slovenskega etničnega ozemlja v času 1941-1945, za kar je profesor Ferenc vse življenje zbiral gradivo v arhivih v Zagrebu, Beogradu, Varšavi, Moskvi, Berlinu, Potsdamu, Bonnu, Koblenzu, Münchnu, Rimu, Londonu, Washingtonu in drugod. Poleg velikega števila temeljnih monografij nam je zapustil zbirke dokumentov ter pregledov in napotil za delo v arhivih, ki jih bodo uporabljale mnoge generacije zgodovinarjev.

Primorci smo mu še posebej hvaležni za raziskave o zgodovini organizacije Tigr, o delovanju Komunistične partije na Primorskem in za vrsto temeljnih raziskav v zvezi s politiko italijanskega okupatorja v Ljubljanski pokrajini.

Profesorja Ferenca se posebej spominjamo tudi njegovi študentje, in sicer kot pedagoga in raziskovalca, ki je obdobja, ki jih je proučeval, obdelal z neverjetno

sistematčnostjo in natančnostjo, pa tudi kot človeka izrednega, nadpovprečnega spomina. Faktografski spomin in smisel za logično povezovanje dejstev sta profesorju omogočali neverjetno orientacijo pri zbiranju, urejanju, obvladovanju in kombiniranju podatkov, zaradi česar so njegova dela natančni, pregledni, sistematični priročniki.

Tudi kot mentor mladim raziskovalcem pri magistrskih in doktorskih je ostal v spominu, in sicer kot zgodovinar, ki je k mentorstvu pristopal z njemu lastno skrbnostjo in sistematčnostjo, s širokim znanjem pa je na sogovornika naredil nepozaben vtis. Študentje so zaradi tega svojega profesorja zelo spoštovali, marsikdo se ga je tudi zelo bal.

Naj ta spomin na profesorja Toneta Ferenca sklenem z njegovo mislijo, ki je bila zanj vodilo znanstvenega raziskovanja:

"Zgodovinar ni dušebrižnik, ni tožilec, ne odvetnik, temveč iskalec resnice, ki so ji podlaga zgodovinski viri ..."

Egon Pelikan

ANDREJ KOMAC (1970-2003)

Vsako življenje je dragoceno in vsaka smrt je težka izguba. Še toliko bolj, ko življenje tragično izgubi mlad človek v trenutku, ko je zaključil svoje dolgoletno šolanje in študij in ko so se mu odprla vrata v perspektivno akademsko in znanstveno kariero. To je tragična usoda, ki je doletela Andreja Komaca in globoko prizadela vse, ki smo ga poznali in ki nam je bil blizu zaradi svoje dobrovoljnosti, odprtosti, širine in vsega drugega, kar zaznamuje nekoga, da ga lahko označimo kot človeka pozitivne energije.

Andrej je umrl mlad, pa vendar dovolj star, da smo v njem lahko prepoznali zrelo in samozavestno osebnost ter vrhunsko usposobljenega strokovnjaka, specializiranega za zgodovino srednjega veka. Zanimanje in smisel za starejšo zgodovino je pokazal že v času svojega študija na Filozofski fakulteti v Ljubljani, ki ga je začel 1990 in zaključil julija 1996 z odlično diplomsko nalogo o nastanku koroških deželno-knežjih ministerialov in o zametkih deželno-gospodarskega stanu ter si pridobil naziv univerzitetni diplomirani zgodovinar. Svoj študij in raziskave je nato nadaljeval v tujini, s čimer si ni pridobil samo dodatnih znanj, marveč si je, kar ni za mladega človeka, ki se je zapisal akademski karieri, nič manj pomembno, lahko pridobil dragocene mednarodne izkušnje in kontakte. Pot ga je v študijskem letu

1996/97 najprej za leto dni vodila na podiplomski študij na Srednjeevropsko univerzo (Central European University) v Budimpešto, kjer se je ob pomoči štipendije Open Society Fund strokovno usposabljal na tamkajšnjem Oddelku za srednjeveške študije (Department of Medieval Studies). Ob mentorstvu priznanih evropskih in ameriških medievistov je v Budimpešti nadaljeval raziskave spanheimskih ministerialov, napisal iz te tematike delo o spanheimskih ministerialih in njihovem družbenem razvoju v 13. in v prvi polovici 14. stoletja ter si junija 1997 pridobil akademski naziv Master of Arts in Medieval Studies. Po vrnitvi v Ljubljano se je za krajši čas najprej zaposlil v arhivu RTV Slovenija in nato 1. oktobra 1998 postal mladi raziskovalec na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete. Še istega leta je nadaljeval šolanje na Inštitutu za avstrijske zgodovinske raziskave (Institut für Österreichische Geschichtsforschung) na Univerzi na Dunaju, ki je prava kovačnica vrhunsko usposobljenih medievistov. Tudi tu je znal Andrej Komac pokazati svoje talente in bil je med najboljšimi študenti v generaciji. Po treh letih je junija 2001 dunajsko šolanje zaključil z državnim izpitom in z nalogo o politični zgodovini Kranjske v prvi polovici 13. stoletja in o začetkih deželno knežje oblasti in deželnega plemstva, s katero je prvič obsežneje posegel tudi v tematiko, iz katere je kasneje napisal doktorsko disertacijo. S formalno zaključenim šolanjem je kot eden redkih slovenskih zgodovinarjev postal tudi član tega prestižnega dunajskega inštituta. Po vrnitvi v Ljubljano je intenzivno nadaljeval delo, povezano z doktorsko disertacijo o oblikovanju dežele Kranjske in deželnega plemstva med sredo 12. stoletja in koncem Spanheimov, in ga marca 2003 predložil Filozofski fakulteti. Na podlagi treh pozitivnih ocen je senat Filozofske fakultete v Ljubljani 2. julija 2003 na svoji zadnji seji pred poletnimi počitnicami tudi že imenoval komisijo za zagovor doktorske disertacije, do katerega pa zaradi Andrejeve smrti nikoli ni prišlo. Tragična usoda je hotela, da je zgodba, v kateri je bilo vse znano in določeno, ostala brez zaključne pike.

V svojih raziskavah se je Andrej Komac načrtno usmeril v problematiko srednjeveškega plemstva pri nas. Gre za zelo obsežno in v slovenskem zgodovinopisju

slabo obdelano polje, ki zato ponuja veliko izzivov in možnosti. Tu je Andrej veliko obetal in veliko smo od njega tudi pričakovali. Upravičeno, kajti to so potrjevali in hkrati napovedovali njegovi teksti, ki jih je napisal. Tako je v njih večkrat obravnaval spanheimske ministeriale na Koroškem in na Kranjskem, njihov socialno-pravni položaj in vzpon posameznih rodbin v vrste deželnega plemstva. Obsežno razpravo je posvetil eni najbolj znanih plemiških rodbini na Kranjskem, Turjaškim, v kateri je podrobno sledil njihovem družbenemu in gospodarskemu vzponu v srednjem veku. Podrobno se je ukvarjal tudi s plemiško rodbino, ki se je imenovala po Kostanjevici na Krki in je v poznem srednjem veku imela pomembno mesto med dolenskim plemstvom. Med vsemi temi deli pa se po vloženem trudu, temeljitosti obravnave, rezultatih in nenazadnje tudi po obsegu še posebej odlikuje doktorska disertacija o začetkih oblikovanja dežele Kranjske in deželnega plemstva v 13. stoletju. V tem delu, vrednem knjižne objave, je v novi luči osvetlil eno najbolj zapletenih poglavij slovenske srednjeveške zgodovine in hkrati z njim pokazal svoj veliki potencial. Zato je zares tragično, da mu ni bilo dano disertacije, ki se je je odkrito veselil, javno obraniti in si tako tudi formalno pridobiti najvišji akademski naslov. V zadnjem času je Andrej Komac čedalje intenzivneje sodeloval tudi z Znanstveno raziskovalnim središčem v Kopru in Oddelkom za zgodovino na tamkajšnji Fakulteti za humanistične študije, kjer je imel lepe možnosti, da bi na tej mladi ustanovi kot mlad strokovnjak začel učiteljsko akademsko pot. V ta namen se je začel vse bolj usmerjati tudi v študij srednjeveške istrske zgodovine, katere se je za začetek dotaknil v razpravi o grofih Andeških, ki jo je pripravil za koprsko revijo Annales.

Nesrečna smrt Andreja Komaca ni samo huda osebna in družinska tragedija, marveč tudi obžalovanja vredna izguba v vrstah slovenske medievistike, ki doživlja v zadnjih letih nov vzpon prav z generacijo mladih strokovnjakov, ki ji je pripadal tudi sam. To je izguba, ki jo ne zaznamuje toliko delo, ki ga je Andrej že opravil, marveč bolj delo in velike možnosti, ki so bile še pred njim in kjer bi lahko še ogromno pokazal in dal.

Peter Štih

KAZALO K SLIKAM NA OVITKU

SLIKA NA NASLOVNICI: Stilizirana ptica kljuva grozd, detajl z oltarne pregrade iz začetka 9. stoletja. Plošča iz samostana sv. Ane v Kopru, sedaj v Pokrajinskem muzeju Koper (PMK) (foto: D. Podgornik).

Slika 1: Tranzena, 11. stoletje. Kopija, original vzdian na krstilnici v Piranu (PMK, foto: D. Podgornik).

Slika 2: Odlomek, 9. stoletje. Dobro razvidna trotračna kita in luknjice. Na zadnji strani so ohranjene črke naknadnega napisa (PMK, foto: D. Podgornik).

Slika 3: Odlomek, 8.-9. stoletje. Ornamentalni pas brstov se kombinira s pasom čašastih cvetov (PMK, foto: D. Podgornik).

Slika 4: Odlomek pilastra z osemkotnim stebričkom, 9. stoletje (PMK, foto: D. Podgornik).

Slika 5: Tranzena, 8.-9. stoletje. Kopija, original vzdian na zvoniku župnijske cerkve sv. Marije v Šmarjah pri Kopru. Dvotračni ornament je klesan nedosledno (PMK, foto: D. Podgornik).

Slika 6: Odlomek stebrička, 9. stoletje. Najden na Tribanu pri Kopru. Skrbno klesan, a korodiran ornament (PMK, foto: D. Podgornik).

Slika 7: Odlomek srebrička, 9. stoletje (PMK, foto: D. Podgornik).

Slika 8: Del oltarne pregrade, začetek 9. stoletja. Plošča je bila v samostanu sv. Ane v Kopru. Ptice v štirih vrstah kljuvajo grozdje, uokvirja jih trotračni preplet. Zgornji rob z arkadnim nizom in rastlinskim motivom je močno poškodovan (PMK, foto: D. Podgornik).

INDICE DELLE FOTO DI COPERTINA

FOTO DI COPERTINA: Uccello stilizzato becca l'uva, particolare di pluteo di inizio IX sec. Lastra del monastero capodistriano di S. Anna, ora nel Museo regionale di Capodistria (MRC) (foto: D. Podgornik).

Foto 1: Transenna, XI sec. Riproduzione, originale murato nel battistero di Pirano (MRC, foto: D. Podgornik).

Foto 2: Frammento, IX sec. Ben evidenti la treccia a tre capi e i buchini. Sul retro si conservano lettere di un'iscrizione posteriore (MRC, foto: D. Podgornik).

Foto 3: Frammento, VIII-IX sec. La fascia decorativa di boccioli si combina con una striscia di fiori a forma di calice (MRC, foto: D. Podgornik).

Foto 4: Frammento di pilastro con colonnina ottagonale, IX sec. (MRC, foto: D. Podgornik).

Foto 5: Transenna, VIII-IX sec. Riproduzione, originale murato nel campanile della chiesa parrocchiale di S. Maria a Šmarje presso Capodistria. Incoerente l'incisione della decorazione a due capi (MRC, foto: D. Podgornik).

Foto 6: Frammento di colonnina, IX sec., rinvenuto a Tribano presso Capodistria. Motivo ornamentale eseguito con cura ma corroso (MRC, foto: D. Podgornik).

Foto 7: Frammento di colonnina, IX sec. (MRC, foto: D. Podgornik).

Foto 8: Porzione di pluteo, inizio IX sec. La lastra si trovava nel monastero capodistriano di S. Anna. Uccelli, disposti in quattro file e contornati da un intreccio a tre capi, beccano l'uva. Molto danneggiato il lato superiore con fila di archetti e motivo vegetale (MRC, foto: D. Podgornik).

INDEX TO PICTURES ON THE COVER

FRONT COVER: A stylised bird is pecking grapes, a detail on an altar fence from the early 9th century. Plate from the monastery of St. Anna in Koper, now in the Regional Museum Koper (RMK) (photo: D. Podgornik).

Fig. 1: Transenna, 11th century. Copy, the original is built into the baptistery in Piran (RMK, photo: D. Podgornik).

Fig. 2: Fragment, 9th century. A three-ribbon braid and small holes. There are well-preserved letters of a later inscription at the back (RMK, photo: D. Podgornik).

Fig. 3: Fragment, 8th-9th century. Ornamental belt of sprouts combines with a belt of calyx-shaped blossoms (RMK, photo: D. Podgornik).

Fig. 4: Pilaster fragment with a small octagonal column, 9th century (RMK, photo: D. Podgornik).

Fig. 5: Transenna, 8th-9th century. Copy, the original is built into the bell tower of the parish church of St. Mary in Šmarje near Koper. An inconsistent two-ribbon ornament (RMK, photo: D. Podgornik).

Fig. 6: Fragment of a small column, 9th century. Found in Triban near Koper. Sculpted with accuracy but corroded (RMK, photo: D. Podgornik).

Fig. 7: Fragment of a small column, 9th century (RMK, photo: D. Podgornik).

Fig. 8: Segment of an altar fence, early 9th century. The plate used to be located in the monastery of St. Anna in Koper. Birds in four lines are picking grapes; they are framed by a three-ribbon interlace. The upper edge with an arcade string and a plant motif, badly damaged (RMK, photo: D. Podgornik).

NAVODILA AVTORJEM

1. **ANNALES:** *Anali za istrske in mediteranske študije* – *Annali di Studi istriani e mediterranei* – *Annals for Istran and Mediterranean Studies* (do 5. številke: *Anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin* – *Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine* – *Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions*) je znanstvena in strokovna interdisciplinarna revija humanističnih, družboslovnih in naravoslovnih vsebin v podnaslovu opredeljenega geografskega območja.

2. Sprejemamo prispevke v slovenskem, italijanskem, hrvaškem in angleškem jeziku. Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati.

3. Prispevki naj obsegajo največ 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami. Na levi pustite 3 do 4 cm širok rob. Zaželeno je tudi (originalno) slikovno gradivo, še posebno pa oddaja prispevka na računalniški disketi v programih za PC (osebne) računalnike.

4. Naslovna stran tipkopisa naj vsebuje naslov in podnaslov prispevka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov institucije, kjer je zaposlen, oz. domači naslov vključno s pošto številko in morebitnim naslovom elektronske pošte.

Uredništvo razvršča prispevke v naslednje **kategorije**:

Izvirni znanstveni članki vsebujejo izvirne rezultate lastnih raziskav, ki še niso bili objavljeni. Dela pošlje uredništvo v recenzijo. Avtor se obvezuje, da prispevka ne bo objavil drugje.

Pregledni članki imajo značaj izvirnih del. To so natančni in kritični pregledi literature iz posameznih zanimivih strokovnih področij.

Predhodno sporočilo in Gradiva imajo ravno tako značaj izvirnih del.

Strokovni članki prikazujejo rezultate strokovnih raziskav. Tudi te prispevke uredništvo pošlje v recenzijo in avtor se obveže, da prispevka ne bo objavil drugje.

Poročila vsebujejo krajše znanstvene informacije o zaključenih raziskovanjih ali kratek opis strokovnih in znanstvenih knjig ali srečanj. Taki prispevki ne smejo presegati 5 strani.

Mladinske raziskovalne naloge morajo biti urejene kot strokovna dela.

Komentarji so namenjeni aktualnostim s strokovnega področja. Ne smejo presegati 2 strani.

Obvestila so namenjena društvenemu življenju. Obsegajo 1 stran.

5. Prispevek mora vsebovati **povzetek** in **izvleček**. Izvleček je krajši (cca. 10 vrstic) od povzetka (cca. 30 vrstic) in v nasprotju s povzetkom tudi ne vsebuje komentarjev in priporočil.

V *izvlečku* na kratko opišemo namen, metode dela in rezultate. Navedemo, čemu smo delo opravili ali napisali dokument. Na že objavljeno gradivo se sklicujemo

le, če je to glavni motiv dela. Na kratko opišemo metode in tehnike dela – kolikor je potrebno za razumevanje. Nove tehnike opišemo le, kjer se razlikujejo od že znanih. Če v delu ne opisujemo eksperimentalnega ali praktičnega dela, opišemo vire informacij. Rezultate in zaključke lahko združimo. Kar se da informativno navedemo le, kaj smo ugotovili oziroma odkrili.

Povzetek začnemo s stavkom, ki vsebuje glavno sporočilo dela. Stavki naj bodo popolni in ne predolgi. Pišemo v tretji osebi, le izjemoma uporabimo glagole v neosebni obliki. Uporabljamo pravilni strokovni jezik in se izogibamo slabše znanim kraticam. Ohraniti moramo osnovno informacijo in poudarke iz glavnega besedila. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.

6. Avtorji so dolžni definirati in pripisati ustrezne **ključne besede** (pod izvlečkom) članka. Zaželeni so tudi **angleški (ali slovenski) prevodi** ključnih besed, podnapisov k slikovnemu in tabelarnemu gradivu. Priporočamo se še za angleški (ali slovenski) prevod povzetka, sicer bo za to poskrbelo uredništvo.

7. V besedilu se po možnosti držimo naslednjih poglavij:

1. Uvod.
2. Pregled dosedanjih objav.
3. Materiali in metode (Dokazni postopek).
4. Rezultati.
5. Razprava ali diskusija.
6. Zaključek (Sklepi).
7. Zahvala – če avtor želi.
8. Priloge – če je potrebno.
9. Literatura (Viri, Bibliografija).
10. Povzetek (Summary).
11. Izvleček.
12. Ključne besede (neobvezno).

8. Ločimo **vsebinske** in **bibliografske opombe**. Vsebinske opombe besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo jih *pod črto*. Z bibliografsko opombo pa mislimo na citat – torej sklicovanje na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije (navedemo tudi točno stran, kjer je citat objavljen) ali na publikacijo (članek) kot celoto (točne strani, kjer smo besedilo prevzeli, ne navajamo).

Bibliografsko opombo sestavljajo naslednji podatki:

Avtor, leto izida in – le če citiramo točno določeni del besedila – tudi navedba strani.

Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju *Literatura* (Viri, Bibliografija).

Primer citata med besedilom:

(Grafenauer, 1993, 11).

Primer navajanja vira kot celote, brez citiranja: (Grafenauer, 1993).

Popolni podatki o tem viru v poglavju Literatura pa se glasijo:

Grafenauer, B. (1993): Miti o "Istri" in resnica istrskega polotoka. V: Acta Histriae I. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 9-52.

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg priimka in kratice imena napišemo še črke po abecednem vrstnem redu, tako da se viri med seboj razlikujejo. Primer:

(Grafenauer, 1993a); (Grafenauer, 1993b).

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način.

Posamezna dela ali navedbe virov v isti opombi ločimo s podpičjem. Primer:

(Gombač, 1996; Grafenauer, 1993b).

9. Pri citiranju arhivskih virov navedemo najprej arhiv, nato ime fonda ali zbirke in signaturo. V članku navajamo kratico arhivskega vira v oklepaju med besedilom. Kratico pa razložimo v poglavju o virih na koncu prispevka.

Primer navajanja arhivskega vira v oklepaju med besedilom: (PAK. RAG, 1)

Primer navajanja arhivskega vira v poglavju o virih: **PAK. RAG** – Pokrajinski arhiv Koper, Rodbinski arhiv Graviš, a. e. (arhivska enota) 1.

Podobno poskušamo ravnati pri uporabi časopisnih virov.

10. Poglavje o literaturi in virih je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

- Opis zaključene publikacije kot celote – knjige:

Avtor (leto izida): Naslov. Zbirka. Kraj, Založba. Npr.:

Verginella, M., Volk, A., Colja, K. (1995): Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Knjižnica Annales 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

V zgornjem primeru, kjer je avtorjev več kot dva, je korekten tudi citat:

(Verginella et al., 1995)

Če navajamo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

- Opis prispevka v **zaključeni publikaciji** – npr. prispevka v zborniku:

Avtor (leto izida): Naslov prispevka. V: Avtor knjige: Naslov knjige. Izdaja. Kraj, Založba, strani od-do. Primer:

Verginella, M. (1995): Poraženi zmagovalci. Slovenska pričevanja o osvobodilnem gibanju na Tržaškem. V: Verginella, M. et al.: Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Knjižnica Annales 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 13-51.

- Opis članka v **reviji**:

Avtor (leto izida): Naslov članka. Naslov revije, letnik, številka. Kraj, strani od-do. Primer:

Sedmak, M. (2002a) Etnično mešane zakonske zveze kot oblika medkulturnega soočenja: primer Slovenske Istre. Družboslovne razprave, XVIII, 39, Ljubljana, 35-37.

- opis ustnega vira:

Informator (leto izporočila): Ime in priimek informatorja, leto rojstva, vloga, funkcija ali položaj. Način pričevanja. Oblika in kraj nahajanja zapisa. Primer:

Baf, A. (1998): Alojzije Baf, r. 1930, župnik v Vižinadi. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorju.

- opis vira iz internetnih spletnih strani:

www. home page ustanove (leto-mesec izpisa): celoten naslov odstrani. Primer:

www.zrs-kp.si (2000-07):

<http://www.slo-istra.com/koper/zrs/zrs.html>

Članki so razvrščeni po abecednem redu priimkov avtorjev ter po letu izdaje, v primeru da gre za več citatov istega-istih avtorjev.

11. Tiskarski znaki za poudarke naj bodo:

podčrtano za **polkrepko**,

valovito podčrtano za *ležeče*.

Računalniški zapis naj vključuje ustrezne oznake za bold in *italics*.

12. Kratice v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo. Članku lahko dodamo tudi seznam uporabljenih kratic.

13. Pri ocenah publikacij navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije, naslov, kraj, založbo, leto izida in število strani (oziroma ustrezen opis iz točke 10).

14. Prvi odtis prispevkov uredništvo pošlje avtorjem v **korekturo**. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v treh (3) dneh. Besedilo popravljamo s korekturnimi znamenji, ki jih najdemo na koncu Slovenskega pravopisa (1962), Ljubljana, ali v: Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). Ljubljana, SAZU-DZS, 13-14.

Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.

15. Uredništvo prosi avtorje, naj navodila vedno upoštevajo. Ob vseh nejasnostih je uredništvo na voljo za vsa pojasnila.

UREDNIŠTVO

ISTRUZIONI PER GLI AUTORI

1. Gli **ANNALES**: *Anali za istrske in mediteranske študije* – *Annali di Studi istriani e mediterranei* – *Annals for Istrian and Mediterranean Studies* (sino al numero 5: *Anali Koprškega primorja in bližnjih krajev* – *Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine*), sono un periodico scientifico e specialistico multidisciplinare dai contenuti umanistici, sociologici e naturalistici relativi all'area geografica definita nel sottotitolo.

2. La Redazione, che accetta articoli in lingua slovena, italiana, croata e inglese, si riserva il diritto di una revisione linguistica dei testi.

3. Gli articoli devono essere di lunghezza non superiore alle 24 cartelle dattiloscritte con 30 righe per cartella. Il testo deve avere il margine sinistro di 3-4 cm. Sarà gradito anche l'invio di materiale iconografico originale e, soprattutto, la consegna dei contributi su dischetto per Personal Computer.

4. Ogni articolo deve essere corredato da: titolo, eventuale sottotitolo, nome e cognome dell'autore, denominazione e indirizzo dell'ente di appartenenza o, in alternativa, l'indirizzo di casa, nonché l'eventuale indirizzo di posta elettronica.

La Redazione classifica i contributi nelle seguenti categorie:

Saggi scientifici originali – riportano i risultati ancora inediti di ricerche compiute dagli autori. La Redazione si riserva il diritto di farli valutare dai *referees*. L'autore s'impegna a non pubblicare altrove il suo contributo.

Compendi (review article) – vengono trattati come i saggi originali. Sono recensioni dettagliate e critiche di testi riguardanti singole discipline specialistiche.

Relazioni preliminari e Materiali – anch'essi vengono trattati come i saggi originali.

Lavori specialistici – sono i risultati di ricerche e lavori specifici. Anche questi vengono valutati dai *referees* e non devono essere pubblicati altrove.

Relazioni – comprendono brevi resoconti di ricerche già concluse o succinte notizie in merito a convegni o pubblicazioni scientifiche. Questi contributi non devono superare le 5 cartelle.

Lavori scolastici di ricerca – vanno redatti come i lavori specialistici.

Commenti – riguardano temi d'attualità relativi alle singole discipline. Non devono superare le 2 cartelle.

Informazioni – riflettono l'attività delle associazioni. Vanno limitate a una cartella.

5. I contributi devono essere corredati da un **riassunto** e da una **sintesi** (*abstract*). Quest'ultima sarà più breve (cca. 10 righe) del riassunto (cca. 30 righe) e senza commenti.

Nella *sintesi* si descriveranno brevemente i metodi e i risultati delle ricerche e anche i motivi che le hanno determinate; ci si richiamerà a fonti già pubblicate

soltanto se sono l'argomento principale del contributo; le tecniche di lavoro verranno illustrate sinteticamente nel caso sia necessario e soltanto se si differenziano da quelle già conosciute. Se nell'articolo non viene descritto il lavoro sperimentale o pratico vanno citate le fonti d'informazione. Risultati e conclusioni si possono abbinare. Vanno riportate in maniera sintetica, a titolo d'informazione, soltanto le conclusioni o le scoperte alle quali si è giunti.

Il *riassunto* si apre con la frase che riporta il messaggio principale del contributo. Si scrive in terza persona, usando solo in via eccezionale verbi impersonali. Le frasi non devono essere troppo lunghe. Vanno usati termini scientifici esatti evitando abbreviazioni poco conosciute. Ci si deve attenere alle informazioni basilari ed evitare di riportare conclusioni omesse nel testo del contributo.

6. Gli autori sono tenuti a indicare le **parole chiave** adeguate (alla fine della sintesi). Sono auspicabili anche le traduzioni in inglese delle didascalie delle fotografie e delle tabelle. Si raccomanda pure la traduzione in inglese della sintesi, in caso contrario vi provvederà la Redazione.

7. Il testo deve essere strutturato nei seguenti capitoli:

1. Introduzione.
2. Rassegna dei lavori relativi già pubblicati.
3. Materiali e metodologia (procedimento di dimostrazione).
4. Risultati.
5. Commento o discussione.
6. Conclusione.
7. Ringraziamenti – se necessari.
8. Allegati – se necessari.
9. Bibliografia e fonti.
10. Riassunto.
11. Sintesi.
12. Parole chiave.

8. Bisogna fare una distinzione tra **riferimenti bibliografici e note a piè di pagina**. Queste ultime sono destinate essenzialmente a fini esplicativi e di contenuto mentre i riferimenti bibliografici richiamano un'altra pubblicazione (articolo) (in questo caso non s'indica la pagina da cui è stata tratta la citazione) oppure un brano particolare (qui invece la pagina va indicata).

La nota bibliografica, riportata nel testo fra parentesi, deve contenere i seguenti dati: cognome dell'autore, anno di pubblicazione e, se citiamo un determinato brano del testo, anche la pagina. I riferimenti bibliografici completi delle fonti vanno quindi inseriti nel capitolo *Fonti e bibliografia*. Esempio di citazione nel testo: (Grafenauer, 1993, 11). Esempio di riferimento alla fonte, senza citazione: (Grafenauer, 1993). I dati completi su questa fonte nel capitolo *Fonti e bibliografia* verranno riportati in questa maniera:

Grafenauer, B. (1993): Miti o "Istri" in resnica istrskega polotoka. In: Acta Histriae, I. Capodistria, Società storica del Litorale, 9-52.

Se si citano più lavori dello stesso autore pubblicati nello stesso anno accanto al cognome va aggiunta una lettera in ordine alfabetico progressivo per distinguere i vari lavori. Ad es.: (Grafenauer, 1993a); (Grafenauer, 1993b).

Nel caso, in cui gli autori siano più di due, è corretta anche la citazione:

(Verginella et al., 1995).

Il riferimento bibliografico può essere parte della nota a piè di pagina e va riportato nello stesso modo come sopra.

Singole opere o vari riferimenti bibliografici in una stessa nota vanno divisi dal punto e virgola. Per es. (Grafenauer, 1993b; Verginella, 1995).

9. Nel citare le **fonti d'archivio** bisogna indicare in primo luogo la sigla dell'archivio, quindi il fondo o la raccolta e la segnatura. Nel testo verrà quindi riportata solamente l'abbreviazione inserita nel capitolo *Fonti e bibliografia*.

Esempio di citazione fra parentesi nel testo: (ARC).

Esempio di stesura completa nel capitolo *Fonti e bibliografia*: **ARC** – Archivio regionale di Capodistria (ARC). Fondo Gravisi, scatola 117, b. 3.

Nel caso di più documenti relativi alla stessa unità d'archivio, essi vanno distinti riportando accanto alla sigla un numero progressivo che va poi ripetuta nel testo.

10. Il capitolo **Fonti e bibliografia** è obbligatorio. I dati bibliografici vanno riportati come segue:

– Descrizione di un'opera compiuta:

autore/i (anno di edizione): Titolo. Collana, nro. Luogo di edizione, casa editrice.

Verginella, M., Volk, A. & K. Colja (1995): Gente in guerra. Il secondo conflitto mondiale a Trieste e nel Litorale. Biblioteca Annales, 9. Capodistria, Società storica del Litorale.

– Descrizione di un articolo che compare in un volume miscelaneo:

autore/i del contributo (anno di edizione): Titolo. In: autore/curatore del libro: titolo del libro. Luogo di edizione, casa editrice, pagine (da – a). Per es.:

Biondi, N. (2001): Regnicoli, Storie di sudditi italiani nel Litorale austriaco durante la prima guerra mondiale. In: Cecotti, F. (ed.): Un esilio che non ha pari. Gorizia, Libreria Editrice Goriziana, 49-70.

– Descrizione di un articolo in una pubblicazione periodica – rivista:

Autore/i (anno di edizione): Titolo del contributo. Titolo del periodico, volume, nro. del periodico. Luogo di edizione, pagine (da – a). Per es.:

Purini, P. (2000): Analisi dei dati statistici ufficiali italiani riguardanti l'emigrazione dalla Venezia Giulia nel periodo 1921-1938. Annales, 10, 20. Capodistria, 171-190.

– Descrizione di una fonte orale:

Informatore (anno della testimonianza): Nome e cognome dell'informatore, anno di nascita, ruolo, posizione o stato. Tipo di trascrizione della fonte. Luogo della fonte. Per es.:

Bepi Magnacavai (1998): Giuseppe Predonzan, a. 1923, contadino di Parenzo. Testimonianza orale. Appunti dattiloscritti dell'intervista presso l'archivio personale dell'autore.

Descrizione di una fonte tratta da pagine internet:

www. home page dell'intestatario (anno-mese della trascrizione): titolo completo del sito. Per es.:

www.zrs-kp.si (2000-07):

<http://www.slo.istra.com/koper/zrs/zrs.html>

La bibliografia va compilata in ordine alfabetico in base all'autore o alla fonte.

11. Le parti del testo che richiedono un particolare risalto e debbono comparire a carattere spaziato vanno sottolineate.

Quelle che debbono comparire in corsivo vanno sottolineate con una linea ondulata.

Il testo su PC deve comprendere le indicazioni adeguate per **bold** e *italics*.

12. Il significato delle abbreviazioni va spiegato, tra parentesi, appena queste si presentano nel testo.

13. Per quanto riguarda le **Recensioni**, nel titolo del contributo l'autore deve riportare i dati bibliografici come al punto 10, vale a dire autore, titolo, luogo di edizione, casa editrice nonché il numero complessivo delle pagine dell'opera recensita.

14. Gli autori ricevono le prime **bozze di stampa** per la revisione. Le bozze corrette vanno quindi rispedito entro tre giorni alla Redazione. In questa fase i testi, corretti con segni adeguati (indicazioni in merito si trovano alla fine della pubblicazione "Slovenski pravopis", Ljubljana, 1962 e "Slovenski pravopis 1", Pravila, Ljubljana, 1990, pp. 13-14.), non possono essere più ampliati. La revisione delle seconde bozze è svolta dalla Redazione.

15. La Redazione, rimanendo a disposizione per eventuali chiarimenti, raccomanda agli autori di attenersi alle norme di cui sopra.

LA REDAZIONE

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

1. **ANNALES:** *Annals for Istran and Mediterranean Studies – Anali za istrske in mediteranske študije* (up to No. 5: *Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions – Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin*) is a scientific and research interdisciplinary review covering the humanities, sociology and natural science in the area as stated in the review's subtitle.

2. Articles (papers) written in Slovene, Italian, Croatian and English languages will be accepted. The Editorial Board reserves the right to have them linguistically revised and corrected.

3. Articles should be written on max. 24 pages with double spacing and on one side of the sheet only. On the left side of each page, a 3-4 cm wide margin is to be left. Original photographs, drawings and tables are welcomed, as well as diskettes containing the texts, together with reference to the programme used.

4. Title page of typescript is to include title and subtitle of the article (paper), author's name, any (academic) titles and name of institution by which employed or personal address with eventual E-mail address.

Articles are arranged in the following eight **categories**:

Original scientific papers containing not yet published results of the author's own research. Such works will be reviewed by scientists chosen by the Editorial Board. Authors oblige themselves not to offer their material to any other journal or magazine.

Review articles bearing the character of original works. These are critical and detailed reviews of literature from various interesting fields of research.

Preliminary communication and Materials also bearing the character of original works.

Professional papers presenting results obtained through research. They too will be reviewed, and authors oblige themselves not to publish them elsewhere.

Reports include short scientific information on integral research work or a short description of scientific or specialist books or meetings of experts. Such articles are not to exceed 5 pages.

Youth research compositions are to be presented in the same way as research works.

Explanatory comments include topical issues from various fields of research and are not to exceed 2 pages.

Notices include news from various associations and should not exceed 1 page.

5. Articles should include both **summary** and **abstract**.

Abstract is the shorter of the two (with up to 10 lines) and does not include, in contrast to summary (with up to 30 lines), explanatory comments and recommendations.

Abstract is to contain a short description of the purpose and methods of the work and its results. Author should also state why the work has been carried out and why a document has been written about it. References to the already published material are made only if this is the

main purpose of the work. *Methods*: if necessary, work methods and techniques are to be briefly described (new techniques are to be stated only if differing from the already known ones). If no experimental or practical work is described, sources of information are to be given. Results and conclusions may be incorporated. Findings are to be presented as briefly as possible.

At the beginning of summary the essential points of the carried out work are to be presented. Sentences should be concise and not too long. The text is to be written in the third person; verbs may be used in impersonal form only exceptionally. The not so well known abbreviations are to be avoided. Summary is to retain the basic information from the main part of the text, and should not contain anything that does not appear in the main text itself.

6. Authors are obliged to define and state **key words** (below abstract) in their articles. **English (or Slovene) translation** of key words, texts accompanying figures and tables are welcomed, as well as English (or Slovene) translation of abstracts; if this is not convenient, the Board of Editors will provide for it.

7. Texts should include, if at all possible, the following chapters:

1. Introduction
2. Works published to date
3. Material and methods
4. Results
5. Discussion
6. Conclusions
7. Acknowledgements (if desired by author)
8. Supplements (if necessary)
9. References (Sources, Bibliography)
10. Summary
11. Abstract
12. Key words

8. Two kinds of *notes* are distinguished: those regarding the **contents** of the text, and those referring to **bibliography**. The first elucidate the text in even greater detail and are to appear *at the bottom of the page (under line)*. Bibliographical notes, which are to appear in brackets in the text itself, deal with quotations and refer to a precisely stipulated part of the text from some other publication (the page on which quotation appears is to be therefore stated as well) or to a publication (article) as a whole (in this case no page from which the text has been taken is to be stated).

Bibliographical notes are made up of the following details:

Author, year of its publication, and page (but only if a precisely stipulated part of the text is quoted).

The entire bibliographical data of the quoted and used sources are to be stated under *References* (Sources, Bibliography).

Example of quotation referring to a precisely stipulated part of the text: (Sommerville, 1995, 11).

Example of source quotation as a whole, with no citation: (Sommerville, 1995).

The entire data of this source are to be stated in the references and sources chapter as follows:

Sommerville, M. R. (1995): Sex and Subjection. Attitudes to Women in Early-Modern Society. London-New York-Sydney-Auckland, Arnold.

If a number of works by the same author from the same year are quoted, letters in alphabetical order are to be stated apart from the author's surname and abbreviation of his first name, in order that the sources are clearly divided between each other. Example:

(Sommerville, 1986a); (Sommerville, 1986b).

Bibliographical note can also be a part of the note referring to the contents and is to be written in the same way, i.e. in brackets within the note referring to the contents.

Separate works or source quotations under the same note are to be separated with semicolon. Example: (Sommerville, 1986b; Counce, 1994).

9. When quoting archive sources, the archive is to be stated first, then the name of the fund or collection and shelfmark. The abbreviation of archive source is to be stated in brackets in the text of the article. The abbreviation is to be explained in the references chapter at the end of the article.

Example of citing archive source in brackets in the text itself: (ASV. CSM, 240).

Example of citing archive source in the reference chapter: **ASV. CSM** – Archivio di Stato di Venezia. Cinque Savi alla Mercanzia, fasc. 240.

Review sources are to be stated in the same way.

10. The references and sources chapter is compulsory. Bibliographical data are to be stated as follows:

– Description of **integral publication**:

Author (year when published): Title. Volume – Collection. Place of publication, published by. Example:

Counce, S. (1994): Oral History and the Local Historian. Approaches to local history. London and New York, Longman.

If there are *more than two authors*, the work can be also cited as:

(Matthews et al., 1990, 35)

If a specific part from an integral publication is quoted, the page numbers from which the quotation has been taken are to be added to the above description.

– Description of the **article (paper) in integral publication** – e.g. text in a collection of scientific papers: Author (year of its publication): Title of the paper. In: Author of the book: Title of the book. Volume – Collection. Place of publication, published by, pages from – to. Example:

Matthews, R., Anderson, D., Chen, R. S., Webb, T. (1990): Global Climate and the Origins of Agriculture. In: Newman, L. F. (ed.): Hunger in History. Food Shortage, Poverty, and Deprivation. Oxford-Cambridge, Blackwell, 27-55.

– Description of **article in a journal**: Author (year of publication): Title of article. Name of journal, volume, number. Place of publication, pages from – to.

Example:

Sluga, G. (1996): Identity and Revolution: The History of the "Forty Days" of May 1945. *Annales* 6, 8/96. Koper, 125-140.

– description of personal communication:

Informant (year when communication was given): Name and surname of informant, year of birth, function or position held. Manner of the testimony's presentation. Form and place where record was made. Example:

Baf, A. (1998): Alojzije Baf, 1930, priest at Vižinada. Personal communication. Tape recording at author's place.

– description of source from the Internet websites:

www. home page of institution (year-month when registered): full address of sub- page. Example:

www.zrs-kp.si (2000-07):

<http://www.slo-istra.com/koper/zrs/zrs.html>

If the same author(s) is (are) cited a number of times, the articles are to appear in alphabetical order of the authors' surnames and year of publication.

11. Printer's marks for accentuations are to be as follows:

underlined for **semi-bold**,
undulatory line for *italics*.

Computer notation is to include suitable marks for bold and *italics*.

12. Abbreviations in the texts are to be explained in brackets when appearing for the first time. A list of used abbreviations can be added to the article.

13. When assessing a publication, its author, title, place, publishing house, year of publication and page numbers (or appropriate description from Item 10) are to be stated in the title of the article.

14. First copies of printed articles will be sent to authors for **proof-reading**. Authors are obliged to return them in three (3) days. No new sentences are allowed to be added during proof-reading. The second (printing) proofs will be read by the Editorial Board.

15. Authors are kindly requested to consider these instructions at all times. In case of any indistinctness, please do not hesitate to contact the review's Editorial Board.

EDITORIAL BOARD

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Milan Bufon: Minorities, regional transformation and integration in borderlands: a case study ..... 1 <i>Manjšine, regionalna transformacija in integracija v obmejnih območjih: študija primera</i> <i>Minoranze, trasformazione e integrazione regionale nelle aree di confine: uno studio analitico</i>	Lenart Škof: Primerjave v medkulturnosti: začetki indijske in grške filozofije ..... 103 <i>Comparisons in interculturality: the origins of greek and indian philosophy</i> <i>Comparazioni interculturali: origini della filosofia indiana e greca</i>
Marija Jurič Pahor: Nacionalna identiteta v času globalizacije ..... 9 <i>National identity in the time of globalization</i> <i>Identità nazionale nel periodo della globalizzazione</i>	Jan Bednarik: Zgodovina v besedah. Pojem filologije v Vicovi filozofiji ..... 117 <i>History in words. The concept of philology in Viconian philosophy</i> <i>La storia narrata in parole. Il concetto di filologia nella filosofia del Vico</i>
Metka Mencin Čepлак: Političnost diskurzov o identiteti ..... 29 <i>Politicalism of discourses on identity</i> <i>Il carattere politico dei discorsi sull'identità</i>	Stefano Santoro: La diplomazia culturale italiana in Jugoslavija durante il fascismo ..... 125 <i>Italijanska kulturna diplomacija v Jugoslaviji med fašizmom</i> <i>Italian cultural diplomacy in Yugoslavia during the fascist period</i>
Srečo Dragoš: Katoliška identiteta Slovencev? ..... 39 <i>Catholic identity of the Slovenes?</i> <i>L'identità cattolica degli Sloveni?</i>	Borut Klabjan: Fašistična Italija na Slovaškem: odnosi med Italijo in Slovaško od Mussolinijevega vzpona na oblast do njegove kapitulacije ..... 149 <i>Fascist Italy in Slovakia: relations between Italy and Slovakia from Mussolini's rise to power to his capitulation</i> <i>L'Italia fascista in Slovacchia: i rapporti tra l'Italia e la Slovacchia dalla salita al potere di Mussolini fino alla sua capitolazione</i>
Irena Weber: Začasne in pregibne identitete popotnic ..... 55 <i>Temporary and flexible identities of women travelers</i> <i>Identità temporanee ed adattabili delle viaggiatrici</i>	Manca Plazar Mlakar: Določitev sinergetskih učinkov razvojnih potencialov mesta – primer mesta Koper ..... 163 <i>The definition of synergetic effects of development potentials of a city – example of the city of Koper</i> <i>Definire gli effetti sinergetici di sviluppo delle potenzialità di una città – l'esempio della città di Capodistria</i>
Mateja Sedmak: Dinamika kulturnih in identitetnih medgeneracijskih transmisij pri otrocih etnično mešanih družin ..... 71 <i>Dynamics of cultural and identity intergenerational transmissions in children of ethnically mixed families</i> <i>Dinamiche di trasmissioni culturali e di identità transgenerazionali nei bambini di famiglie etnicamente miste</i>	
Blanka Tivadar: Prihraniš čas, zapraviš ljubezen: ambivalentni odnos do kupljene (pol)pripravljene hrane ..... 87 <i>Save money, waste love: ambivalence toward purchased convenience food</i> <i>Risparmi tempo, perdi l'amore: rapporto ambivalente con il cibo precotto</i>	

POROČILA IN OCENE
RELAZIONI E RECENSIONI
REPORTS AND REVIEWS

Verena Perko: O razstavi "Blago šibeniškog podmorja" in njenem katalogu 183

Luisa Accati: Pošast in lepotica. Oče in mati v katoliški vzgoji čustev (**Maja Gombač**) 188

Alessio Fornasin - Andrea Zannini (eds.): Uomini e comunità delle montagne. Paradigmi e specificità del popolamento dello spazio montano (secoli XVI-XX) (**Aleksej Kalc**) 190

Carlo Marco Belfanti: Mestieri e forestieri. Immigrazione ed economia urbana a Mantova fra Sei e Settecento (**Aleksej Kalc**) 192

Raul Merzario: Adamocrazia. Famiglie di emigranti in una regione alpina (Svizzera italiana, XVIII secolo) (**Aleksej Kalc**) 195

Anton Bozanić - Petar Strčić: Mahnić i njegova staroslavenska akademija (**Darko Dukovski**) 198

Aleksej Kalc: Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje (**Jure Gombač**) 201

Roberto Starec: Coprire per mostrare. L'abbigliamento nella tradizione istriana (XVII-XIX secolo) (**Denis Visintin**) 202

Giulio Vignoli: La vicenda italo-montenegrina. L'inesistente indipendenza del Montenegro nel 1941 (**Denis Visintin**) 203

Diego De Castro: Memorie di un novantenne. Trieste e l'Istria (**Ivica Pletikosić**) 204

Talijanska uprava i egzodus Hrvata 1918.-1943. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa (**Ivica Pletikosić**) 206

Rijeka, god. 5, sv. 1/2 (**Ivica Pletikosić**) 207

Buzetski zbornik 29 (**Božo Jakovljević**) 208

Šolska kronika 11 (**Nadja Terčon**) 210

Kazalo k slikam na ovitku 214

Indice delle foto di copertina
Index to pictures on the cover

Navodila avtorjem 215

Istruzioni per gli autori 217

Instructions to authors 219

Katja Žvanut: Pleteninasta plastika in poskus njene interpretacije 221
Tracery Plastic Art and an Attempt toward its Interpretation
Decorazione a intreccio e ipotesi per una sua interpretazione

Matej Župančič: Kamnita zgodnjesrednjeveška ornamentirana fragmenta iz okolice Kopra 247
Due frammenti di pietra con ornamentazione altomedievale dei dintorni di Capodistria
Two Early Medieval Ornamented Stone Fragments from the Surroundings of Koper

Tomaž Fabec: Kostni ostanki iz brezna Golobnica pri Skopem (Kras, Slovenija) 257
Bone Remains from the Abyss of Golobnica near Skopo (Kras, Slovenia)
I resti ossei rinvenuti nel pozzo Golobnica presso Skopo (Carso, Slovenia)

Andrej Komac: Utrditev grofov Andeških na jugovzhodu cesarstva v 12. stoletju. Cesar Friderik Barbarossa, velika shizma (1161-1177) in pridobitev naslovov mejnih grofov Istre in vojvod Meranije s strani Andeških 283
Consolidation of the Counts of Andechs in the South-East of the 12th Century Empire. Emperor Frederick Barbarossa, the Great Schism (1161-1177) and Acquisition of the Titles of Margraves of Istria and Dukes of Merania by the Counts of Andechs
Ratifica del titolo di conti alla casata Andechser nel Sud-est dell'impero nel secolo XII.
L'imperatore Federico Barbarossa, il grande scisma (1161-1177) e la ratifica dei titoli di conti dell'Istria e duchi di Merania agli Andechser

Darja Mihelič: Obolosl k poznavanju srednjeveških posestnih razmer na Primorskem 295
A Contribution to the Knowledge of Mediaeval Proprietary Conditions in Primorska
Contributo alla conoscenza dei rapporti feudali nel Litorale durante il Medioevo

Mojca Kovačič: "Meretrix publica" in "putana" v istrskih in osrednjih slovenskih mestih. O prostituciji v srednjem veku 311
"Meretrix Publica" and "Putana" in Istrian and Continental Slovene Towns. About Prostitution in the Middle Ages
La "Meretrix publica" e la "putana" nelle città istriane e nelle città della Slovenia centrale. Sulla prostituzione nel medioevo

Sabina Ž. Žnidaršič: Novo materinstvo. Novi pogledi na matere in njihovo materinjenje od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne 327
The New Motherhood. Some New Views on Mothers and their Motherhood from the End of the 19th Century to World War II
La nuova maternità. I recenti punti di vista che riguardano le madri e la loro maternità dal XIX secolo fino alla seconda guerra mondiale

Salvator Žitko: Položaj in vloga zgodovinskega v nekdanji coni B Svobodnega tržaškega ozemlja. Ob 50-letnici izida Istrskega zgodovinskega zbornika 339
The Situation and the Role of Historic Writings in ex Zone B of Free Triest Territory. At the 50th Anniversary of Publishing the Historical Outline of Istria
La posizione ed il ruolo della storiografia nell'ex zona B del Territorio Libero di Trieste. In occasione del 50° anniversario della pubblicazione dell'Antologia storica istriana

Rada Cossutta: Interferenčne prvine kriškega govora v videofilmu *Zs murja u mrježu ... zs mrježa u luanc!* 355
Elements of Interference in the Križ Vernacular in a Video Film "Zs murja u mrježu ... zs mrježa u luanc!"
Elementi di interferenza della parlata di S. Croce nel videofilm "Zs murja u mrježu ... zs mrježa u luanc!"

Vida Rožac Darovec: Nekateri vidiki regionalne identitete Slovenske Istre v luči javnega mnenja 361
Some Aspects of Regional Identity of Slovene Istria in the Light of Public Opinion
Alcuni aspetti dell'identità regionale dell'Istria slovena alla luce della pubblica opinione

Vesna Mikolič: Makro in mikro struktura družbenega odnosa do italijanske manjšinske skupnosti in dvojezičnosti v slovenski Istri 373
Macro and Micro Structure of Social Attitudes towards the Italian Minority and Bilingualism in Slovene Istria
Macro e micro struttura del rapporto sociale verso la minoranza nazionale italiana e verso il bilinguismo nell'Istria slovena

Marina Furlan: Slovenska Istra stičišče jezikov in kultur: na kakšnih stališčih slonita jezikovna in kulturna bodočnost tega prostora? 389
Slovene Istria, the Intersection of Languages and Cultures: on what Aspects do the Linguistic and Cultural Future of this Area Rest?
L'Istria slovena, crocevia di lingue e culture: su quali posizioni si basa il futuro linguistico e culturale di quest'area?

Mateja Sedmak: Stališča mladih slovenske Istre do (med)kulturnih fenomenov okolja bivanja 405
Attitudes of the Youth of Slovene Istria toward Intercultural Phenomena of Living Environment
Le opinioni dei giovani dell'Istria slovena nei confronti dei fenomeni (inter)culturali che riguardano l'ambiente di vita

POROČILA IN OCENE RELAZIONI E RECENSIONI REPORTS AND REVIEWS

Marino Manin: Primo biennale storico istriano. Convegno internazionale 427
1. Istrski povijesni biennale. Međunarodni znanstveni skup
First Istrian historical biennale. International scientific meeting

Dean Krmac: Seminario di studio: La Pietra d'Istria e Venezia 428
Znanstveni posvet: Istrski kamen in Benetke
Scientific meeting: Istrian Stone and Venice
Raffaele Giancesini: I Proclami Veneziani della Biblioteca Civica V. Joppi di Udine (**Miriam Davide**) 429

Furio Bianco: Nel bosco. Comunità alpine e risorse forestali nel Friuli in età moderna (secoli XV-XX); Contadini e popolo tra conservazione e rivolta ai confini orientali della Repubblica di Venezia tra '400 e '800. Saggi di storia sociale (**Kristjan Knez**) 432

Giovanni Radossi: Monumenta Heraldica
Justinopolitana. Stemmi di rettori, di
famiglie notabili, di vescovi e della città
di Capodistria (**Salvator Žitko**) 437

Lovorka Čoralič: Hrvati u procesima Mletačke
inkvizicije; U gradu sv. Marka. Povijest
hrvatske zajednice u Mlecima; Šibenčani
u Mlecima (**Ivica Pletikosić**) 439

Državni Arhiv u Pazinu: Herbarij Gian Paula
Cavallija iz 1719. godine (**Dean Krmac**) 441

Oto Luthar – Jurij Perovšek (ur.): Zbornik Janka
Pleterskega (**Ivica Pletikosić**) 442

Atti del convegno e commemorazione
di Antonio Bajamonti mirabile podestà
di Spalato (**Kristjan Knez**) 444

Stefano Lusa: Italia – Slovenia
1990/1994 (**Ivica Pletikosić**) 446

IN MEMORIAM

Diego de Castro (1907-2003) (**Stefano Lusa**) 447

Diego de Castro –
Bibliografia (**ed. Stefano Lusa**) 450

Tone Ferenc (1927-2003) (**Egon Pelikan**) 463

Andrej Komac (1970-2003) (**Peter Štih**) 464

Kazalo k slikam na ovitku 466

Indice delle foto di copertina

Index to pictures on the cover

Navodila avtorjem 467

Istruzioni per gli autori 469

Instructions to authors 471

SKUPINA ISTRABENZ

LUKA KOPER

Adriatic
Zavarovalna družba d.d.

Casino
PORTOROŽ · PORTOROSE
SLOVENIJA

Delamaris®
1879

ELEKTRO PRIMORSKA

Intereuropa®

Mednarodna špedicija, transport
in pomorska agencija d.d. Koper

5
MAKRO

Telekom
Slovenije

GRFS
TRADE D.O.O.

